

dc_231_11

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Budapest, 2011

dc_231_11

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

DR. KEREZSI KLÁRA

KONFRONTÁCIÓ ÉS KIEGYEZÉS

A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS SZEREPE A KÖZPOLITIKÁBAN

BUDAPEST

2011

TARTALOM

Bevezetés.....	5
I. rész: Konfliktus és Bizalom	10
1. A konfliktusok és a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés.....	10
1.1. A konfliktusok kezelése	15
1.2. A helyreállítás társadalmi feltételei: A társadalmi tőke és a bizalom	21
1.2.1. <i>Az élhető társadalom és a társadalmi tőke</i>	21
1.2.2. <i>A bizalom jelentősége a társadalom életében</i>	26
1.3. A bűnözési félelem és a bizalom.....	33
1.3.1. <i>Közérzetváltozás és biztonságérzet</i>	36
1.3.2. <i>Biztonságérzet és bizalom</i>	39
1.4. Bizalom az igazságszolgáltatásban	44
1.4.1. <i>Bizalom és jogkövetés</i>	44
1.4.2. <i>Jogtudat, jogismeret jogi attitűd</i>	48
1.4.3. <i>Bizalom-hiány és „biztonságérzet-deficit”</i>	50
1.4.4. <i>Az intézményekbe vetett bizalom és az intézményes diszkrimináció</i>	52
2. Háború és Béke: Konfrontáció és kiegyezés a kriminálpolitikában	58
2.1. Konszenzusra és konfliktusra épülő elméleti paradigmák	59
2.2. A megtorlási és a helyreállító igazságszolgáltatás társadalom-története	63
2.3. A büntető igazságszolgáltatási reform peremfeltételei	72
2.4. Kriminálpolitikai cikkcakkok a rendszerváltást követően	74
II. rész: Igazságszolgáltatás: Büntetés és/vagy Helyreállítás?	81
1. Az Érzelmek jelentősége a bűnözésben és a bűnözéskezelésben.....	81
1.1. A láthatatlan és a közösségi érzelmek	93
1.2. Krízis, rítus, katarzis.....	96
1.2.1. <i>A rítusok</i>	97
1.2.2. <i>A visszafogadás rítusai</i>	103
1.2.3. <i>Katarzis</i>	104
2. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS: ELVEK, ÉRTÉKEK, FOGALMAK ÉS GYAKORLATOK.....	106
2.1. <i>AZ IGAZSÁG IRÁNTI SZÜKSÉGLET ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS</i>	113
2.1.1. <i>Morál, etika és igazságosság</i>	114
2.1.2. <i>A helyreállító igazságszolgáltatás diszkurzivitása</i>	118
2.1.3. <i>Az igazságosság fogalma és értelmezése</i>	120
2.1.4. <i>Mit mutatnak a kutatások?</i>	132
2.2. <i>A JÓLÉTI KRIMINÁLPOLITIKA REMINISCENCIÁI</i>	134
2.3. <i>A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS TÖRTÉNETE</i>	135
2.4. <i>A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ELVEI ÉS ÉRTÉKEI</i>	139
2.5. <i>A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS FOGALMA ÉS FUNKCIÓJA</i>	146
3. Helyreállító kísérletek a büntető igazságszolgáltatásban: négyzet alakú asztal egy kerek sarokban?.....	155
4. A kriminálpolitika és a helyreállító igazságszolgáltatás: belül vagyunk a rendszeren vagy kívül?	160
4.1. A formális/informális igazságszolgáltatási komplexum	163
4.2. A tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciája	166
4.3. A konvergencia fázisai és értelmezése	167

4.4. A helyreállító igazságszolgáltatás és a tradicionális igazságszol-gáltatás garanciái	169
5. A helyreállító igazságszolgáltatás hatóköre	170
5.1. Amikor “nagyon nagy” a fájdalom... ..	174
5.2. ... és amikor “csekély” a sérelem	183
III. rész: Háború vagy béke: A helyreállítás társadalmi környezete	186
1. A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS VISZONYA	188
2. A KÖZÖSSÉG HELYE ÉS SZEREPE A HELYREÁLLÍTÁSBAN	196
2.1. A KÖZÖSSÉG FOGALMA.....	197
2.2. GLOBÁLIS BEFOGADÁS ÉS LOKÁLIS KIREKESZTÉS	199
3. MAKROTÁRSADALMI KONFLIKTUSOK: A KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉS A TÁRSADALOM KETTÉSZAKÍTOTTSÁGA	205
4. MIKROTÁRSADALMI KONFLIKTUSOK: HÉTKÖZNAPI KONFRONTÁCIÓK ÉS MIKRO- KONFLIKTUSOK	211
4.1. ETNIKAI KONFLIKTUSOK KELETEN ÉS NYUGATON.....	214
4.2. INTERETNIKAI KONFLIKTUSOK MAGYARORSZÁGON	217
4.3. A MEGBÉKÉLÉS LEHETŐSÉGE	225
5. KONFLIKTUSMEGOLDÁS ÉS A KAPCSOLATOK HELYREÁLLÍTÁSA: MELY TÁRSADALMI CSOPORTOKKAL SZÜKSÉGES A PÁRBESZÉD MEGKEZDÉSE?	229
5.1. A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS, MINT PÁRBESZÉD	233
5.2. MELY PROBLÉMÁKAT KELLENE MEGBESZÉLNI	236
5.3. A PROBLÉMÁS HELYZETŰ TÁRSADALMI CSOPORTOK	241
5.3.1. ... a szegények.....	242
5.3.2. ... a romák.....	251
5.3.3. ... a fiatalok.....	263
5.3.4. ... a migránsok.....	267
IV. rész: Helyreállítás az igazságszolgáltatásban és azon túl: A béketeremtés elvén működő társadalom. Összefoglalás.	273

BEVEZETÉS

It is the spirit and not the form of law that keeps justice alive.

Earl Warren

Mindenkinek van véleménye a bűnről, a büntetésről és az igazságról. Ezek a megközelítések az átlagember számára általában nem dosztojevszkiji mélységűek, és jellemzően nem is közvetlenül tapasztalt tényeken nyugszanak. Inkább általánosságban jelzik az életviszonyokkal, életkörülményekkel, a társadalmi rendetlenséggel, és rendezetlenséggel kapcsolatos aggodalmakat, semmint egyszerűen a bűnnel és a büntetéssel kapcsolatos megközelítéseket. Hasonlóan ambivalens módon viszonyulnak az átlagemberek a konfliktusokhoz is. Pedig egy konfliktus miatt került ki már az első emberpár is a Paradicsomból, hiszen bármennyire is, Ádám mégiscsak beleharapott az almába. Nem viccnek szánom, ugyanis, hogy mit tekintünk konfliktusnak az megállapodás kérdése, és az is, hogy ezt bajnak tekintjük-e, vagy ellenkezőleg, azt gondoljuk, hogy a konfliktus része az emberi életnek, de meg kell tanulnunk kezelni azt.

Aki egy kicsit is közel van a kriminológus szakmához és a büntető igazságszolgáltatás területéhez értesült arról, hogy „új szelek fújnak” arra. Nem feltétlen a szigorodó és hidegedő kriminálpolitikai megközelítésekre gondolok, hanem azokra az új technikákra, és problémakezelő módszerekre, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás, vagy a közösségi bűnözéskezelés ernyője alá vonhatók.¹ Ezeknek az új technikáknak a jelentős része azonban csak a modern igazságszolgáltatás számára új, hiszen ezek a természeti népek körében évszázadok óta alkalmazott konfliktus-megoldási módszerek. Viszonylag új jelenség a közösségi források felhasználása a bűnözéskezelés területén. Nem véletlen, hogy a közösség és a szankciók viszonya már korábban is foglalkoztatott.² Az elmúlt évtizedekben, a büntető igazságszolgáltatásban, illetve határterületein a közösség eszméjének fokozatos térnyerése tapasztalható. Az olyan új fogalmak, mint a ’közösségi rendőrség’ (community policing), a ’közösségi ügyészség’ (community prosecution), a ’közösségi igazságszolgáltatás’ (community justice), vagy a

¹ Lásd többek között: Christie, N.: A fájdalom korlátai, Európa Kiadó, Budapest, 1991; Herczog, M. (szerk): Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról. Család Gyermek Ifjúság KH, Budapest, 2003; Barabás, A. T.: Börtön helyett egyezség? KJK Kerszöv, Budapest, 2004; A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében (szerk: Tamási, E.) Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006; Görgényi, I.: Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben. HVG-ORAC Könyvkiadó, Budapest, 2006; Fellegi, B.: Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009; Kertész, T.: Mediáció a gyakorlatban. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010; Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

² Lásd: Kerezsi, K. (2006): Kontroll vagy támogatás: Az alternatív szankciók dilemmája. Complex Kiadói Kft, Budapest, pp.303.

'közösségi szankció-végrehajtás' (community correction), mind azt jelzik, hogy a közösség fogalma határozottan szorosabb kapcsolatba került a büntető igazságszolgáltatással. Ezek a szókapcsolatok azonban azt is jelzik, hogy olyan szereplők között teremődik/ött viszony, amelyek összekötése a korábbi évtizedekben elképzelhetetlen volt. A büntetések körében a 'közösségi büntetések' (community penalties) megfogalmazódása, vagy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei (például a mediáció, a jóvátétel, a családi csoportkonferencia), amelyek a felelősségre vonás rendszerébe új szereplőket vonnak be, és korábban nem ismert problémamegoldó módszereket alkalmaznak, szintén azt jelzik, hogy a közösség központi fogalomként vált a büntető igazságszolgáltatásban. Szükségesnek látszik tehát annak vizsgálata, hogy vajon más tartalommal telítődik-e a fogalom, mint az egyéb tudományokban, 'átrendeződik-e' a viszony a büntető igazságszolgáltatás (hagyományos és új) szereplői között, illetve megváltozik-e ettől a büntető igazságszolgáltatás működése.

Azt tapasztaljuk tehát, hogy új jogintézmények jelentek meg a rendszerben, mint például az Európai Unió Tanácsának a sértett büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB számú kerethatározata, amely a tagállamok számára előírta a büntetőügyekben való közvetítés szabályozását, vagy hazai 2006. évi CXXIII. törvény a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről. Azt látjuk, hogy más országokban és földrészekben is intézményesültek, vagy az intézményesülés felé haladnak a helyreállító igazságszolgáltatás körébe tartozó megoldások. Az európai kontinensen kívül viszont nincs még egy földrész, ahol oly nagyszámú ország egy időben vezetett volna be egy a helyreállító igazságszolgáltatás területére tartozó jogintézményt. Érdekes lehet, hogy van-e „európai útja”, vagy legalábbis speciálisan európai megközelítése a közvetítésnek, és ez a lehetőség a párbeszéd olyan hagyományaira épül-e, amelyek csak Európában találhatók? Értelmezhetjük-e például a bűnügyi közvetítéssel kapcsolatos EU Kerethatározatot annak jeleként, hogy a tagországok új módon – ha tetszik: társadalmi kontextusában – értelmezik a bűncselekményt, és ezért alakítanak ki egy új, a felek részvételét biztosító módot a következmények kezelésére?

Az is a kilencvenes évek új fejleménye, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elvei egész szervezet működésének alapjául szolgálnak.³ Belgiumban az 1998-ban indult kísérleti projekt eredményeként vált a helyreállító igazságszolgáltatás a belga büntetés-végrehajtási rendszer alapelvevé. Ma minden belga börtönben dolgozik egy ún. „restorative justice consultant”, akinek az a feladata, hogy a sértett érdekeit képviselje a végrehajtás során, és megszervezték a büntetés-végrehajtás tartama alatti sértetti kárpótlás feltételeit.⁴

Miközben a politikusok előszeretettel hangsúlyozzák a szigorúbb kriminálpolitikai fellépés szükségességét, nem tekinthetünk el attól az egyszerű tényről, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás az egyik legfontosabb szereplőjét, a sértettet „ültette kispadra”. Talán az sem

³ Bazemore, G. (1994): Developing a Victim Orientation for Community Corrections: A Restorative Justice Paradigm and a Balanced Mission. Perspectives, 18:3, pp.19-24.

⁴ Peters, T.: Restorative Prisons, the Belgian Experience. Paper presented at the Fifth International Conference „Positioning Restorative Justice” Sept. 16-19, 2001. Leuven, Belgium

véletlen, hogy régen a súlyos bűncselekmények elkövetőinek a nevét ismertük (pl. Hasfelmetsző Jack, Báthory Erzsébet), ma viszont inkább a sértettek nevét tudjuk (Kitty Genovese, Polly Kolhaas, James Bulger, Szögi Lajos, Marian Cozma), s sokuk ügye összefonódott egy-egy szakmapolitikai irányváltással is. A sértettekről való gondolkodás változását segítették az 1980-as években az ENSZ égisze alatt meginduló nemzetközi viktimológiai vizsgálatok (ICVS - International crime Victimization Survey), amelyek jelezték: az áldozatok az ismertté vált elkövetőknél sokkal nagyobb létszámú embercsoport, és az ő jogaikról és szükségleteikről az igazságszolgáltatás nem vesz tudomást.

Érdekes feltennünk azt a kérdést, hogy a globalizálódó világban a helyreállító igazságszolgáltatás módszereinek hirtelen elterjedésével miért éppen a természeti népek (maorik [Új-Zéland]; mapuchok [Argentína]) hagyományaihoz nyúl vissza az igazságszolgáltatás? És Magyarországon vajon miért nem nyúl vissza a 'Romani Kris'-hez? Miért éppen akkor apellál a közösségre és talál közösségi konfliktus-megoldási módszereket, amikor nyomokban (sem) fedezhetők fel a társadalmi feltételrendszernek azok az elemei, amelyek e módszerek alkalmazását indokolnák? Van-e ebben „Árkádia-hatás”, amikor a régen letűnt Aranykorba – amikor még minden jó volt – kíván az emberiség visszatérni? A hazai irodalomban lefolyt Árkádia vita⁵ azonban jól mutatta, hogy hányféle értelmezési tartománya lehet egy fogalom jelentésének, és azt is, hogy az eltérő értelmezések hányféle újabb konfliktust képesek gerjeszteni.

A kulturális antropológusoktól tudjuk, hogy a helyreállító szemlélet elterjedésének egyik oka a természeti népeknél, hogy ha nem egyeznek ki a felek, ha a vérbosszú gyakorlata erős, akkor a törzs kihal. A kérdés viszont az, hogy a fejlett társadalmakban, amikor több mint 6 milliárd ember él a Földön, miért van szükség a tradicionális igazságszolgáltatási formák újraélesztésére? Mindemellett úgy tűnik, hogy a modern korban a közvetítés intézményesítése a fejlett országok jellegzetessége. Hogy is van ez? A legfejlettebb és a legfejletlenebb népeknél van helyreállító igazságszolgáltatás? Van-e jelentősége annak, hogy akkor bukkan fel, amikor a hagyományos igazságszolgáltatás tehetetlen? Érdekes tehát megvizsgálnunk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeiben a „Bölcsék kövét”, vagy csak „kisdéd játékszert” talált meg a szakma. A helyreállító igazságszolgáltatás újonnan felbukkanó elvei olyan idegennek, olyan naivnak és olyan használhatatlannak tűnnek a szakmai „szocializációjukat” a hagyományos igazságszolgáltatásban megszerzett jogászok számára, és annyira ismerősek a társadalmi problémákkal foglalkozó más szakemberek számára, hogy nem szabad elmulasztani végiggondolni – már csak a tudományterületek közelítése mián sem –, hogy van-e

⁵ Csokonainak állított síremlék kapcsán fejlődött ki az első magyar irodalmi vita, az ún. Árkádia-pör, 1806-1807-ben Kazinczy Ferenc, illetve Fazekas Mihály és Kis Imre között. Csokonai síremlékére ugyanis az „Én is Árkádiában éltem” sírfeliratot tervezték felvélni. A feliraton szereplő Árkádia, a költészet hona az idillikus költészetben a boldogság, a gondtalan pásztorok országa (eredetileg pásztornép által lakott vidék Görögországban), de pusztán marhalegelőként is leírták már. Az Árkádia-pörnek elnevezett vita háttérében a presztízsok mellett esztétikai, filozófiai és vallási nézetkülönbségek is felmerültek. A provincializmus és szűklátókörűség, valamint az általános emberi értékek és az európai „nyugatos” kultúra összecepapásaként is értelmezhető az irodalmi vita.

relevanciája az új elgondolásoknak és ha igen, akkor hol húzódnak kompetenciahatárai. Hiszek abban is, hogy már a kis változások is jelentős különbségeket eredményezhetnek abban, hogy hogyan gondolkodunk, és hogyan beszélünk a problémákról, és elkezdjük-e megváltoztatni az egyéni, és a társadalmi szintű konfliktuskezelésünk „zsákutcás” gyakorlatát.

Dolgozatom a helyreállító igazságszolgáltatás elméletét és gyakorlatát olyan keretnek tekinti, amelyben a hazai társadalmi problémák kezelése értelmezhető. A helyreállító igazságszolgáltatás konszenzuális megközelítésében hatalmas olyan erőket látok, amelyek a társadalmi béke megteremtése érdekében mozgósíthatók. Talán a legpontosabban a „**stratégiai békeépítés**” fogalma írja le a folyamatot.⁶ Nevezhetjük **társadalmi béketeremtésnek** is, bár ez a fogalom jellemzően a nemzetközi szervezetek olyan tevékenységével kapcsolatos, amely háborús konfliktusokkal sújtott területeken építi fel az új rendet. Valamennyi igazság még a béketeremtés szóhasználatában is van, hiszen ha nem is fegyveres, de folyamatos, és egyre mélyülő konfliktusokat és feszültséget tapasztalunk a különböző társadalmi réteghelyzetű, illetve különböző ideológiai álláspontot képviselő csoportok között.

John Paul Lederach-ot hívom segítségül, aki a béketeremtés elméleti és gyakorlati szakembereként jól összefoglalta a helyzetet: a béketeremtés „a mélyen megosztott, ellenséges és erőszakos kapcsolatokkal jellemezhető és a 'háború-rendszert' olyan 'béke-rendszerré' alakítja át, amelyben a méltóságot és függetlenséget tiszteletben tartó kapcsolatokkal erőszakmentes mechanizmust alakít ki a konfliktusok kifejezésére és kezelésére”.⁷ Ne feledjük: **a „háború elve” nem csak hadban álló országban tapasztalható, ez jellemzi a konstans konfliktusokkal küzdő, de erre megoldási rendszereket ki nem alakító társadalmakat is.** Azt tapasztalom, hogy Magyarország is – a ritka békés időszakoktól eltekintve – a háború elvén működik az elmúlt 20 évben. Azt is tapasztalom viszont, hogy sokan tekintik a konfliktusgerjesztést zsákutcás megoldásnak a társadalmi problémák kezelésében. Én is közéjük tartozom. Gyermekünk és unokánk érdekében érdemes tehát végiggondolni azt, hogy milyen lehetőségeink vannak a béke elvén működő társadalom működtetésére.

Szándékom tehát arra irányul, hogy a dolgozat következő oldalain közös gondolkodásra invitáljam az olvasót. Dolgozatom **két pilléren nyugszik**: a kriminálpolitikán és a társadalompolitikán. Erre a két pillérre épül fel a dolgozat, és ezen a két területen értelmezem a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségeit. A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanis számomra több mint a büntető igazságszolgáltatás területén megjelent „új játékszer”. Úgy gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás olyan **társadalomszervező elv, amely mélyen „belenyúl” különböző szakpolitikai területekre**, és a gondolkodásmód sokféle szakpolitikai területen kecsegtet sikerrel.

⁶ Schirch, L.(2004): The Little Book of Strategic Peacebuilding, Intercourse, PA: Good Books

⁷ Lederach, J.P.: Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies, Washington: United States Institute for Peace, 1997, p. 84. Idézi: Jennifer J. Llewellyn, Restorative Justice and Peacebuilding in Post-Conflict Societies, Presented at the International Studies Association Annual Convention, San Francisco, CA. March 26-29, 2008, p. 9.

Természetesen nem szükséges mindenben egyetérteni velem, mint ahogy sok vonatkozásban én sem értek egyet a helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozó korábbi írásokkal. Azt talán remélhetem, hogy értekezésem gondolatmenete meggyőzi az olvasót állításaim igazáról, azt azonban már nem ígérhetem – Woody Allen után szabadon –, hogy az a cím is illik a dolgozatomra, hogy „Minden, amit tudni akarsz a helyreállító igazságszolgáltatásról”. Nem ígérem – mert nem is volt célom –, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás teljes területét és működését bemutassam. Arra vállalkozom, hogy megvizsgálom, hogy ez a módszer, technika, megközelítés – legyen akármi is a helyreállító igazságszolgáltatás – alkalmazható-e néhány égető hazai társadalmi probléma kezelésére, illetve a társadalmi béke erősítése érdekében **lehet-e egy általánosan használható társadalomszervező modell.**

Nem volt könnyű az **értekezés tárgyterületének kijelölése.** Választhattam a klasszikus **elméletttörténeti** feldolgozást, amelyben bemutatom a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás irányzatait és legjelentősebb szerzői munkásságát, így helyezve el a palettán az új nézeteket. Választhattam azt is, hogy nem klasszikus elméletttörténetet írok, csupán bemutatom a helyreállító igazságszolgáltatás alapvető (és megoldandó) problémáit, és e megközelítések tér- és időbeli változásait. Mivel a helyreállító igazságszolgáltatás kínálja egy **ismeretelméleti** tárgyú feldolgozás lehetőségét, amelyben a szerző az alapvető tudományfilozófiai kérdésekre keresi (és jobb esetben meg is találja) a választ – választhattam ezt a megoldást is. Valamelyik megoldás helyett, **inkább mindegyiket választottam, és – ha nem lenne fából vaskarika – azt mondanám, hogy „alkalmazott elméletttörténetet” írtam.**

A helyreállító igazságszolgáltatás új tudományterületének elemzése kapcsán ugyanis fontosnak tartottam áttekinteni azokat a társadalmi cselekvési lehetőségeket, amelyeket a helyreállító igazságszolgáltatási paradigma alkalmazása kínál, illetve lehetővé tesz. Ezen kívül fontosnak tartottam azt is, hogy láttassam azokhoz az elméletttörténeti előzményekhez való kapcsolódásokat, amelyek a tudomány fejlődését előrelendítik – bizonyos vonatkozásban tehát az elméletttörténettel is foglalkoznom kellett.

Reményem szerint munkám **konfliktuselméletre alapozott tudományelméleti megközelítés,** amellyel praxis közelebbé teszi a tudományelméletet. Különösen Lakatos Imre szellemes Kant-parafrázisára tekintettel, amely szerint “A tudományfilozófia a tudománytörténet nélkül üres, a tudománytörténet a tudományfilozófia nélkül vak.”⁸ Nem ringatom magam abba a hitbe, hogy áttekintettem a teljes tudományelméleti horizontot, de reményeim szerint a témához szorosan kapcsolódókról nem feledkeztem meg.

⁸ Lakatos Imre: A tudomány története és annak racionális rekonstrukciói. In: Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai. (Szerk: Miklós Tamás) Budapest, Atlantisz, 1997. 65.o.

I. RÉSZ: KONFLIKTUS ÉS BIZALOM

1. A KONFLIKTUSOK ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI MEGKÖZELÍTÉS

A **konfliktus** eredetileg fegyveres összeütközést jelentett, ma azonban „az ismert döntéshozatali mechanizmusok olyan zavarait jelöljük vele, amelyek egy egyén vagy csoport számára megnehezítik a megfelelő cselekvési alternatíva kiválasztását”.⁹ Éppen ezért nem véletlen, hogy a szociológia mellett a személyiségpszichológia, a szociálpszichológia, a szervezetpszichológia, a vezetéstudomány, a kriminológia, és még számos egyéb tudományterület foglalkozik a személyközi és a társadalmi konfliktusok értelmezésével. A konfliktus fogalma számomra sokkal többet jelent, mint egyszerűen két vagy több eltérő célokkal és ideológiákkal rendelkező csoport közötti fizikai összeütközést. A konfliktust akként fogom fel, mint a különböző csoportok közötti értékek eltérését vagy az elérni kívánt célok inkompatibilitását. Ebben az értelemben a konfliktus keletkezhet az államok között, de interperszonális szinten is előfordulhat. A konfliktus – akárcsak a bűn – mindig is foglalkoztatta a gondolkodókat, a konfliktuselmélet története azonban csak néhány évtizedre tekint vissza. Nem szándékozom a konfliktusokkal foglalkozó szociológiai és egyéb elméletek széles tárházát bemutatni, inkább csak egy vázlatos áttekintést adni azokról a szempontokról, amelyekkel a konfliktusok kialakulása, lefolyása és megoldódása megközelíthető.

Konfliktuselméleti gondolkodásmódok áttekintésénél érdemes a klasszikusoktól elindulni, így Thomas Hobbes-tól, aki szerint a konfliktusok az ember **destruktív ösztöneiből** erednek, és a megoldás – a „bellum omnium contra omnes” – azóta is hivatkozási alap a konfliktusok következményeinek csökkentésére. Az elméletalkotás során megkerülhetetlen a konfliktus forrásának azonosítása. Marx egy gazdasági szempontot, a termelőeszközökhöz való viszonyt, pontosabban azok tulajdonlását állította értelmezésének középpontjába. A konfliktusokat a **társadalmi osztályok** között meglévő érdekellentétekre vezette vissza, amelynek a megoldása az osztályharc. Pareto is a társadalmi történések alaptörvényének tekinti a konfliktust, amely hatalmon lévő régi elit, és a hatalom megszerzésére törekvő új elit között zajlik. Max Weber a konfliktus kialakulásának forrásaként három meghatározó dimenziót azonosított: a munkaerő-piaci helyzetet, a politikai hatalmat és a rendet vagy megbecsültséget. Durkheim a társadalmi szolidaritás gyengülésének patológikus hatását látta a konfliktusban.¹⁰

Az egyes tudományterületek más-más szempontból végezték el a **konfliktusok osztályozását**. Beszélünk szociális konfliktusokról, amelyek mögött a forrásokért, hatalomért, egyéb javakért folyó

⁹ Simon, H. A. (1982): Konfliktus a szervezetekben. In: Korlátozott racionalitás. Budapest: KJK, 120.o. Idézi: Orthmayr Imre: Konfliktusok. Világosság, 2007/4.sz. 71-89.o.

¹⁰ Durkheim, E.: Nevelés és szociológia. Budapest, Tankönyvkiadó, 1980

versengés áll.¹¹ Az ezen kívül eső konfliktustípusok is csoportosíthatók, például dinamika vagy időbeli tartósság szerint (rövid v. hosszú távú); szerep szerint (kataklizmatikus v. stratégiai); illetve funkciójuk szerint (harci, játékbeli konfliktus; nézeteltérés, vita). Jelentősége van a konfliktusok természetének is – mondja Hirschman –, ugyanis a jellegzetesen piacgazdasági konfliktusok a társadalmi terméknek a különböző osztályok, szektorok és térségek közötti elosztása körül zajlanak. Ezek a konfliktusok alapvetően két típusba sorolhatók: (1) a „több-vagy-kevesebb” jellegű konfliktusok, és (2) a „vagy-igen-vagy-nem” jellegű konfliktusok csoportjába. Ez utóbbiak olyan társadalmakra jellemzőek, amelyek a rivalizáló etnikai, nyelvi vagy vallási hovatartozás mentén hasadnak szét.¹² A „vagy-igen-vagy-nem” kizáró jellegű konfliktustípus megoldására is megvannak az eszközök és módszerek: vagy a vitában álló felek egyikének leplezetlen eltávolítása, vagy egy „türelmi egyezség”, amely az „élni, és élni hagyni” elvét parancsolja.¹³

Boulding¹⁴ a **konfliktus kialakulásában** alapvető jelentőséget tulajdonít az emberek vagy emberek csoportja közötti **versengésnek**. Ez a küzdelem olyan célokért vagy korlátozottan rendelkezésre álló javakért, amelyek – ténylegesen, vagy a felek észlelése szerint – nem érhetőek el valamennyiük számára. Hogy valamely konfliktushelyzetben a legjobb döntésre lehessen jutni, nyilván nem elég az egyik fél nyereségét kiszámítani – mondja Rapoport, amikor az **emberi konfliktusok játékelméleti megközelítésének** értékeit és korlátait elemzi. Mint mondja: bármilyen megoldást is kínál a játékelmélet [...] azzal, hogy az érdekkonfliktusokat matematikai-logikai elemzésnek veti alá, lehetőséget nyújt arra, hogy a konfliktusokat a szenvedélytől elhomályosult agyú, vak háborúskodás szintjéről az intellektuális játék szintjére emeljük”.¹⁵ A játékelmélet elemi ellentmondás-mentessége fokán arra tanít – mondja Rapoport – mit kell tennünk, hogy az értelem a konfliktus tudományára építhessen. Ahhoz, hogy egy konfliktust tudományosan elemezzünk [...] meg kell tanulnunk felbecsülni a másik fél esélyeit. Továbbá: élnünk kell a kommunikációs lehetőségekkel. És meg kell tanulnunk értékelni a bizalmat, különben [...] mi is, ellenfelünk is egyformán veszíteni fogunk. [...] Ezért feltétlenül meg kell tanulnunk időnként a másik fél helyzetébe képzelni magunkat, az ő szemszögéből látnunk a világot, hogy szavait is megérhessük.

Clinton F. Fink szerint “konfliktusként értelmezendő minden társadalmi helyzet vagy folyamat, amelyben két vagy több társadalmi egységet legalább egyfajta ellentétet hordozó **pszichológiai**

¹¹ Coser, L. (1968): Conflict: social aspects in International Encyclopedia of Social Sciences, pp. 232-236.

¹² Hirschman, A.O.: Közösség és konfliktus. Felszólalás a Bertelsmann Alapítvány "Mennyi közösségi érzésre van szükség a liberális társadalomban?" című konferenciáján. Online: <http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACDY.TXT>

¹³ Hirschman, A.O.: Közösség és konfliktus. Felszólalás a Bertelsmann Alapítvány "Mennyi közösségi érzésre van szükség a liberális társadalomban?" című konferenciáján. Online: <http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACDY.TXT>

¹⁴ Boulding, K.E.: Conflict and Defense. New York: Harper Torchbooks, 1962, 349 pp

¹⁵ Rapoport, A.: Konfliktusok tudománya — stratégiák elmélete (II. rész) Korunk, 1973. (32. évf.) 11. sz. 1746-1751. old.

kapcsolat vagy legalább egyféle ellenséges interakció köt össze.”¹⁶ Csepeli szerint a konfliktus a harmónia, a változás és a konfliktus **hármass viszonyában** értelmezhető.¹⁷

A konfliktusok és válságok okozta **veszélyek és károk** mindig is olyan nyilvánvalóak voltak, hogy a társadalmi gondolkodás fő törekvése a rend, a béke, a harmónia és az egyensúly keresése, más szóval a rettegett és utált konfliktusok elkerülése volt. De, mint tudjuk, **az agresszió és a konfliktusmentes társadalom fikció**. Vajon lehetséges-e különbséget tenni társadalmi konfliktusok között aszerint, hogy azok integrációt erősítik, vagy éppenséggel szétszakítják a társadalmat? – kérdezi Hirschman.¹⁸

A konfliktus-elmélet első megfogalmazójának Georg Simmelt tekinthetjük,¹⁹ aki meglátta a konfliktusokban a pozitív szerepet is. Az összeütközések ugyanis nemcsak következményei a már megteremtett és objektivált intézményeknek, hanem kreatív eljárások maguk is. Az érdekeiket egymással szemben kifejleszteni tudó egyének, csoportok nemcsak rombolhatnak, nemcsak megzavarhatják vagy felbomlaszthatják az addigi egységet, hanem ellentéteikben jeleníthetik meg egymást, így fejezhetik ki önmagukat, és ezáltal, segíthetik elő a változást, új intézmények teremtését – mondja Somlai Péter.²⁰ Coser osztja Simmel nézetét a **konfliktus pozitív szerepéről, mivel a konfliktus segíti a társadalmi normákhoz és a szabályokhoz való alkalmazkodást, illetve ezek megújítását**. A keletkező új társadalmi struktúrákban a szabályok iránti érdekltség tudatosul, s nem kevésbé fontos a hozzá kapcsolódó szocializáló funkció. Dahrendorf²¹ szerint a **konfliktusok a társadalom állandó fejlődéséhez járulnak hozzá**. A konfliktusok dichotómmá váltak – mondja –, és a társadalmi konfliktusokat a méret és a rangsor dimenzió jellemzi. Huntington a konfliktusok egy új fajtáját, a **civilizációs konfliktust** vezeti be a szakirodalmi fogalmak közé. A civilizációs konfliktust úgy értelmezi, mint amely a konfliktusok fejlődésének utolsó szakaszát képezi a modern világban. Mint mondja, a hidegháború elmúltával a konfliktusok jellege megváltozik, és a nyugati ideológiák közötti konfliktusokat a civilizációk közötti konfliktusok váltják fel. Ezeket három csoportba sorolja: (1) különböző civilizációjú domináns államok közötti, (2) különböző civilizációjú szomszédos államok közötti és (3) különböző civilizációs csoportok államokon belüli konfliktusok. Előrejelzése szerint növekvő összecsapások lesznek a nyugat és az iszlám, illetve a kínai/konfucianus civilizációk között.²²

¹⁶ Fink, C.F.: Some conceptual difficulties in the theory of social conflict. Journal of Conflict Resolution, Vol. XII. 412-445. o.

¹⁷ Csepeli, Gy.: A szervezkedő ember, Osiris, Budapest, 2001. p. 276-288

¹⁸ Hirschman, A.O.: Közösség és konfliktus. Felszólalás a Bertelsmann Alapítvány "Mennyi közösségi érzésre van szükség a liberális társadalomban?" című konferenciáján. Online: <http://ebooks.gutenberg.us/Wordtheque/hu/AAACDY.TXT>

¹⁹ Simmel, G. (2001): A viszály, In: Georg Simmel: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Novissima Kiadó, 2001: 54-83.

²⁰ Somlai, P.: Triádok, közvetítők, koalíciók. Konfliktusok és egyensúlyok kettőnél több tagú szociális rendszerekben. Szociológiai Szemle 1992/4. 3-14.

²¹ Dahrendorf (1994): A modern társadalmi konfliktus. Gondolat, Budapest

²² Huntington, S.P. (2000): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Kiadó, Budapest

Ritkán pattan ki úgy konfliktus, hogy annak nincs semmiféle **előzménye**. Az **ellentétek tudatosulása** általában feltétele annak, hogy konfliktusról beszélhessünk, de az ellentétek felismerése vajon konfliktust is jelent-e egyben? Coser szerint: “Különbséget kell tenni konfliktus és ellenséges, antagonisztikus magatartás között. A társadalmi konfliktusok mindig társadalmi interakciókat jelentenek, míg a magatartások vagy érzések csak előfeltételei a konfliktusoknak, de nem torkollnak feltétlenül konfliktusba.”²³ Simmel véleménye viszont az, hogy a konfliktust állandóan jelenlevőként kell felfognunk, ebből következően a tevékenységben kifejeződő összeütközés a konfliktus egészének csak egy része, és a konfliktus fennállt azt megelőzően is.²⁴ A konfliktusok tudomásulvételének fontosságát húzza alá Lewis Coser a konfliktusok destruktívra válásának strukturális okaival kapcsolatosan. Konfliktusok ugyanis olyan struktúrákban válnak diszfunkcionálissá, amelyek nem tűrik, és nem tolerálják a konfliktust, továbbá nem biztosítanak intézményesített keretet a konfliktusok lezajlására.²⁵ A konfliktusok fejlődnek, változnak, élettartamuk ennek megfelelően alakul. Olzak²⁶ hívja fel a figyelmet Park és Burgess által megfogalmazott tételre, mely szerint a városok faji viszonyai életciklus állomásokon mennek keresztül. A kezdeti állapotok az inváziót, a versenyt és a konfliktust ölelik fel, és az etnikai konfliktus az etnikai populációk (vagy faji csoportok) inváziója által felszított verseny eredményeként alakul ki. Az etnikai és faji konfliktus valószínűleg abban a mértékben enyészik el, ahogy a jövedelmi egyenlőtlenségek és a foglalkozási szegregáció eltűnik. Park és Burgess számára az asszimiláció a mutatója a végső (vagy egyensúlyi) állapotnak, amikor a beilleszkedést a konfliktus és verseny hanyatlása jellemzi.

Témám szempontjából az **egyenlőtlenségi elméletek a legfontosabbak, ezek** többsége a funkcionalista, illetve a konfliktuselméletek körébe tartozik.²⁷ Lenski szerint (1) a konzervatív hagyományból eredő nézeteket általában funkcionalista, (2) a radikális hagyományban gyökerezőket pedig konfliktuselmélet fejléc alá sorolják.

(1) A **funkcionalisták** szerint a társadalmi egyenlőtlenség „tudattalanul kifejlődött eszköz, amellyel a társadalmak biztosítják, hogy a legfontosabb pozíciókat felelősséggel töltsék be a legrátermettebb személyek”.²⁸ A rétegek közötti jövedelem- és privilégiumkülönbségek indokoltak, a társadalom jó működéséhez szükségesek. Talcott Parsons a társadalomban meglévő értékekből indul ki, s mivel az értékek a társadalom szükségleteire épülnek, és a társadalom szükségletei többé-kevésbé hasonlóak, az értékek is hasonlókká válnak. Az értékek rangsorolása azonban valóban eltérhet az egyes társadalmakban. Valamely társadalomban a rétegződési rendszer lényegében az adott társadalom

²³ Coser, L.A.: Theorie sozialer Konflikte. Luchterhand Verlag, Neuwied am Rhein, 1965. 43-44. o.

²⁴ Simmel, G. (1955): Conflict. The Free Press, Glencoe, 57-58. o.

²⁵ L.A. Coser: Continuities in the study of social conflict. The Free Press, New York, 1967.

²⁶ Olzak, S.: Etnikai konfliktusok elemzési stratégiái. Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. évf. (1993.) 1.sz.

²⁷ Lenski, G.E.: Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegrögzésről. In: A társadalmi rétegrögzés komponensei (szerk: Angelusz Róbert) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 302.o.

²⁸ Daviest idézi Lenski. Lásd: Lenski, G.E.: Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegrögzésről. In: A társadalmi rétegrögzés komponensei (szerk: Angelusz Róbert) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 303.o.

értékrendjének kifejeződése. Az egyenlőtlenség tehát elkerülhetetlen, mivel az emberek tulajdonságaik, teljesítményük és sajátosságaik szerint különböznek, azaz minimális szerepet tulajdonítanak az egyenlőtlenségi rendszernek a konfliktusok kialakulásában.

(2) A **konfliktuselmélet** teoretikusai a társadalmi egyenlőtlenség problémáját a társadalmon belüli csoportok felől közelítik, és a társadalmi egyenlőtlenséget elégtelen kínálat esetén az értékes javakért és szolgáltatásokért folyó harc eredményének tartják. A konfliktuselmélet hívei a társadalom egyenlőtlenségi rendszerének fő következménye a konfliktusok létezése. A konfliktuselméleti irányhoz sorolható Marx és Engels, akik szerint a kizsákmányolók és kizsákmányoltak között konfliktus fő forrása a munka értékének mikénti elsajátítása. Pareto is konfliktuselméleti irányhoz tartozik, a hatalmon lévő régi elit és a hatalom megszerzésére törekvő új elit közötti konfliktus megfogalmazásával.

„Ahol a funkcionalisták a társadalom tagjainak közös érdekeit hangsúlyozzák, ott a konfliktuselmélet írói a megosztó érdekekre teszik a hangsúlyt” – mondja Lenski,²⁹ aki maga egyébként a funkcionalizmus és a konfliktuselméletek szintézisére törekedett. Úgy vélte, hogy bár a konfliktus a társadalmi együttélés alapvető jellemzője, a társadalmi rétegződés alján elhelyezkedő csoportok kizsákmányolása mégsem léphet túl egy határt, mert működésképtelenné teszi a társadalmat. A hatalmon lévő osztálynak ezért el kell érnie a legitimáció bizonyos minimumát, vagyis egy minimális szintű társadalmi integrációt. Mint Lenski mondja a funkcionista megközelítés, illetve a konfliktuselméletek közötti szintézis megteremtése felé már meg is kezdődött az elmozdulás, ugyanis vannak bizonyos közös tendenciák, amelyek erre utalnak. Mindenekelőtt a problémák és fogalmak új meghatározása. A két nézőpont további közelítéséhez Lenski a kategorikus fogalmak változó fogalmakká történő átalakításának technikáját javasolja, amellyel nem „vagy-vagy” kategóriákban gondolkodhatunk, hanem azt vizsgálhatjuk, hogy egy adott jelenség milyen mértékben van jelen. Alkalmas technika a két megközelítés közös halmazának azonosításához az összetett fogalmak alkotóelemekre bontása is.³⁰

Spéder elemzése igazolja, hogy a konfliktusok a **társadalmi törésvonalak** mentén is megközelíthetők.³¹ Az alapvető törésvonal általában a munkával rendelkezők és a munkával nem rendelkezők (vagy a munkahelyekről kiszorulóak) között húzódik. A munkaerőpiacon belül a nők, más etnikumúak, idősök kerülnek hátrányos helyzetekbe. A társadalmi törésvonalak mentén kialakuló konfliktusok felvetik a társadalmi integráció problémáját. A kérdés már **Marxnál** felmerült, aki úgy vélte, hogy a társadalmi intézmények által nem kellőképpen kezelt konfliktusok súlyosan

²⁹ Lenski, G.E.: Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. In: A társadalmi rétegződés komponensei (szerk: Angelusz Róbert) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 302-340.o.

³⁰ Lenski, G.E.: Hatalom és... id mű 302-340.o.

³¹ Spéder, Zs.: Szegénység a társadalomelméletben – szegények a társadalomban. URL: deszocpol.atw.hu/szegenyseg/spederzsoltelemzespanna.doc

veszélyeztetik a társadalom integrációját. Durkheim a társadalmi integráció feltételeit a közös hiedelmekben, érzésekben, normákban, a társadalom tagjait összekötő szolidaritásban találta meg. Kétfajta szolidaritás megkülönböztetését látta fontosnak: az ún. mechanikus és az ún. organikus szolidaritást. Az előbbi esetében a hasonlóság, az organikus szolidaritás esetében a munkamegosztás volt az integráló tényező.

Napjainkban a **társadalmi integráció** lehetőségét a globalizációs folyamatok, és a bizonytalanság befolyásolja, amelyben szerepet játszik a marginalizálódás, az ún. identitásproblémák, és a migráció kérdése, valamint befolyásolják a vallási és etnikai konfliktusok.³² Mindezek együttesen határozzák meg a **társadalmi részvétel feltételeit és lehetőségét**.

Konfliktusoktól indultam és a társadalmi részvétel lehetőségéig jutottam ebben az alfejezetben. Nem véletlen, hiszen a helyreállító igazságszolgáltatást az a konfliktus hívta életre és élteti, amely a „**formális**” **legalitás** és az „**informális**” **szociális és társadalmi körülmények** között feszül. Egyesek szerint e miatt a feszültség miatt kell újraértelmezni a kapcsolatot a közösség és a tagjai között, és informális felelősségre vonási módozatokat alkalmazni, míg mások szimplán úgy fogalmazzák, hogy ez egy lehetőség az észak-atlanti jogtudomány meghaladására, és arra, hogy a kulturálisan érzéketlen „egy-méret-mindenkinek-jó” jogalkalmazás víziójától meg lehessen szabadulni.³³

1.1. A KONFLIKTUSOK KEZELÉSE

Az igazságfelfogások, az igazságtalanság értelmezése, és az igazsággal kapcsolatos érvkészletek elsősorban akkor válnak jelentőssé, ha társadalmi konfliktusok megoldása szükséges. A szakirodalom az igazság négy funkcióját azonosítja ebben a körben. (1) Az igazságfelfogás, illetve az igazságtalanság kimondódása gerjesztheti vagy előhívhatja a társadalmi konfliktusokat. (2) Az igazsággal kapcsolatos érvekkel és retorikával a vitában résztvevő felek egyikének pozícióját lehet erősíteni. (3) Az alapértékek, az elvek és az igazságszolgáltatás szabályai korlátozhatják a konfliktusok kibomlását, és segíthetik a konfliktusfeloldás módjainak megtalálását. (4) Egyszerűen az, hogy valamely eljárás konfliktusfeloldónak nevezünk, már maga ez a tény is segítheti a konfliktusok oldódását.³⁴

A helyreállító igazságszolgáltatás **elveinek** kiformalódására kétségtelenül jelentős befolyást gyakoroltak az **abolicionisták** (Christie, de Haan, Bianci). Az egyik legnagyobb hatású cikket a helyreállító igazságszolgáltatás témakörében Nils Christie norvég kriminológus írta „A konfliktus,

³² Bocz, J.: Társadalmi Integráció?! De ez mit jelent?! Elhangzott: Magyar Szociológiai Társaság konferencia, Szeged 2002. december 12–13. Online: <http://www.socialnetwork.hu/cikkek/bocz2002MSZT.htm>

³³ J. Braithwaite: Principles of Restorative Justice, In: A. von Hirsch et al. (eds.), Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? (Oxford, Hart Publishing, 2003) 1-20. p.17.

³⁴ Mikula G. - Wenzel M.: Justice and Social Conflict, International Journal of Psychology, Volume 35, Number 2, 1 April 2000, pp. 126-135(10)

mint tulajdon” címmel.³⁵ Christie szerint a (bűncselekményben manifesztálódó) konfliktust a formális büntető igazságszolgáltatás „eltulajdonította” a közösségtől, s ezzel megakadályozta azt, hogy a közösség saját maga állítsa helyre a bűnelkövetéssel kibillent egyensúlyt, és a sértettek elvesztették a jogukat arra, hogy részt vegyenek a konfliktus feloldásában. A konfliktus megoldásának a közösségen belül maradása és konszenzuális eszközökkel történő megvalósítása – mondja Christie – nagyobb valószínűséggel vezet sikerre, mint a formális igazságszolgáltatás közösségen kívüli és kényszereszközökkel megvalósuló konfliktus-feloldás.

Az elv érvényesítése kétségtelenül másféle gondolkodásmódot jelez:

- A bűncselekményben fontosabbá vált, hogy a cselekmény embert, illetve emberek közötti viszonyokat sért, mint az, hogy a cselekmény jogi normasértés (is és egyben). A modern jogrendszerek a bűncselekményt az állam „elleni” tettként fogják fel. A helyreállító igazságszolgáltatással válik fontossá, hogy a bűncselekmény személyek közötti olyan konfliktus következménye, amely kárt okozott a sértettnek, a közösségnek, de magának az elkövetőnek is. Azaz, ha a cselekmény természetes személyt sért, az elsősorban ellene irányul, és csak a második vonalban jelent „támadást” az állam ellen.
- A helyreállító igazságszolgáltatási rendszer központi célja a sértett, a közösség megbékítése azáltal, hogy az okozott kárt és a cselekmény káros következményeit helyreállítják. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a biztonság-igény háttérbe szorul, inkább azt, hogy a biztonság elérésének eddig alkalmazott módszerei váltak vitatottá.
- A büntető igazságszolgáltatás köteles elősegíteni a sértett, az elkövető és a közösség aktív részvételét az eljárásban. Ezzel azonban az állam szerepe mérséklődik, mert a helyreállító igazságszolgáltatás nem a hagyományos igazságszolgáltatásban megszokott alá-fölérendeltségi, hanem mellérendelő viszonyokban gondolkodik. Nem speciális gyakorlat, inkább olyan megközelítési elvek rendszere, amely a bűnözés-kezelő szervezetek gyakorlatát orientálja.

A konfliktusnak értéke van – mondja Nils Christie – benne rejlik a lehetőség az aktív részvételre.³⁶ S ha a konfliktust eltulajdonítja az állam, akkor a sértett jár a legrosszabbul, hiszen a saját ügyében veszíti el a lehetőséget a részvételre.³⁷ A veszteség láncolatát azonban a norvég

³⁵ Christie, N.: Conflicts as property. The British Journal of Criminology, 17 ,1977 ,pp.1-15; Christie, N. : A fájdalom korlátai. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1991

³⁶ Christie, N.: Conflicts as property. The British Journal of Criminology, 17 ,1977 ,pp.1-15; Christie, N. : A fájdalom korlátai. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1991

³⁷ Szomorú tapasztalat, hogy a nagyobb beleszólás a politikai döntések meghozatalába, illetve a véleménynyilvánítás szabadsága minden korosztály számára kevésbé fontos értéket jelent. Ez a kutatási eredmény egy nem, kor, iskolai végzettség és település-típus szerint reprezentatív hazai lakossági mintában megkérdezettek válaszain alapul. Lásd: Kerecsi, K.: A közvélemény és a szakemberek a helyre-állító igazságszolgáltatásról. In: „A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” (szerk: Tamási Erzsébet), Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006. A kutatást az OTKA finanszírozta, nyilvántartási szám: T 03785.

kriminológus szerint folytatódik, hiszen ennek a helyzetnek mindannyian a vesztese vagyunk, ugyanis **elvesztettük egy lehetőséget a norma tisztázására**. A konfliktusok kezelésében való részvétel alapvető kíváncsi a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó szakirodalom szerint. Én azonban ezt a fókuszot még inkább kinyitnám – már most megelőlegezve egy elemet az értekezés későbbi gondolatmenetéből, amely – álláspontom szerint – szorosan összefügg azzal, amiről itt Christie beszél. “Az ‘aktív’, azaz politikai és szociális ‘jogok’ a szó klasszikus értelmében nem jogok, hanem a közhatalmi részvétel aspektusai” – mondja Tamás Gáspár Miklós.³⁸ S én is ebben, a **közhatalmi részvétel szélesebb lehetőségében látom a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedésének értelmét**. Igaz, hogy az igazságszolgáltatás lehatároltabb terület, mint az állampolgári részvétel egyéb lehetőségei, de például „felelősségi” szempontból sokkal tisztább. A bűnelkövető felelősségvállalásának léte vagy hiánya egyértelmű, **a bűncselekmény következményeivel való szembenézés, a károk helyreállításának szándéka a társadalmi tagság akarásának bizonyítéka, a személyiség érettségének is jele**. A konfliktuskezelésben való részvétel tehát elengedhetetlen a következmények helyreállító típusú kezelése szempontjából.

A hazai szakirodalomban is egyre inkább meghonosodik az „**alternatív vitarendezés**” fogalma („Alternative Dispute Resolution” – ADR), utalva azokra az eljárásokra, amelyek a hagyományosnak tekintett bírósági intézményrendszertől eltávolodva, újfajta megoldásokat kínálnak a konfliktusok feloldására. Ilyennek tekinthető a választott bírósági eljárás (arbitráció), illetve a közvetítői eljárás (mediáció). Ez utóbbi forma már a magyar szabályozás szerint is nyolc jogágban honosodott meg, mint sajátos vitarendezési forma.³⁹ Az alternatív vitarendezés megjelenése azon a felismerésen alapul, hogy bizonyos típusú konfliktusok feloldására egyszerűen nem alkalmas a hagyományosnak tekintett bírósági eljárás.

Láthatjuk, hogy Christie másként tekintett a bűncselekményre, illetve a sértett és az elkövető, valamint az állam viszonyára, és nézőpontja alapvetően kérdőjelezte meg a hagyományos igazságszolgáltatás perspektívájának helyességét. Christie szerint nem csupán a régi (értsd: történeti kriminológiai irányzatok), hanem az új kriminológia (értsd: a kriminológia modernebb irányzatai) is közreműködtek a konfliktus állam általi kisajátításában. Ugyanis nem változott a helyzet a konfliktus állam általi kisajátíthatóságát illetően sem akkor, amikor a korábbi kriminológiai oksági magyarázatok a személyes defektusokban, vagy a szociálisan hátrányos helyzetben látták a bűnelkövetés okságát, de nem változott akkor sem, amikor az újabb kriminológiai irányzatok a társadalmi rétegződésben vagy az osztályviszonyokban, illetve szélesebb gazdasági összefüggésekben lelték meg a bűnözés oksági magyarázatait. Christie szerint a régi kriminológia egyszerűen elvesztette a konfliktust, az új kriminológia viszont személyes konfliktusból osztálykonfliktusokat gyártott. S mindkét esetben

³⁸ Tamás Gáspár Miklós: A filozófiáról, a világorráságról és a sötétségről, Magyar Narancs, 2011. február 3. 50.o.

³⁹ Lásd: Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

ugyanaz a következmény: a konfliktusokat elvették azoktól a szereplőktől, akiket illet, azaz az érintett felektől. Christie tehát úgy látja, hogy a konfliktusok „tulajdonlása” bonyolult kérdés, ugyanis azokat el lehet venni a felektől, át lehet adni másnak, fel lehet oldani valami másban, mi több, még láthatatlanná is lehet tenni azokat. Ez a helyzet változik meg a helyreállító igazságszolgáltatás paradigmájának megjelenésével.

A konfliktus keletkezésének és kezelésével kapcsolatos szociálpszichológiai megállapítások⁴⁰ csak részben vonatkozhatnak a bűnelkövetés kapcsán alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerére. Ugyanis, míg a többi konfliktusnak – mint azt a szakirodalmi megállapítások jól mutatják – van **eszkálálódási fázisa**, a bűncselekmény kapcsán kialakult konfliktus, hirtelen jön, felvezető időszak nélkül. Így tehát nem is lehet vizsgálni azokat az elemeket, amelyek a konfliktus kialakulásához vezettek, hanem csak azokat, amelyek a konfliktus megoldásában jelentőséggel bírnak. Itt ugyanis hirtelen történik a konfliktus, és az egyik szereplő (a sértett) nem vesz részt tevőlegesen a konfliktus „kialakulásában”, csupán elszenvedti azt. Másként működik hát ebben a helyzetben a konfliktusfeloldás, mivel **nincs „spirális kifejlődése” a konfliktusnak**, és éppen ez az a specialitás, amely miatt könnyebb is csak az elkövetőt hibáztatni. De még akkor is, ha a konfliktus spirális kifejlődésében mindkét (vagy több) fél közrehat, akkor is értékelhetik a felek a magatartásukat akként, hogy csak a másik okozta a konfliktust. Ez történt például a fegyverkezés esetében. A konfliktus egyoldalú értékelésére jó példa volt, amikor Reagan, amerikai elnököt kérdezték arról, hogy van-e fegyverkezési verseny az USA és Oroszország között. Reagan azt válaszolta, hogy „nincs fegyverkezési verseny; ők versenyeznek, és mi egyszerűen megpróbálunk lépést tartani velük.”⁴¹

S ha egy társadalomban nem működik, vagy **rosszul működik a konfliktuskezelés kultúrája**, mint ahogy Magyarországon ez a helyzet, akkor a konfliktusokat még nehezebb kezelni. Különösen akkor, ha az emberek többsége fekete-fehérben látja a konfliktusokat, az egyik oldalon a támadót, mint ördögöt, a másik oldalon az áldozatot, mint angyalt. A médiának természetesen van abban szerepe, hogy „pontossítsa” ezt a leegyszerűsített képet, és mindkét oldallal kapcsolatosan elmondja a konfliktus okait. Sokszor azonban ennél tovább is megy, és nem látszik tudomást venni arról, hogy a **konfliktus eskálálódhat**, és a konfliktus-spirál beindulhat. A közvélemény viszonylag egyszerűen látja a konfliktuskezelést is. Vegyük például a mediációt, amelyben egy harmadik személy segíti a résztvevő feleket, hogy meg tudják oldani a konfliktust. A témakörrel kapcsolatos érzékenység és figyelem

⁴⁰ Pruitt, D. G. - Kim, S. H. (2004): Social conflict: Escalation, stalemate and settlement (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.; Mikolic, J. M. - Parker, J. C. - Pruitt, D. G. (1997): Escalation in response to persistent annoyance: Groups vs. individuals and gender effects. Journal of Personality and Social Psychology, 72, 151-163.

⁴¹ Pruitt, D.G.: Social Conflict: Some Basic Principles. A Missouri Egyetemen 2006. szeptember 15-16-án a „Media’s Impact on Conflict in a Democracy” c. konferencián elhangzott előadás absztraktja. URL: <http://www.csclm.org/PruittAbstract.doc>

kétségtelenül növekszik, de az emberek jelentős része nem a konfliktusok tárgyalásos megoldására szocializálódott Magyarországon.

A csoportok inkább hajlamosak a **konfliktusokat eskalálni**, mint az egyének.⁴² Amint a konfliktus csoportközi szintre emelkedik, belejátszik a korábbi közösségi struktúra is, és megváltoztatja a konfliktus értelmezését és fejlődését. Varshney indiai városokban lefolytatott vizsgálata azt találta, hogy a konfliktusok eskalálódása jelentősen mérséklődik azokban a közösségekben, amelyekben erős civil, illetve politikai szervezetek működnek. A hindi és a muszlim tagokkal egyaránt rendelkező politikai pártok, szakszervezetek, üzleti egyesületek képesek voltak a felmerülő feszültséget csökkenteni és mérsékelni a konfliktusok eskalálódását.⁴³ Ugyanis, amikor a hindik és a muszlimok között konfliktus keletkezett, azok a szervezetek váltak aktívvá, amelyeknek mindkét közösségből voltak tagjaik, s akik így segítették a feszültségek csökkentését.

A **konfliktus kezelésének módja** sokféle szempontból lehet lényeges. Fellegi azt vizsgálta, hogy a helyreállító megközelítésben milyen módon kapcsolódnak össze az egyes **társadalompolitikai területek**, van-e mögöttük közös szemlélet- és eszközrendszer. Feltárta a kapcsolatot a **szociálpolitika és az igazságszolgáltatás** között, megfogalmazása szerint „a szociálpolitika rendszere mintegy keretbe foglalja a büntető igazságszolgáltatás területét”.⁴⁴ Felleginek igaza van a két terület szoros kapcsolatának feltételezésével, valóban vannak átfedő területek a két rendszer között. Az átfedő területek mellett én azonban fontosabbnak tartom az időrendi sorrendet. Azaz, ha nem működnek más társadalompolitikai területek kezelőrendszerei, akkor a konfliktust végső soron a büntetőjognak kell kezelnie. Azaz, a konfliktusokból az egyes területen nem feltétlenül azt kezelik, ami racionálisan „rájuk tartozik”, hanem a „probléma kezeletlenül nem maradhat” követelménye alapján – és ha más kezelőrendszerek nem lépnek sorompóba – akkor végső eszközként (ultima ratio) a büntetőjog kezeli ezeket a konfliktusokat.⁴⁵ Az szerintem értelmezés kérdése, hogy mit is jelent a „végső eszköz” alkalmazásának helyzete. Mit is kell jelentsen ez? Azt, hogy minden mást ki kell előtte próbálni? De mi van akkor, ha a közösségi megoldásokat a büntetőjog úgy abszorbeálja, hogy azokat az eszközöket is a büntetőjog eszközeiként fogalmaz meg, amelyek önmagukban nélkülözik a büntetőjogi megoldások szigorúságát? Szigorúnak kell-e egyáltalán lennie a büntetőjogi következménynek? Vagy

⁴² Mikolic, J. M., Parker, J. C., & Pruitt, D. G. (1997). Escalation in response to persistent annoyance: Groups vs. individuals and gender effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 151-163.

⁴³ Varshney, A. (2002). *Ethnic conflict and civic life: Hindus and Muslims in India*. New Haven, CT: Yale University Press. Idézi: Pruitt, D.G.: *Social Conflict: Some Basic Principles*. A Missouri Egyetemen 2006. szeptember 15-16-án a „Media's Impact on Conflict in a Democracy” c. konferencián elhangzott előadás absztraktja. URL: <http://www.csclm.org/PruittAbstract.doc>

⁴⁴ Fellegi, B.: *Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

⁴⁵ Ezzel a problémával már a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények elemzése során is találkoztam. Lásd: Kerezsi, K. (1995): *A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban*. KJK, Budapest.

értelmezhetjük a szigorúságot relatív módon, akként, hogy annak az igazság felismerése, a felelősség elvállalása a lényeges tartalma?

A legfontosabb kérdés, hogy van-e/lehet-e **párbeszéd** az ellenérdekű felek között? Kinek a feladata a párbeszéd kezdeményezése? A megtorló igazságszolgáltatási rendszer nevezhető „harci” modellnek semmiképpen sem, hiszen az nem épít a dialógusra. A resztoratív szemléletnek ezzel szemben **alapeleme a dialógus** – mondja Schweighardt Zsanett.⁴⁶ Hasonlóan vélekedik Nagypál Szabolcs⁴⁷ is, a közvetítés jogintézményének⁴⁸ párbeszéd-elméleti feldolgozásánál, amely a közvetítés elméletét nem a viszálykezelés (konfliktuselmélet) felől, hanem a kimenete alapján a **párbeszéd felől vizsgálja**. Mint megállapítja a közösségi párbeszéd valamiképpen mindig az igazságra irányul, amelynek a párbeszéd szempontjából különösen három fölfogása fontos: (1) az igazság, mint létező, (2) az igazság, mint ismeret, illetve (3) az igazság, mint személyesen megélt. Mivel a közvetítés nem az igazság kiderítésére irányul, e három fölfogás közül az utolsó játszik döntő szerepet a közösségek közti párbeszédben.

Nagypál Szabolcsnak természetesen igaza van, amikor azt állítja, hogy „a közvetítés nem az igazság kiderítésére irányul”. Ebben az esetben természetesen fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon a hagyományos igazságszolgáltatási eszközök és technikák alkalmazása az igazság kiderítésére irányul-e, és a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöknek milyen funkció szánható ebben a rendszerben. E kérdés megválaszolását a dolgozat későbbi fejezeteire hagyom, most – később kifejtendő álláspontom alátámasztása érdekében – konfrontáció és kiegyezés kriminálpolitikáját tekintem át.

⁴⁶ Schweighardt Zsanett: Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás. JURA, 2009-15-2 p.153-164. URL: http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2009_2.pdf

⁴⁷ Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

⁴⁸ „Jelenleg legalább nyolc jogágban van jelen a közvetítés a magyar jogban: először is, a közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény alapján a polgári jogban és a polgári eljárási jogban, ezen belül is kiemelten a társasági jogban és a szerzői jogban. A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény alapján a munkajogi közvetítés legfőbb jogági sajátossága a résztvevő felekben (munkáltató és munkavállaló vagy szakszervezet), valamint a rendszertanában (jogviták és érdekviták) ragadható meg. Az egészségügyi közvetítői eljárásról szóló 2000. évi CXVI. törvény alapján az egészségügyi jogban az orvosok és a betegek viszályának egyfajta szelíd megoldási eszközöként, ahol mintegy harmadik félként a biztosítók is fontos szerepet játszanak. A szolgáltató és a fogyasztó érdekvitái esetében a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény szabályozása nyomán a fogyasztóvédelmi jog területén lehetséges békéltető testület igénybevétele, amely a közvetítés és a választottbíráskodás között elhelyezkedő jogintézmény. A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény alapján a közigazgatási jogban a hatósági közvetítő igénybevételeként lehetőségével találkozunk; és ezen belül a környezetvédelmi jog és a közoktatási jog területén a legismertebb a jogintézmény. A családjogban is igen elterjedt módszer a közvetítés, különösen a házassági bontóperek esetén, illetve a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) számú kormányrendelet alapján a gyermekvédelemben; az eljárás sajátosságai ilyenkor a gyermekpárti jelleg, a kötelező elrendelés lehetősége, illetve többhagyományú családok esetén a többpárti és szülőközpontúbb megközelítés. A közösségi párbeszédelmélet a nemzetközi jogi közvetítés során igen hatásosan alkalmazható, amikor államok vagy szervezetek a viszályuk során egy tekintéllyel rendelkező, pártatlan és semleges (de általában nem független) harmadik fél, a közvetítő segítségét veszik igénybe...” A büntető igazságszolgáltatás területén a büntetőjogi közvetítés jogintézménye tekinthető a legelterjedtebbnek. Lásd részletesen: Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

1.2. A HELYREÁLLÍTÁS TÁRSADALMI FELTÉTELEI: A TÁRSADALMI TŐKE ÉS A BIZALOM

Igaza van Orbán Annamáriának és Szántó Zoltánnak: “az emberi kapcsolatok számítanak...”. Így kezdik ugyanis tanulmányukat a **társadalmi tőkéről**. Mint megállapítják, „elméletileg és empirikusan egyaránt bizonyítottnak látszik, hogy mind a modern piacgazdaságok, mind a stabil és demokratikus politikai rendszerek, mind pedig az integrált társadalmak működésének nélkülözhetetlen eleme a társadalmi tőke”.⁴⁹ Skrabski és Kopp⁵⁰ a társadalmi tőke meghatározásánál négy fő megközelítést azonosít. Álláspontjuk szerint (1) a társadalmi tőke antropológiai megközelítése az együttműködésre épül, arra, hogy az ember alapvető szüksége a bizalom. (2) A szociológiai megközelítés a társadalmi normákból és az emberi motivációból indul ki. (3) a közgazdaságtanban a gazdasági előnyeit hangsúlyozzák, és (4) a politikatudományban kiemelik elengedhetetlen fontosságát a demokrácia, a társadalmi szolidaritás és a fenntartható fejlődés megalapozásában.

Nem lehet társadalmi tagságról, kohézióról, szolidaritásról, helyreállításról beszélni anélkül, hogy szót ne ejtenénk a **társadalmi tőkéről**. A társadalmi tőke és a társadalmi szolidaritás fogalmainak szoros kapcsolatát már Putnam annyira alapvetőnek tartotta, hogy a társadalmi tőkét olyan „ragasztóként” jellemezte, amely „összetartja” a társadalmat. Ugyanakkor, bár a társadalmi kohézió és a társadalmi tőke között szoros kapcsolat van, ez nem jelenti azt, hogy azonos fogalmak lennének. A társadalmi tőke elsősorban a forrásokra utal, különösen a szociális hálózatok és társadalmi normák rendszerére, amelyek segítik a társadalmat abban, hogy közös céljait elérjék. A **társadalmi kohézió** alatt általában a közös értékekre és szimbólumokra alapozott közös nemzeti identitást értjük.⁵¹

1.2.1. Az élhető társadalom és a társadalmi tőke

A társadalmi tőke vizsgálatával kapcsolatos kutatások általában az emberi kapcsolatok szubjektív életminőséget alakító hatását vizsgálják, és arra keresik a választ, hogy mi teszi az embereket boldoggá, elégedetté, vagy mitől éreznek boldogtalanságot, elégedetlenséget. Utasi Ágnesnek az **életminőség alapkérdéseit** elemző kutatása abból a hipotézisből indult, hogy a fogyasztói társadalomban a mind magasabb jólét elérésének célja állandóan újabb javak szerzésére, gazdagodásra, sikerre ösztönöz. A vagyoni gazdagodás, sikert hajszoló jóléti spirál azonban nem hagy időt a kapcsolatok ápolására, a bizalom kötelékeinek építésére, a boldogságra. Mint Utasi őszintén

⁴⁹ Orbán, A. – Szántó, Z. (2005): Társadalmi tőke In: Erdélyi Társadalom 2. szám 55-70.old.

⁵⁰ Skrabski, Á. – Kopp, M.: A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője. Vigilia 2008/10.sz. Online: <http://www.vigilia.hu/2008/10/skrabski.htm>

⁵¹ Ed Fieldhouse: Social capital and ethnic diversity. In: Citizenship, cohesion and solidarity (ed. Nick Johnson), The Smith Institute 2008, p.22.

bevallja, bár különbséget tesz a helyreállítás társadalmi feltételei és társadalmi környezete között, nem mindig tudja pontosan elhatárolni egymástól e két kategóriát.⁵²

A helyreállító igazságszolgáltatás gondolkodási módjának elterjedéséhez igen sokféle feltétel szükséges. Voltaképpen **olyan feltételek ezek, amelyekkel leírják egy adott társadalom mentális állapotát**, s amely feltételek megléte esetén az élet élhetőbb, az emberek boldogabbnak érzik magukat, és lehetőségük van az önkitaljesítésre. A szociológiai szakirodalom társadalmi tőke fogalma közelebb visz e feltételek azonosításához, bár sokan, sokféle módon definiálták a fogalmat.

Hanifan mindazt **társadalmi tőkének tekintette, ami a hétköznapi életben fontos: a jóakaratot, a barátságot, és az egymás iránti kölcsönös érzékenységet**.⁵³ A társadalmi tőke, mint metafora bukkant fel 1961-ben Jane Jacobs „Death and Life of Great American Cities” című művében, aki a szegénységet és hatalomnélküliséget mindenekelőtt politikai problémának tekintette.⁵⁴

Pierre Bourdieu a társadalmi szerkezet és a társadalmi hierarchia kialakulásának aspektusából vizsgálta a társadalmi tőkét, amely a másik két tőkefajtát (a gazdasági és a kulturális tőkét) kiegészíti. Definíciója szerint a **társadalmi tőke a tényleges vagy lehetséges forrásoknak olyan összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségi viszonyban lévő személyek között meglévő tartós vagy többé-kevésbé intézményesült hálózatrendszerhez kapcsolódnak**. A társadalmi tőke magánjellegét hangsúlyozta és úgy gondolta, hogy a társadalmi tőke azokat az erőfeszítéseket foglalja magába, amelyeket az egyének a társadalmi kapcsolatháló kialakítása céljából fejtenek ki. Voltaképpen James Coleman volt az, aki a társadalmi tőkével kapcsolatos elképzelést a társadalomelmélet elfogadott kategóriájává tette. Az oktatás társadalmi kontextusát vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a **társadalmi tőke személyek közötti viszonyokban testesül meg, és egyfajta erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer**.⁵⁵

Robert Putnam szerint a **társadalmi tőke kulcseleme a bizalom és a kölcsönösség**. Míg a fizikai tőke a tárgyak, az emberi tőke az emberek egyedi sajátosságaira utal, addig a társadalmi tőke inkább kollektív ismerv. Nála a társadalmi tőke egyének közti kapcsolatokat, társadalmi kapcsolathálókat, civil szervezeteket, a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom ezekből fakadó normáit, és a különböző társadalmi csoportok problémamegoldó-potenciálját jelenti.⁵⁶ A társadalmi tőke definícióját a következőképpen határozta meg: „a társadalmi tőke a társadalmi szervezetek olyan jellemzőiből származik, mint a bizalom, a normák és a hálózatok, amelyek növelhetik a társadalom hatékonyságát

⁵² Utasi Ágnes (szerk.): A szubjektív életminőség forrásai. Biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, 2006, 309 old.

⁵³ Hanifan, L. J. (1920): The Community Center. Boston: Silver Burdett. Idézi: Orbán, A. – Szántó, Z. (2005): Társadalmi tőke In: Erdélyi Társadalom 2. szám 55-70.old.

⁵⁴ Jacobs, J. (1961): The Death and Life of Great American Cities. New York: Random.

⁵⁵ Coleman 1998 (1988) p.17. idézi: Orbán, A. – Szántó, Z. (2005): Társadalmi tőke In: Erdélyi Társadalom 2. szám 55-70.old.

⁵⁶ Putnam, R.D. (2000): Bowling Alone. The Collapse and revival of American community. New York: Simon and Schuster. p.19.

azzal, hogy elősegítik az összehangolt cselekvéseket”.⁵⁷ A **közös cselekvés** tehát elengedhetetlen a társadalmi tőke működéséhez, a kapcsolatok létezése pedig elengedhetetlen a **participáció elvének** gyakorlati megvalósulásához.

A társadalmi tőke tőkeként való definiálása magában hordozza azt a feltevést, hogy a **társadalmi hálózatok** erőforrásként szolgálhatnak az egyének és közösségeik számára. A társadalmi tőke azonban társadalmi hálózatokba ágyazottan létezik, tehát ez a fajta erőforrás kizárólag hálózatok útján hasznosítható – társadalmi hálózatok nélkül nem jöhet létre társadalmi tőke.

A különböző szintek és összetevők mellett, a társadalmi tőke eltérő típusokba is sorolható. A legáltalánosabb a „kötődési” és „híd”-kapcsolatok megkülönböztetése. (1) A **megkötő** (bonding) kapcsolatokat erős kötés jellemzi, mint például a családi, a vallási, és egyéb személyes hálózatokat. A bonding jellegű kötésekkel erősödik a homogenitás a hálózatban, de erősítik az elzárkózást is. (2) Az **áthidaló** (bridging) kapcsolatokat a gyenge, de a csoporthatárokat átlépő kötés jellemzi, illetve (3) az **összekötő** (linking) kapcsolatokat, amelyek a társadalmi hierarchiában eltérő helyzetben lévő személyek és csoportok között teremthetnek kapcsolatokat.⁵⁸ „A gyenge kötések ereje tehát abban rejlik, hogy az efféle relációk a társadalmak egyébként fragmentált részei között teremtenek kapcsolatot, azaz integrálják azokat.”⁵⁹ A társadalmi tőke növelése a csoportok közötti kapcsolatok fejlesztésére fordított külső erőforrások növelésével érhető el, mivel az összetartó társadalmi tőke többnyire magától is létrejön.⁶⁰

A társadalmi tőke is változik, Putnam például egy egész fejezetet szentel a **társadalmi tőke árnyoldalainak**.⁶¹ A kutatások ugyanis azt mutatják, hogy a társadalmi tőke és az általános bizalom csökken, ha a faji vagy az etnikai sokféleség erősödik a társadalomban. A társadalom sokszínűsége ugyanis gazdasági és kulturális veszélyhelyzetet implicál – mint ahogy az napjainkban is jól látható az európai migrációhoz való lakossági (és politikusi) viszonyban. Az érintkezések számának növekedése, a mások megismerése egy toleránsabb társadalomképet is jelezhet, de hozhat konfliktusokat is, amely a szűkülő forrásokért vívott közdelemből vagy a közösségi identitás elvesztéséért érzett félelemből ered. Francis Fukuyama⁶² szerint a társadalmi tőke az emberek közti társadalmi együttműködést

⁵⁷ Putnam, Robert D. (1993): The Prosperous Community. The American Prospect vol. 4 no. 13.

⁵⁸ Hardin, R.: Trust and Trustworthiness. Russell Sage Foundation, New York, 2002.; Tóth, I.Gy.:(szerk) Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban. TÁRKI, Budapest, 2005. Idézi: Örkény, A. – Székelyi, M.: „... és bízva bízzál”. A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Vásárhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009. 509.o.

⁵⁹ Orbán, A. – Szántó, Z. (2005): Társadalmi tőke In: Erdélyi Társadalom 2. szám 55-70.old.

⁶⁰ Putnam, R. – Felstein, L.: Better Together: Restoring the American Community. Simon & Schuster, New York, 2003. Idézi: Sik, E.: Hátrányos helyzet, diszkrimináció és társadalmi tőke a tervezésben. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Vásárhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009. 474.o.

⁶¹ Putnam, RD: Bowling Alone: The Collapse & Revival of American Community (Simon & Schuster, 2000)

⁶² Fukuyama, F. 2000(1999). A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Budapest: Európa Könyvkiadó

(kooperációt) elősegítő, „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig. Fukuyama rendszerében a hangsúly két kulcsszón van: az együttműködésen és a mozgósításon. Kiemelte a bizalom jelentőségét, melynek híján a társadalom szétaprózódik, atomizált csoportokra szakad szét.

Az 1990-es évektől, amikor egyre fontosabb felismeréssé vált, hogy mind a szűkebb értelemben vett gazdasági növekedésnek, mind pedig a széles értelemben vett fenntartható társadalmi fejlődésnek nélkülözhetetlen feltétele a társadalmi tőke, egyre határozottabban merült fel a **társadalmi tőke mikénti mérhetőségének kérdése**.⁶³ Nincs általánosan elfogadott módszer a **mérésre**, bár két átfogó szemléletmód létezik: a csoportok és csoporttagok számával, illetve a társadalmi szintű bizalom mérésével kerülhetünk közelebb a társadalmi tőke operacionalizálásához. A társadalmi tőke **nagyságát** és az informális társadalmi kontroll működését általában azzal a **kérdéssel mérik**, hogy „kitől kaphat segítséget a szomszédjai közül (pl. kölcsönözni valamit, gyermek felügyelet, háziállatok ellátása, problémamegoldás, egyéb szívességek, stb.); milyen gyakran jön össze a szomszédjaival (látogatás, partik rendezése, stb.); beavatkoznának-e a szomszédjai, ha szükség lenne rá (pl. gyerekek civakodása, graffiti megakadályozása, betörés vagy drogárúsítás megszakítása); mennyire elégedett ön a szomszédjaival (pl. tervezi-e, hogy elköltözik, a szomszédok pozitív jellemzői, stb.).⁶⁴

A **helyreállító igazságszolgáltatás erősíti a társadalmi tőkét**. A **társadalmi tőke** a társadalom kapcsolatrendszerén, a normák közös készletén alapul, ekképpen különbözik az **emberi tőké**től (egyéni készségek és ismeretek) és a **gazdasági tőkétől** (anyagi körülmények javulása).⁶⁵ A társadalmi tőke támogat a kapcsolatrendszeren keresztül, ugyanakkor ez biztosítja a társadalmi kontrollt is. Robert J. Sampson ezt úgy fogalmazza, hogy már nem a személyes szükségleteinket kielégítése miatt támaszkodunk a helyi közösségre, hanem azért, mert „a helyi közösség olyan közösségi értékek realizálódásának terepeként fontos, mint a közbiztonság, a civilizációs normák és a kölcsönös bizalom, a hatékony civil mozgalmak működése vagy a fiatalok közösségi szocializációja”.⁶⁶

A társadalmi tőke fogalmának használata egyre inkább interdiszciplinárisává válik, és átfogó társadalmi funkciója a társadalmi **integrációt és kohéziót előmozdító hatásaiban** jelölhető meg. Fukuyama

⁶³ Fukuyama, F.: Social Capital and Civil Society, The Institute of Public Policy, George Mason University, 1999: 6-9; URL: <http://ebookbrowse.com/fukuyama-1999-social-capital-and-civil-society-pdf-d102761852>

⁶⁴ Delbert S., Wilson, J.W., Huizinga, D., Sampson, R.J., Elliott, A. and Rankin, B.: The Effects of Neighborhood Disadvantage on Adolescent Development, Journal of Research in Crime and Delinquency 33 (1996): 389-426; Sampson, R.J., Morenoff, J.D., and Earls, F.: “Beyond Social Capital: Spatial Dynamics of Collective Efficacy for Children,” American Sociological Review 64 (1999): 633-60. Idézi: Leena Kurki and Kay Pranis: Restorative Justice as Direct Democracy and Community Building, March 2000, URL: <http://www.doc.state.mn.us/rj/documents/rjdirectdemocracy.pdf>

⁶⁵ Sampson, R. J., “What ‘Community’ Supplies,” in Urban Problems and Community Development, ed. Ronald F. Ferguson and William T. Dickens, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1999.

⁶⁶ Sampson, R.J.: What ‘Community’... id mű 247.o.

szerint azok a csoportok vagy társadalmak, amelyek a „nagy szétbomlás” állapotába kerülnek, éppen sajátos társadalmi tőke elemeiket veszítik el. Az olyan jellegű társadalmi problémák áthatóvá válása, mint a bűnözés és a deviancia, a családok felbomlása, az általános bizalom szintjének csökkenése, mind-mind a társadalmi integráció hiányát mutatja. Mint láttuk, a „társadalmi tőke” koncepció különböző megközelítései más-más szempontot emelnek ki, az egyszerű reciprocitástól kezdve az együttműködést előmozdító társadalmi normákig és kapcsolathálókig. Ugyanakkor nézetkülönbség van a kutatók között abban, hogy a társadalmi tőkét **egyéni vagy közjósággként** lehet definiálni. Skrabski és Kopp egyértelműen a közjósági jelleg mellett teszik le a voksot: „a társadalmi tőke annyiban jelentősen különbözik a pénztőkétől vagy az emberi tőkétől, hogy nem az egyén tulajdona, hanem egy társadalmi csoport, közösség jellemzője.”⁶⁷

A szakirodalom háromféle funkciót⁶⁸ tulajdonít a **társadalmi tőkének**: (1) **gazdasági** funkciót, amely az ún. tranzakciós költségeket csökkenti, (2) **politikait**, amely erősíti a civil társadalmat, és (3) **társadalmi**, amely a társadalmi integrációt és kohéziót biztosítja. Nem véletlen tehát az összefüggés a biztonság és a bizalom között. Az egyik, leginkább elfogadott indikátora a társadalmi tőke létezésének, illetve minőségének az „általános bizalom”, amely jelzi, hogy a népesség tagjai mennyire bíznak másokban. A **bizalom** ugyan meghatározó eleme a társadalmi tőke létezésének, de a szakirodalom nem egységes abban, hogy a bizalom eredménye-e az erős társadalmi tőkének, vagy annak egyik összetevője. Az erős társadalmi tőke a közös értékek elfogadásán alapul, ezért az anómias állapotban lévő országokban gyengébb a társadalmi tőke – mely megállapításnak kiemelt jelentősége van a hazai helyzet értékelése szempontjából. A hazai vizsgálatok szerint ugyanis Magyarországon a társadalmi bizalom mértéke igen alacsony, az emberek nem bíznak sem egymásban, sem az intézményrendszerekben.⁶⁹ A társadalmi tőke erőssége még az egyéni életet is befolyásolja: a társadalmi tőke, elsősorban a bizalom, a várható élettartam és az egészségi állapot számos mutatójának független előrejelzője is.⁷⁰ A társadalmi tőke és a bizalom gyengesége miatt hatalmas összegeket költenek a nagyváros lakói a biztonságukat szavatoló rácsokra, biztonsági berendezésekre, biztonsági

⁶⁷ Skrabski, Á. – Kopp, M.: A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője. Vigilia 2008/10.sz. Online: <http://www.vigilia.hu/2008/10/skrabski.htm>

⁶⁸ Fukuyama, F.: Social Capital and Civil Society, The Institute of Public Policy, George Mason University, 1999: 13-14; URL: <http://ebookbrowse.com/fukuyama-1999-social-capital-and-civil-society-pdf-d102761852>

⁶⁹ Lásd: Skrabski Á.: A társadalmi tőke és az egészségi állapot az átalakuló társadalomban. Corvinus Kiadó, Budapest, 2003., ¹¹Kopp M. – Rózsa S. – Skrabski Á.: Az esélyerősítés és életminőség mérésére alkalmazott kérdőíves vizsgálati módszerek, a Hungarostudy 2002 és a Hungarostudy 2006 követéses vizsgálat kérdőívei. In: Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. (Szerk. Kopp M.) Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008.; Utasi, Á.: Társadalmi tőke és bizalom. Kritika, 2006. XXXV/6.

⁷⁰ Skrabski Á. – Kopp M. – I. Kawachi: Social capital in a changing society: cross sectional associations with middle aged female and male mortality. J. Epidemiology and Community Health, 57, 2003, 2, 114–119. idézi: Skrabski, Á. – Kopp, M.: A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője. Vigilia 2008/10.sz. Online: <http://www.vigilia.hu/2008/10/skrabski.htm>

örök hadseregére. Egyet lehet érteni Utasival, hogy „ezek a pozíciók, üzletágak az egyenlőtlenségek növekedésével erősödő bizalmatlanság és bűnözés termékei”.⁷¹

A társadalmi tőkével foglalkozó szakirodalom a társadalmi kapcsolatok funkcionális és szerkezeti elemeire koncentrál, és jórészt figyelmen kívül hagyja azt a módot, ahogy az egyének észlelik és megtapasztalják a kapcsolati háló létezését. Torche és Valenzuela a társadalmi tőke két olyan ideáltípus formáját különböztetik meg, amelyek azokra a társadalmi kapcsolatokra is utalnak, amelyekbe beágyazódnak: a **kölcsönösséget és a bizalmat**.⁷² A **kölcsönösség** a társadalmi tőkének az a típusa, amely a személyes kapcsolatrendszerekbe ágyazottan, a **bizalom** pedig az a fajta társadalmi tőke, amely az idegenekkel kapcsolatos rendszerekbe ágyazottan érvényesül, és amelyet a személytelenség és az anonimitás jellemez. A társadalmi tőke e két típusa nem egyszerűen két extrémítást jelent – mondják a szerzők – és nem is helyettesíthetők egymással. A kölcsönösség ugyanis jellemzően partikuláris (ez a forrása a kapcsolati mechanizmusok erősségének), a bizalom pedig univerzális.⁷³

1.2.2. A bizalom jelentősége a társadalom életében

Az emberek közötti kapcsolatok vizsgálatánál nem feledkezhünk meg arról, hogy a társadalmi tőke, különösen a társadalom erkölcsi tőkéjének integráns eleme a **bizalom**. Csepeli és munkatársai⁷⁴ arra hívják fel a figyelmet, hogy a kelet-európai gazdasági és társadalmi átalakulások vizsgálatánál a figyelem főként a gazdasági dimenzióra irányult, a **morális és lélektani tényezők vizsgálatára** alig került sor. Az államszocialista rendszerek gyors összeomlását követően az embereket sokkolta az átmenet hirtelensége és mélysége. „A hirtelen változások megzavarták az emberek társadalmi „iránytűit”. Miközben a külső (rendszerszintű) értékpremisszák és értelmezési keretek megváltoztak, az emberek belső értékpremisszái változatlanok maradtak.”⁷⁵ „Az átmenet előrehaladtával a sikeresség és a gazdagság delegitimációja szociológiailag polarizálta a poszt-szocialista társadalmakat, aminek következtében, a sikeresek és a sikertelenek, a nyertesek és a vesztesek között kognitív szakadék is keletkezett. Míg az előbbiek meritokratikus, utóbbiak az egalitarius igazságosság-felfogás irányába mozdultak el.”⁷⁶ A szerzők kidolgoztak egy modellt, amely a piacgazdaság elvei iránt megmutatkozó bizalmi tőkét, illetve annak hiányát magyarázza a megkérdezettek szociológiai helyzete és kognitív

⁷¹ Utasi, Á.: Társadalmi tőke és bizalom 2. Kritika - 2006. július-augusztus. URL: http://www.kritikaonline.hu/kritika_06juli-aug_cikkek_utasi.html

⁷² Torche, F. – Valenzuela, E.: Trust and reciprocity: A theoretical distinction of the sources of social capital, European Journal of Social Theory May 12, 2011 vol. 14 no. 2. p.181-198

⁷³ Torche, F. – Valenzuela, E.: Trust and reciprocity: A theoretical distinction of the sources of social capital, European Journal of Social Theory May 12, 2011 vol. 14 no. 2. p.181-198

⁷⁴ Csepeli, Gy. – Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I. (2005): Sikervakság: Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. In: Kornai, J. – Rothstein, B. – Rose-Ackerman, S. (szerk.): Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében (A társadalmi bizalom megteremtése a poszt-szocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 230.o.

⁷⁵ Csepeli, Gy. – Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I. (2005): Sikervakság... id mű 230.o.

⁷⁶ Csepeli, Gy. – Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I. (2005): Sikervakság... id mű. 231.o.

képességei szerint. A meritokratikus értékekkel kapcsolatos attitűdök változását 1991-1996 között vizsgálva a kutatók megállapították, hogy az „útmodell egy **kettészakadt társadalom képét** vetíti elénk a posztoszocialista régióban: 1996-ra Kelet-Európában a magas és alacsony objektív státusú csoportok jelentősen eltávolodtak egymástól. A magas státusúakat a meritokratikus értékek fokozódó elfogadása és a növekvő politikai legitimációs hajlandóság által megnövekedett bizalommal néznek a jövőbe, míg a leszakadók a meritokratikus értékek tagadásával és magas politikai delegitimációs potenciáljukkal egyre kevésbé bíznak az érvényesülés és a siker lehetőségében.”⁷⁷ Giczi és Sik a társadalmi tőke 4 aspektusát (a bizalmat, a hálózati kapcsolatokat, a társadalmi normákat és a polgári aktivitást) vizsgálja napjaink Európájában.⁷⁸ Egyet kell értenünk a szerzőkkel, amikor feltételezik, hogy „az 'egészséges' társadalmat a bizalom három fő formájának kiegyensúlyozott működése jellemzi, ugyanis ha túl nagy a bizalom a politikai szféra szereplőiben, az a mindennapi élet átpolitizálódását, ha túlságosan nagy a bizalom a civil szervezetekkel szemben, az pedig az utópia jele az emberek gondolkodásában”. Mint megállapítják, napjaink Európáját az állam és a civil szervezetek iránti magasabb, és a politikai szereplők iránti alacsonyabb bizalom jellemzi.

A bizalom kérdésköre különösen fontos a helyreállító igazságszolgáltatás szempontjából, mivel ez – az alapvetően együttműködésre építő – megközelítés, csak a bizalmi viszonyok épsége esetén működőképes.

Bár nincs közmegegyezés a **bizalom fogalmának** pontos meghatározásában a témával foglalkozó szakemberek között, abban azonban széles körű a megegyezés, hogy a társadalom és a kisebb csoportok működésében a bizalom szerepe igen jelentős. A társadalomban meglévő **bizalom mértéke** három szinten mérhető: (1) a rendszert működtető elvek, (2) az intézmények, és (3) a társadalom szereplői vagy azok bizonyos csoportjai szintjén.⁷⁹

Az alábbiakban az Örkény-Székelyi szerzőpáros tanulmánya⁸⁰ alapján foglalom össze, hogy hogyan értelmezhető és **mi a jelentősége a bizalomnak a társadalom életében**. A bizalom jelensége többféle megközelítésből értelmezhető: tekinthető személyes jellemvonásként pszichológiai jelenségnek; tekinthető morális kérdésnek, hiszen a bizalomban az értékkomponens is jelen van; tekinthető az egyén számára mobilizálható társadalmi „jóságnak”, s végül makroszintű megközelítésben: bizalom nélkül elképzelhetetlen a társadalom morális integrációja.⁸¹

A különböző definíciók eltérő interpretációs lehetőségeket kínálnak.

⁷⁷ Csepeli, Gy. – Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I. (2005): Sikervakság... id. mű 248.o.

⁷⁸ Giczi, J. – Sik, E. (2009): Trust and social capital in contemporary Europe. 4. Ch.. TÁRKI European Social Report pp.81.

⁷⁹ Csepeli, Gy. – Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I. (2005): Sikervakság... id. mű, 228.o.

⁸⁰ Örkény, A. – Székelyi, M.: „... és bízva bízzál”. A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Vásárhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009. 506.o.

⁸¹ Örkény, A. – Székelyi, M.: „... és bízva bízzál”. A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Vásárhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009. 506.o.

1.) Az elméletek egyik vonulata az **emberek között kapcsolatokra fókuszál**, a gazdasági, társadalmi, kulturális cserefolyamatokkal foglalkozik. Ebben a megközelítésben a **bizalomnak központi szerepe van a racionális döntések meghozatalában**. A bizalomnak ez a fajtája makroszinten teszi kiszámíthatóvá a rendszer működését. Ezen a szinten a bizalom egyfajta árunak tekinthető, amely az egyén számára megszerzendő egyéni vagy közjó, illetve olyan társadalmi tőke, amely segíti az egyén érvényesülését.

2.) A másik értelmezés a bizalom **kognitív aspektusát hangsúlyozza**, a bizalom tehát **megtanulható**, és fontos része a társadalmi identitásnak.

3.) A harmadik értelmezés központjában a bizalom **morális aspektusai** állnak. Ebből a szempontból a bizalomnak két különböző fajtája azonosítható: az általános vagy morális bizalom, szemben a stratégiai vagy részleges bizalommal. Uslaner szerint a bizalom kultúrája alapvetően egalitáriánus szemléletet feltételez.⁸² Több kutatás is megerősíti az általános bizalom és a stabil demokratikus kormányzat közötti összefüggést, bár a kapcsolat iránya egyelőre vitatott.⁸³ Inglehart szerint a demokrácia feltétele a polgárok egymás iránt érzett bizalma, és kutatási eredményei a mások iránti bizalom és a demokratikus intézmények együttjárásáról tanúskodnak.⁸⁴

Skrabski Árpád és Kopp Mária a bizalom és a társadalmi tőke kapcsolatát vizsgáló kutatásának eredményei azt jelzik, hogy a magyar társadalmat az anómia, az értékvesztés és a jövőkép nélkülség jellemzi, s ez kihat a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettségre is. „A szabálysértő magatartás, az, hogy ’aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon’, már 2002-ben is magas arányban volt jellemző, a megkérdezettek 80 százaléka válaszolta ezt. 2006-ban ez az arány 84 százalék volt. Érdekes módon, míg a többi anómia változó egyértelműen rosszabb egészségi állapottal, életminőséggel jár együtt, **a szabálysértő magatartás inkább egészségvédő faktorként jelent meg**. Ez arra mutat, hogy **a mai magyar társadalomban, bizonyos értelemben még ma is a túlélés feltétele egyes szabályok áthágása**. [...] A 2002-ben is már igen magas anómia értékek 2006-ra tovább növekedtek, ami a magyar társadalom igen súlyos erkölcsi és lelki állapotára utal” – állapítják meg a kutatók.⁸⁵ Utasi Ágnes a más országoknál is nagyobb bizalmatlanságot a sokszerű változással járó új gazdasági rendszer kiépítésére vezeti vissza. Mint írja: **„szükség lett volna a társadalmi integráció érdekében egy új típusú organikus szolidaritásra, hiszen csak az gátolhatta volna meg**

⁸² Uslaner, E.M.: The Moral Foundations of Trust. Cambridge University Press, 2002. Hivatkozik rá: Örkény, A. – Székelyi, M.: „... és bízva bízzál”. A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Várhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009. 507.o.

⁸³ Kopasz, M.: Bizalom, önkéntesség és a közügyek iránti érdeklődés. In: Medgyesi, M. – Tóth, I.Gy. (2005): Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban, TÁRKI, Budapest, 92.o.

⁸⁴ Inglehart R. (1997): Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton University Press. Kopasz, M.: Bizalom, önkéntesség és a közügyek iránti érdeklődés. In: Medgyesi, M. – Tóth, I.Gy. (2005): Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban, TÁRKI, Budapest, 92.o.

⁸⁵ Skrabski, Á. – Kopp, M.: A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője. Vigilia 2008/10.sz. Online: <http://www.vigilia.hu/2008/10/skrabski.htm>

a munkaerőpiacról kiesők, állandó váltásra kényszerülők lecsúszását. E helyett a gazdasági átalakulás szinte teljes költségét áthárították a forráshiányos többségre, illetve a megoldást a majd valamikor szélesedő-gazdagodó középosztálytól várták.”⁸⁶

Kétségtelen, hogy a bizalom az egyének és társadalmi csoportok közötti kapcsolatokban alakul, formálódik, és így a közösségi kohézió fontos eleme. Utasi szerint az bizalom egyre szűkebb körre koncentrálódik: korábban a szomszédságra, a munkatársi kapcsolatokra, a távolabbi rokonságra is kiterjedt, ma azonban csak a szűk családra, esetleg a legközelebbi barátokra.⁸⁷ A mai magyar társadalomban tehát elsősorban a racionális versenygazdasággal járó, egyéni teljesítményt kikényszerítő, nagyon rapid átalakulás kényszere redukálta a közösségi köteléket, fokozta az atomizálódást, építette le a hagyományos közösségi szolidaritást, s mindezek együtt szűkítették a bizalom hálóját – írja ugyancsak ő.⁸⁸ Értékelése szerint a mertoni cél-eszköz viszony súlyos problémái állnak az anomia hátterében: a (fogyasztási) célok eléréséhez szükséges eszközöket ugyanis a rendszerváltozás csak egyenlőtlenül biztosította. Magyarországon még a korábbinál is nagyobb egyenlőtlenségek keletkeztek, miközben a polgári jólétet és jóllétet, mint célt a túlnyomó többség a rendszerváltozástól várta.

Az első hazai országos reprezentatív mintán végzett viktimizációs felmérés adatait elemző korábbi tanulmányban magam is foglalkoztam a **bizalom** kérdéssel,⁸⁹ s egy nemrégiben lefolytatott felméréssel vizsgáltam a hazai népesség, illetve egy hivatásrend képviselőinek (ügyész, ügyészségi titkár és fogalmazó) mások iránt megnyilvánuló bizalmát. A kutatásban⁹⁰ azokat az attitűdöket mértem

⁸⁶ Utasi, Á.: Társadalmi tőke és bizalom. Kritika, 2006. június. Online: http://www.kritikaonline.hu/kritika_06junius_cikkek_utasi.html

⁸⁷ Utasi, Á.: A bizalom hálójára. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002, 77. o.

⁸⁸ Utasi, Á.: A bizalom... id mű

⁸⁹ Kerecsi, K.: A bűnmegelőzés és a biztonságérzet területi összetevői. In: Kriminológiai Tanulmányok 42.k. OKRI. Budapest, 2005, 11-40. old.

⁹⁰ „A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” c. kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta (Nyilvántartási szám: T 03785). Az empirikus adatfelvételre 2006 tavaszán került sor, 1200 fős reprezentatív lakossági mintán kérdezőbiztosok általi megkérdezéssel. Az empirikus adatfelvételt az ország felnőtt lakosságának összetételét a nemek, a korcsoportok aránya, valamint a lakóhely településtípusa szerint pontosan tükröző - többlépcsős, rétegzett mintavételi eljárással kiválasztott – mintán, a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet végezte el. A minta kisebb torzulásait - a KSH adatait felhasználva - matematikai eljárással, úgynevezett súlyozással korrigálták, és így a minta pontosan tükrözte a szavazókorú lakosság településtípus, nem, életkor és iskolai végzettség szerinti összetételét. A közölt adatok hibahatára az adott kérdésre válaszolók számától függően $\pm 3-5$ százalékpont volt.

A kutatási téma továbbfejlesztése érdekében az ügyészségen (ügyészként, titkárként vagy fogalmazóként) dolgozó szakemberek körében is sor került az attitűdvizsgálat lefolytatására. A postai módszerrel lefolytatott kérdőíves felmérés keretében 512 ügyész, ügyészségi titkár, illetve fogalmazó válaszolt – név nélkül – a kérdőív kérdéseire. Hangsúlyozni szükséges, hogy az ügyészi minta nem reprezentatív, jöllehet a 2003. évi adatok szerint az ügyészi szervezet létszáma 1423 fő volt.

Az empirikus adatfelvétel során 38+24 kérdésből álló kérdőív lekérdezésére került sor, amelynek első blokkja az empirikus vizsgálatok során szokásos demográfiai és területi jellemzőkkel, továbbá a megkérdezettek politikai preferenciáival, vallásgyakorlásával, konzervatív/liberális, illetve jobboldali/baloldali felfogásával kapcsolatos kérdéseket tartalmazott. A kérdőív speciális részét képezte az a 24 – többségében összetett – kérdésből álló kérdőív blokk. A kérdésekre adott válaszokat egy adatbázisba rendeztük, és az adatokat matematikai, statisztikai módszerekkel elemeztük.

fel, amelyek az emberek közötti bizalom érvényesülését, a jogkövetéshez, illetve a jogsértéshez való viszonyt mutatják. Kutatási eredményeim megerősítik a fenti kutatások által már leírt helyzetet. A lakossági megkérdezettek kevesebb, mint fele (38,7%) érzett bizalmat az emberek többségével szemben, 45,1%-uk az embereknek csak egy kisebb részében bízott meg, míg 16,2%-uk erősen szelektálva, kivételesnek tartotta azokat az embereket, akikben meg lehet bízni. Ugyanakkor szembevető volt, hogy a feltételezhető „foglalkozási ártalom” ellenére, az ügyészi mintában válaszolók nagyobb arányban bíztak másokban (az emberek többsége megbízható: 47,1%; az emberek kisebb része megbízható: 44%), mint a lakossági minta megkérdezettjei. Az életkori bontásban történő vizsgálat a lakossági mintában azt mutatta, hogy a 18-29 éves korosztály „bizonytalan”, ugyanis mindegyik kategóriában nagyobb volt a tényleges előfordulásuk a várt eredményeknél. A középgeneráció (30-49 évesek) jellemzően „szelektív módon” bízott az emberekben, csupán az 50-59 éves korosztálynál tapasztaltuk azt, hogy a mért adatok magasabbak a vártnál az „emberek többsége megbízható” kategóriában. Tény, hogy idősebb korban a biztonságérzet-hiány kifejezettebb, és ezt az adatok is alátámasztották, hiszen a mért és a várt eredmények különbsége a „szinte alig van megbízható ember” választásnál volt a legnagyobb. Az ügyészségi mintában az életkori megoszlás szerinti vizsgálat azt mutatta, hogy a 39 év alatti korosztályban a leginkább jellemző a bizalomhiány, míg az 50 éven felüliek körében a várt gyakoriságokat is meghaladó mértékben vélekedtek a megkérdezettek úgy, hogy az emberek többsége megbízható.

A lakossági minta vizsgálata érdekes eredményeket hozott az urbánus és falusi megoszlás szerint. (A lakóhellyel kapcsolatos kérdést az ügyészségi mintán felvett kérdőív nem tartalmazta.) Azt vártuk, hogy a szociális problémák és a nagyobb bűnözési fertőzöttség miatt a városi, illetve nagyvárosi településeken kisebb mértékű lesz a másokkal szembeni bizalom. Ezzel szemben a lakossági minta adatai szerint elsősorban Budapesten és a városokban laktak azok a megkérdezettek, akik szerint az emberek többsége megbízható, míg a falusi településeken a válaszadók elsősorban a másokkal szembeni bizalmatlanságuknak adtak hangot. Bármilyen meglepő, hasonló eredményeket mutatnak négy skandináv országban végzett hasonló kutatás eredményei is a városi és vidéki településekkel kapcsolatosan.⁹¹

Hooghe és munkatársai az **európai etnikai sokszínűség** és az **általános bizalom** összefüggéseivel kapcsolatos felmérésükben⁹² húsz európai országban hasonlították össze az emberek fajtabéli változatosságát és az általános bizalom viszonyát. Egyéni szinten azt tapasztalták, hogy a nők és az idősek nagyobb általános bizalommal vannak mások iránt, mint a férfiak és a fiatalabb generáció. Az

⁹¹ Bondeson, U.V. : Nordic Moral Climates. Value Continuities and Discontinuities in Denmark, Finland, Norway, and Sweden. Transaction Publishers, 2003, p.56.

⁹² A felmérés az Európai Társadalmak Összehasonlító Vizsgálata (European Social Survey, ESS) mérésein és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) kivándorlási sémákról szóló adatainak összevetésén alapult. Lásd: Hooghe, M. - Reeskens, T. - Stolle, D. - Trappers, A.: Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe - A Cross-national Multilevel Study (Az etnikai sokszínűség és az általános bizalom Európában) Comparative Political Studies, 42. 2009. Febr., Vol.2. p.198-223. Lásd: Kisebbségkutatás, 2009. évi 2. sz.

általános bizalom szintjére hatással van az iskolai végzettség, a foglalkoztatottság és a pénzügyi helyzet, valamint a vallásosság. Az országok szintjén bizonyítást nyert a várt erős kapcsolat a GDP és az általános bizalom között. A korábbi kutatások következtetéseit megerősítette a felmérés: a bizalom szintjét a társadalmon belüli kereseti egyenlőtlenségek is befolyásolják. Az emberek nagyobb bizalommal vannak egymás iránt az olyan országokban, ahol a jövedelmek szintje között nem tátong széles szakadék. Mivel a 26 elemzett mérési adatból mindössze a külföldi munkások bevándorlása, illetve a külföldi munkások bevándorlásának megnövekedése mutatott kiugró eredményt, a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy az európai kontextusban „a munkaerőpiacon jelentkező versengésnek van negatív hatása az általános bizalomra”.⁹³

Az etnikai kapcsolatokkal foglalkozó vizsgálatok azt valószínűsítették, hogy az állam által keltett bizalom egyenlő mértékben oszlik meg a társadalomban, és nem vizsgálták azt, hogy az **egyes társadalmi csoportok között milyen eltérések lehetnek a bizalom megoszlása szempontjából.** **Herreros és Criado** „Az állam és a szociális bizalom fejlesztése” c. tanulmányukban⁹⁴ hangsúlyozzák, hogy e szempontnak különös jelentősége van a modern, etnikailag és kulturálisan heterogén társadalmak esetében. A korábbi vizsgálatok arra a következtetésre jutottak, hogy a társadalmi bizalom szintje az etnikai kisebbségben alacsonyabb, mint a többségben. Ugyanakkor a többségnek kisebb a bizalma a kisebbséggel szemben, mint fordítva.⁹⁵ A kisebbség viszont az állammal szemben mutat nagyobb bizalmatlanságot. A szerzők ezért két hipotézist fogalmaztak meg: (1) az állami hatékonysággal nő a bizalom, és (2) az állami hatékonyságnak nagyobb a hatása a többség, mint a kisebbség bizalmi szintjére. E hipotéziseket a kutatók egy 22 európai országban felvett kutatás eredményein tesztelték. Az eredmények megerősítették az első hipotézist, tehát a hatékonysággal nő a bizalom, és rávilágítottak arra, hogy ahogy nő a bizalom az egyes országokban, úgy nő a bizalmi különbség eltérése a többség és a kisebbség között.

A társadalom bizalmi viszonyainak vizsgálata nem öncélú. A fenti eredményekből számunkra is adódik következtetés: bár az **állami hatékonyság** növelése növelheti a társadalmi bizalom mértékét, önmagában erre hagyatkozni azonban elégtelen, mivel a **kedvező hatás elsősorban a többség bizalomindexében jelenik meg.** Ami azt is jelenti, hogy **a kisebbség bizalmának növelése érdekében célzott és speciális megoldások alkalmazása szükséges.** Az emberek közötti bizalom erősödése minden kétséget kizáróan jó hatással van a társadalom működésére. Kornai János a

⁹³ Hooghe, M. - Reeskens, T. - Stolle, D. - Trappers, A.: Ethnic Diversity... id mű Lásd: Kisebbségkutatás, 2009. évi 2. sz.

⁹⁴ Herreros, F. – Criado, H.: The State and the Development of Social Trust (Az állam és a szociális bizalom fejlesztése) International Political Science Review, Vol. 29, No.1. p. 53-71. Lásd: Kisebbségkutatás, 2009. évi 2. sz.

⁹⁵ A hazai migránsokat vizsgálva hasonló következtetésre jutott Örkény Antal és Székelyi Mária is. Lásd: Örkény, A. – Székelyi, M.: „... és bízva bízzál”. A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Vásárhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009.

„Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet időszakában” c. Collegium Budapest-project⁹⁶ összefoglalásaként megjelent tanulmányában konkrét javaslatokat fogalmazott meg a bizalomépítés szükséges lépéseiként. Mint írja a **bizalomépítésben elengedhetetlen**

(1) a **participáció** a törvényjavaslatok előkészítésében. A törvény iránti bizalmat ugyanis erősíti, ha a lakosság úgy érzi, hogy részt vett a törvények előkészítésében.

(2) Bizalomépítő lépés a **pártatlan és semleges intézmények** létezése, mint például a központi bank, a bankrendszert felügyelő szerv, az állami számvevőszék, stb. Ezeknek az intézményeknek távol kell maradniuk a belpolitika mindennapos küzdelmeitől, és kizárólag szakmai szempontok alapján hozhatnak döntéseket. A szervezetekkel kapcsolatos bizalom egyik feltétele az elszámoltathatóság, de csak akkor bizalomerősítő tényező, ha nem válik üres formalitássá.

(3) Ugyancsak a társadalmi bizalmat erősíti a **közvetlen demokrácia intézményének** alkalmazása.

(4) A **civil szervezetek** léte és működése az egyik legfontosabb elem a bizalom építésében – mondja Kornai. A civil szervezetek működésének fontosságát már Robert Putnam is igazolta az északolaszországi demokratikus intézményekkel kapcsolatosan adatokkal igazolta. Megállapította, hogy szoros pozitív korreláció van egyfelől a civil szervezetek és társadalmi egyesületek száma és aktivitása, másfelől a társadalom tagjai közötti kölcsönös bizalom között. Ennek az a magyarázata, hogy az általános bizalom „társadalmi tőkét” képez, s ez annál nagyobb, minél több egyesületben és nem-kormányzati szervben minél tevékenyebben kerülnek egymással kapcsolatba az állampolgárok.⁹⁷ Kornai János a bizalomerősítő lehetőségek sorában ötödikként

(5) a **nemzetközi szervezetekkel** tartott kapcsolatokat, Magyarország esetében mindenekelőtt az EU-val tartott kapcsolatok kiegyensúlyozottságát hangsúlyozta, de kiemelte a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, illetve az ENSZ és szakosított intézményeivel tartott kapcsolatok fontosságát a bizalom építésében.

A bizalomépítés tehát folyamat. Társadalmi bizalom nélkül nem végezhető be a rendszerváltás folyamata, és nem, vagy torzultan jelentkeznek az eredményei. A tisztesség és bizalom követelményrendszerének érvényesítése – Kornai János megfogalmazásában – “nem villámháború, hanem olyan hadjárat, amelyben folytonosan valamennyi fronton támadni kell”.⁹⁸ A jogszabályok társadalmi érvényesítése szempontjából fontos (kedvezőtlen) állampolgári attitűdök nemcsak a jogkövetési hatások miatt fontosak – mondja Sajó András. Ezek kihatnak a társadalmi bizalomra s

⁹⁶ Kornai, J.: Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében. Beszélő, 2003. (8.évf.) 6. sz. 20.old. A projekt összefoglaló kötetei: Kornai, J. – Rose-Ackerman, S. (szerk.): Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében (A bizalmat érdemlő állam építése a poszt-szocialista átmenet időszakában), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005., illetve Kornai, J. – Rothstein, B. – Rose-Ackerman, S. (szerk.): Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében (A társadalmi bizalom megteremtése a poszt-szocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005.

⁹⁷ Putnam, R.D.: Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press, Princeton, 1993.

⁹⁸ Kornai, J.: Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében. Beszélő, 2003. (8.évf.) 6. sz. 20.old.

ezen belül az állam iránti bizalomra, mivel a normák kijátszhatósága és ennek állami eltérése a bizalomhoz nélkülözhetetlen hitelességet ássa alá. Bizalom nélkül a legígéretesebb államreformot sem fogadják el a társadalmi szereplők.⁹⁹

1.3. A BŰNÖZÉSI FÉLELEM ÉS A BIZALOM

Minden társadalom tolerál bizonyos mértékű bűnözést, illetve a büntető igazságszolgáltatás bizonyos mérvű hatástalanságát. Kutatások sora jelzi, hogy **a bűnözéssel kapcsolatos tolerancia-küszöb áthelyeződését** egyrészt nem a bűnözés alakulása, hanem sokkal inkább a **jelenség értékelése** határozza meg, másrészt e folyamatban jelentős szerepe van **az állammal szembeni bizalomvesztésnek**.

Az Egyesült Királyságban a British Crime Survey 1996 óta tartalmaz két kérdést azzal kapcsolatban, hogy mit gondolnak a megkérdezettek az országos és a helyi bűnözés alakulásáról. A megkérdezettek nagy többsége rendszeresen azt válaszolta, hogy a bűnözés országos szinten folyamatosan emelkedik. Ezzel szemben a tény az, hogy a bűnözés szintje folyamatosan csökken: a British Crime Survey adatai szerint például 1995 és 2008/2009 között nem kevesebb, mint 45%-kal.¹⁰⁰ **A sajátos „észlelési rés”** jelenik meg abban is, hogy a megkérdezettek nagy többsége szerint országosan ütemesen emelkedik a bűnözés, de csak kis hányaduk gondolja ugyanezt a helyi bűnözés alakulásáról. Úgy tűnik, hogy a megkérdezettek nagyobb bizalommal vannak a bűnözés helyi kezelőintézményei iránt, és kevésbé pesszimisták a helyi biztonságot illetően, mint gondolják ezt az országos helyzettel kapcsolatosan.¹⁰¹

A kétezres évek elején-közepén több, a bűnmegelőzéssel és a helyi biztonság alakulásával kapcsolatos kutatást is folytattam.¹⁰² A kutatási eredmények elemzése során mindig jól használható **értelmezési keretet** nyújtott a **helyi biztonságról alkotott vélekedés** és a megkérdezettek **közérzetváltozásának** összefüggérendszer.¹⁰³ Amikor az „Áldozatok és vélemények” c. kutatás (N=10.020) eredményeit

⁹⁹ Sajó, A: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 7-8. szám 2008. július-augusztus 690-711.o. URL: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf

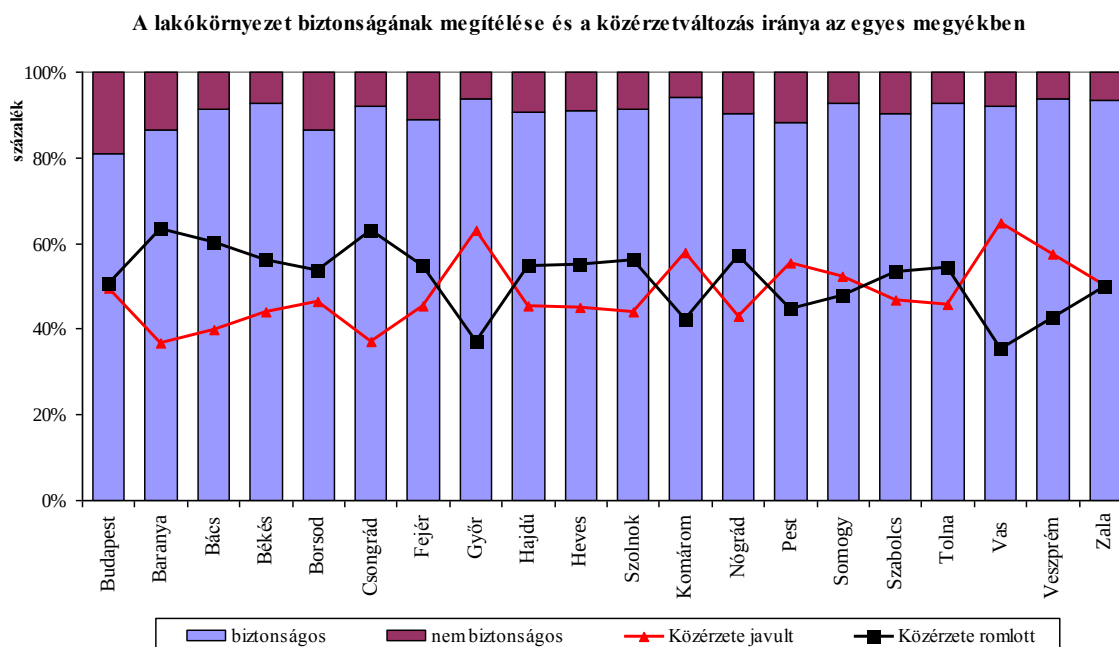
¹⁰⁰ Debbie Moon (Ed.), Alison Walker (Ed.), Rachel Murphy, John Flatley, Jenny Parfremment-Hopkins and Philip Hall: Perceptions of crime and anti-social behaviour: Findings from the 2008/09 British Crime Survey; Supplementary Volume 1 to Crime in England and Wales 2008/09; Home Office Statistical Bulletin November 2009. p.2.

¹⁰¹ Duffy, B. - Wake, R. - Burrows, T. - Bremner P. (2008): Closing the Gaps: Crime and Public Perceptions. London:Ipsos Mori., idézi: Debbie Moon (Ed.), Alison Walker (Ed.), Rachel Murphy, John Flatley, Jenny Parfremment-Hopkins and Philip Hall: Perceptions of crime and anti-social behaviour: Findings from the 2008/09 British Crime Survey; Supplementary Volume 1 to Crime in England and Wales 2008/09; Home Office Statistical Bulletin November 2009. p.2.

¹⁰² Lásd: „Közösségi bűnmegelőzés az V. kerületben”; „Budapesti kerületi bűnmegelőzési modellek” (2000); „Jogpolitikai feladatok a bűnmegelőzésben” (2001-2002); „A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” (2002-2006) című kutatások

¹⁰³ Lásd részletesen: Kerezsi, K.: A bűnmegelőzés és a biztonságérzet területi összetevői. In: Kriminológiai Tanulmányok 42.k. OKRI. Budapest, 2005, 11-40.old.

megyei bontásban vizsgáltuk, és összevetettük a lakókörnyezeti biztonságra (K33)¹⁰⁴ adott válaszokat a közérzetváltozással kapcsolatos kérdéssel (K1b)¹⁰⁵, akkor az alábbi összefüggések rajzolódtak ki:

A **közérzeti kérdésekre** adott válaszok – függetlenül azok negatív vagy pozitív alakulásától – szoros korrelációban voltak a közvetlen környezet biztonságáról alkotott véleménnyel.¹⁰⁶ A megyei jellegzetességek azt is mutatták, hogy azokban a megyékben, ahol nagyobb arányú a helyzetükkel **elégedettek** megoszlása, a helyi **lakókörnyezet biztonságáról is kedvezőbben vélekednek**.¹⁰⁷ Ezt tapasztalhattuk például Győr-Sopron, Komárom vagy Vas megyékben. A fenti összefüggés, bár nem adott minden kérdésre választ adó magyarázatot a helyi biztonsággal kapcsolatos vélekedés lehetséges befolyásoló tényezőiről, de egy újabb lényeges szemponttal gazdagította a rendelkezésre álló gazdag szakirodalmat.

A bűnözés hatására kialakuló reakciók vizsgálatánál elengedhetetlen – mondja Korinek –, hogy végig ne gondoljuk azokat az összetevőket, amelyek az ember biztonságérzetét alakítják.¹⁰⁸ Magam is ezt tettem eddig, azt a gondolatmenetet követve, hogy a társadalmi bizalom növeli az emberek biztonságérzetét, és csökkenti a bűnelkövetőkkel szembeni punitivitást. Korinek figyelmeztet arra,

¹⁰⁴ K33.: Mennyire tartja biztonságosnak azt a lakókörnyezetet, ahol él?

Válasz: egyáltalán nem (1) ... teljes mértékben (5)

¹⁰⁵ K1.b. Hogyan változott a közérzete az elmúlt öt év során?

Válasz: Jelentősen romlott (1) ... jelentősen javult (5)

¹⁰⁶ A korreláció a közérzetjavulás (K1b_javu) és a lakókörnyezet jó biztonsága (K33bizt) között: 0,992967, illetve a közérzetromlás (K1b_roml) és a lakókörnyezet kevésbé biztonságos volta (K33nbizt) között: 0,970895.

¹⁰⁷ Ennél a számításnál figyelmen kívül hagytuk azoknak a válaszadóknak a számát, akik helyzete nem változott az elmúlt 5 évben, és csak a helyzetük javulásáról vagy romlásáról beszámoló megkérdezetteket vettük figyelembe.

¹⁰⁸ Korinek, L. (2010): Kriminológia I. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 328.o.

hogy meg kell különböztetni egymástól a **biztonsági helyzetet** és a **biztonság érzését**, és igen láttató példát hoz, amikor a biztonsági helyzet és a biztonság érzése közötti különbséget az objektív és a szubjektív betegségtudathoz hasonlítja. Napjainkban a bűnözéssel kapcsolatosan megnyilvánuló attitűdök mintha súlyos hipochondriaként lennének értelmezhetők... Az értékelési és észlelési zavar csakis információadással kerülhető el: ugyanis „az egyén minél többet és hitelesebbet tud a bűnözés valóságáról, annál kevésbé diffúz, irracionális és érzelmi a bűnözési félelme”.¹⁰⁹

A bűnözési félelem alakulásának nyilvánvalóan van költségvonzata. Az Egyesült Királyságban végzett számítások szerint a **bűnözés ára** évente 60 milliárd angol font. Ebből a számításból azonban kimaradt a **bűnözési félelem „árának” mérése**, illetve annak mérése, hogy ez milyen hatást gyakorol az életminőségre. Mindenképpen lényeges lenne tehát a **bűnözési félelem, mint jelentős társadalmi következmény mérése**, mert a British Crime Survey-ben a megkérdezettek 44%-a jelezte, hogy a bűnözési félelem érzése hatással van/volt az életminőségükre. A bűnözési félelem következtében ugyanis két szinten merülnek fel szükségtelenül kiadott költségtenezők: 1.) egyéni szinten, amikor különféle elkerülő magatartások, illetve a sértetté válás megelőzése érdekében tett védelmi kiadások terhelik meg a lakosság pénztárcáját, és 2.) amikor a politikusok a feltételezett, vagy valós bűnözési félelemre a büntető igazságszolgáltatás kiadásának növelésével válaszolnak. Ma azonban csak részlegesen állnak rendelkezésre ilyen típusú információk, mivel nem csupán a bűnözési félelem „árának”, de magának a bűnözéssel kapcsolatos költségek mérésének módszertana is kialakulatlan még – bár az USA és az Egyesült Királyság jelentősebb előrehaladásról tett tanúbizonyságot, mint a többi ország.¹¹⁰ A bűnözés okozta költségek kiadás-típusok szerinti vizsgálata az Egyesült Királyságban azt mutatja, hogy 19 milliárd fontot tesz ki a vagyon elleni bűncselekményekkel járó kár, 18 milliárd a sértettek fizikai és érzelmi sérüléseivel járó költség, és ennek 80%-a az erőszakos cselekmények elkövetéséhez kapcsolódik. A bűnözés költségei között kb. 20% a bűnözéskezelés intézményrendszere, és a bűnözés következményeinek csökkentésére történő felkészülés költsége (pl. biztosítás) kb. 9%.¹¹¹ Az amerikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a bűnözés növekedése esetén a büntető igazságszolgáltatás – különösen a rendőrség és a börtönrendszer – költségei növekednek. Ha a rendőrség költségeit megnövelik 50%-kal, és a büntetés-végrehajtást 300%-kal fejlesztik – mint ahogy ezt az Egyesült Államok tette 1980-2000 között, akkor is csak a bűnözés 35%-os csökkenése tudható be a költségek növelésének. Kanada és az Egyesült Államok majdnem ugyanabban az évben törölte el, ill. vezette be újra a halálbüntetést, az emberölési ráta mégis mindkét országban csökkent.¹¹²

¹⁰⁹ Korinek, L. (2010): Kriminológia I. ... id mű, 329.o.

¹¹⁰ Lásd részletesen: Kerecsi, K. – Kó, J. – Antal, Sz. (2011): A bűnözés társadalmi költségei. In: Virág Gy (szerk.) Kriminológiai Tanulmányok 48.k., Budapest: Országos Kriminológiai Intézet, pp. 168-195.

¹¹¹ Dubourg, R., J. Hamed, et al. (2005). The economic and social costs of crime against individuals and households 2003/04. Home Office On-Line Report. 30.

¹¹² ENSZ szakértői tanácskozás Torinó, 2003. június 27-28. (szóbeli közlés)

Magyarországon rendszertelenül lefolytatott viktimológiai kutatások **mérik a bűnözési félelemmel és a lakókörnyezet** biztonságával kapcsolatos lakossági attitűdöket. Ebben a körben Korinek végzett úttörő munkát a Baranya megyei viktimológiai felmérés két körének lefolytatásával.¹¹³ Az OKRI által 2003-ban végzett „Áldozatok és vélemények” c. kutatás¹¹⁴ eredményei is azt mutatják, hogy a magyarországi lakosok túlnyomó többsége **biztonságosnak tartja lakókörnyezetét.**

K33: Mennyire tartja biztonságosnak a lakókörnyezetét?		
	Esetszám	Százalék
NT	32	0,3
1= egyáltalán nem	288	2,9
2	529	5,3
3	2 461	24,6
4	4 257	42,5
5= teljes mértékben	2 449	24,4
NV/A	4	0
Total	10 020	

Ez az állítás még akkor is igaz, ha a megyei adatok vizsgálatánál figyelembe vesszük, hogy az így vélekedők aránya Budapesten csak valamivel haladja meg a 80%-ot, és négy megyében (Baranya, Borsod, Fejér és Pest) ez az arány 86-90% közé esik.

Lakókörnyezete																				
biztonságos - nem																				
biztonságos	%																			
	Budapest	Baranya	Bács	Békés	Borsod	Csongrád	Fejér	Győr	Hajdú	Heves	Szolnok	Komárom	Nógrád	Pest	Somogy	Szabolcs	Tolna	Vas	Veszprém	Zala
biztonságos	80,8	86,6	91,3	92,8	86,4	91,9	88,9	93,7	90,6	90,9	91,3	94,2	90,2	88,3	92,7	90,5	92,6	91,9	93,7	93,3
nem biztonságos	19,2	13,4	8,7	7,2	13,6	8,1	11,1	6,3	9,4	9,1	8,7	5,8	9,8	11,7	7,3	9,5	7,4	8,1	6,3	6,7

1.3.1. Közérzetváltozás és biztonságérzet

Utasi Ágnes az emberek közötti bizalmi viszonyokat vizsgálva megállapította, hogy a rendszerváltás folyamatában megbomlott makro társadalmi integráció, az 'újraprofitizálás' lebontotta a 'felülről' kötelezővé tett teljes foglalkoztatottságot és az újraelosztó állami szociálpolitikát. S történt mindez akkor, amikor csökkent a társadalmi csoportok, rétegek önvédelmi összekapcsolódása is, visszaesett a kapcsolathálókön keresztüli forrásáramoltatás.¹¹⁵ Az **átalakulással terjedő általános bizonytalanság-érzés még azoknak a szubjektív életminőségét is rontotta, akiknek volt munkájuk, akiknek**

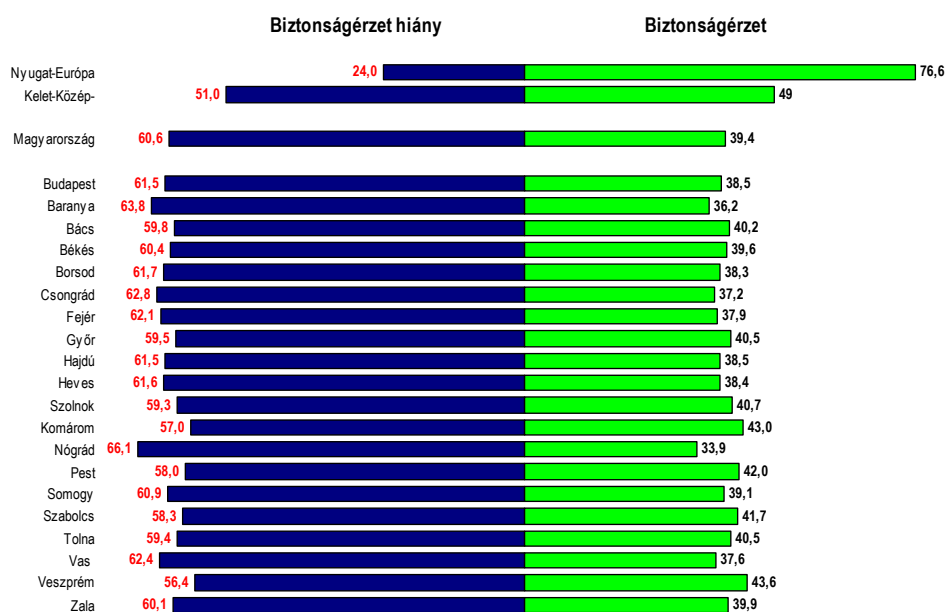
¹¹³ Korinek, L. (1988): *Rejtett bűnözés*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; Korinek, L. (1995): *Félelem a bűnözéstől*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

¹¹⁴ Lásd: Áldozatok és vélemények 1-2. k. (szerk: Irk Ferenc), Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004.

¹¹⁵ Utasi, Á. (2002): A bizalom hálója. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 74.o.

anyagi helyzete, életszínvonala stagnált, netán emelkedett.¹¹⁶ Utasi kutatási eredményei a századfordulón azt jelezték, hogy az emberek a magánszférájukkal (ház, lakás, lakókörnyezet) sokkal elégedettebbek voltak, mint a tágabb társadalmi környezet életminőséghez köthető tényezőivel (demokrácia működése, környezetvédelem, közbiztonság).¹¹⁷ **Az emberek közötti bizalom és mindennapi szolidaritás ma is működik, ám – mint Utasi megállapítja – egyre szűkebb körre koncentrálódik.**

Alvazzi del Frate és van Kesteren az európai városi bűnözés összehasonlító vizsgálatakor kidolgozták a **biztonságérzet, illetve biztonságihiány mérésének mutatóit.**¹¹⁸ A mutatószám kidolgozásánál alapvetően három kérdéskört vettek figyelembe: (1) viktimizációs vizsgálatban a sértetté válás jelzőszámait; (2) a bűnözési félelemmel kapcsolatos kérdésekre adott válaszokat, és (3) a megkérdezetteknek a rendőrséggel kapcsolatos véleményét arról, hogy az mennyire képes garantálni az állampolgárok biztonságát. Mivel ezek a kérdések a hazai nagymintás viktimológiai felmérésben (N=10.020) is szerepeltek,¹¹⁹ a biztonságérzet alakulása (és a megkérdezettek közérzetének alakulása) a hazai adatok alapján is vizsgálható.

A korábbiakban már utaltam arra, hogy a magyar lakosok túlnyomó része biztonságosnak érzi lakókörnyezetét. Magyarázatot igényel tehát, hogy mi okozhatja a fenti – igen kedvezőtlennek tűnő – képet. A kutatásban az adatok elemzésénél a biztonsági helyzet alapvetően kedvező megítélése minden

¹¹⁶ Utasi Á. (2002): A bizalom... id mű 76.o.

¹¹⁷ Utasi Á. (2002): A bizalom... id mű 77.o.

¹¹⁸ Lásd: Alvazzi del Frate, A. - van Kesteren, J.: Criminal Victimization in Urban Europe. Key Findings of the 2000 International Crime Victim Surveys. UNICRI 2004. <http://www.unicri.it/icvs>

¹¹⁹ Azoknál a válaszoknál, ahol a megkérdezettek egytől ötig terjedő skálán helyezhették el a válaszaikat, az adatok feldolgozásánál az 1-2, illetve a 4-5 válaszokat összevontam, és az adatok értékelésénél mindig figyelmen kívül hagytam a hármas, azaz az 'is-is', vagy 'semleges' típusú válaszokat, valamint a 'nem tudja', illetve a 'nincs válasz' típusú adatokat. Ennek megfelelően a fenti kérdésekre adott válaszoknál csak azokat az adatokat vettem figyelembe, amelyeknél a markáns 'igen', illetve 'nem' válaszok fogalmazódtak meg.

olyan kérdésnél pozitív maradt, ahol a személyes biztonságról (pl. a sértetté válás mutatói, a betörés valószínűsége, az éjszakai közlekedés biztonsága) számoltak be a megkérdezettek. A fenti grafikonok látható vélekedést azonban meghatározó módon befolyásolja, hogy a megkérdezettek miként vélekednek a rendőrség közbiztonság garantálási képességéről.

K5. Ön szerint ma Magyarországon a rendőrség mennyire képes garantálni a közbiztonságot?	Elemszám	A válaszok			
		Igen (4-5 válaszok)	Nem (1-2 válaszok)	Igen %	Nem %
Magyarország	4808	1696	3112	35,3	64,7
Budapest	922	272	650	29,5	70,5
Baranya	189	47	142	24,9	75,1
Bács	223	79	144	35,4	64,6
Békés	197	64	133	32,5	67,5
Borsod	345	160	185	46,4	53,6
Csongrád	204	70	134	34,3	65,7
Fejér	214	64	150	29,91	70,1
Győr	158	66	92	41,8	58,2
Hajdú	267	99	168	37,1	62,9
Heves	172	80	92	46,5	53,5
Szolnok	163	54	109	33,1	66,9
Komárom	154	51	103	33,1	66,9
Nógrád	110	22	88	20,0	80,0
Pest	525	156	369	29,7	70,3
Somogy	137	56	81	40,9	59,1
Szabolcs	262	126	136	48,1	51,9
Tolna	107	41	66	38,3	61,7
Vas	137	48	89	35,0	65,0
Veszprém	173	81	92	46,8	53,2
Zala	149	60	89	40,3	59,7

Ennél a kérdésnél is azt tapasztaltuk, hogy a közbiztonsággal kapcsolatos attitűdöket a megkérdezettek közérzetének alakulása is befolyásolja. Amikor a közérzetüket az elmúlt öt évben javulónak, illetve romlónak érző megkérdezettek körében vizsgáltuk, hogy miként vélekednek a rendőrség közbiztonság garantálási képességéről, azt tapasztaltuk, hogy a közérzetüket romlónak minősítő megkérdezettek $\frac{3}{4}$ -e szerint a rendőrség nem képes erre, és alig $\frac{1}{4}$ -ük vélte úgy, hogy erre a rendőrség képes. Ugyanakkor a közérzetüket javulónak minősítő megkérdezettek nagyjából fele-fele arányban osztották akár egyik, akár másik nézetet.

N=2698	Nem képes, vagy alig	Nagyon, vagy teljes mértékben	
Közérzete javult	53,2	46,8	100
Közérzete romlott	75,5	24,5	100

1.3.2. Biztonságérzet és bizalom

Finnországban az elmúlt húsz évben az erőszakos bűncselekmények viktimizációs rátája állandó volt,¹²⁰ miközben – ugyanezen időszak alatt – a **bűnözéstől való félelem drasztikusan megnövekedett**. A kutatások Európában is azt mutatják, hogy a bulvárújságok olvasói nagyobb arányban tanúsítanak elkerülő magatartást, és komolyabb az aggodalmuk az erőszakos bűncselekmény áldozatává válással kapcsolatosan. Ugyancsak az a tapasztalat, hogy azokat a személyeket, akik sokféle forrásból értesülnek bűncselekményekkel kapcsolatos híradásokról, inkább jellemzi a bűnözési félelem. A kutatási eredmények azt is jelzik, hogy a munkanélküliek körében kifejezetten erős a bűnözéstől való félelem.¹²¹ Az Euro-Justis projekt eredményei szerint a bűnözéssel kapcsolatos információk fogyasztása (akár tényleges bűnözéssel kapcsolatosan, akár a krimik és egyéb non-fiction formában), illetve a tömegkommunikációs eszközök – különösen a televízió – jelentős időtartamban történő élvezete kapcsolatban vannak a bűnözési félelem növekedésével.¹²²

A 2000. évi ICVS felmérés adatai alapján Alvazzi del Frate és van Kesteren megállapították, hogy az általános viktimizációs ráta alacsonyabb a(z akkori) nem-EU tagállamokban, mint az EU tagállamokban. Ennek ellenére a nem-EU tagállamok lakosai sokkal áthatóbb biztonságérzet-hiányról számoltak be, sokkal gyakrabban vélték azt, hogy betöréses lopás áldozatává válnak, és kedvezőtlenebbül vélekedtek a rendőrség munkájáról. Úgy tűnik, hogy az embereknek a saját biztonságukról alkotott képe jelentősen eltért Európa keleti és nyugati térfelén, noha a tényleges viktimizációs veszélyeztetettségben távolról sincs ekkora különbség.

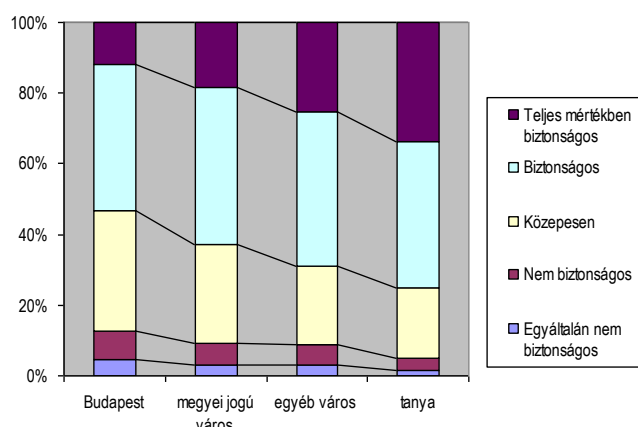
Nem kétséges, hogy a szubjektív életminőséget, és a biztonságérzettel kapcsolatos attitűdöket a helyi közösség összetartó ereje is meghatározza. Ez jól látható, ha az „Áldozatok és vélemények” c. kutatásban megkérdezettek (N=10.020) a helyi lakókörnyezet biztonságával kapcsolatos válaszait településtípusonként hasonlítjuk össze.

¹²⁰ Aromaa, K. – Markku, H. (2000): Crime Risks in Finland 2000: Finnish Results of the 2000 Sweep of the International Crime Victims Survey, National Research Institute of Legal Policy, Helsinki

¹²¹ Smoleja, M. – Kivivuori, J.: The Relation Between Crime News and Fear of Violence, Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, Volume 7, Issue 2, 2006, p. 211-227.

¹²² Boda, Zs. – Medve-Bálint, G. – Szabó, G.: Exploring trust in justice and fear of crime through media consumption, In: Mike Hough and Mai Sato (eds), Trust in Justice: Why it is important for criminal policy, and how it can be measured. Final report of the Euro-Justis project, HEUNI, Helsinki, 2011.p.31.

A lakókörnyezet biztonsága településtípusok szerint (%) (K33. kérdés)

Tagadhatatlan, hogy látható a „**biztonságérzet-lejtő**” a települések lélekszámának növekedésével, de az is érzékelhető, hogy még a nagyobb városokban is meghatározó a biztonságérzet a helyi szomszédsági környezettel kapcsolatban.

A biztonságérzet és a bizalom összefüggéseinek vizsgálatánál már korábbi tanulmányomban is igen fontosnak tartottam a helyi **lakókörnyezet és a szomszédsági közösségről alkotott vélemények vizsgálatát**. Ebben a kérdéskörben az OKRI 2003. évi viktimizációs felmérése („Áldozatok és vélemények” c. kutatás) K22-23-as kérdéseire adott válaszokat a „**bizalom indexének**” is nevezhetjük.¹²³

K22.: „...kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?”

K23.: „Kik azok az emberek, akikhez védelemért fordulhatna, ha valamilyen veszély fenyegetné, ha másoktól fenyegetve érezné magát?”

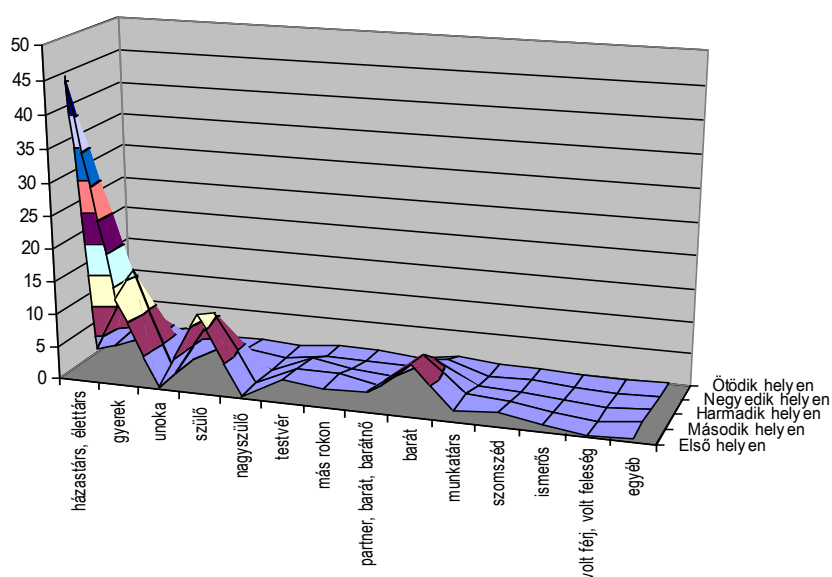
A K22-es kérdésnél négy olyan személyt lehetett megnevezni, akivel a megkérdezett a fontosabb személyes dolgait, problémáit megbeszéli. Már az is figyelmeztető jel, hogy a megkérdezett tízezer ember közül mindössze 3000 (29,9%) adott választ a fenti kérdésre. Ha csak azokat a válaszokat vizsgáljuk, amelyben a megkérdezett megjelölte, hogy ki az a személy, akivel a személyes dolgait megbeszéli, akkor az alábbi százalékos megoszlást tudjuk ábrázolni:

¹²³ K22.: „...kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?”

K23.: „Kik azok az emberek, akikhez védelemért fordulhatna, ha valamilyen veszély fenyegetné, ha másoktól fenyegetve érezné magát?”

dc_231_11

A megkérdezett kivel beszél meg a személyes problémáit (%)

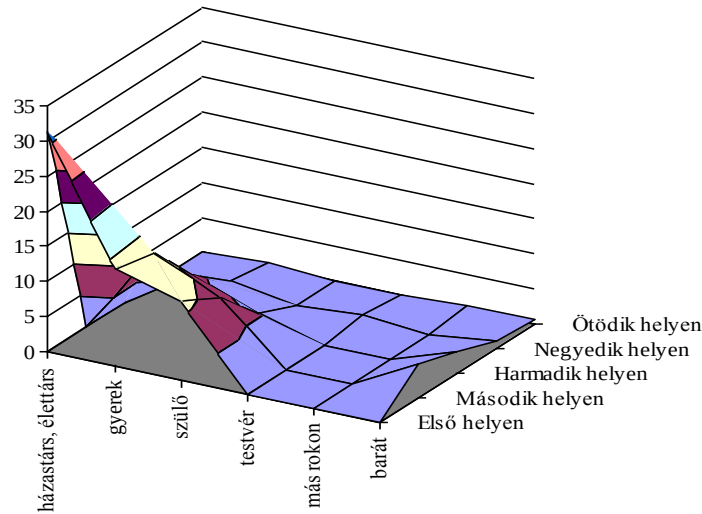
Mint látható, valóban a legszorosabb családi kapcsolatok dominálnak, de az is feltűnő, hogy a családi kapcsolatok csak két generációra terjednek ki. A nagyszülők és az unokák szerepe a bizalmi kapcsolatokban elhanyagolható gyakoriságú, nagy valószínűséggel annak is köszönhetően, hogy jellemzően két (és nem három) generáció él napjainkban együtt.

Ha a K22-es kérdést a bizalom indexének neveztük, a felmérésben a K23-as kérdésnek talán a „**védelemindex**” nevet adhatjuk. A kérdésre adott válaszokból kirajzolódik az a személyi kör, az a szűkebb emberi közösség, akikhez a megkérdezett védelemért fordulhatna, ha valamilyen veszély fenyegetné, vagy ha másoktól fenyegetve érezné magát.

Az öt lehetséges személyre adott válaszok három leggyakoribb említésének összesítéséből jól kirajzolódik az a „**védelmi háló**”, amely alá a megkérdezett – ha bajba kerül – „beállhat”. Mint az alábbi grafikonból látható: elsődlegesen ismét a legszűkebb családi körből származó személyeket említették meg a megkérdezettek. Érdekes megjegyezni, hogy a felmérés a felnőtt korú lakosokra vonatkozott, azaz a „bizalmi” és a „védelmi” index is a felnőtt korú magyar lakosság jellemző személyi kapcsolódásait jelzi. Feltűnő, hogy a felnőttkori kapcsolatban a vártnál kisebb súllyal szerepelnek a testvéri kapcsolatok, ugyanakkor a második, harmadik említések között megtaláljuk a baráti kapcsolatokat, mint a lehetséges védelem forrásait.

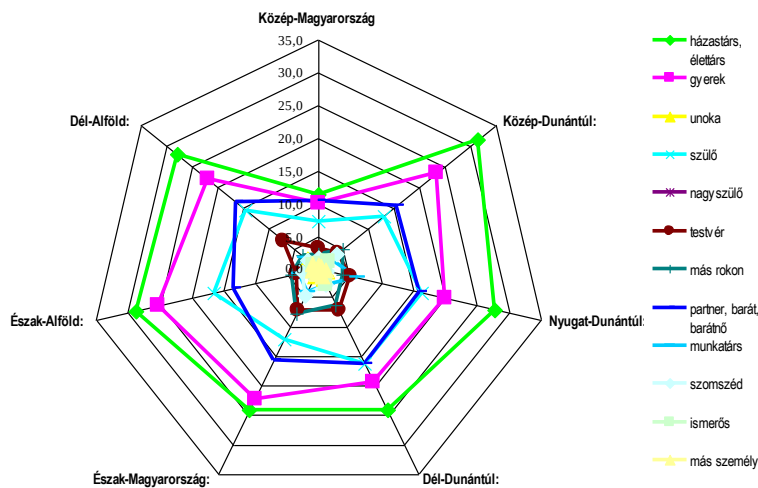
dc_231_11

Kik azok a személyek, akikhez védelemért fordulna a megkérdezett (%)

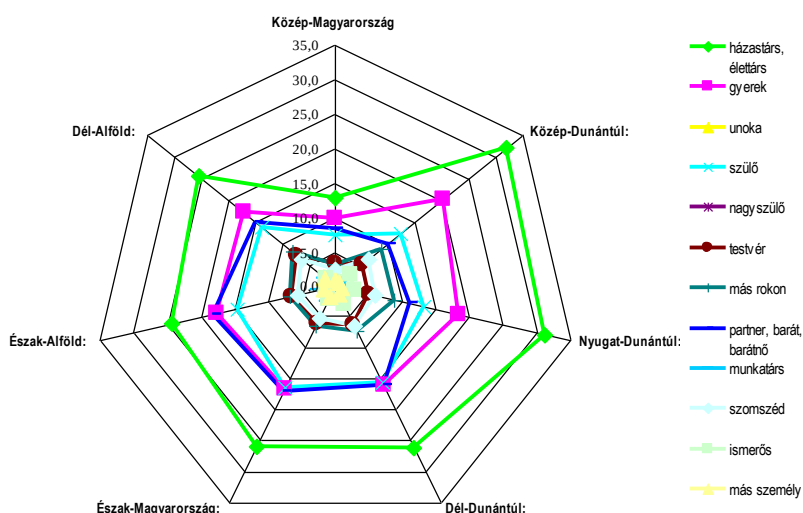

Érdeemes megvizsgálni a bizalmi kapcsolatok jellegzetességeit **regionális bontásban** is, ezek ugyanis jelezhetik az emberi kapcsolatok intenzitásának területi különbségeit. Az alábbi sugár-grafikon jól mutatja, hogy ebből a szempontból a közép-magyarországi régió jellegzetességei eltérnek, és az itt élő emberek között a bizalmi kapcsolatok sokkal gyengébbek, mint az ország más régióiban.

A „bizalmi kapcsolatok” az ország egyes régióiban

A „védelmi kapcsolatok” az ország egyes régióiban

A „kihez fordulna védelemért, ha valamilyen veszély fenyegetné, vagy ha másoktól fenyegetve érezné magát” kérdésre adott válaszok megoszlásának területi jellegzetességei hasonlóságot mutatnak a bizalmi kapcsolatok regionális jellegzetességeivel. Abban azonban alapvetően különbség érzékelhető, hogy a gyermekek inkább a bizalmi kapcsolatrendszer és nem a védelmi háló szereplői. A közép-magyarországi régióban kapcsolatosan talán az a megállapítás tehető, hogy itt, bár a házastársi kapcsolatok bizalmi jellege gyengébb erejűnek tűnik, ugyanakkor a bajban működőképes. Ezt jelzi, hogy a megkérdezettek nagyobb arányban jelölték meg a házastársukat olyan személyként, akihez fordulnának, mint olyan személyként, akivel bizalmas kapcsolatban vannak, akinek elmondják a problémáikat. Mindez azért szembetűnő, mert az ország más régióiban a megkérdezettek sokkal nagyobb arányban jelölték meg a házastársakat, mind a bizalmi, mind a védelmi igényeikkel kapcsolatosan.

A bizalom kétségtelenül kezelhetővé teszi a világ komplexitását - mondja Giddens.¹²⁴ Smith szociológiai, pszichológiai és filozófiai munkák áttekintése alapján a **bizalom három fajtáját különböztette** meg. 1.) az egyéni vagy pszichológiai jellemzőként leírható „**általános bizalmat**” másokban; 2.) a „**különös szintű bizalmat**”, amely azon alapul, hogy az ember a hozzá hasonlóknak bíz, és 3.) a „**stratégiai bizalmat**”, amely arra épül, hogy bizonyos helyzetekben, és bizonyos témakörökben támaszkodni lehet másokra.¹²⁵

A bizalom demonstrálható, megszerezhető és igazolandó. Az elmúlt években kutatások sora irányult a bizalom, az igazságszolgáltatás és a normakövetés összefüggéseinek feltárására. Suzanne Karstedt hívja fel a figyelmet arra, hogy napjaink globalizálódása erősíti a helyreállító igazságszolgáltatási, a

¹²⁴ Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity; Luhmann, N. (1979): *Trust and Power*. New York: Wiley

¹²⁵ Smith, S.S. (2010): Race and trust. *Annals Review of Sociology* 36: 453-475. Idézi: Jackson, J. et al: Developing European indicators of trust in justice. *European Journal of Criminology*, Vol.8. Number 4, July 2011, p. 267-285.

közösségi rendőrségi, a bűnmegelőzési és a szituációs bűnmegelőzési programok más országokban és kultúrákban történő elterjedését, de egyre nyilvánvalóbbá válik az is, hogy az átvétel és a végrehajtás folyamatát alapvetően azok a jellegzetességek alakítják, amely a programot „importáló”, illetve „exportáló” ország kontrollgyakorlási mechanizmusait jellemzik.¹²⁶ Ugyancsak Karstedt állapítja meg, hogy „bár a globalizáció világméretű cserét tesz lehetővé, a büntető igazságszolgáltatási rendszerek és a kriminálpolitikák határozottan lokálisak, beágyazódnak a helyi tradíciókba és a nemzetállamok jellemző szervezeti rendszereibe.”¹²⁷ Éppen ezért további vizsgálatot kíván, hogy az állampolgárok hogyan tekintenek az igazságszolgáltatás működésére, és annak szereplőire, mi az, ami ebből helyi és hazai sajátosság, és mi az, ami átvehető és honosítható.

1.4. BIZALOM AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN

1.4.1. Bizalom és jogkövetés

Az **igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalom** léte az egyik alapvető követelménye a társadalom demokratikus működésének. Az emberek jogkövető magatartása az igazságszolgáltatási intézmények legitimitációjától függ, attól, hogy az emberek azt gondolják az intézményekről, hogy azok méltányos, igazságos eljárást folytatnak és tiszteletben tartják az emberek méltóságát.

Az elmúlt két évtizedben egyre nagyobb figyelem irányul a **gazdaságpolitika** és a **jogkövetés** viszonyára is, pontosabban annak a kapcsolatnak a vizsgálatára, amely a **jövedelmek eloszlása és a társadalmi normák iránti elkötelezettség** közötti összefüggéseket tárja fel. Ezek az összefüggések – természetesen a jogi-politikai intézményrendszer leírása fényében – jól jellemzik a társadalomban érvényesülő igazságossági felfogást és ennek kapcsolatát a szabálykövetéssel.

a.) A **normakövetés társadalmi magyarázatai** (például az intézményi anómia elméletek) szerint a gyors társadalmi átalakulás, a szabadpiaci társadalom értékeire történő gyors átváltás kiegyensúlyozatlanná teszi és gyengíti a társadalmi kontroll szabályozási rendszerét. Úgy is fogalmazhatunk – mondja Mike Hough –, bár ez már kriminológiai közhely, hogy a túlságosan nagy jövedelmi egyenlőtlenség látja el „fűtőanyaggal” a bűnözést.

b.) A normakövetéssel kapcsolatos elméletek másik csokra, amely a **normakövetés intézményes magyarázatát** kínálja, azt a hatást vizsgálja, amelyet a formális társadalmi kontroll intézményei gyakorolnak a társadalmi normakövetésre. A processzuális igazságosság elméletének központi hipotézise, hogy az igazságszolgáltatás intézményeinek fair és tisztességes eljárása¹²⁸ erősíti az emberekben az igazságszolgáltatási iránti bizalmat, ezáltal erősödik az intézmények legitimitációja, és a

¹²⁶ Karstedt, S. (2001) ‘Comparing Cultures, Comparing Crime: Challenges, Prospects and Problems for a Global Criminology’, *Crime, Law and Social Change* 36: 285–308.

¹²⁷ Karstedt, S. (2002) Durkheim, Tarde and beyond: The global travel of crime policies, *Criminology and Criminal Justice*, May 2002 vol 2 no 2 111-123, SAGE.

¹²⁸ A fairness és a tisztességes eljárás részletes elemzését lásd: Bárd, K. (2007): *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, pp. 317.

jogkövetés iránti elkötelezettség. Ezek az elméletek reflektálnak arra a feszültségre is, amely a hatásos bűnözéskontroll és az emberi jogok tisztelete között húzódik.

A bizalom olyan kategória, amelyet az emberek többsége ideológiai-elméleti nézeteitől függetlenül, nagyjából azonos módon értelmez, illetve használ, és a bizalom kategóriájában a személyes viszonyok, az élet mindennapjai, valamint a politikai közösséghez való viszonyulás kapcsolata is megragadható – mondja Balázs Zoltán.¹²⁹ A kutatások azt mutatják, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos lakossági bizalom vizsgálata mindig a **jogkövetés viszonyában**, a jog iránti engedelmességgel kapcsolatosan merül fel. Ennek magyarázata az, hogy a joghoz, illetve a jogszabályokhoz való viszony gyakorlati jellegű, azaz a jogszabályok elfogadása a konkrét cselekvésekben és azok hatására alakul ki. A környezeti megerősítések pozitív beállítódást válthatnak ki újabb jogszabályok elfogadása tekintetében – írja Sajó.¹³⁰ A kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a jogkövetés iránti elkötelezettség függ a norma tartalmától, az elérhető előny nagyságától, a szituációtól, a normasértő személyétől – hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Az emberek hosszabb ideig nem fogadnak el egy olyan elosztást, amelyet igazságtalannak vélnek, és azt akarják, hogy a társadalmuk legyen igazságos, és tűnjék is igazságosnak.¹³¹ Ha a rendszer működése még csak nem is tűnik igazságosnak, ez jelentősen rongálja a polgárok jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettségét. A **normák követését több, és legtöbbször összefonódó feltételrendszer, illetve tényező erősíti**. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a norma, illetve megalkotójának tekintélye és legitimitása. Tagadhatatlanul erősíti a **normakövetést** az is, ha ez a viselkedés megfelel a személy érdekeinek, és normakövetésre ösztönöz, ha a normának „belső moralitása” van, azaz a norma erkölcsi követelménynek felel meg. De nem feledkezhetünk meg arról az egyszerű helyzetről sem, hogy a norma követésére ösztönöz, **ha mások is ezt teszik**, azaz, ha a **normakövetés a szokásos viselkedés**. A hagyomány szentesítette viselkedésminta erejét az adja, hogy más viselkedési alternatívák fel sem vetődnek a cselekvő tudatában – írja Sajó András.¹³² S mint folytatja, a normák megtartására ösztönöznek a normaszegés negatív következményei: az állami szankciótól és a közösségi megvetéstől, kiközösítéstől való félelem, esetleg szegény.

Egy korábbi vizsgálatomban¹³³ magam is kutattam, hogy **mit gondolnak az emberek a jogkövetésről**, az erkölcsi szabályok orientáló tartalmáról. Azt is vizsgáltam, hogy a jogkövetésről

¹²⁹ Balázs, Z.: A bizalom fogalma. A bizalom és a társadalomtudomány, Századvég, 24.sz.

¹³⁰ Sajó, A. (1980): Jogkövetés és társadalmi magatartás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 250.o.

¹³¹ Nozick, R.: Distributive Justice, In: Anarchy, State and Utopia New York: Basic Books, Inc. Publishers, 1974. 7. fejezet. Elosztási (disztributív) igazságosság. (Babarczy Eszter fordítása)

¹³² Sajó, A.: Az állam működési zavarainak társadalmi újratemlése. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 7-8. szám 2008. július-augusztus 690-711.o. URL: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf

¹³³ Lásd: Kerezsi, K.: A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In: „A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” (szerk: Tamási Erzsébet), Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006. A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta, nyilvántartási szám: T 03785.

alkotott véleményt milyen tényezők befolyásolják, illetve körülhatárolhatók-e valamilyen attribútum mentén olyan személycsoportok, akik hasonló nézeteket vallanak. A lakossági minta válaszai alapján a **jogkövető magatartás tanúsítását alapvetően három tényezőre vezették vissza a megkérdezettek:**

1. a félelemre („... mert félnek attól, hogy elkapják és megbüntetik őket”),
2. a kényszerre („... mert a jogszabályokat követni kell”), és
3. a meggyőződésre („... mert az emberek a helyes utat akarják követni”).

Szinte elhanyagolható arányban (0,7%) gondolták úgy a megkérdezettek, hogy egyéb ok miatt tartják be az emberek a törvényeket, és viszonylag alacsony (4,0%) volt azoknak a válaszadónak a megoszlása, akik pusztán pszichológiai okot („... mert el akarják kerülni a lelkiismeret furdalást”) választottak a jogkövetés motívumaként. A jogkövetés motívumait tekintve a vizsgált lakossági minta megoszlásai nem mutattak jelentős különbséget, a karakteres nézeteket vallók és a ”semlegesek” között: mindhárom csoport szerint alapvetően a félelem tartja az embereket a jogkövetés útján.

A megkérdezettek a család szerepét látják elsődlegesnek az erkölcsi szabályok interiorizálásában. Külön említést érdemel ugyanakkor, hogy az ügyészségi válaszadók 94,7%-a a családi nevelés fontosságát tekintette kiemelkedően fontosnak, míg a lakossági mintában megkérdezettek „csupán” 72%-a tartotta a család szerepét elődlegesnek. Feltűnő, hogy a lakossági mintában tapasztalt megoszlások alapján relatíve milyen sokan hisznek a jog erejében (17,4%), és milyen kevesen a vallás, erkölcsi szabályokat megerősítő szerepében (1,9%). Az adatok azt is jelzik, hogy az iskolai oktatás erkölcsi szabályokat megerősítő szerepét szükséges lenne megerősíteni. Az adatokat megvizsgáltuk abból a szempontból is, hogy a fenti meggyőződés kialakulásában van-e szerepe az életkornak. Azt tapasztaltuk, hogy a lakossági mintában határozott trend bontakozik ki: minél idősebb a megkérdezett, annál nagyobb valószínűséggel gondolja úgy, hogy az **erkölcsi szabályok követésére tanítás elsődleges színtere a család**. Ugyanakkor érdekes, hogy a fiatalabb korosztályok (18–29, illetve 30–39 évesek) a vártnál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a **jogi eszközöknek ebben a folyamatban**. A vallás erkölcs-erősítő szerepét a megkérdezettek körében különösen a legfiatalabbak (18–29 évesek) és a legidősebbek (60 éven felüliek) tartják fontosnak. Az ügyészségi minta ugyanakkor nem mutatta ezt a jellegzetességet, itt a válaszolók életkora nem befolyásolta a család elődleges fontosságáról alkotott véleményt az erkölcsi szabályok betartásában.

2004 áprilisában az Egyesült Királyságban publikált felmérés azt mutatta, hogy a főként középosztályi megkérdezettek több mint negyede kész lenne arra, hogy valamilyen erkölcsileg megkérdőjelezhető magatartást tanúsítson – beleértve az igazgató megvesztegetését is – azért, hogy a gyermekének egy jó iskolában biztosítson helyet. Ez azt mutatja, hogy az emberek jelentős része lelkiismeret furdalás nélkül követne el csalást – írják az angol kutatók.¹³⁴ Az Egyesült Királyságban¹³⁵ (Magyarországon is) kialakult piaca van a szakdolgozatok „béríratásának”. Karstedt és Farrall 2007-ben 25-65 év közötti

¹³⁴ 'Parents will bribe or blag children's way to best schools', Guardian, 19 April 2004; URL: <http://www.guardian.co.uk/uk/2004/apr/19/schools.schooladmissions>

¹³⁵ Guardian, 29 July 2006

személyek megkérdezésével lefolytatott kutatásának¹³⁶ eredményei azt mutatják, hogy azok az attitűdök, amelyek illegális, tisztességtelen és etikátlan magatartáshoz vezettek, a működő piac gazdasági etikájában gyökereznek. A kutatók igen jó példával szemléltetik a problémát: „amikor a BBC feltette a kérdést, hogy 'Mi a különbség egy szoftver letöltése és a bolti lopás között?', akkor a válaszolók semminemű hasonlóságok nem találtak a két magatartás között”. A kutatás eredményei szerint a megkérdezettek „34% készpénzzel fizet, hogy elkerülje az adózást. 32%-uk megtartja a visszajáró többletpénzt, ha rosszul adtak neki vissza a pénztárban. Minden öt megkérdezettből egy (18%) hazavitt már olyan dolgot a munkahelyéről, ami nem volt az övé. Minden 10 emberből egy (11%) nem fizet TV előfizetési díjat. A megkérdezettek 8%-a adott már el úgy használt dolgot, hogy nem világosította fel a vevőt a tárgy hibáiról. 7%-uk érvényesített már hamis biztosítási követelést. 6%-uk kérte már meg barátját arra, hogy járjon közben a bürokratikus eljárás 'felgyorsítása' érdekében, és 5%-uk már nyújtott be olyan igényt, amelyről tudta, hogy nem illeti meg”.

Úgy tűnik tehát, hogy az **a jogkövető többség, amelyre a politikusok oly előszeretettel hivatkoznak, csupán fikció.** A „jogkövető” többség nem csak, hogy nem követi a jogot, de sokszor nem is hisz a jog és a szabályok értékében, és csupán a vállát rándítja a jogsértésre, ha érdekei úgy kívánják. A szociálpszichológusok szerint a társadalmi viselkedést a környezeti hatások és a társadalmi értékek formálják. E két alapotívum érvényesülése határozza meg, hogy az emberek a jogkövetés vagy a normasértés eszközét alkalmazzák-e konfliktusaik megoldására. A jogkövető társadalom alapvetően arra a feltételezésre épül, hogy az emberek bíznak abban, hogy (1) a jog az erkölcsileg megfelelő viselkedést önti jogi formába, és (2) az abban való bizalom, hogy a hatóságok legitim módon működnek, ezért az általuk kiadott szabályokat indokolt és javallt követni.

Sajó András és munkatársai „Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése” c. kutatásának eredményei¹³⁷ azt jelzik, hogy a magyar állam olyan pályára állt, amelyben az **állam a jóléti szolgáltatásokban menthetetlenül összefonódott a társadalommal, a gazdasági folyamatokkal és szereplőkkel, és – ennek az összefonódásnak a foglyaként – magával az egyre kevésbé fenntartható jóléti szolgáltató rendszerrel. Az államműködési zavarok ebből az összefonódásból következnek. Az állami normák tömeges társadalmi megszegése az államműködés része, s nem egyszerűen esetleges következmény.** Összefügg az állami szervek körében érvényesülő, gyakran következmény nélküli normasértéssel, beleértve a normák – sokszor szelektív – nem érvényesítésében álló jogsértést.

¹³⁶ Karstedt, S. – Farrall, S.: Law-abiding majority? The everyday crimes of the middle classes. Centre for Crime and Justice Studies, Briefing 3, June 2007, URL: www.crimeandsociety.org.uk

¹³⁷ Sajó, A: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 7-8. szám 2008. július-augusztus 690-711.o. URL: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf

1.4.2. Jogtudat, jogismeret jogi attitűd

Az elmúlt évtizedben az európai országok jelentős igazságszolgáltatási reformokat vezettek be annak érdekében, hogy fokozzák a büntető igazságszolgáltatás időszerűségét, csökkentsék a költségeket, vagy szélesebb körben biztosítsák a jogérvényesítés lehetőségét az állampolgárok számára. Ebben a folyamatban **jelentősége van annak, hogy a közvélemény mit gondol az igazságszolgáltatás, illetve az abban résztvevő intézmények működéséről.** Az igazságszolgáltatással kapcsolatos közvélemény-kutatási vizsgálatok előzményeként a skandináv országokban – az 1970-es években – indult **KOL vizsgálatok („Knowledge and Opinion about Law”)** említhetők, amelyek arra a kérdésre keresték a választ, **hogy a joggal kapcsolatos attitűdök milyen hatást gyakorolnak a jogkövetésre.** Sok kutató vélte úgy, hogy erős összefüggés van az emberek törvény-elfogadása, törvény iránti tisztelete és a jogkövető magatartásuk között, ezért a kutatások jelentős részében a bűnelkövetők joggal kapcsolatos nézeteit vizsgálták. A KOL-kutatások több országban is kiterjedtek annak vizsgálatára, hogy milyen tényezők befolyásolják az emberek joggal kapcsolatos attitűdjeit. Az Egyesült Államokban a jogtudat vizsgálatokkal foglalkozó szakirodalom jellemzően az embereknek a „hivatalos” joggal való kapcsolatba kerüléssel keletkezett tapasztalatait vizsgálja. Ezzel szemben **Európában ezek a kutatások inkább jogi attitűdöket vizsgálnak, az emberek saját elképzeléseit a jogról és az igazságról.**¹³⁸ Ebből a szempontból az európai vizsgálatok plauzibilisebbek.

Az attitűd alapvetően pszichológiai fogalom, amely a személyek egy-egy tárggyal kapcsolatos viselkedését értelmezi. Az attitűd összegzi a vizsgált jelenséggel kapcsolatos értékítéleteket, ezáltal irányítja a viselkedést, és szervezi a világ megismerését. Tárgya lehet egy személy, csoport, fizikai tárgy, vagy egy elvont eszme is, így amikor jogi attitűdről beszélünk, akkor az emberek joggal kapcsolatos viszonyulására gondolunk.¹³⁹

A jogismeret nem több mint kognitív elem, a jogtudat azonban azt az összefüggést vizsgálja, hogy mi az emberek véleménye a jogról, függetlenül attól, hogy ismerik-e azt vagy sem, bár a jogismeret kétségtelenül befolyásolja a jogtudatot. A hazai jogismeret- és jogtudat-vizsgálatok sorában úttörő szerepet játszott Sajó, Csepeli és Neményi 1984-ben lefolytatott kutatása.¹⁴⁰ Sajó András figyelmét a „jogkövetés jelenségének szinte nyomasztó elhanyagoltsága” terelte a jogkövető magatartás módszeres vizsgálata felé.¹⁴¹ Podgorecki kutatásai szerint a jogtudat attitűd vonatkozásai a személyiség-

¹³⁸ Hertogh, M.: A 'European' Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich. *Journal of Law and Society*, Vol. 31, Number 4, December 2004. pp. 457-481.

¹³⁹ Kutchinsky, Berl: „A jogtudat”: a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In: Sajó András (szerk.): *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979. 401-429. o.

¹⁴⁰ Lásd: http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkiker_hun.pl; TDATA-A54: Jogtudat 1984. Mindennapi igazságosság-képzetek a budapesti felnőtt lakosság négy csoportjában. adatlap. Verzió: 2007-01-19 [Sajó A., Csepeli, Gy., Neményi, M.: Study of Law-Consciousness 1984. Everyday notions of justice in four groups of the adult Population of Budapest]; TDATA-B29: TÁRKI II. Magyarországi lakossági jogtudatosság, 1986. A kutatásokat a TÁRKI és az MTA Jogtudományi Intézete folytatta;

¹⁴¹ Sajó András (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás.* Akadémiai Kiadó, Budapest. Hivatkozik rá: Pataki, F.: *Jog és pszichológia.* Magyar Tudomány, 2011/5. sz.

tényezőkhöz igazodnak. A bizonytalanság érzése, a társadalmi kényszerhelyzetek vagy a frusztráció nagyobb szigorúságot, míg ezek hiánya, a széleskörű társadalmi kapcsolatok, az engedékeny nevelés toleránsabb hozzáállást eredményez. Az is kiderült a kutatásokból, hogy **a legtöbb embernek nincs szilárd és konzisztens attitűdrendszere, hanem ugyanabban az egyénben több, különböző attitűdréteg is megtalálható.**¹⁴² Ezt állítja Sajó is, egyben leszögezi, hogy az “egyéni jogtudat [...] a jog különböző megjelenési szintjeiből tevődik össze, olyan képződmény, amelynek szerkezete [...] nem a jog szintjei szerint hierarchizált”.¹⁴³

Az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet és az ELTE Jogszociológiai Tanszéke 2006-ban, ezerfős reprezentatív mintán végzett vizsgálatot – többek között – az igazságszolgáltatás helyzetének, megítélésének feltárására. „[A] bizalmi index alakulására hatással van az általános tájékozottság mértéke, [...] (továbbá) az a tény, hogy ki hogyan értékeli saját helyzetét a rendszerváltást követően: a mintába került személyek 49 %-a a vesztesek közé sorolja magát, 17 %-a a nyertesek közé és 31 %-uk pedig azok közé, akiket nem érintettek a változások. A „vesztesek” körében felülreprezentált azok aránya, akik egyáltalán nem bíznak meg a bíróságokban (21 %), míg a „nyertesek” és azok, akiket a változások nem érintettek, az átlagosnál magasabb arányban képviselik azokat, akik nagyon megbíznak ebben az intézményben (20, illetve 21 %).”¹⁴⁴

A jogi attitűd vizsgálatoknál a megkérdezettek jellemzői között a legfontosabb tényező mindig a nem, az életkor és az iskolázottság, de véleményformáló szerepe van az urbanizációnak, a vallásosságnak, a politikai rendszernek, a hagyományos közösség meglétének, illetve azok hiányának, és az adott társadalom történeti tapasztalatainak is. Az iskolázottság különösen meghatározó az attitűdökkel kapcsolatosan: minél magasabb az egyén iskolázottsága, úgy növekszik az intolerancia a büntettek iránt, annál magasabb büntetési tételeket látna szívesen, ugyanakkor a megtorlás helyett sokkal inkább a kártérítésre, a reparációra tevődik át a hangsúly.¹⁴⁵

A joggal kapcsolatos attitűd-vizsgálatok egyik fontos kérdésköre, hogy mit gondolnak az emberek a büntető igazságszolgáltatás működéséről és a büntetésről. A kutatási adatokból tudjuk, hogy az emberek szükségesnek tartják a bűnelkövetők megbüntetését továbbá azt is, hogy az emberek többsége számára ez a büntetés a börtönt jelenti. Ahogy kanadai szerzők fogalmazzák: „[V]izsgálatunkban – hasonlóan a Kanadában az elmúlt 25 évben lefolytatott kutatások adataihoz – a megkérdezettek azt mondták, hogy a **büntetéskiszabás** (úgy a fiatalokéval, mint a felnőttek korúakkal kapcsolatosan) nem elég szigorú. Ugyanakkor azt szeretnék, ha az állami forrásokat inkább a bűnmegelőzésre vagy a

¹⁴² Kutchinsky, B.: „A jogtudat”: a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In: Sajó András (szerk.): Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979. 424-425.o.

¹⁴³ Sajó, A. (1980): Jogkövetés és társadalmi magatartás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 228.o.

¹⁴⁴ Fleck, Z.: Bízunk-e a bíróságokban? In: Élet és Irodalom, 2006. 29.sz.

¹⁴⁵ Bencze, M.: I. fejezet. A jog szociológiai vizsgálatának sajátosságai. URL: www.uni-miskolc.hu/~wwwjuris/JOGSZOCIOLOGIA_EA_EGYBEN.pdf

szabadságelvonással nem járó büntetésekre fordítanak, mint újabb börtönök építésére”.¹⁴⁶ Az adatok tehát azt is jelzik, hogy **az emberek számára a büntetés többet jelent, mint az egyszerű semlegesítést.** Azt is tény, hogy az attitűdvizsgálatokban „fontos különbséget tenni az erőszakos és a nem-erőszakos bűncselekmények között. Ezzel a megkülönböztetéssel, a közvélemény valószínűleg inkább olyan szankciókat javasol, amelyek a létező büntetéskiszabási gyakorlathoz hasonlóak. Másként fogalmazva: ha nem teszünk ilyen megkülönböztetést, a kanadaiak jelentős többsége a szigorúbb büntetések iránti igényét fejezi ki”.¹⁴⁷ A közvélemény tehát egyaránt fontosnak tartja a büntetést és a rehabilitációt, azaz olyan kiegyensúlyozott megoldásokat kíván, amely figyelemmel van a megelőzésre, a kezelésre, a rehabilitációra, ugyanakkor keményen bánik az erőszakos és a veszélyes bűnelkövetőkkel. Számos kutatási eredmény jelzi, hogy az emberek a helytelen nevelésre, a kedvezőtlen szociális helyzetre, a szegénységre, a munkanélküliségre, az erkölcsi szabályok értékének csökkenésére, a médiaerőszakra, és az illegális drogok elérhetőségére vezetik vissza a bűnelkövetés okait,¹⁴⁸ de nem a bűnözés kérdését tartják elsődlegesnek a társadalmi problémák között.¹⁴⁹

1.4.3. Bizalom-hiány és „biztonságérzet-deficit”

Az EU Eurobarometer vizsgálatai évről-évre mérik, hogy mit gondolnak az emberek a büntető igazságszolgáltatásról, mennyire bíznak országuk jogrendszerében, mennyire érzik biztonságban magukat, stb. Azt tapasztaljuk, hogy a **közép-kelet-európai régióban nagyobb a bizalom-hiány és „biztonságérzet-deficit”, mint azt a biztonsággal kapcsolatos objektív (legalábbis a véleményvizsgálatoknál objektívebbnek tűnő) adatok indokolnák.**

Az Országos Kriminológiai Intézet által lefolytatott nagymintás attitűdvizsgálat eredményei is jelezték, hogy a biztonságérzet hiánya átható a mai magyar társadalomban. Az eredmények azonban azt is jelezték, hogy e **biztonságérzet-hiány forrása** elsősorban nem a bűnözés alakulása, hanem a megélhetési problémák, a szociális körülmények, a munkaerő-piaci kiszolgáltatottság. Az OKRI vizsgálata szerint a fiatalabb és a középkorú korosztály (az 50 éven aluliak) az ország legfontosabb problémáiról – nagyjából hasonló megoszlásban – egyformán vélekednek, és elsősorban szociális vagy gazdasági jellegűnek tartották. Főként a 60 éven felüli korosztályra volt jellemző, hogy a közbiztonsággal kapcsolatos kérdéseket az ország legfontosabb problémájaként határozzák meg.¹⁵⁰ Ezeket a jellegzetességet a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatásunk eredményei is

¹⁴⁶ Doob, A.N. – Sprott, J.B. – Marinos, V. – Varma, K.N. (1998): An exploration of Ontario residents' views on crime and the criminal justice system. Centre of Criminology, University of Toronto, 1998, pp. 61

¹⁴⁷ Roberts, J. V. - L. J. Stalans : Public Opinion, Crime, and Criminal Justice, United States of America: Westview Press, A Division of Harper Collins Publishers, Inc., 1997, p.208.

¹⁴⁸ Stein, K. : Public perception of crime and justice in Canada: A review of opinion polls. RR2001-1e. Research and Statistics Division, Department of Justice Canada, 2001

¹⁴⁹ Kerezsi, K.: A bűnmegelőzés különböző dimenziói-nak megjelenése egy attitűdvizsgálatban. In: Irk F.(szerk/: Áldozatok és vélemények I.-II. k. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004, 121-155.o.; Eurobarometer. Spring, 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission

¹⁵⁰ Kerezsi, K. (2004): A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgál-atban. In: Áldozatok és vélemények I. k. (szerk: Irk, F.) Országos Kriminológiai Intézet, Budapest. 121-155.old.

megerősítik, mivel a **60 éven felüliek** korcsoportjában a **jog és a rend fenntartása** a legfontosabb elvárás a lehetséges választások között. (Bár a második helyi választásoknál már nagyobb arányban tekintették az időskorúak is a magasabb életszínvonalat a legfontosabb értéknek.) Érdekes, hogy ugyanez a tendencia az ügyészi mintában is megjelenik: minél idősebb a válaszoló igazságügyi szakember, annál valószínűbb volt, hogy a jog és rend fenntartását az első és legfontosabb kérdésnek tekinti. Úgy tűnik tehát, hogy a biztonsággal kapcsolatos attitűdöket – az esetleges szakmai kötődések mellett – alapvetően a megkérdezettek életkora befolyásolja.

A TÁRKI nemrégiben lefolytatott vizsgálata jelzi, hogy a magyarok gondolkodása meglehetősen zárt, önmagába forduló. A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok szerint a magyar mentalitás inkább az ortodox kultúrához van közel, és nem Közép-, vagy Nyugat-Európához. **Az általános bizalomhiány jelentheti az egyik legnagyobb társadalmi problémát, és a magyarok ráadásul nem bíznak sem egymásban, sem a közintézményekben.** A kutatási eredmények szerint ugyancsak jellemző a magyarokra, hogy felemásan gondolkodnak a normakövetésről: míg az egyes emberek a kisebb-nagyobb bűnöket elítélik, azt gondolják, hogy a többség megszegi a legfontosabb szabályokat. Borúlatoak a társadalmi előrelépés lehetőségeit tekintve is: 80 %-uk úgy gondolja, hogy csak a szabályok megszegésével lehet előbbre jutni. **A kutatás alapján átható bizalomhiány diagnosztizálható az országban:** a magyarok emiatt nem hiszik el, hogy tisztességes úton is lehet érvényesülni. Mindez ahhoz vezet, hogy az emberek igyekeznek minden érdeküket rövid távon érvényesíteni, a megoldásokat pedig az államtól várni. E kedvezőtlen megállapítások alapjául a TÁRKI által a Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálat (World Value Survey, WVS) keretében lefolytatott felmérés adatai szolgáltak.¹⁵¹

Húsz évvel a rendszerváltás után a magyar társadalom értékszerkezete egy zárt, magába forduló társadalom képét mutatja, amely erősen bizalomhiányos állapotban van, különösen a közintézmények iránti bizalom vonatkozásában. A bizalomhiány a mások viselkedésének megítélésében is jelentkezik: ugyanis elsősorban másokat tart korruptnak és normaszegőnek. Ez befolyásolja a másokhoz és a közösséghez fűződő viszonyokat is: a hazai civil szervezetek tagsága nyolcada a finn és a svéd adatnak, és a másokkal kapcsolatos aktív segítségnyújtásban Magyarország a legrosszabbak között van Európában. A bizalomhiány és a másokhoz fűződő kapcsolatok gyengesége jelenik meg abban is, hogy élesen szétválik a saját megítélés és a másokra vonatkozó percepció a normakövetés és a normaszegés megítélésében. S mindebben talán az a legszomorúbb, hogy egyet kell értenem Tóth István Györggyel, aki szerint **önvizsgálat, kooperáció és előrelátás szükséges a**

¹⁵¹ Interjú Tóth István György szociológussal, a Tárki vezérigazgatójával, „A társadalom rendkívül bizalomhiányos” LIII. évfolyam 49. szám, 2009. december 4.

helyzet megváltoztatásához, továbbá türelem, mert a bizalom visszanyerése hosszabb ideig tart, mint annak elvesztése.¹⁵²

1.4.4. Az intézményekbe vetett bizalom és az intézményes diszkrimináció

Az elmúlt években a kutatók és a politikusok figyelme, amellyel a közvéleménynek a bűnözéssel és az igazságszolgáltatással kapcsolatos reakcióit értékelték általánosabb megközelítésűvé vált – mondja Julian Roberts a kanadai trendeket elemezve.¹⁵³ A bűnözési félelem és a polgároknak az igazságszolgáltatásba vetett bizalma olyan problémák, amelyek jól jelzik az általánosabb megközelítés lehetőségét. A közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy a kanadai polgárok közül többen vannak, akik bíznak az igazságszolgáltatásban, mint akik nem. Igaz ugyan, hogy a bizók aránya sem éri el a megkérdezettek között az 50%-ot. Egy nemrégiben lefolytatott vizsgálat eredményei szerint a kanadaiak 46%-a bízik és 32%-a nem bízik az igazságszolgáltatásban. A kanadaiak a rendőrségben bíznak a leginkább, kevésbé a bíróságban és a pártfogó felügyeletben. **Ha szakmák szerint vizsgáljuk a bizalom erősségét, akkor a büntető igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek viszonylag magas bizalomindex-szel rendelkeznek, de közülük is kiemelkedően pozitív visszajelzéseket a rendőrök kaptak.**¹⁵⁴

A társadalmi igazságosság és a méltányos és korrekt eljárás az igazságszolgáltatás rendszerében egyaránt feltételei egy jól szabályozott társadalom működésének. Az intézményekkel kapcsolatos bizalom vizsgálata lehetőséget adott a **processzuális vagy eljárási igazságossággal** (procedural justice) foglalkozó elméletek megfogalmazódásáig. **Az eljárási igazságosság alap gondolata szerint, ha igazságos az eljárási rendszer, igazságos lesz a végeredmény is. Másképpen fogalmazva a végeredmény pusztán azáltal biztosan igazságos lesz, hogy helyes (igazságos) eljárás útján jutottunk el ahhoz.**

Az eljárási igazságosság követelményét megfogalmazó elméletek a normakövetés elméleteinek általánosabb keretében helyezhetők el, és voltaképpen a társadalmi rend alapjairól szóló durkheimi és weberi megállapításokig vezethetők vissza.¹⁵⁵ Nem véletlen tehát, hogy a kriminológia területén is megjelentek. Lawrence Sherman, azt a kutatási eredményt értelmezve, hogy az amerikai polgárok általános bizalomvesztése ellenére miért magas a bizalmuk a rendőrségben, úgy gondolja, hogy a

¹⁵² “Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében” Tóth István György előadása a Szabad Európa Társaság 2010. február 2-i rendezvényén, Merlin Színház, URL: <http://www.szet.eu/?p=2596>

¹⁵³ Roberts, Julian V. (2005) Public Confidence in Criminal Justice: A Review of Recent Trends 2004-05. Report for Public Safety and Emergency Preparedness Canada. Ottawa: Public Safety Canada, URL: http://www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/_fl/2004-05-pub-conf-eng.pdf (2009. május 1.)

¹⁵⁴ Roberts, J. V. (2005) Public Confidence in Criminal Justice: A Review of Recent Trends 2004-05. Report for Public Safety and Emergency Preparedness Canada. Ottawa: Public Safety Canada, URL: http://www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/_fl/2004-05-pub-conf-eng.pdf (2009. május 1.)

¹⁵⁵ Hough, M. – Ruuskanen, E. – Jokinen, A. (2011): Trust in justice and the procedural justice perspective: Editors' introduction, European Journal of Criminology, Vol.8. Number 4, July 2011, p. 249-253.

bizalomvesztés a **hierarchikus kapcsolatokba vetett bizalom általános csökkenésére vezethető vissza**. Nem véletlen tehát, hogy az igazságszolgáltatási szervezetekkel kapcsolatosan csökken a bizalom, hiszen az itt érvényesülő egyenlőtlenség szimbólumát jelentik azok az eljárási formák, amelyek megkövetelik, hogy az ügyfeleknek felálljanak, amikor a bíró belép a terembe, vagy a polgártól elvárják, hogy azoknak a rendőri utasításoknak is eleget tegyen, amelyet az eljáró rendőr udvariatlanul követel meg. Ezek a szabályok azt üzenik – mondja Sherman –, hogy a tisztviselő fontosabb, mint az állampolgár, és ez inkább a joggal szembeni bizalmatlanságot erősíti. Megfogalmazza az **eljárási igazságosság szükségességét**, mely szerint az eljárás alá vont polgárokkal szembeni egyenlő bánásmód fokozza a bizalmat az eljáró hatóságok iránt, mivel az emberek tehát az egyenlőségre épülő kapcsolatok kiépítését igénylik az élet minden területén.

Sherman állításait tovább gondolva, vegyük sorra, hogy mit állít, és milyen szempontokat hagy figyelmen kívül – az első pillanatban igen kézenfekvőnek tűnő – eljárási igazságosság követelménye. Sherman azt mondja, hogy az állampolgárok nem fogadják el a hierarchiát a közéletben, hiszen erre utal az, hogy minden állami intézmény hitelessége csökken. Ezzel szemben az amerikai polgárok hisznek a rendőrségben, annak ellenére, hogy az szintén a közhatalmi rendszer intézménye. Sherman a **jelenség magyarázatát az egalitáriánus kultúrában és a konszenzusos eljárási egyenlőség érvényesülésében találja meg, amelyet arra vezet vissza, hogy a rendőrség viszonya az állampolgárokhoz megváltozott**: odafigyel a helyi problémákra, szolgáltató szerepet játszik, tevékenységét a konszenzusos modellben értelmezi. Mindez nagyon meggyőzően hangzik. Az érvelés azonban **figyelmen kívül hagyja azt, hogy az állami hatalom és az állampolgár viszonya nem értelmezhető egyszerűen az egyenrangúság szempontjából**. Különösen azért nem, mert az emberek az egymáshoz való és egymásközi viszonyaikban távolról sem tartják magukat egyenrangúnak, hiszen a vagyoni egyenlőtlenség létét nem kérdőjelezi meg. Az emberek többsége nem csupán a vagyoni egyenlőtlenséget fogadja el, de az egyéb különbségeket is. Például a másság tiszteletét a szexuális irányultságban, vagy az atipikus családi együttélési formákban. A vagyoni különbség az, amely valódi különbséget tesz az emberek között, nem csupán a jövedelmi viszonyokat tekintve, de az ahhoz kapcsolódó esélyeket, érdekérvényesítési lehetőségeket is figyelembe véve. Azaz a vagyoni egyenlőtlenségek elfogadása már nem illeszthető bele abba a konszenzusos egyenlőségi modellbe, amelyről Sherman beszél. A büntető igazságszolgáltatásban érvényesülő szimbolikus jelek nem a bírói talárt, vagy rendőri egyenruhát viselő személynek, mint embernek szólnak, hanem annak a tartalomnak, amit a szerep megjelenít. Ilyen a varázsló is, akit nem személyében tisztel a természeti ember, hanem azt a funkciót respektálja, amely képes összekötő kapcsot teremteni az istenekhez, a földöntúli hatalmakhoz. A különleges elbánás ennek a szerepnek, illetve a szerepet megtestesítő személynek szól. Ebből következően, ha az emberek nem akarnak felállni, amikor a bíró belép a terembe, vagy nem akarják követni a rendőr utasításait, akkor ez nem azt jelenti, hogy egyenrangúnak tartják vele magukat, hanem azt, hogy nem tisztelik azt a szerepet, amit megtestesít, és nem követik

azt a szabályt, amit a szerep megjelenít. Az eljárási igazságosság teóriája, tehát egy fontos kezdeti lépésről nem vesz tudomást, nevezetesen arról, hogy **csak azokkal kapcsolatosan merül fel a méltányos és egyenlő bánásmód szükségessége, akiket már kiválasztottak.** Az eljárási igazságosság teóriája ismét visszatér tehát a törvény előtti egyenlőség fogalmához, amelyet kétségtelenül „felvirágoz” néhány új elemmel, de megválaszolatlanul hagyja azt az igen fontos kérdést, hogy ez összefügg-e az esélyegyenlőséggel. A Sherman által hivatkozott konszenzusos egyenlőségi modell működése valóban fontos lehet a büntető igazságszolgáltatásban, és valóban jelentős hozadéka lehet a bűncselekmények kezelésében, elsősorban a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök elterjesztésének segítségével. **Mintha a ’konszenzusos egyenlőségi modell’ mellett létezne egy ’konszenzusos egyenlőtlenségi modell’ is, amelynek értelmezéséhez ki kell lépni az igazságszolgáltatás rendszeréből, a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerek vizsgálatához.** Az elemzés vizsgált témánkhoz illeszkedik és a dolgozat későbbi fejezeteiben foglalkozom ezzel a kérdéssel.

Egy – nem is hazai – példát hozok a rendszerszerű diszkrimináció működésére. Új-Zélandon a bíróság elé kerülő fiatalokú bűnelkövetők 50%-a maori, azaz kisebbségi származású. De vannak olyan bírósági körzetek, ahol 80-90%-ot is mérnek. A megoszlás különösen érdekes, mivel a maori fiatalok kb. a negyedét teszik ki a 17 évnél fiatalabb korú teljes népességnek.¹⁵⁶ Ez a szituáció erősen aggasztja a fiatalokúak igazságszolgáltatásában dolgozó szakembereket. További probléma, hogy mit tapasztalnak a fiatalokú maori bűnelkövetők a büntető igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatba kerülve. A Szociális Minisztérium által publikált kutatási anyag feltárta, hogy a **maori fiatalokúakat minden más etnikai csoport tagjainál nagyobb gyakorisággal illetik súlyos jogkövetkezményekkel, mint például felügyeleti szankcióval akár a közösségben, akár fiatalokúak kijelölt intézetében végrehajtott formájában.** A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy ennek a magyarázata a „növekvő éberség”, amelyet a közvélemény és a rendőrség a maori fiatalokkal szemben tanúsít. A kutatók felteszik a kérdést, hogy vajon ez a helyzet azt mutatja-e, hogy az **új-zélandi jogrendszer rendszerszerűen diszkriminálja a maori származású fiatalokat.** Természetesen Új-Zélandon is folyik az obligát vita, hogy a maori fiatalokúak felülreprezentáltsága a bennszülöttek magasabb bűnelkövetési gyakoriságának, vagy az igazságszolgáltatás rendszerszerű elfogultságának eredménye-e. Cunneen szerint sokrétű és sok szempontú értelmezés szükséges a bennszülöttek felülreprezentáltságának értelmezéséhez, amely továbbmegy az egyszerű oksági magyarázatokon, mint a szegénység, a rasszizmus, és e mellett olyan összekapcsolódó összefüggéseket is számításba vesz, mint a kolonializáció történeti és strukturális feltételei, a társadalmi és gazdasági marginalizáció és az intézményes rasszizmus, és ugyanakkor értékelni tudja

¹⁵⁶ A J Becroft - Te Kaiwhakawa Matua o Te Kooti Taiohi: Māori Youth Offending. Presentation 8 - 10 November 2005, Nelson, New Zealand

azokat a speciális gyakorlati megoldásokat is, amelyeket a büntető igazságszolgáltatás alkalmaz.¹⁵⁷ A Maori Etnikai Minisztérium jelentése ugyanakkor megkérdőjelezi, hogy a rizikó-tényezőkkel kapcsolatos nemzetközi kutatások eredményei értelmezhetők-e, illetve használhatók-e analógiaként az új-zélandi maorik esetére, mert mint mondja „habár jelentős számú nemzetközi kutatást folytattak le azokkal a tényezőkkel kapcsolatosan, amelyek a fiatalkori bűnözéssel kapcsolatosak, nagyon kisszámú kutatást végeztek Új Zélandon a fiatalkorú maorik körében, tehát nem tudhatjuk, hogy a különbségek a maori és non-maori fiatalok esetében hogyan értelmezhetők...”¹⁵⁸

Visszatérve az igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalomhoz, a büntető igazságszolgáltatás különböző funkcióival kapcsolatos bizalmat és megelégedettséget mérő vizsgálatok azt is jelzik, hogy mely tényezők erősítése lenne szükséges ahhoz, hogy az emberek jobban bízzanak a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerében.¹⁵⁹ Az Egyesült Királyságban lefolytatott közvélemény-kutatás eredményei szerint az állampolgárok a büntető igazságszolgáltatás következő funkcióit tartották alapvetőnek. (1) Segítse egy olyan társadalom működését, amelyben az emberek biztonságban érzik magukat. (2) Csökkentsen a bűnözést. (3) Akadályozza meg, hogy az elkövetők folytassák a bűnelkövetést, (4) Kezelje hatékonyan az utcai bűnözést, és a rablást, illetve (5) a bűnelkövetőket haladéktalanul állítsa a büntető igazságszolgáltatás színe elé.¹⁶⁰

A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos tapasztalatok azt jelzik, hogy a jóvátételi eszközök nem csak a bűnözési jelenséget tudják hatékonyabban kezelni, de általuk megcélozhatók azok a feltételek is, **amelyek a bűnözést, a bűnözési félelmet és a szabálysértéseket kiváltják**. Ez azonban csak olyan értékek alapján és folyamat keretében működhet, amelyben a problémamegoldás **együttműködésen, hatalommegosztáson, ártalomcsökkentésen és bűnmegelőzésen** keresztül valósul meg, és a laikus polgár bevonásával, akit eddig jobbra távolmaradásra ösztönzött az állam. A professzionális **rendőrség** – ha már megtette az első lépéseket arra, hogy közösségi módon kezelje a bűnözés problémáját – sokat tud tenni a helyreállító igazságszolgáltatás eszméjének és eszközeinek terjesztéséért. A rendőrség és az ügyészség a büntető **igazságszolgáltatás kapujában állva**, élhetnek ezzel a lehetőséggel, hogy hidat építsenek az elsősorban a formális kontrollra alapozó rendszer és egy olyan rendszer között, amelyben egészségesebben egyensúlyozódnak ki a formális és az informális társadalmi (és bűnözés-) kontroll eszközei.

¹⁵⁷ Cunneen, C.: Racism, Discrimination and Over-representation of Indigenous People in the Criminal Justice System: Some Conceptual and Explanatory Issues. In: Current Issues in Criminal Justice, March 2006, Volume 17, No 3.

¹⁵⁸ Te Puni Kōkiri. 2000. Whanake Rangatahi: Programmes and Services to Address Māori Youth Offending. Wellington: Ministry of Māori Development, p. 30.

¹⁵⁹ Például Eurobarometer. Spring, 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission.

¹⁶⁰ Page, B. - Wake, R. – Ames, A. (2004): Public confidence in the criminal justice system. Findings 221. Home Office, London

Néhány évvel ezelőtt a HEUNI vezetésével érdekes összehasonlító vizsgálat indult az igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalom témakörében Európában. A kutatók célja egy olyan mérőeszközkészlet kidolgozása, amellyel az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat, az intézmények legitimációját, a bűnözés félelem mértékét, stb. tudják mérni. A kutatás hipotézise szerint ugyanis szoros kapcsolat van az igazság érvényesülésével kapcsolatos közvélekedés, a bűnözési félelem és az igazságszolgáltatás minőségi paraméterei között.¹⁶¹ Az EUROJUSTIS¹⁶² **projekt arra vállalkozott, hogy új, bizonyítékalapú mérőeszközrendszert dolgoz ki az igazságszolgáltatási intézményekkel kapcsolatos közbizalom, és a bűnözési félelem mérésére.** A kutatási projekt felvállalta annak a hipotézisnek a tesztelését is, hogy **az igazságszolgáltatási intézményeivel kapcsolatos bizalom valóban erősíti-e a jogkövetést.** Az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy két külön problémacsoportot jelent és ezért külön is szükséges vizsgálni a szervezetek iránt megnyilvánuló általános bizalom és az egyéni tapasztalatokra alapozott bizalom között.

Az EUROJUSTIS projekt eddigi eredményei alkalmasak arra, hogy még tágabb összefüggésbe helyezzék az igazságszolgáltatásba vetett bizalom problémáját. **A „jó társadalom” kérdései ugyanis eddig politikai kérdésként fogalmazódtak meg – és politikai megítélés alá is estek.** A lefolytatott kutatás eredményei azt igazolják, hogy a politikai bizalom a jóllét kérdéskörével van szoros összefüggésben, és ahogy Mike Hough fogalmaz: **„a jövedelmi egyenlőtlenség a bűnözés barátja, és a társadalmi bizalom ellensége”.**¹⁶³ Ebből az is következik, hogy az intézményekbe vetett bizalom csak akkor képes a kriminálpolitika jogállami modelljét működtetni, ha a jogok tisztelete, a hatékonyságra törekvés közös elfogadása, és a közösen vallott értékek legitimálják az intézmények működését. **Nem tud működni azonban a bűnözéskontroll jogállami modellje akkor, ha a bűnözés olyan szintet és formát ölt, hogy nem kulturálisan, hanem gazdaságilag meghatározott és ösztönzött a bűnelkövető magatartás.** Az igazságszolgáltatásba vetett bizalom tehát korrelál a **társadalmi igazságosság megítélésével,** erősíti a jogállam működését és csökkentheti a punitivitás felé hajló közvélekedést. Úgy vélem, éppen ebből a szempontból van jelentősége a TÁRKI által a Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálat (World Value Survey, WVS) keretében lefolytatott felmérés adatainak, melyek szerint a mért jövedelem-egyenlőtlenség sem nem túl nagy, sem nem túl kicsi Magyarországon, ennek ellenére a megkérdezettek úgy gondolják, hogy „ma Magyarországon túlságosan is nagyok az emberek közötti jövedelemkülönbségek”.¹⁶⁴

¹⁶¹ Hough, M. – Sato, M. (eds.) (2011): Trust in justice: why it is important for criminal policy, and how it can be measured. Final report of the Euro-Justis project. Institute for Criminal Policy Research Birkbeck, University of London, June 2011

¹⁶² URL: <http://www.eurojustis.eu/>

¹⁶³ Hough, M. – Sato, M. (eds.) (2011): Trust in justice... id mű

¹⁶⁴ Úgy vélem, éppen ebből a szempontból van jelentősége a TÁRKI által a Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálat (World Value Survey, WVS) keretében lefolytatott felmérés adatainak, melyek szerint a mért jövedelem egyenlőtlenség sem nem túl nagy, sem nem túl kicsi Magyarországon, ennek ellenére a megkérdezettek úgy gondolják, hogy „ma Magyarországon túlságosan is nagyok az emberek közötti jövedelemkülönbségek”.

A kriminálpolitika alakításánál tehát az intézményekbe vetett bizalom kérdéseivel is számolni kell. Sajnálatos tehát, hogy **napjaink kriminálpolitikájának alakítói és a laikus közvélemény is a bűnözéskontroll leegyszerűsített modelljében gondolkodnak.** Abban, amely úgy véli, hogy az emberek ésszerű gazdasági számítást végeznek, hogy elkövessék-e a jogsértő cselekményt vagy sem. Abban, amelyben az elrettentés a büntető igazságszolgáltatás fő fegyvere. Abban, amely úgy gondolja, hogy az elkövetők száma – és közvetve a bűnözési ráta – elsősorban a büntetéssel fenyegetéshez igazodik, amely veszélyt biztosan bekövetkezően kell megígérni, és annál hatékonyabb, minél súlyosabb a fenyegetés. Abban a leegyszerűsített modellben gondolkodnak, amelyben a büntetéskiszabás és a szankció-végrehajtás szigorítása logikus válasznak tűnik a bűnözésre, és amelyben a bűnelkövetők jogai a büntető igazságszolgáltatás hatékony működését akadályozó feltételekként fogalmazódnak meg.¹⁶⁵ Fel kellene már hagyni a bűnözés és a büntetés populista narratívájával. Különösen arra tekintettel, hogy jelentős számú vizsgálat igazolta már, hogy a közvélemény távolról sem annyira punitív, mint amennyire ezt a politikusok vélik.¹⁶⁶

Mike Hough szerint **egyes európai országok által követett szigorú kriminálpolitika és az erősödő politikai türelmetlenség gyöngíti az emberi jogok tiszteletét.** Mint mondja, a nehézség abból ered, hogy a politikusok hajlamosak bedőlni annak a hibás feltételezésnek, hogy a visszaeső bűnelkövetők csupán gazdasági okokra tekintettel döntenek. A normasértés leegyszerűsített gazdasági magyarázatával szemben, kutatások sora igazolja, hogy a kontroll fokozásával ösztökélt normakövetés költséges és kevésbé hatékony módja a jogkövetés erősítésének.¹⁶⁷ Tom Tyler a rendőrséggel kapcsolatos bizalom USA-beli és európai összehasonlításából azt a következtetést vonja le, hogy a rendőrség legitimációja olyan eljárások és gyakorlatok kialakítására építhető, amelyeket az emberek méltányosnak és jogaikat tiszteletben tartónak gondolnak. Jelentős, és a kutatások szerint állandó és jellemző különbség van abban, hogy a kisebbségek és a többségi társadalom tagjai bíznak-e a rendőrségben. Az USA-ban, ugyanis az afroamerikai polgárok mindössze 20%-a van bizalommal a rendőrség iránt. Tyler – kutatások sorára hivatkozva – **bizonyítja, hogy az intézmények erős legitimitása van szoros kapcsolatban a bűnelkövető magatartással, és nem annak a veszélye, hogy a személy elkapják és megbüntetik.**¹⁶⁸

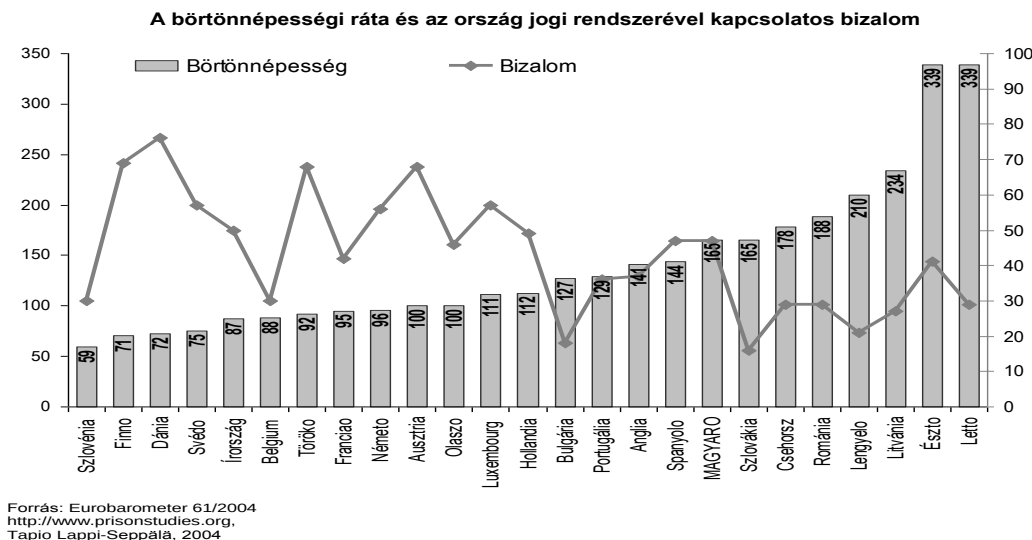
¹⁶⁵ Mike Hough - Mai Sato (eds) (2011): Trust in justice... id mű

¹⁶⁶ Például: Hough, M. – Roberts, J.: Attitudes to punishment: findings from the British Crime Survey. Home Office Research Study 179, Research and Statistics Directorate Report, Home Office, Research and Statistics Directorate, London, 1998, pp. 69.

¹⁶⁷ Hough, M. – Ruuskanen, E. – Jokinen, A. (2011): Trust in justice and the procedural justice perspective: Editors' introduction, European Journal of Criminology, Vol.8. Number 4, July 2011, p. 249-253.

¹⁶⁸ Tyler, T.R. (2011): Trust and legitimacy: Politicing in the USA and Europe, European Journal of Criminology, Vol.8. Number 4, July 2011, p. 254-266.

Lappi-Seppälä a nyugat-európai országok adataival igazolta a börtönnépességi ráta alakulása és a saját ország jogrendszerébe vetett bizalom közötti összefüggést.¹⁶⁹ Azokban az országokban, amelyek a normakövetést nem a félelemre és az elrettentésre, hanem a bizalom és a legitimáció fenntartására alapozzák, enyhébb súlyú jogkövetkezmények alkalmazásával is el tudják ezt érni.

Ha Lappi-Seppälä adatait a kelet-európai országok hasonló adataival egészítjük ki,¹⁷⁰ akkor még inkább nyilvánvaló, hogy a szabadságvesztés alkalmazása nem a legsikeresebb út a jogrendszerbe vetett bizalom és a legitimáció erősítésére. Ugyanis **éppen azokban az országokban magas a börtönnépességi ráta, amelyekben az emberek a legkevésbé bíznak saját országuk jogrendszerében.**

A fenti kutatási eredményeket célszerű szem előtt tartani. Az elemzések ugyanis azt mutatják, hogy sokkal könnyebb a **kriminálpolitikai irányvonalat a nagyobb punitivitás és szigor zsákutcájába bekormányozni, mint onnan kihátrálni, és a hibás kriminálpolitikai irányvonal következményeit igazságos és humánus jogszabályokkal kijavítani.** Ez még akkor is igaz marad, amikor a jog igazságtalan, vagy szándékolatlan következményeit szeretnénk helyrebillenteni. A tanács a kriminálpolitika alakítójának tehát morális pánik idejére sem lehet más, mint a „Maradjunk józanok!” felszólítása.

2. HÁBORÚ ÉS BÉKE: KONFRONTÁCIÓ ÉS KIEGYEZÉS A KRIMINÁLPOLITIKÁBAN

Eldöntendő kérdés volt számomra e fejezet végiggondolásánál: honnan kezdem a „háború és béke” folyamatainak áttekintését, és csak a hazai vagy az európai helyzetet is vonjam-e a vizsgálódás körébe.

¹⁶⁹ Lappi-Seppälä, T.: Penal Policy and Prison Rates: Long-Term Experiences from Finland. Manuscript, October 2004 (draft) [http://www.optula.com.fi/uploads/anfhavc10\(1\).pdf](http://www.optula.com.fi/uploads/anfhavc10(1).pdf)

¹⁷⁰ A kelet-európai országok adataival magam egészítettem ki a fenti grafikont. Az adatok forrása a <<http://www.prisonstudies.org>> honlap

További szempontként merült fel, hogy vizsgáljam-e, hogy a kriminálpolitika¹⁷¹ irányváltásai összefüggnek-e a tudomány – jelesül a kriminológia – eredményeivel.

Ez utóbbi kérdéskörrel már korábban is foglalkoztam,¹⁷² s arra jutottam, hogy a kriminológia fejlődéstörténetét meghatározzák a hozzá szorosan kapcsolódó más tudományágak eredményei, amelyek megtermékenyítették, vagy – éppen a hasznosítható új ismeretek hiánya miatt – lassították a kriminológiai gondolkodás fejlődését. Az a kérdés foglalkoztat már elég régen, hogy a történeti fejlődés során a kriminológia és az egyéb tudományterületek hogyan, mikor, és miért éppen akkor találhatnak egymásra, illetve a kriminológia közvetítésével, vagy éppen a kriminológia tudományának 'megkerülésével' hogyan befolyásolják a kriminálpolitikát és miként alakítják a bűnözéskontroll rendszerét. A kriminológia, mint társadalomtudomány, soha nem képes elérni az egzaktágnak (és ezzel a meggyőző erőnek) azt a szintjét, amelyet az euklideszi geometria vagy a leibnitzi matematika jelent. Azt is tudjuk azonban, hogy még a természettudományokban is gyorsan csökken a predikció pontossága az összetettebb rendszerek vizsgálata esetén. Tehát nem csak a társadalomtudományokban okoz nehézséget a komplex jelenségekkel kapcsolatosan tehető megállapítások pontossága.

A kriminológia alkalmazott tudomány, s a kriminálpolitika és a büntető igazságszolgáltatás számára való hasznossága éppen ebből a jellegzetességéből ered. A kriminológia tudománya és a büntető igazságszolgáltatás működése közötti kapcsolat problémáit azonban nem az elméleti tudomány és az alkalmazott kutatás közötti konfliktusban látom. Sokkal inkább abban, hogy **a kriminológia napjainkban szembesül nagyon határozottan azzal, hogy 1.) a kriminálpolitika képes kilépni a bűnözés oksági összefüggéseire reagálás rendszeréből, és 2.) a bűnözéskontroll tisztán politikai vagy üzleti kérdésként is felfogható.**

2.1. KONSZENZUSRA ÉS KONFLIKTUSRA ÉPÜLŐ ELMÉLETI PARADIGMÁK

A konfrontáció és a kiegyezés két olyan paradigma, amelynek emberképe és az ember és környezetének viszonyáról alkotott felfogása merően különböző. Denis Szabo „**konszenzusos**” és „**konfliktusos**” modellbe sorolja a kriminológiai elméleti megközelítéseket, hangsúlyozva, hogy a két paradigma alapján inkább szellemi áramlatról lehet beszélni.¹⁷³ Ezek az elméleti paradigmák befolyásolják a bűnös emberi magatartás okairól vallott felfogásokat, és emberképük meghatározza a bűnözéskezelés tartalmát. Nem a bűnözéskontroll kereteire vannak hatással ezek az elméleti paradigmák, mert azokat – álláspontom szerint – sokkal inkább határozzák meg egy adott ország jogi

¹⁷¹ A kriminálpolitika meghatározásával kapcsolatosan lásd: Ligeti, K. (2006): Kriminálpolitika és pönológia. In: Kriminológia – Szakkriminológia (szerk: Gönczöl – Kerecsi – Korinek – Lévay), Complex Kiadói Kft, Budapest. 599-626.o.

¹⁷² Kerecsi, K.: A büntető igazságszolgáltatás és a kriminológia kapcsolata: "költészet" vagy "technika"? In: Korinek László, Finszter Géza (szerk.) Évtizedek a kriminológiában: Szabó Dénes 80 éves. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, 2009. pp. 88-98.

¹⁷³ Szabo, D. (1981): Kriminológia és kriminálpolitika. Gondolat, Budapest. 45.o.

hagyományai, vagy a nemzetközi minták. Ezt igazolják korábbi vizsgálataim¹⁷⁴ azzal kapcsolatosan, hogy az alternatív szankciók tartalma a kriminálpolitika adott szándékainak megfelelően alakítható, azaz akár kontroll, akár támogató tartalmú eszközrendszerrel kitölthető.

1.) A **kiegyezés (konszenzus) modellje** az emberi természet nagyfokú átalakíthatóságát feltételezi, és jelentős hatást tulajdonít a környezeti feltételeknek. Az ember megváltoztathatóságát valló, és a büntetéssel hatást elérni kívánó megközelítésben, a büntetés fő célja a megelőzés. A közösségi érdekekre helyezett hangsúly megnöveli az állam lehetőségeit is arra, hogy nagyobb mértékű beavatkozással éljen a kívánatos cél elérése érdekében, és jóléti elemekkel kombinálja a büntető rendszert. Megmondhatjuk, hogy a bűncselekmény mely elemei károsak ténylegesen, vagy potenciálisan: s ennek fényében okozhatunk az elkövetőnek „rosszat” a büntetés által, hogy megelőzzük azt a nagyobb kárt, amely a további bűncselekmény elkövetése által keletkezne. Szabo ezt az emberképfelfogást „homo socius”-nak nevezi.

2.) A **konfrontáció (konfliktus) modelljét** talán „homo moralis”-nak nevezhetjük, ez ugyanis szkeptikus az ember változásra való képességeit illetően, s vallja, hogy a cselekedet és a magatartás az emberi szervezet biológiai és pszichológiai határai által behatárolt. A büntetés igazolását nem a lehetséges kimenetek oldaláról közelíti, nem tekint a büntetés feltételezhető jövőbeni hatására. A múltban elkövetett cselekményt értékeli, amely önmaga adja meg, a szükségszerűen punitív reakció mértékét. A büntetőjogi büntetés mértéke az erkölcsi felháborodás mértékétől függ – mondta Denis Szabo. Az erkölcsi felháborodás mérete viszont nagyrészt azon múlik – teszi hozzá nagyon gyakorlatiasan –, hogy a népesség mennyire bízik a közbiztonsági szervek hatékonyságában.¹⁷⁵

Ha a **konfrontáció és kiegyezés** szavak etimológiai jelentéstartalmát vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy valóban két egymással ellentétes tartalmú fogalompárról beszélünk. A konfrontáció a szembeállítást, szembesítést, álláspontok ütközését jelenti, míg a kiegyezés a konszenzust, az összhangot, az egységet, a harmóniát és megértést. A kategóriarendszerek kialakítása azonban nem is olyan egyszerű. Ha a konfrontáció szempontjából vizsgáljuk a hagyományos igazságszolgáltatást, elbizonytalanodunk, hiszen nem találunk utalást arra, hogy ez a rendszer erre a paradigmára épülne. Sokkal inkább leljük meg az elv alkalmazási lehetőségét a helyreállító igazságszolgáltatás felelősségvállalási folyamatának kezdeti lépéseként.

A két fogalom igazságszolgáltatási rendszerekre történő alkalmazásánál a legfontosabbnak a **szembesítés/szembesülés fogalompárt** tartom, s úgy gondolom, hogy elsősorban ebben ragadható meg a két igazságszolgáltatási rendszer eltérése. Bár a hagyományos igazságszolgáltatás szembesíti a tettel az elkövetőt (van is ilyen eljárásjogi jogintézmény), de azzal már kevésbé törődik, hogy valóban szembesül-e az elkövető tettének súlyával, illetve következményeivel. Kooperációt, ha formálisat is,

¹⁷⁴ Kerezsi, K. (2006): Kontroll vagy támogatás: Az alternatív szankciók dilemmája. Complex Kiadói Kft, Budapest,

¹⁷⁵ Szabo, D. (1981): Kriminológia és kriminálpolitika. Gondolat, Budapest, 26.o.

megkíván és „jutalmaz”. Megelégszik például a formális beismeréssel és ezt enyhítő körülménykénti értékeléssel honorálja. Azonban a szembenézés és szembesülés elmaradása esetén is megfelelően tud működni a rendszer – legalábbis a saját eredményességi kritériumai szerint –, hiszen a jogalkalmazó „kimérheti” a szankciót.

Jobban meg tudjuk értetni e két rendszer mibenlétét, ha a **játékelmélet** eredményeit hívjuk segítségül. A stratégiai helyzeteket három nagy csoportra osztja a játékelmélet: 1.) A **teljes érdekellentét**en alapuló, állandó összegű játékokra (minden játékos csak azt nyerheti, amit a többi elveszít), 2.) az **érdekellentét és érdekazonosság elemeit** egyaránt tartalmazó játékokra (a résztvevők együttműködő vagy dezertáló stratégia választásának összeredményétől függően járnak jobban vagy rosszabbul mindannyian és külön-külön, de nem ugyanolyan mértékben). Vagyis ezekben a játékokban a cselekvők választása mind az elosztható nyeremények nagyságát, mind a nyeremények megoszlását befolyásolja. Közös érdekük, hogy az össz-nyeremény minél nagyobb legyen, összeütköző érdekük, hogy mindegyik magának szeretné ebből a legnagyobb részt. A játékelmélet központi területét ezeknek a helyzeteknek az elemzése képezi. 3.) A harmadik stratégiai helyzet jellezője a tiszta **érdekazonosság**, amelyben minden játékos csak akkor nyer, ha a többi is nyer.¹⁷⁶ Játékelméleti megközelítéssel a hatóság és az elkövető a 2. pontban jelzett stratégiai helyzetben vannak, hiszen az együttműködés előnyeinek várható haszna egyáltalán nem nyilvánvaló, járhatnak mindketten „jól”, és mindketten „rosszul”. Mivel az igazságszolgáltatási hatóság az eljárásban megelégszik a feltételek formális teljesítésével (pl. a beismerés nem feltétlenül jelent őszinte megbánás), így a terhelt könnyebben ki tudja számítani, hogy számára mi a nyerő taktika. Talán ebből is ered, hogy a terhelt számára a leginkább kifizetődő taktika, ha formálisan nem konfrontálódik, de nem mond semmit a hatóságnak, azaz nem tesz vallomást.

A helyreállító igazságszolgáltatásban viszont – különböző megnevezésekkel – a szembesülés a központi fogalom, ennek elérése nélkül nem lehet eredményes a folyamat. Azzal természetesen a továbbiakban még foglalkozom, hogy az egyes helyreállító igazságszolgáltatási technikáknál milyen valószínűséggel várható a tettel való szembesülés. Gondolok itt elsősorban az ún. „shuttle” mediációra, amikor a mediátor úgy közvetít a felek között, hogy azok nem találkoznak. Ezzel a módszerrel nyilván a kompenzáció fizetése kezelhető, de – álláspontom szerint – ettől a tettért való pszichológiai felelősségvállalás kevésbé várható. Nem véletlen az sem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás legújabb módszerei között nevesítve is megjelent a „Face-to-Face Restorative Justice” (Szemtől-szembeni Helyreállító Igazságszolgáltatás). A módszer nem keverhető össze a

¹⁷⁶ Orthmayr, I.: Konfliktusok 1., Világosság, 2007. évi 4. szám

mediációval, mivel egyetlen ülésben találkoznak, de akkor valóban személyesen is találkoznak az érintett felek.¹⁷⁷

Sokan és sokféle módon leírták már, hogy miért volt szükségszerű a helyreállító igazságszolgáltatás felbukkanása, és sokan elemezték már a két rendszer közötti kapcsolatot.¹⁷⁸ „Nem véletlen – írja Győry Csaba –, hogy e szemléletváltás épp azokban az országokban indult meg, amelyekben éltek még viszonylag intakt őslakos közösségek. A helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének kialakulásához az első impulzusokat ugyanis nem kriminológiai eredmények adták, hanem egyrészt hatvanas-hetvenes évek kulturális antropológiája, másrészt azok a jogszociológiai kutatások, amelyek a volt gyarmati országokban a gyarmattartók által meghonosított jogrend és a hagyományos tradicionális jogrend konfliktusával foglalkoztak.”¹⁷⁹ Magam tehát nem általános történeti áttekintésre vállalkozom, inkább annak összefoglalására, hogy hol vannak azok a fordulópontok, illetve elemek részben a két rendszer kapcsolatában, részben a helyreállító igazságszolgáltatás fejlődéstörténetében, amelyeknek témám kifejtése szempontjából jelentőségük van.

Fogalmazhatunk úgy is, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás megjelenése szükségszerű volt, ugyanis a **modern társadalom alapító mítoszainak egy része elkopott**. Mi is kophatott el az évszázadok alatt a **társadalmi szerződésből**? Mint azt Garland megfogalmazza, mindenekelőtt az a mítosz, hogy a szuverén állam képes megvalósítani az „igazságot és a rendet”, és képes kontrollálni a bűnözés mértékét a saját szuverén területi határain belül.¹⁸⁰ Folytathatjuk tehát a gondolatot azzal, hogy ebben a részében tehát „átíródik” az állam és az állampolgár között „kötött volt” társadalmi szerződés. Napjaink kriminálpolitikái azt jelzik, hogy állam és állampolgár – különböző mértékben és különböző szándékokkal – éppen átírják ezt a szerződést.

1.) Az **állam részben azzal az új szerepfelfogással, hogy hajlandó a sértettől korábban elorzott hatalom egy részét visszaszármaztatni, és ha már nem tudta megelőzni a polgár áldozattá válását, legalább a helyreállításban vállal nagyobb kötelezettséget.**

2.) Tagadhatatlan viszont az is, hogy a **polgár is átírja e szerződést** – értelmezésem szerint eléggé pesszimista megközelítéssel. A biztonságipar kialakulása ugyanis nem következhetett volna be anélkül, hogy az **állampolgárok nagyobb szerepet ne vállaltak volna** a saját biztonságuk – vagy

¹⁷⁷ Strang, H.: Effects of Face-to-Face Restorative Justice on Offenders and Victims. Presentation at the Congress on the Criminal Law Reforms in the World and Turkey. 29 May, 2010. Istanbul, Turkey

¹⁷⁸ Daly, K.: „Revisiting the relationship between retributive and restorative justice” In: Heather Strang and John Braithwaite (eds.), Restorative justice: Philosophy to practice (2000) Ashgate Publishing Company; Braithwaite, J.: Principles of Retorative Justice. In: von Hirsch, A. – Roberts, J. – Bottoms, A. – Roach, J. – Schiff, M. (eds.), Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms. Oxford: Hart., 2003; Zehr, H. (2000): Journey to Belonging. Conference Paper. “Restorative Justice as a Challenge for the New Millenium.” Fourth International Conference on Restorative Justice for Juveniles. Tübingen, Germany, 1-4 October 2000.;

¹⁷⁹ Győry, Cs.: Egy pragmatikus idealista: John Braithwaite, Jog, állam, politika, 1.évf. 1. sz. 2009. 108-128.o.

¹⁸⁰ Garland, D. (1996): The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society', British Journal of Criminology 36(4): 445-71

inkább biztonságérzetük – erősítésében. A biztonsági ágazat¹⁸¹ léte a bizonyíték arra, hogy az állampolgár „saját kezébe vette” a saját biztonságáról való gondoskodást, s ezzel „visszavette” a korábban általa áttestált jogot az államtól.

Bár, mint a továbbiakból kitűnik, sem a nagyobb állami kötelezettségvállalás, sem az állampolgárok szerepfelfogásának megváltozása sem magyarázható egyértelműen, hiszen sokféle módon lehet értelmezni az állam kormányzati hatalomgyakorlását.

2.2. A MEGTORLÁSI ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS TÁRSADALOM-TÖRTÉNETE

A büntetés eszköz, a helyreállítás cél – lehetne nagyon egyszerűen is összefoglalni a hosszú társadalomtörténeti folyamatot. Mint azt a hagyományos igazságszolgáltatás büntetéstannal foglalkozó szakirodalma jelzi, de a helyreállító igazságszolgáltatás jelentős számú forrása is arról, hogy eszköz-e vagy cél a helyreállítás, azt mutatja, hogy a kérdés nem is olyan egyszerű. Trevelyan¹⁸² definíciója a **társadalomtörténet fogalmáról** úgy szól, ahogy az „történelem, politika nélkül” („history with the politics left out”). A következő alfejezetben ezen a határterületen fogok egyensúlyozni, mert „az igazságszolgáltatás, még inkább a bűnözéskezelés könnyen kerül kapcsolatba a politikával, különösen a modern társadalmakban”.¹⁸³

A **társadalomtörténet** az emberi társadalom időbeli változását vizsgálja. A szakemberek egy része a társadalomtörténetet a történetírás egy aldiszciplínájának tekinti, mely szerint a társadalmi jelenségek múltjának feltárása nélkül hiányosan érthetőek meg a történeti folyamatok. E felfogás nem a társadalom fejlődésének elemzését tekinti a történeti interpretáció kulcsának. A másik megközelítés szerint a **társadalomtörténet** egy sajátos szemléletmód, amely a **társadalmi folyamatok** elemzését állítja a középpontba, és a politika, a gazdaság, a kultúra bevonásával egyfajta szintézisre törekszik.

¹⁸¹ A biztonságipar az elmúlt 20 évben alakult ki. 1996 végére a 15 Európai Unió tagállamban majdnem 600 ezer alkalmazott dolgozott a biztonságiparban. A magánbiztonság a védelem második forrása az európai országokban, azonban Kanadában, az USA-ban és Ausztráliában már az első helyen szerepel. Az abszolút „bajnok” a biztonságipar területén azonban Dél-Afrika. Lásd: de Waard, J.: The Private Security Industry in International Perspective (1999) 7European Journal on Criminal Policy and Research 2 p.168-69.

¹⁸² URL: <http://www.historycambridge.com/default.asp?contentID=743>

¹⁸³ Kerecsi, K. (2006): Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája. Complex Kiadó, Budapest; Gönczöl, K. (2009): A kriminológia viszonya a hatalomhoz. In: Korinek László, Finszter Géza (szerk.) Évtizedek a kriminológiában: Szabó Dénes 80 éves. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, pp. 84-88.

Kétségtelen, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás központi fogalma a büntetés, amelynek társadalmi funkcióját sokan elemezték már,¹⁸⁴ és igazolták, hogy egyenes rajzolatú út vezet a testen jelet hagyó, előbb a sértettnek, majd a köznek szóló büntetéstől a modern szankcióig, amely időről-időre nem csupán a hatalomgyakorlás módjának változását jelzi, de azt is, hogy elsődlegesen kinek szól a büntetés. A folyamat egyes állomásait a szankciók szemszögéből értékelve látható, hogy az elmúlt évszázadokra visszatekintve konzekvens folyamat rajzolódik ki. A történelem hajnalán a sértett volt az ügy ura, döntött az eljárás megindításáról, és ő szabta meg az alkalmazandó szankciót is, kezdetben a talió elv alapján, később a bűncselekménnyel okozott károk következményeit enyhítő **kompenzáció** követelésével. Kétségtelenül ez volt az első lépés **a sérelem más mércével történő értékelésére**, ahol a bűncselekmény következményeit már nem csak az azonos súlyú sérelemkozással lehetett orvosolni.

A középkori büntetőeljárásban a **titkosság** uralkodott, a büntetés végrehajtásának nyilvánossága (akasztás, kínzás, testi büntetések) viszont az elrettentést szolgálta. Még az 1700-as években is a halálbüntetés volt a súlyos bűncselekmények általános büntetési formája. A kivégzés, mint népünnepély, a felnégyelt test darabjainak vagy a levágott fejnek a városkapura szögezése és az „egyszerű” nyilvános lefejezés között azonban jelzésértékű különbség van.

A XIX. századtól bekövetkező társadalmi változások a büntetések formalizálódását eredményezték. A meginduló büntetőjogi reformok egyik következményeként az igazságszolgáltatás „belépett” az átlagember életébe.¹⁸⁵ Az állami büntetőhatalom kialakulása **csökkentette a krudélis reakciókat**, mivel a személyi bosszút állami büntetéssé transzformálva bele tudta építeni a garanciákat is a folyamatba. Míg a korábbi idősakra az eljárás, erre az idősakra a **büntetés-végrehajtás „rejtőzködése” vált jellemzővé** (zárt helyen akasztás, szabadságvesztés, stb.). **A büntetés személyes dologgá vált**, ami lényegében megfelelt az individualista társadalom igényeinek, amelyben **a testi büntetések helyét átvette az intézményes büntetés**. A folyamatot gazdasági szükségszerűség is erősítette, az intézményes elhelyezéssel ugyanis lehetővé vált a munkáltatás. A modern társadalomban fegyelmező hatalom működik – mondja Foucault – a test szoktatása, fegyelmezése, társadalmi célokhoz igazítása a kisgyermekkortól kezdve. Az erre szolgáló intézmények: iskolák, kórházak, menhelyek, javítóintézetek, börtönök. A totális intézmények kialakítása a hatalomgyakorlás módjának megváltozását jelezte.¹⁸⁶ A társadalom működésére potenciálisan veszélyes népesség ellenőrzésének „cizelláltabb” eszközei alakultak ki: megjelentek a dologházak, a menhelyek, de bizonyos szempontból az iskolakötelezettség megfogalmazódása is e körbe sorolható.

¹⁸⁴ Garland, D.- Duff, A.(eds.) (1994): A Reader on Punishment. Oxford University Press. Oxford; Garland, D. (1990): Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory. Clarendon Press. Oxford; Savelsberg, J. (1994): Knowledge, Domination, and Criminal Punishment. AJS Volume 99. No. 4 Jan., 911-943; Szabó, A.: Megelőzés és arányos büntetés. Megjegyzések a büntetéstan újabb fejleményeihez Európában és az Egyesült Államokban. In: Gönczöl, K.-Kerecsi, K. (szerk) (1993): Deviancia, emberi jogok, garanciák (ELTE Szociálpolitikai Tanszéke/T-Twins kiadó. Budapest; Kövér, Á. (1996): A büntetés elméletének kritikai megközelítése I. In: Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, OKKRI. Budapest.

¹⁸⁵ Taylor, D. (1998): Crime, Policing and Punishment in England, 1750-1914 St.Martin's Press, New York.

¹⁸⁶ Lásd: Foucault, M. (1979): Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Random House.

A folyamat következő állomásaként a generális prevenció megvalósulása érdekében, a **közösség először a tárgyalás nyilvánosságának jogát „kapta vissza”,** hiszen az eljárásról és a büntetés alkalmazásáról szerzett információk feltehetően másokat is visszatartanak a bűnelkövetéstől. További lépésként **a közösség a büntetés, pontosabban a megbüntetésről való észlelés jogát is visszakapja, azaz „kinyílik”, „megismerhetővé” válik a börtön,** működni kezd a börtönlátogatói rendszer. A jóvátétel újra megjelenése a büntető jogkövetkezmények között jelzi, hogy megváltozott a szankció címzettje, s a szankció ismét a nyilvánosságnak (is) szól. Ez az az időszak, amikor a közösségi megoldások egyre inkább teret kapnak a büntető igazságszolgáltatás végrehajtási fázisában, nem csupán a reintegráció biztosításának igényével, de a közösségi problémamegoldás eszközeinek átvételével is.

Értékelésem szerint a legutóbbi évtizedekben a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek és a **közösségi büntetések elterjedésével a büntetés „végrehajtásának” jogát is megkapja, illetve visszakapja a közösség.** Ebben a fázisban jut szerephez a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere.

A fenti folyamatot – legalábbis a modern igazságszolgáltatási rendszerek működésének időszakában – érdemes a kriminálpolitika mikénti alakulásának fényében is megvizsgálni.

A bűnözés **okainak** vizsgálata a pozitivista iskola képviselőinek nézeteiben jelent meg először a kriminológiában. A pozitivista felfogás – amely a bűncselekmény helyett az elkövetőt helyezte a középpontba – először „szakította el” a bűnelkövetőt a büntetőjog formális jogi kategóriáitól, de a klasszikus büntetőjogi iskola által megfogalmazott garanciáktól is. Mégis, a XX. század első felének büntetőpolitikája “funkcionálisnak” nevezhető, legalábbis abból a szempontból, hogy megteremtette a tudományos eredmények és a bűnözéskontroll összhangját. Újabb és újabb kutatási eredmények születtek az emberi viselkedéssel és a társadalom működésével kapcsolatosan. A XX. század első harmadában meghonosodott új vizsgálati módszerek, és a nagymintán végzett kutatások olyan meggyőző erőt kölcsönöztek a társadalomtudományoknak, hogy az általuk adott ismeret a kormányzati területek mindegyikén szerephez jutott. A bűnözés tudományos megközelítése és magyarázatai – legyenek azok bármely szaktudomány eredményeit felhasználók – általánosan elfogadottá váltak. Ezek a megközelítések ugyan eléggé eltértek előfeltételezéseikben, de mindegyiknek helye volt az akkori büntetőpolitika által kínált rugalmas keretben, amely a bűnözés okaira kívánt hatni, és a reszocializációt szolgálta.

A politikai szféra felé a tudományos eredményeket a kriminológia közvetítette, amelyet éppen az ekkor benne érvényesülő jóléti-büntető (kettős) paradigma¹⁸⁷ tett képessé arra, hogy a különböző megközelítéseket és elméleti vitákat mederben tartsa. Tagadhatatlanul szerepe volt ebben annak is,

¹⁸⁷ Lásd: Garland, D.(2001): The Culture of Control (Crime and Social Order in Contemporary Society). Oxford University Press, Oxford.

hogy a szociális szakma sikeresen depolitizálta a bűnelkövetők kezelését. A jóléti állam ideológiája nem tételezett fel alapvető érdekellentétet az állam és az egyén viszonyában, a bűnözés okaira kívánt hatni, és a reszocializációt kívánta szolgálni. Így a társadalmi problémákat jelző területeken tevékenykedő szakmák (elsősorban a szociális munka) az egyén/család/kiscsoport és az állami hatalom közötti pufferként, rugalmasan aktív szerepben definiálhatta önmagát.¹⁸⁸ Ennek tudható be az 1950-60-es években a szociális szakma prosperálása, de „ajánlkozása” a társadalmi, s különösen a bűnözéssel kapcsolatos problémák megoldására azzal a hátránnyal is járt, hogy **„elmaszatolta” a határokat** a szakmai és a politikai felelősség között. A „társadalmi mérnökösödés” időszakában úgy tűnt, hogy a társadalomtudós „ura a helyzetnek”, már ami a társadalmi folyamatok alakulásának ismeretét és befolyásolásának eszközeit illeti. A szakmai tudásba vetett hit miatt az 1960-as évekig nem is kérdőjeleződött meg az, hogy a kriminológia által javasolt kriminálpolitikai megoldások és eszközök valóban alkalmasak-e a bűnözés kezelésére. Az 1970-es évek közepén kibontakozott gazdasági recesszió hatására azonban az állam felelőssége átértékelődött, és fokozatosan felismerte korlátozott képességét a bűnözés és a devianciák kontrollálására. Az 1970-es években kezdődött bűnözési boom gyors kiábrándulást hozott és egy racionálisabb kriminálpolitika megfogalmazódását eredményezte.

Az elsősorban az Egyesült Államokban megfogalmazódó új **büntetési filozófiák** egyszerűbb és átláthatóbb racionalitást képviseltek.

Az **1980-as évekre** a reszocializáció eszméje, illetve a szociálprevenció elmélete, amelyek hosszú ideig vezérelték a kriminálpolitikát, és képesek voltak az elméleti fejlődést és az innovációt összefogni (mint például a labeling-elmélet), tartalékaikat tekintve kimerültek – mondja Albrecht.¹⁸⁹ A kriminológia a kivezető utat a **’hétköznapi (napi élet) kriminológiájában’ találta meg**, legalábbis az Egyesült Államokban. A megközelítés a bűnözést normális, rutin magatartásnak tekinti, amely része a modern társadalomnak, és azok, akik a cselekményeket elkövetik, egyébként minden tekintetben átlagosan viselkednek. Ezt a kriminológiai megközelítést a gyakorlatiasság és a nagyra törő teória hiánya jellemzi. Voltaképpen nem is a hagyományos értelemben vett oksági elmélet, éppen ezért nem kriminológiai, inkább csak bűnelkövetési elméleteknek nevezhetők. Ez azonban semmit sem von le meggyőző erejükből, hiszen a „racionális választásra” és a szituatív bűnmegelőzésre koncentráló irányzatok komoly befolyást gyakorolnak a napjainkban érvényesülő kriminálpolitikákra. Egyre kevésbé tartják a bűnelkövetőt az igazságtalanul működő társadalom áldozatának. A **„kriminálpolitika** expresszívabb, emocionálisabb és direkter lett, a közbiztonság és a társadalmi

¹⁸⁸ Kerezi, K.(1995): A védtelen gyermek. (Erőszak és elhanyagolás a családban) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 28.o.

¹⁸⁹ Albrecht, H.-J.(2000): A büntetőjog europaizálása és a belső biztonság Európában. Belügyi Szemle, 3.sz. 17-41.o.

biztonságérzet kialakításának eszközévé vált.”¹⁹⁰ A **bűnözéskontroll átpolitizálódott**. A tudomány és a szakpolitika közötti korábban szoros összefüggés meggyengült, mivel csökkent az igény a bűnözéssel és a bűnelkövetőkkel kapcsolatos, tudományosan megalapozott megállapításokra.

Az elmúlt 15 évben a szociális kérdéseknek egyre szélesebb körét kapcsolták, és rendelték alá a biztonság kérdésének. Ez a változás határozott paradigmaváltást jelent, és egy **új biztonsági mentalitás** megszületését jelzi. Ezt segíti, hogy a gyors technikai fejlődésnek köszönhetően, a társadalomtudós ismét olyan helyzetben érezheti magát, amelyben „ura lehet a helyzetnek”, ha nem is az okok befolyásolhatóságát (mint ezt gondolta a treatment idején), hanem a kezelőrendszer alkalmasságát illetően. A területfelügyeleti eszközök és a személyi biztonság eszközeinek gyors elterjedése ugyanis megint csak azt ígéri, hogy **kontroll alatt lehet tartani a bűnözést**. (Arról – ebben a gondolatmenetben – nem szól a kérdés, hogy a bűnözés állított növekedése milyen viszonyban van a valósággal.)

Határozott bizonyíték van arra, hogy az **új punitivitás** mozgatja a kriminálpolitikát az USA-ban, és kisebb mértékben az Egyesült Királyságban, azon azonban vita van, hogy ez igaz-e más európai országokra.¹⁹¹ Az elmúlt években a kriminológiai szakirodalomban igen gyakran elemzik a „növekvő” vagy „új” **punitivitást**. Sonja Snacken vizsgálatai azt igazolják, hogy a **punitivitás mértéke jelentősen különbözik az egyes országok között**. A jóléti ellátórendszer színvonala és a gazdaság teljesítőképessége határozza meg, hogy a különböző demokratikus politikai struktúrákban kialakul-e populista büntetéspártiság és az emberi jogok és az emberi méltóság fontosságának eltérő értékelése. Ez is azt támasztja alá, hogy a kriminálpolitika politikai döntések eredménye, s mint ilyen – mondja Snacken –, ha akarja, normatív érvvé tudja formálni a jóléti ellátással, a demokráciával, az emberi jogokkal kapcsolatos azon empirikus tapasztalatot, hogy ezek magas szintje mindig a punitivitás csökkent mértékével jár együtt.¹⁹² **Michael Tonry**¹⁹³ viszont úgy látja, **hogy már a kérdésfeltevés is rossz**, ugyanis a kriminálpolitika nem vált **szigorúbbá**. Ennek igazolására számba vette azokat a „védő faktorokat”, amelyek az európai büntetőpolitikákat megóvták attól, hogy az amerikai utat kövesse. Ilyen „védelem” például a frankofon országokban, hogy egy-egy állami ünnep még ma is széles körű amnesztiával párosul, még tapasztalható a hit a szakemberek felkészültségében, illetve,

¹⁹⁰ Dinges, M. – Sack, F. (2000): Unsichere Grossstädte? In: Dinges, M. – Sack, F. (Hrsg.): Unsichere Grossstädte? Vom Mittelalter bis zur Postmoderne. Konstanz, pp. 9-66. Idézi: Albrect, H-J. (2000): A büntetőjog europaizálása és a belső biztonság Európában, Belügyi Szemle, 3.sz. 17–41. o.

¹⁹¹ Garland, D.(2001): The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society, Chicago: University of Chicago Press, p.194.; Morrison, W. (2005): Rethinking narratives of penal change in global context In: The new punitiveness, Trends, theories, perspectives (J. Pratt, D. Brown, M. Brown, S. Hallsworth, W. Morrison eds) Willan Publishing, pp. 290-307.

¹⁹² Sonja Snacken: Resisting punitiveness in Europe? Theoretical Criminology August 2010 vol. 14 no. 3, p. 273-292

¹⁹³ Tonry, M.: Contemporary criminological theory and penal reality. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján. Krakkó, 2005. szeptember 1.

URL: http://www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_2005_Programme_100920.pdf

hogy az ügyészeket nem választják, mint az amerikai kontinensen. Tonry szerint azért kell óvatosan bánni az ilyen kérdésekkel, mert egy rossz kérdésfeltevés önbeteljesítő jóslattá válhat, ugyanis tovább rontja a közvélekedést, miközben a legfontosabb kérdés, hogy „milyen társadalmat akarunk?”.

A konfliktuskezelés modern és alternatív formájaként a helyreállító igazságszolgáltatás megjelenése számos **tényező egymásra hatásának eredménye volt**. Felbukkanásában jelentős szerepe volt (1) a **sértetti mozgalmaknak**, (2) a börtönnépesség növekedése miatti **költségvetési kiadásoknak**, és (3) a hagyományos **igazságszolgáltatás hatástalanságának** a bűnelkövetés és a visszaesés valódi okainak kezelésére. A folyamatban fontos szerepe van annak, hogy a fejlett társadalmakban a **„gondozó”** társadalomból a „biztonsági” társadalomba vezető átalakulás zajlik. A társadalmi kontroll intézményei arra törekcsenek, hogy újabb és újabb megoldásokkal ellenőrizték és szabályozzák a lehetségesen felmerülő veszélyek legszélesebb körét. A **civilizálatlan magatartások és az enyhe súlyú jogsértő cselekmények** elleni küzdelem témájának beemelése a politikai diskurzusba, és az ilyen magatartások fontosságának erősödése a jogi szabályozás területének kiterjedéséhez vezetett, s ugyanakkor – paradox módon – egyre több alkalmat is teremtett a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének alkalmazására. Egyre több formális rendelet szabályozza a köz- és a magánélet területét, például a közterületek, az üzletek és a tömegközlekedés használatát. Ugyanakkor a kormányzati és az üzleti intézmények és szervezetek életét is egyre áthatóbban regulálják újabb és újabb viselkedési szabályok, gondoljunk csak a dohányzási tilalom bevezetésére. Ezek a változások kétségtelenül a kriminológia vizsgálódási területének kiterjedéséhez is vezetnek, ezeket azonban meg kell különböztetnünk a kriminológia olyan klasszikus vizsgálódási területétől, amellyel ez a tudományterület általában foglalkozik. A kérdés természetesen az, hogy profitál-e a kriminológia ebből a „terület-kiterjesztésből”?

E mellett létezett egy további tényező is, amely azzal segítette jelentősen a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök elterjedését, hogy **formális keretet teremtett az alkalmazásra**. A modern jogrendszerek mindegyike alkalmaz – pergazdaságossági okokból, illetve a nagyobb eredményesség elérése érdekében – a büntetőeljárás menetét „gyorsító” vagy a bizonyítás kötött rendszerét **„lazító” olyan jogintézményeket**, amelyek a terhelttel való „megegyezést” célozzák. Ilyen például a vádalku, vagy a beismerés szerepének különleges értékelése az angolszász rendszerekben. A sztrikt legalitás elvétől történő elmozdulás következtében az európai országok mindegyikében jelentősen csökkent a bíróságra kerülő ügyek száma. A széles variációs lehetőségek ellenére sajátos konvergencia tapasztalható Európában: egy oldalról azok az országok, amelyek hagyományosan a sztrikt legalitás elvét érvényesítették, egyre inkább eltérnek ettől és növelik büntető igazságszolgáltatási rendszerük flexibilitását, más oldalról pedig azokban az országokban, amelyekben az ügyészégi szervezetnek nem volt jelentős szerepe korábban, szisztematikusan növelik az

ügyészség szerepét és hatáskörét a büntető igazságszolgáltatás rendszerében.¹⁹⁴ **A szankcióalkalmazási hatalom reallokációja az elmúlt évtizedek legjelentősebb változása.** Az a folyamat, amelyben nem bírósági szervezeteket „kvázi-büntető” hatáskörrel (vagyis azzal a hatáskörrel, amely korábban csak a bíróságnak „dukált”) ruház fel a jogalkotó, egyre erősebb. Európában különösen azokban az országokban erős a szankcióalkalmazási hatalom ’újraelosztása’, ahol az ügyészségnek diszkrecionális joga van az eljárás megindítására (s különösen ott, ahol még a rendőrségnek is van ilyen joga, mint például Hollandia és Málta). Hazai példaként említhetjük a „vádemelés elhalasztása” jogintézményét, amelyben az ügyészség határozata értelmében – a vádemelés elhalasztásának keretében – gyakorlatilag ugyanolyan pártfogó felügyelet alá kerül a gyanúsított, mint amikor a bíróság rendeli el a pártfogó felügyeletet. **Felértékelődött a büntetőeljárás bemeneti szakasza, és jelentősen megerősödött az ügyész pozíciója.** Voltaképpen ez tette lehetővé, hogy az 1980-as évek során elterjedjenek a rugalmas, és a sértett szempontjainak érvényesítésére különös hangsúlyt helyező diverziós formák: a helyreállítás, a jóvátétel, a kárpótlás, a sértett-áldozat egyezség.

A folyamat jól követhető a belga jogalkotásban és gyakorlatban. **Belgiumban** az 1970-es évektől komoly krízisben volt a bíróságok iránti bizalom. A jogalkotó ezt a bizalmi válságot úgy oldotta meg, hogy néhány új jogintézményt illesztett be az eljárásba, és ezek alkalmazását az ügyész hatáskörébe utalta. A közvádoló tradicionális szerepe korábban annak eldöntésére korlátozódott, hogy az ügy vádemelésre alkalmas-e vagy sem. 1994-től kezdődően a **belga ügyészeket a jogalkotó kiterjesztett hatalommal ruházta fel, és erős szerepük lett az ügyek bíróságon kívüli kezelésében, mindenekelőtt a jóvátételi eljárásokban.** Ez az eljárás egy egyoldalú kötelezésre felszólítás, amelyben az ügyész azt javasolja az elkövetőnek, hogy meghatározott összeget, meghatározott időtartam alatt fizessen meg a sértettnek. Ebbe a körbe tartozik a bűnügyi mediációval kapcsolatos eljárás is, amelyben az ügyész javasolja a mediáció lefolytatását a tettesnek és az áldozatnak, és/vagy javasolja a tettesnek, hogy vesse alá magát kezelési eljárásnak, vagy kapcsolódjon be egy képzési programba. **Ezek az eljárási elemek jól jellemzik a belga büntető igazságszolgáltatás átalakulását a „klasszikus” modellből a „részvételi, konszenzuális és szerződési” modellre.** Mivel az új megoldásokban a részvétel, a beleegyezés és az egyezkedés döntő szerepet játszik, párbeszéd és résztvevő igazságszolgáltatásnak is nevezik.¹⁹⁵

Napjainkban tehát határozottan **felerősödött a „megegyezés” elem a büntető igazságszolgáltatásban, és egyre erőteljesebb a civiljogi megoldások „beszívargása” a**

¹⁹⁴ Jehle, J.M. (2000): Prosecution in Europe: Varying Structures, Convergent trends European Journal on Criminal Policy and Research 8: 27–41. Kluwer Academic Publishers, p. 27–41.

¹⁹⁵ Raes, A.: The role of the public prosecutor in contemporary punishment. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján, Panel 3.10.; Krakkó, 2005. szeptember 1. URL: http://www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_Abstracts_100920.pdf

büntetőjog, illetve a büntetőeljárás-jog területére. Ezt a hatást tovább erősítik a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei. A terhelt egyre gyakrabban élhet különféle „kedvezményekkel”, és egyre erősebb az „alku-elem” az eljárásban, például, hogy mivel vádolja meg az ügyész, vagy milyen súlyú bűncselekményt tesz vád tárgyává, cserébe azért, hogy a gyanúsított ne tagadja a bűnösségét. Ez jelenik meg a francia jogban, amikor a francia bíró jóváhagyja az ügyész és az elkövető közötti egyezséget, vagy a lengyel jogban, amikor a bíróság abban dönt, hogy miként értékelje azt, hogy a vádlott „önkéntesen aláveti magát” annak a jogkövetkezménynek, amelyben az ügyésszel megállapodott,¹⁹⁶ de voltaképpen ilyen a hazai vádemelés elhalasztásánál a gyanúsított beismerésének megkövetelése is.

Egyre indokoltabbnak tűnt tehát, hogy az anyagi jog is tudomást vegyen az új fejleményekről és megtalálja a módját annak, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás módszereit és technikáit abszorbeálja. Ez arra tekintettel is indokoltnak látszik, hogy az igazságszolgáltatási rendszer is nyertese lehet a resztoratív szemlélet terjedésének, „hiszen az tehermentesíti a bíróságokat, így a bírák a súlyosabb ügyekre fókuszálhatnak; hatékonyan lezárja a büntetőeljárásokat; a polgári eljárások is csökkennek, hiszen az áldozatot kártalanítják a resztoratív eljárásban; és végül nincs aránytalan költségvonzata, sőt, költségkímélőnek mondhatjuk a hagyományos eljáráshoz képest.”¹⁹⁷

Az Európai Unióban 2001-ben a sértettek eljárási jogait erősítő **kerethatározat** (European Union Council Framework Decision on the Standing of Victims in Criminal Proceedings) **adott jogi erőt a helyreállító igazságszolgáltatás egyes módszereinek.** Új-Zélandon a fiatalok bűnelkövetőkkel kapcsolatosan már korábban, de a felnőtt korúak igazságszolgáltatási rendszerében 2002-ben kaptak **először állami elismerést** a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások a „Sentencing, Parole and Victims Rights Acts” törvény elfogadásával. 2004-ben az Új-Zéland-i Igazságügyi Minisztérium kiadta a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások legjobb gyakorlatának gyűjteményét, amely az Új-Zéland-szerte használt 19 programot tette hivatalosan is a büntetőbíróság előtti eljárás részévé.¹⁹⁸

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az 1990-es évekre az igazságszolgáltatás megérett a változásokra. A változás igénye a társadalom egyéb területein zajló változásokkal párhuzamosan jelent meg – bár Magyarországon némiképp másként, mint a fejlett demokráciákban. A **részvételi demokrácia** megfogalmazódása, technikáinak és jogintézményeinek megjelenése átalakította a hatalomgyakorlás formáit, és az érdekérvényesítés korábban bejáratódott csatornáit. A részvételi

¹⁹⁶ Marianne Wade: I'm guilty! Punish me please! The Use of Consensual Elements in Criminal Proceedings in Europe. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján, Panel 3.10.; Krakó, 2005. szeptember 1. URL: http://www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_Abstracts_100920.pdf

¹⁹⁷ Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: Kerecsi Klára, Borbíró Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2009. pp. 191-221.

¹⁹⁸ Paulin, J. – Venezia, K.: Evaluations of two community managed restorative justice programmes in New Zealand. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság konferenciáján, Panel 1.7.; Krakó, 2005. szeptember 1. URL: http://www.esc-eurocrim.org/files/ESC_5_Cracow_Abstracts_100920.pdf

demokrácia kiszélesítette, ha úgy tetszik, popularizálta a hatalomgyakorlás folyamatát. Álláspontom szerint ugyancsak **a hatalomgyakorlás kiszélesítésének igénye jelent meg – többféle formában is – a büntető igazságszolgáltatás területén.** Az első jelek egyike a **közösségi rendőrség** koncepciójának megfogalmazódása volt. A közösségi rendőrség elképzelés nagyon határozottan ment szembe azzal a korábbi megoldással, amely a rendőrség szolgáltatási és hatalomgyakorlási formáit és technikáit korábban jellemezte, amely az „eszed, amit kapsz” hozzáállással, nem hagyott másnak teret, mint a rendőrség (időnként önös) intézményi érdekei érvényesülésének. A közösségi, vagy polgárbarát rendőrség megfogalmazódása azt a vágyképet fogalmazta meg, ahogy az állampolgár szeretne volna szeretni a „saját rendőrét”, aki ismeri a területet, és akit ismer a helyi közösség is, aki nem száguld egyik tethelyről a másikra, hanem tanácsokat ad és meghallgatja az embereket, és figyel a helyi közösség olyan problémáira, amelyek áttételesen vannak kapcsolatban a helyi biztonsággal. A **Neighbourhood Watch** a részvételi demokrácia hatásának egy másik szempontját tudatosította: azt a szándékot, hogy a helyi közösség nemcsak elvárásokat fogalmaz meg a biztonsággal kapcsolatban, hanem hajlandó tenni is érte, rááldozni az éjszakáját az őrökösre, időt szánni a szervezet alakítására és működtetésére. A közösséget tehát nem is kellett olyan nagyon bevonni a problémamegoldásba az igazságszolgáltatás területén, mivel önként jelentkezett a részvételre. **A részvételi demokrácia hatásának másik fő vonulata az igazságszolgáltatás területén az „egyezkedési” igazságszolgáltatás megjelenése a „kirótt” igazságszolgáltatás helyett, illetve mellett.**

Jelenleg a bűnözéssel kapcsolatos problémák fókuszában a **mennyiségi kérdések állnak: növekszik-e és mennyivel az össz-bűnözés, vagy bizonyos bűncselekményfajták elkövetése. A mennyiségekről beszélünk,** ahelyett, hogy a sértettek, a közösségre és a társadalomra gyakorolt következményekre figyelnénk, például a bezárkózó és szegregálódó közösségekre, a bebörtönzési ráta növekedésére, és az önző, másokra nem tekintő individualizmus terjedésére. Ez a helyzet könnyen zsákutcaá vezethet, ha nem ismerjük el az informális társadalmi kontroll szerepét és a rendőrségi-közösségi kapcsolatok jelentőségét a bűnözéssel kapcsolatos problémák megoldásában. A részvételi demokrácia formáinak a bűnözéssel kapcsolatos problémák megoldásában is működnie kell, ugyanis nem kétséges, hogy **a hely, ahol meg lehet tanulni, hogy hogyan kell viselkedni a közösségben, az maga a közösség.**

A fenti – és csupán vázlatosan összefoglalt – folyamat jelzi, hogy **erősödik az igazság „szolgáltatására”, és a „részvételi igazságszolgáltatásra” vonatkozó közösségi, társadalmi igény.** A helyreállító igazságszolgáltatás értelmezésében egyfajta szintézis. Összegezi és különféle elemekből egységbe ötvözi a történeti fejlődés eredményeit. Felmutatja azokat a célokat, kidolgozza, és használatra alkalmassá teszi azokat az eszközöket, amelyek a hagyományos igazságszolgáltatás felelősségre vonási eljárásában elsikkadnak. Ezért képes a helyreállító igazságszolgáltatás közvetlenebbül szólni a felekhez, és foglalkozni a helyreállító igazságszolgáltatás központi fogalmával, a felelősséggel.

2.3. A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI REFORM PEREMFELTÉTELEI

Evezzünk hazai vizekre, és vizsgáljuk meg, hogy bízhatunk-e abban, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás képes megreformálni az igazságszolgáltatás hazai rendszerét. Érdemes áttekinteni, hogy vajon egységes reformfolyamatként értékelhető-e a harmadik Magyar Köztársaság kriminálpolitikája. Az elemzés során számba kell venni a büntető igazságszolgáltatási reform feltételeit és összetevőit. A büntető igazságszolgáltatási reformnak ugyanis *három összefonódó komponense* van: a jogalkotási, a szervezeti reform, és a szakmai gondolkodás, azaz a gyakorlat átalakítása.

A jogalkotási reform

Mindannyian tudjuk, hogy a büntető igazságszolgáltatási reform sokkal többet jelent, mint a jogszabályok megváltoztatását. Tény, hogy e nélkül el sem indul a folyamat, de a jogszabályok megváltoztatása mégis a legegyszerűbb és legkönnyebb kezdeti lépése bármilyen reformnak. Ugyanis, ha a jogszabályok változnak, de a szervezeti struktúra és a jogalkalmazás napi gyakorlata változatlan marad, akkor a reform megakad, és visszafordul. Sajnálatos, hogy a hazai reformszándékok legtöbbször már ebben a fázisban elvéreztek.

A szervezeti reform

A szervezet átalakítása természetesen pénzügyi forrásokat igényel, de a kormányzati és jogalkotói elkötelezettséget sem nélkülözheti. Tudnunk kell azonban, hogy a szervezet sajátos érdeke és működése felülírhatja a szervezeti struktúrát. (Egy frivol példával élve: a király ágyasa többet tudott az udvarban elérni a kinevezett tanácsnokoknál.) A büntető igazságszolgáltatás megreformálásánál minden olyan szereplő tevékenységét értékelni kell, amelynek szerepe van a bűnözéskontrollban. A szervezeti reform során nem csupán a rendőrség, az ügyészség, a bíróság és a büntetés-végrehajtási szervezetek, de a szatellit szervezetek (pártfogó szolgálat, jogi segítségnyújtás, áldozatsegítő szervezet) tevékenységét is minősíteni kell. Figyelembe kell venni azt a jellegzetességet, hogy az igazságszolgáltatás rendszerként működik, és az egyik szervezet tevékenységének kimeneti eredményei meghatározzák a soron következő szervezet lehetséges teljesítményét.¹⁹⁹

A gyakorlat reformja

Ez a lépés igényli a legtöbb időt és energiát. Eltekintve attól, hogy ez is költségekkel jár, ebben a fázisban kell a szakemberek hozzáállását, szokásait és beidegződéseit „átprogramozni”. A szakemberek gondolkodásának átformálása történhet képzéssel, tréningekkel, szakmai szttenderdek kialakításával, monitorozással, értékeléssel, széles körben elfogadott szakértői hálózattal.

A büntető igazságszolgáltatási reform csak akkor lehet eredményes, ha ez a három kritérium folyamatosan teljesül. Tényszerűen megállapíthatjuk, hogy ezektől a kívánalmaktól jelentősen

¹⁹⁹ Farkas, Á. (2002): A falra akasztott nádpalca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai. OSIRIS, Budapest.

elmaradtak a hazai eredmények. Van azonban további nehézség is. A büntető igazságszolgáltatási reform égisze alatt számos olyan átalakítás történhet, amelyet reformlépésnek nevezünk, de köze sincs semmilyen reformhoz. Amint azt a nemrégiben megváltoztatott svédországi büntetés-kiszabási törvénnyel kapcsolatosan mondták a svéd kollégák: „Forradalmi változások történtek, és minden úgy maradt, ahogy volt.”

A globalizációnak a nemzetállamra gyakorolt hatásai, és a társadalmi különbségek valamint az egyéb társadalmi problémák belső konfliktusokban megjelenése jelentősen mérsékli egy adott állam hatóképességét arra, hogy a kiegyensúlyozott fejlődés feltételeit biztosítani tudja egy adott népességgel kapcsolatosan és egy adott területen. A globalizációs hatások és a társadalmi különbségekből eredő konfliktusok befolyásolják a büntető igazságszolgáltatási reformok peremfeltételeinek tervezhetőségét. **Napjaink büntető igazságszolgáltatási reformjai, illetve reformkísérletei sokféle kényszerpályán mozognak.** A következőkben néhány olyan szempontot emelek ki, amelyek meglátásom szerint alapvetően behatárolják a választott kriminálpolitikai irányvonal tartalmát és az igazságszolgáltatási reformok sikerét.

1.) A bűnözéskontroll szóhasználatában – a szakmai szókészlet és megfontolások helyett – általánossá vált az **érzelmileg színezett, populáris és kirekesztő megfogalmazások** alkalmazása. Ettől nem függetlenül a polgárok **félelme a bűnözéstől jelentős mértékben növekedett**, miközben a tényleges **bűnözési és viktimizációs adatok folyamatosan mérséklődtek**. Kiemelt kormányzati szándékká vált a polgárok bűnözési félelmének csökkentése.

2.) A bűnözéstől félelem mérséklésének szándéka ugyanakkor – paradox módon – más félelmek keltésével kapcsolódott össze. Mint arra Hörnqvist is rámutatott, e helyzetet a **büntetőjog kettős irányú fejlődési folyamata alakította, amely „felfelé” is és „lefelé” is átlépte kompetenciahatárait.**²⁰⁰ A „területfoglalás” következtében igen széles olyan terület alakult ki, ahol az állam és a privát szervezetek együtt tudnak működni, és olyan elvek alapján tudnak kényszerrel alkalmazni, amelyet nem, vagy nem kellő garanciális biztosítékokkal szabályoz a jog.

a) A **„fölfelé” területfoglalással** – például a terrorizmus elleni küzdelemmel, vagy még inkább azzal a móddal, ahogy ezt a jelenséget a nyugati kormányok értelmezik – a **’háború’ és a ’bűnözés’ közötti határok mosódnak el**. A terrorizmus ugyanis nem háború, és a súlyos bűncselekmények elleni küzdelemtől is különbözik, mert politikai-ideológiai szándékok, érdekek vannak a háttérben. Ugyanakkor a küzdelem ellene – amelyet a politikai szóhasználat, talán nem véletlenül, a *háború* szóval jelöl – összemosza a rendészeti és a honvédelem feladatkörét. Folyamatosan állami vészhelyzetet implicál, mintha ez hagyományos háború lenne, és kirívó mértékben alkalmaz kényszereszközöket.

²⁰⁰ Hörnqvist M. (2003): Repression and Empowerment in Post-liberal Societies. In: Crime and Crime Control in an Integrating Europe: Nordiska Samarbetsrådet för Kriminologi (NSfK)’s 45th Research Seminar. Helsinki, pp.105–110.

b) A büntetőjog „**lefelé**” **helyfoglalására** a helyi bűnmegelőzés, illetve a zéró tolerancia kínálkozik példának, amely szintén elmosza a bűnözés és a nemkívánatos vagy civilizálatlan magatartások befolyásolása közötti határvonalat. Ezen a területen a **rendőrség és a szociális szolgálatok közötti kompetenciahatárok válnak bizonytalanná**. Ugyancsak erre példa a büntetett előélettel kapcsolatos nyilvántartás adatainak egyre szélesebb körű felhasználása. Ennek során például a gyermekek elleni erőszak kezelésében egyre általánosabbá válik, hogy munkavállalásnál gyermekgondozó intézményekben a munkáltató ellenőrizheti a munkavállaló előéletét.²⁰¹

3.) A XX–XXI. század fordulóján a kriminológia a geográfiai információs rendszer (GIS) elterjedését segítette. A **csúcstechnika közvetlenül is megjelent a bűnözéskontrollban**. A világpolitikai helyzet megváltozásával ugyanis szükségszerűen meg kellett találni azt a „felvevőpiacot”, amely a csúcstechnikai fejlesztéseket igényli és azokat használni is tudja. Napjainkban a csúcstechnológiák fejlesztésének kiváló terepe a bűnözéskontroll. Egyrészt, mert a terrorizmus elleni küzdelem folyamatosan olyan új eszközök kifejlesztését és alkalmazását igényli, amelyek önmagukban is indokolják a további fejlesztéseket (íriszdiagnosztika, Echelon-rendszer); másrészt, mert a büntető igazságszolgáltatás egyéb területei (szankció-végrehajtás) is felvevőpiacul szolgálhatnak. Így jelenik meg az elektronikus személykövető rendszer eszközei között a mobiltelefonra és a műholdas követésre alkalmas személyellenőrző eszközök újabb és újabb nemzedéke. A csúcstechnológiai fejlesztések emellett kiemelten hasznosulnak a biztonságiparban és a vagyonvédelemben.

4.) A büntető igazságszolgáltatás jelentős költségekkel működtethető állami rendszer. Az előbbi pontokban felsorolt jellegzetességek tovább növelhetik a rendszer működésével kapcsolatos költségeket. **A gazdasági nehézségek azonban a költségek mérséklését indokolják, ezért egyre többféle diverziós forma jelenik meg a büntetőeljárásban**. Az egyik oldalon tehát jelentős – főként technikai – fejlesztések, a másik oldalon pedig a **költséghatékonyság szempontjaira is tekintettel lévő új jogintézmények** jellemzik a bűnözéskontroll eszközrendszerét.

2.4. KRIMINÁLPOLITIKAI CIKKCAKKOK A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

A jogalkotó – annak ellenére, hogy **igen hektikusan alakult az az irányvonal**, amelyet a különböző kormányok bűnözéskontroll címén követtek az elmúlt 20 évben – kifejezte azt a meggyőződését, hogy a kriminálpolitikát a társadalompolitika részének tekinti. A társadalompolitika részeként megvalósuló kriminálpolitika nemcsak azt határozza meg, hogy **milyen magatartásokat kell büntetendővé nyilvánítani**, illetve, hogy a büntetendő cselekmények bűnös elkövetőit **milyen mértékben kell megbüntetni**, de kijelöli a bűnözéssel szembeni állami fellépésnek, a védekezésnek a **büntető igazságszolgáltatási rendszeren kívüli feladatait is**. A társadalompolitikaként működő kriminálpolitika a büntető igazságszolgáltatási rendszer részének tekinti a bűnüldözést, a büntető

²⁰¹ Grier A. – Thomas T., The Employment of Ex-offenders and the UK's New Criminal Record Bureau. European Journal on Criminal Policy and Research 2001/9. 459–469.

ítélkezést, a büntetőjogi mediációt, a büntetés-végrehajtást és pártfogást. A kriminálpolitika meghatározza a büntető igazságszolgáltatási alrendszerek kialakításának és működtetésének állami feladatait. Ezen túlmenően előírja a közösségi bűnmegelőzés és az áldozatsegítés állami feladatait, valamint az azok végrehajtásához rendelt szervezeteket és intézményeket – és jó esetben, még anyagi forrásokat is rendel a végrehajtáshoz.

Éppen azért, mert a kriminálpolitika a társadalompolitika része, hatnak rá az egyéb közpolitikai, illetve társadalmi változások. Ezek sorában mindenekelőtt

(1) a **szociálpolitika területén tapasztalható paradigmaváltást** kell megemlíteni, amely az integráltsággal, a kohézióval és a létbiztonsággal jellemezhető társadalomkép elhalványulását tükrözi. A posztmodern szociálpolitika társadalomképe az egyenlőtlenségek korlátlan elfogadása felé tendál, s a társadalmi újratermelés egészéért vállalt közfelelősség helyébe az egyéni felelősség lépett.²⁰² A jóléti állam összeomlása következtében a munkanélküli fiatalok száma növekedett, s a 'túlélésért való küzdelem', a kilátástalanság, illetve a források hiánya sok szempontból a harmadik-világ városaihoz tette hasonlatossá az európai nagyvárosokat.²⁰³ A metropoliszokban tapasztalható szociális 'apartheid' következtében a kedvezőtlen szociális helyzetű és/vagy etnikai kisebbségek meghatározott területekre koncentrálnak.

(2) A „**megérdemelt büntetés**” elvére épülő **büntetésmodell**, azaz a tettarányos büntetés visszatérése, jelentősen befolyásolja a kriminálpolitikai célok megfogalmazását. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a **tettarányosság csupán látszólag általános értékmérő a tett súlyának értékelésére**. A tett súlyának megítélése ugyanis függ az adott társadalom közösségi-kulturális hagyományaitól, a bűnözés alakulásától, és nem utolsósorban a nemzetközi hatásoktól is. Azaz, távolról sem egyértelmű, hogy **milyen szankciót tekintünk a tettel arányos jogkövetkezménynek**. Ezt igazolja a **kompozíció** példája, amely – a szemet-szemért egyszerű elvével szemben – az első szankció volt, amely **már másként mérte a sérülést**, a kárt, azaz előbb pénzre „váltotta át”, majd később szabadságvesztésre. S nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a ius talionis önkorlátozást is magában foglal: az 'elég'-tétel azt is jelenti, hogy „egy szemet egy szemért”, és nem többet. Napjaink kriminálpolitikai irányzataiban megjelenő semlegesítésre törekvés ebből a szempontból is határozottan sérti a proporcionalitás elvét.

(3) Határozottan **megerősödött a sértettre irányuló figyelem a büntető igazságszolgáltatásban**, mely növekvő figyelem változatos kormányzati aktusokban ölt testet. A sértett információval való ellátásától és bevonásától az eljárási cselekményekbe, a helyreállító igazságszolgáltatási programok indításáig. Valóban, napjainkban politikailag lehetetlen nem tudomást venni a sértettéről. Ez a helyzet

²⁰² Ferge, Zs. (1996): A szociálpolitika paradigmaváltása - A társadalom individualizálása. Phare Szociálpolitikai Fejlesztési program. Kézirat. Budapest.

²⁰³ Chossudovsky, M. (1998): Global Poverty In The Late 20th.
URL <http://www.telepolis.de/english/special/eco/6099/1.html>

nagymértékben köszönhető a megindult látencia-kutatásoknak, amelyek kimutatták, hogy a hivatalos kriminálstatisztikában regisztrált bűncselekmények többszörösét követik el, s ezek jó része nem kerül a hatóságok tudomására. Az áldozattá válás érzésének általánossága annak ellenére vált áthatóvá, hogy a kutatási eredmények szerint a sértettek (és elkövetők) egyre erőteljesebben a nagyvárosok belsővárosi részeiben lakó kisebbségi csoportokra koncentrálódnak.²⁰⁴ Fatima Peres Jimenez²⁰⁵ az 1980-2004 közötti spanyol bűnözési helyzet elemzése alapján megállapítja, hogy a spanyol jogalkotás és gyakorlat is a sértettek jogainak és szükségleteinek figyelembe vétele felé halad. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy két sértetti kör – a terrorizmus áldozatai és a családi erőszak áldozatai – prioritásként kezelésével az a veszély fenyeget, hogy a **sértettek törvény előtti egyenlősége sérül**, mivel vannak közöttük „egyenlőbbek”, azaz politikailag „fontosabbak” és kevésbé fontosak.

(4) Az állampolgárok **biztonság iránti igénye** erőteljes megfogalmazódik, olyannyira, hogy a biztonság iránti igény a mások, de akár még saját szabadságjogaik korlátozásával szemben is elfogadóbbá tette az embereket. Ezt jelzi például, hogy egy skóciai vizsgálatban a megkérdezettek 67%-a úgy nyilatkozott, hogy nem bánja, ha az utcai kamerák megfigyelik.²⁰⁶

(5) Az állami szférában is megjelent a menedzsment szemlélet. **Piaci elvek hatják át az állami közszolgáltatás intézményeinek és a büntető igazságszolgáltatási szervek tevékenységét**²⁰⁷, egyre **jellemzőbb a** tevékenység-értékelés és a költség-haszon elemzés. És végül nem maradhat említés nélkül

(6) a **tömegkommunikáció befolyása, amely** egyre meghatározóbb hatást gyakorol a kriminálpolitika alakulására.

A reformfolyamatok értékelésénél tekintetbe kell azt is vennünk, hogy a reformok alakításánál mennyire van a gondolkodás homlokterében az, hogy napjainkban változik a büntető igazságszolgáltatási szereplők közötti viszony is, és a büntető igazságszolgáltatási intézményrendszer egyes elemeinek kiegyensúlyozásával csökkenthető a rendszer egészére nehezedő nyomás. Erre már csak azért is szükség van, mert a büntetőjog „devalválódásának” veszélye ellenére az országok többsége igen szorgalmasan újabb és újabb magatartásokat fogalmaz meg bűncselekményként, ezzel is növelve a büntető igazságszolgáltatásra háruló terheket. Ha a hazai a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos jogalkotás teljesítményét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a hazai jogalkotó sem vette figyelembe Vámbéry Rusztem óvó figyelmeztetését a büntetőjog által üldözendő magatartások körének mértéktartó körülhatárolásáról. Vámbéry ezt írja: „... az állam lehetőleg óvakodjék a

²⁰⁴ Niskanen, W.A. (1994): Crime, Police, and Root Causes. Policy Analysis. No.218. November.

²⁰⁵ Fatima Perez Jimenez „Community safety: empirical data points the way to a new approach of criminal justiceintervention” címmel tartott előadása az Európai Kriminológiai Társaság 2005. évi konferenciáján („Challenges of European integration. Challenges for criminology. 2005. szeptember 1-3., Krakkó)

²⁰⁶ Henderson, S.: Evaluation of the Zero Tolerance "Respect" Pilot Project. Scottish Executive Central Research Unit. Crime and Criminal Justice Research Findings No.59.; <http://www.scotland.gov.uk/cru/resfinds/crf59-00.asp>

²⁰⁷ Gönczöl, K. (2001): A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. Kritika, XXX. évf. 12.sz.

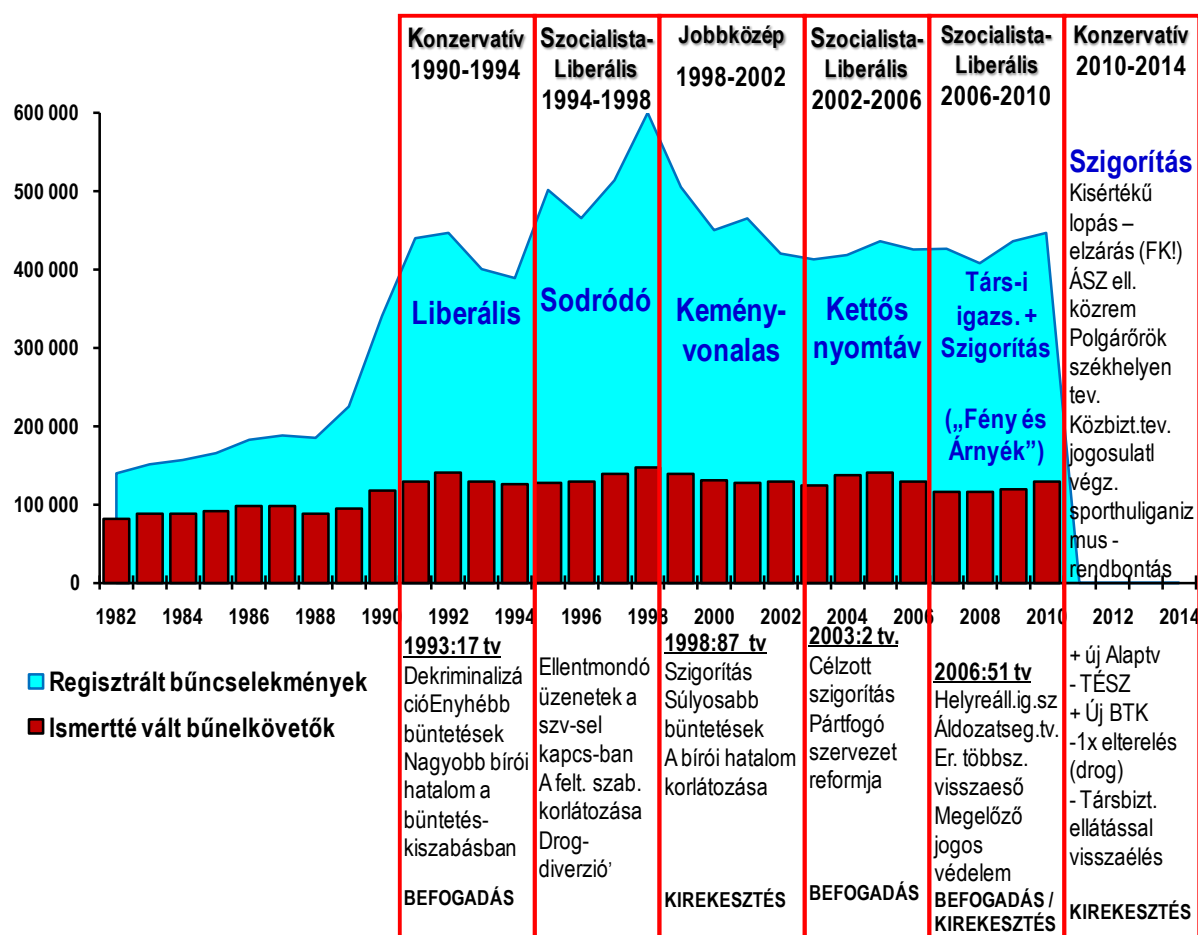
büntetéssel sújtott cselekmények felesleges szaporításától. Mindenkor veszéllyel jár a büntető hatalom túlfeszítése, nemcsak azért, mert a büntetés kétélű fegyver, amelynek alkalmazása az államra is terhet ró, hanem azért is, mert a kard, amelyet favágásra használunk, megtagadja a szolgálatot a háborúban”.²⁰⁸ E figyelmeztetés ellenére, az elmúlt 20 évben – az igen kisszámú és rövid tartamú békés időszakoktól eltekintve – a kormányok folyamatos háborús helyzetet vizionáltak a bűnözéskezeléssel kapcsolatosan, miközben erre – a rendszerváltást követő 2-3 évtől eltekintve – semmi okuk nem volt, és nincs ma sem. **Szükség lenne tehát egy világos és koherens kriminálpolitikai irány meghatározására**, olyanra, amely lefekteti a büntető igazságszolgáltatás stratégiai céljait, és meghatározza az egyes rendszerelemek funkcióját. Ezzel szemben folyamatosan azt látjuk, hogy jogalkotó politikusaink folyamatosan azt a népmesei hőst alakítják, aki az elveszett tűt nem ott keresi, ahol elveszítette, hanem a lámpa alatt. Csak azért, mert ott könnyebb megtalálni, hiszen ott világos van.

De mintha nem lenne ez másként más országokban sem. Az emberek biztonsághiányára építő kriminálpolitika „használja és kihasználja” az emberek bűnözési félelmét – mondja az angol helyzetet elemezve Adam Crawford, aki szerint a „what if” megközelítéssel jól leírható az a kormányzati kriminálpolitikában megjelenő megközelítés, amely a legrosszabb scenárióra úgy készül fel, mintha az 100%-os biztonsággal következne be. E rizikóelkerülésre és bizonytalanságra építő megközelítési modellekben a „what if” kérdés elválasztja egymástól a tényeket és a róluk alkotott veszélyességi értékelést. Mindez új adatgyűjtési szükségletek és formák kialakulásához vezet – mondja Crawford.²⁰⁹

A rendszerváltást követő években a kriminálpolitika alakítója kettős kihívással nézett szembe: (a) a bűnözés növekedése a közösségi biztonságérzet csökkenésével párosult; (b) az ország demokratikus átalakulása egyes jogintézmények megszüntetését (pl. halálbüntetés, szigorított őrizet) és a büntető igazságszolgáltatási rendszer átláthatóságának biztosítását követelte. A grafikon mutatja, hogy nem a bűnözési adatok alakulása az a tényező, amely közvetlenül meghatározza a bűnözéskontroll rendszerbe állított eszközeit.

²⁰⁸ Vámbéry, R.: Büntetőjog I. kötet, 8.§. Büntetőpolitika, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1907. In: Vámbéry Rusztem Emlékkötet (szerk: Kónyáné, Kutrucz Katalin), MTA Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1986. 19.o.

²⁰⁹ Adam Crawford előadása a CRIMPREV konferencián, 2009. június 17-19., Milton Keynes, UK

1990–1994 között az első szabadon választott kormányzat **racionalis és liberális kriminálpolitikai irányt** követett (pl. a prostitúció dekriminalizálása, a szabadságvesztés generális minimumának csökkentése, az alternatív szankciók alkalmazási körének szélesítése), annak ellenére, hogy a bűnözés többszörösére növekedett.

1994–1998 között a regnáló kormányzat a **hatékonyabb büntető igazságszolgáltatás** feltételeit kívánta megteremteni, és folytatni a büntető igazságszolgáltatási reformokat.

1998–2002 között az időszak kriminálpolitikáját meghatározta, hogy az 1998. évi választásnál vált a közbiztonság kérdése kiemelt választási témává. A **„jog és rend” választási ígéreteit** követte a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézménye, a „látható rendőrség” koncepciója, és a börtönépítési program megkezdése.

2002–2006 között ismét új irányt vett a kriminálpolitika és a **kettős nyomtáv elvét** követve új célokat fogalmazott meg. A reformok a büntető igazságszolgáltatás szatellit szervezeteinek megreformálásával indultak, és létrejött a bűnmegelőzés szervezeti rendszere. Az első országos nagymintás áldozattá válási felmérés fontos adalék volt az új irányok kijelöléséhez.²¹⁰

²¹⁰ Áldozatok és vélemények I-II. k. (szerk: Irk, F.) Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004.

2006–2010 között az időszak a **társadalmi igazságosság érvényesítésének** szándékával jellemezhető. A jogi segítségnyújtás szabályozása, a távoltartás, családi erőszak elleni közdelem jogi eszközeinek kialakítása, valamint a rossz helyzetű társadalmi csoportok társadalmi tagságának megerősítése jellemzi az időszak első éveit. **Ebben a ciklusban a cikkcakkok már a kormányzati cikluson belül is megjelentek:** a 2008. évtől kezdődően újra átértékelődött a kriminálpolitika eszközrendszere, és a szigorítás határozott szándéka körvonalazódott.

Domokos Andrea szellemes megfogalmazása szerint²¹¹ a kriminálpolitikai irányváltások más-más következménnyel jártak a kormányzatok számára. Az 1998. évi módosításokkal a kriminálpolitika elveszítette szakmaiságát, de képes volt megszólítani a közvéleményt – értékeljük ezt a következményt bárhogyan is. 2003-ban a kriminálpolitika 180 fokkal korrigált irányváltásával a kriminálpolitika ismét visszanyerte szakmaiságát, de cserébe elveszítette a közvélemény támogatását. A 2008-as újabb módosítás a jogalkotó számára a lehetséges legrosszabb helyzetet állította elő: elveszítette a szakmaiságát, és elveszítette a közvélemény támogatását is. A 2010. évtől tartó időszakban a kriminálpolitika alakítója a „tisztá beszéd” elvének megfelelően egyre erősebben épít az érzelmekre, és egyre kevésbé van tekintettel a büntetőjogi garanciákra. Egyre határozottabban érvényesíti azt a megközelítést, amely szerint a garanciák érvényesülése rontja a hatékonyságot a büntető igazságszolgáltatásban.

Ha végignézzük az elmúlt 20 évet, **a hazai reformok közül sikertörténetként a büntető igazságszolgáltatási szatellit szervezetek átalakítását értékelhetjük:** a pártfogó szolgálat reformját, a bűnmegelőzés rendszerének kialakítását, a jogi segítségnyújtás, az áldozatsegítés, valamint a mediáció feltételeinek megteremtését. Hozzá kell azonban tennem, hogy **e „sikertörténetekként” említett reformelemek nem a büntető igazságszolgáltatás működésének lényegét jelentik** – bár kétségtelenül igen fontos elemei az igazságszolgáltatás működésének. Egy kórházi példával lehet érzékeltetni a különbséget. Ha a kórterem koszos és rendezetlen, ha a nővérek nem dolgozzák le a munkaidejüket, ha gorombák a betegekkel és a hozzátartozókkal, egészen biztos, hogy a kórházi osztály nem megfelelően működik. Mindamellet, ha tisztaság van a kórtermekben, ahol elkötelezett és udvarias nővérek dolgoznak, akik ráadásul még figyelmesek és udvariasak is a látogatókkal, nem biztos, hogy a kórház kielégítően működik. Viszont ez az az időpont, amikor el kell kezdenünk megvizsgálni, hogy mi történik a műtőkben, hogy az orvosok felkészültek-e, és elegendő gyógyszer áll-e rendelkezésre. Sajnálattal kell tehát megállapítanunk, hogy az igazságszolgáltatás hatékony működésében meghatározó erővel rendelkező egyéb **szervezeti reformok elakadtak** – azaz a „műtőben” a helyzet változatlan. Mint tudjuk, a valódi rendőrségi reform papíron létezik – ott azonban több változatban is. Az ügyészségi és bírósági szervezeti reform sajnálatosan kevésbé érintette a

²¹¹ Domokos Andrea: A magyar büntetőpolitika reformja. 2009. április 15-én tartott előadás az Országos Kriminológiai Intézetben

polgárok jogérvényesítési lehetőségeinek erősödését, az eljárások tartamának csökkentését, a szervezetek és a döntéshozatali folyamatok átláthatóságának biztosítását. Mit is mondtak a svéd kollégák a büntetéskiszabási reformokról?

Bizonyos szempontból nem meglepő, hogy két évtized sem volt elegendő a száz százalékos reformeredményesség eléréséhez. A rendszerváltás környékén lezajlott jogalkotási reform valódi változásokat indított el. Az azóta lezajlott szervezeti reformlépések és a szatellit szervezetek átalakításánál elért sikerek bár nem az alapvető kérdéseket érintették, de meg kellett lépni őket ahhoz, hogy elkezdhessünk vitatkozni a büntető igazságszolgáltatási reformok lényegi elemein. Viszont ideje lenne beszélni arról, hogy a bírósági rendszer átalakítása miért nem talált mindenkinél kedvező fogadtatásra? Miért nem számoltunk a reformokkal szembeni szakmai és jogalkalmazói ellenállással és az ellenállás okaival? Miért nem figyeltünk eléggé arra, hogy nem egy-két, vagy néhány dolgot kell átalakítani, hanem az átkapcsolódások és összefüggések miatt az igazságszolgáltatás egész rendszerét kell új pályára állítani? Beszelnünk kell arról, hogy a siker elmaradását mennyiben eredményezte a közvélemény támogatásának hiánya. A liberális büntetőjogi reform ugyanis nem élvezett túl nagy lakossági támogatást a rendszerváltás kezdetén. És ez húsz év elteltével, ma sincs másként.

Tudnunk kell azonban azt is, hogy a büntető igazságszolgáltatási reformokhoz nem (négy) évek kellene, hanem évtizedek – már akkor, ha valóban elkezdődnek. A kivándorlás példája jó párhuzamot kínál a folyamat leírására. Ha egy család kivándorol, nyilvánvaló, hogy a szülők nemzedéke nehezen találja meg a helyét az új országban, az új feltételek között, hiszen nem ismerik sem a nyelvet, sem a kultúrát. A következő nemzedék már beszéli a nyelvet, ismerős számára a kultúra, és valamennyit a hagyományokból is tud már. Igazából azonban csak a harmadik nemzedék tagjai érezhetik magukat otthon az új körülmények között, hisz tökéletesen beszélnek az új nyelvet, ismerik az ország történelmét, és már saját családi hagyományaik is kialakultak az új helyen.

Ralf Dahrendorf is valami hasonlót fogalmazott meg a kelet-közép európai rendszerváltásról: „... a politikai rendszerváltást meg lehet valósítani hat hónap alatt, a gazdasági rendszerváltozás pozitív hatásainak érezhetővé válásához hat évre lesz szükség, de a piacgazdaság és a demokrácia hatékony működéséhez és stabilizálásához szükséges állampolgári kultúra kialakításához legalább hatvan évre lesz szükség...”²¹²

²¹² Dahrendorf, Ralf: A modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó. Bp. 1994.

II. RÉSZ: IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS: BÜNTETÉS ÉS/VAGY HELYREÁLLÍTÁS?

An eye for an eye makes the world blind.

Gandhi

Vagy mondhatnánk: mindkettő – attól függően, hogy ki, mit gondol a címben foglalt fogalmakról. Már az előző fejezetben is foglalkoztam kriminálpolitikai kérdésekkel, ezt a fejezetet azonban a helyreállító igazságszolgáltatásnak szánom, amelyből természetesen nem maradhatnak ki a kriminálpolitikai vonatkozások sem. Egyben nagyon remélem, hogy a fejezet címe nem megtévesztő, ugyanis nem csupán a következményekkel foglalkozom. Az értekezés bevezetőjében említettem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó dolgozatom két pillérre épül: a kriminálpolitikára és a társadalompolitikára. Ezért bár – és főként a következő fejezet társadalompolitikai kapcsolódásai miatt – érintőlegesen foglalkoztam a hazai kriminálpolitika egyes kérdéseivel, jelen fejezetet szánom a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati kérdéseinek áttekintésére, különös figyelmet szentelve a hazai alkalmazás lehetőségének és szükségességének.

A kriminálpolitika az a tudományterület, amely „sokat tud” az érzelmek kulturális és szociálpszichológiai vonatkozásairól: élhet és visszaélhet érzelmekkel, felkorlácsolhat érzelmeket, de ki is használhatja például a morális pánik keltette társadalmi felháborodás érzelmi expresszivitását.

1. AZ ÉRZELMEK JELENTŐSÉGE A BÜNÖZÉSBEN ÉS A BÜNÖZÉSKEZELÉSBEN

Több évvel ezelőtt olvastam egy 68 éves asszony vallomását, aki rendőrségi feljelentést tett a sérelmére elkövetett utcai rablás miatt – írja Willem de Haan. „Egy kb 22 éves fehér férfi követett, és utolért. A kezében egy 20 cm-es kést tartott, és azt mondta nekem: 'Add a pénzt, vagy megszúrlak'. Kivettem a pénztárcámat a kabátom baloldali zsebéből, és megmutattam neki, hogy csak két db tízdolláros és egy huszonöt dolláros bankjegy van nálam, és odaadtam neki a 45 dollárt. A nyakláncomat is akarta, de azt mondtam neki, hogy ez disznóság. Ekkor nekidőlt a falnak, sírni kezdett, és azt mondta: 'Soha nem tettem ilyen korábban, de kell 100 dollár az anyámnak.' És visszaadta a pénzem. Ekkor adtam neki 20 dollárt és bementem a lakásomba.”²¹³

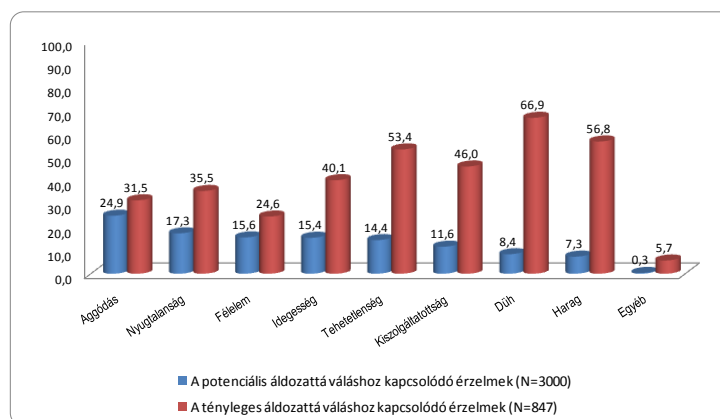
Természetesen ritkábban találkozunk ennyire „érzelem dús” rablással a gyakorlatban, de az nem tagadható, hogy az érzelmek és a bűnelkövetés szoros kapcsolatban vannak egymással. Ez az érzelmi kapcsolat többféle relációban is értelmezhető: (1) az elkövető oldaláról, (2) a sértett oldaláról, valamint (3) az állam, az állampolgárok, pontosabban a közvélemény oldaláról. Valószínűleg az előbb említett esetben leírt érzelmi állapot jellemzi az összes elkövetőt, akkor, amikor az első bűncselekményt elköveti. A későbbiek során az érzelmi viharok csitulnak. Magam – sokszor interjúzva fiatalok

²¹³ de Haan, W. – Loader, I. (2002): On the emotions of crime, punishment and social control. Theoretical Criminology Vol. 6(3), p.243.

bűnelkövetőkkel – szomorúan tapasztalom, hogy ezek a szabályszegéshez kapcsolódó érzelmi viharok már régen lecsengtek náluk. Az esetek többségében érzélem nélkül, közömbösen gondolnak vissza a cselekményre és a sértett személyére.

Azt, hogy az áldozati oldalon is érzelmek kavarnak a bűncselekmény kapcsán, az Országos Kriminológiai Intézet által 2003-ban lefolytatott nagymintás lakossági megkérdezés eredményei is igazolják.

*A potenciális és a tényleges áldozattá váláshoz kapcsolódó érzelmek megoszlása (%)*²¹⁴

Jól látható, hogy **más típusú érzelmeket hív elő a tényleges áldozattá válás, mint az áldozattá válás lehetőségének elképzelése. Az érzelmek konkrétabbá, úgy is fogalmazhatunk, hogy célzottabbá válnak:** az általános aggódás és nyugtalanág helyét átveszi a konkrét düh, harag és kiszolgáltatottság érzése. A képet tovább árnyalja, hogy a ténylegesen áldozattá vált személyeknél az érzésekbe kibogozhatatlanul beleépülhettek az intézményrendszer működésével kapcsolatos kedvező és kedvezőtlen tapasztalatok. Johnson az USA évente felvett viktimológiai kutatásának adatai alapján igazolta, hogy a bűnelkövetés miatt érzett düh és a punitív büntetőjogi szankciók alkalmazásának igénye között szoros kapcsolat van. Mint bemutatja a bűnözéssel kapcsolatban érzett düh a legbiztosabb előrejelzője a punitív attitűdök létezésének, és ez a változó jobban jelez, mint az faji előítéletesség, a bűnözéstől való félelem vagy a politikai ideológiák.²¹⁵

A bűncselekmények kapcsán ugyanis sokszor nem is az elszenvedett anyagi kár a legjelentősebb sérelem, ami az áldozatokat éri. Nem kérdéses, hogy még a vagyoni elleni bűncselekmény áldozatává válás is erős emocionális hatásokkal jár, ahol a sértett a félelem, a kiszolgáltatottság érzéseit is megtapasztalhatja. A köznapi hiedelmekkel ellentétben, amely csak a félelemérzet megélését feltételezi, a sértetté válással kapcsolatos érzelmek igen sokfélék. Az Áldozatsegítő Szolgálat

²¹⁴ Lásd az „Áldozatok és vélemények” c. kutatás eredményeit, bár a sértettek érzelmeivel kapcsolatos kérdések feldolgozásának publikálására nem került sor. In: „Áldozatok és vélemények” I.-II.k. (szerk: Irk, F.), Országos Kriminológiai Intézet, Budapest 2004.

²¹⁵ Johnson, D.: Anger about crime and support for punitive criminal justice policies. Punishment & Society, January, 2009, vol. 11. no. 1. p. 51-66.

hatékonyságvizsgálatával kapcsolatos kutatás is vizsgálta a bűncselekmény kapcsán a sértett oldalán megjelenő érzelmeket.²¹⁶

Érzelem	Érezte-e		Nem válaszolt %
	igen %	nem %	
Idegességet	80	19	1
Tehetetlenséget	79	19	2
Kiszolgáltatottságot	78	20	2
Nyugtalanságot	70	29	1
Dühöt	65	32	3
Haragot	63	35	2
Félelmet	60	39	1
Aggódást	59	39	2
Egyéb:	18	77	5

Ez a kutatás is jelzi, hogy **nem a félelemérzet a legjellemzőbb érzelem a bűncselekményekkel kapcsolatosan. Az idegesség, tehetetlenség és a kiszolgáltatottság vezetnek a gyakorisági rangsorra.** A bűncselekmények után az áldozatokban leggyakrabban felmerülő kérdés, hogy „Miért éppen én?” „Miért velem történt?” S ez után rögtön megjelenik a tehetetlenség, kiszolgáltatottság érzése, nincs segítség, nem lehet visszafordítani, és meg nem történné tenni a dolgot.

Az érzelmi állapot – öröm, félelem, szomorúság, undor, lelkiismeret furdalás, neheztelés, szégyen, büntudat, stb. – vizsgálata sokféle módon felbukkan a kriminológiai kutatásokban. Megjelenhet, mint az elkövető motivációja, a gyűlölet-bűncselekmények vagy a családi erőszak dinamikájában, a bűnözési félelem következményeinél, a nagy publicitást élvező súlyos bűncselekmények tömegkommunikációs bemutatásánál, vagy a megfélemlített átlagpolgárnak a rend utáni igényében. Nem is nagyon lehet elképzelni a bűncselekmény és az igazságszolgáltatás lefolytatását az érzelmek figyelembe vétele nélkül. Amint Norbert Elias is rámutat: „Minden olyan vizsgálat, amely csak a cselekvő tudatosságát vizsgálja, az okokat vagy az ideákat, miközben megfelelkezik az ösztönző erők, az emberi tényezők és szenvedélyek vizsgálatáról, csak korlátozott értékű következtetésekre ad lehetőséget.”²¹⁷

Ezra Pound szellemes megfogalmazása szerint, ha a 18. század a 'Felvilágosodás', a 19. század az 'Empíria' korának, akkor a 20. század az 'Érzelmek' korának nevezhető.²¹⁸ Számos, az érzelmeinket bántó bűncselekmény szerepel a hatályos Büntető törvénykönyvben is, ebbe a körbe tartoznak az emberi méltóságot sértő bűncselekmények, így például a becsületsértés vagy a kegyeltsértés. A

²¹⁶ Kerezsi, K. – Kó, J.: Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálata. IM OBMB, Budapest, 2008. 36.o.
URL: http://www.kriminologiaitdk.hu/download/Az%20Aldozatsegito%20Szolgalat%20hatekonysagvizsgalata_2008.pdf

²¹⁷ Elias, N. 1994 [1939]: 486, idézi: de Haan, W. – Loader, I. (2002): On the emotions of crime, punishment and social control. Theoretical Criminology Vol. 6(3): 243–253.

²¹⁸ Idézi Morris, N. (1997): Crime, the Media, and Our Public Discourse. Perspectives on Crime and Justice: 1996-1997 Lecture Series Volume I., U.S. Department of Justice, NIJ Research Report p.117.

büntetőjogban is használatos fogalmaink tele vannak érzellemmel. Már maga a megtorlás, mint a büntetés funkciója nem tekinthető érzelmentesnek. A törvényi tényállás elemeiben is megjelöljük az érzelmek megjelenését, például a célzat megfogalmazásánál, és bizonyos bűncselekményeknél az aljasság minősítő körülménnyé emelésével. Ugyanakkor a jog megköveteli az eljáró hatóságok képviselőitől az elfogulatlanságot, a prejudikálás tilalmát, azaz azt, hogy – legalábbis az ügyfelek jelenlétében – érzelmektől mentesen ítélkezzenek vagy hozzanak határozatot. Mi, ha nem az érzelmek kifejeződése az eljárásjogban az elfogultságra épülő kifogás szabályozása? Szintén érzelmeket megmozgató kérdés: van-e diszkrimináció az igazságszolgáltatásban. S végül miként, ha nem érzelmekre apellálásként értelmezzük a kriminálpolitikában a „három csapás” szabályozását, és a zéró tolerancia felbukkanását? Hatalmas érzelmek szabadulnak fel a másik oldalon is, például a bűnözési félelem megfogalmazódásában, a morális pánik kifejeződésre jutásában, vagy a „cigánybűnözés” szóhasználatának terjedésében.

Igaz-e tehát, hogy a bűnözéskezelés neutrális, és az érzelmeknek nem lehet szerepük a jogban? S ha mégis szerepet kapnak, mekkora szerepük/terepük lehet? Nem véletlen tehát, hogy az érzelmek elemzése egyre nagyobb teret nyer az elméleti kriminológia vitáiban.²¹⁹

Sajó András azt mondja: **az „érzelmek helyet kérnek maguknak a jogban”**, és az érzelmek jogi jelentőségét a szégyenérzetnek a modern személyiségi jogok kialakulásában játszott szerepével illusztrálja.²²⁰ Sajó ugyan a személyiségi jogokkal foglalkozik az írásában, a téma viszont, amivel én foglalkozom természetesen nem civiljogi – bár azt is látnunk kell, hogy bizonyos területeken határozott jogági közeledések is megfigyelhetők.²²¹

Mindemellett úgy tűnik, hogy az **érzelmek és a jog kapcsolatának** megértéséhez mindkét jogágban hasonló kiindulópont választható: a **szégyen**. Mint Sajó is hangsúlyozza a szégyen közreműködik az erkölcsi ítéletalkotásban, és alapvetően 3 eleme azonosítható, a szégyenérzet, a büntudat és a feszélyezettség. Sajó arra az álláspontra helyezkedik, hogy a „büntudat affektív-kognitív hibrid, és további érzelmek – különösen félelem – is kimutathatók benne.”²²² Fontos szempont, hogy a szégyenérzetnek szociális aspektusai is vannak, s ez a társadalmi leértékeléshez kapcsolódik. Mint írja, paradox módon a szégyenérzet segítségével megőrizhető az önbecsülés. **A büntetőjogi jogsértés és az igazságszolgáltatás szempontjából a szégyenérzet és a büntudat megkülönböztetésének van jelentősége.** Williams az anticipált társadalmi reakció szempontjából tesz közöttük különbséget:

²¹⁹ de Haan, W. - Loader, I. (2002): On the emotions of crime, punishment and social control. Theoretical Criminology, 6(3), 243-254.; Karstedt, S. (2002): Emotions and criminal justice. Theoretical Criminology, 6, 299-318.; Sherman, L. (2003): Reason for Emotion: Reinventing Justice with Theories, Innovations and Research – The American Society of Criminology 2002 Presidential Address. Criminology, 41(1), 1-37.

²²⁰ Sajó, A. (2009): Érzelmek a jogintézményekben: a személyiségi jogok és a szégyen kapcsolata. Liber Amicorum, Studia L. Vékás dedicata, ELTE AJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 249.o.

²²¹ Lásd: Kerecsi, K.: Kontroll és támogatás: az alternatív szankciók dilemmája. Complex Kiadó, Budapest, 2006.

²²² Sajó, A. (2009): Érzelmek a jogintézményekben: a személyiségi jogok és a szégyen kapcsolata. Liber Amicorum, Studia L. Vékás dedicata, ELTE AJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 250.o.

„Bűntudatot az a tett vagy mulasztás vált ki a cselekvőben, ami másokat tipikusan felháborít, megbotránkoztat, zavarba hoz. Ilyen esetekben a cselekvő valamilyen jóvátételt kínálhat fel, félelem tölti el a büntetéstől vagy magát büntetheti. A szégyen jellegzetes forrása az, ami másokból megvetést vált ki, gúny tárgya, vagy ami miatt kerülni fogják”.²²³ Sajó a szégyen és a bűntudat közötti különbséget alapvetően nem a megsértett norma jellegzetességében látja, mivel azt a különbséget, hogy **a szégyenérzet a társadalmi konvenció megsértéséhez, a bűntudat pedig a morális, erkölcsi normasértéshez kapcsolódik**, a cselekvő nem érvényesíti. A szerző saját okfejtésében nagyobb jelentőséget tulajdonít a szégyennek, amelyben a társadalmi leértékelődés és az ahhoz kapcsolódó kognitív viszonyokat is elhelyezi. Mélyen egyet lehet érteni azzal a megállapításával, hogy a szégyen az önkontroll eszköze, s mint ilyen a társadalmi ellenőrzés is fel tudja használni. A szégyen ugyanis pozitív cselekvési tendenciákat is kiválthat, különösen akkor, ha a megszégyenítés befogadó és nem kirekesztő. A helyreállító igazságszolgáltatás, illetve a jóvátételi eszközök tradicionális igazságszolgáltatásban való megjelenésénél is jelentősége van annak a megfigyelésnek, hogy a szégyenérzet kifejezése segíti a közösség és jogsértő tagja közötti bizalom helyreállítását, és az együttműködést.

Egy adott bűncselekmény – az arra hivatott szervek formális eljárása mellett – **érzelmi reakciót** is kivált a közösségben, amely aztán informális büntetésben nyilvánul meg: ez szégyenkeltés eredendően kirekesztő mechanizmusa. A büntetőpolitika célja hosszú időn keresztül az volt, hogy ezeket az érzelmi mechanizmusokat semlegesítse, a büntetést pedig professzionalizálja. A szégyen fogalmát a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés helyezte új megvilágításba. A szégyenkeltésnek Braithwaite szerint két formája van. Az egyik a reintegratív szégyenkeltés, ahol a „közösség rosszallását (...) a jogkövető polgárok közösségébe való visszafogadás gesztusa követi²²⁴”. A másik a stigmatizáció, amely a normasértő cselekmény elkövetőjét hosszú távra, a visszafogadás szándéka nélkül a deviáns státuszába helyezi.²²⁵ **Az egyik esetben a rosszallás tárgya inkább a magatartás, nem az ember, a másik esetben maga az elkövető személye. A szankció mindkét formája határozottan expresszív, érzelmmel teli és nyilvános.** A különbség nem a büntetés intenzitásában van: a reintegratív szégyenkeltés is lehet kegyetlen vagy gonosz.²²⁶ A reintegratív szégyenkeltést a kirekesztés tartama (az, hogy véges) és annak a szándéknak a megléte különbözteti meg a stigmatizációtól, hogy az elkövető a közösség tagja maradjon.²²⁷

Vizsgálandó az is, hogy **van-e helyük az érzelmeknek a bűnözéskezelésben, kaphatnak-e az érzelmek helyet az egyes jogintézmények működésében?** Ha a büntető igazságszolgáltatás elveit

²²³ Williams, B.: Shame and Necessity. Berkeley, University of California Press, 1993. 82.o. idézi: Sajó, A. (2009): Érzelmek a jogintézményekben: a személyiségi jogok és a szégyen kapcsolata. Liber Amicorum, Studia L. Vékás dedicata, ELTE AJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 251.o.

²²⁴ Braithwaite, J. (1999): Crime, Shame and Reintegration. Cambridge University Press, p.55.

²²⁵ Braithwaite, J. (1999): Crime, Shame... id mű, p. 55.

²²⁶ Braithwaite, J. (1999): Crime, Shame... id mű, p.101.

²²⁷ Győry Csaba: Egy pragmatikus idealista: John Braithwaite, Jog, állam, politika, 1.évf. 1. sz. 2009. 108-128.o.

nézzük, akkor nem a válasz, hiszen a „tettarányosság”, a „független és pártatlan bíróság” és egyéb elvek mellé nehezen képzelhetők el az érzelmek. Ne haladjunk azonban ilyen gyorsan, hanem lépünk vissza a hazai szak- és jogirodalom területére annak ellenőrzésére, hogy valóban annyira érzelemmentes-e az igazságszolgáltatás, mint amennyire első pillanatban gondoljuk.

Ha a büntetés értelmét a jogi megismerés számára közvetlenül adott olyan kategóriaként értelmezzük, amelyet a büntetőjog készen vesz át az etikából, akkor nem szorul igazolásra – mondja Bibó István.²²⁸ A „büntetés becsületbe vágó szankció, szemben minden más jogi következménnyel” – szögezi le Szabó András.²²⁹ A megtorlást „határozott és félreismerhetetlen emocionális jellege különbözteti meg az egyéb, nem büntető jogterületek által alkalmazott hátrányos jogkövetkezményektől” – írja Bibó István. A megtorlás, tehát a „jogi eljárások racionalizált és intézményekbe merevített formájában is felháborodástól izzó jogkövetkezmény. Ezért nem vagyunk képesek elfogadni egy olyan büntetési rendszert – folytatja Bibó –, amely pusztán a célszerű védekezésre van beállítva: közömbösnek érezzük a cselekménnyel szemben, hiányzik belőle a sértett ember, a sértett közösség felháborodásával való szolidaritás”.²³⁰ Csökkenthető-e a büntetési rendszer megtorló jellege? – kérdezhetjük, s válaszolhatunk is Bibó Istvánnal: „csak ott és annyiban lehet csökkenteni, ahol és amennyire a társadalomnak a fölháborodásra és megtorlásra való készsége csökkent”.²³¹

Sajó korábban hivatkozott tanulmánya számos analógiát kínál a büntető igazságszolgáltatás határán helyét kereső helyreállító igazságszolgáltatási eszközök értelmezéséhez is. **A helyreállító igazságszolgáltatás másként viszonyul az érzelmekhez, mint a hagyományos igazságszolgáltatás.** Mint Sajó igazolja, „a modern jogban [...] olyan jogintézmények születtek, amelyek s jog eszközével orvosolják a szégyenérzetet”.²³² A privacy védelmének megfogalmazódásakor a középpontban a testiség lelepleződése miatti szégyen áll, vagy állt – írja Sajó – amíg a narcisztikus és exhibicionista kultúra a testi lelepleződés jelentőségét nem csökkentette. Abban a kultúrában, amelyben az érzelmek a magánszférába tartoznak, lelepleződésük szégyent kelt. Megváltozott azonban az érzelmekhez való viszony, illetve azok elrejtésének követelménye. Nagy valószínűséggel az érzelmekhez való viszony általános megváltozása mellett, jelentősége van annak is, hogy különbözőképpen változott meg az egyes társadalmi rétegek viszonya az érzelmekhez. Mint Sajó írja a személyiségvédelem látványos fordulatát a fotográfia terjedése váltotta ki, ugyanis ez tette lehetővé, hogy valakinek a képmása szélesebb körben is hozzáférhetővé váljon. Sajó úgy értelmezi Warren és Brandeis motívumait – akik először javasolták az USA-ban, hogy a common law ismerjen el

²²⁸ Bibó, I. (1993): Etika és büntetőjog. In: Deviancia, emberi jogok, garanciák. (Szerk.: Gönczöl, K.-Kerecsi, K.) ELTE Szociálpolitikai Tanszéke/T-Twins kiadó. Budapest. 24.o.

²²⁹ Szabó, A. (1993): Megelőzés és arányos büntetés. In: Deviancia, emberi jogok, garanciák. (Szerk.: Gönczöl, K.-Kerecsi, K.) ELTE Szociálpolitikai Tanszéke/T-Twins kiadó. Budapest. 99.o.

²³⁰ Bibó, I. (1993): Etika... id. mű, 26.o.

²³¹ Bibó, I. (1993): Etika... id. mű, 27.o.

²³² Sajó, A. (2009): Érzelmek a jogintézményekben: a személyiségi jogok és a szégyen kapcsolata. Liber Amicorum, Studia L. Vékás dedicata, ELTE AJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 256.o.

valamiféle kereseti jogot a privacy megsértésére –, hogy a felsőbb osztályok tagjai szégyent éreznek, amikor az alsóbb osztályok igényeit kiszolgáló bulvársajtó megsérti magánszférájukat.

Könnyen lehet, hogy a privacy védelmének felmerültekor tényleg ez volt a helyzet. A folyamat későbbi fázisait én azonban másképp értelmezem – mégpedig azért, mert **alapvető jelentőséget tulajdonítok a technika fejlődésének a folyamatban**. Valóban a fotó megszületése vethette fel a képmás és a magánszféra védelmének szükségességét. Azóta viszont a technikai fejlődés hatalmas lépéseket tett, s számos olyan új eszköz született, amely alkalmas a magánszféra sértésére. Behoznánk azonban a folyamat értelmezésébe egy további elemet is: az **eszközök elterjedtségének** jelentőségét. És ez a szempont az, amely lehetővé tette, hogy **társadalmi rétegek szerint eltérő legyen a magánszféra fontosságához való viszony**. Amíg az emberek többségére az írástudatlanság jellemző (és a technika sem változik), addig kódexmásolás útján születnek a könyvek és terjed az információ. Amikor a technikai fejlődés létrehozza a könyvnyomtatást, és évszázadokkal később az emberek többségét az írni-olvasni tudás jellemzi, akkor szükségszerűen jelenik meg a lektűr, a ponyva, hogy azoknak az olvasási szokásaihoz is igazodjon a kínálat, akik olvasnak ugyan, de a „magas művészeteknek” nem fogyasztói. Hasonló folyamatot figyelhetünk meg a televízió elterjedésével is. Amíg a televízióval való ellátottság kevesek kiváltsága, addig lehet a programokban a „magas művészetet” közvetíteni. Amikor viszont minden háztartásban megtalálható a tv készülék, akkor meg kell találni azt a „megértési közös küszöböt”, amelyhez a programok színvonala és tartalma illeszkedhet. Nyilvánvaló, hogy ez a közös platform nem a magas művészetek lesz, hanem a tömegigényt kielégítő, mindenki számára érthető bulvár, amely bizony napjainkban azt is jól mutatja, hogy társadalmi rétegek szerint eltérő lehet a viszony a privacy fontosságához, az emberi méltóság tiszteletben tartásához, illetve a megszégyenülés okaihoz. Sajó is említi, hogy a becsület elvesztése is lehet a megszégyenülés forrása – a státuszvesztés értelmében. Úgy vélem, hogy itt találhatjuk meg azt a tényezőt, amely jobban megértetheti velünk a bulvár működését. Az alsóbb társadalmi csoportok tagjai számára a privacy megsértése, a lelepleződés és szégyen nem a státusz elvesztésével járó veszélyt jeleníti meg. Cserébe ugyanis viszont megkapják azt a 15 perces hírnevet, amelyre Andy Warhol szerint mindenki szert tehet.²³³ Napjainkban ismét mérföldkőhöz érkezünk, az internet ugyanis egy olyan technikai vívmány, amely átértékelte a privacy-hoz való viszonyt, s az emberek ugyanis önként mondanak le a magánszférájuk tiszteletben tartásáról.

Tökéletesen egyetértek Sajó Andrással abban, hogy **jelenleg éppen annak vagyunk tanúi, ahogy átíródnak a szégyen kulturális határai**. A szégyen „delegitimálása” aláássa a szégyenhez kapcsolódó erkölcsi érzelmek jogi hatását – mondja Sajó. S bár máshonnan indultunk, és Sajó gondolatmenetét csak olyan analógiaként tudom használni, ahol mondandónk időről-időre összekapcsolódik, úgy érzem, hogy hasonló fontosságot tulajdonítunk az érzelmek megjelenésének és

²³³ A kifejezés Warhol egy 1968-as nyilatkozatából származik: "In the future, everyone will be world-famous for 15 minutes." Azaz a tömegmédiában bárki szerezhethet hírnevet 15 percre, csupán egy megdöbbentő produkció kell hozzá.

a szégyen jelentőségének a jogban. A helyreállító igazságszolgáltatás mibenlétéről azonban másként gondolkodunk. Sajó az említett művének 263. oldalán szereplő lábjegyzetben a megszegényítő büntetőjogi büntetések kapcsán maga is megemlíti a helyreállító igazságszolgáltatási kezdeményezéseket – bár igen leegyszerűsítve azt írja, hogy „az elkövetőt megszegényítéssel próbálják visszavezetni a társadalomba”. Remélem az olvasót meg tudom győzni arról, hogy ez a sommás kijelentés, mennyire méltánytalan a helyreállító igazságszolgáltatás szándékait illetően. Sajó szükségképpen nem operál egy fogalommal, amellyel nekem mindenképpen kell, hiszen a büntető igazságszolgáltatás új fejleményeiről írok. Ez a fogalom: a **bűnbánat**.

A bűnelkövetés hagyományos felfogásában a bűn, valamilyen kivételes esemény, cselekmény, amelynek nincs köze a napi élet konfliktusaihoz, és a büntetés is „valahonnan felülről” jár és jön érte. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az emberek egy része a bűnelkövetésért járó büntetést „purgatóriumi szenvedés”-ként tudja csak elképzelni, amely tökéletesen kirekeszti a sértett szempontjainak érvényesítését a rendszerből. Úgy vélem, hogy a gondolat azt sugallja, mintha a hagyományos büntető igazságszolgáltatás kizárólagosan a keresztény büntetés-bűnhődés relációjában működhetne. Ott, ahol van egy közvetítő személy (pl. a pap = laikus bíró), aki, Isten nevében, értékeli a tettet, és kiszabja a penitenciát. Viszont a keresztény vallás is hisz abban, hogy a bűnre adott válasz nem feltétlenül „arányos”, hiszen pl. a parázñaságért, vagy egyéb keresztényi erkölcsöt sértő bűnökért elfogadja a bűnbánatot, mint a bűnbocsánat elnyerésének feltételét. Nyilván azért, mert az alapfeltételezése, hogy a bűnbocsánatért esedező valóban megbánta a tettet, és szeretné elnyerni az elkövetett bűn megbocsátását. Úgy látom, hogy a hagyományos büntető igazságszolgáltatásból éppen ez az előfeltételezés hiányzik, ezért a lelkiileg és lelkiismeretileg „ellenálló” – értsd: a bűnét be nem látó – tettettest „purgatóriumi” eszközökkel akarja megbüntetni. Éppen ebben áll a **helyreállító igazságszolgáltatás újdonsága azzal, hogy ezt a „lelkiismereti/pszichológiai elemet” erősíti a büntetésben**. Abban bízunk, hogy fel lehet kelteni a tettesben az elkövetett tett miatti szégyenérzetet, és a bűnbocsánat elnyerésének őszinte szándékát. A jogi elemek helyett tehát a pszichológiai elemekre helyezi a hangsúlyt. Jól illeszkedik ahhoz az igényhez, amely az emberi érzelmek, és a bűncselekmény, a büntetés, illetve a társadalmi kontroll közötti kapcsolat fontosságát hangsúlyozza. Az emberi érzelmek – mint a düh, az öröm, a megelégedettség, a szomorúság, a szégyen, a büntudat, stb. – a kriminológiai kutatások számos területen kaptak helyet már korábban is: az elkövető motivációja, a gyűlöleti bűncselekmények, a családi erőszak, a bűnözéstől való félelem, a sértetté válás következményeinek vizsgálatánál, vagy a média szerepének elemzésénél a bűnözés bemutatásában.²³⁴

²³⁴ De Haan, W. – Loader, I. : On the emotions of crime, punishment and social control. Theoretical Criminology, Vol. 6(3), 2004, pp. 243–253.

Azt is tudjuk, hogy bármiféle **megszégyenítés** igazságossága az elkövetőnek a szankció alkalmazójához és általában a társadalomhoz fűző társadalmi kötelektől függ,²³⁵ bár a kriminális szankciók reintegráló, de megszégyenítő és kirekesztő módon is alkalmazhatók.²³⁶ A reintegráló szankció társadalmi megszégyenítést alkalmaz a magatartásra, de nem diszkreditálja az elkövetőt, szemben a stigmatizáló szankcióval, amely az elkövetőt utasítja el. Ennek megfelelően a reintegráló megszégyenítés csökkenti a későbbi bűnelkövetés valószínűségét, míg a stigmatizáló fokozza azt.

A sértett „megjelenése” a büntető igazságszolgáltatás aktorai között, segít tehát abban, hogy a bűncselekményt ne csak, mint az állam büntető hatalmának érvényesítésére alkalmat adó eseményt definiáljuk, hanem egy személyt ért kárként, sérelemként is. Ez teremti meg a lehetőségét annak, hogy **értelmet kapjon a bűncselekmény elkövetésében manifesztálódó konfliktus**, és a kezelő rendszer erre a konfliktusra (is) reagálhasson az alkalmazott jogkövetkezménnyel. Ahogy Bianchi érvel: „a bűncselekményt a szenvedés és a vita fogalmaiban kell értelmezni. A büntetőjogot a helyreállító joggal kell helyettesíteni. Ez a folyamat kevésbé figyel a kontrollra, a megelőzésre és a büntetésre, viszont képessé tesz és felhatalmaz a helyreállításra”.²³⁷ Willem de Haan ’orvoslás’ (redress) fogalma hasonló tartalmú. Kiterjeszti a „jótett, az elszenvedett rossz helyreállítása” fogalmakkal jellemezhető formális meghatározást, olyannyira, hogy abba beleférjen a „javítás, a megváltoztatás, a reform, vagy a rossz, illetve hibás cselekedetekkel történő felhagyás”. Ez az a kapu, amelyen de Haan kilép a társadalmi problémákkal és konfliktusokkal (mint pl. a bűnözés) foglalkozás területére, s ahol a szomszédságnak nagyobb szerepe van, mint a formális büntető igazságszolgáltatásnak. A folyamat célja szerinte a megbékélés, a kiegyezés, és nem a bűnössé nyilvánítás.²³⁸ Duff szerint a helyreállító igazságszolgáltatás – bármennyire is a helyreállítás a központi fogalma – elsősorban azzal a kapcsolattal foglalkozik, amely a jogsértő és az általa elkövetett bűncselekmény között van. A reakció sem arra a következményre reagál, amit a bűncselekmény okozott, hanem inkább a jogsértő személyére. Álláspontja szerint ezért **a jogsértőnek az általa elkövetett cselekményhez fűződő viszonya a központi kérdés**, annak érdekében, hogy az elkövetőben felébredszék a kár össze elismerésének a képességét, annak a felismerését, hogy ezzel sérelmet okozott, és **felkeltsék benne a**

²³⁵ Scheff, T.J. - Retzinger, S.M.: Emotions and Violence: Shame and Rage in Destructive Conflicts. Idézi: Sherman, L.W.: Kriminológia és kriminalizálás: Dac és a büntető szankcionálás tudománya. In: A társadalmi-politikai változások és a bűnözés - a 21. század kihívása. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 1994. 35.o.

²³⁶ Braithwaite, J. (1996): Crime, Shame and Reintegration. Idézi: Rob Watts: John Braithwaite and Crime Shame and Reintegration: Some Reflections on Theory and Criminology. The Australian and New Zealand Journal of Criminology. Volume 29, Number 2., August. p. 124.

²³⁷ Bianchi, H. (1986). 'Pitfalls and Strategies of Abolition'. In: Bianchi H.-van Swaaningen, R. (Eds). Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Crime. Amsterdam: Free University Press. Idézi: Muncie, J.(2000) Decriminalising Criminology. The British Criminology Conference: Selected Proceedings. Vol. 3. (Eds: Mair, G.-Tarling, R.) British Society of Criminology.

<http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/bsc/bccsp/vol03/muncie.html>>

²³⁸ De Haan, W. (1990). The Politics of Redress. London: Unwin Hyman. Idézi: Muncie, J.(2000) Decriminalising Criminology. The British Criminology Conference: Selected Proceedings. Volume 3. (Eds: Mair, G.-Tarling, R.) British Society of Criminology.

<http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/bsc/bccsp/vol03/muncie.html>>

helyreállítás szándékát. Csak ez a folyamat képes ugyanis arra – mondja Duff –, hogy az elkövető viszonyulását megváltoztassa, nem csupán a sértetthez, de a közösség többi tagjához is.²³⁹

Az elkövető viszonyulását legjobban az érzelmei fejezik ki. A hagyományos igazságszolgáltatás azonban nem nagyon kíváncsi az érzelmekre, vagy ha igen, megelégszik azok formális kifejeződésével. Az érzelmek az ember kognitív viselkedés-struktúrájához tartoznak, és a sértettnél is és az elkövetőnél is **dinamikájában változnak az érzelmek. Ez a jellegzetesség „kihasználatlanul” marad a hagyományos igazságszolgáltatásban.**

Fogadjuk el tehát, hogy az **érzelmek átjárják a büntető igazságszolgáltatást.** Szerke a világon a „jog érzelmeltelítettsége” vagy az „ézelmesség visszakövetelése a jogban”²⁴⁰ tapasztalható, és ez meghatározó módon változtatta meg a büntető igazságszolgáltatás működését. Érzelmek korábban is kapcsolódtak a büntető igazságszolgáltatáshoz – elég csak a középkorban népünnepélyként megszervezett autodafékra gondolnunk. Azok az érzelmek azonban, amelyeknek megnyilvánulását manapság érzékeljük az igazságszolgáltatásban, mintha hasonló tendenciák felbukkanására utalnának. Természetesen kérdéses lehet, hogy az érzelmek „visszatérése” az igazságszolgáltatás területére nem jár-e orvosolhatatlan következményekkel az igazságszolgáltatás működésére. Nem mindegy ugyanis, hogy az igazságszolgáltatásban megjelenő érzelmek a „lektúr irodalom” vagy dosztojevskiji szinten fogalmazódnak meg.

A bűnözéshez való viszonyban a düh, a felháborodás, a szégyen akár tekinthetők a társadalmi erkölcsiség érzékelő barométerének is. Az érzelmek megjelenése alapvetően két formában érzékelhető a büntető igazságszolgáltatás és a kriminálpolitika területén. Egyrészt jelzi ezt a bűnözésről és az igazságszolgáltatásról zajló **közbeszéd érzelmekkel és indulatokkal telítettsége,** másrészt a **szankciók végrehajtásának** új jellemzői. Nem elképzelhetetlen ugyanis ma már, hogy egy büntetőjogi szankció sérti az emberi méltóságot – ez ugyanis még akkor is előfordulhat, ha ebbe az elítélt beleegyezett. A – különösen a szexuális – bűncselekmény miatt elítéltek jelentkezési kötelezettsége, adott esetben a szomszédok értesítése a szabadulásukról, mind azt mutatja, hogy a közösségi érzelmek kifejezésének nagyobb teret enged a kriminálpolitika. Az Egyesült Államokban a bíróság elrendelte, hogy az elkövető olyan trikót viseljen, amelyre azt írták, hogy „tolvaj vagyok”. Egy fiatalokú bűnelkövetőnek térdén állva kellett bocsánatot kérnie, úgy, hogy a helyi közösség tagjai is jelen voltak,²⁴¹ de az érzelmekre apellálás jelenik meg a helyi lakóközösség kötelező értesítésében, ha szexuális bűncselekményt elkövető személy szabadul a szomszédságukba (“Megan’s Law”). A

²³⁹ Duff, A.: Restorative Punishment and Punitive Restoration. Paper presented at the Fifth International Conference „Positioning Restorative Justice” Sept. 16-19, 2001. Leuven, Belgium

²⁴⁰ Laster, K. - O’Malley, P. (1996): ‘Sensitive New-Age Laws: The Reassertion of Emotionality in Law’, International Journal of the Sociology of Law 24(1): 21–40.

²⁴¹ Karstedt, S.: Emotions and criminal justice. Theoretical Criminology, Vol 6(3): 299-317

szégyen, a lealacsonyítás és a stigmatizáció közötti megkülönböztetés fontosságáról mintha egyre kevésbé akarna tudomást venni a jogalkotó és a jogalkalmazó.

Mondhatnánk azt is, hogy nincs új a nap alatt. **Megszégyenítő szankciókkal** korábban is találkoztunk a történelemben. A szökött rabszolga fejét leborotvázták, a tolvaj kezét levágták, a rabra lábbilincset csatoltak, a közszemlére tett elítéltet kalodába zárták. A civilizáció előrehaladásával, a modern társadalmakban úgy tűnt, mintha mérséklődtek volna azok az indulatok, amelyek a bűnelkövetők megbélyegzését kívánták. Úgy tűnt, hogy az emberi jogok megfogalmazódása még a „szőnyeget is kihúzta” a megbélyegző szankciók alól, és a jóléti állam sikerrel állt ellen a punitivitás kísértésének. Természetesen azt nem mondhatjuk, hogy a jóléti állam idején nem kapcsolódtak érzelmek az igazságszolgáltatáshoz, de ezek kontroll alatt tartását – ebből a szempontból – józan kriminálpolitika biztosította.

Az **érzelmek „szabadjára engedése”** az elmúlt két évtizedben vált jellemzővé a büntető jogalkotásban és az igazságszolgáltatásban. Az Egyesült Királyságban különösen a fiatalokúakkal kapcsolatosan alkalmazható jogkövetkezmények körében tapasztalhattuk a jelenséget, amit a „Nincs több kifogás” (No more excuses)²⁴² szlogenje is jelzett, s ez lett – nyilván nem véletlenül – annak a minisztériumi anyagnak is a címe, amely a fiatalkorúakkal kapcsolatos új politikát megfogalmazta. A semlegesítés kriminálpolitika elvére épülő és a hatékonyabb bűnözéskontrollt szolgáló „rovás törvények”²⁴³ nyitottak új fejezetet az bűnözéskezelés és az érzelmek kapcsolatában. A ’rovás törvényei’ azonban már túlléptek a megtorlás filozófiáján, és már nem a megsértett jogrend helyreállítását tűzték célul a bűncselekmény súlyához illeszkedő proporcionális büntetés alkalmazásával, hanem a tettarányosságon messze túlterjeszkedve közömbösíteni, semlegesíteni akarják a bűnelkövetőt.²⁴⁴ Az érzelmek „eleresztése” a **bűnelkövetők démonizálásának folyamatába** illeszkedik. Ezt szolgálja a – média számára igen jól használhatóan – a biológiai eredetű címkék alkalmazása is. Tudjuk, hogy a címkézésnek nagy a hatalma, gondoljunk csak a „soft on crime” szlogenre, amellyel a liberális bűnözéskontrollt illetik, vagy a „juvenile predator” címkére, amely a

²⁴² Home Office (1997): No More Excuses: A New Approach to Tackling Youth Crime in England and Wales. Cm 3809, London: HMSO.

²⁴³ A „Three strikes” kifejezést a „3. rovas” fogalmával jelöltem. A kifejezés pontosabb fordítása a „hiba”, ugyanis az amerikai baseball szabálya szerint, ha az adogatójátékos („pitcher”) képes az ellenfél ütőjátékosa (batter) mellett úgy eldobni a labdát, hogy az közvetlenül az ütőjátékos melletti, ún. strike-zónában halad el, és az ütőjátékos nem képes beleérni, akkor hibapontot kap. Ezt a hibapontot nevezik a baseballban strike-nak, és három ilyen hibapont után az illető kiesik a játékból. A rovas azonban a magyar nyelvben nagyon érzékletesen kifejezi ezt a szabálysértési hibát, erre utal a „sok van a rovasán” kifejezés is. Ennek ellenére a hazai jogirodalomban a „három csapás” vagy a „három dobás” szóhasználat kezd általánossá válni.

²⁴⁴ Lásd részletesen a folyamatot: Kerecsi, K.: Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája, Complex Kiadó, Budapest, 2006; Borbíró, A.: Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban. Doktori értekezés, Kézirat. Budapest, 2011.

fiatalkorú bűnelkövetőknek jár napjaink Amerikájában,²⁴⁵ de ide tartozik a hazai „cigánybűnözés” címke használata is. Még egy program elnevezése is milyen beszédes tud lenni! A Philadelphiában indított közérdekű munkaprogramot – amelynek keretében a csekély súlyú bűncselekményt elkövetők a közterületeket tartják tisztán – mozaikszóval „könnyed ütésnek” nevezték el (SLAP/Sheriffs Labor Assistance Program).²⁴⁶

Valóban nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, és ma nem ugyanolyan a hatása az érzelmeknek a büntető igazságszolgáltatásban, mint a középkorban. A kalodába zárt embert látta a közösség (falu, város), de a hír ennél tovább nem terjedt. Napjainkban a **modern technikai eszközök felerősítik az érzelmek hatását**. A mai fejlett technikák egy pillanat alatt röpitik a hírt szerte a világon, s úgy tűnik, hogy büntető jogalkotás és a kriminálpolitika tudatosan operál az érzelmekkel és nagy jelentőséget tulajdonít a publicitásnak. Ahogy Kleinman mondja: „Ne csak üsd a követ, beszélj is róla!”²⁴⁷ Jó példát hoz Karstedt is: „Mikor megkérdeztem egy filmrendezőt, hogy az emberek miért sírnak a moziban, és a színházban miért nem, a válasza pontos volt és egyértelmű: „a közelképek miatt”.²⁴⁸ A technikai eszközök tehát „közel hozzák”, felnagyítják, és ezzel fel is erősítik az érzelmek hatását. Ebben a helyzetben a büntető igazságszolgáltatás feladata jelentősen leegyszerűsödhet: az áldozatoknak szolgáltatott igazság azt jelenti, hogy az elkövetőt a lehető legkeményebb büntetéssel kell sújtani.

Korábban úgy gondoltam, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjaitól nincs mit elvenni, csak a szabadságukat, ha bűncselekményt követnek el. Később rájöttem, hogy **van még valami „kincsük”: az emberi méltóságuk**. A siker hagyományos lehetőségei ugyanis nem állnak számukra rendelkezésre, de a bűnelkövetés, mint illegális, de nagyon hatékony eszköz a pénzszerzésre: létezik. A technikai fejlődés pedig „megnyitotta” előttük a **másik „mobilitási” csatornát is: a média „trash”-műsorait**. Ezek a műsorok hívják őket, a siker egyetlen lehetőségét kínálva: önként adják fel méltóságukat. És fiatal fiúk és lányok (tíz)ezrei jelentkeznek önként, hogy megalázzák őket.

Borbíró Andrea doktori téziseiben igazolta, hogy a bűnmegelőzés, mint önálló kriminálpolitikai célkitűzés a jóléti állam időszakában döntően a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló speciálprevenció alapján értelmezhető. Mint írja, az „általános társadalmi boldogításból kimaradtak

²⁴⁵ Ez sem előzmény nélküli: Rieder írja, hogy New York Canarsie-ban a középosztályi és munkásosztályi fehér lakónegyedekben azoknak a szegény feketék megjelölésére, akikkel szemben erősen elfogultak voltak, az “elem” és az “állat” szavakat használták. Lásd: Rieder, J. (1985): Canarsie: The Jews and Italans of Brooklyn Against Liberalism, Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Idézi: Gans, H. J. (1995): The war against the poor: the underclass and antipoverty policy. BasicBooks, A Division of HarperCollins Publishers, Inc., New York, p.13.

²⁴⁶ DiIulio, J.J.Jr.(1997): Reinventing parole and probation. Brookings Review. 15(2), Spring, pp.40-42.

²⁴⁷ Kleiman, M.A.R.(1998): Getting Deterrence Right: Applying Tipping Models and Behavioral Economics to the Problems of Crime Control. In: Perspectives on Crime and Justice: 1998-1999 Lecture Series. NIJ, November 1999

²⁴⁸ Karstedt, S.: Emotions and criminal justice. Theoretical Criminology, Vol 6(3): 299-317

végző soron a büntetőrendszeren keresztül kerültek be az állami gondoskodás alá, ahol aztán az akár kényszerrel is véghezvitte ember- és társadalomjobbító szándékait”.²⁴⁹ Voltaképpen napjainkban is erről van szó. Az állam most is az állami büntetőrendszert használja arra, hogy kontroll alá hajtsa a kontrollálhatatlanokat. Ugyanis a „munka”, mint a nap szervezője, és a „vallásosság” visszaszorulása a két olyan tényező, amely évszázadok óta szervezte a napot, és biztosította a személyek feletti szociális kontrollt. Ma viszont a népesség jelentős része mindkettőből kimaradt... Az állami büntetőrendszer mellé tehát szükségszerűen sorakozott fel a bűnmegelőzés technikai eszközrendszere, amely a tudományos fejlődés eredményeként alkalmassá, és hihetetlen módon aktívvá vált a felügyelet és ellenőrzés feladatainak teljesítésében.

1.1. A LÁTHATATLAN ÉS A KÖZÖSSÉGI ÉRZELMEK

Az érzelmeknek – mint minden testi működésnek – biológiai alapjai vannak. Az orvos- és a neurológiai tudományok fejlődésével egyre többet tudunk az érzelmek neuropszichológiájáról. A pszichológia területén az **érzelmek sokféle csoportosítása** létezik, de abban nagyjából megegyezés van, hogy **hat olyan – biológiailag meghatározott – alapérzelem van**, amelyek minden kultúrában egyetemesen jelen vannak (öröm, bánat, harag, félelem, meglepetés, undor). Az érzelem mindig is kommunikációs forma volt, de mivel a közösségek a 6 alapérzelemmel kapcsolatosan azonos érzéseket írnak le, az érzelmek „beemelése” az igazságszolgáltatásba nem társadalom- vagy jogrendszerfüggő. Vannak természetesen olyan érzelmeink, amelyek ugyan nem biológiai meghatározottságúak, mint az alapérzelmeink, de mégis minden közösségben jelen vannak. Ilyen érzések a szeretet, szerelem, büntudat, szégyen, zavar, büszkeség, irigység, és féltékenység. Ezeknek a kognitív érzelmeknek a kialakulási helye a neocortex, ezért erősebb bennük a tudatosság, de nagyobbak a kulturális különbségek is értelmezésükkel kapcsolatosan. A motivációs állapotokért a neocortex (a kéreg és elsősorban a homlokleány) felelős, amely szervezi az agyműködések három nagy alrendszerének együttműködését. Az etológiai és humánetológiai kutatások eredményei igazolják, hogy a neocortex kialakulása és növekedése az egyes fajok társas szokásainak fejlettségével függ össze. A neocortex az agyi tartományok integráló területe, amely összegezi, összerendezi, értelmezi és menedzseli az ősbibb agyi területekről érkező információkat, és ezeket egyesíti a szociális, társas és társadalmi indíttatású üzenetekkel.²⁵⁰

A társadalom működését vizsgáló és témánk szempontjából releváns megállapításokat tévő elméletalkotók közül **Durkheim** és **Elias** tulajdonított kiemelt jelentőséget az érzelmeknek. Mindketten felismerték, hogy a büntetőjog szoros kapcsolatban van a társadalom érzelmi kulturájával, és bonyolult összefüggésrendszeren keresztül kapcsolódik a társadalom strukturális és intézményi mintáihoz. Következésképp a társadalmi „moralitás” (Durkheim) és a „mentalitás” (Elias)

²⁴⁹ Borbíró, A.: Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban. Doktori értekezés, kézirat. Budapest, 2011.

²⁵⁰ Havas, P.: Az iskolai tanulás motivációjáról URL: tap-ir.ultraweb.hu/tap/tanulasi_tech/cikkek/havaspeter.doc

meghatározó változásai összhangban vannak a büntetőjog és a büntetés történeti formáinak alakulásával, a büntető igazságszolgáltatás működésének átalakulása utal a társadalom érzelmi kulturájában bekövetkezett fordulópontokra is. Nem véletlen, hogy a tradicionális társadalomból a modern társadalomba vezető utak történelmi változásait mindkét elméletalkotó úgy értelmezte, mint egy olyan ösvényt, amely folyamatosan és kitartóan korlátozza és formálja az érzelmek szerepét a közsférában, és ennek eredményeként módosítja a büntetőjog és a büntetés különböző formáit.²⁵¹

Egy adott **társadalom érzelmi kultúrája** tehát sokféle tényezőtől függ. Érdekes szempontra hívja fel Karstedt a figyelmet, amikor **érzelmek láthatatlanságáról** beszél. Mint írja, Luther Márton 95 pontjának egyharmada azzal foglalkozik, hogy nincs szükség semmilyen intézményre, amely közvetít az egyéni bűnbánat a szégyen és a büntudat között. Azzal érvel, hogy csak az Isten tudhatja, hogy az ember érzelmei igazak voltak-e vagy sem. Ez alapján Karstedt úgy gondolja, hogy Luther tisztában volt az érzelmek láthatatlanságával, és azzal, hogy ez milyen problémát jelent a velük foglalkozó intézményeknek.²⁵² Ez a szempont témánk szempontjából különösen érdekes lehet. Az érzelmek láthatatlansága ugyanis a helyreállító igazságszolgáltatás területén különös fontossággal bír. Számtalan esetben merül fel ugyanis az igazságszolgáltatásban, hogy lehet-e hinni a megbánásnak. Igaz-e bűnbocsánat kívánása, valóban szégyent érez-e az elkövető a helyreállító igazságszolgáltatás különféle eljárásaiban, és így tovább. Úgy tűnik tehát, hogy nem csupán az érzelmeknek, de az **érzelmek autentikusságának** is jelentősége lehet a modern társadalomban. Fontos kérdés annak vizsgálata is, hogy az érzelmek megjelenése az igazságszolgáltatásban vajon milyen hatást gyakorol az elkövetők jogainak érvényesülésére. Robinson, Smith-Lovin és Tsoudis kutatása is azt jelzi, hogy az elkövetőhöz való viszonyt és az alkalmazott következményeket jelentősen meghatározza, hogy a tettes **milyen érzelmeket mutat** az elkövetett cselekményhez.²⁵³ A kutatásban egyetemi hallgatók különböző csoportja egy-egy olyan tettes cselekményét ítélték meg, akik halálos közúti balesetet okoztak, s az egyikük nagyon megbánta a tettét, a másik pedig nem mutatott érzelmeket. Az eredmények azt mutatták, hogy az egyetemi hallgatók sokkal enyhébben ítélték meg annak a tettesnek a cselekményét, aki láthatóan felelősséget érzett az általa elkövetett cselekményért. Hasonló jelentősége volt a sértettek érzelmeinek is. Azaz bánatos sértett szigorúbb büntetés alkalmazására sarkallja a jogalkalmazót, bűnbánó tettes pedig enyhébb szankcióval megússza?

²⁵¹ Karstedt, S.: Emotions and criminal justice. Theoretical Criminology, Vol 6(3): 299-317

²⁵² Karstedt, S.: Emotions... id mű, 299-317

²⁵³ Robinson, D.T.: - Smith-Lovin, L. – Tsoudis, O.: (1994): Heinous Crime or Unfortunate Accident? The Effects of Remorse on Responses to Mock Criminal Confessions. Social Forces, Vol. 73 (1): 175-90

A jogalkotás, a jogalkalmazás és a kriminológia **mind az egyéni, mind a közösségi érzelmeknek jelentőséget tulajdonít.**²⁵⁴ **Nemkívánatos közösségi érzelmek** megjelenését szankcionálja például a büntetőjog a gyűlölet-bűncselekmények megfogalmazásával, a futbal-huliganizmus, a garázdaság vagy a rendbontás szankcionálásával. Úgy tűnik, hogy a modern társadalmakban a büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás rendszere tökéletesen reflektál az érzelmek kettős természetére: részben nagyobb teret enged az egyéni érzelmek kifejeződésének, részben folyamatosan reagál a közösségi érzelmek megjelenési formáira. Nem véletlen tehát, hogy a szégyen (megszégyenítés, megszégyenülés) kiemelt szerepet kapott, ugyanis jól kifejezi az érzelmek e kettős kötöttségű jellegzetességét.

A büntető anyagi- és eljárásjogban alapvetően az **érzelmek kognitív megközelítése** dominál. A felelősségre vonás eljárásrendje azoknak a szabályoknak az érvényesülését biztosítja, amelyekben az igazság és a méltányosság szempontjai érvényre juthatnak. Az eljárási szabályok feladata annak megelőzése is, hogy az áldozatban a bosszú, a visszavágás érzése alakuljon ki, hogy úgy érezze, hogy a „saját kezébe kell vennie az igazság szolgáltatását”. Az eljárási szabályok feladata annak erősítése is, hogy mind a tettes, mind a sértett fogadja el azt a jogi döntést és erkölcsi értékítéletet, amelyet a jogalkalmazó meghozott. Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálatával kapcsolatos kutatásunkban²⁵⁵ tártuk fel, hogy a hazai állami áldozatsegítő rendszer elsősorban a jogi segítségnyújtásra koncentrál, miközben elfeledkezik az együttérzés kifejezéséről, a támogatásról, a lelki, pszichikai segítségnyújtásról, erre ugyanis a szolgálat nincs felkészítve. „Elengedhetetlen – írtuk –, hogy az áldozattá válás pszichikai és mentális részét is képes legyen látni az áldozatsegítési ügyekben eljáró ügyintéző.” A felmérés eredményei ugyanis azt jelezték, hogy az áldozatok leggyakrabban idegességet, tehetetlenséget és kiszolgáltatottságot éreznek a bűncselekmény kapcsán, és ezt követi az érzelmi rangsorban a nyugtalanság, düh és harag. Az utóbbiak levezetésére azonban nem képes sem a család, sem a baráti közeg, és a büntetőeljárás során sincs mód ezeknek az érzelmeknek a megjelenítésére. **Ha viszont az indulatok semmilyen módon nem oldódnak fel, és nem is vezetődnek le, nem szublimálódnak**, ez rendkívül káros következményekkel járhat. **Egyéni szinten pszichoszomatikus tüneteket okozhat**, ami egyéb szervi bajok kialakulásához is vezethet, **társadalmi szinten pedig a közösség produkál olyan „pszichoszomatikus” tüneteket, mint például a közvélemény megerősödő punitivitása.**

Napjaink technológiai, geofizikai és társadalmi erői alapvetően átalakították az ember környezetének működését. Ezek között az erők között kiemelt szerepe van az internetnek, a globális környezeti

²⁵⁴ Skillen, A.J. (1980): How to Say Things with Walls'. Philosophy 55(5):509–23.; Pratt, J. (2000): Emotive and Ostentatious Punishment: Its Decline and Resurgence in Modern Society. Punishment and Society 2(4): 417–41.; Freiberg, A. (2001): Affective Versus Effective Justice. Instrumentalism and Emotionalism in Criminal Justice. Punishment and Society 3(2): 265–78.

²⁵⁵ Kerecsi, K. – Kó, J.: Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálata, OBMB, Budapest, 2008

változásoknak, és a különböző társadalmi helyzetű, etnikai és/vagy vallási csoportok közötti mélyülő szakadékoknak. Témám szempontjából különösen fontos kérdés, hogy **a globális változások miként alakítják át az emberek közötti kapcsolatokat és a mindennapi környezetüket.** Van-e relevanciája az érzelmeknek, pontosabban az érzelmek manifesztálódásának nemzetközi szinten, és mit tudnak kezdeni ezzel a helyzettel a nemzetközi szervezetek. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (UN ECOSOC) által 2002-ben elfogadott “Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters”²⁵⁶ hatalmas lökést adott a **helyreállító igazságszolgáltatási eszközök elterjedésének.** Ezek az elvek arra ösztökélik az ENSZ tagállamokat, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszerükben biztosítsanak nagyobb súlyt a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöknek. A helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazása – mind az elmélet, mind a gyakorlati alkalmazás tapasztalatai szerint – jelentős mértékben **túlerjeszkedik a büntető igazságszolgáltatás területén,** és a **civiljogi** területeken, az **oktatásban,** a **munkaügy** területén vagy az **egészségügyben** is alkalmazzák. A helyreállító megközelítés jelentős szerepet kapott olyan átmeneti társadalmi helyzetben lévő országokban is, ahol a demokratikus átalakulás során a korábbi **tömeges jogtiprások következményeit** kellett kezelni (pl. Ruanda, Dél-Afrika, Bosznia). Mielőtt az érzelmek konkrét megjelenési formáit vizsgálnám az igazságszolgáltatásban, áttekintem az érzelmekhez kapcsolható krízishelyzetek, illetve a konfliktusokkezelésében jelentőséggel bíró rítus és katarzis fogalmait és jelentőségét. Ezek a fogalmak átvezetnek bennünket az antropológia, a szociológia és a szociálpszichológia területére.

1.2. KRÍZIS, RÍTUS, KATARZIS

Csányi Vilmos azt mondja, hogy a szabálykövetés evolúciósan új típusú viselkedés, és hozzájárult az ember állati mivoltának levedléséhez. Mint mondja, a szabálykövetés legősibb formájának a rítusok tekinthetők, amelyek egy-egy közösség számára fontos, érzelmekhez kapcsolt akció lezajlását alakították. A rítusok generációkon keresztül biztonságot, állandóságot adtak a közösség számára. **Ha a társadalomban több generáción keresztül stabilitás uralkodik, megjelenik a szabálykövető viselkedés magasabb rendű formája az erkölcsös viselkedés,** amely nem pusztán törvény- és szabálykövetés, hanem egy olyan képesség, amely azokban az esetekben is megtalálja a törvénykonstrukció egészének megfelelő egyéni viselkedést, amit konkrétan nem is szabályoznak. A viselkedést nem a jutalom vagy a büntetés lehetősége irányítja, hanem a felismert jó.²⁵⁷

²⁵⁶ Lásd: United Nations Economic and Social Council, E/CN.15/2002/5/Add. A helyreállító igazságszolgáltatás témája 1997-től folyamatosan az ENSZ Bünmegelőzési és Büntető Igazságszolgáltatási Bizottságának napirendjén szerepel. Önálló téma volt a Büntetéssel és a Bünelkövetők kezelésével foglalkozó X. és a XI. ENSZ kongresszusokon. 2002-ben az ECOSOC kiadta a helyreállító igazságszolgáltatási programokkal kapcsolatos alapeveket, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy ezeket minél több tagállam beillessze a rendszerébe. A 2005-ben, Bangkokban megrendezett ENSZ kongresszuson elfogadott deklaráció megerősítette a helyreállító igazságszolgáltatás előnyeit, és ismét arra szólította fel a tagállamokat, hogy alkalmazzanak ilyen programokat.

²⁵⁷ Csányi, V.: Hatalom és erkölcs, Népszabadság, 2010. november 27.
URL: http://www.nol.hu/lap/hetvege/20101127-hatalom_es_erkolcs

A krízis, rítus, katarzis fogalmak tehát nem csupán a helyreállító, de a hagyományos igazságszolgáltatás fogalomtárában is helyet érdemelnek – bár tagadhatatlanul kevésbé hangsúlyosan, mint a helyreállító igazságszolgáltatásnál. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy még a hagyományos büntetőeljárás is egy olyan eljárásrend, amelynek folyama számtalan példával szolgál a rituális viselkedésre: a bírósági tárgyalóteremben zajló drámától az elkövető de-perszonalizációjáig például a büntetés-végrehajtási hospitalizáció során, vagy a befogadás/kirekesztés következményével járó beavatási szertartásig a börtönök világában. A diverzió támogatói „főképpen a csaknem rítusszerű, erősen formalizált és stigmatizáló, mert a terhelt bűnösségét nyilvánosan deklaráló verdikttel végződő bírósági eljárás elkerülését szorgalmaz[t]ák” – hívja fel Bárd egy másik szempont érvényesülésére a figyelmet.²⁵⁸

Mint korábban említettem, a helyreállító igazságszolgáltatás a lélek jelenségeire figyel, lett légyen az a sértett, az elkövető, vagy az egész társadalom lelke. Úgy vélem **a helyreállító igazságszolgáltatás meg is találta, és ki is dolgozta azokat a kereteket és formákat, amelyek ki tudják fejezni a változást, a megújulást és a megtisztulás katartikus rítusait.** Igazolásként ebben az alfejezetben antropológus, szociológus és pszichológus szerzőket hívok segítségül. Az antropológia az emberi élet fontos átmeneteinek segítéseként foglalkozik a rítusokkal, illetve az „átmeneti rítusokkal”. E megtisztító, megerősítő rítusok hatásával azonos értékű élménynek tartom a helyreállító igazságszolgáltatás rítusait, s amelyeknek – csak úgy, mint az antropológia tudománya által leírt átmeneti rítusoknak – szintén három fő fázisuk van: az elválasztás, amely az elhagyandó állapotból vezeti ki az egyént; a várakozás, amely az átmeneti, várakozó állapot a megérkezés előtt; és a befogadás, azaz az új állapotba történő megérkezés.

1.2.1. A rítusok

Rítus eredetileg vallási intézkedést, szokást, szertartást jelölt. Célja a kiismerhetetlen, félelmetes, kiszámíthatatlan erők befolyásolása volt. Később a helyesnek tartott viselkedés társadalmilag szabályozott lefolyását célozta. Az egyéni vagy közösségi élet meghatározó fordulópontjaihoz kapcsolódó szertartásrend formálódik a vallási rendszerekben kultusszá, a népi kultúrában pedig szokásokká. A rítus tartalma a hit, s e fogalom mindig tartalmaz egyfajta közösségi élményt és találkozást, akár istennel, akár a közösség tagjaival. Ezt a tartalmat pedig teátrális formák közvetítik és erősítik: maszk, zene, dialógus, cselekmény.

²⁵⁸ Bárd, K. (1987): A büntető hatalom megosztásának buktatói. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 106.o., Idézi: Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: In: Kerecsi Klára, Borbíró Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2009. pp. 191-221.

A rítus kifejezés használata még a néprajztudományban sem következetes, érthető alatta csupán a vallásos-mágikus szokáscelekmény, de akár mindenféle társadalmilag megszabott hagyományos szokáscelekmény is (pl. a katonaság, a politikai élet, a jog stb. rítusai). Én magam is ez utóbbi, szélesebb értelemben használom a rítus fogalmát.

Általánosságban szólva a **rítus két fő összetevőből áll**: egy láthatatlan morális szükségletből valamilyen fontos értéktartalmú kérdés megválaszolására, és egy látható ceremoniális tevékenységből, amely külső eszközként szolgál ennek a célnak az elérésére. A morális szükséglet és a társadalmi ceremónia rendkívül szoros kapcsolatban áll egymással, egymás meghosszabbításai.²⁵⁹

A **rítus** az emberi társadalmak legkorábbi formáiban is központi szerepet játszott. A születéstől a házasságig, az idegenekkel való békés kapcsolattartástól a háborús előkészületekig, a gyógyítástól a közös jólét ünnepléséig, a korhatárok átlépésétől a foglalkozási vagy politikai szerepekbe beavatásig, a vezetők felavatásától az évfordulók megünnepléséig a kiemelt társadalmi folyamatokat a társadalmak legkorábbi formáiban is ritualizált, **szimbolikus kommunikáció** kísérte.²⁶⁰ Alexander a rítusokat a kulturális kommunikáció ismétlődő és leegyszerűsített mintáinak tekinti, amelyek a szimbolikus kommunikáció révén **integráló funkcióval rendelkeznek, azaz a rítus maga is kötődéseket hoz létre, közösségi identitást teremt.**

„A **nagy emocionális töltéssel rendelkező rituális cselekvések** megteremtik a közösség szimbólumait és identitását, és transzkontextuális közvetítő feladatot töltenek be – mondja Császi. Egyfelől adott fizikai térben és időben játszódnak, másfelől viszont a fizikai világ történeteit a szimbolikus térben és időben játszódó mítoszokhoz kapcsolják hozzá. Ezen a transzfiguráción keresztül a **rítusok a társadalmi jelenségeknek kulturális értelmet adnak, miközben a szimbólumokat társadalmi jelentéssel töltik fel.** A rítusok így aktívan közvetítenek a szakrális és a profán, a rendkívüli és a mindennapi, a tiszta és a tisztátalan között. A rítusok feladata ezeknek az ellentétes princípiumoknak az átmeneti összekapcsolása a mítoszok történeteinek a segítségével abból a célból, hogy a résztvevők kognitív, morális és érzelmi átalakuláson menjenek keresztül, azaz a rítus után másként érezzék, lássák, kezeljék a világot – és benne magukat – mint előtte tették. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a rítusok a résztvevőknek nemcsak az „igazság” felismerésének kognitív feladatához nyújtanak segítséget, hanem az értékekkel való közvetlen kapcsolat közvetlen érzelmi erőforrásként és bizonyossággként is szolgál számukra” – folytatja Császi.²⁶¹ A rítus hatása és érzelmi telítettsége a **szándékok és tartalmak közös értelmezésére és az interakció saját, belső érvényességére épül.** A rítus **energiával tölti fel a résztvevőket, kötődéseket hoz létre köztük,** növeli azonosulásukat a kommunikáció szimbolikus értelmével, illetve fokozza a kapcsolat

²⁵⁹ Császi, L.: A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Osiris, Budapest, 2002.

²⁶⁰ Alexander, J.C. (2009): A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között. . In: Horváth Kata - Deme János (eds): Társadalmi performansz, Káva Kulturális Műhely

²⁶¹ Császi, L.: A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Osiris, Budapest, 2002.

intenzitását a résztvevők, a szimbolikus tartalmak és a közönség, vagyis általában a teljes „közösség” tagjai között.²⁶²

Durkheim szerint semmilyen társadalom – így a komplex modern társadalmak sem – létezhetnek az általánosan elfogadott, és mindenki számára kötelező, **morális rend integráló szerepe** nélkül. **Durkheim** ezért különleges jelentőséget tulajdonított a rítusoknak. A rítus fogalma alatt ugyanis nem egyetlen fajta cselekvést értett, hanem végtelen számú, típusú és funkciójú cselekvést, amelyek szervesen kapcsolódtak a társadalmi élet különböző elvárásaihoz.²⁶³ „A durkheimi konceptuális sémában – írja Durkheimnek egy 1899-ben írott cikkét elemezve Némedi – **a vallás volt az a hely, ahol a különböző társadalmi szférák között kapcsolat lehetett létrehozni.**”²⁶⁴ Ebben az értelemben a durkheimi vallásszociológia érdekes magyarázatot kínál az individuális morál által megoldatlan kérdésekre, mert Durkheimnél a vallásos rítusok lehetővé teszik az egyénnek a kollektívval való összekapcsolódását. A **rítusoknak a társadalom dinamikájában betöltött szerepével** kapcsolatosan azzal érvelt, hogy például a büntetés sem közvetlenül a visszatartandó vagy megváltoztatandó egyén ellen irányult, sokkal inkább azt akarta elérni, hogy a megsértett közösségi rend helyreálljon. Maruna érthetetlennek találja, hogy a kriminológia és a szociológia eddig miért nem fordított nagyobb figyelmet a rítusokra, hiszen a vizsgálendő kérdést már a klasszikusok is fontosnak találták. Maruna szerint az sem igaz, hogy a modern világ a bizalom és a közösségi érzés csökkenése miatt kevésbé fogékony a rituálékra. Mint mondja, az USA-ban átlagosan 30 ezer dollárt költenek esküvői ceremóniára. A futballszurkolók, a rock-bandák rajongóinak viselkedése, de a születésnap bulik gyakorlata sem azt mutatja, hogy az emberek ne lennének fogékonyak a rituálékra.²⁶⁵ Valóban, akár **életkori sajátosságnak is tekinthetjük a kamaszok vonzódását a rituálék iránt**, amikor találkozáskor bonyolult rituális kézfogással, öleléssel üdvözlük egymást, amely üdvözlési mód a csoport tagjait is megkülönbözteti a kortársaiktól. Felnőttek körében is elterjedt – valamely kis siker, rituális megerősítésére –, hogy „Adj egy ötöst!” felkiáltással, egymásnak ütik a tenyerüket. Nem kérdéses, hogy a rítusok és rituálék összetartó kapcsot jelentenek és kommunikációs szerepük továbbra is működik.

Collins a rítusokat olyan mechanizmusként definiálja, amely a **kölcsönös érzelmekre és figyelemre épül**, a valóság átmeneti megosztását hozza létre, s ez által a szoridaritás és a csoporttagság érzetét

²⁶² Alexander, J.C. (2009): A társadalmi performansz... id mű

²⁶³ Alexander, J.C.: A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között, Színház és Pedagógia, 2., pp.26-69

²⁶⁴ Némedi, D. (1998): “Change, Innovation, Creation: Durkheim’s Ambivalence.” pp. 162-175, In: On Durkheim’s Elementary Forms of Religious Life, edited by N.J. Allen, W. S.F. Pickering, and Watts. W. Miller. London: Routledge, idézi: Császi, L. (2002): A média rítusai - A kommunikáció neodurkheimi elmélete - Osiris, Budapest

²⁶⁵ Maruna, S.: Reentry as a rite of passage. Punishment & Society 2011 13: 3

kelti.²⁶⁶ A sikeres rituálék „érzelem transzformerek”, s ez az érzelmi energia biztosítja a résztvevőknek spirituálisan, pszichológiailag és szociálisan az erőt és a bizalom érzését – mondja. Shadd Maruna szerint, ahogy a bűnelkövetés, úgy a rítus is kötődéseket hoz létre, közösségi identitást teremt.²⁶⁷ **A rítus az érzelmek felébresztésében is fontos szerepet játszik.** „A rítus az a kollektív szimbolikus ceremoniális forma, amelynek segítségével a közösség a káoszból rendet teremt. [...] A szimbolikus cselekvések – mint például a rítusok – sokkal többet tesznek, mint hogy csak tükrözik az aktuális társadalmi elrendeződést: sokkal inkább újraszervezik, megalkotják azokat” – idézi Urbán Csilla Moore és Meyerhoff megállapítását.²⁶⁸ Császi szerint a rítusok feladata, annak elérése, hogy a **résztvevők kognitív, morális és érzelmi átalakuláson menjenek keresztül**, azaz a rítus után másként érezzék, lássák, kezeljék a világot – és benne magukat –, mint előtte tették.²⁶⁹

Erikson pszichoszociális elméletéből a személyiség fejlődésében beálló fejlődési krízisek és feloldásuk módját használhatjuk. Erikson pszichológiai szempontból értelmezi a folyamatot, a pszichoanalitikus elmélet fejlődési fázisaiból indul ki, de kibővíti azokat: azt mondja, hogy a **személyiség fejlődése a születéstől a halálig tartó folyamat.** A személyiség formálódására hatást gyakorló összetevők közül a hangsúlyt nem a biológiai tényezőkre, hanem az élet során megtapasztalt környezeti és társas jelenségekre helyezi.²⁷⁰ Erikson identitás-krízisként azonosítja az egy-egy fejlődési szakasz végére megbomló egyensúlyi állapotot, amely ugyan szomatikus, pszichés és szociális problémákkal jár, de szükséges ahhoz, hogy a további fejlődés bekövetkezhessek. **A fejlődési krízis tehát fordulópont, olyan sorsdöntő életszakasz, amelyben nagyfokú sérülékenység azonosítható, de az óriási fejlődési lehetőségek időszaka is egyben.** Minden életkorban vannak enyhébb vagy súlyosabb krízisek, de krízishelyzet kapcsolódik minden olyan fordulóponthoz, amely az élet új állomásait jelzi, és amelyre a személynek nincs és nem is lehet előző tapasztalata. A krízisben ható motivációs erők vezetnek el a krízis megoldásához, amelynek eredménye, „nyereség” egy újabb tudás, az identitás újabb eleme, a fejlődés magasabb szintje – mondja Erikson.²⁷¹ Ilyen fordulópontnak gondolom a bűncselekmény elkövetését, ha az arra adott reakció képes kihasználni a krízis nyújtotta lehetőségeket.

Fontos szempontot hangsúlyoz Paul Hill, a National Rites of Passage Institute alapítója: „az identitás, a közösség, a történelem, a spiritualitás és a környezet mindegyike szerepet játszik abban, hogy a

²⁶⁶ Collins R. Interaction ritual chains. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004.p.7. idézi: Shadd Maruna: Reentry... id. mű 7.o.

²⁶⁷ Maruna, S. (2011): Reentry as a rite of passage, Punishment & Society January vol. 13 no. 1., p. 3-28

²⁶⁸ Moore, Sally Falk & Meyerhoff, Barbara (1977): Introduction: Secular ritual. Forms and meaning. In: Moore, Sally Falk & Meyerhoff, Barbara: Secular Ritual. Amsterdam: Van Gorcum/Assen. Idézi: Urbán, Cs.: Rendszerváltás és szimbolikus kommunikáció, Média kutató 2009/3.sz.

²⁶⁹ Császi, L. (2002): A média rítusai: A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Budapest, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 2002. 18.o..

²⁷⁰ Révész, Gy. (2007): Személyiség, társadalom, kultúra – a pszichoszociális fejlődés erikson-i koncepciója In: Gyöngyösiné Kiss E. – Oláh A.(szerk.): Vázlatok a személyiségről. A személyiséglélektan alapvető irányzatainak tükrében. Budapest: Új Mandátum, 224 -243.o.

²⁷¹ Révész, Gy. (2007): Személyiség, társadalom... id. mű, 224 -243.o.

fiatalok hogyan lépnek át a felnőttkorba. Akár a modern, akár a természeti társadalmakat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a fiatalok mindig bizonyítaniuk kell férfiasságukat és bátorságukat. [...] A modern városi kultúrában, amely a migráció, a szegénység, vagy akár a régi normák meggyengülése miatt elveszítette régi gyökereit, a fiatal férfiaknak a megmérettetéssel kapcsolatosan hasonló szükségleteik vannak, és meg fogják találni a formákat ezeknek a szükségleteknek a kielégítésére. Ahol hiányoznak a rítusok, ott teremteni fognak ilyeneket. [...] A városi gengék vizsgálata azt mutatja, hogy ezek a csoportok új és rigorózus rítusokat alakítanak ki – amelyek aztán megerősítik őket abban, hogy a legjobb módja egy másik geng legyőzésének, ha jobb, gazdagabb, több rituáléval összefonott csoportot hoznak létre.²⁷²

Számos kutatás jelzi, hogy a börtönbüntetés maga is rítusképző folyamat a hátrányos helyzetű fiatal férfiak számára. Szabadságvesztésre ítélt fiatalokkal körében végzett interjúkészítés során magam is tapasztaltam, hogy a rítusoknak és a rituáléknak kitüntetett szerepük van e korcsoport életében. Mivel fogvatartott fiatalokkal úgy börtönben, mint javítóintézetben interjúztam, az elmúlt évek kedvezőtlen és aggodalomra okot adó jelenségét tudtam azonosítani: **a fiatalok kisebbségi vagy rossz helyzetű bűnelkövetők számára szabadságvesztés letöltése antropológiai erejű beavatási szertartássá vált.** Magyarországon hagyományosan a sorkatonai szolgálat szolgált a fiatalok és a felnőttkor közötti elválasztó határ demonstrálására: a „katonaviselt ember” házassághoz, belépett a felnőtt férfiak világába. Mivel évekkel ezelőtt megszűnt a sorkatonai szolgálat egyre nagyobb aggodalommal figyelem, hogy a roma fiatal férfiak között a börtönbüntetés kezdi betölteni azt az antropológiai „beavatási szertartás-szerepet”, amely igazolja, hogy férfivá vált, hiszen „kiállta a próbát”, letöltötte a szabadságvesztés büntetését a tököli börtönben. Ezt az értelmezést támasztja alá az is, hogy a javítóintézeti nevelésnek – noha az is szabadságelvonás – távolról sincs ilyen „beavatási szertartás” jellege. A gyakorlati szakemberek mindeközben jól érzékelik **a fiatalok bűnelkövetők körében jellemző macho viselkedés-mintát**, amelyet a filmek, a reklámok, a számítógépes játékok is erősítenek. Találónak nevezi ezt a jelenséget Tony Jefferson „**keményfiú-kontextus**”-nak,²⁷³ utalva arra, hogy a fiatalok bűnelkövetők a saját maguk számára a hátrányos helyzet elemeit a keménység fogalmaiban értelmezik. Ez az értelmezési keret azért lehet olyan jellemző a – jellemzően deprivált – fiatal férfiakra, mert nincs valós társadalmi hatalmuk, hiszen képzetlenek és munkanélküliek, de egy olyan kultúrában élnek, amely a patriarchális hatalom értékeit közvetíti a számukra.

Amikor egy társadalom komplexebbé válik olyan társadalmi terek nyílnak meg, amelyekben a társadalmi folyamatok esetlegesebbé válnak, és sokkal nyitottabbak lesznek a konfliktusra és a vitára. Ha van olyan kulturális változás, amely megkülönbözteti a mai, nagyléptékű és komplex társadalmakat a korábbi társadalmi szerveződésektől, az a **rítusok központi szerepének**

²⁷² Maruna, S. (2011): Reentry as a rite of passage, *Punishment & Society* January vol. 13 no. 1., p. 3-28.

²⁷³ Tony Jefferson: „Gyere ki a hóra” Mike Tyson és a destruktív férfivágyak.

URL: <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/96/1/06jeff.htm>

megváltozása. A kortárs társadalmakban olyan konfliktusok keletkeznek, amelyek kimenetele nyitott, résztvevőiknek nem feltétlenül azonosak a hiteik, gyakran nem fogadják el egymás szándékainak érvényességét, és sokszor nem értenek egyet cselekedeteik leírásában sem.²⁷⁴ Ugyanakkor a reflexív és fragmentált társadalmakban is tapasztaljuk, hogy a racionalizáló folyamatok nem arattak teljes győzelmet, mivel továbbra is létezik egy megismételt és egyszerűsített kognitív és morális kereteken alapuló szimbolikus telítettség – hivatkozik Goffmanra Alexander.²⁷⁵

Victor **Turner** volt az, aki több mint harminc évvel ezelőtt bevezette a társadalomtudomány szótárába a **társadalmi dráma fogalmát.**²⁷⁶ **A társadalmi dráma nem egy másik formája a rítusnak, hanem a rítus utódja.** A szekuláris performanszok célja – a színpadon és a társadalmi nyilvánosságban – ugyanaz marad, mint ami a szent rítusoké volt. A performansz sikere azon múlik, hogy sikerül-e a pszichológiai azonosulást és a kulturális kiterjesztést létrehozni. A cél az, hogy egy profi és megható performanszon keresztül megvalósuljon a **közönség azonosulása** a szereplővel és a szöveggel, és ez által megteremtődjenek azok a feltételek, amelyek között a performansz kulturális jelentéseket közvetíthet a közönség számára. A sikeres performanszban a jelek valóban azzá válnak, amit jelentenek: a szimbólumok és referenciáik eggyé válnak. A forgatókönyv, a rendezés, a szereplő, a háttér-kultúra, a színrevitel (mise-en-scene), a hallgatóság, a szimbólumteremtés eszközei – a performansz mindezen különálló elemei szétválaszthatatlanná és láthatatlanná válnak. A színész Hamletté válik, az esküt tévő ember pedig elnökké.²⁷⁷ És szívesen folytatom úgy a sort, hogy a bűnelkövető pedig jó (vagy legalábbis jobb) emberré válik.

Voltaképpen ebben látom a **helyreállító igazságszolgáltatás** és a **rítus** kapcsolatának erejét. Garfinkel már az 50-es években úgy tekintett a **büntetésre, mint egy „státusz-degradáló ceremóniára”.**²⁷⁸ A rituális interakciók folyamán a személy az „állampolgári státusz” helyett egy teljesen eltérő entitást kap – a „tettes” vagy a „bűnöző” kategóriáját. A **bűnelkövetés, mint dráma ugyanis szakaszolható.** Az **első a konfliktus, azaz a bűnelkövetés** (amely a norma által vezérelt társadalmi viszonyok megbomlását is jelzi). A **második szakasz a helyzet válságként definiálása**, azaz különleges kilengésnek, rendszeridegen tettek és nem szokásszerű viselkedésként lehet értelmezni a bűnelkövető magatartást. A **harmadik rész a helyreállítási törekvés segítése**, ösztökélése, és **végül az egység újramegteremtése, a be- és visszafogadás demonstrálása.** Durkheim szerint a mindennapi életben állandóan összekeverednek a szent és a profán elemek, ezért állandóan szükség van arra, hogy a **rítusok** segítségével a közösség rendet teremtsen köztük. A **rítusok végső soron a szent és a profán**

²⁷⁴ Alexander, J.C. (2009): A társadalmi performansz... id mű

²⁷⁵ Alexander, J.C. (2009): A társadalmi performansz... id mű

²⁷⁶ Alexander, J.C. (2009): A társadalmi performansz... id mű

²⁷⁷ Alexander, J.C. (2009): A társadalmi performansz... id mű

²⁷⁸ Garfinkel H. Conditions of successful degradation ceremonies. American Journal of Sociology 1956; 61(5): 420.o. Idézi: Maruna, S. (2011): Reentry as a rite of passage, Punishment & Society January vol. 13 no. 1., p. 3-28.

(morálisan a Jó és a Rossz, szimbolikusan a Tiszta és a Tisztátalan, kozmológiailag a Rend és a Káosz) **megkülönböztetésére és elhatárolására szolgálnak**. Ezért használható a rítus fogalma a modern társadalmak vizsgálatakor is. **Ha viszont a jogalkotó elképzelései nem kiforrottak a “jó” és a “rossz” határvonalairól, akkor az integráló rítusok is funkciójukat veszíthetik**. Ekkor ugyanis a korábbi számkivetett visszafogadása **nem képes elérni azt a katarzist**, hogy “helyreállt a rend”, “megbocsátott a vétek”, mivel nem is mindenki gondolja úgy, hogy a vétek, valóban vétek volt, a veszély (például a személyben rejlő) elhárult, a morális rend helyreállt. Ráadásul a társadalmi visszafogadás folyamatának nem azonosíthatók jól meghangszerelt ismerős rituáléi sem. **A helyreállító igazságszolgáltatás rítusai azt a hiányzó formát kínálják, amely azonosíthatóvá teszi a társadalmi reintegráció folyamatát és egyes állomásait, illetve demonstrálja a szolidaritást, mind a szabályszegés következményeit elsenvedők, mint a szabályokat megszegők számára**. A rítusoknak ezért tulajdonítok magam is különös jelentőséget a helyreállító igazságszolgáltatás eszközszerében.

1.2.2. A visszafogadás rítusai

A visszafogadás rítusainak nem csak az igazságszolgáltatásban, de **a társadalmi élet bármely területén jelentősége van**. Ahmed és Braithwaite bangladeshi diákok körében készült felmérése a megszégyenítés, a megbocsátás és a szégyenkezés változóit vizsgálta az **iskolai erőszak és kihasználás** előrejelzésére. Az eredmények azt mutatták, hogy a “visszafogadó megszégyenítés” és a megbocsátás vezetett a jelenség csökkenéséhez. A lealacsonyító megszégyenítés és a gyenge szégyenkezés átalakulása mások hibáztatásává, szintén az iskolai erőszak mértékének csökkenésével járt. Az a diák, aki szerette az iskoláját jobban védve volt az iskolai erőszakkal szemben, még akkor is, ha (a) a befogadó megszégyenítés kisebb mértékű volt nála, vagy (b) megszégyenítették otthon. Hasonlóan, az a diák, aki ugyan nem szerette az iskolát, de a befogadó megszégyenítés mértéke intenzívebb volt nála, illetve kevésbé stigmatizálóan szégyenítették meg otthon, annál a diáknál is az iskolai erőszakkal érintettség kisebb mértéke volt tapasztalható. Különösen érdekes eredménye a kutatásnak, hogy **a megbocsátás volt a legnagyobb hatást elérő tényező a diákok között**, sokkal nagyobb hatású, mint a befogadó megszégyenítés. A kutatók ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a megbocsátás a legerősebb módszer, amelyet a helyreállító igazságszolgáltatásban alkalmazni lehet, hatásában még a befogadó megszégyenítésen is túlsz. ²⁷⁹

A sikeres reintegráció a büntető igazságszolgáltatás rendszerében is többoldali erőfeszítéseket kíván: fontos a bűncselekményt elkövető vagy a börtönből szabaduló személy hozzáállása (szándék a bűnismétlés elkerülésére, megbánás, stb.), de hasonlóan elengedhetetlen a környezet és a helyi

²⁷⁹ Ahmed, E. - Braithwaite, John (2005): Bullying. The Australian New Zealand Journal of Criminology, vol.38 No. 3 pp.298-323.

közösség reakciója is (megbocsátás, lehetőség adás, stb.). Ugyanakkor nem könnyű a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatát a stigmatizációtól a reintegráció felé elmozdítani. Az Új-Zéland-i és ausztráliai közösségi konferenciák gyakorlatának két strukturális jellemzője vezethet el a befogadó megszégyenítéshez: (1) a személyek kiválasztási szempontjainak pontos körülhatárolása, azaz olyan személyeket választani, akik többsége segítő szándékkal fordul az elkövető felé (a reintegrációhoz vezető elem) és (2) a sértettel való konfrontáció biztosítása (a megszégyenítéshez vezető elem). Az elkövető és a sértett reintegrációját célzó közösségi konferenciák sikertelenségével és eredményeivel kapcsolatos **vizsgálatok 14 olyan körülményt azonosítottak, amelyek a sikeres reintegráló ceremóniák elengedhetetlen feltételei.**²⁸⁰ Az érzelmek és a szimbólumok elemzése központi szerepet tölt be a reintegráció sikerének elemzésében. Scheff úgy látja, hogy “az emberi tapasztalatokkal kapcsolatos azon elméleti teóriák, amelyek kizárják az érzelmeket, eredményezik is és okozzák is a repressziót.”²⁸¹ Braithwaite szerint az igazságosság nem egyszerűen egy racionális technikai eszköz, sokkal inkább egy olyan intézmény, amelyben a társadalmi értékek körülhatárolása és a pszichikai energia fejeződik ki.²⁸² Mindez azt mutatja, hogy **a sikeres rítusok érzelmileg magasan telített események, amelyben az “érzelmi energiák” a bizalom érzésére és a résztvevőkkel kapcsolatos őszinteségre irányulnak.** A rituáléknak tehát egyfajta katartikus, érzelmileg átítatott állapotot kell elérniük, amelyben a transzcendens és az evilági keveredik.

1.2.3. Katarzisz

“Ellenállhatatlan igény él az emberekben a katarziszra – mondja Hankiss Elemér.”²⁸³ Arra a hitre, illúzióra, hogy bármennyi baj és szenvedés van is a világban, végül mégis csak minden jóra fordul majd, mégis csak van remény. E nélkül a hit vagy illúzió nélkül nehezebb volna az élet. Hinni akarunk abban is, hogy a jóság, a tisztesség, a szépség, a teremtés, az élet végül diadalmaszodik a gonoszság, a romlás, a rúttság, a rombolás, a halál fölött. És ebben a hitben megerősít minket a tragikus katarzisz is”.

Mi kell ahhoz, hogy létrejöjjön a katarzisz? A finn kutató, Henrik Eltonheimo szarkasztikusan jegyzi meg az egyik tanulmányában: „A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete valóban csodálatos. Mi több, a nemzetközi szakirodalomban is gyakran hivatkoznak a helyreállító igazságszolgáltatás olyan sikeres rituális ceremóniáira, amelyben a bűncselekménnyel érintett felek találkoznak, és megtapasztalják, hogy milyen eljutni a gyűlölet érzésétől az empátiáig és az együttműködés érzésének megtapasztalásáig. Sikeresen elérték a „win-win” szituációt, tehát mindkét fél győzött. A felek akár

²⁸⁰ Braithwaite, J. - Mugford, S (1994). Conditions of Successful Reintegration Ceremonies, British Journal Of Criminology 34(2):139-171.

²⁸¹ Braithwaite, J. - Mugford, S (1994). Conditions of Successful Reintegration Ceremonies, British Journal Of Criminology 34(2):139-171.

²⁸² Garland, D. (1990): Punishment and Modern Society - A Study in Social Theory, The University of Chicago Press, Studies in Crime and Justice, p. 32).

²⁸³ Katarzisz-igény és szerephíány, interjú Hankiss Elemérrel, Színházi Esték 2002/45.sz. URL: <http://www.mnsz.eu/new/index.php?view=article&id=562> (Letöltve: 2011. júl. 5.)

meg is ölelhetik egymást, barátokká lehetnek, és meghívhatják egymást egy ebédre, stb. Megtörténhet ez Finnországban?” – kérdezi Elonheimo.

A lefolytatott finn kutatás megállapításai nagyon hasonlatosak a mediáció körében lefolytatott vizsgálat hazai eredményeihez.²⁸⁴ A finn felmérés is azt mutatja, hogy nagyon sok előnye van a mediációnak: megszületik a megegyezés és a felek elégedettek. Az elkövetők helyre akarják állítani az okozott kárt. A feleknek hangja lesz, és van lehetőségük arra, hogy elmondják a történet általuk igaznak tartott verzióját. A kezdeti feszültség valóban mérséklődik, és az állam érdekeinek érvényesülésével szemben a sértetti jogoknak jut elsőbbség. Ugyanakkor – jegyzi meg Elonheimo – azt is le kell szögezni, hogy **ellentét van az elmélet és a gyakorlat között**. Nehéz a fiatalok elkövetőket igazán bevonni, és az érzelmek sem mindig őszinték. **A bűncselekmény maga, és a hozzá kapcsolódó kérdések morális vetülete jórészt érintetlenül marad, mert a legnagyobb figyelem a megegyezés elérésre irányul.** Az előkészítő eljárásnak és a támogató személyek részvételének nem sok látható jelentősége van, mi több a **megállapodások sem túlságosan kreatívak**. A kompenzáció szinte kizárólagosan anyagi jóvátétel, és a mediáció lefolyása jórészt egyetlen gyakorlati szakember hozzáállásán múlik, a mediátorén.²⁸⁵ Ilyen körülmények között még a finn helyzetben sem nagyon várható, hogy egy ellaposodó, kevésbé kreatív helyzet olyan katarzisélményt nyújtson, amely megváltoztatja a bűnelkövető viszonyulását addigi életéhez, illetve a bűncselekményhez...

Az azonban nem kétséges, hogy a **helyzet kulcsa a katarzis élményében van**, a megrendült, emelkedett, megtisztult lelkiállapotban és az erkölcsi megtisztulásban. A dráma kialakulása elválaszthatatlan a megtisztító szokásoktól, etikai és esztétikai közösségi jellegétől. Igen a drámától, mert **a bűnelkövetés dráma, és mindenki számára az: a sértettnek, az elkövetőnek és a közösségnek is**. Nem esztétikai, hanem **morális katarzisa van szükség**, amelyben a szubjektum megrázkódtatása, önkritikája, az egyénből a nembeliségbe emelkedése következik be. Ugyanakkor felszabítónak kell lennie az aktusnak, hiszen csak ez eredményezi majd a társadalmi visszafogadást. Valami hasonlóról ír Bibó az etika és a büntetőjog összefüggéseit elemző tanulmányában: „Nem vagyunk képesek elfogadni egy olyan büntetési rendszert, amely pusztán a célszerű védekezésre van beállítva: közömbösnek érezzük a cselekménnyel szemben, hiányzik belőle a sértett ember, a sértett közösség felháborodásával való szolidaritás”.²⁸⁶

²⁸⁴ Iványi, K. (szerk): A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon, Partners Hungary Alapítvány, Budapest, 2008. pp. 258.

²⁸⁵ Elonheimo, H. (2003): Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. In: NSfK's Research Seminar Proceedings Book "Crime and Crime Control in an Integrating Europe" 3rd Annual Conference of the European Society of Criminology. 27-30 August 2003, Helsinki

²⁸⁶ Bibó, I. (1993): Etika és büntetőjog. In: Deviancia, emberi jogok, garanciák. (Szerk.: Gönczöl, K.-Kerecsi, K.) ELTE Szociálpolitikai Tanszéke/T-Twins kiadó. Budapest. 24.o.

Arisztotelész olyan műként definiálja a tragédiát, amely a phobosz (félelem, rettegés, jajongás) és az eleosz (részvét, siralom) felkeltésén keresztül **tisztít (katharszisz) meg az indulatoktól**. Platón az **erkölcsi megtisztulást nevezte katarzissnak**, Lessing és a marxista esztétika az etikus hatás fontosságát hangsúlyozza benne. Pszichológiai és pszichoesztétikai irányzatok pedig **a megtisztulás személyiséglélektani vonatkozásaira** tértek ki. A katarzis az „esztétikai reakció törvénye: olyan affektusokat tartalmaz, amely két ellentétes irányban fejlődik, és végpontjában, mintegy rövidzárlat formájában semmisül meg” – ismerteti Vigotszkij álláspontját Vitányi.²⁸⁷ Lukács György, aki a legmélyebben foglalkozott a katarzis jelenségeivel, és kései esztétikájában kidolgozta a katarzis átfogó elméletét.²⁸⁸ Lukács egyetemes érvényre emelte a katarzist, mivel az lényege szerint a műalkotás által keltett élményre, a műalkotás „utánjára” vonatkozik. Lukács szerint a **katarzis lényegét abban jelölhetjük meg, hogy általa az ember felülemelkedik mindennapi korlátozottságán, felismeri létének egyetemes összefüggéseit, életének egyedi partikularitásában felismeri a társadalmi értelemben vett lényegét (partikularitás, nembeliség)**. Lukács meggyőzően hangsúlyozza, hogy a katarzis – mint az esztétika minden nagy kategóriája – **az élet kategóriája is**. Vagyis nemcsak a művészet okozhat az emberben katarzist, hanem az élet bizonyos személyesen átélt eseményei is. Akkor beszélhetünk katarziszról – mondja Vitányi –, amikor az embert olyan élmények érik, amelyek életvitelének teljes (vagy legalábbis részleges, de hathatós) megváltoztatására (vagy ugyanolyan erőteljes megerősítésére) szólítják fel, nemcsak értelmileg, hanem érzelmileg is.²⁸⁹

A fogalom mai értelme a katarzist elsősorban esztétikai értelemben fedi le, amelyben a katartikus művészi hatás etikai és esztétikai értelemben egyszerre következik be. A katarzis legáltalánosabb értelemben olyan élményént fogalmazható meg, amely a mindennapok egész emberét a műalkotást befogadó ember egészévé változtatja át. Témámmal kapcsolatosan ez talán úgy fogalmazható, hogy a **katarzis egy olyan élmény, amely a bűnelkövető embert a mások szempontjait figyelembe vevő, mások jogait és érdekeit tiszteletben tartó ember egészévé változtatja át** – mivel az elkövetés során éppen ezt a szempontot mulasztotta el figyelembe venni. Az kérdés természetesen, hogy katarzis kell-e, vagy elég a kognitív belátás? Katarzis helyett utánagondolást és racionális belátást várunk-e, amely maga is elegendő lehet az emberek döntéseinek és tetteinek megváltoztatására. Álláspontom szerint nem kétséges, hogy mindkettőre szükség van.

2. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS: ELVEK, ÉRTÉKEK, FOGALMAK ÉS

GYAKORLATOK

²⁸⁷ Vitányi, I. (1969): A katarzis mint a művészetpszichológia legfontosabb kategóriája In: Vitányi Iván: A zene lélektana, 1969, Gondolat, Budapest, 66-86. old. URL: <http://www.lfze.hu/allomany/Vitanyi%20-%20A%20katharsis.doc>

²⁸⁸ Lukács, Gy. (1975): Az esztétikum sajátossága, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp.790.

²⁸⁹ Vitányi, I. (1969): A katarzis... id mű

A bűnözéskezelésről folytatott viták alkalmat teremtenek arra, hogy körbehatároljuk a problémát és azonosítsuk a bűnözés felhajtó erőiként működő és a változásban szerepet játszó társadalmi folyamatokat. Látnunk kell, hogy például a „cigánybűnözés” (diszkrimináló volta miatt egyébként megengedhetetlen) szóhasználata is alkalmat teremt arra is, hogy diagnosztizáljuk a problémát, és végiggondoljuk, hogy vajon jól működik-e az a társadalmi feltételrendszer, amelyben emberek sokasága gondolja úgy, hogy megsértheti egy másik ember vagy embercsoport emberi méltóságát.

A helyreállító igazságszolgáltatás olyan értékészletre épül, amelyek a stratégiákon, taktikákon és alkalmazott programokon túl is újradefiniálják a rendőrséggel és az igazságszolgáltatással kapcsolatos nézeteket. A **jóvátételi megközelítés értékei és módszerei** ugyan elsődlegesen a bűnelkövetésben megjelenő konfliktus kezeléséhez kapcsolódnak,²⁹⁰ de értekezésemben azt kívánom bizonyítani, hogy **nem csupán jogi, vagy személyi konfliktus megoldására alkalmasak, de képesek más súlyos társadalmi konfliktus rendezésére is.** Azok az előfeltevések, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás paradigmaváltását jelentik, viszonylag egyszerűek, de mégis hatalmas előrelépést jelentenek a tradicionális „jogérvényesítés-alapú” megközelítéssel szemben.

A helyreállító igazságszolgáltatás a bűnözés kezelését a hagyományos igazságszolgáltatástól eltérő keretek között tételezi. Nevezhetjük ezt egy olyan átfogóbb megközelítésnek, amelyben a társadalmi konfliktusok és igazságtalanságok kezelhetők, s amely az erőszakmentes konfliktuskezelésre és a kárjóvátételre épül. A legújabb **szakirodalom holisztikus megközelítésként írja le a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletmódját.** A következőkben áttekintem a helyreállító igazságszolgáltatás filozófiáját és elveit, a kapcsolatát a hagyományos igazságszolgáltatással. Megkísérlem bemutatni azokat – a helyreállító igazságszolgáltatás területére tartozó – „puha” megoldásokat, amelyek megjelenése mégis „felhorzsolta” a tradicionális igazságszolgáltatás jól bejáratott rendszerének falait, s amelyek további terjedése egyre erősíti bizonytalanságunkat, hogy vajon kívül, vagy belül vagyunk-e a hagyományos igazságszolgáltatás rendszerén.

A definíciós kísérletekből és a helyreállító igazságszolgáltatás erényeiről és gyengeségeiről folyó vitákból egyértelműnek tűnik, hogy **a helyreállító igazságszolgáltatási mozgalom aspirációi a társadalom átfogóbb magyarázatára irányulnak.** A logika kézenfekvő: a bűnözésre adott társadalmi reakció megváltoztatása változást ér el az intézmények konfliktuskezelési gyakorlatában, a politikai egyeztetések kultúrájában, a társadalmi szervezetek működésében, és nem utolsósorban, saját magunk megértésében. S ha ezeken a területeken változás következik be, akkor nyilvánvalóan változás áll be a problémák értelmezésének módjában is. A helyreállító igazságszolgáltatást jelenlegi fejlettségében nem társadalmi, inkább egy intézményesülőfélben lévő **szakmai mozgalomnak**

²⁹⁰ Pontosabban fogalmazva, a hazai jogrendszerben nyolc olyan jogterület van, amelyben jogszabály rendezi a mediáció jogintézményével kapcsolatos eljárást.

tekintem. Bár, ha a társadalmi mozgalom eléggé képlékeny definícióját veszem alapul²⁹¹ akár pozitív válasz is adható a felvetésre. Én azonban alkalmazott tudományként tekintek a kriminológiára, s jelen dolgozatban is azt vizsgálom, hogy az a módszer- és eszközrendszer, ami a helyreállító igazságszolgáltatás kompetenciakörébe tartozik, milyen módon hasznosulhat e határokon kívül. Tehát hangsúlyozottan saját szakmám, a kriminológia szemszögéből vizsgálom a választott témát. Mindemellett tagadhatatlan, hogy a társadalmi mozgalmak tág fogalma szoros rokonságban van a **társadalmi konfliktus fogalmával**, amellyel a kortárs társadalomelmélet foglalkozik részletesen.²⁹² És az is kétségtelen, hogy számomra is a társadalmi konfliktusok volt az a „kályha”, ahonnan elindultam. S még egy érv: a helyreállító igazságszolgáltatás nem csekély áttörést ért el a bűnözéskezelésről, az igazságszolgáltatásról, az emberek közötti kapcsolatokról való gondolkodásban, és mindezt oly módon tette, amely segíti a megbocsátásra építő, toleráns és nyitott társadalom kifejlődését. Az azonban tény, hogy a probléma elemzése kibillentené mondandómat az eredeti kerékvágásából, ezért jelen dolgozatban eltekintek tőle.

Az 1990-es években az országok jelentős része alakította úgy a büntető anyagi és eljárásjogi rendszerét, hogy azok **nyitottabbá váltak a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök befogadására**. A helyreállító igazságszolgáltatás, szakmai elfogadottsága erősödött. A változás egyre sürgetőbb igénnyé tette, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elmélete is megfogalmazza azokat a speciális elveket és értékeket, amelyeknek a gyakorlati eszközök alkalmazását jellemezniük kell. E jellemzők megfogalmazásának elmaradása azt a veszélyt hordozta, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök újdonsága egysíkúan, csak a büntetés oldaláról értelmeződik, azaz csak a hagyományos igazságszolgáltatás problémáinak orvoslására áll rendszerbe. Az **elméleti alapok megfogalmazásának igénye – különösen Európában – összekapcsolódott a jóléti állam lebontása során felmerült kérdésekkel**, így a közösség újrafogalmazásának szükségességével és a befogadás/kirekesztés problémájával. Crawford, Newburn, Braithwaite, McCold, Shearing, Pelikan, Weitekamp, Wright és számos más kriminológus tett hozzá ahhoz az elméleti alaphoz, amelyre a helyreállító igazságszolgáltatás épül. Természetesen ezek a megközelítések kiindulópontjukban, és fogalom-értelmezésükben eltérnek egymástól, az azonban közös bennük, hogy a **hagyományos igazságszolgáltatáshoz viszonyítva** fogalmazzák meg az új igazságszolgáltatás területét.²⁹³ A **megérdemelt büntetésre** építő igazságszolgáltatási modell a bűncselekményben és az elkövető megbüntetésében gondolkodik, a **rehabilitációs ideológia** pedig az elkövető reintegrációjára

²⁹¹ A társadalmi mozgalom olyan kollektív cselekvés, ami valamilyen társadalmi, szociális ügy mentén társadalmi változást kíván létrehozni. lásd: URL: http://ktnye.akti.hu/index.php/T%C3%A1rsadalmi_mozgalmak

²⁹² Dahrendorf, R. (1959): *Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press, Stanford, p.166.; Coser, L. (1968): *Conflict: social aspects in International Encyclopedia of Social Sciences*, pp. 232-236.

²⁹³ Többek között lásd: Crawford, A. – Newburn, T. (2003): *Youth Offending and Restorative Justice: Implementing Reform in Youth Justice*, Cullompton, Devon, Willan Publishing; Braithwaite, J. (1989): *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge, Cambridge University Press; Braithwaite, J. (2002): *Restorative Justice and Responsive Regulation*, Oxford, Oxford University Press; Weitekamp, E.G.M. – Kerner, H.J. (2002): *Restorative Justice: Theoretical Foundations*, Cullompton, Devon, Willan Publishing

koncentrálnak. A harmadik igazságszolgáltatási paradigma, a **helyreállító igazságszolgáltatás** viszont ismét életre kelti azokat az eszközöket, amelyeket a bennszülött törzsek, vagy az ősi kultúrák alkalmaztak a normasértésre. A „helyreállítás” felismeri, hogy a cél a kapcsolatok restaurálása, és nem egyszerűen a bűnösség kimondása. Ezért központi fogalmai a felelősség és a kötelezettségvállalás: a bűncselekmény elkövetése ugyanis kötelezettséget keletkeztet a következmények helyreállítására. Tagadhatatlan, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlata a keresztény hit hagyományaiból is táplálkozik, bár a szekuláris jogalkotás elterelte a figyelmet a helyreállító igazságszolgáltatás teológiai alapjairól.²⁹⁴ A bajt hozó tett súlyához mért arányos büntetés eszméje egy olyan büntető igazságszolgáltatási rendszert alakított ki, amely visszatart a megelőzéstől – mondja Braithwaite – majd így folytatja: a „másik választható eszme viszont az, hogy a bűncselekmény mindig szembesüljön a megbocsátás lehetőségével, aminek azonban feltétele a megelőzés útjait meghatározó igazságkeresési folyamatban való részvétel. **Az informális módon elért megbékélés és megelőzés egy sokkal kényszerítőbb racionális választás alapjait teremti meg a bűnözési kontroll értékelésére, mint a formális tettarányos büntetés.** Egy racionális és érzelmi intelligenciával rendelkező büntető igazságszolgáltatási rendszer valami olyan lehet, mint a légi közlekedés biztonsági rendszere.”²⁹⁵

A helyreállító igazságszolgáltatás **koncepciójának gyökerei a kommunitárius mozgalomig** (Etzioni), **a befogadó megszegényítésig** (Braithwaite) nyúlnak vissza, de jelentős hatást gyakorolt rá a **hagyományos bennszülött törzsi közösségek konfliktusfeloldási gyakorlata** is. A szociológiai elméletek közül a 20. századi **címkézési teória** sorolható az elméleti előzmények közé, valamint a konfliktuselméletek közül a **béketeremtő kriminológia**.

Amitai Etzioni²⁹⁶ a közösség fogalmának meghatározásánál a **kapcsolatok szorosságát és a közös kultúra közösségét tekinti lényegesnek**. A közösség – mind mondja – leginkább két tulajdonsággal jellemezhető: a közösségen belüli a tagok csoportjai közötti kapcsolati hálózatok kiépülésével (szemben az egyszerű páros kötődésekkel, vagy az egyéni kapcsolatok láncolatával), amelyek keresztbe-kasul szövik a csoportot, és az egyik erősíti a másikat. E mellett a közösség fogalma tartalmazza az elköteleződést is, amely a közösség által képviselt értékek, normák, és megközelítések elfogadását jelenti.²⁹⁷ **Az egyén és a társadalom viszonyában tehát folyamatosan két hatóerő érvényesül: (1) a közösségbe besodró ‘centripetális’ erő és (2) az egyéni autonómia kisodró**

²⁹⁴ Erős, M. (ford): A kárhelyreállító igazságszolgáltatás spirituális gyökerei. In: Herczog, M. (szerk.), Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról. CSAGYI könyvek, Család Gyermek Ifjúság Egyesület, Budapest, 2003. pp.133-150.

²⁹⁵ Braithwaite, J.: Between Proportionality & Impunity: Confrontation Truth Prevention. Sutherland Award Presentation to American Society of Criminology Meeting. Nashville, November, 2004. Criminology, Vol. 43 Issue 2, 2005, p. 283.

²⁹⁶ Etzioni, A.(1993): The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda.Crown. 323 pp.

²⁹⁷ Etzioni, A. (1995): The Attack on Community: The Grooved Debate. Society, Volume 32, No. 5, (July/August), pp. 12-17.

‘centrifugális’ ereje. John Braithwaite,²⁹⁸ aki talán a legismertebb elméleti szakember a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó kriminológusok közül, alapvető és kevésbé fontos értékek között tesz különbséget, és a helyreállító igazságszolgáltatás kulcsértékének a másik iránti **tiszteletet megadó párbeszédet** tekinti.²⁹⁹ Braithwaite eddigi legnagyobb hatású koncepciója a **reintegratív szégyenkeltés** elméletének megfogalmazása, amelyben a szégyenkeltés pozitív (reintegratív megszegyenítés), és negatív formája között tesz különbséget. Ez utóbbi esetben a stigmatizációs megszegyenítés a kirekesztést erősíti.

Kétségtelen, hogy az elmúlt 10-15 évben a helyreállító igazságszolgáltatás gondolata világosabban illeszkedik a kriminológiai gondolkodásba, köszönhetően Braithwaite, Umbreit vagy Zehr munkáinak, akik egy újabb paradigmát tettek értelmezhetővé a büntető igazságszolgáltatás területén a megtorlási, illetve a rehabilitációs büntető igazságszolgáltatási paradigma mellett. Ugyanakkor **a helyreállító igazságszolgáltatás talán több kérdést vetett fel, mint ahányat megválaszolt.** Kezdve attól, hogy nem is tudjuk pontosan, hogy mit jelent a helyreállító igazságszolgáltatás értelmezésében a helyreállítás, vagy a reintegráció, addig a vitáig, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás vajon folyamat-e vagy kimenet, számos kérdés vár még tisztázásra. Mint Froestad és Shearing hangsúlyozzák, célszerű lenne új innovatív stratégiákat megfogalmazni a helyreállító igazságszolgáltatás területén.³⁰⁰ Ezzel részben egyet lehet érteni, ugyanis nincs olyan tudományterület, ahol ne lenne elengedhetetlen az innováció. A szkepticizmust erősíti viszont, hogy minek új stratégia, ha **a létező paradigmák viszonyrendszerét sem tudta még „elvarrni” a kriminológia tudománya.** A hivatkozott szerzőpáros voltaképpen azt ajánlja, hogy vegyük szó szerint azt, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás fókusza a jövőben van, és lépünk túl olyan kérdések definiálásán, mint a megszegyenítés, a helyreállítás vagy a reintegráció, e helyett arra figyeljünk, hogy hogyan alakítható ki a béke a jövőben. A hagyományos igazságszolgáltatáshoz való viszony tisztázása helyett – mondják – **szélesíteni kell azokat az utakat, amelyek a büntető igazságszolgáltatáson kívülre vezetnek.** Az egyedi esetben megjelenő általános problémát kell megtalálni, és olyan helyreállító fórumokat szervezni, amelyekben az állami alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatási szereplők helyett a helyi közösségnél és a laikusoknál marad a felelősség, az erőforrás és az ellenőrzés. Ugyanakkor olyan eljárási szabályok felállítása és áttekintő mechanizmusok kialakítása szükséges, amelyek határokat

²⁹⁸ Braithwaite munkásságáról lásd részletesebben Győry Csaba tanulmányát „Egy pragmatikus idealista: John Braithwaite” (Jog, állam, politika, 1.évf. 1. sz. 2009. 108-128.o.)

²⁹⁹ Braithwaite, J. (2002): Restorative Justice and Responsive Regulation, Oxford, Oxford University Press, p. 14-15.

³⁰⁰ Shearing, C.- Froestad, J. (2007): Beyond restorative justice - Zwelethemba, a future-focused model using local capacity conflict resolution. In: Robert Mackay, Marko Bosnjak, John Deklerck, Christa Pelikan, Bas van Stokkom and Martin WReite, ed., Images of Restorative Justice Theory. Frankfurt, Germany: Verlag fur Polizeiwissenschaft. Pp. 16-34.

szabnak és biztosítják az alapértékek érvényesülését.³⁰¹ Távolról sem önzetlen a szerzőpáros ajánlata, amikor a helyreállító igazságszolgáltatás – egyébként valós – tisztázatlan elméleti kérdéseire irányítják a figyelmet. Úgy tűnik számomra, hogy úgy oldják meg a kérdést, mint Napólen a gordiuszi csomót: átvágják, ahelyett, hogy kibogoznák. Bemutatják a Zwelethemba modellt (Dél-Afrika), amely program tagadhatatlanul vonzó megoldást kínál a helyi konfliktusok kezelésére. A modellben **különbséget tesznek „békeateremtés” („PeaceMaking”) és „békeépítés” („PeaceBuilding”) között, a szerint, hogy személyközi konfliktusok, vagy általánosabb és alapvetőbb probléma vár-e megoldásra.** A modell megoldja a „felelősség-telepítéssel” kapcsolatos problémát,³⁰² amikor az embereket azért mobilizálja, hogy az állami céloknak megfelelően cselekedjenek, és amely folyamatban a közösség csupán a személyi és egyéb erőforrásokról gondoskodik annak érdekében, hogy az állam által meghatározott témák sikeresen megvalósuljanak. Mint mondják a Zwelethemba modell távol van attól a neoliberais kormányzási megközelítéstől, amelyben az állam a „kormányos” és a közösség az „evezős”. Az evezős példa a megváltozott állami szerepre utal, amelyet Osborn és Gaebler egy csónak-példával szemléltetett. Mivel a csónak előrehaladása az evezők erősségén, az iránytartás pedig a kormányos ügyességén múlik, az állam tehát a korábbi „evezős” pozícióból „átült” a kormányosi helyre.³⁰³ Ezzel nem csak az állami funkciók változtak meg, de a központi állam és a helyi kormányzat közötti viszony is átformálódott, s átalakultak azok a struktúrák is, amelyeken keresztül a központi kormányzati hatás érvényesül. E helyzet problémás volta különösen szembeűnő a biztonsággal kapcsolatos állami szerepvállalásnál, amelyben az állam a globalizáció és lokalitás kettős szorításában konfrontálódik a biztonság kérdésének megoldatlanságával. Ebben a helyzetben (az állami korlátozott forrásait tekintve) valóban nagy a veszélye annak, hogy a helyi közösség az állami „menetrendet” hajtja végre, ahelyett, hogy megoldásait a helyi jellegzetességekhez és igényekhez illeszteni.

Az új terület képlekenységét az is jelzi, hogy követői még arról sem gondolkodnak egyformán, hogy **milyen vonatkozásokban jelent tartalmi különbséget az új megközelítés a hagyományos igazságszolgáltatáshoz viszonyítva.** Az alábbi táblázat Kathleen Daly elképzeléseit tartalmazza a két rendszer közötti különbségről.³⁰⁴

³⁰¹ Froestad, J. – Shearing, C.: Beyond restorative justice – Zwelethemba, a future-focused model using local capacity conflict resolution. In: Images of restorative justice (eds. Mackay, R. – Bosnjak, M. – Deklerck, J. – Pelikan, C. – Stokkom, van B. – Wright, M.) Studies in Criminology and Forensic Sciences, Vol.1. Verlag für Polizeiwissenschaft, Frankfurt am Main, 2007. p.22-23.

³⁰² Lásd: Garland, D. (1996): The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society', British Journal of Criminology 36(4): 445-71

³⁰³ Osborne, D. – Gaebler, D. (1992): Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector. Reading, MA: Addison-Wesley.

³⁰⁴ Daly, K.: „Revisiting the relationship between retributive and restorative justice” In: Heather Strang and John Braithwaite (eds.), Restorative justice: Philosophy to practice (2000) Ashgate Publishing Company, 36. Idézi: Inquiry into Alternative Dispute Resolution and Restorative Justice, Final report of the Victorian Parliament Law Reform Committee, May 2009, p.193.

<i>Hagyományos (megtorló és reszocializációs) igazságszolgáltatás</i>	<i>Helyreállító igazságszolgáltatás</i>
Az áldozat az eljárás peremére szorul	Az eljárás középpontjában az áldozat áll
A középpontban az elkövető megbüntetése vagy reszocializálása áll	A középpontban a sértett és az elkövető közötti egyeztetés alapján a sérelem helyreállítása áll, és kiterjedhet még az elkövető és a szélesebb közötség helyreállítására is
A közösséget az állam képviseli	A közösség tagjai vagy szervezetei aktív szerepet játszanak a folyamatban
A folyamatot a felek közötti eljárási kapcsolatok jellemzik	A folyamatot a párbeszéd és a felek közötti egyeztetés jellemzi

Zehr a helyreállító és a tradicionális igazságszolgáltatás elveinek lényegi összefoglalását adja, amikor táblázatba foglalja a közöttük lévő nézetkülönbséget:³⁰⁵

<i>Hagyományos igazságszolgáltatás</i>	<i>Helyreállító igazságszolgáltatás</i>
A bűncselekmény az állami elleni támadásként értelmeződik	A bűncselekmény az egyének ellen irányul
A jogsértés bűnösséget eredményez	A jogsértés kötelezettségeket keletkeztet
Az igazságszolgáltatás azt kívánja az államtól, hogy állapítsa meg a bűnösséget és alkalmazzon büntetést	Az igazságszolgáltatás bevonja az áldozatot és a közösség tagjait, annak érdekében, hogy az elrontott dolgokat meg lehessen javítani
Középpontban: az elkövető és a megérdemelt büntetés	Középpontban: az áldozat szükségletei és az elkövető felelőssége, hogy helyrehozza a kárt

Mindkét összehasonlításból érzékelhető, hogy a **helyreállító igazságszolgáltatás valóban különbözik a hagyományos igazságszolgáltatástól. A különbség három vonatkozást tekintve valóban meghatározó:** (1) a helyreállító igazságszolgáltatás átfogóan tekint a bűncselekmény elkövetésére, és nem csupán jogellenes cselekményként definiálja azt, hanem a **lényegét abban a sérelemokozásban látja**, amelyet az elkövetők a sértetteknek, a közösségnek, de akár még maguknak is okoztak. (2) Több szereplőt von be a bűnözés kezelésébe: ahelyett, hogy szerepet jellemzően csak az államnak és az elkövetőnek adna, **bevonja az áldozatokat és a közösséget is a folyamatba.** (3) **Különbözőképpen méri az eljárás sikerességét:** ahelyett, hogy az alkalmazott büntetés súlyosságával mérné a sikerességet, azt tartja fontosnak, hogy az okozott kárt és sérelmet milyen mértékben sikerült helyreállítani.

Az angol szakirodalomban a helyreállító igazságszolgáltatás esszenciáját gyakran csak a „3+1 R”-rel jelölik: felelősség (responsibility), helyreállítás (restoration), reintegráció (reintegration) és az ezeket gyakran kiegészítő kiegyezés (reconciliation).³⁰⁶ A definíció meghatározása helyett először érdemes a **helyreállító igazságszolgáltatás fogalmi elemeit** áttekinteni:

1. a helyreállítás egyaránt jelenti az áldozat és az elkövető korábbi materiális és erkölcsi helyzetének, a köztük lévő, **igazságosnak elismert viszony helyreállítását,**

³⁰⁵ Zehr, H.: The little book of restorative justice, Good Books, 2002. p. 21.

³⁰⁶ Barabás A. Tünde (2004): Börtön helyett egyezés ? Mediáció és más alternatív szankciók Európában. KJK-Kerször, 42. o.

2. a helyreállítás fontos része a **közösséghez való viszony elősegítése**, a közösségi normák figyelembe vételével; a közösség bevonása az igazságszolgáltatás folyamatába, nem az állami szerepek helyettesítése, hanem kiegészítése, abba való integrálása céljából,
3. a formális igazságszolgáltatáson felül is tekintettel van a bűncselekmény előzményeire és következményeire, értve ez alatt a mögötte meghúzódó **pszichológiai, szociológiai tényezőket**.

A helyreállító igazságszolgáltatás a konfliktusmegoldás alternatív eljárásainak kimunkálásával alapvető lényegét tekintve tér el a hagyományos igazságszolgáltatástól. Megközelítése **másfajta kérdéseket tesz fel, másfajta igazságosságelméletre épül, másként tekint a folyamatban résztvevő szereplőkre, és mások a céljai is. Nem egy új országút tehát „régicélokhoz”, hanem új uticélokhoz vezető új útvonal.**

2.1. AZ IGAZSÁG IRÁNTI SZÜKSÉGLET ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Nem kétséges, hogy az igazság iránti szükséglet kielégítésének funkciója egyértelműen azonosítható a hagyományos igazságszolgáltatásban, hiszen a “kibillent rend helyreolása” a célja. Mivel az igazság mibenlétének kérdése a filozófia alapproblémája, a helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatánál, annak eldöntése az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy **igaz-e, hogy más igazságelmélet az alapja**, mint a hagyományos igazságszolgáltatásnak. Ebben az alfejezetben kívánom igazolni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás ugyanúgy **feladatának tekinti a “rend helyreállítását”,** mint a tradicionális igazságszolgáltatás: **azaz, az igazság iránt megnyilvánuló szükségletben nincs különbség a két megközelítés között. Van viszont abban, hogy a két megközelítés miként definiálja a “kibillent rend” fogalmát, és abban, hogy hogyan és milyen eszközökkel akarja helyreoltni azt.**

Igazság nélkül nincs megbékélés, és megbékélés nélkül nincs béke. A resztoratív eredménynek átalakító hatásuk van: az **áldozatokat túlélőkké, a konfliktust együttműködéssé, a szégyent önértzetté, és az egyéneket közösséggé változtatja.**³⁰⁷ Johnstone szerint a helyreállító igazságszolgáltatás az **igazságról alkotott felfogásában különbözik** a hagyományos igazságszolgáltatástól.³⁰⁸ A felelősség felébresztése, a megoldások megtalálása, a kár jóvátétele az elsődleges jellegzetessége a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének. Howard Zehr a helyreállító igazságszolgáltatás működésére az utazás metaforáját használja: utazás, amely az

³⁰⁷ McCold, P.: A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata In: Herczog, M. (ed): Megbékélés és jóvátétel. Család, Gyermek, Ifjúság KH, Budapest, 2003.

³⁰⁸ Johnstone, G.: How and what terms, should restorative justice be conceived? In: Zehr, H. – Toews, B. (eds.): Critical Issues in Restorative Justice. Criminal Justice Press, Monsey, New York, 2004, p.6.

'idegenségből' a 'valahova tartozás' felé vezet.³⁰⁹ A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanis nem egyszerűen egy mód a büntető igazságszolgáltatási rendszer megreformálására, hanem olyan **holisztikus elvek rendszere, amely azt a változást jelzi, ahogy a világban az igazság működik** – írja Braithwaite.³¹⁰

2.1.1. Morál, etika és igazságosság

A bűnelkövetés menthetetlenül erkölcsi kérdés (is). A bűnözéssel kapcsolatos diskurzusok ugyanis szükségszerűen kitérnek a jó és a rossz, a megfelelő és a megengedhetetlen, a morális és immorális, illetve a károkozás és kárenyhítés kérdéseire. Az egyetemes erkölcs gondolatával azonban óvatossá kell lennünk: „az erkölcs azoknak a szabályoknak és értékeknek az összessége, amelyet általánosan elismer és magára kötelezőnek tart valamely emberi közösség. [...] Az erkölcs ilyenformán történelmileg kialakult képződmény, szabályok összessége, amely nem vihető át minden további nélkül más csoportok tagjaira, s amely együtt változik az ember történelmileg kibontakozó szabadságfelfogásával [...] Mindaddig nem sikerült még részkerölcsökből mintegy lepárolni az emberiség egyetemes erkölcsét. Nem azért mintha nem volna nagyon **komoly egyetértés bizonyos alapértékekben és normákban**. Nem nehéz belátni, hogy **egyetlen erkölcs sem boldogulhat a szabadság, egyenlőség, emberi méltóság, igazságosság stb. eszméi nélkül**. A probléma nem az általános szabályokból adódik, hanem alkalmazásukból [...] Miként alkalmazhatók az általános eszmék a különféle, történelmileg kialakult életformák és kultúrák kontextusában, azaz hogyan közvetíthetők a különböző klímájú, földrajzi helyzetű, vallási meggyőződésű, gazdasági fejlettségű, civilizációjú csoportoknak” – kérdezi Nyíri.³¹¹ Pokol Béla úgy látja, hogy az „elmúlt évtizedekben [...] olyan morálemléletek kezdtek terjedni, melyek (1) csak a morál alacsonyabb fokán, mint **szokáserkölcst ismerték el a több morális érték és erény kompromisszumát megtestesítő közmorált**, és (2) egy **magasabb szintű morálként az igazságosság körül szerveződő univerzális morált** konstruálták meg. Így mint a morális fejlődés csúcsa [...] az igazságosságra szűkített morál lett ebben a felfogásban.”³¹² Ennek első megfogalmazója John Rawls, aki az igazságosságot állította morálemlélete középpontjába, noha ő azért még tartózkodott a többi morális érték explicit leértékelésétől. Jürgen Habermas etika és morál között tesz különbséget: az etikai kérdések saját

³⁰⁹ Zehr, H. (2000): Journey to Belonging. Conference Paper. “Restorative Justice as a Challenge for the New Millennium.” Fourth International Conference on Restorative Justice for Juveniles. Tübingen, Germany, 1-4 October 2000.

³¹⁰ Braithwaite, J.: Principles of Restorative Justice. In: von Hirsch, A. – Roberts, J. – Bottoms, A. – Roach, J. – Schiff, M. (eds.), Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms. Oxford: Hart, 2003

³¹¹ Nyíri, T. (2003): Alapvető etika. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 17.o. Idézi: Pokol, B.: Jegyzetek az erkölcs és a morál szerepéről a modern társadalmakban. Jogelméleti Szemle 2005/3.sz. URL: <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol23.html>

³¹² Pokol, B.: Moráleméleti tézisek: összefoglalás, Jogelméleti Szemle, URL: <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol41.html>

közösségünk óhajtott életformájára (azaz önértelmezésére) vonatkoznak, a morális normák pedig minden lehetséges emberi közösség számára érvényesek kívánnak lenni.³¹³

Ezzel a **morálemléletek két meghatározó vonala** alakult ki. Egyfelől Kant, Rawls és Habermas nevéhez köthető **liberális irányzat**, amely a morált az egyes ember tudatos döntéséhez kötve, már a kiindulópontokban eltekint a társadalomban létező és az egyént kívülről kötő morális/erkölcsi szabályok lététől. Másfelől Hegel, Jhering és Hartmann nevével fémjelzett **kommunitárius (közösséglvű) morálemlélet**, amely a közösségi erkölcs létezését feltételezi, és az egyén morális döntését ehhez szilárdan hozzákapcsolja, és a közösségi erkölcsöt mozdulatlanak és változatlanak tételező morálemléleti irányzat. A liberális és a kommunitárius filozófia közötti talán legjelentősebb különbség, hogy **a liberálisoknál a morális érték megtestesítője az egyén, míg a kommunitáriusoknál a közösség.**

Abban minden etikai irányzat egyetért, hogy a jó és a rossz közötti különbség tudatában, szabadon végrehajtott tetteink és/vagy ezek indítékai számonkérhetőek, tudnunk kell őket igazolni, azaz felelősséggel tartozunk értük. Ez **a felelősség a közfelfogás szerint elválaszthatatlan az ember erkölcsi méltóságától.** Ezt abban az értelemben is fontosnak gondolom, ahogy Egyed Péter a kötelesség és a lelkiismeret kapcsolatának elemzésénél írja: a „morális lény önmaga iránti kötelessége egy formális összhangot jelent akaratának maximái és a személyében levő emberiség *méltósága* között”.³¹⁴ Az eredeti szövegben a szerző az emberi kötelesség és a méltóság között teremtett kapcsolatot, én a hangsúlyt inkább az ‘*emberiség méltóságára*’ helyezném. Értelmezésemben a kanti morális lény kötelessége éppen azért keletkezik és áll fenn, mert a benne rejlő emberi méltóság csak “egy hányada” az emberiség méltóságának, azaz a minden emberben meglévő méltóságnak. Az erkölcsi felelősség kérdése a hagyományos igazságszolgáltatást in concreto kevésbé érdekli, hiszen ez már megjelent a büntetendővé nyilvánítás jogalkotói döntésében, és nyilvánvaló módon kifejeződik az alkalmazott szankcióban, amelyet valamely motívum, célzat, körülmény fennállása miatt alkalmaztak hosszabb tartamban, vagy súlyosabb formában. Nem is a büntetőjogi bűnösségi körülmények értékeléséről beszélek, amely a jog szempontjai szerint alapozza meg a felelősségre vonást. Arról a fajta **felelősségről** és számonkérhetőségről beszélek, amely a lényegét adja a helyreállító igazságosságnak: **a tettel való szembenézés, és az erkölcsi felelősségvállalás elengedhetetlenségéről.** Még azt is megkockáztatom, hogy ebből a szempontból **a helyreállító igazságszolgáltatás is „tettarányos”, hiszen „érdem szerint” mér: olyan mértékű lelkiismeretfurdalást és olyan szintű megkövetést vár el, amelyet az okozott sérelem indokol.** Irodalmi példát hozok, amely erre az elvárt tartalomra, a bűnbánatra és a bűnhődésre utal. Arany

³¹³ Habermas, J. (1992): Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, Idézi: Felkai, G.: Búcsú a szociológiától. Jürgen Habermas új Jogelmélet-e. Szociológiai Szemle 1994/1.sz. 167-173.o.

³¹⁴ Egyed, P. (2006): A kanti lelkiismeret- és kötelességetika átértékelése a posztmodern korban. Református Szemle, 90. évfolyam, 2006. november—december, 6, 685—704, URL: <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf6396.pdf>

János: Ágnes asszony c. balladájának első szakasza így szól: „Ágnes asszony a patakban / Fehér lepedőjét mossa; / Fehér leplét, véres leplét / A futó hab elkapdossa. / Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.” A ballada nem a bűnről, hanem a bűnhődésről szól, és ez utóbbi súlyát még jelentősegteljesebbé teszi, hogy a büntetés kikerül a földi igazságszolgáltatás kezéből. Már régen nem Ágnes asszony leplén van a vérfolt, hanem a lelkében. Lelki bűnhődése igazodik a bűn súlyához. Dosztojevszkij a “Bűn és bűnhődés” c. regényében szintén ilyen etikai élethelyzetet vázol fel: átléphetők-e a társadalmi-erkölcsi normák? Mit tehet az egyén a nyomor, a kiszolgáltatottság ellen? Szabad-e bűn által kitörni a társadalom pereméről? Átléphetők-e e határok büntudat nélkül, és milyen a büntudat által okozott szenvedés? Nekem – már jó ideje – a Raszkolnyikov melletti három kulcsfigura a helyreállító igazságosság lényegét jeleníti meg: Szonya a főszereplő lelkét, Razumihin a testét mentené meg, Porfirij pedig a gondolkodásmódját szeretné megváltoztatni, helyes útra terelni. Voltaképpen erre vállalkozik a helyreállító igazságszolgáltatás is...

Az erkölcs a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást meghatározó normák összessége. A kötelesség-etika racionális megalapozása terén döntő elmozdulás következett be a huszadik század második felében. Az univerzális észtörvényekkel magányosan viaskodó egyéni értelem ítéletét az ésszerű érvek vitájában kialakuló egyetértés követelménye váltotta fel.³¹⁵ Az etikának nem a jó életről alkotott különféle elképzelések tartalmát kell vizsgálnia, hanem az igazságos diszkurzus szabályait, mert ezek azok, amelyek betartása mindenkitől megkövetelhető. A Habermas által kidolgozott **kommunikatív cselekvésemélet szerint** az ember, mint társas lény minden cselekedetét a mások megértésének és elismerésének igényével hajtja végre. **A közös normák elfogadására irányuló racionális cselekvésegyeztetés igénye tehát a társadalmi együttélés természetéből következik**, s nem szorul külön igazolásra. Minden további nélkül igaznak (érvényesnek) tekinthetjük azokat a normatív (értékítéletet tartalmazó) kijelentéseket vagy cselekvésszabályokat, amelyeket egy tényleges diszkurzus-helyzetben minden ésszerűen okoskodó résztvevőnek el kellene ismernie.

„A mitológiától megfosztott természet racionális átlátása és technikai uralása úgy intézményesül a kapitalista társadalomban, hogy az individuumoknak meg kell tagadniuk saját szubjektivitásukat, s el kell nyomniuk belső természetük spontaneitását. A szubjektumok, akik kedvéért varázstalanították, eldologiasították s legyűrték a külső természetet, most elsorvadnak és elidegenednek saját természetüktől. Minél inkább egy egyre toladóbban igazgatott társadalomban ölt testet az instrumentális ész, annál kevésbé lehet különbséget tenni haladás és hanyatlás között” – mondja Habermas.³¹⁶ Ebben a helyzetben az emberi cselekvés **ötféle racionalitástípust** követhet: (1) a célracionális cselekvést, (2) a stratégiai racionalitást, (3) a normatív racionalitást és értékracionális cselekvést, (4) a dramaturgiai cselekvést, és végül (5) a kommunikatív cselekvést. A kommunikatív

³¹⁵ CELLU, Érvélmódok, URL: <http://www.elotiszaert.hu/download.php?id=455>

³¹⁶ Habermas, J. (1994): A cselekvésracionalitás aspektusai. Atlantisz Bp. p.: 235.

cselekvés – melyben a résztvevők megegyezésre törekcszenek és nem a másik legyőzésére – az objektív, a szociális és a szubjektív világra egyaránt vonatkozik, és a nyelv, és a kommunikáció kitüntetett szerepet kap működésében.³¹⁷

Habermas a morális tudat, a cselekvésperspektíva és a cselekvéskoordináció összefüggéseit szintetizálja, amikor hat morális fokról beszél. Ezek, **az egyre magasabb morális fokok egyre átfogóbb igazságossági koncepciókat jelenítenek meg**. A magasabb morális fokról tekintve derül fény a korábbiak igazságossági deficitjére – mondja Sik Domokos.³¹⁸ Az első morális fokon a tekintély által megszabott igazságosság maximálisan önkényes, semmilyen módon nem legitimálható, csakis erőszakkal tartható fenn – ez azonban csak a második fok felől válik értelmezhetővé. A második morális fok az egyéni érdekekhez köti az igazságosság koncepcióját: igazságos az, ami az egyéni érdekek harcából kikerül. A harmadik fok Goffmann megállapításait hasznosítva a szerepekhez köti az igazságosság fogalmát, és azt tekinti igazságosnak, ami a társadalmi szerepeknek megfelel. A negyedik morális fokon a normarendszer a mérvadó, és ezen belül értelmezhető az igazságosság. Végül **az ötödik és hatodik, azaz a posztkonvencionális szinten az érintettek mindenkori konszenzusa az igazságosság egyetlen legitim mércéje**.³¹⁹ Habermas szerint az erkölcsi cselekvés iránti igény a konfliktushelyzetek megalapozott megítélésén alapul. A konfliktusok morális megoldása eleve kizárja az erőszakot és az elvtelen kompromisszumot. A morálisan megalapozott cselekvés alapja a diszkurzivitás és a megértés. A diskurzusetika értelmében tehát az minősül helyesnek, amit egy torzítás- és uralommentes vitában az érintettek helyesnek fogadtak el. A folyamatban kiemelt jelentősége van a szolidaritásnak, amelynek alapja a másik fél nézőpontjának átvételére való képesség, az empátia.³²⁰ **A diskurzus-etika középpontjában az uralommentes kommunikáció áll**, és három követelmény biztosítja, hogy a diskurzusban szabad etikai konszenzus jöjjön létre. A **hozzáférés követelménye** szerint mindenkinek egyenlő esélye van a párbeszédben való részvételre, ha megfelel a kommunikációs készség minimális elvárásainak. A **közös nyelv használata** a közös értelmezést, és így egymás szándékainak megértését teszi lehetővé. **Az érvelés követelménye** szerint mindenkinek lehetőséget kell kapnia véleménye elmondására, illetve más vélemények vitatására. Az indokolás követelménye szerint az egyetemes érvényesség követelménye mindenkit kötelez: az etikai állításokat az igazolja, hogy elfogadják azok, akik ebben megegyeznek, valamint mindazok, akikre hatással vannak.³²¹

³¹⁷ Habermas, J. (1994): A cselekvésracionális... id mű, p. 235.

³¹⁸ Sik D. (2007): Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében. In: Kötőjelek, 47-67.o. URL: <http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-830/kotojelek2007/TPUBL-A-830.pdf>

³¹⁹ Sik D. (2007): Szocializáció... id mű, 47-67.o. URL: <http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-830/kotojelek2007/TPUBL-A-830.pdf>

³²⁰ Habermas, J. (1983): Moral Consciousness and Communicative Action, MIT Press 1990, Idézi: Szekszárdi, J. – Horváth H. A. – Buda M. – Simonfalvi I.: Útkeresés a labirintusban, Kutatás a serdülők erkölcsi szocializációjáról. Magyar Pedagógia 2000/4. p. 473-494.

³²¹ Habermas, J. (1983): Moral Consciousness... id mű, p. 473-494.

2.1.2. A helyreállító igazságszolgáltatás diszkurzivitása

A diszkurzív fogalmának (vagy a fogalom tartalmi megfelelőjének) a mai társadalomtudományok többségében jelentősége van. A diskurzus intézményes gyakorlatokkal összeszövődő nyelvi cselekvések hálójában, amelyben a kategóriák, jelentések nem rögzítettek, hanem a társadalmi kapcsolatokban konstruálódnak.

A **diszkurzív politológia** a politikatudomány 1990-es évek kezdetétől formálódó új területe, amelynek a középpontjában az a **szemléleti újítás** áll, hogy művelői a politikát **diskurzusnak, azaz jelentéses valóságnak tekintik**. Ellentétben azokkal a nézetekkel, amelyek a politikát pusztán kommunikációnak, nyelvi eszközökkel folytatott hatalmi harcnak gondolják, a diszkurzív politikatudomány a valóságot nem akarja a politikai beszédre redukálni. A diszkurzív elemzés a politikatudományban azt az – egyéni és társas – értelmezői tevékenységet vizsgálja, ahogy a politikai szereplők jelentést adnak a körülöttük lévő valóságnak. Célja ezért az, hogy mindenekelőtt feltárja és bemutassa a jelentésadás finom és összetett mechanizmusait.³²² A diszkurzív politikatudomány egymástól független iskoláit és irányzatait négy dolog köti össze: (1) az a meggyőződés, hogy a körülöttünk lévő világról alkotott tudást konstrukciónak, mégpedig (2) egy szociális konstrukciós folyamat termékének tekinti. Az, hogy ebben a konstrukciós folyamatban (3) kulcsszerepet szán a diskurzusként felfogott nyelvnek [...], s hogy (4) elmélettörténetileg a posztstrukturalizmus irányzatához kapcsolódnak.³²³

A diszkurzív megközelítésnél persze a legtöbbször az is kiderül, hogy a leíró megközelítés nem elégséges, normatív szempontokat, és értékeket is figyelembe kell venni. Balogh szerint a posztmodernen túllépő 'újmodern' gondolkodás megjelenésével, amelynek középpontjában az igazságosság kérdése áll, „lezárult, vagy legalábbis gyors ütemben közeledik a végéhez a társadalomelmélet leíró-szociológiai korszaka, amikor a társadalomelméleti paradigmák [...] szociológiai nagy elméletekként (grand theory) jelentek meg. **Az igazságosságnak az erkölcs, a jog és a gyakorlati filozófia iránt nyitott normatív elveinek elemzése**, mint a társadalmi integráció és az együttműködés formáit és intézményeit alakító szabályok megalapozása, érvényesítésének, működésének feltételei és következményei, illetve mindezek elemzése, **messze túlmutat a leíró jellegű szociológiai elmélet bármily tágran értelmezett lehetőségein**”.³²⁴

Harré a pszichológia területén érvényesülő paradigmaként tételezi a diszkurzív fogalmát, és **három nagy pszichológiai paradigmát különböztet meg**: 1.) a behaviorizmust, amely szerint a pszichológia feladata a cselekvőt érő külső ingerek és a rájuk adott, megfigyelhető válaszok szabályszerű

³²² Szűcs, Z.G. (2008): A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet, Tudományszemléleti és módszertani esszé. Műhelytanulmányok 2. Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézet, 2008

URL: <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf>

³²³ Szűcs, Z.G. (2008): A diszkurzív politikatudomány... id mű

URL: <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf>

³²⁴ Balogh István: Igazságosság és politika. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2006., 72.o.

összefüggéseinek feltárása. 2.) A kognitív pszichológiát, amely működési szabályai révén azonosítja az elmét, és 3.) a diszkurzív pszichológiát, amely az emberi lelket és a pszichológiai jelenségeket az emberek közti kommunikációban és interakciókban létrejövő társadalmi képződménynek tekinti.³²⁵

Bár Harré e három paradigmát a pszichológia tudománya három domináns típusának nevezi, a fő határvonalat filozófiai alapon húzza meg, és a diszkurzív pszichológia legjelentősebb forrásának Wittgenstein analitikus filozófiáját tekinti. Orthmayr Imre élvezetes olvasmányt nyújtó tanulmányban³²⁶ szedi ízekre Harré nézeteit a diszkurzív pszichológiáról, annyiban azonban Harrénak feltétlenül igaza van, hogy keresi azokat a formákat, amelyek a pszichológia tudományterületén a posztmodern kihívásokra válaszolnak, s ezt a diszkurzív pszichológia fogalomkörének kidolgozásával vélte megtalálni.

A fenti alcím választása azonban nem hasonló szándékokat jelez, tehát nem vállalkozom a diszkurzív helyreállító igazságszolgáltatás elméletének kidolgozására. Már csak azért sem, mert az értekezés eddigi fejezetei is remélem, azt bizonyították, hogy maga a helyreállító igazságszolgáltatás fogalomköre is képlékeny. Ráadásul az általa vallott új paradigmát szembeállítani csak a hagyományos igazságszolgáltatás paradigmájával lehet, mivel a helyreállító igazságszolgáltatás csak módszereiben indult különböző vágányokon, önmagában is kidolgozatlan elméletalkotásában még nem. A **diszkurzív elemzés** lehetőségének beemelésével jelen fejezetbe inkább csak annak a megkülönböztetésnek kívánok hangsúlyt adni, hogy a bűnelkövetésről folyó diskurzus – lett legyen az formális, igazságszolgáltatási keretekben folyó, vagy egyéb formájú – egyszerre tartalmaz leíró és normatív elemet, és mindig felkínál egy lehetséges módot a különféle szerepek, ügyek, feladatok megértésére és a viselkedés hozzáigazítására ehhez a megértett valósághoz. Mivel az igazságszolgáltatás is társas tevékenység, és mindig jelen vannak benne – legalább potenciálisan – rivalizáló értelmezési lehetőségek, az alternatív normák szüntelen konfrontációja egy folytonos alakulásban lévő, heterogén, többértelmű társadalmi valóságot teremt.³²⁷ Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy **a vita, mint mechanizmus, tehát az a folyamat, amelyben a jelentésadás megtörténik társas jellegű.** Mégis azt tapasztaljuk, hogy **ez a jelentésadás alig-alig terjed ki az igazságszolgáltatásban szereplők önreflexióira, tapasztalataira.** A hagyományos igazságszolgáltatás vonatkozásában ez talán még helyénvaló is lehet. A helyreállító igazságszolgáltatás azonban más paradigmát állít a középpontba. **A diszkurzív elemzés a helyreállító igazságszolgáltatás hermeneutikai aspektusát emeli ki:** azzal foglalkozik, miként értik és teremtik meg egyidejűleg egymással, a valósággal, valamint az általuk megélt valóság leírására csekély mértékben alkalmas jogi nyelvvel folytatott párbeszédben az érintettek az igazság elérésének folyamatát. Itt is szembe kell néznünk azonban az igazság alapproblémájának kettősségével: annak

³²⁵ Orthmayr, I.: Rom Harré diszkurzív pszichológiája, Replika 25.sz. URL: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/25/orth.htm>

³²⁶ Orthmayr, I.: Rom Harré... id mű, URL: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/25/orth.htm>

³²⁷ Szűcs, Z.G. (2008): A diszkurzív politikatudomány... id mű
URL: <http://mek.niif.hu/06200/06225/06225.pdf>

meghatározásával, hogy mihez viszonyítunk, és azzal, hogy miben áll az igazság maga, azaz mi az igazság természete.

2.1.3. Az igazságosság fogalma és értelmezése

„A politikai filozófia valószínűleg nem lenne politikai filozófia, ha nem törekedett volna az ókor óta az igazságosság elvének és a „jó társadalom” titkának megfejtésére. Kezdetől az értékek és normák világába kellett elmerülnie, hogy megértse és megfejtse azokat, hogy végül is egy ’igazságos rendszer’ eszményét állítsa a valóság ellentmondásos rendszerével szembe” – írja Hülvely.³²⁸ Egyértelmű, hogy **az igazságosság a modern társadalom egyik alapértéke és normatív követelménye**. A társadalom ugyanis magáévá tette azt a felfogást, hogy az elfogadható – vagy még inkább a támogatásra érdemes – társadalmi berendezkedésnek igazságosnak kell lennie, meg kell felelnie az igazságosságra vonatkozó társadalmi képzeteknek. Hogy az adott társadalmi berendezkedést az emberek többsége igazságosnak minősíti-e, az rendkívül erőteljesen befolyásolja a társadalom legitimációját, az embereknek a rendszerhez való viszonyát, társadalmi közérzetét és a társadalmi kohézió állapotát. Az **igazságosság normatív követelménye univerzális**, a társadalmi cselekvés minden szférájában megjelenik, és az értékmérő szerepét tölti be. A leginkább a javak és esélyek társadalmi elosztásának kialakult rendjét érinti. Alapvető igény ugyanis, hogy a javak elosztása igazságos legyen, ami a hazai kutatási tapasztalatok szerint azt a kardinális igényt fejezi ki, hogy a társadalom ne tűrje el a kirívóan nagy egyenlőtlenségeket, és a társadalmi érvényesülést ne a családi-társadalmi helyzet, a kapcsolatok, hanem az egyén rátermettsége, alkalmassága határozza meg.³²⁹

Az igazság és az igazságosság nem azonos tartalmú fogalmak. A tudomány (vagy a tapasztalat) által föltárt törvények jelentik az **igazságot**, az **igazságosság** viszont **társadalomelméleti fogalom**, amely a társadalmi folyamatok és egyéni tevékenységek **humánus tartalmát** fejezi ki normákban, elvárásokban, jogi követelményként – a modern demokráciákban pedig alkotmányos társadalmi berendezkedésként.³³⁰ A társadalomelméleti irodalomban közhelyszerű megfogalmazás, hogy az **igazságosság: rend a közjó érdekében**.

Az igazságosság hagyományosan filozófiai és társadalomelméleti kérdés. Az igazságosság vizsgálata kapcsán a társadalomkutatók legtöbbször azzal foglalkoznak, hogy vajon milyen elvek és szabályok szervezik a társadalmakat és hogy formális szempontból ezek megfelelnek-e az igazságosság követelményének. Az **igazságosság legtöbbször normatív kiindulópont**, az elemzők pedig kritikai

³²⁸ Hülvely István: Könyvismertetés Balogh István: Igazságosság és politika (Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó, 442 oldal, 3100 Ft), Politikatudományi Szemle XVI/1. 151–160. pp., MTA Politikai Tudományok Intézete URL: http://www.poltudszemle.hu/szamok/2007_1szam/2007_1_hulvely.pdf

³²⁹ Gazsó, F.: Igazságosság a modern társadalomban,

URL: http://partfuggetlen.hu/Civil/Magyar_Szocialis_Forum/igazsagosabb_gazso.html

³³⁰ Samu, M.: Az igazságos társadalom és az alkotmányosság, Magyar Tudomány 2010.9.sz.

URL: <http://www.matud.iif.hu/2010/09/01.htm>

szempontból vetik össze a társadalmak működését az elvek érvényesülésével, legyen szó akár a politikai, akár a gazdasági vagy társadalmi igazságosságról, akár a jogrendszer által közvetített és szabályozott formális elvárásokról és követelményekről.³³¹ Az **igazságosság elsősorban eszmény** – mondja Pálincás – soha meg nem valósítható cél. Az emberi tevékenység célvezérelt volta következtében azonban éppen ezért rendkívül fontos. A világban minden és mindenki egyensúlyra törekszik, amely törekvés sokszor célul tűzött eszmények követésében ölt testet. „Amikor tehát megpróbáljuk meghatározni az igazságosság mibenlétét, érdemes észben tartani, hogy nem csupán a múltat és a jelent vizsgáljuk, hanem a jövőt alakítjuk. **Egy társadalom jelentős mértékben olyan lesz, amilyen igazságosságfelfogást magáénak vall.**”³³² Mindennek ellenére – vagy talán éppen ezért – a modern igazságosságelméletek inkonzisztensek: a norma és a tényszerűség közötti szükségképpen feszültséget olyan logikai konstrukciók kidolgozásával hidalják át, amelyek megszakítják az igazságosságelv, a személyre vonatkozó felfogás, valamint az intézménytípus közötti logikai összefüggést. Az **igazságossági elvek** meghatározásának egyik módszertani sajátossága az, hogy logikailag **nem vezethetők le közvetlenül valamely általánosabb szintű téziséből, elvből** (így például a szabadságra vagy egyenlőségre vonatkozó általános felfogásból), vagy valamilyen erkölcsi tételből, etikai követelményből, hanem csak egy olyan [...] **hipotetikus szerkezetből**, amely az igazságosság elvének megalapozásául szolgál – mondja Balogh.³³³ Arra a kérdésre, hogy mi az alapja ennek a hipotetikus szerkezetnek Rawls a modern alkotmányos **demokrácia politikai kultúráját**, Höffe az **antropológiai szinten definiált csereviszonyt**, Habermas pedig a **kommunikatív szituáció** általános (ideális) feltételeit jelölte meg, amelyek mindegyike be van ágyazva a modern társadalom történelmi-társadalmi viszonyaiba. Következésképpen „az igazságosság valamely elvének megalapozása szempontjából a hipotetikus modellkonstrukciók (mint például az eredeti helyzet, az ideális kommunikatív szituáció, vagy a közösségi licit modelljének) kidolgozása közvetlen, de nem kielégítő megoldást jelent, mert szükségképpen merülnek fel további kérdések most már magára a hipotetikus modellre nézve. Kielezett formában a kérdés úgy szól, hogy az előzetesen megfogalmazott igazságossági elveknek megfelelően kialakított hipotetikus modell megfelelő eszköz-e arra, hogy az elvek igazolásán kívül azok megalapozásában is szerepet kaphasson”.³³⁴

Az igazság témaköre nem köthető egyetlen névhez, eszmei áramlathoz vagy időponthoz. Foglalkoztak az igazságosság kérdésével a görög gondolkodók, Hume, Kant, és számos más filozófus, aki az erkölcs és a morál témakörét boncolgatta. Az igazságosságról való gondolkodás korábban az erkölcsstan, a teológia és a jogtudomány területére tartozott. A modern társadalmakban a

³³¹ Örkény, A. – Székelyi, M. (1998): „Igazságosság és legitimáció. Rendszerváltás után trendek Kelet-Európában.” in: Társadalmi riport 1998, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 549–571.

³³² Pálincás, J.: Az igazságosság mint eszmény. Hitel 2007/8.sz. 30-41.o.

³³³ Balogh István (2006): Igazságosság és politika. Budapest, L'Harmattan Kiadó, pp.442.

³³⁴ Balogh István (2006): Igazságosság... id mű, 386.o.

társadalomelmélet és a filozófia mellett különösen az etika, a teológia, a szociológia, a hatalomelmélet, a közgazdaságtan és a jogtudomány e vonatkozású elemzései nélkülözhetetlenek.

Az 1990-es évektől kezdve egyre természetesebbnek vesszük, hogy a társadalmi igazságosság minden demokratikus társadalom feltétele. Noha az igazságosság igen régi fogalom, hiszen már Arisztotelész különbséget tett a cserére és az elosztásra vonatkoztatott igazságosság között, kétezer év alatt eljutottunk oda, hogy Hayek már a „társadalmi igazságosság illúziójáról” beszél. Mi tehát az igazságosság? Gyengülni tud, és ki tud múlni a történelemből? Mérték egyáltalán? Vagy elérendő cél? Nem ígérem, hogy minden kérdésre válaszolni tudok, ugyanis ebben a fejezetben a kérdések meghatározott körével foglalkozom, azzal a körrel, amely közvetlenebbül kapcsolódik a kriminálpolitikához.

Mi tehát az igazságosság? Az **igazságosság erkölcsi, jogi és politikai fogalom**, amely normatív leírást ad egy személyeket és cselekvéseiket érintő helyzetről a tekintetben, hogy azok bizonyos szabályoknak és értékeknek való megfelelésük szerint „igazságosak” vagy „igazságtalanok”. Alapvetően **három megközelítésből érthetjük meg**.³³⁵

1.) Gondolkodhatunk róla, mint **kettős előnyről**, tehát tekinthetünk úgy az igazságosságra, mint az alku kimenetének kérdésére. Nem kérdéses ugyanis, hogy vannak olyan helyzetek, a konfliktusoknak olyan szakaszai, amikor mindkét fél akkor jár jobban, ha megegyeznek. Az igazság ebből a szempontból a megállapodás előnyeinek és terheinek szétosztásaként értelmezhető.

2.) Gondolhatunk az **igazságosságra, mint kölcsönösségre**. Ebben az esetben nem magára az alkura vagyunk figyelemmel, hanem a méltányos eljárásra, vagy a megfelelő árra. Az igazságosságot ebben az esetben úgy fogjuk fel, mint egyenlő értékű cserét.

3.) Tekinthetjük az igazságosság lényegének az **eljárásbeli pártatlanságot**, amely úgy tekint az igazságosságra, mint amely „figyelembe veszi a másik ember nézőpontját is” és azt a kérdést teszi fel, „hogyan szeretnéd, hogy bánjanak veled?”.

Vannak természetesen konzekvenciái annak, hogy melyik modell szerint közelítünk az igazságossághoz, és ez a megközelítés azt is meghatározza, hogy mit várhatunk a gyakorlati megvalósulástól, és **milyen igazságossági dilemmákra számíthatunk** a társadalmi elosztás folyamatában, az egyenlőség és szabadság értékkonfliktusában, a társadalmi intézmények normatív alapelveinek szerveződésében, az állami társadalmi koordináció és intervenció normatív szempontjaiban való érvényesülésében, illetve az igazságos elosztás generációs vonatkozásaiban.³³⁶

Az **igazságossági elvek érvényesülését** és megítélését a közvéleményben legalább három szinten elemezhetjük. 1.) A legközvetlenebb szint az **egyén élettere**: vajon mennyiben látja a társadalom

³³⁵ Wolff, J.: Models of Distributive Justice. URL: www.homepages.ucl.ac.uk/~uctyjow/MDJ.doc

³³⁶ Örkény, A. – Székelyi, M. (1998): „Igazságosság és legitimitás. Rendszerváltás után trendek Kelet-Európában.” in: Társadalmi riport 1998, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 549–571.

polgára saját életesélyeit igazságosnak vagy igazságtalannak a többi ember lehetőségeihez és teljesítményéhez képest. 2.) A második szint az **ideológia és az elosztási rendszer megítélésének** szintje. Ide olyan kérdések sorolhatók, hogy miként látják az emberek az intézményesen behatárolt érvényesülés lehetőségeit, milyen elveket fogadnak el vagy utasítanak el akkor, amikor a piacról és a jövedelemelosztásról gondolkodnak, hogyan értékelik az egyenlőtlenségek okait, a siker és kudarc társadalmi feltételeit, elfogadják-e az állam szerepét az egyenlőtlenségek mértékének szabályozásában. 3.) A harmadik szint a **normatív igazságossági elvek választásának területe**. Ez a nagy **értékválasztások dimenziója**, ahol az emberek arról vallanak, hogy mennyire tartják abszolútnak a szabadság értékét, hol húzzák meg a határt az egyéni érdem és teljesítmény szabad és korlátlan kibontakoztatásában. A különböző **értékválasztások** (akár a személyes, akár a rendszerszintű-ideológiai, akár a normatív) **döntő szerepet játszanak a társadalmi és politikai intézmények legitimációjában.**³³⁷

Az igazságosság **kétféle alaptípusát** már **Arisztotelész**³³⁸ is megkülönböztette egymástól: (1) Az **eljárási (procedurális) igazságosság**, amely a formális szabályok általános elfogadását, a törvények méltányos és tisztességes alkalmazását jelenti. (2) A **szubsztantív, lényegi igazságosság** szerint az igazság az erények együttese, vagy a legfontosabb etikai erény maga. A szubsztantív igazságosság két további értelmezést is felölel, az a.) elosztó vagy disztributív igazságosságot és a b.) kiigazító vagy kommutatív, korrektív igazságosságot.

Az újabb elméletek **többféle igazságossági fogalmat** is kidolgoztak, és sokféle szempont és érték szerinti felosztás létezik, de a létező igazságosság-értelmezések közül egyik sem tekinthető az uralkodó paradigmának.

1.) Az **elosztási igazságosság** az előnyök és a terhek méltányos, jogos vagy pártatlan szétosztását jelenti. Ezek az előnyök és hátrányok a társadalom működésének számtalan dimenziójában és igen sokféle formában megtalálhatók. Ilyenek a jövedelmi különbségek, a gazdagság, a politikai hatalom, az adózás, a munka világa, az oktatás, az egészségügy, a közösségi részvétel, vallási tevékenység. A modern állam igen nagymértékben osztja el újra a materiális javakat. Ehhez igyekszik igazolást találni, s ilyenkor rendszerint a társadalmi igazságosság és a szolidaritás, valamint az esélyegyenlőség értékeit szokta segítségül hívni. „Amikor pedig az állam dolgairól van szó, akkor az olyan, valóban helyettesíthetetlen intézmények, mint például az igazságszolgáltatás, amely nem materiális javakat oszt el, ugyanazokat az elveket használja (igazságosság, pártatlanság), mint amelyek a spontán kialakuló intézményekben is irányítják az emberek közötti interakciókat.”³³⁹ A modern korban a társadalmi igazságosság a leggyakrabban a minimálbérrel, a pozitív diszkrimináció szabályozásával, a

³³⁷ Örkény, A. – Székelyi, M. (1998): „Igazságosság és legitimáció. Rendszerváltás után trendek Kelet-Európában.” in: Társadalmi riport 1998, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 549–571.

³³⁸ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Európa Kiadó, Bp. 1887. 121-155.o.

³³⁹ Balázs, Z.: A spontán rend valósága. Válasz Békés Mártonnak. Kommentár 2008/3.sz.

szociális ellátásokkal, vagy a közoktatással kapcsolatos jogi szabályozásnál merül fel. Az, tehát, hogy egy társadalomban érvényesül-e vagy sem az elosztási igazságosság, komoly mértékben meghatározza a társadalom működését.

A fenti leírás természetesen rögtön felveti a kérdést, hogy mit is értünk a méltányos, jogos vagy pártatlan elosztás fogalma alatt? Úgy tűnik, hogy a szóhasználat sokszor szinonimaként alkalmazza ezeket a jelzőket, és az is előfordul, hogy „ellentétes sarokból” vitázó felek ugyanazokat a fogalmakat használják érvkészletükben. Ennek jórészt az lehet a magyarázata, hogy az igazságossággal kapcsolatos teóriák többsége normatív elmélet, amelyek általános jellemzőkkel olyannak írják le a jelenséget, amilyennek lenniük kellene. A leíró teóriákat ezzel szemben olyannak írják le a helyzetet, amilyenek, azaz a tényleges állapotot.

Az elosztási igazságosság mind társadalmi, mind interperszonális szinten komoly vitákat válthat ki a társadalomban, különösen akkor, amikor szűkösek a források, és meg kell változtatni az elosztás elveit. **Az elosztási igazságot három elv érvényesülése vezérelheti: a méltányosság, az egyenlőség, vagy a szükséglet elve.**³⁴⁰

A **libertariánusok**, mint Nozick és Hayek – akik szemében a legfontosabb, voltaképpen az egyetlen igazán fontos érték az egyéni szabadság – elosztási elvként értelmezik az igazságosságot. Az elosztási igazságosság mindenre kiterjedő elve egyszerűen azt mondja ki, hogy **az elosztás akkor igazságos, ha mindenki jogosult arra a birtokrészre, amelyet ezen elosztás szerint birtokol**. Nozick szerint ennek alapja a tulajdon, az azzal való rendelkezés szabadsága, s a modern társadalom legfontosabb intézménye, a piac. **„Hogy az elosztás igazságos-e, az azon múlik, hogy miképp történik.”**³⁴¹ Egy elosztás tehát akkor igazságos, ha egy másik igazságos elosztás alapján jön létre, legitim módon. Az egyik elosztásból a másikba való átlépés legitim módjait az igazságos átruházás elve határozza meg. A legitim első „lépést” az igazságos szerzés elve határozza meg.

„Nem minden tényleges helyzet jön létre az igazságos birtoklás két elvével: az **igazságos szerzéssel** és az **igazságos átruházással** összhangban. Egyesek lopnak, csálnak, szolgásként vetnek másokat, elszedik a termékeiket, és megakadályozzák, hogy a maguk módján éljenek, vagy erőszakos úton kizárnak másokat a cserefolyamatból. E módszerek egyike sem megengedhető az egyik helyzetből a másikba való átlépés során. Egyesek olyan módon jutnak birtokrészekhez, amelyet nem szentesít az

³⁴⁰ Az Illinois-i Egyetem és a Kaliforniai Technológiai Intézet kutatói elektromos agyi vizsgálatot lehetővé tevő MRI eszközzel vizsgálták a vsz-ek agyműködését, miközben azt a feladatot kapták, hogy egy ugandai árvaházban osszák el az éhező gyermekek között az ételadagokat. A kísérlet a döntéshozás folyamatában vizsgálta az elosztási igazságosság érvényesítésében közreműködő pszichológiai és neurológiai agyi történéseket. A kutatók úgy találták, hogy a méltányosság és a hatékonyság közötti döntéskényszer a kritikus az igazságérzet működésében, és nem csak az ésszerűség, de az érzelmek is szerepet játszanak az elosztásnál. [Justice In The Brain: Equity And Efficiency Are Encoded Differently (May 10, 2008)

URL: <http://www.sciencedaily.com/releases/2008/05/080508143321.htm>

³⁴¹ Nozick, R. (1974): Anarchy, State and Utopia, New York: Basic Books, p.153.

igazságos szerzés elve.³⁴² Az igazságos birtoklás elméletének általános keretét az adja, hogy egy személy birtokrésze akkor igazságos, ha jogosult rá az igazságos szerzés és az igazságos átruházás elve alapján vagy az (előbbi két elv szerint értelmezett) **igazságtalanság jóvátételének elve** alapján.

A jogosultságelmélet alapvonalai megvilágítják az elosztási igazságosság más felfogásainak természetét és hibáit. **Az elosztási igazságosság jogosultságelmélete történeti jellegű; hogy igazságos-e egy elosztás, attól függ, hogyan jött létre.** Ezzel szemben **az igazságosság aktuális időszelvényei szerint egy elosztás igazságosságát az határozza meg, hogyan oszlanak el a dolgok (kinek mi jut) az igazságos elosztás strukturális elve felől nézve.**³⁴³ Az emberek többsége nem fogadja el, hogy csak az aktuális időszelvények lennének fontosak az elosztási részek kérdésében. Általában **egy helyzet igazságosságának értékelésekor nemcsak a benne megnyilvánuló elosztást, hanem az elosztás létrejöttének történetét is relevánsnak tekintik:** tett-e az illető valamit, aminek folytán megérdemli a büntetést, megérdemli, hogy kevesebb jusson neki. Az emberek többsége egyetértene azzal, hogy a büntetések esetében további információkra is szükség van. Hayek³⁴⁴ az igazságot a követendő szabály fogalmával határozza meg, de elmulasztja kielégítően leírni, hogy mi határozza meg a követendő szabályok közötti választást.

2.) Az **eljárási igazságosság** első látásra csak formai követelménynek tűnik, ám közelebbről megvizsgálva kitűnik, hogy lényeges tartalmi elemei vannak. A vizsgálatára irányuló kutatások a **méltányosság speciális sztenderdjeinek érvényesülését elemezték, mint a konzisztenciát, az előítéletességet, az időszerűséget, a korrigálhatóságot, a képviselő érvényesülését, és a kisebbségekkel kapcsolatos helyzetet.** Thibaut és Walker³⁴⁵ 1975-ben publikált kutatási eredményei megváltoztatták az eljárási igazságosságról való gondolkodást. A kutatás eredményei szerint ugyanis az embereknek a méltányos eljárásról alkotott véleményét nem csak az befolyásolja, hogy milyen a kimenete az eljárásnak, de az is, hogy milyen mértékben tartják méltányosnak vagy méltánytalannak az **eljárást**, amely a **kimeneti eredményhez vezetett.** Ez a megközelítés az eljárási méltányosság érvényesülését az abban való **részvétel lehetséges mértékéhez viszonyítja.** A kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a folyamat akkor kielégítő a résztvevő számára, ha a **részvétel mértéke** ahhoz elegendő, hogy (1) rálátása legyen arra, hogy hogyan történik a döntéshozatal, (2) az információ pedig segíti őt abban, hogy értelmezni tudja a helyzetet.

Mint látható, ezek az elvárások csak részben kapcsolódnak az igazságszolgáltatási eljárás formai követelményeire, döntő többségük tartalmi igény. S az is tagadhatatlan, hogy **a globalizáció egy**

³⁴² Nozick, R.: Distributive Justice, In: Anarchy, State and Utópia New York: Basic Books, Inc. Publishers, 1974. 7. fejezet. Elosztási (disztributív) igazságosság. (Babarczy Eszter fordítása)

³⁴³ Nozick, R.: Elosztási (disztributív) igazságosság, in: Huoranszky F. szerk.: Modern politikai filozófia, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Bp. 1998. 141-160. o.

³⁴⁴ Hayek, F. A.: Szociális vagy elosztási igazságosság, in: Ferge Zs.-Lévai K. szerk.: A jóléti állam, Bp. T-Twins 74-85.o.

³⁴⁵ Thibaut, J.W., - Walker, L. (1975): Procedural justice: A psychological analysis. Hillsdale, NJ: Erlbaum. Idézi: De Cremer, D. – STOUTEN, J.: When Does Giving Voice or Not Matter? Procedural Fairness Effects as a Function of Closeness of Reference Points, Current Psychology, Fall 2005, Vol. 24, No. 3, pp. 203–213.

újabb kihívás elé állította az igazságszolgáltatást, hiszen a méltányos eljárásnak, azaz az eljárási igazságosságnak már nem csak a „bennszülött” lakosság, hanem a bevándorló népesség kulturális sajátosságaihoz is illeszkednie kell.

3.) Talán ezzel kellett volna kezdenem, hiszen a büntető igazságszolgáltatás területén a **megtorló vagy retributív igazságosság a legrégebben érvényesülő elv**. A megtorló igazságosság a szabályszegést követő büntető reakció. Bizonyos értelemben formális és osztó tulajdonságok kombinációja, amennyiben megköveteli, hogy mindenki „azt kapja, amit megérdemel” (a törvényszegés következtében), azaz minden normasértővel szemben ugyanazt a szabályt ugyanúgy kell alkalmazni (ugyanannak a normának a megsértése esetén).³⁴⁶ Az olyan közösségben, ahol erkölcsi szabályok vannak, és valaki megsérti ezeket a szabályokat, a megsértett jog- vagy erkölcsi rendet helyre kell állítani. A szabályok megszegése ugyanis gyengíti azok erejét, a megtorlás viszont megerősíti a szabály érvényesülését.

„Az **igazságosság társadalomelmélete** – mondja Balogh – annak tisztázására irányul, hogy **melyek azok a feltételek, amelyek az emberek (közösségek, csoportok, egyének) között kialakult egyenlőségek és az egyenlőtlenségek elosztásának erkölcsi-normatív értékelését meghatározzák**, valamint melyek azok az elvek, amelyek az egyenlőség és az egyenlőtlenség jövőbeli elosztását az említett erkölcsi-normatív értékeléshez közelítik.”³⁴⁷ Rawls társadalomelméleti kérdésként tárgyalja az igazságosság témakörét, és mint Karácsony András írja „a rawlsi igazságosságelmélet csak azon jogfilozófiai (hozzátehetjük: jogszociológiai) elképzelések számára jelent meg vonatkoztatási pontként, melyek a jogfilozófia kérdéskörét, egyébként, mint maga Rawls is, a társadalomelmélet és/vagy a politikai filozófia problematikájával kötötték össze”.³⁴⁸ Rawls nem arra törekedett, hogy egy lehetséges konfliktus-szabályozó elosztási eljárásról írjon, hanem arra, hogy megtalálja az igazságos elosztási eljárást, igazságosságelmélete nem a modern életfeltételek közepette megvalósítható „rendezett társadalom”, hanem a „jól berendezett társadalom” eszméjét alakította ki. Elmélete az optimizmus-pesszimizmus elegyét mutatja fel: optimista, mivel feltételezi, hogy az eredeti állapotban az ész alapján döntenek, és pesszimista, mert úgy gondolja, hogy ez csak a tudatlanság fátylával előidézett legrosszabb helyzetben kényszeríthető ki az emberből. Karácsony értékelése szerint „Rawls víziója az igazságos társadalomról absztrakt, történeti szempontból az első elv (az alapszabadságok) a 18. század politikai és jogi vívmányaihoz, az emberi jogok gondolatához és a politikai uralom demokratikus szerveződéséhez kötődik”. **Az igazságosság első elvének, az egyenlő szabadság elvének konkrét tartalma három szabadsággal fejezhető ki:** az egyenlő szabadság magában foglalja az **egyenlő lelkiismereti és gondolat szabadságot**; az **egyenlő politikai szabadságot**; végül a

³⁴⁶ Szigeti, P., Takács P.: A jogállamiság jogelmélete, Napvilág, Budapest, 1998, 236 o.

³⁴⁷ Balogh, I.: Igazságosság és politika. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2006., 357.o.

³⁴⁸ Karácsony, A. (2001): Rawls recepció a német jogfilozófiában, Jogelméleti Szemle, 2. sz.

URL: <http://jesz.ajk.elte.hu/karacs6.html>

(jog uralma által védett) **egyenlő személyi szabadságot**.³⁴⁹ A második elv pedig – amely csak olyan **társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket tartana igazságosnak**, melyekből mindenkinek, de kiváltképpen a **leghátrányosabb helyzetűeknek előnye származna** – a 19. század azon tapasztalatához kapcsolódik, hogy az „említett jogok ellenére szociális feszültségek jellemzik a polgári társadalmat, tehát ezek mérséklésére kell törekedni, vagyis a szociális állam megalkotására irányuló okos belátásról van szó”.³⁵⁰

Arra a kérdésre tehát, hogy mi az igazságosság alapja, azaz minek alapján döntjük el, hogy valami igazságos vagy nem igazságos, Rawls azt a választ adta, hogy az **igazságosság alapja az egyenlőség**.³⁵¹ Rawls látja, hogy az **alapvető társadalmi intézmények egyenlőtlen társadalmi pozíciókat foglalnak magukban**, és ennek következtében az e pozíciókba beleszülető egyének egyenlőtlen életkilátásokkal rendelkeznek, és ezekre az egyenlőtlenségekre kell alkalmazni az igazságosság elveit.

Rawls a társadalmi berendezkedés igazságosságának elveit három részelv érvényre jutásához köti: a jóvátétel elvének, a kölcsönös előnyök elvének és a testvériség elvének érvényesüléséhez.

1.) Az egyenlőtlenségek olyan természeti jellemzőkön, születési adottságokon alapulnak, amelyekről senki nem tehet, ezért a **jóvátétel elve** szerint a nem az érdemeken alapuló egyenlőtlenségek csak akkor megengedettek, ha ez az egyenlőtlenség javítja a hátrányosabb helyzetűek kilátásait.

2.) Nagyon hasonló tartalmat fejez ki a **kölcsönös előnyök elve**: a jobb helyzetben levő személyek ebből a helyzetből csak akkor húzhatnak hasznot, ha ez a korábbinál előnyösebb helyzetet teremt a náluknál rosszabb helyzetben levők számára.

3.) Végül a **testvériség elve** szerint csak akkor méltányos előnyeink növelésére törekednünk, ha ez a törekvés valamilyen mértékben a kevésbé kedvező helyzetűek számára is előnyös lesz.³⁵²

Rawls megközelítése szerint a **jól berendezett társadalom stabil, vagyis az igazságosság elvei nem változnak** (hiszen azokat az eredeti helyzetben minden ésszerűen gondolkodó ember elfogadta volna társadalmuk szabályozásának örök időkre szóló alapjaként); ez a stabilitás viszont csak akkor jöhet létre, ha **kialakul az igazságosság elveinek megfelelő igazságérzet**. Ez a közös belső erkölcsi érzés, az igazságérzet az, amely biztosítja a stabilitást, mégpedig a társadalom egyensúlyának a stabilitását. Az igazságosság a társadalmi intézmények mércéje, és ha a társadalmi intézmény nem felel meg az igazságosság mércéjének, akkor a társadalmi intézményt meg kell reformálni, vagy meg kell szüntetni. Az igazságosságnak tehát az a szerepe, hogy mérceként szolgál a társadalmi intézmények megítéléséhez és megváltoztatásához.³⁵³ **Luhmann a rendszerszemléletű társadalomelmélet és a**

³⁴⁹ Tóth J. Z. (2005): John Rawls igazságosság elmélete. Jogelméleti Szemle, 1.sz. URL: <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj212.html>

³⁵⁰ Karácsony, A. (2001): Rawls recepció... id mű, URL: <http://jesz.ajk.elte.hu/karacs6.html>

³⁵¹ Rawls, J. (1997): Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest

³⁵² Rawls, J. (1997): Az igazságosság... id mű

³⁵³ Bujalos, I.: John Rawls elmélete

URL: http://jog.unideb.hu/bibo/articles/tanulmanyok/bujalos_I%20-rawls-2004-01-22.htm

jogszociológia problémavilága felől közelített az igazság és a jog kérdéséhez. A modern társadalom jogának luhmanni elemzése leírásra és magyarázatra törekedett, azaz mentes volt mindennemű társadalomkritikai, normatív szemlélettől, ami pedig Rawls megközelítését alapvetően jellemezte. Amartya Sen a fejlődés gazdaságtanát és a társadalmi döntések elméletét kombinálva egy új kutatási területet nyitott az **etika és a közgazdaságtan határterületén**. Sen szerint az **emberi képességek kibontakoztatása az a társadalompolitikai cél**, amelyet minden kormányzatnak és közösségnek támogatnia kell a szegénység és más hátrányos helyzetek megszüntetése, a szabadság kiteljesítése és a társadalmi igazságosság megvalósítása érdekében. Amartya Sen szerint nem a különféle árujavak és a pénzjövedelem birtoklása, és nem az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági növekedés a fejlődés végső célja és értéke. Ezeknek pusztán instrumentális értékük van, eszközként és nem célként értékesek. **A fejlődés az emberi képességek kiteljesítésének folyamataként, s nem a gazdasági prosperitás hagyományos fogalma szerint értelmezendő** – érvel Sen.³⁵⁴

Bármely elv érvényesülését felülírhatja az igazságosság kiterjedtsége (rádíusza), azaz hogy meddig, és milyen körben tartjuk érvényesnek az igazságosság szempontjait. Az empirikus kutatások főként annak vizsgálatára irányulnak, hogy **meg lehet-e határozni, hogy egy személy mikor rekesztődik ki az igazságosság köréből**, és milyen lehetséges következményekkel jár ez a kirekesztődés, kezdve attól, hogy belenyugszunk a személy sérülésébe addig, hogy a kirekesztett népirtás áldozata lesz.³⁵⁵ **A közösség morális határai azonban nem állandók**, és a történelmi és társadalmi történéseknek, eseményeknek megfelelően változnak. Staub népirtás és etnikai tisztogatások elemzése alapján készült esettanulmányokból következtetett arra, hogy az olyan körülmények, mint a gazdasági nélkülözés, a politikai zűrzavar, a háború, az erőszak és a gyors kulturális és társadalmi változások az igazságosság kiterjedésének szűkülését eredményezik, és gyengítik a közösség morális tartását. Ezek a feltételek fenyegetik az emberek életét, biztonságát, és ezt megfelelő alapnak vélik a marginalizált társadalmi csoportok kirekesztésére vagy akár bántalmazására is.³⁵⁶ Vizsgálni kell tehát azt is, hogy ha valaki nem tartozik bele a közösségbe, akkor járhat-e ez a helyzet olyan következménnyel, hogy vele/velük szemben nem kell megtartani a szabályokat.

Balogh meghatározó kérdésnek tartja az **igazságosság megalapozásának problémáját**. „Az elméleti megalapozást azoknak a társadalmi feltételeknek az elméleti meghatározásaként fogjuk fel, amelyek egyrészt **definiálják valamely közösségen belüli egyenlőségek és egyenlőtlenségek körét és**

³⁵⁴ Pataki, Gy.: A fejlődés gazdaságtana és etikája - Tiszteletadás Amartya Sen munkásságának. Kovász, II. évfolyam, 4. szám 1998. Tél (6-17. oldal)

³⁵⁵ Hafer, C.L. – Olson, J.M.: An Analysis of Empirical Research on the Scope of Justice, Personality and Social Psychology Review, November 2003 vol. 7 no. 4:311-323.

³⁵⁶ Staub, E. (1989). The roots of evil: Origins of genocide and other group violence. New York: Cambridge University Press. Idézi: Coryn, C. L. S., & Borshuk, C. (2006). The scope of justice for Muslim Americans: Moral exclusion in the aftermath of 9/11. The Qualitative Report, 11(3), 586-604. Retrieved [Insert date], from <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR11-3/coryn.pdf>

megoszlását a közösség tagjai között, másrészt, amelyek megvilágítják azokat a társadalmi feltételeket, amelyek között az egyenlőségek és egyenlőtlenségek körének és megoszlásának megváltozása, illetve megváltoztatása követelményként fogalmazható meg”.³⁵⁷ E körben a **megalapozási stratégiák** három alaptípusát különbözteti meg: (1) a megalapozás axiomatikus–statikus stratégiája, amelynek példája **Arisztotelész és Hobbes**. Ennek jellemzője az ember történelmi feltételekhez kötött tulajdonságának axiómává emelése. (2) Az igazságosság transzcendentális-lineáris megalapozása. Ez a megalapozás egyfajta (szerződésen alapuló vagy attól független) észkonstrukció, mint például Kant vagy Rawls. Az elmélet belső ellentmondásossága viszont abban rejlik – mondja a szerző –, hogy transzcendentális kategóriáik tartalmi azoktól a reálviszonyoktól függnék, amelyekből elvonatkoztatták őket. Végül (3) a megalapozás hermeneutikai-cirkuláris stratégiája. Ebbe a kategóriába kerül a **kanti** a priori polgári állapottól a modern demokratikus politikai kultúrához forduló **Rawls**, valamint **Habermas** a „hermeneutikai cirkulus” részbeni fenntartását, ugyanakkor részbeni korrekcióját célzó törekvésével.³⁵⁸

Az igazságosság a társadalmi berendezkedés értékszempontú analízise egyik alapkategóriájaként fogható fel. Olyan komplex, sokféle elemből összetevődő fogalom, amely a társadalmi rendszerek teoretikus leírásában és empirikus vizsgálatában egyaránt sikerrel alkalmazható. A fogalomnak a tudományban nincs egységes definíciója és konszenzuális értelmezése. A különböző **tudományos irányzatok, szellemi áramlatok és iskolák az igazságosság fogalmát igen eltérő tartalmakkal töltik meg.** Ráadásul az igazságosság kategóriája az idők folyamán a **közbeszéd részévé vált.** Az emberek rendszerint a közvetlen társadalmi tapasztalatok alapján értékelő véleményt formálnak arról, hogy az a társadalom, amelyben élnek, mennyiben felel meg az igazságosság követelményeinek. **A társadalmi igazságosságokra vonatkozó képzeteket erőteljesen differenciálja az emberek szocioökonómiai státusa, a társadalom sokdimenziós megosztottsága, a világi és vallási ideológiák hatása.** E sokféleség ellenére minden társadalomban kialakulnak olyan sztereotip igazságosság-felfogások, amelyek azt tartalmazzák, hogy milyennek kellene lennie egy jól működő, a szabadságnak, az egyenlőségnek, a méltányosságnak, a szolidaritásnak és más alapértékeknek megfelelő társadalomnak. Az igazságosság tudományos igényű fogalma a társadalmi berendezkedés és működésmód értékszempontú leírását szolgálja. A köznapi igazságosság-felfogás ugyanakkor heterogén és gyakorta ellentmondásos igényeket és követelményeket reprezentál az adott társadalmi berendezkedés minőségét illetően.³⁵⁹

A korábban spekulatívnak tekintett igazságosság-elméletek kutatásának, elemzésének nagy gyakorlati jelentősége van. Demokratikus politikai berendezkedés esetén ugyanis közmegegyezésre van szükség a tekintetben, melyek és milyen arányúak a jogok és a kötelezettségek, illetve van-e egyetértés a javak

³⁵⁷ Balogh, I. (2004): Az igazságosságelméletek megalapozás-problémája. Társadalomkutatás, Volume 22, Number 4., pp. 379-425.

³⁵⁸ Balogh István: Igazságosság és politika. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2006.

³⁵⁹ Gázsó, F.: Igazságosság a modern társadalomban,
URL: http://partfuggetlen.hu/Civil/Magyar_Szocialis_Forum/igazsagosabb_gazso.html

újraelosztását szabályozó elvekben, az elveket a gyakorlatban érvényesítő intézmények létrehozásában és működtetésében?³⁶⁰ Az igazságosságról szóló elméletek orientálják a politikusok cselekvését, döntéseit. Ebből a szempontból az igazságosság normatív elméletei a társadalmi tőke legértékesebb és legfontosabb részeként működve, elsőrangú fontosságúak.³⁶¹ A politikai pártok általában nem engedhetik meg maguknak, hogy ne támogassák a társadalmi igazságosság eszméjét. A vita jellemzően arról folyik, hogy miként kell értelmezni az igazságosságot, és azon, hogy hogyan – és mely intézmények közvetítésével – lehet ezt a legjobban elérni. A **társadalmi igazságosság** kulcsdimenziói jellemzően olyan társadalmi jelenségekkel vannak kapcsolatban, mint a szegénység, az egyenlőtlenség, és a jóléti államban preferált sokféleség és a szolidaritás csökkenése között megfigyelhető a feszültség.³⁶² Ez a feszültség éppen a rosszabb helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatosan látszik kiéleződni, és veszélyeztetni az integrációt. A **sikeres integráció** alapja és feltétele ugyanis a tolerancia, a nyitottság és a kompromisszum, s a jóléti állam jelenlegi problémái éppen ezeket a jellemzőket gyengítik. Az integráció lehetősége különösen akkor válik kétséges, ha megjelenik a reintegráció új értelmezése, amely szerint a reintegráció sikere, de sikertelensége is, a (bűnelkövető) személy saját egyéni erkölcsi felelőssége, és nem, vagy alig veszi tekintetbe a **strukturális korlátokat és a szélesebb társadalmi igazságosság elveit**.

Az **igazságérzet** kiiktathatatlan a közösségi létből és az egyének erkölcséből, gondolkodásából, értékeléséből, magatartásából. **Az emberek azonban nem feltétlenül választják külön az 'igazság' és az 'igazságos' kifejezéseket a hétköznapi nyelvben.** Az átlagember számára az igazság az igazmondás kötelezettségét jelenti. A Biblia szerint az emberek a születésben, a halálban és a bűnben egyenlők. Az egyenjogúság nem csak erkölcsi szempont, e követelményt a jog is magáévá tette. Az egyenlőség elve elsődlegesen a jog előtti (formális) egyenlőséget jelenti, vagyis azt, hogy a jog mindenkire érvényes, akár jogot, akár kötelezettséget tételez. Tartalmi szempontból pedig az egyenlőség az igazságosság követelményével állítható párhuzamba.³⁶³ Az egyenjogúság–egyenlőség igénye az emberiség egész történelmét végigkíséri. **Az igazságosság legfőbb követelménye, mondja Arisztotelész, hogy az egyenlő dolgokat egyenlő, a nem egyenlő dolgokat pedig nem egyenlő módon kezeljük.** Mert az igazságtalanság, és az igazságtalanságból származó vádaskodás vagy háborúskodás, mindig abból származik, hogy vagy „az egyenlők nem egyenlő részeket, vagy a nem egyenlők egyenlő részeket kapnak osztályrészül és élveznek”.³⁶⁴ Általában elemi felháborodás kíséri az igazságosság elvének megsértését. A felháborodás abból a meggyőződésből fakad, hogy az

³⁶⁰ Farkas János: Igazságosság és politika. Szociológiai Szemle 2007/1–2, 125–131.

³⁶¹ Farkas János: Igazságosság... id mű, 125–131.o.

³⁶² Lister, R.: Social justice: meanings and politics. Benefits, 15(2), June, 2007, pp.113-125.

³⁶³ Kondorosi, F.: Jogállamiság – Jogegyenlőség – Jobbiztonság. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Iustitia et Pax Bizottsága, valamint a Konrad Adenauer Stiftung „Közjó és biztonság” című szakértői konferenciáján – 2007. november 24-én – elhangzott előadás szövege. URL: http://www.bvop.hu/download/kondorosi_0702.pdf/kondorosi_0702.pdf

³⁶⁴ Tallár, F.: Az igazságosság "kisiklatása". Rawls igazságosságelmélete és a keresztény hagyomány. Beszélő 2002. 7-8. 64-70.

embereknek vannak bizonyos érdekeik, s ezen érdekeik alapján kell megkapniuk azt, amit megérdemelnek: ami jár nekik, mert megszolgálták. Az egyenlőség szempontja mögött ott van tehát az érdemesség szempontja is: „az igazságos eljárásnak a javak kiosztásában bizonyos érdemesség szerint kell történnie.”³⁶⁵

Miért is fontos kérdés a társadalmi igazságosság? A társadalmi egyenlőtlenségek észlelésével és magyarázatával kapcsolatos kutatások azt mutatják, hogy a nyugati democráciákban élő emberek alapvetően középosztályinak látják saját társadalmukat, relatíve kevés szegénnyel és gazdaggal. A kelet-európai országokra viszont egy olyan polarizált társadalomkép jellemző, ahol egy kis létszámú gazdag és egy relatíve szűk középosztályi csoport áll szemben a szegények hatalmas tömegével. Közép-Kelet-Európában, amikor tükröt tart a kezében a közvélemény, polarizált és elszegényedett világot lát maga előtt, amely a jövőt illetően sem ígér sokat az emberek számára.³⁶⁶ „Az emberek esetleg egyetértenek abban, hogy a szegénység rossz, de nem gondolják, hogy az egyenlőtlenség igazságtalan. Következésképpen abban is eltérőek az álláspontok, hogy tartozunk-e bármivel a szegényeknek.”³⁶⁷

A társadalmi igazságosság gyakorlati érvényesítése az egyik legnehezebben megoldható problémája a közpolitikának. A közpolitika a „társadalom egészét érintő kormányzati döntések mögött meghúzódó szakmailag megalapozott és egymással összehangolt elképzelések, eszközök, megoldások olyan rendszere, ami demokratikus politikai berendezkedés esetén a társadalommal folytatott érdemi párbeszéd nyomán segíti a társadalom fejlődését”.³⁶⁸ Lényegében olyan eljárás- és cselekvésrendszert jelöl, amely az egyén és társadalom viszonyának valamelyik vonatkozását érinti, és az egyén számára azt kedvezően akarja befolyásolni. A közpolitika (policy) elmúlt évtizedekbeli korszaka három nagy szakaszra osztható Európában, amely szakaszokban három, egymásból kinövő, de érdemben mégis különböző paradigma jelentkezik, illetve a közpolitikai döntéshozatal három ideáltípusa vázolható fel. Az első szakasz a kiteljesedett érdekképviselésekre, a második a jó kormányzásra, a harmadik pedig a többszintű kormányzásra koncentrál. Az államnak mindhárom szakaszban más és más a szerepe. Az első szakaszt a koordináló, a másodikat a szabályozó, a harmadikat pedig a fejlesztő állam jellemzi.³⁶⁹ A helyreállító igazságszolgáltatás konfliktusmegoldó alkalmassága különösen abban a helyzetben mutatkozna meg, amelyet Ágh ekként jellemez: „A magyar fejlődés eddig nem tudott felzárkózni a közpolitikai korszakhoz és a kormányzás egymást váltó paradigmáihoz. Az elmúlt évtizedben a

³⁶⁵ Tallár, F.: Az igazságosság "kisiklatása". Rawls igazságosságelmélete és a keresztény hagyomány. Beszélő 2002. 7-8. 64-70.

³⁶⁶ Örkény, A. – Székelyi, M. (1998): „Igazságosság és legitimáció. Rendszerváltás után trendek Kelet-Európában.” in: Társadalmi riport 1998, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 549–571.

³⁶⁷ Solas, J.: Milyen társadalmi igazságosságra törekszik a szociális munka? Esély, 2009/5.sz.

URL: http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_5/06solas.pdf

³⁶⁸ Bokros, L. (2006): A közpolitika forradalma Magyarországon,

URL: http://www.econ.core.hu/doc/seminar/A_kozpolitika_forradalma.ppt

³⁶⁹ Ágh, A.: A közpolitika változó paradigmái: az érdekcsoportoktól a többszintű kormányzásig, Politikatudományi Szemle XX/1. 31–48. pp., MTA Politikai Tudományok Intézete

magyar intézményi Bermuda-háromszögben az innovációk eltűntek, ami azért különösen tragikus, mert az uniós tagság gyors alkalmazkodást tett volna lehetővé és egyben követelt meg. Az intézményrendszerben pedig húsz év után a konfliktus-konténerek megteltek, kicsapott belőlük a konfliktus [...] Számos szinten alulintézményesültség jelentkezett, ami alacsony hatékonyságra vezet és általános delegitimációt okoz, mert a társadalom bevonása nemcsak a részvételi demokrácia kérdése, hanem a közpolitika alkalmassági tesztje, az állami és társadalmi kapacitás kérdése.”³⁷⁰

Az International Federation of Social Workers (IFSW) 1999-ben kibocsátott etikai kódexe leszögezi: „a szociális munkások felelősek a társadalmi igazságosság érvényesülésének elősegítéséért, a társadalomban általában és azokkal az emberekkel kapcsolatban is, akikkel dolgoznak”.³⁷¹ Az IFSW etikai kódexe körülhatárolja az **igazságosság gyakorlati érvényesülését**:

1. **Fellépés a negatív diszkriminációval szemben.** A szociális munkások felelősséggel viseltetnek azért, hogy fellépjenek a negatív diszkrimináció ellen, amely az olyan jellemzők talaján alakul ki, mint a fizikai képesség, a kor, a kultúra, a nemi hovatartozás vagy szexualitás, a házasságban élés, a társadalmi-gazdasági helyzet, a politikai vélemény, a bőrszín, a rassz- vagy egyéb fizikai jellemzők, a szexuális orientáció vagy a vallási meggyőződés.
2. **A sokszínűség elismerése.** A szociális munkásoknak fel kell ismerniük és tiszteletben kell tartaniuk azon országok etnikai és kulturális különbségeit, amelyekben dolgoznak, figyelembe véve az egyéni, családi, csoporthoz és közösséghez tartozással kapcsolatos különbségeket.
3. **A források méltányos elosztása.** A szociális munkásoknak biztosítaniuk kell a rájuk bízott források tisztességes, a szükségleteknek megfelelő elosztását.
4. **Az igazságtalan politika és gyakorlat elleni fellépés.** A szociális munkásoknak kötelességük felhívni a munkaadójuk, a politikai döntéshozók, a politikusok és a szélesebb közvélemény figyelmét az olyan helyzetekre, amelyekben a források elégtelenek, vagy amelyekben a források elosztása, a politika és a gyakorlat elnyomó, méltánytalan vagy káros.
5. **A szolidaritás érdekében végzett munka.** A szociális munkásoknak fel kell lépniük az olyan társadalmi feltételek megváltoztatásáért, amelyek hozzájárulnak a társadalmi kirekesztődéshez, a megbélyegzéshez vagy alávetéshez, és kötelességük a befogadó társadalom érdekében dolgozni.³⁷²

2.1.4. Mit mutatnak a kutatások?

Az **igazságosság hétköznapi érvényesülését többféle módon vizsgálták**, elsősorban az oktatási rendszerben és mindenekelőtt vegyes etnikai összetételű diákpopuláción, illetve az iskolák vezetőinek és tanárainak megkérdezésével. Az eredmények azt mutatják, hogy a multikulturális összetételű

³⁷⁰ Ágh, A.: A közpolitika... id mű, 31–48. pp.

³⁷¹ Solas, J. Milyen társadalmi igazságosságra törekszik a szociális munka? Esély, 2009/5.sz.

URL: http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_5/06solas.pdf

³⁷² Solas, J.: Milyen társadalmi igazságosságra törekszik a szociális munka? Esély, 2009/5.sz. URL: http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_5/06solas.pdf

diákokat oktató tanintézmények sikeres vezetői határozottan elkötelezettek a társadalmi igazságosság eszméje mellett, és képesek voltak ezen értékek érvényesítésére a helyi oktatási irányvonal meghatározásakor és napi oktatási gyakorlatban is. Mindemellett az is nyilvánvaló, hogy az **egyenlőség eszméjével kapcsolatos elkötelezettség ellentmondásba kerülhet az iskola “piaci értékének” meghatározásával.** Az iskola vezetése számára ez a helyzet komplex morális dilemmát eredményez, amelyben a befogadó megközelítés érvényesítése rontja az iskola “piaci” értékelését. Stevenson szerint ezt a morális dilemmát csak úgy lehet feloldani, ha a központi oktatási kormányzat határozottan kiáll a társadalmi igazságosság elve mellett és az iskolákat támogatja ebbéli erőfeszítéseikben.³⁷³

Annak igazolására, hogy **a hétköznapiakban is igazolhatók a demokratikus átalakulás előnyei**, egy amerikai iskolai kutatás eredményeire hivatkozom. A kutatás a demokratikus rendszerváltozások valamint az iskolai klíma összefüggéseit vizsgálta. Kíváncsi volt arra, hogy vajon a diákok életkora, neme vagy a szolidaritás és a büszkeség vannak-e szorosabb kapcsolatban a demokratikus változások támogatásával. Az amerikai középiskolások körében készített felmérésben a diákok azokat a lehetséges módokat értelmezték, hogy egy **társadalom milyen módon alakul át diktatúrából demokráciába**, és a folyamatban minek kell történnie a vezetőkkel, a támogatókkal és a (korábbi) társadalmi berendezkedést ellenzőkkel. Nyitott kérdések segítségével mérték fel a megbékélést, a megtorlást, és a jutalmazást. A diákok többsége a korábbi vezetők, a támogatók és a diktatúra ellenfelei közötti megbékélést támogatta. A férfiak, szemben a nőkkel, nagyobb arányban érezték indokoltnak a megtorlást a korábbi vezetőkkel szemben. Azok a diákok, akik a saját iskolájuk légkörét úgy írták le, hogy azt a csoportszolidaritás és a büszkeség jellemzi, azok nagyobb valószínűséggel választották a megbékélés útját.³⁷⁴

Saját kutatásom³⁷⁵ adatai a helyreállító igazságszolgáltatás **lakossági elfogadottságát** illetően vegyes eredményeket hoztak. A lakosok életkoruk, nemük és lakóhelyük függvényében eltérően ítélik meg a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek hasznát, és alkalmazásának szükségességét. Ugyanakkor a kérdésekre adott válaszok egybevetése alapján **nyitottságot** is tapasztaltunk, mely nyitottság sokkal szélesebb körű és célzott információk, valamint meggyőzés révén remélhetőleg elfogadássá transzformálható. **A szakemberi minta válaszaiból** – bár a minta nem reprezentálja az ügyészségen dolgozó szakemberek teljességének véleményét – **nagyon határozott támogatást kapott a jóvátétel és a helyreállítás gondolata.** Az ügyészségi mintában válaszoló szakemberek, ugyan nem a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének teljességét, de pozitívan értékelik annak egyes elemeit, ugyanakkor jelentős bizonytalanság és félreértelmezés is azonosítható, amely azt is jelzi, hogy

³⁷³ Stevenson, Howard P.: A case study in leading schools for social justice: when morals and markets collide, Journal of Educational Administration, Volume 45, Number 6, 2007, pp. 769-781(13)

³⁷⁴ Gallay, L. – Flanagan, C.A. – Duo, S.: Retribution or Reconciliation: Young Americans' Attitudes Toward Peaceful Transitions of Power, Youth Society June 2011 vol. 43 no. 2 p. 568-582

³⁷⁵ „A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” c. kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta (Nyilvántartási szám: T 03785) Kutatásvezető: Dr. Kerecsi Klára.

a szakmai továbbképzéseknél nagyobb hangsúlyt kell helyezni e kérdésekre, különös tekintettel a közvetítés jogintézményére. A képzésnek ki kell terjednie a helyreállító igazságszolgáltatás filozófiájára és hatékonyságára – írtam 2006-ban a fent említett kutatás záróanyagában.

A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatási eredmények a közhiedelem számos elemét cáfolni tudják. Úgy tűnik, hogy a jóvátételi megközelítés **hatékonyabban** tudja csökkenteni a **súlyosabb bűncselekményeket**, mint az enyhébb súlyúakat, és nagyobb eredményességet mutat, ha a **felek személyesen vonódnak be**, mintha csak képviselőik útján teszik ezt. Az eredmények szerint **ezek az eszközök kiegyensúlyozottabban csökkentik az erőszakos bűnözést**, mint a vagyon elleni bűncselekményeket.³⁷⁶ A bizonyítékok arra utalnak, hogy a “köz érdekében” inkább a helyreállító igazságszolgáltatás, mintsem a büntető igazságszolgáltatás eszközeinek alkalmazása áll.

2.2. A JÓLÉTI KRIMINÁLPOLITIKA REMINISCENCIÁI

A jóléti állam a társadalmi igazságosság elveit kívánta a gyakorlatba átültetni. Európában a II. világháború után kialakult jóléti rendszerek biztosították az elsődleges eszközt az állampolgárok integrálására. Ezek az eszközök elérték a marginális helyzetben lévőket is, és biztosították a „társadalmi tagság” – legalább minimális – gazdasági feltételeit. A társadalmi befogadás a biztos munkahelyet jelentette, és egy kulturálisan homogén/ebb lokális közösséghez való illeszkedés lehetőségét biztosította. A jóléti állam a szociális igazságosság és egyenlőség eszméjére épült, és szükségesnek látta, hogy az esélyegyenlőség biztosítása érdekében – még mielőtt a verseny elindul a forrásokért – minimumokat garantáljon.³⁷⁷ A jóléti államban a gondok jelentős részét (bűnözés, egészség-, képzettség-, munka-hiány, szegénység, családi diszfunkciók) olyan problémaként fogták fel, amelynek társadalmi okaik vannak, s amelyeket szociális technikákkal és a szociális munka módszereivel lehet leküzdeni. E felfogáshoz jól illeszkedett a „társadalmi mérnökség” gyakorlata, amely nem “tervezett” és nem “mért”, és a legritkább esetben “számolt”. A források bősége idején erre ugyanis nem volt szükség.

A “kabátot újragombolni” csak az 1970-es évek második felétől kellett – s valóban az 1980-as évek elejére az állam szerepe alapvetően megváltozott a szociális és gazdasági életben. Ekkor ugyanis a jóléti állam és a rehabilitációs paradigma összetűz alá került. Jelentős szerepe volt ebben a 70-es évek gazdasági válságainak, amelyek a jóléti állam gazdasági alapját roppantották meg, és finanszírozhatatlanná tették az igazságszolgáltatás drágán működő rendszerét. Természetesen az is közrejátszott, hogy az emberi jogok felértékelődésének tükrében tarthatatlanná vált az emberi jogi követelményekre „süket” bűnözés-kezelési rendszer. Emellett azonban fontos annak rögzítése is, hogy **a kriminológia** az 1970-es éveket követő két évtizedben – az embertudományok eredményei relatív elmaradásának időszakában – **nem volt képes új válaszokat adni a felgyorsult társadalmi fejlődés**

³⁷⁶ Sherman, L.W. – Strang, H. (2007): Restorative justice: The evidence. The Smith Institute, London

³⁷⁷ Lásd: John Rawls (1997): Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, Budapest. II.-III. fejezet.

és a bűnözés új kihívásaira, s ezzel maga is hozzájárult a politika „önjáróvá” válásához a bűnözéskontroll eszközeinek meghatározásában.

A helyreállító igazságszolgáltatás szempontrendszerében a sértett mellé a közösség és az elkövető szempontjainak felsorakoztatását a **rehabilitáció sajátos, új köntösben való megjelenéseként** értelmezem.³⁷⁸ Borbíró a bűnmegelőzés és a kriminálpolitika viszonyának elemzésekor szintén hasonló következtetésre jut, amikor megállapítja, hogy „a skandináv országok büntetőpolitikai hangsúlyai ugyan jelentősen átrendeződtek az elmúlt évtizedekben, de a bűnmegelőzési politika a jóléti bűnözéserőtelmesítés számos alapfeltevését átmentette”.³⁷⁹ Mint írja „egy kriminálpolitika természetét nem kizárólag, sőt, nem is elsősorban a társadalmi egyenlőtlenség mértéke és az általa generált bűnözés, hanem az egyenlőtlenségekhez való ideológiai viszonya határozza meg”.³⁸⁰

A különböző kriminálpolitikai modellekben – eltérő mértékben és eltérő intenzitással – de fellelhetők a jóléti állam kriminálpolitikai megoldásai. „Kétszer nem lépsz ugyanabba a folyóba” – mondta Hérakleitosz a Kr.e. 6. században. Valóban nem, hiszen az a víz már régen elfolyt, de mégis: a gázlónál a partfal és a meder ugyanaz maradt... Úgy vélem tehát, hogy a gazdasági helyzet megváltozása sem eredményezheti annak a tudásanyagnak az eliminálódását, amelyet a szociálpolitika és a kriminológia halmozott fel a treatment időszakában a kedvezőtlen társadalmi helyzetek felhajtó erőiről. Talán nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom, hogy a **jóléti állam ugyanolyan viszonyítási ponttá vált, mint az athéni demokrácia:** nem teljes (hiszen nem mindenki számára biztosította a teljes jogú tagságot), de mégis a demokratikus működés arche típusának tekinthető. Hasonlóan vagyunk a jóléti állam kriminálpolitikájával. Azok a szándékok, amelyek megjelentek a treatment ideológiájában a kriminológia tudománya 200 éves fejlődésének eredményeire támaszkodtak. Tény, hogy az emberi jogokra érzéketlen volt, tény, hogy nem tekintett a költség-hatékonyság szempontjaira, viszont a **benne megtestesülő egyenlőségeszmény és a szolidarisztikus viszonyokra alapozott emberkép, amely állampolgárainak a társadalmi tagságot kínálta, az egyenlő jogokat és az egyenlő lehetőségeket akarta biztosítani, továbbra is vonzó maradt.** S ezt napjainkban a jóléti állam lebontásával járó társadalmi konfliktusok kiéleződése tényszerűen is igazolja.

2.3. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS TÖRTÉNETE

A büntető igazságszolgáltatás fókuszában a 11-12. századig nem a büntetés állt, hiszen a büntetés nem volt állami kézben, szokványosnak számított a sértett és az elkövető, valamint közösségeik

³⁷⁸ A kérdéssel már korábban is foglalkoztam, lásd: Kerezsi, K.: Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája, Complex, Budapest, 2006.; Kerezsi, K. (1995): Pártfogók "pórázon": A modern büntetőpolitika problémái Nagy-Britanniában. Kriminológiai Közlemények pp. 44-71.

³⁷⁹ Borbíró, A.: Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban. Doktori értekezés, Kézirat. Budapest, 2011.

³⁸⁰ Borbíró, A.: Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban. Doktori értekezés, Kézirat. Budapest, 2011.

egyezkedése a jóvátétel tekintetében. A büntető igazságszolgáltatás állami kézbe került, amikor I. Henrik alatt olyan bűncselekményeket vezettek be, amelyek elkövetői a koronát sértették meg. A helyi **közösségek és egyházak helyreállító technikáit a 11. század végére felváltotta a centralizálódó nemzetállamok büntetőpolitikája**, amelyben a bűnt, mint az állam ellen elkövetett cselekményt értékelték. Ezzel a konfliktus, és így annak kezelése is kikerült az érintettek kontrollja alól, megfosztva az elkövetőt és az áldozatot, valamint szűkebb közösségüket a sérelem és a kár hatékony, közvetlen rendezésétől – tekinti át a igazságszolgáltatás kialakulásának történetét röviden Bárd Petra.³⁸¹

A természeti népek jelentős részénél azonban továbbra is megtalálható volt a hagyományokra épülő béketeremtő igazságszolgáltatás, pl. Kanadában, az USA-ban, Argentínában, Új-Zélandon és Ausztráliában. Ezt élesztették újra 1976-ban Kitchenerben (Ontario, USA), amikor megindították az első sértett-elkövető kiegyezési programot. Új-Zéland jogrendszere 1990-ben illesztette be a jogi megoldások közé a családi csoportkonferencia módszerét, amelyet a maori bennszülöttektől vettek át. A kanadai navaho indiánok törzsi hagyományaiból átvett békítő körök is egyre szélesebb körben terjednek. E modellek mindegyike úgy tekint a bűncselekményre, mint amely lehetőséget teremt arra, hogy a közösség tagjainak segítségével oldódjanak meg a konfliktusok, és közösen dolgozzák ki a megegyezés formáit. A helyreállító igazságszolgáltatás a sérülések jóvátételét és a társadalmi kötelékek megerősítését szorgalmazza, a sértett gyógyulását és az elkövető felelősségvállalását ösztökéli.³⁸² Ebben a formában kapcsolódik a hagyományos béketeremtéshez, amelyet a természeti népek gyakorolnak.

A nyugati típusú igazságszolgáltatási rendszerek elterjedése meggyengítette azokat a konfliktusmegoldási módokat, amelyet a bennszülöttek, a maorik, az indiánok vallási tradícióik részeként évszázadokon keresztül gyakoroltak, a helyreállító igazságszolgáltatás feladata a béketeremtés revitalizálása, az emberek közötti erőszakmentes kapcsolatok erősítése.

Mielőtt megvizsgálánk a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciájának, illetve „békés/békétlen egymás mellett élésének” jellemzőit, érdemes a kutatások alapján beazonosítani **a helyreállító igazságszolgáltatás kialakulási folyamatának három fázisát:**

1. a **konfliktusfeloldás korai gyakorlatát** (amely mindig magában foglalta a reparáció valamilyen formáját, s leginkább a közösség békéjének helyreállítását szolgálta);
2. a büntető igazságszolgáltatás **alternatív megoldásai iránt a 70-es években feléledő érdeklődést** (amely elsősorban a kompenzációs programok elterjedésében nyilvánult meg: pl. a Criminal Injuries Compensation Scheme /Anglia és Wales/, a tartományi programok Kanadában, de ide

³⁸¹ Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: In: Kerezi Klára, Borbó Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2009. pp. 191-221.

³⁸² Lásd a történetről részletesen: Barabás, A.T. (1993): A bosszútól a kiegyezésig, Változó társadalmak, változó szankciók, Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv, 253-270

sorolható a közérdekű munka büntetőjogi szankció rendszerbe állítása, mint a közösségnek nyújtott kárpótlás egyik formája);

3. a konfliktusfeloldás eszközeinek megújítását az 1980-90-es években.

A helyreállító igazságszolgáltatás kanonizált elvei alapján **csak a harmadik szakasz tekinthető a helyreállító igazságszolgáltatás valódi kibontakozásának**. Előzménye – minden kétséget kizáróan – az a Nils Christie által megfogalmazott probléma, mely szerint a formális büntető igazságszolgáltatás elveszi a sértettől és az elkövetőtől, azt, ami az övék – a konfliktusaikat.³⁸³ Tehát már nem pusztán a bűncselekmény következményeit oldja, hanem másként gondolkodik a jelenség egészéről. Megfontolandó szempontot emel ki Morvai is: „a jogrendszer szinte infantilizálja [az elkövetőt], hiszen nem neki kell megoldani a konfliktusát, hanem helyette oldják meg ’mások’ [...] felmenti őt a bűncselekménnyel összefüggő emberi viszonytal való szembesülés kötelezettsége alól, majd elítéli, mégpedig olyan szankciót alkalmazva, amely ezzel az emberi viszonytal semmilyen összefüggésben nincs”.³⁸⁴

A helyreállító igazságszolgáltatás elméleti gyökerei az 1970-es évekig nyúlnak vissza. Az akkori társadalmi és politikai feltételrendszer az informális igazságszolgáltatás és a konfliktusfeloldás új módozatainak kialakítását indokolta. **Egyre határozottabban fogalmazódott meg a punitív büntető rendszer elrettentő hatásával kapcsolatos szkepticizmus, és egyre határozottabb hangja lett a sértettsegítő mozgalomnak.** McCold a folyamatban meghatározónak tartja a **vallási kötődésű szervezetek igazságszolgáltatási reformkezdeményezéseit** (presbiteriánus, kvéker, Prison Fellowship, stb.), amelyek korábbi gyakorlatokkal és a **viktimológiai kutatások újonnan megjelent eredményeivel** kapcsolódtak össze.³⁸⁵ **Az 1990-es évek elejére úgy tűnt, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás jelentheti azt a paradigmaváltást, amely a tradicionális igazságszolgáltatás területét átalakítja.** Nagy számban indultak meg a helyreállítást célzó programok az USA-ban és Kanadában, de alapvetően a sértett-áldozat kiegyezés töltötte ki a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmának kereteit. Az 1990-es évektől kezdve azonban újabb változás formálódott. 1989-ben Új-Zélandon hivatalos elismerést nyert, a fiatalok bünelkövetők kezelőrendszerében a családi csoportkonferencia módszere, amellyel először intézményesült egy bennszülött konfliktuskezelési módszer az állami igazságszolgáltatás rendszerében. Ekkor jelent meg Braithwaite nagyhatású könyve a 'Crime, Shame and Reintegration', és a hasonlóságok mellett a különbségek is egyre nyilvánvalóbbá váltak az új-zélandi, az ausztrál és az észak-amerikai megoldások között.

A helyreállító igazságszolgáltatás elvei konvencionális bölcsességeket és a józanész számára kézenfekvő megállapításokat tartalmaznak. Sikerét azonban nem csak a közérthetősége és

³⁸³ Christie, N. (1977): Conflicts as Property. British Journal of Criminology, 17(1): 1-15.

³⁸⁴ Morvai, K. (1989): Meditáció a mediációról – avagy gondolatok az elkövető és a sértett közötti konfliktus megoldásának új megközelítéséről. Magyar Jog, 2.sz.

³⁸⁵ McCold, P.: Restorative Justice – Variations on a theme In: Restorative justice for juveniles: potentialities, risks, and problems. L. Walgrave (ed.) Leuven University Press, Belgium, 1998, p.21.

morálisan vonzó tételei, hanem a kommunitárius mozgalom megerősödése is segítette, csakúgy, mint a feminista, az abolicionista és a kritikai kriminológia felbukkanása, amelynek követői szintén a helyreállító igazságszolgáltatás támogatóinak körét szélesítették. A helyreállító igazságszolgáltatás **középszintű diszkurzív elméletként** diszponálta magát, bár családfájának néhány leágazása a kritikai kriminológia felé is nyitott, és általánosabb rendszerelméletként fogalmazódott meg. Itt látszik azzak a **tisztázatlan helyzetnek az előnye**, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás még mindig definíciós problémákkal küzd – így az elméleti kapcsolódásokat többféle irányba is meg lehet teremteni. A béketeremtő megközelítés filozófiai alapja extrém módon komplex – talán túlságosan is az – a bűnözéssel és a büntető igazságszolgáltatás morális kérdéseivel kapcsolatos álláspontja egyszerű. Vitában áll napjaink „háborús” kriminálpolitikai megközelítéseivel, s nem ért egyet azzal, hogy a kriminálpolitika minden fronton háborúzik („war on crime”, „war on drugs”), és azzal érvel, hogy ez a háborús mentalitás dehumanizálja és az „ellenség” kategóriájába zárja a bűnelkövetőket. Ezzel nem éri el, hogy az elkövető felelősséget vállaljon a tettéért, de megmerevíti a társadalom egyenlőtlenségre épülő hatalmi viszonyait.

Mint már korábban is utaltam rá, a treatment összeomlásában jelentős szerepe volt annak a politikai felismerésnek, hogy az egyenlőtlenség „társadalmilag beépített”, s ezt az „automatizmust” nehezen és jelentős költségekkel lehet csak befolyásolni, s erre a politika a gazdasági nehézségek időszakában nem vállalkozott. A „jog és rend” elveiben a konzervatív és liberális megközelítés összehangolása sem egyik pillanatról a másikra történt. A 80-as években még jól látható eltérő megközelítések, a 90-es évek során szóhasználatukban is egyre közelebb kerülnek egymáshoz. S ezzel az 50-60-as évek jóléti államának „anyaképi” problémakezelése a 90-es évek konzervativizmusának hatására már határozottan „apaképi” problémakezelési jellegzetességeket mutatott. Érdekes módon ebben az „apaképi” bűnözéskezelési időszakban nyer egyre nagyobb teret a helyreállító igazságszolgáltatás eszközszerkezete. Ennek ezért van jelentősége, mert a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatosan létezik négy mítosz. (1) A helyreállító igazságszolgáltatás a megtorló igazságszolgáltatás ellentéte. (2) A helyreállító igazságszolgáltatás a bennszülöttek igazságszolgáltatási módszereit alkalmazza, és ezek voltak a jellemzők a pre-modern igazságszolgáltatásban. (3) A helyreállító igazságszolgáltatás „gondozó” vagy „puha” eszközökkel operáló bűnözéskezelés, összehasonlítva a „kemény” vagy „férfias” igazságszolgáltatással, és (4) a helyreállító igazságszolgáltatástól elvárt, hogy nagy változást érjen el az emberben. Kathleen Daly kutatásai azt is igazolták, hogy nem is kevés kapcsolat van a megtorlás és a helyreállítás vagy jóvátétel között, és a helyreállító igazságszolgáltatás semmiképpen nem nevezhető pre-modern „nőies” bűnözéskezelésnek.³⁸⁶

Nem csak a helyreállító igazságszolgáltatás, hanem a bűnmegelőzés is előtérbe kerül ebben az időszakban. Úgy tűnik, hogy a két terület megerősödése a hagyományos igazságszolgáltatás eltérő típusú hiátusaira reagált.

³⁸⁶ Daly, K. (2002): Restorative justice. The real story Punishment & Society January 2002 vol. 4 no. 1 55-79

1.) A **bűnmegelőzés** fontossá válása annak a felismerésnek volt köszönhető, hogy az elkövetett bűncselekmények és jogsértések száma igen messzire esik attól, amit a formális igazságszolgáltatás kezelni képes, s egyre élesebb kritikák fogalmazódtak meg a hagyományos igazságszolgáltatás kontrollfunkcióival kapcsolatosan.

2.) A **helyreállító igazságszolgáltatás** előtérbe kerülése viszont annak volt köszönhető, hogy nem volt kielégítő az a mód, ahogy a hagyományos igazságszolgáltatás eljárása zajlott, és ahogy a vitákat kezelte.³⁸⁷

A **formális büntető igazságszolgáltatás teljesítményével való elégedetlenség**, valamint Howard Zehr és John Braithwaite nézetei jelentős befolyást gyakoroltak a helyreállító paradigma terjedésére. Zehr³⁸⁸ úgy értelmezte, hogy a két eltérő igazságszolgáltatási paradigma, különböző célok elérése érdekében alkalmaz eltérő megközelítést: a.) a „megtorló” modell indokolja az egyénnel kapcsolatos állami beavatkozást, és igazolja az állam büntető hatalmának érvényesítését a jogsértővel szemben; b.) a „helyreállító” modell viszont a bűncselekményt elsődlegesen egy másik személy megsértéseként fogja fel. Ez utóbbi megközelítést gondolta tovább Braithwaite a “befogadó megszégyenítés” (reintegrative shaming) fogalmának kidolgozásával, amelyben azt érzékeltette, hogy van lehetőség a cselekmény elkövetése miatt érzett felháborodás kifejezésére úgy is, hogy az ne jelentse egyben a cselekményt elkövető személy elutasítását is.³⁸⁹ E két új elem megfogalmazásával **megerősített jelentőséget kapott a helyreállító igazságszolgáltatás felfogásában a közösség fogalma**, a helyi együttműködések kialakítása, és a civil közösségek bevonása a bűncselekmény elkövetése miatti felelősségre vonás rendszerébe. A helyreállító igazságszolgáltatás nézetrendszerében a sértett központi helyet foglal el, reagálva arra, hogy a tradicionális igazságszolgáltatás nem vesz tudomást a sértetttről, noha a közte és az elkövető közötti kapcsolat helyreállítása a sértett szükségleteinek kielégítését is szolgálná (pl. az érzelmi szembenállás csökkentése, a személyes megbocsátás).³⁹⁰ **A sértett és a közösség részvétele tehát elengedhetetlen a mindenki számára kielégítő igazság szolgáltatásához.** A közösség fogalma azonban a bűnelkövető szempontjából is megjelenik a helyreállító igazságszolgáltatás eszmerendszerében, hiszen a (közösségi szankcióval sújtott) bűnelkövetők kezelése is a közösségben történik. Ezért a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere – közvetve – a szabadságvesztés alkalmazásának visszaszorítását is szolgálja.

2.4. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ELVEI ÉS ÉRTÉKEI

Ha csak azt feltételezzük, hogy a bűnelkövető magatartásnak a következménye **nem lehet más, mint a büntetés**, akkor valóban kifogásnak, vagy minimalizálásnak tűnik bármilyen más megoldás a

³⁸⁷ Zehr, H. (1990): Changing Lenses, Stockdate, PA: Herald Press, p.181.

³⁸⁸ Zehr (1990): Changing Lenses. Idézi: Shaw, M.- Jané, F. (1998): Restorative Justice and Policing in Canada, Final Report, Royal Canadian Mounted Police, August, p.33.

³⁸⁹ Braithwaite, J. (1989): Crime Shame and Reintegration. New York: cambridge University Press

³⁹⁰ Bonta, J. – Wallace-Capretta, S. – Rooney, J. (1998) Restorative Justice: An Evaluation of the Restorative Resolutions Project. Solicitor General Canada. URL: <http://www.sgc.gc.ca>

bűncselekményben manifesztálódó konfliktus kezelésére. A hagyományos igazságszolgáltatás tradicionális üzenete így szól: „Ne tedd azt, vagy ha teszed, rossz lesz neked (ha elfognak)”. Ennek az üzenetnek kell megingatnia a bűncselekményt elkövetőkben széles körben meglévő meggyőződést, hogy nem fogják őket megtalálni, vagy ha igen, akkor is megmenekülnek az elítéléstől. Ezt a hitelességi rést egy módon lehet kitölteni: ha az emberek bíznak a hatóságokban és hisznek a rendőrség és a bíróság hatékonyságában. Ezzel szemben a helyreállító igazságszolgáltatás pozitív **üzenetet küld**, éppen az ellenkezőjét a hagyományos igazságszolgáltatásénak: „Tedd ezt, és jobb lesz neked is, meg mindannyiunknak is”. De van egy másik része is az üzenetnek: „Ne tedd azt, mert (akár elfognak téged, akár nem) valaki mást sérelem érhet”. Ebből is kitűnik, hogy a büntető igazságszolgáltatási kontextusban, a helyreállító megközelítés a **lelkiismeretre apellál** és nem a félelem alapján működik. A felelősség középpontba állításával a „**lelket fogja meg**”, ekként eltér attól a strukturalista vonulattól, amelybe Foucault fegyelmező társadalom elmélete illeszkedik.

A hagyományos igazságszolgáltatásban a büntetés célja megnövelni a félelmet a következő büntetéstől; a jóvátételi megközelítés viszont az erkölcsi támogatással erősíti meg az önkéntes jogkövetést. Mint Sherman és Strang mondják a kontrasztos megközelítés a rend fenntartásának ellentmondásos útját is kijelöli: az egyik az ígéretek megtartására épül, a másik pedig azon múlik, hogy elég határozottan tudjuk-e megkövetelni az emberektől, hogy kövessék a törvényt.³⁹¹

A helyreállító igazságszolgáltatás megközelítése arra épül, hogy a bűncselekmény nem egyszerűen az állami szabályok elleni támadás, hanem egy személy és egy közösség ellen irányul.³⁹² Éppen ezért a sértett, az elkövető és a közösség közötti **párbeszéd megkezdésével** és a megegyezés feltételeinek kimunkálásával lehet a helyreállítási, megbékélési és jóvátételi célját teljesíteni.³⁹³ Ami egészen bizonyos, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás – bármennyire is annak indult – nem csupán egy program. Sokkal inkább egy **gondolkodásmód, egy életfelfogás, és egyfajta hit abban**, hogy jó időben és jól feltett kérdések régi beidegződéseket is képesek megváltoztatni.

A helyreállító igazságszolgáltatás **egy harmadik típusú elv** a megtorlási, illetve a rehabilitációs büntető igazságszolgáltatási paradigma mellett. A megérdemelt büntetésre építő igazságszolgáltatási modell a bűncselekményben és az elkövető megbüntetésében gondolkodik, a rehabilitációs ideológia pedig főleg az elkövető reintegrációjára koncentrál. A helyreállító igazságszolgáltatás viszont a bűncselekményt **személyközi viszonyok problémájaként** értelmezi, és az elkövetőt felelőssé teszi magatartása következményeiért, valamint azért az anyagi vagy nem anyagi kárért, amit a sértettnek okozott. A bűncselekménynek a sértettre gyakorolt hatása indokolja, hogy a sértett is részévé váljon

³⁹¹ Sherman, L.W. - Strang, H. (2007): Restorative Justice: The Evidence, London: Smith Institute. p.58. Idézi: Wright, M.: Towards a Restorative Society: a problem-solving response to harm.

³⁹² Umbreit, M. - M. Carey (1995): Restorative Justice: Implications for Organizational Change, Federal Probation 59 (1), pp.47-54, p.47.

³⁹³ "Restorative Justice," a publication of the John Howard Society of Alberta [Online], 1997, Available: <http://www.acjnet.org/docs/restojhs.html>

annak a folyamatnak, amelynek a célja az okozott kár, sérülés, stb. jóvátétele. A „helyreállítás” felismeri, hogy a cél a kapcsolatok restaurálása, és nem egyszerűen a bűnösség kimondása. Ezért központi fogalmai a **felelősség** és a **kötelezettségvállalás**: a bűncselekmény elkövetése kötelezettséget keletkeztet a következmények helyreállítására”.³⁹⁴

Ha a **helyreállító igazságszolgáltatás elveit** soroljuk, egy romantikus értékekre épülő társadalom képe bontakozik ki. Mint Braithwaite írja: a demokratikus jogokkal élő felhatalmazás az egyik a helyreállító igazságszolgáltatás értékei között. Mint mondja „a társadalomban a legkisebb hatalommal rendelkező embereknek kell hangot adni [...] ez fontos érték a helyreállító igazságszolgáltatásban”.³⁹⁵ E megfogalmazásból ki kell hallanunk Rawls jóvátétel elvét, mely szerint a nem az érdemeken alapuló egyenlőtlenségek csak akkor megengedettek, ha ez az egyenlőtlenség javítja a hátrányosabb helyzetűek kilátásait. Egyet kell értenünk Braithwaite-tel abban, hogy a demokrácia is olyan dolog, amit meg kell tanulni. A punitív büntető igazságszolgáltatás, de napjaink állammal szemben érvényesülő elszámoltathatósági mechanizmusai sem arra tanítanak, hogy mi a demokratikus működés, hogy mit jelent állampolgárnak lenni. Bovens³⁹⁶ ezt passzív felelősségnek nevezi, amelyről akkor beszélünk, ha valakit azért teszünk felelőssé, amit a múltban elkövetett. Braithwaite szerint viszont a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei az „aktív” felelősségvállalásra tanítanak. Az aktív felelősség felelősségvállalást jelent.³⁹⁷ Braithwaite szerint a helyreállító igazságszolgáltatás két formáját használja a felelősségnek.³⁹⁸ Az egyik az esemény utáni passzív és általában visszafelé tekintő felelősség, a számonkérés, ami azt kérdezi, hogy „mit tettél?”. A múlt számonkérése különösen fontos a sértett szempontjából a helyreállítás folyamatában. A másik forma aktívabb és általában jövő-orientált, ez a felelőssé tétel és a felelősségvállalás, aminek az a kérdése, hogy „mi a teendő?”.

Dignan a helyreállító igazságszolgáltatási programok egyre szélesebb körű elterjedésével három **olyan elméleti konfliktusforrást azonosít**, amelyek hibás fejlődési irányba tolhatják a helyreállító igazságszolgáltatásról való gondolkodást.³⁹⁹ Óvakodni kell attól, hogy a helyreállító igazságszolgáltatást csupán csak egy informális konfliktusfeloldási eljárásként értékeljük. Figyelni kell

³⁹⁴ Braithwaite, J. (2005): Between Proportionality & Impunity: Confrontation Truth Prevention. Sutherland Award Presentation to American Society of Criminology Meeting. Nashville, November, 2004. Criminology, Vol. 43 Issue 2, p. 283

³⁹⁵ Braithwaite, J.: Restorative justice and corporate regulation In: Restorative Justice in Context (eds. Elmar Weitekamp and Hans-Jürgen Kerner), Willan Publishing, 2003. p. 162. ; 166.

³⁹⁶ Bovens, M. (1998): The Quest of Responsibility. Cambridge: Cambridge University Press, idézi: Braithwaite, J.: Restorative justice and corporate... id mű, p. 162. ; 166.

³⁹⁷ Braithwaite, J.: Restorative justice and corporate... id mű, p. 168.

³⁹⁸ Braithwaite, J.: Restorative Justice and Responsive Regulation , Oxford: Oxford University Press, 2002. Idézi: Adam Crawford, Conceptual links and policy challenges In: Colla, E. (ed): Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective, Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention' Italian Ministry of Justice, April 2010, p.3

³⁹⁹ Dignan, J.: Restorative Justice and the Law: the case for an integrated, systemic approach. Presentation at the International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, entitled 'Positioning Restorative Justice', Leuven, 16-19 September 2001.

a civil vagy közösségi hatókörének körülhatárolására, és az is hiba, ha a fejlődés a hagyományos igazságszolgáltatástól teljesen elszigetelten zajlik. Dignan a helyreállító igazságszolgáltatás számára a legjobb fejlődési utat a hagyományos igazságszolgáltatás integrált részeként tudja elképzelni, és az legnagyobb előnyt abban látja, hogy ezek az új megoldások segítik a hagyományos igazságszolgáltatási reformokat.

A helyreállító igazságszolgáltatást a „nyugati” igazságszolgáltatás teljes jogú alternatívájának, a büntető igazságszolgáltatás hagyományos modelljét felváltó új rendszernek tekintők és a resztoratív modellt a „nyugati” igazságszolgáltatás modelljébe beépíteni szándékozók között húzódik az igazi ellentét – mondja Győry Csaba.⁴⁰⁰ E megkülönböztetés persze ideáltipikus, a két eltérő gondolkodásmód különbsége azonban egyértelműen kitapintható.

1. **A radikálisabb, „antropológiai” szemlélet a helyreállító igazságszolgáltatást egy olyan kommunikációs folyamatnak tekinti,** amely az elkövető és az áldozat vagy az elkövető és a bűncselekmény által érintett személyek és közösségek önkéntes és aktív közreműködésén alapszik. Célja, hogy a.) **helyreállítsa azt az anyagi és nem anyagi kárt,** amelyik az áldozatnál a bűncselekmény elszenvedése következtében keletkezett; b.) **helyreállítsa azokat a társadalmi kötelékeket,** amelyek a bűncselekmény következtében meggyengültek vagy elszakadtak.
2. A másik, a „**közpolitikai**” **szemlélet** a helyreállító igazságszolgáltatásra, mint olyan megtermékenyítő paradigmára tekint, amely – másokkal együtt – a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőpolitika reformjához járulhat hozzá. E felfogás irodalma leginkább gyakorlati büntetőpolitikai és jogi problémák megoldásával foglalkozik. A helyreállító mechanizmusok működését a büntető igazságszolgáltatás meglévő rendszerén belül képzelel el. E felfogás a helyreállító igazságszolgáltatást leginkább a liberális just desert és a jóléti állam büntető igazságszolgáltatási modelljével szembeállítva határozza meg, és esetlegesen más paradigmákkal (pl. a community justice⁴⁰¹) is ötvözi.⁴⁰² A közösségi igazságszolgáltatás a hagyományos igazságszolgáltatás számos jellemzőjét megőrizte, anélkül, hogy – a helyreállító

⁴⁰⁰ Győry, Cs. (2007): Restorative Justice, Responsive Regulation and the Governance of Crime. In: M. Dezső (ed(s).): Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. ELTE University Faculty of Law

⁴⁰¹ A közösségi igazságszolgáltatás a hagyományos igazságszolgáltatásnak nem alternatívája, hanem annak meghatározott formája és működési módja, amelyben a joghatást kiváltó döntést továbbra is állami intézmények (bírság, ügyészség, stb.) hozzák. Azt célozza, hogy 1.) a bűncselekmény által érintett közösségben javítsa az életminőséget (pl. a graffitik eltávolításával a falakról); 2.) az igazságszolgáltatásba való bevonásukkal erősítse a közösségek azon képességét, hogy válaszoljanak a bűnözés jelentette problémákra, és ezáltal a bűnmegelőzést is elősegítsék; 3.) elősegítse a közösségi integrációt és a civil társadalom fejlődését az adott közösségben a problémák közösségi megoldása által.

Lásd: Tony F. Marshall (1991): Criminal Justice in the New Community. In: The 1991 British Criminology Conference York. Papers and Contributions. Idézi: Győry, Csaba: Restorative Justice, Responsive Regulation and the Governance of Crime. In: Márta Dezső (ed(s).): Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. ELTE University Faculty of Law, 2007.

⁴⁰² Győry, Csaba: Restorative Justice, Responsive Regulation and the Governance of Crime. In: Márta Dezső (ed(s).): Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. ELTE University Faculty of Law, 2007.

igazságszolgáltatáshoz hasonlóan – eljutott volna az alapértékek megváltoztatásának szükségességéig.

Egy kézenfekvő példával is igazolni lehet a fenti állítás igazságát. „A büntető igazságszolgáltatás akkor meríti ki a helyreállító filozófiában meglévő lehetőségeket, ha annak a sértettek (áldozatokra), az elkövetőre, valamint az érintett közösségre vonatkozó funkcióit a szükségesség és arányosság elve alapján maradéktalanul betölti” – írja Gönczöl.⁴⁰³ Ezzel egyértelműen jelzi, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás közpolitikai vonulatát tartja követendőnek. Én azonban úgy gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás akkor tölti be maradéktalanul a funkcióját, **ha a saját gondolkodási keretében marad, és nincs tekintettel a „szükségesség és arányosság” szempontjaira.** A „szükségesség és arányosság” szempontjai ugyanis egy másfajta igazságszolgáltatás és egy másfajta gondolkodási logika sajátjai.⁴⁰⁴ Korábban már éltem a példával, amelyben azzal érveltem, hogy a katolikus vallás sem feltétlenül ragaszkodik a bűnre adott válasz feltétlen „arányosságához”, hiszen pl. a paráznaságért, vagy egyéb keresztényi erkölcsöt sértő bűnökért elfogadja a bűnbánatot, mint a bűnbocsánat elnyerésének feltételét. Nyilván azért, mert az az alapfeltételezése, hogy a bűnbocsánatért esedező valóban megbánta a tettet, és szeretné elnyerni az elkövetett bűn megbocsátását. Az arányosság tehát sokféleképpen értelmezhető, s mint egyszer Kertész Imre megjegyezte: “az arányosság nem csak lineáris”.⁴⁰⁵

A szakirodalmi források alapján a **helyreállító igazságszolgáltatásnak két alapvető jellegzetessége** van: (1) a **sértett és a közösség részt vesz** az igazság szolgáltatásában, és (2) **az elkövető a közösség része marad.** Elonheimo a helyreállító igazságszolgáltatás lényegének meghatározásához annak alapelveiből indul ki, megjegyezve, hogy ezek között vannak fontosabbak és kevésbé fontosak, illetve olyan értékek, amelyek, csak mintegy „eredményként” jelentkeznek, de nem kikényszeríthetők, mint például a megbocsátás.⁴⁰⁶ A tiszteletteljes párbeszéd mindig követelmény. Elonheimo (Braithwaite nyomán) a felhatalmazást-megerősítést jelöli meg az egyik legfontosabb alapelveként. Az elkövető és a sértett vannak a középpontban, a hatóságok és a mediátor csupán a biztonságos területet biztosítja a dialógus lefolytatásához. A helyreállítás elve egyaránt jelentheti az érzelmi, az anyagi vagy a társadalmi kár helyreállítását. A felelősség elve kiemelten fontos az alapelvek között: az elkövetőnek teljes felelősséget kell vállalnia az általa elkövetett bűncselekményért. Elonheimo szerint a helyreállító igazságszolgáltatás nem egyszerű konfliktusfeloldás, hanem olyan érzelmekkel teli folyamat, amely a

⁴⁰³ Gönczöl, K. (2007): A helyreállító igazságszolgáltatás filozófiája. Büntetőjogi kodifikáció 2. szám, 5.o.

⁴⁰⁴ Lásd hasonlóan: Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: In: Kerezi Klára, Borbíró Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2009. p. 207.

⁴⁰⁵ Kertész Imre, Szabó András által idézett megjegyzése. In: Laudáció Kertész Imre 75. születésnapjára. Kézirat. Budapest.

⁴⁰⁶ Elonheimo, H. (2003): Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. In: NSfK's Research Seminar Proceedings Book "Crime and Crime Control in an Integrating Europe" 3rd Annual Conference of the European Society of Criminology. 27-30 August 2003, Helsinki, p.74.

dialogus lényegét képezi. A sértettnek a félelmével, az elkövetőnek pedig a szégyenérzettel kell megküzdenie. A tisztelet elve a helyreállító igazságszolgáltatásban azt jelenti, hogy habár a bűnelkövető által elkövetett tettet elítélik, őt magát tisztelettel kell kezelni. A közösség központi szerepet játszik a helyreállítás folyamatában, ugyanis befolyásolni képes az egyének viselkedését, és ellenőrizni a vállalt kötelezettségek teljesítését. A rehabilitáció elve szerint a helyreállító igazságszolgáltatás a bűnelkövetéshez vezető problémák megoldására törekszik, és nem csupán egy környezetéből kiragadott konfliktus kezelésére. Ezért a résztvevő felek a szociális szolgálatokhoz irányíthatók, ahol a sértett támogatást, az elkövető kezelést, képzést, és egyéb segítséget kap. A helyreállító igazságszolgáltatás olyan „win-win” szituáció elérésére törekszik, amelyben minden résztvevő érdeke egyformán érvényesül.⁴⁰⁷

Van Ness három **elv érvényesüléséhez** köti a helyreállító igazságszolgáltatási paradigmát: (1) A bűncselekmény a sértettnek és a közösségnek okoz kárt, ezért az elkövetőnek, s ennek következtében az igazságszolgáltatási eljárásnak is ezeket a sérüléseket és károkat kell orvosolnia. (2) Nem csak a kormányzat, hanem a sértettek, az elkövetők és a közösségnek is aktív módon kell bevonódnia a büntető felelősségre vonás folyamatába, a lehető legkorábbi időponttól és a lehető legnagyobb mértékben. (3) Az igazság szolgáltatásának folyamatában a kormányzat felelős a rend fenntartásáért, és a közösség felelős a béke megteremtéséért.⁴⁰⁸ A kanadai Jogi Bizottság a helyreállító igazságszolgáltatás három alapvető elvét határozta meg: 1.) a bűncselekmény elkövetése sérti a sértett, az elkövető, és a közösség közötti kapcsolatok működését, 2.) a helyreállítás bevonja a sértettet, az elkövetőt és a közösség tagjait, és 3.) az igazságszolgáltatás konszenzusos formájának nevezhető.⁴⁰⁹ Zehr és Mika összefoglalóan is felsorolják, hogy melyek az általuk fontosnak tartott jellemzői és elemei a helyreállító igazságszolgáltatásnak. „Az áldozat és a közösség megsérült, ezért szükség van a helyreállításra, ebből következően az áldozat, az elkövető és az érintett közösség a fő érdekelt az igazságszolgáltatásban, amelynek az elkövetők elköteleződését kell elérnie arra, hogy – amennyire csak lehetséges – hozzák helyre az okozott sérelmet, de ez csakis az önkéntesség alapján elképzelhető, azaz a kényszer és a kirekesztés elkerülendő.”⁴¹⁰

A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos szakirodalmi forrásokban számos egyéb elv, és egyéb csoportosítás is található. Ez a helyzet azt mutatja, hogy **a helyreállító igazságszolgáltatás elmélete még távolról sem kifejeződött elméleti konstrukció.** A nehézséget tovább fokozza, hogy a

⁴⁰⁷ Elonheimo, H. : Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. Előadás az Európai Kriminológiai Társaság 2003-as konferenciáján. „Crime and Crime Control in an Integrating Europe”, Finland, Helsinki, August 27-30, 2003

⁴⁰⁸ Van Ness, D.W. (1990): Restorative Justice, In: B. Galaway & J. Hudson (eds.), Criminal Justice, Restitution and Reconciliation, New York: Willow Tree Press, Inc., p. 9.

⁴⁰⁹ Law Commission of Canada, From Restorative Justice to Transformative Justice: Discussion Paper (Ottawa: Law Commission of Canada, 1999)

⁴¹⁰ Zehr, H.- Mika, H. (2003) „Fundamental concepts of restorative justice”, In McLaughlin, E., Fergusson, R., Hughes, G., and Westmarland, L. (eds.) Restorative Justice: Critical Issues, London: Sage, p.41.

helyreállító igazságszolgáltatás maga is tekinthető mozgalomnak, paradigmának, egy modellnek, egy megközelítésnek, a koncepciónak, illetve a hagyományos igazságszolgáltatás alternatívájának is.⁴¹¹ Egyik korábbi, a közösségi szankciók témakörével foglalkozó munkámban⁴¹² magam is utaltam ezekre a problémákra, és megállapítottam, hogy a helyreállító technikák helyet kaphatnak a hagyományos igazságszolgáltatás keretében. A hagyományos igazságszolgáltatásban működő közösségi szankciók még a McCold féle tipológiai rendszerbe is beilleszthetők, amely „teljes mértékben”, „többszörre” vagy „nem resztoratív” tartalmú programok között tesz különbséget.⁴¹³

Az elméleti bizonytalanságok ellenére a gyakorlat többféle módon is igazolja a helyreállító megközelítés használhatóságát. Megindultak a **költség-haszon elemzések**, amelyek a gazdaságossági szempontból vizsgálják a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszer hasznosságát. Shapland és munkatársai 342 esetre kiterjedő vizsgálata igazolta, hogy a helyreállító módszerekre költött minden 1 GBP, 9 fonttal csökkenti a bűnelkövetéssel járó költségeket. Összességében a vizsgált 342 ügy 7,29 millió font megtakarítást eredményezett a büntető igazságszolgáltatás számára.⁴¹⁴ Miers és kollégái ügyenként 177-712 font megtakarítást, Holdaway és kollégái ügyenként 410 font megtakarítással számoltak.⁴¹⁵ A Home Office számításai szerint a bírósági eljárás átlagos költsége 2700 GBP/fő volt 1999-ben.⁴¹⁶

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a bűnözés problémamegoldó megközelítése, amely a probléma megoldásába (a) bevonja magukat az érdekelteket, (b) a helyi közösséget, és (c) aktív kapcsolatot alakítanak ki az igazságszolgáltatási hatóságokkal. Nem speciális gyakorlatot jelent, inkább **a probléma-megközelítési elvek új rendszerét**, amely a bűnözés-kezelő szervezetek napi gyakorlatát orientálhatja. A bűncselekmény tehát személyeket érint – és őket is eltérő módon, ugyanis a sértetté válás „intenzív személyes tapasztalat”. Ezt érzékeltettem a dolgozat érzelmekkel foglalkozó fejezetében bemutatva azt, hogy mennyire mások azok az érzelmek, amelyeket a személy potenciális áldozattá válásakor elképzel, és amelyeket valóban megtapasztal az áldozattá válásnál. A két kategória közötti különbség jól igazolja az „intenzív személyes tapasztalat” igazságát.

⁴¹¹ Fattah, E.: Some Reflections on the Paradigm of Restorative Justice and its Viability for Juvenile Justice, In: Walgrave, L. (ed): Restorative Justice for Juvenile: Potentialities, Risks and Problems for Research, 1988, p. 393.

⁴¹² Lásd: Kerecsi, K.: Kontroll és támogatás: az alternatív szankciók dilemmája. Complex Kiadó, Budapest, 2006.

⁴¹³ McCold, P.: A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata In: Herczog, M. (ed): Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról. Család, Gyermek, Ifjúság KH, Budapest, 2003.

⁴¹⁴ Shapland, J et al (2008): Restorative Justice: Does Restorative Justice affect reconviction. The fourth report from the evaluation of three schemes. Ministry of Justice Research Series 10/08. London: Ministry of Justice is at: www.justice.gov.uk/publications/restorative-justice.htm

⁴¹⁵ Miers, D.- Maguire, M. - Goldie, S. - Sharpe, K.- Hale, C. - Netten, A. - Uglow, S. - Doolin, K. - Hallam, A. - Enterkin, J. - Newburn T. (2001): An Exploratory Evaluation of Restorative Justice Schemes Crime Reduction Series Paper 9 London, Home Office.; Holdaway, S - Davidson N - Dignan J - Hammersley R - Hine J - Marsh P (2001): New strategies to address youth offending – the national evaluation of the pilot youth offending teams RDS Occasional Paper No 69 London, Home Office.

⁴¹⁶ Home Office (1999): The Cost of Criminal Justice, Home Office Research Findings No.103.

A bűnözésre adott reakciónak a helyreállításról kell szólnia, olyan formában, amelyet a résztvevők megfelelően tartanak. A viktimológiai kutatások sorozata mutatja, hogy a sértettek nem krudélis büntetéseket akarnak, hanem azt, hogy figyeljenek rájuk és meghallgassák őket. **A sérelem nem csak a jog nyelvén, de sokféle módon fogalmazható. A helyreállító igazságszolgáltatás éppen a párbeszéd lehetőségét nyújtja a feleknek, hogy a dialógus során fogalmazzák meg az őket ért sérelmeket.**

2.5. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS FOGALMA ÉS FUNKCIÓJA

Nehéz a helyreállító igazságszolgáltatás pontos fogalmát meghatározni – sokkal jobban tudjuk, **hogy mi nem a helyreállító igazságszolgáltatás, mint azt, hogy valójában micsoda.** Azt biztosan tudjuk, hogy nem a viktimológia része, bár kialakulásában meghatározó szerepe volt ennek a diszciplinának. Azt is tudjuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás működésében jelentős szerep jut a helyi közösségnek, és annak a felismerésnek, hogy a közösség az igazságszolgáltatás intézményrendszerénél hatékonyabban képes mederben tartani a tradicionális bűnözést. Nincs általánosan elfogadott definíciója a helyreállító igazságszolgáltatásnak, és még abban sem tökéletes az egyetértés, hogy milyen módszerek és eljárások tartoznak e fogalom keretébe. Talán ez az oka annak, hogy **a fogalmmeghatározó kísérletek mindegyike szélesen értelmezi a helyreállító igazságszolgáltatást.**

Az egyik legnagyobb hatású definíciót Desmond Tutu, Dél-Afrika érseke adta, amelyben megtorló és helyreállító igazságszolgáltatás között tett különbséget. Úgy vélte, hogy a megtorló igazságszolgáltatás – az a folyamat, amelyben a személytelen állam kiszabja a büntetést, nem figyelve az áldozat érdekeire, és teljességgel figyelmen kívül hagyja az elkövető szempontjait – nem az egyetlen lehetséges formája az igazságszolgáltatásnak. „Kijelenthetjük – mondta –, hogy van egy másfajta igazságosság, a helyreállító igazságszolgáltatás – amelynek jellemzői hasonlatosan az afrikai tradicionális joggyakorlathoz. **Ebben a központi gondolat nem a megtorlás vagy a büntetés, hanem az „ubuntu” szellemének megfelelően, a viták elsimítása, az egyensúly-hiányok kiegyensúlyozása, és az elromott kapcsolatok helyreállítása.** Ez a fajta igazságosság megkísérli rehabilitálni mind az áldozatot, mind a tettest, akinek esélyt kell adni a közösségi reintegrálódáshoz, mind annak, aki okozta, mind annak, aki elszenvedte a tettet”.⁴¹⁷

A Howard League for Penal Reform a kapcsolatok helyreállítását tartja elsődleges fontosságúnak, amikor akként fogalmaz, hogy „A helyreállító igazságosság lényege abban **a kapacitásában rejlik, hogy helyre tudja állítani az emberek között a kapcsolatokat,** azok között, akit támadóként ismerünk, és azok között, akik elszenvedték a támadást. Ahelyett, hogy ezek a személyek távol

⁴¹⁷ Desmond Tutu: No Future Without Forgiveness, Random House, New York, 1999, pp. 54-55.; Idézi: V. E. Jantzi: Restorative Justice in New Zealand: Current Practise, Future Possibilities, August 2001, p.3.

maradnának egymástól, az áldozat, a tettes és a család és a támogatók önkéntesen összegyűlnek egy biztonságos, és egy pártatlan személy által irányított konfliktus-megoldó összejövetelre.”⁴¹⁸

Howard Zehr a következőképpen definiálja a helyreállító igazságszolgáltatást: „A bűncselekmény az emberek és a kapcsolatok megsértését jelenti. Egyben kötelezettséget keletkeztet a dolgok megjavítására. Az igazságszolgáltatás bevonja az áldozatot, az elkövetőt és a közösséget, hogy **közösen keressenek olyan megoldást**, amely támogatja a jóvátételt, a megjavítást és a bizonyosságot”.⁴¹⁹ Paul McCold beszámolója alapján is úgy tűnik, hogy egyáltalán nem könnyű definiálni, hogy mi is az a helyreállító igazságszolgáltatás.⁴²⁰ A kutatók egy modifált Delphi technikával kíséreltek meg eljutni a helyreállító igazságszolgáltatás konszenzuális definíciójához – nem sok sikerrel.⁴²¹ A vélemények határozottan eltértek annak értékelésében, hogy mi a szerepe a büntetésnek és az államnak a helyreállító igazságszolgáltatásban. **Abban megegyeztek az egységes fogalmat kereső kutatók, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a sértett igazságszolgáltatási szerepének megerősítését célozza, illetve azt, hogy az elkövető állítsa helyre az okozott sérelmet.** A kutatók – a nézetek ütköztetése után – 1997 márciusában a „legnagyobb közös osztó” helyett a „legkisebb közös többszöröst” találták meg Tony Marshall következő definíciójában: „A helyreállító igazságszolgáltatás **olyan folyamat, amelynek során valamennyi, egy adott bűncselekmény által érintett fél összegyűlik és együttesen döntenek abban, hogy hogyan kezeljék a bűncselekmény utóhatásait és a jövőbeni következményeit**”.⁴²² „[Marshall definíciója] nem irányít el bennünket abban, hogy ki vagy mi az, amit helyre kell állítani. **Nem határozza meg a helyreállító igazságszolgáltatás kulcsértékeit**, amely inkább a jóvátétel és nem a fájdalomkózos, a morális tanulás, a közösségi részvétel és a közösségi gondoskodás, tiszteletti párbeszéd, megbocsátás, felelősség, bocsánatkérés és a kártérítés fizetése” – veti ellene Braithwaite.⁴²³

A helyreállító igazságszolgáltatás tekinthető egy kevésbé körvonalazott gyakorlatnak, és inkább filozófiának vagy elméletnek, mint konkrét módszernek. Kurki a leginkább lényegesnek azt tekinti, hogy bármely helyreállító programot, elméleti definíciót vizsgálunk, megtaláljuk azt a **közös elemet**,

⁴¹⁸ The Howard League for Penal Reform, Canterbury NZ Inc., Fact Sheet 15, Christchurch, NZ, March 2001.

⁴¹⁹ Zehr, H. (1990): *Changing Lenses*, Stockdate, PA: Herald Press, p.181.

⁴²⁰ McCold, P.: *Restorative Justice – Variations on a theme* In: *Restorative justice for juveniles: potentialities, risks, and problems*. L. Walgrave (ed.) Leuven University Press, Belgium, 1998

⁴²¹ Az Alliance of Non-Governmental Organizations on Crime Prevention and Criminals Justice 1995-ben hívta életre a „Working Party on Restorative Justice” elnevezésű munkabizottságot, azzal a céllal, hogy ösztönözze a helyreállító igazságszolgáltatás témakörének a 10. Bűnözéssel és Bűnelkövetőkkel foglalkozó ENSZ kongresszus napirendre tűzését. Ennek során a munkabizottság annotált bibliográfiát készített a helyreállító igazságszolgáltatás szakirodalmáról, és megkezdte a helyreállító igazságszolgáltatás közös definíciójának kidolgozását.

⁴²² „Restorative Justice is a process whereby all the parties with a stake in a particular offence come together to resolve collectively how to deal with the aftermath of the offence and its implications for the future.” Tony Marshall: *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office Research Development and Statistics Directorate, 1999. p 5.

⁴²³ Braithwaite, J. (2002): *Restorative Justice and Responsive Regulation*, Oxford, Oxford University Press, p.11.

hogy bizonyos döntési hatáskörök átkerülnek az államtól az áldozathoz és az elkövetőhöz, a barátokhoz, támogatókhoz, illetve a közösség tagjaihoz.⁴²⁴ Hudson a legfontosabbnak a részvételi elemet tartja, azzal érvelve, hogy **mind az elrettentési, mind a kezelési megközelítés megtagadta a sértettől a részvétel lehetőségét, és az elkövetőnek csupán a passzív részvételt tette lehetővé.** A helyreállító igazságszolgáltatás tehát a sértett, az elkövető és a közösség egy sokkal szélesebb kapcsolatrendszerét fogja át.⁴²⁵

Bármerről is közelítjük a resztorativitás lényegét, mindig arra lyukadunk ki, hogy **mit akar elérni a helyreállító igazságszolgáltatás.** Ha egy rövid szlogen kellene, ami a helyreállító igazságszolgáltatás általános megközelítését összegezné, de törekedne arra is, hogy a filozófiai és a gyakorlati jellemzőire is utaljon – akkor ez a szlogen nagyon egyszerűen úgy szólna, hogy „helyreállítás és nem megtorlás”.⁴²⁶ Lehet tehát röviden is megfogalmazni a helyreállító igazságszolgáltatás esszenciáját, bár lehet, hogy nem kerültünk közelebb a lényegéhez. A helyreállító igazságszolgáltatás központi gondolata a jóvátétel, a sértett jóvátétele, az elkövető visszasegítése a jogkövetés világába, a bűncselekménnyel a közösségnek okozott károk helyreállítása. A jóvátétel – mondja Tony Marshall – nem kizárólag visszatekintő; ezzel azonos, vagy mondhatni még fontosabb jelentőséget tulajdonít a jobban működő társadalom feltételeihez hozzájárulásnak a jelenben és a jövőben.⁴²⁷

Nem teszi könnyebbé a jelenség értelmezését, hogy **többféle fogalom is használatban van** a helyreállító igazságszolgáltatással azonos vagy ahhoz hasonló törekvések, esetleg programok megjelölésére. A „**real justice**” jogvédett nemzetközi tréning program, amely a helyreállító igazságszolgáltatás konferencia-módszerének használatát tanítja meg a jelentkezőknek. A „**relational justice**” (kapcsolat-alakító igazságszolgáltatás) a helyreállításban a pozitív kapcsolatok kialakítására épít. A „**positive justice**” (építő igazságszolgáltatás) fogalomhasználata azt a szándékot jelezte, hogy követői a büntetés öncélú alkalmazása helyett az igazságszolgáltatás egy konstruktívabb rendszerének alkalmazását látják indokoltnak. Használatban van a „**reintegrative shaming**” (befogadó megszégyenítés), részben, mint a helyreállító igazságszolgáltatás szinonimája, részben, mint utalás a Braithwaite által megfogalmazott elméletre.⁴²⁸

Ha a helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlatát vizsgáljuk, akkor változékony és igen képlékeny praxist találunk, de még a filozófiája vagy elmélete sem tekinthető minden szempontból

⁴²⁴ Kurki, L. (2003) 'Evaluating Restorative Justice Practises', in Von Hirsch, A., Roberts, J.V., Bottoms, A., Roach, K., and Schiff, M. Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms, Hart Publishing.

⁴²⁵ Hudson, J. et al. (1996) Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice. Leichardt, NSW, Australia.

⁴²⁶ Martin O'Brien and Majid Yar (2008): Criminology: the key concepts, Routledge, London, p.138.

⁴²⁷ Marshall, T.: Restorative Justice: an overview In: Key Readings in Criminology. Ch 30. Restorative Justice (ed. Tim Newburn) Willan Publishing, 2009, p.720.

⁴²⁸ Marshall, T.: Restorative Justice: an overview In: Key Readings in Criminology. Ch 30. Restorative Justice (ed. Tim Newburn) Willan Publishing, 2009, p.720.

kijegecsedettnek. Amint Ashworth megjegyezte „a helyreállító igazságszolgáltatás elméletét jelentős mértékben a gyakorlat formálta, és ez nagy valószínűséggel a továbbiakban is így marad”.⁴²⁹ Ezzel egyet is lehet érteni, azzal a kiegészítéssel, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás szívesen nyitja **kapuját egy szélesebb agenda felé**, jelezve, hogy az igazságszolgáltatás feladataival és funkcióival kapcsolatosan egy különleges világlátási módot követ, illetve a cselekvés egy korábbtól eltérő módját gyakorolja. Ebből következően a helyreállító igazságszolgáltatást – funkcióját tekintve – olyan **társadalomszervező elvként határozhatjuk meg**, amely mélyen „benyúl” (benyúlhat) különböző szakpolitikai területekre. Ez a magyarázata annak, hogy bár a jóvátételi megközelítés az igazságszolgáltatás területéről indult, eszközeinek alkalmazása nagyon hamar áttért más konfliktusos területekre, mint például az iskolai vagy a munkahelyi ellentétek kezelésére.

A helyreállító igazságszolgáltatás tehát „olyan eljárás, amely során az adott sérelemben érdekelt minden résztvevő összeül, hogy közösen döntsön az elkövetett cselekmény utóhatásának és jövőbeni szerepének ügyében”.⁴³⁰ Ez a meghatározás három központi elemre épít: (1) az érdekelt felek bevonására, (2) a részvételi és tanácskozó folyamat fontosságára, és (3) A helyreállító kimenetre, amely lehet jóvátétel, kiengesztelődés, vagy nagyobb mértékű megértés elérése a felek között. Van **Ness és Strong**⁴³¹ **négy kulcselemet azonosítanak: az ütközést, a helyreállítást, a reintegrációt és a részvételt, amelyből kettő (az ütközés és a részvétel) az eljáráshoz, kettő (a helyreállítás és a reintegráció) pedig a kimenethez kapcsolódnak.** Ez a megközelítés utal arra a fő megkülönböztető törésvonalra is, amely a helyreállító igazságszolgáltatás elméleteiben és gyakorlatában azonosítható. Az eljárás versus kimenet kérdésében elfoglalt álláspont azt is jelzi, hogy a szerző szerint hol „rejlik” a kulcsa a helyreállító igazságszolgáltatásnak. Néhányan arra az álláspontra helyezkednek, hogy a helyreállító eredmény az eljárástól függetlenül elegendő a helyreállító igazságszolgáltatás megvalósulásához, míg mások úgy gondolják, hogy a megfelelő eljárás nélkül nem lehetséges a megfelelő kimenet elérése sem. Morris még azt az állítást is megkockáztatja, hogy „bármilyen kimenet – beleértve a szabadságvesztést – lehet resztoratív, ha ez egy olyan kimenet, amelyben a felek megegyeztek, és megfelelőnek tartották.”⁴³² Mások nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a helyreállító

⁴²⁹ Ashworth, A. (2002): Responsibilities, Rights and Restorative Justice, British Journal of Criminology 43 (3): 578-595.

⁴³⁰ Marshall, T. (1996): The evolution of restorative justice in Britain. European Journal on Criminal Policy and Research, 4:21-43. Idézi: McCold, P. (2004): A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata. In: Megbékélés és jóvátétel (szerk. Herczog, M.) Család Gyermek Ifjúság Könyvek. Budapest, 56.old.

⁴³¹ Van Ness, D. - Strong, K.H. (1997): Restoring Justice, Cincinnati: Anderson Publishing, idézi: Crawford, A.(2010): Conceptual links and policy challenges. In: Colla, E. (ed): Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective, Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention' Italian Ministry of Justice, April 2010, p.1.

⁴³² Morris, A. (2002) 'Critiquing the Critics', British Journal of Criminology, 42(3), p.599. Idézi: Crawford, A.(2010): Conceptual links and policy challenges. In: Colla, E. (ed): Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective, Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention' Italian Ministry of Justice, April 2010, p.1.

természetű kimenetnek, és kisebbet az eljárásnak. Lode Walgrave⁴³³ például akként határozza meg a helyreállító igazságszolgáltatást, mint „egy, a bűncselekmény elkövetése utáni és az igazság elérése érdekében tett választást, amely elsődlegesen a bűncselekmény által okozott egyéni, kapcsolati és társadalmi károkozás helyreállítására törekszik”. Adam Crawford definíciója tekintetbe veszi mind a mérlegelés természetét, mind a felek közötti találkozást. „A helyreállító igazságszolgáltatás egy olyan mérlegelési eljárás, amelyet a jóvátétel és a reintegráció fontossága hat át. Az eljárást a méltányosság elve vezérli, amelyben a felek egy bűncselekmény közvetlen következményeként jönnek össze (a legjobb, ha szemtől-szemben), hogy közösen döntsék el, hogy hogyan reagáljanak a bűncselekmény által okozott elismert, és a jövőben felmerülő károkra.”⁴³⁴ Adam Crawford, miközben a bűnmegelőzés és a helyreállító igazságszolgáltatás azonosságait és különbségeit keresi, fontos értékelési szempontokra világít rá a helyreállító igazságszolgáltatás vonatkozásában. Barbara Hudson is rámutat arra, hogy a politikai ideák könnyen alááshatják az etikai elvek érvényesülését a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatában.⁴³⁵ **A helyreállító igazságszolgáltatásnak tehát megfelelő egyensúlyt kell teremtenie az etikai és a politikai elvek között, és figyelnie kell azokra a normatív aspektusokra, amelyek napjaink kriminálpolitikáiban megjelennek.** Hudson szerint az egyik új nézőpont a rizikókezelésről a rizikókontrollra való áttérés, és ezzel a hangsúly áthelyeződése a károk minimalizálására. Jelentősen befolyásolja az igazságszolgáltatás politikáját és gyakorlatát a „fehér férfi mentalitás” megőrződése és érvényesülése a jogban és a büntető igazságszolgáltatásban. Hudson szerint a kisebbségek felülreprezentáltsága a büntető igazságszolgáltatás rendszerében jelentős mértékben ennek köszönhető, mint ahogy ez a magyarázata annak is, hogy csökken a társadalomban a rossz helyzetű társadalmi csoportok támogatása iránti elkötelezettség. Ahogy Hudson fogalmazza, „mind a politikai elvek, mind az erkölcsi elvek érvényesülése elengedhetetlen a büntető igazságszolgáltatás politikájában, mert etika nélkül a politika szabaddá válik a kirekesztés és a diszkriminálás akarására, politika nélkül pedig olyan absztrakt elvekre támaszkodna az igazságszolgáltatás, amelyek nagy valószínűséggel működésképtelenek a létező világban”.⁴³⁶

Az elkövető rehabilitációja az által valósulhat meg, „ha sor kerül a tettes és az áldozat megbékélésére. Ennek pedig általában elengedhetetlen feltétele a bűnelkövető általi megbánás és a jóvátétel. Ha sor kerül büntetőeljárásra, akkor ennek során, valamint a kárenyhítés folyamatában tapasztalatokat

⁴³³ Walgrave, L. (2008) Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship, Cullompton: Willan, p.21. Idézi: Crawford, A.(2010): Conceptual links and policy challenges. In: Colla, E. (ed): Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective, Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention' Italian Ministry of Justice, April 2010, p.1.

⁴³⁴ Crawford, A.(2010): Conceptual links and policy challenges. In: Colla, E. (ed): Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective, Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention' Italian Ministry of Justice, April 2010, p.1.

⁴³⁵ Hudson, B. (2006): Balancing the Ethical and the Political: Normative Reflections on the institutionalization of Restorative Justice (From Institutionalizing Restorative Justice, P 261-281, 2006, Ivo Aertsen, Tom Daems, and Luc Robert, eds.) Willan Publishing

⁴³⁶ Hudson, B. (2006): Balancing... id mű, p. 261-281.

szerezhet az elkövető is a szenvedésről. Így bizonyos mértékig átérezheti a bűncselekménye által a sértettnek okozott szenvedést is. A büntetőeljárás során azonban az elkövető erősen kitett a stigmatizációnak, és félő, hogy ezáltal erősen csökken a társadalomba való visszailleszkedésének esélye. Ezért jobb megoldás, ha a kisebb súlyú, jogtisztá konfliktusokat az állam visszaadja az áldozatnak és az elkövetőnek, azaz ebben a körben privatizálódik az igazságszolgáltatás. Az elkövető teljes rehabilitációjára akkor kerülhet sor, ha sikerül a sérelmeket orvosolni. Ilyen esetben helyreáll a megbomlott jogrend, és mindenki tabula rasával, tiszta lappal indul a másik előtt”.⁴³⁷ A resztoratív eredménynek átalakító hatása van: az áldozatokat túlélőkké változtatja, a konfliktust együttműködéssé, a szégyent önérzetté, és az egyéneket közösséggé.⁴³⁸

Görgényi Ilona szerint a kárhelyreállító igazságszolgáltatás és a formális igazságszolgáltatás közötti **különbség elsősorban a resztoratív eljárással, s nem annyira a resztoratív eredménnyel kapcsolatos**, hiszen az utóbbi nem szükségképpen különböző a kétféle eljárásban. Resztoratív eredménye – mondja – lehet a hagyományos büntető igazságszolgáltatásnak is, például a közérdekű munka kiszabása vagy a polgári jogi igénynek a büntetőeljárásban történő megítélése esetén (adhéziós eljárás).⁴³⁹ A helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozók körében időről-időre felmerül, hogy vajon a helyreállító igazságszolgáltatásban – amely a felek párbeszédére épül – **mit is jelent a helyreállítás?** Ez a folyamat eredménye, kimenete vagy (csak) egy módszer? Ugyanez a bizonytalanság található meg a helyreállító igazságszolgáltatás felfogásában is, ahol nehezen eldönthető, hogy a megegyezés kimenete-e a folyamatnak, vagy a módszere. Amint arra Fellegi⁴⁴⁰ a felhívja a figyelmet a probléma már a helyreállító igazságszolgáltatás kezdeti definíciós kísérleteinél felmerült. Tony Marshall által adott meghatározás⁴⁴¹ ugyanis az eljárás folyamatát írja le, de hallgat annak kimenetéről. Fellegi szerint, az eljárás eredményét jobban érzékelteti Howard Zehr,⁴⁴² aki az érintettek bevonása és a sérelmek, szükségletek és kötelezettségek feltárása mellett, kitér arra is, hogy az eljárás célja a megromlott kapcsolatok és veszteségek helyreállítása. McCold viszonylag

⁴³⁷ Schweighardt, Zs.: Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás. JURA, 2009-15-2 p.153-164. URL: http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2009_2.pdf

⁴³⁸ McCold, P. (2003): A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata In: Herczog, M. (ed): Megbékélés és jóvátétel. Család, Gyermekek, Ifjúság KH, Budapest

⁴³⁹ Görgényi, I.: A büntető ügyekben történő mediáció távlatai. Kriminológiai Konferencia, Szeged, MKT

⁴⁴⁰ Lásd: Fellegi, B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. 47.o. URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

⁴⁴¹ „A helyreállító igazságszolgáltatás azon folyamat, amely során egy konkrét bűncselekmény érintettjei együttesen állapodnak meg arról, hogyan kezeljék a bűncselekmény következményeit és annak jövőre vonatkozó hatásait.” Marshall, 1996. p.37. Idézi: Fellegi, B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

⁴⁴² „A helyreállító igazságszolgáltatás olyan folyamat, amely megpróbálja a lehető legnagyobb mértékben bevonni a bűncselekmény által érintetteket, valamint teret enged az elszenvedett sérelmek, szükségletek és kötelezettségek feltárására abból a célból, hogy a jövőre nézve a lehetséges legnagyobb mértékben helyreállítsa a megromlott kapcsolatokat és veszteségeket.” Zehr, H.: The little book of restorative justice, Good Books, 2002. Idézi: Fellegi, B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. 47.o. URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

határozottan eldöntötte, hogy a „... resztorativitás lényege nem az eljárás konkrét kimenete, hanem annak folyamata; azon módok, amelyekkel a megállapodás megkötésre kerül”.⁴⁴³ Bazemore és Walgrave definíciója viszont szélesen értelmezi a koncepciót, és a hangsúlyt nem a helyreállító igazságszolgáltatás folyamatára, hanem kimenetére helyezi. Duff és Daly alternatív büntetési formáknak tekintik a helyreállító igazságszolgáltatás folyamatában (eredményeként?) alkalmazott következményeket. Mint Fellegi helyesen megállapítja „a megközelítésekben gyakran keverednek az elvi megfontolások, az elvárt hatások és az eljárást alkotó elemek”.⁴⁴⁴ Fellegi jól exponálja azt a problémát, amelyet a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozók nem – vagy még nem – tudtak eldönteni: mi a fontosabb, az, ami az emberekben „belül” zajlik (s ez megfeleltethető annak, hogy milyen módon történik a felelősségre vonás), vagy az, hogy mi történik „kívül”, azaz mit eredményez az eljárás.

Úgy gondolom, hogy ez az a kérdés, amelyet már a hagyományos igazságszolgáltatás is feltett, és szintén nem tudta megválaszolni. (Bár tagadhatatlan, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás területén határozottabban eldöntendő kérdésként merül fel a probléma.) A hagyományos igazságszolgáltatás esetében is felmerül a kérdés például, hogy mitől várjuk a visszatartó hatást: a kilátásba helyezett szankciótól, az eljárás lefolytatásáról, vagy a szankció kiszabásától, netán annak végrehajtásától? Eklatáns példa erre a halálbüntetés körül kavargó vita, vagy az eljárások gyors lefolytatása mellett szóló azon érv, hogy ez nagyobb visszatartó hatást gyakorol a tettesre. Elvárjuk tehát itt is, történjen valami az elkövetőn „belül”, hiszen a kár megtérítését ezért honorálja enyhítő körülménykénti értékeléssel, vagy eltereléssel, stb. a hagyományos rendszer is. Ez a „belül” történés elvárása jelenik meg abban is, hogy nem engedi meg a jog, hogy a terhelt minden eszközt felhasználjon a védekezésre, hanem például a hamis vádat bünteti, nem lehet tehát mindenki másra tekintet nélkül védekezni. Fontos kérdésnek tartom az **eljárás vagy kimenet problémájáról** folytatott vitát. Úgy gondolom, hogy **ez a megkülönböztetés található meg a hagyományos igazságszolgáltatásban is, a jogkövetkezmény, mint „output” és a procedurális igazságosság szembeállításában.** Mindemellett azt gondolom, hogy ez a probléma több vonatkozásban is abból ered, hogy a helyreállító **igazságszolgáltatás rendszere az intézményesülés kezdeti fázisában tart.** Mint ahogy kétszáz évvel ezelőtt a pozitivista iskolák kutatási eredményeinek hatására kiderült, hogy a törvény előtt egyenlőség jogi garanciájának érvényesülése nem jelent automatikus jogérvényesítési és esélyegyenlőséget, úgy jöttek/jönnek rá a helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozó szakemberek, hogy az „egyenlően kimért jog” sem jár az igazság valódi szolgáltatásával az áldozatok számára.

⁴⁴³ McCold, 2004. p.15. Idézi: Fellegi, B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. 47.o. URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

⁴⁴⁴ Lásd: Fellegi, B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. 49.o. URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

Az az eddig elmondottakból egyértelmű, hogy a **szégyen, a büntetés, és a felelősség központi fogalmai a helyreállító igazságszolgáltatásnak**. Az irányzat egyik legnagyobb hatású teoretikusa, az ausztrál John Braithwaite „Crime, Shame and Reintegration” című könyvében arra a következtetésre jut, hogy a modern társadalomban a szégyen és a büntetés elvált egymástól, ezért szükségesnek látja a történeti kapcsolat helyreállítását. Úgy vélem, hogy ez a történeti kapcsolat nem szakadt meg, a változás inkább úgy fogalmazható meg, hogy napjainkban a szankció céljának elérése érdekében más elemeket (is) hangsúlyozni kell. A szégyen elem ugyanis ma is szükségszerűen hozzátartozik a büntetéshez. Az emberek többsége azért nem követ el bűncselekményt, mert azt erkölcsileg elítéli, és nem azért, mert azt a jog tiltja és bünteti. A globalizálódó világban tehát a hangsúlyok áthelyeződnek át, és napjainkban a szankció céljának elérése érdekében szükségszerűen más elemeket kell előtérbe állítani. A szégyen elem tehát ma is szükségszerűen hozzátartozik a büntetéshez. A **büntetés funkciója abban áll – mondja Szabó András –, hogy bekövetkezése megerősítse a norma érvényességét**. A „büntetőjogi büntetés lehetővé teszi, szinte kiváltja a társadalmi rosszallást. A leleplezett tett a büntetés teszi társadalmi üggyé: a leleplezés nyitja meg az erkölcsi rosszallás előtt az utat, és alkalmat ad a felháborodásra”.⁴⁴⁵ A helyreállító igazságszolgáltatás is a normát erősíti, az erkölcsi rosszallást és a felháborodást juttatja kifejezésre, de emellett eléri, hogy az elkövető kognitív szinten belássa, érzelmi formában pedig átélje a kirekesztést követő befogadás élményét.

Amikor Braithwaite megszégyenítésről, illetve a megszégyenülésről beszél, feltételezi, hogy az intézményi feltételek átalakítása szükséges ahhoz, hogy a **„befogadó megszégyenítés”** mind a közösségben, mind az egyénben elérje a célját. Úgy vélem, hogy a szégyennel – akár megszégyenítés, akár megszégyenülés formájában – az egyén egyedül marad, bármennyire is hangsúlyozzuk annak reintegratív voltát. Ezért **a részvételi demokráciára épülő modern társadalmakban inkább a felelősség, pontosabban a felelősségvállalás hangsúlyozandó**, mert csak ennek fel- és elismerése után születhet felelős döntés, és a bűncselekménnyel okozott kár következményeinek reparálása. A felelősségvállalás azonban mindkét oldalon, tehát a bűnelkövető és a közösség részéről is fontos, a megbocsátáshoz – s ezzel a probléma valódi lezárásához – ugyanis önmagában nem elegendő a bocsánatkérés. Messzemenően egyet lehet érteni azzal a megfogalmazással, amely szerint helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés lehetőséget nyújt a sértettnek arra, hogy reparációhoz jusson, hogy biztonságérzete növekedjék, és arra, hogy le tudja zárni az ügyet magában. Ugyanakkor lehetőséget ad az elkövetőnek arra, hogy magába szálljon, és felmérje magatartásának az okait és következményeit, valamint arra, hogy valódi felelősséget vállaljon a tettéért. Tkachuk megfogalmazásában: a helyreállító igazságszolgáltatás a közösség megerősítése és a bűnmegelőzés érdekében „azt teszi lehetővé, hogy a közösség megértse a bűnelkövetéshez vezető okokat.”⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Szabó, A. : A bűn és a büntetés erkölcsi kérdései. Főiskolai Figyelő, 1996/2. sz. 23.o.

⁴⁴⁶ Tkachuk, B. (2002): Criminal Justice Reform: Lessons Learned. Community Involvement and Restorative Justice. Rapporteur's Report. United Nations Programme Network Institutes Technical Assistance Workshop, Vienna Austria - April 17, 2002. Heuni Paper No. 17. HEUNI, Helsinki

Napjaink kriminálpolitikájában bizony megesis, hogy fogalmilag össze nem illő dolgok kapcsolódnak össze a jogalkotásban vagy a gyakorlatban. Láttuk, hogy hányféle definíciós kísérlet volt a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmának meghatározására. E fejezet zárásaként azt vizsgálom meg, hogy **értelmezhető-e a helyreállító igazságszolgáltatás a kontroll kiterjesztéseként**, összetalálkozhat-e „tűz” és „víz”: a helyreállító igazságszolgáltatás és a zéró tolerancia? Az első kérdésre adott válaszom pozitív, tehát úgy gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás net-widening hatása, kontroll-szétterjesztő funkciója bizony valós jelenség. Értelmezésemben a kontroll nem csak negatív tartalmat jelölhet. Számos példa van arra, hogy az informális kisközösségi kontroll hiánya miatt egy sodródni kezdő fiatal deviáns viselkedésbe csúszik. Az informális, kisközösségi kontrollt tehát szükségesnek és pozitív jelenségnek tartom. Tagadhatatlan, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási programok járhatnak az informális, de akár a formális kontroll kiterjedésével. Ezt jelenséget annak a „megfizetendő árnak” tartom, amely az emberek a nagyobb biztonságérzetért fizetnek.

A helyreállító igazságszolgáltatás megjelenése ismét felszínre hozta azokat a kérdéseket, amelyeket liberálisok és konzervatívok egyaránt fontosnak tartanak, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elveinek megvalósításával népszerűbb lesz-e az igazságszolgáltatás. Paradox módon a népszerűség is lehet problematikus, mivel **a helyreállító igazságszolgáltatás több mint egy eszme, de kevesebb, mint egy tökéletesen kidolgozott elmélet. Éppen ezért fenyegeti az a veszély, hogy „felhígított” fogalmakkal operál, megállapításai csak a felszínt karcollják, és nem tudja megreformálni a kriminálpolitika gondolkodásmódját és gyakorlatát.** A helyreállító igazságszolgáltatás mikro- és makroszinten egyaránt értelmezhető. Mikroszinten az egyedi programokat, makroszinten pedig azt idealista látomást jelenti, hogy hatalmában áll akár jelentős igazságügyi reformokat is generálni. A helyreállító igazságszolgáltatás ezért több mint egy új keret a bűnözéskezelés értelmezésére. Inkább annak felmutatására nyújt lehetőséget, hogy mit jelent a részvételi demokrácia működése a gyakorlatban.

Mint láttuk a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás céljai nem térnek el egymástól: mindkettő a jogrend helyreállítására és a bűncselekmény megelőzésére törekszik. Ezért egyrésről mindenképpen fontos, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás **eszközei részévé váljanak a felelősségre vonás rendszerének.** Ezen túlmenően a helyreállító igazságszolgáltatás gazdag tárházát kínálja azoknak az eszközöknek, amelyeket a formális igazságszolgáltatásban is alkalmazni lehet, azaz a mediáción kívül és azon túl, mivel a mediáció alkalmazása nem mindig lehetséges az elkövető és az áldozata között. Vannak viszont olyan eljárások, amelyek ugyanazt a célt kívánják elérni: a **büntetőeljárás rendszerét ezért úgy kell átalakítani, hogy az ne csak a büntetés alkalmazására váljon alkalmassá, hanem arra is, hogy a bűnelkövető felismerje a felelősségét.**

3. HELYREÁLLÍTÓ KÍSÉRLETEK A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN: NÉGYZET ALAKÚ ASZTAL EGY KEREK SAROKBAN?

A büntetés alá-fölrendeltségi helyzetet feltételez, és azon a meggyőződésen alapul, hogy a büntetés letöltésével az elkövető megfizet bűnéért. Annak ellenére él ez a hit, hogy a büntetés gyakran nem áll közvetlen kapcsolatban a szabályszegéssel, amelyet a normaszegő soha nem tesz jóvá.⁴⁴⁷ Van-e tehát ennél jobban működő rendszer? Hans Boutellier úgy látja, hogy a (hagyományos) büntető igazságszolgáltatás rendszere kétségbeesetten keres új válaszokat és új eljárásokat, amelyekkel enyhítheti az intézményeire nehezedő nyomást, s ez felértékeli a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket. A helyreállító igazságszolgáltatás jelentőségét a bűnelkövetés morális vonatkozásaira reagálása adja, s ez a jellemző különösen fontos a büntetőeljárás gyenge morális hatásának felerősítésére. A helyreállító igazságszolgáltatás az elkövetőt és az áldozatot, nem jogi, hanem morális alanyként szólítja meg, és ezáltal sokkal hatékonyabb választ képes adni a társadalmi konfliktusokra, a bűnelkövetésre és a biztonságihiány problémáira.⁴⁴⁸

Azzal már a dolgozat korábbi fejezeteiben is foglalkoztam, hogy milyen a viszony a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás rendszere között. Ebben a fejezetben azt tekintem át, hogy ugyanabban a rendszerben „kicsírázhat-e” az új elgondolás, megerősödhetnek-e a megtorló igazságszolgáltatás rendszerének keretei között a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei. „Felhorzsolják-e” a tradicionális igazságszolgáltatás “belső falait” az új megoldások? A kérdés távolról sem “szépészeti” vonatkozású, ugyanis a hagyományos igazságszolgáltatás a törvény előtt egyenlőség érvényesítésével határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy adott és demokratikusan működő társadalomban, mindenki számára egy és ugyanaz a jog létezik. Ennek a megközelítésnek a gyakorlati problémái közismertek, s itt csupán két egyszerű példát hozok. Természeti erejű törvényszerűségként vesszük tudomásul, hogy a regisztrált bűnelkövetők körében erősen felülreprezentáltak a rossz helyzetű társadalmi csoportokhoz tartozó bűnelkövetők. Nem tudunk megoldást olyan kulturális normák „jogszerű” figyelembevételére sem, amely például a megrontás esetében tekintetbe tudná venni, ha a bűncselekményt egy 17 éves roma fiatalember valósítja meg egy 13 éves roma lány sérelmére.

A helyreállító igazságosság tovább megy ennél, és felteszi azt a kérdést, hogy érvényesülhetnek-e eltérő vagy alternatív kulturális szempontok a büntető igazságszolgáltatásban?⁴⁴⁹ Igazolható-e egy elkülönült igazságszolgáltatás kifejlesztése, vagy el kell fogadnunk azt a maximát a büntető

⁴⁴⁷ Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: In: Kerecsi Klára, Borbíró Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, 2009. pp. 191-221.

⁴⁴⁸ Boutellier, H. (2002) ‘Victimalization and restorative justice: moral backgrounds and political consequences’, in L. Walgrave, L. (ed.). Restorative justice and the law (pp. 19-30). Devon & Oregon: Willan Publishing, p.29.

⁴⁴⁹ The Maori and the Criminal Justice System a New Perspective: He Whaipaanga Hou, Part 2, at p. 262. Idézi: Marie Dyhrberg: Maori based justice: an alternative dispute resolution in the criminal justice system. The Fifth International Criminal Law Congress, Sydney, Australia, 25-30 September 1994, p. 12.

igazságszolgáltatás működésére, hogy „mindenki számára ugyanannak a jognak kell érvényesülnie”? Azonos-e az „igazságosság” az „igazság elérésének folyamatával”? Mint azt korábban írtam, ugyanolyan **fájdalmas felismerés a helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozó szakemberek számára, hogy az „egyenlően kimért jog” nem jár az igazság valódi szolgáltatásával az áldozatok számára**, mint ahogy fájdalmas felismerés volt az is, hogy a törvény előtti egyenlőség jogi garanciájának érvényesülése nem jelent automatikus jogérvényesítési és esélyegyenlőséget. A helyreállító igazságszolgáltatás azonban felcsillantja a reményt, hogy van olyan modell, amelyben érvényesíthető az igazságosság közös ideája, és mód van az eltérő tradíciók és eltérő kulturális sajátosságok érvényesítésére is. **Az „egy igazság mindenkinek” tehát nem azonos azzal, hogy az igazságossághoz is mindenkinek ugyanaz az eljárás vezet.**

Bárd Petra hívja fel a figyelmet arra, hogy számos olyan nézet van – köztük Howard Zehr, a helyreállító igazságszolgáltatás egyik fő teoretikusa is ezt vallja –, amely szerint nincs **éles polarizáció a resztoratív és retributív igazságszolgáltatás között**. Mindkét elmélet arányos kapcsolatot kíván létrehozni a sérelem és az arra adott válasz között – az eltérés sokkal inkább a megvalósítás mikéntjében mutatkozik. Az ellentétbe állítás élet veszi el a helyreállító igazságszolgáltatás komplementer elmélete is, amely a hagyományos büntetőeljárás mellett, és nem helyett tartja elképzelhetőnek a resztoratív technikák alkalmazását.⁴⁵⁰ Mint ahogy Boutellier is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerét, a büntető igazságszolgáltatási hatóságokkal szoros együttműködésben kell kifejleszteni.⁴⁵¹

Mivel büntetőjogi felelősség megállapítása történik, az alkotmányos alapelvekkel összhangban csak törvény rendezheti a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségét, és részletszabályait, akár eljárási kódexbe inkorporáltan, akár külön törvényben szabályozottan.⁴⁵² Hasonlóan: törvény rendezi, hogy milyen életkorú elkövetővel kapcsolatban lehessen alkalmazni, s a hatóság vagy a felek kezdeményezzék az eljárás megindítását.

A büntetőeljárás és a resztoratív eljárás viszonya integrált, alternatív vagy addicionális lehet.⁴⁵³ A UNODC kézikönyve szerint az igazságszolgáltatásban 4 olyan kapcsolódási pont van, ahova a helyreállító igazságszolgáltatást sikeresen illeszteni lehet: (a) a rendőrségi szakasz; (b) az ügyészégi

⁴⁵⁰ Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: Kerecsi Klára, Borbíró Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: IRM, 2009. pp. 191-221.

⁴⁵¹ Boutellier, H. (2002) 'Victimalization and restorative justice: moral backgrounds and political consequences', in L. Walgrave, L. (ed.). Restorative justice and the law (pp. 19-30). Devon & Oregon: Willan Publishing, p.29.

⁴⁵² Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: Kerecsi Klára, Borbíró Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: IRM, 2009. pp. 191-221.

⁴⁵³ Groenhuijsen, Marc (2000) Victim-Offender Mediation: Legal and Procedural Safeguards. Experiments and Legislation in Some European Jurisdictions. In: The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.), Victim-Offender Mediation in Europe: Making Restorative Justice Work. Leuven: Leuven University Press, 69-81, 71-72; idézi: Bárd, P. (2009): Helyreállító igazságszolgáltatás In: Kerecsi Klára, Borbíró Andrea (szerk.) A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Budapest: IRM, 2009. pp. 191-221.

szakasz; (c) a bírósági szakasz; és (d) a büntetés-végrehajtás szakasza. Néhány országban a jóvátételi eljárás párhuzamosan haladhat az ügyészszégi szakasszal.⁴⁵⁴

Az egyik legfontosabb kérdés tehát, hogy a jogalkotó úgy tekintszen-e a **különféle rendszerek „békés egymás mellett élésének”** kérdésére, hogy a rendszerek kizárják egymást, vagy ellenkezőleg: tudjanak a saját logikájuk szerint működni, de legyen (és még egy további opció), ne legyen hatás vagy **átjárhatóság közöttük**. Természetesen viszonylag hamar megfogalmazódtak azok az aggodalmak, amelyek a hagyományos igazságszolgáltatás eljárásjogi garanciáinak, a törvény előtti egyenlőség és a tetterányosság veszélyeztetését látták a helyreállító elvek megjelenésében. Az aggodalmak azonban inverz módon is megjelentek: az igazságszolgáltatási szereplők hatalmi helyzete alááshatja és eliminálja a helyreállító gyakorlat céljait.⁴⁵⁵

Németországban és Franciaországban például a leginkább hangsúlyos elem a mediációban a vagyoni kártérítés. Nem véletlen, hogy már az a kérdés is felvetődött, hogy lehetséges-e, hogy a mediációban csak erkölcsi helyreállítás történjék?⁴⁵⁶ A hazai, de – ahogy korábban hivatkoztam rá – a finn mediációs gyakorlat is hasonló jellegzetességeket mutat. Kézenfekvő tehát ennek alapján levonni azt a következtetést, hogy bizonyos helyzetekben a „békés egymás mellett élés” nem jelent egyebet, mint azt, hogy a közvetítői eljárás a **hagyományos igazságszolgáltatás hiányosságait pótolja**, de úgy, hogy elfogadja azt a gondolkodási keretrendszert is, amelyet a tradicionális igazságszolgáltatás kijelöl. Röviden fogalmazva: ebben az esetben mediációs „áruhában” érvényesül a sértett a „polgári jogi igénye”.

A helyreállító igazságszolgáltatás felelősségvállalásra építő megközelítése számára kevésbé fontosak az emberi jogok, noha nyilvánvalóan nem tagadja őket (lásd például a helyreállító igazságszolgáltatás közömbösségét a proporcionalitás iránt).⁴⁵⁷ **A „békés egymás mellett élés” és az átjárhatóság nehézségét fokozza, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás pedig egyértelműen a garanciák nyelvén beszél** (feltéve, ha nem terrorcselekményről, súlyos korrupciós cselekményről, és egyéb politikailag érzékeny megítélésű bűncselekményfajtáról van szó), **de „süket” a valódi felelősségvállalásra.**

Az alábbi bolgár példa viszont azt igazolja, hogy a jogalkotó okosan egymáshoz is illesztheti a két rendszer működését, azzal, hogy még a jogintézmény rendszerbe foglalása előtt tájékozódik egy

⁴⁵⁴ Handbook on Restorative justice programmes, Criminal Justice Handbook Series, United Nations Office on Drugs and Crime, UN, New York, 2006, p.13.

⁴⁵⁵ Messmer, K. – Otto, H. (eds): Restorative Justice on Trial. Rotterdam: Kluwer, 1992. Idézi: Marshall, T.: Restorative Justice: an overview In: Key Readings in Criminology. Ch 30. Restorative Justice (ed. Tim Newburn) Willan Publishing, 2009, p.721.

⁴⁵⁶ Questions from the Floor (Paul ARNAUD), In: Citoyens et Justice XII National Conference „Restorative Justice: From ideal to reality?” Proceedings of the Final Conference, Paris, 2nd et 3rd December 2010, p.30.

⁴⁵⁷ Bár mintha ez iránt a hagyományos büntető igazságszolgáltatás is elveszítette volna a szenzitivitását. Lásd az elmúlt időszak büntetőjogi jogalkotásából például a tulajdon elleni szabálysértések elzárással büntetésének megteremtését.

szabályozás várható fogadtatásáról. Bulgáriában – még mielőtt lehetővé tették volna a mediáció alkalmazását – felmérés végeztek annak érdekében, hogy az emberek milyen esetek kezelésére látják alkalmazhatónak a mediációt.⁴⁵⁸ A felmérés az ügytípusok vonatkozásában azt jelezte, hogy a mediáció megfelelő megoldásnak tűnik a vagyoni károk okozására, a kis súlyú bűncselekmények esetén vagy a nem kitervelt cselekmények esetén. A megkérdezettek ugyanakkor elutasították, hogy személy elleni erőszakos cselekmények körében is alkalmazást nyerjen. Az elkövetők közül az elsőbűntényes, illetve a fiatalkorú elkövetőknél látták célszerűnek, de közülük is azoknál, aki szándékot mutat és képes is az okozott kár megtérítésére. A megkérdezettek több mint 70%-a mediációt csak anyagi károkozás esetén alkalmazná, és csak 30% vélte úgy, hogy ez lehetséges érzelmi és pszichikai károk esetén is. A legtöbben az eljárás kezdeti fázisában vélik megfelelő eszköznek, és a megkérdezettek 1/3-a úgy gondolja, hogy minden hatóságot (rendőrség, nyomozóbíró, ügyész) fel kellene hatalmazni, hogy elrendelhesse a mediációt. A megkérdezettek szkepticizmusát (vagy csak józan ítélőképességét) mutatta, hogy több mint 70%-uk úgy gondolta, hogy jogintézmény meggyökerezése 10 évet vesz majd igénybe.

A helyreállító eszközök hasznossága igen hamar bebizonyosodott. Már a korai években is azt igazolták a kutatások, hogy a közvélemény sokkal inkább kész elfogadni a nem-formális igazságszolgáltatás eszközeit, mint azt korábban feltételezték.⁴⁵⁹ Az 1980-as évektől kezdődően egyre nagyobb számban indultak sértett-elkövető kiegyezését elősegítő programok, elsőként Kanadában.⁴⁶⁰ Kezdetben ezek a programok egyszerű formában zajlottak, a sértett és az elkövető közötti találkozás legtöbbször formális bocsánatkéréssel zárult. A későbbiek során egyre cizelláltabb technikák alakultak ki a mediáció lefolytatására. E programok átfogó vizsgálatát Pate és Peachey végezték el, és azt állapították meg, hogy a fiatalkorúak ügyeiben alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket megalapozó filozófiák tekintetében nincs különbség az egyes országok és programok között. Különbség abban van, hogy kormányzati vagy civil szervezetek végzik-e a mediációt, illetve a szülőket és a közösséget milyen mértékben vonják be az eljárásba. Eltérés volt abban is, hogy a sértett és az elkövető érdekeinek egyenrangú figyelembe vétele helyett a programok egy része inkább az

⁴⁵⁸ Chankova, D.: Bulgaria's Experience In: Citoyens et Justice XII National Conference „Restorative Justice: From ideal to reality?” Proceedings of the Final Conference, Paris, 2nd et 3rd December 2010, p.11.

⁴⁵⁹ Galaway, B. (1994): Manitoba Public Views About Restorative Justice. Faculty of Social Work, University of Manitoba

⁴⁶⁰ A helyreállítás elemei viszonylag hosszú ideje jelen vannak a premodern és bennszülött társadalmakban, a helyreállító igazságszolgáltatás elvei – a sértett-elkövető közötti kiegyezés formájában – csak a 70-es években jelentek meg a nyugati polgári demokráciákban. Az első programot 1974-ben Kitchenerben (Ontario, Kanada) indították. Az 1990-es évekre az ilyen programok elterjedtek a nyugati országokban, Európában legkevesebb 700, az USA-ban legalább 33 ilyen program működik.

elkövető szükségleteinek kielégítésére koncentrált.⁴⁶¹ Clairmont és Linden kutatásai azt is igazolták, hogy a sértett-elkövető mediáció a súlyosabb büntetőügyekben is sikerrel alkalmazható.⁴⁶²

Az európai országokban a kiegyezési programok elsősorban az anyagi jóvátételt ösztöklétké, és itt is megindultak a helyreállító igazságszolgáltatási eszközökkel kapcsolatos kutatások. A hamburgi egyetem már 1984-től vizsgálta a büntetőjogi kárjóvátétel lehetőségét. Később ehhez kapcsolódóan végeztek közvélemény-kutatást az igazságszolgáltatásban dolgozók körében (beleértve joghallgatókat és bírósági fogalmazókat), amelyet ügyészekkel, szociálpedagógusokkal (fiatalkorúak és felnőtt korúak pártfogóival), vádlottakkal és elítéltekkel készített interjúkkal is kiegészítettek.⁴⁶³ A jóvátétellel kapcsolatos attitűdök kutatása – a lakossági megkérdezéseket követően – az érzelmileg érintettek (sértettek/tettesek) körében azt vizsgálta, hogy elállna-e büntetési szándékától a sértett, ha számára az elkövető az okozott kárt jóvátenné, illetve milyen hajlandóság mutatkozik a bűnelkövetőkben az okozott kár jóvátétele iránt. Frehsee szerint a kiegyezésnek – a felek között a materiális kárról való megegyezés mellett – szociálpszichológiai dimenziója is van, ami a konfliktus-elsimító megbékélésben nyilvánul meg. A jóvátétel és a tettes-áldozat egyezség átfedő kategóriáit az a kiegyezési elem különbözteti meg egymástól, ami a tett által okozott szociális zavar megszüntetését feltételezi.⁴⁶⁴ A Stehr által lefolytatott kutatásból kiderült, hogy a sértetteknek a jóvátételhez és a büntetéshez való viszonyulásában nem feltétlenül a materiális jóvátétel, hanem az elkövető által tanúsított megbánás a legfontosabb elem.⁴⁶⁵ Marschall és Merry vizsgálatai azt is jelezték, hogy tettes-áldozat egyezségi programok mindig a helyi sajátosságokhoz illeszkednek, s jelentős különbség van a jelzési rendszerben, az eljárási technikákban, az önkéntesek bevonásában, és a szervezetek közötti együttműködésben.⁴⁶⁶

Maga a büntető eljárási jog sem erkölcs-semleges, az eljárási jognak is van morálitása. A büntető igazságszolgáltatás mikéntjét rögzítő normákban [...] testet ölt az adott korszak világ- és emberképe, kifejeződnek bennük az adott közösség történelmi tapasztalatai, kultúrája, hagyományai – mondja

⁴⁶¹ Idézi: Shaw, M.- Jané, F. (1998): Restorative Justice and Policing in Canada, Final Report, Royal Canadian Mounted Police, August, 1998, p.32.

⁴⁶² Clairmont, D. – Linden, R.(1998): Making it Work: Planning and Evaluating Community Healing Corrections Projects in Aboriginal Communities. Ministry of the Solicitor, Ottawa

⁴⁶³ Sessar, K. (1987): Systemzwänge strafrechtlicher Konfliktlösung und die Akzeptanz des Täter- Opfer – Ausgleichs durch Rechtsanwälte, in: Bundesministerium der Justiz (Hrsg): Verteidigung in Jugendstrafsachen. Symposium an der Kriminologischwn Forschungsstelle der Universität zu Köln. Bonn, S. 117-130. Idézi: Barabás, T. (1996): A medáció esélyei Magyarországon egy empirikus vizsgálat tükrében. KKT XXXIII.k. OKRI, Budapest, 142-157.o.

⁴⁶⁴ Frehsee, D. (1987): Schadenwiedergutmachung als Instrument strafrechtlicher Sozialkontrolle. Duncker und Humboldt, Berlin, 11-18. pp. Idézi: Barabás, T. – Kiss, A. (1999): A sértett megváltozott szerepe. KKT XXXVI.k. OKRI, Budapest, 156.o.

⁴⁶⁵ Stehr, K. (1988): Konfliktbearbeitung im Alltag. Zu den Formen, Strategien und Ressourcen des informellen Konfliktmanagments.. In: KrimJ „0 Idézi: Barabás, T.: (1996): A medáció esélyei Magyarországon egy empirikus vizsgálat tükrében. KKT XXXIII.k. OKRI, Budapest, 142-157.o.

⁴⁶⁶ Marschall, T. – Merry, S. (1990): Crime and Accountability: Victim/Offender Mediation in Practice. London: HMSO

Bárd Károly.⁴⁶⁷ Leszögezhetjük-e tehát, hogy ha egy országban sikeresen működik a helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlata, akkor ebből okszerűen következtethetünk arra, hogy **a büntető eljárás szabályaiban tükröződő erkölcs szinkronban van a közösség által elfogadott uralkodó moralitással?** A többségi erkölcs büntetőjogi kikényszerítésének igazolhatóságáról folytatott Devlin-Hart vita analógiája dereng fel a távolban: a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének „beemelése” a **formális igazságszolgáltatásba** nem okoz-e hasonló dilemmákat? Nem „kényszerítem-e” a feleket, hogy olyan szempontokhoz igazodjanak, amelyeket a hagyományos igazságszolgáltatásban nem kellett tekintetbe venniük? Önmagam, s az olvasó megnyugtatóására: a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere opcionális, azaz mindkét fél önkéntes beleegyezése szükséges a jóvátételi eljárás megindításához.

4. A KRIMINÁLPOLITIKA ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS: BELÜL VAGYUNK A RENDSZEREN VAGY KÍVÜL?

Erre a kérdésre a helyreállító igazságszolgáltatás eszméjének modern kori megjelenése óta nehezen tudunk válaszolni. Bár a helyreállító igazságszolgáltatás gyökerei az ősi kultúrákba nyúlnak vissza, a modern világ csak az 1970-es években kezdte ismét felfedezni a benne rejlő lehetőségeket. A rehabilitáció eszméjét az 1980-as években ugyanis legyőzte a kontroll. Ekkor ért véget az a korszak, amely „kilúgozta” a büntetésből a morális elemeket, és tisztán terápiás szociális munkaként értelmezte azt. Az új paradigmák megfogalmazódását gyakorlati és elméleti feltételek segítették.

1.) Az igazságszolgáltatás hatékonyságával kapcsolatos empirikus kutatások eredményei egyre gyakrabban jelezték, hogy a hagyományos büntető igazságszolgáltatás eszközei elhanyagolható hatást gyakorolnak a bűnismétlésre. Ugyancsak a gyakorlat hiányosságaira reagáltak a sértett-segítő mozgalmak, amelyek létjogosultságukat annak köszönhetnék, hogy a büntető igazságszolgáltatás elmulasztotta érvényesíteni a sértett szempontjait.

2.) Elméleti oldalról a helyreállító igazságszolgáltatás eszméje többféle büntetőpolitikai irányzat konvergenciájának az eredménye – mondja Görgényi Ilona:⁴⁶⁸

- a büntetőjog és a büntetőjogi szankciórendszer humanizálódásának;
- a szabadságvesztéssel szembeni kritikák erősödésének;
- az alternatív szankciók, illetve a büntetőjog alternatíváinak térhódításának;
- az áldozat-elkövető közötti egyezés eszméjének.

A fentiek mellé a büntető igazságszolgáltatásban megjelenő gazdasági (cost-benefit) szemléletet is odailleszthetjük, hiszen az 1980-as évektől kezdődően folyamatosan napirenden van az igazságszolgáltatás költségeinek csökkentése.

⁴⁶⁷ Bárd, K.: Erkölcs és büntető igazságszolgáltatás- a hallgatás joga. Habilitációs előadás, 2008. október 15. URL: http://www.ajk.elte.hu/file/Hab_Bard_Karoly.pdf

⁴⁶⁸ Görgényi, I.: A büntető ügyekben történő mediáció távlatai. Kriminológiai Konferencia, Szeged, MKT

Az igazságszolgáltatás gyakorlatával kapcsolatos felmérések nem csak azt jelezték, hogy kevésbé hatékony a működése, de azt is, hogy a közfelfogás milyen elvárásokat támaszt a tradicionális igazságszolgáltatással szemben: (1) Az erőszakos bűncselekményt elkövetőkkel szembeni védelem; (2) az elkövető számonkérése; (3) az okozott kár helyreállítása; (4) az elkövetők reintegrációja, és (5) a részvétel a döntéshozatali folyamatban.⁴⁶⁹

A neoklasszikus elvek megjelenése tehát szükségszerű reakció volt a még oly jó szándékú treatment emberi jogok iránti érzéketlenségére, és a bűncselekmény elkövetésében manifesztálódó morális szempont eliminálására. A treatment kezelőrendszere ugyanis „technikaivá” degradálta a bűncselekményt, csak társadalmi, szociális bajnak tételezte, és nem tartotta fontosnak a jogsértés morális megítélését. „A büntetés becsületbe vágó szankció, szemben minden más jogi következménnyel” – mondja Szabó András.⁴⁷⁰ Pokol Béla további fontos gondolati kiindulópontot kínál a büntető igazságszolgáltatási paradigmaváltás magyarázatához, amikor korrigálja Luhmann-t a bináris kódok szerepét illetően. Luhmann úgy fogja fel az elkülönült alrendszereket, hogy azok az elkülönülés létrejöttétől kezdve egyetlen értékduálon orientálódnak. Pokol szerint „a realitást jobban meg tudjuk ragadni, ha egy-egy alrendszeren belül az irányító értékduált – a jognál a jogos/jogtalant, a tudománynál az igaz/hamist, stb. – csak domináló szerepben fogjuk fel, de elismerjük, hogy alárendelten egy sor más értékelés is formálja az alrendszereken belüli cselekvéseket. Mintegy a bináris kód 'prizmáján megtörve', ezáltal alárendelt helyzetbe kényszerítve tud ettől kezdve csak a többi értékduál hatni az egyes alrendszereken belül, de így azonban megmarad behatásuk. [...] Egy-egy alrendszer tehát egy sajátos értékhierarchiát jelent, tetején a saját bináris kóddal, és ennek megfelelő cselekvési/gondolkodási folyamatokat, döntően a bináris kód által formáltan, de alárendelten egy sor más értékduált is használva”.⁴⁷¹ A gondolatmenetet a treatment-re adaptálva úgy tűnik, hogy a jóléti állam büntetőpolitikájának érvényesülése idején a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőjog saját bináris kódját szorította háttérbe, annak érdekében, hogy más funkcionális alrendszerek (pl. a szociálpolitika) bináris kódjai érvényesülhessenek. Pokol Luhmann téziseinek továbbgondolása kapcsán fejtette ki azt is, hogy „nemcsak az egyéni kommunikációkban jelenik meg a 'teljes egyént' involváló morális kommunikáció, hanem tartós intézmények is létrejönnek ehhez...”⁴⁷² Úgy tűnik, hogy a 'teljes egyént' involváló morális kommunikációt alkalmazó intézmények sorába napjainkban sorakozik fel a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszere, elsődlegesen a helyreállító igazságszolgáltatás megközelítésének és technikáinak abszorbeálásával. Az „inga” tehát

⁴⁶⁹ Evans, D.G. (2000): The rebirth of probation: The „Broken Windows” Model. CEP Bulletin, No. 17, December, p.7.

⁴⁷⁰ Szabó, A.: Megelőzés és arányos büntetés. In. Gönczöl-Kerezsi: 99.o.

⁴⁷¹ Pokol, B.: Jegyzetek az erkölcs és a morál szerepéről a modern társadalmakban. [http://jesz.ajk.elte.hu/pokol23.html]

⁴⁷² Pokol, B.: Jegyzetek... id mű

nem csak a treatment (a jóléti állam büntetőpolitikája) és a neoklasszikus megközelítés között mozog, de – bizonyos vonatkozásban – a treatment és a helyreállító igazságszolgáltatás között is, ugyanakkor kétségtelen, hogy e két, igen eltérő, megközelítés mindegyike a treatment hiatusaira reflektál.

Az 1990-es években számos fejlett országban úgy alakították át a büntető anyagi és eljárásjogi feltételeket, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazhatóvá váljanak, illetve a működő jóvátételi programok egyre nagyobb elismerést kaptak a hagyományos igazságszolgáltatás területén. A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyában úgy tűnik, hogy nem az az elsődleges probléma, hogy az új elveket a hagyományos igazságszolgáltatással milyen módon lehet egyesíteni, sokkal inkább az, hogy ezt az **eredendően eseti és informális eljárást magába a jogba miként lehet integrálni** (különös tekintettel a jogállamiság és az emberi jogok megkövetelte garanciákra).⁴⁷³ Továbbá ideértve azoknak az értékeknek figyelembevételét is, amelyeket a helyreállító igazságszolgáltatás kulcsértékeknek tekint: a reintegrációt, a befogadást, a felelősséget, a biztonságot, a valahová tartozást, a méltóságot, stb.

Andrew Asworth⁴⁷⁴ a kompenzáció, a tettarányosság, és a független és pártatlan bíróság elvével kapcsolatosan fontos problémákra irányítja figyelmünket, amikor a két rendszer összekapcsolódásának lehetőségét vizsgáljuk. A kompenzációval kapcsolatosan – mint mondja – az az alapvető helyzet, hogy a sértettnek joga van a tettes általi kompenzációra, bármennyire is segíti/segítené az állam. Ennek a követelménynek nyilvánvalóan morális és jogi alapjai vannak, és még csak nem is praktikus megoldás – hiszen az elkövetők jó része képtelen a kompenzáció teljesítésére. Asworth szerint a tettarányosság elve a sértetti részvétel kívánalma ellen hat, hiszen a sértettek megközelítése eltérő lehet, van olyan, aki megbocsátó, van olyan, aki a megtorlást részesíti előnyben. A független és pártatlan bírósághoz való jog az igazságszolgáltatás leglényegéhez tartozik. Ashworth szerint a helyreállító igazságszolgáltatás és a jogi alapelvek és garanciák viszonyának elrendezése szükséges, mert a „büntetőjog története számos olyan példát kínál, amelyben a jóindulatú kezdeményezések a későbbiekben represszív kontrollt eredményeztek”.⁴⁷⁵

Amikor tehát a két rendszer kapcsolatáról, egymás melletti, vagy átfedő működéséről gondolkodunk, fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás kevésbé formális eszközei képesek-e respektálni a fenti jogokat és elvárásokat? Különösen arra tekintettel, hogy a helyreállító eszközök alkalmazásához adott beleegyezés bármikor visszavonható, akár a sértett, akár az elkövető dönthet úgy, hogy nem vesz tovább részt a helyreállításra irányuló eljárásban.

⁴⁷³ Győry, Cs.: A helyreállító igazságszolgáltatás két szemléletéről. (Kézirat)

⁴⁷⁴ Asworth, A.: Responsibilities, rights and restorative justice, In: Key readings in criminology (ed: Tim Newburn) Willan Publishing, 2009. p. 727.

⁴⁷⁵ Asworth, A.: Responsibilities, rights and restorative justice, In: Key readings in criminology (ed: Tim Newburn) Willan Publishing, 2009. p. 730.

4.1. A FORMÁLIS/INFORMÁLIS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI KOMPLEXUM

Garland és Sparks szerint új jelenség **az informális és a formális igazságszolgáltatás területének egybemosódása**. Ezt illették az „informális/formális igazságszolgáltatási komplexum” elnevezéssel, amelyet olyan kulturális képződményként határoztak meg, amelyben a büntető és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonylagos harmóniában működik, annak ellenére, hogy közöttük nyilvánvalóan kibékíthetetlen ellentétek vannak.⁴⁷⁶ A bírósági szakaszt megelőzően minden európai országban az sztrikt legalitás elvétől történő elmozdulás tapasztalható és az ügyek bizonyos körében lehetőség van a megszüntetésre, vagy az egyéb formájú befejezésre a rendőrségi vagy az ügyészségi szakaszban. Ez a lehetőség – az országok eltérő rendszereinek ellenére – hasonló eredményekhez vezet: jelentősen csökken azoknak az ügyeknek a száma, amelyek a bíróságra kerülnek. A széles variációs lehetőségek ellenére konvergencia tapasztalható Európában. Egyoldról azok az országok, amelyek hagyományosan a sztrikt legalitás elvét érvényesítették, egyre inkább eltérnek ettől és növelik büntető igazságszolgáltatási rendszerük flexibilitását, más oldalról pedig azokban az országokban, amelyekben az ügyészségi szervezetnek nem volt jelentős szerepe korábban, szisztematikusan növelik az ügyészség szerepét és hatáskörét a büntető igazságszolgáltatás rendszerében.⁴⁷⁷

A formális és informális igazságszolgáltatás „egymásba csúszása” nem csak a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatosan jelenik meg, de az ún. „biztonsági igazságszolgáltatás” (actuarial justice⁴⁷⁸), vagy az ún. „közösségi igazságszolgáltatás” (community justice) esetében is. Minden olyan esetben tehát, amikor kriminálpolitikai szándékok, gazdasági megfontolások, a veszély megelőzése, a józanész, a büntetés célja, hatékonysági szempontok, stb. a formális kötöttségek oldása mellett érvelnek, és döntenek. **A formális kötöttségek oldása legtöbbször azzal a következménnyel jár, hogy „rendszeridegen”, azaz a büntető anyagi vagy eljárási garanciákat rontó megoldások kerülnek be a jogrendszerbe.** Ez legtöbbször azt jelenti, hogy egy másik jogág – esetünkben legtöbbször a civiljog – megoldásaival azonos, vagy arra hajazó eszközrendszert honosít a jogalkotó. Vizsgált területünkön, a helyreállító igazságszolgáltatás esetében igen jellemző, hogy a konszenzuális megoldásokra törekvés a civiljog eszközrendszerét is „beemeli” a büntetőjogi megoldások közé.

A **biztonsági igazságszolgáltatás** megfogalmazódásánál a büntetés olyan árnak tekintendő, amelyet a költség/haszon elemzés során az elkövetőnek bele kell kalkulálnia a bűnelkövetésbe. A rizikókezelés logikáját leginkább két új szankció, illetve jogkövetkezmény fejezi ki: az elektronikus felügyelet és a kémiai kasztráció. Ez két olyan reakció, amely a veszélymegelőzés logikájára épül, nem jár fizikai szenvedéssel, a totális intézményen kívül is alkalmazható (mi több ez az elsődleges indoka a

⁴⁷⁶ Garland, D. – Sparks, R. (2000): Criminology, Social Theory, and the Challenge of Our Times. In: D. Garland and R. Sparks (eds.) Criminology and Social Theory. Oxford: Clarendon

⁴⁷⁷ Jehle, J.M. (2000): Prosecution in Europe: Varying Structures, Convergent trends European Journal on Criminal Policy and Research 8: 27–41. Kluwer Academic Publishers.

⁴⁷⁸ Az „actuarial justice” legpontosabb fordítása a biztosításmatematikai igazságosság lenne.

létrejöttének), és a szabályok teljesítésének ellenőrzése nem személyes érintkezésen, hanem technikai kapcsolaton vagy kémiai hatás elérésével történik. Úgy tűnik, hogy a jogalkotó egyre inkább „bíróatlanítja” a bírósági rendszert. Franciaországban Rachida Dati miniszterasszony erre a fejleményre, mint egy olyan változásra utalt, amely a „tárgyalás-mentes igazságszolgáltatás” felé történő elmozdulást jelenti.⁴⁷⁹ S ebben a helyzetben is feltűnnek a civiljogi megoldások, s egyre jellemzőbb a büntető anyagi és eljárásjogi következmények „civiljogi áruhában” történő megjelenése.

A hazai helyzetben is megtaláljuk ezt a fejlődési irányt, de olyan szándékok is azonosíthatók, amelyek ezzel szemben haladnak, és éppen „visszakényszerítik” a hagyományos büntető igazságszolgáltatásba azokat azokat a jelenségeknek a kezelését, amelyeket a nyugat-európai igazságszolgáltatási rendszerek már, vagy éppen „kiengednek” onnan. Ide tartozónak gondolom a hazai szabálysértési elzárás hatókörének cselekményi és elkövetői körének kiterjesztését (például a fiatakorúaknál); a bírósági titkárok törvényi felhatalmazását az ítélezésre, és ebbe a körbe sorolható – ugyan más szempontú érveléssel – az AB döntése is az ügyész tárgyalási jelenlétéről. Mindebben értékelésem szerint a vádhoz kötöttség elvének tartalmi kiüresedése (is) azonosítható. Abban a helyzetben, amikor a jogalkotó folyamatosan újabb és újabb „bírói” feladatokkal bízza meg az ügyészt, könnyen kezdődhet „erőpróba” a két büntető igazságszolgáltatási szereplő között.

Mint utaltam rá az egyes igazságszolgáltatási rendszerek egymás mellett élésénél az igazságszolgáltatási rendszerek különböző fejlődési szakaszait, vagy fejlődési leágazásait is tekintetbe kell vennünk. Bosnjak három alapvető modellt különböztetett meg a helyreállító igazságszolgáltatás és a hagyományos büntető igazságszolgáltatás kapcsolatában: (a) mindkettő külön rendszerként működik, (b) a helyreállító igazságszolgáltatás, mint egy új és etikai dimenzió vagy elvrendszer a helyeződik el a hagyományos igazságszolgáltatáson belül, és (c) a helyreállító igazságszolgáltatás a hagyományos igazságszolgáltatás (teljes vagy részleges) helyettesítőjeként működik.⁴⁸⁰ Condliffe és Douglas kicsit másként közelítik a kérdést, de a folyamatban ők is a fokozatosságot hangsúlyozzák.⁴⁸¹ Mint írják, a helyreállító igazságszolgáltatás egymással átfedésben lévő folyamatok révén helyeződik el a hagyományos igazságszolgáltatás területén:

- (a) a hagyományos kezelési programokat fokozatosan kiszorítják a helyreállító igazságszolgáltatási programok,
- (b) kísérlet annak lehetővé tételére, hogy a hagyományos és a resztoratív programok egyidőben és egymástól függetlenül létezzenek, és

⁴⁷⁹ Citoyens et Justice XII National Conference „Restorative Justice: From ideal to reality?” Proceedings of the Final Conference, Paris, 2nd et 3rd December 2010, p.84.

⁴⁸⁰ Bosnjak, M. (2007): Some thoughts on the relationship between restorative justice and the criminal law In Robert Mackay, Marko Bosnjak, Johann Deklerck, Christa Pelikan, Bas van Stokkom, and Martin Wright, ed., Images of Restorative Justice Theory. Frankfurt, Germany: Verlag fur Polizeiwissenschaft. Pp. 94-111.

⁴⁸¹ Lásd a közösségi szankciókkal kapcsolatos fejleményeket részletesen: Kerecsi, K.: (2006): Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája. Complex Könyvkiadó, Budapest

(c) a helyreállító igazságszolgáltatás elveinek és gyakorlatának beillesztése az állami bűnözés-kezelés repertoárjába.⁴⁸²

A fenti folyamat beindulását támogatja az a jellegzetesség, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei az eljárás bármely szakaszában alkalmazhatók.

A helyreállító igazságszolgáltatási mozgalom hatalmas lehetőséggel bír annak befolyásolására, hogy a társadalom hogyan reagáljon a bűncselekményre és a károkozásra. Logikusan feltételezhetjük, hogy az új helyreállító igazságszolgáltatási paradigmának a hagyományos, büntető igazságszolgáltatás paradigmája a legfőbb ellenfele. A sokkal közvetlenebb veszély – mondja McCold – az, ha a helyreállító igazságszolgáltatás feloldódik egy másik, az igazságszolgáltatást szintén megreformálni kívánó megközelítésben. McCold tehát úgy gondolja, hogy a helyreállító igazságszolgáltatásra a legnagyobb fenyegetést az jelenti, ha összekombinálják, illetve összekeverik a közösségi igazságszolgáltatással.⁴⁸³ Ez bekövetkezhet, mivel a közösségi igazságszolgáltatásnak számos hasonló vonása van a resztoratív megközelítéssel. Amiben viszont különböznek az az autoritárius előfeltételezésre épülő megközelítés, amely jellemző mind a hagyományos, mind a közösségi igazságszolgáltatásra, s amely kizárja az igazság szolgáltatásának folyamatából azoknak az egyéneknek a többségét, akikre a cselekmény hatást gyakorolt. Gordon Bazemore és Schiff Mara ezzel szemben úgy vélik, hogy nem jelent fenyegetést a resztoratív igazságszolgáltatásra a közösségi típusú igazságszolgáltatás léte, éppen ellenkezőleg: egyrészt új támogatást nyerhet a közös gondolkodásból, másrészt a viták segítenek abban, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási reformok igazi határait meghúzhassuk.⁴⁸⁴ Bízató, hogy új megközelítések keresnek maguknak helyet a hagyományos büntető igazságszolgáltatás határterületein. Ezek kiegészíthetők, hatékonyabbá tehetik és gazdagíthatják a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítést is – mondják.

Garland úgy gondolja, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás módszereit a formális (hagyományos) büntető igazságszolgáltatás rendszere csak addig képes befogadni, ameddig azok a fő trend mellett kisebbségben vannak.⁴⁸⁵ Ez azonban nem mennyiségi, inkább minőségi, pontosabban garanciális kérdés – és természetesen akkor merül fel, ha a jóvátételi módszerek a formális igazságszolgáltatás kebelén belül kerülnek alkalmazásra. Ilyen esetben a civiljogi megoldások, illetve a **kárhelyreállító igazságszolgáltatási eszközök térnyerése addig a határig indokolt, amíg nem fenyegeti a**

⁴⁸² Condliffe, P. - Douglas, K. (2007): Reflections on conferencing practice: The need for accreditation and the dangerous debate? Australasian Dispute Resolution Journal, 140, 18(3):145-146.

⁴⁸³ McCold, P.: Paradigm Muddle: The Threat to Restorative Justice Posed by Its Merger with Community Justice, Contemporary Justice Review, Volume 7, Issue 1, 2004, p. 13-35

⁴⁸⁴ Bazemore, G. and Mara, Sch.: Paradigm Muddle or Paradigm Paralysis? The Wide and Narrow Roads to Restorative Justice Reform (or, a Little Confusion May Be a Good Thing), Contemporary Justice Review, Vol 7, Issue 1, 2004, p. 37-57

⁴⁸⁵ Garland, D. (1995): Penal modernism and postmodernism. In: Blomberg, T.-Cohen, S.(eds): Punishment and social control: Essays in honour of Sheldon Messinger. New York: Aldine de Gruyter. Idézi: Carney, T. (2000): New Configurations of Justice and Services for the Vulnerable: Panacea or Panegyric? The Australian and New Zealand Journal of Criminology. Vol.33, No.3.p.321.

büntetőjog lényegi sajátosságait. S tagadhatatlan az is, hogy a magánjogi eszközök a bűncselekményben megjelenő konfliktus feloldására bármennyire is alkotmányos megoldásnak tekinthetők, távolról sem jelentik azt, hogy magukon viselnék a büntetőjogi szankciók jellegzetességeit. Napjaink büntető igazságszolgáltatási rendszereiben ezért tapasztalhatjuk azt, hogy még formális büntető igazságszolgáltatási rendszer „bemeneti kapujában” gyakorlattá vált elterelő megoldások sem jelentik azt, hogy a diverzió elkerülheti a formális büntető igazságszolgáltatást, és valóban informális, „visszatársadalmasított” fórum rendezi el az ügyet. A formális büntető igazságszolgáltatási hatóságok „óvó szeme” ugyanis végigkíséri ezeket a diverziós eljárásokat, s amennyiben azok nem nyújtanak megnyugtató megoldást a probléma kezelésére, „visszaveszi” az ügy elbírálását, és lefolytatja a formális eljárást. Ebből arra következtetünk, hogy napjainkban sokkal inkább a formális büntető igazságszolgáltatási rendszer **megújítására, szemléletalakítására szolgál** a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere, semmint a formális megoldások helyettesítésére.

4.2. A TRADICIONÁLIS ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS KONVERGENCIÁJA

A helyreállító igazságszolgáltatás megjelenésének korai szakaszában dichotom módon, szinte minden szempontból két ellentétes pólusként, értelmezték a helyreállító és a hagyományos igazságszolgáltatás közötti kapcsolatot, és kapcsolatukat jelentős nézetkülönbség jellemezte. Mindenekelőtt azért, mert a helyreállító igazságszolgáltatás korábbi felfogása (amelyet elsősorban Howard Zehr képviselt), a szembenállást hangsúlyozta a tradicionális büntető igazságszolgáltatás elveivel, és azt emelte ki, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök fel fogják váltani a hagyományos büntetőjogi eszközök alkalmazását. Napjainkban azonban inkább az a felfogás érvényesül, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás megközelítése és eszközrendszere katalizátorként működhet a büntető igazságszolgáltatási rendszerek reformfolyamataiban. Azóta a helyreállító igazságszolgáltatás témájával foglalkozó szerzők többsége azt hangsúlyozza, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem dichotom fogalom, azaz nem az igen/nem ellentétpárjára épül, hanem **inkább skálaként kell értelmezni.**⁴⁸⁶ Éppen ezért a helyreállító igazságszolgáltatás szakirodalma szerint vannak teljesen, inkább és kevésbé vagy egyáltalán nem helyreállító szempontokkal jellemezhető megoldások a jog területén.

A jövőbeli tendenciákkal kapcsolatosan viszont várható, hogy az enyhe súlyú bűncselekmények kezelésének területén fel fogja váltani a büntető igazságszolgáltatás hagyományos eszközeit az új eszközrendszer, de a súlyos bűnök kezelésére továbbra is a formális igazságszolgáltatást kell működtetni.⁴⁸⁷ A helyreállító igazságszolgáltatás eszközei tehát úgy értelmeződnek, mint amelyek alkalmasak a működő igazságszolgáltatási rendszerek „kiegészítésére”, bár az is tény, hogy néhány

⁴⁸⁶ Fellegi, B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. 52.o.
URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

⁴⁸⁷ Dignan, J.: Towards a Systemic Model of Restorative Justice. Paper presented at the Fifth International Conference „Positioning Restorative Justice” Sept. 16-19, 2001. Leuven, Belgium

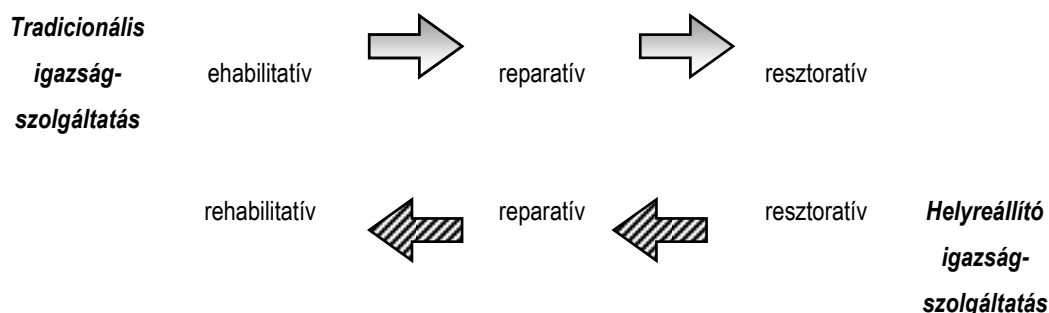
eleme arra is alkalmas lehet, hogy egyes speciális eljárásokban helyettesítse a létező eszközök valamelyikét. Az azonban egyértelmű, hogy **a helyreállító igazságszolgáltatás nem fogható úgy fel, mint amely egészében alkalmas arra, hogy helyettesítse a büntető igazságszolgáltatás működését** – állapítja meg egy ENSZ anyag.⁴⁸⁸ Fellegi is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a helyreállításhoz épülő igazságszolgáltatás nem lehet képes teljes mértékben felváltani a hagyományos elvekre épülő igazságszolgáltatási rendszereket: „... megfigyelhető, hogy az e kérdéssel foglalkozók egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a kombinálás lehetőségeire, az egymásmellettiesség feltételeinek kialakítására.”⁴⁸⁹

Európában a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciája zajlik, amely értékelésem szerint nem az összeolvadást, sokkal inkább a **kompetenciahatárok tisztázódását** fogja eredményezni. Ennek tartalmi jellemzőit az értekezés III. részében fejtem ki.

4.3. A KONVERGENCIA FÁZISAI ÉS ÉRTELMEZÉSE

Napjainkban a büntető igazságszolgáltatás fejlődése kettős úton halad: egyfelől megerősödött a tettarányos (időnként még azon túli) megtorlási szándék, másfelől, ezzel párhuzamosan, elmozdul a reparatív szempontok érvényesítése felé is, amellyel lehetővé válik a sértett szempontjainak határozottabb érvényesítése a tradicionális igazságszolgáltatásban. A helyreállító igazságszolgáltatás a sértett kizárólagos szempontjainak érvényesítésétől mára eljutott az elkövető, illetve a közösség szempontjainak figyelembe vételéhez.

Az Európában érvényesülő igazságszolgáltatási modellek fejlődési folyamatában (1) rehabilitációs, (2) reparatív, és (3) resztoratív fázisok különböztethetők meg. E folyamat azonban éppen ellenkező irányban zajlik a hagyományos, mint a helyreállító igazságszolgáltatásban: a tradicionális igazságszolgáltatás a rehabilitációs fázisból eljutott a reparatív fázisba, míg az európai helyreállító igazságszolgáltatás a resztoratív fázis helyett „megelégszik” azzal, hogy a reparáció érvényesítése nem csak a sértett, de az elkövető érdekeit is szolgálja.

⁴⁸⁸ Lásd: UN (2002): Reform of the criminal justice system: achieving effectiveness and equity. Restorative justice. Report of the Secretary-General. E/CN.15/2002/5 Commission on Crime Prevention and Criminal Justice. Eleventh session, Vienna, 16-25 April.

⁴⁸⁹ Fellegi, B.: Büntetés és/vagy helyreállítás? A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. PhD dolgozat, ELTE TÁTK, Szociális Tanulmányok Intézete, Budapest, 2008. 52.o.
URL: doktori.tatk.elte.hu/2009_Fellegi_Borbala.pdf

Természetesen felvethető, hogy ebben a folyamatban a tradicionális igazságszolgáltatás „kezdőpontjaként” miért nem a **tettarányosság követelményét** definiáltam. Részben ezért, mert ez a követelmény az egyes szankciók vonatkozásában eltérően érvényesül: másként a szabadságelvonással nem járó, és másként a szabadságvesztés büntetésnél. Részben pedig azért, mert a tettarányosság tartalmi értékelése is változóban van. Természetesen nem arra gondolok, hogy mint elv, kikerült a gyakorlatból. Sokkal inkább arra, hogy most érzékelhetjük igazán, hogy a tettarányosság mennyire plauzibilis, kor- és kultúrafüggő fogalom. A tettarányosság azt ígéri, hogy a szankció a cselekmény súlyához igazodó általános értékmérő lesz. Az univerzalitása azonban csak látszólagos, mivel maga a mérce (jelesül a tett súlya) az adott társadalom közösségi-kulturális hagyományaitól, a bűnözés alakulásától, és nem utolsósorban a nemzetközi hatásoktól függ. Azaz, mindig társadalmi közmegegyezés, megállapodás kérdése, hogy milyen szankciót tekintünk a tettel arányosnak. Ezt igazolja a kompozíció példája, amely – a szemet-szemért egyszerű elvével szemben – az első szankció volt, amely már másként mérte a sérülést, a kárt, azaz „átváltotta” pénzre, majd később szabadságvesztésre. A tettarányosság mégis „hat” a szankciórendszerre. Ahogy az alternatív szankciók vizsgálatánál magam is megállapítottam, a közösségben végrehajtott büntetések körében a tettarányossággal kapcsolatos alapkövetelmény szintén megjelenik, például úgy, hogy bevezetésük, tartalmuk, szabályaik meghatározása jogi előírásoknak alapján történik, és igazodniuk kell a cselekmény súlyához, az elkövető személyi sajátosságaihoz, valamint a sértetti jogok biztosításához.⁴⁹⁰

Braithwaite a helyreállító igazságszolgáltatás értékstruktúrájával kapcsolatos elgondolásai a tradicionális és a jóvátételi igazságszolgáltatás közötti kompetenciahatárok és a garanciák kérdésköréhez tartoznak. Braithwaite szerint a helyreállítás koncepciója olyan tartalmat kíván, amely szükségszerűen túlterjeszkedik a Marshall által meghatározott definíción, ezért egy háromrétegű értékstruktúrát dolgozott ki, amellyel a helyreállító folyamatok és cselekvések értékelhetők.⁴⁹¹

(1) Az első az alapvető eljárási garanciák rétege, azaz olyan értékek, amelyeket mindenkifelelt tisztelni kell. Ide tartoznak – többek között – a nemzetközi egyezményekben biztosított alapvető emberi jogok, beleértve az ENSZ Emberi Jogi Egyezményét. Braithwaite olyan értékeket sorol ide, mint a dominancia-mentesség, a tiszteletteljes odafordulás, és a minden résztvevőre egyforma figyelem fordításának szükségessége.⁴⁹²

(2) A második réteget azok az értékek alkotják, amelyeket a résztvevők maguk választanak: az anyagi és érzelmi kárpótlás különféle formái tartoznak ide.

⁴⁹⁰ Kerecsi, K. (2006): Kontroll vagy támogatás: Az alternatív szankciók dilemmája. Complex Kiadói Kft, Budapest, pp.303.

⁴⁹¹ Braithwaite, J. (2003): Principles of Restorative Justice. In: Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?, edited by A. Von Hirsch, J. Roberts, A. E. Bottoms, K. Roach and M. Schiff. Portland, OR: Hart; Braithwaite, J. (2002): Restorative Justice and Responsive Regulation, Studies in crime and public policy. Oxford: Oxford University Press.

⁴⁹² Braithwaite, J. (2003): Principles of Restorative Justice. In: Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?, edited by A. Von Hirsch, J. Roberts, A. E. Bottoms, K. Roach and M. Schiff. Portland, OR: Hart, p.8-9.

(3) A harmadik rétegben, Braithwaite olyan értékeket sorol fel, amelyeket elvárnánk, vagy remélünk, hogy megjelennek a helyreállítás folyamatában, mint például a megbocsátás, a bocsánatkérés, a megbánás, a bűncselekmény rosszallása. Ezek mindegyike olyan érték, amely közrehat a sértett, az elkövető és a bűnelkövetéssel érintett közösség helyreállításában. Mint Braithwaite mondja, a keret azért szükséges, mert értelmet ad a célok sokféleségének. Segít feltárni mind annak tisztázását, hogy hova tartunk, és annak az útnak a fontosságát, amelyen eljutunk oda. Morális szempontból ugyanis mindkét tényezőnek igen nagy jelentősége van.⁴⁹³

4.4. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS A TRADICIONÁLIS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS GARANCIÁI

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint alkotmányos jogállam a jogsértésekre csak jogállami módon reagálhat.⁴⁹⁴ „A jogállam alapvető eleme a jogbiztonság” – szögezte le az Alkotmánybíróság a 10/1992. (II.25.) AB határozatában. Majd így folytatta a 11/1992. (III. 5.) AB határozatban: „A jogállamiság és jogbiztonság elvéből fakadnak az eljárási garanciák. Ezek alapvető jelentőségűek az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatósága szempontjából.” Mivel a büntetőjog a legsúlyosabb szankciók alkalmazására ad lehetőséget az államnak, ezért „... a büntetőjogi korlátok lefektetése elengedhetetlen, és a korunkat jellemző kriminalizációs hullám és növekvő büntetőjogi szigor mellett e korlátoknak ténylegesen hangsúlyos szerep kell, hogy jusson” – írja Szomora Zsolt.⁴⁹⁵

Kérdésként merül fel: szükség van-e az állami büntetőhatalom garanciákkal történő korlátozására a helyreállító igazságszolgáltatás vonatkozásában? Azaz tehetjük fel a kérdést úgy is: a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének alkalmazása a büntetőhatalom gyakorlásának tekinthető-e?

Végig kell tehát gondolnunk, hogy (1) **a jogi garanciák mennyiben érvényesülnek a helyreállító igazságszolgáltatásnál**, és (2) **a büntető anyagi és eljárásjogi alapelvek közül melyek azok, amelyeknek feltétlenül érvényesülniük kell, melyek azok, amelyek csak részlegesen érvényesülhetnek, és melyek azok, amelyek érvényesülése kizárt?** Azaz, ismét azt látjuk, hogy különbség van a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszere és a helyreállító igazságszolgáltatás között. Ugyanis a garanciák vagy vannak, vagy nincsenek. „Kicsi”, „több”, „még több” garancia nincs, ugyanis vagy megteremtette a jogalkotó a garanciák érvényesülésének feltételeit, vagy nem.

Magam a **hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyát** az alternatív szankciók elemzése során már értékeltem.⁴⁹⁶ Korábbi munkámban korlátozottan, csak az alternatív szankciók

⁴⁹³ Erica A. Frederiksen: Healing Fractured Communities: Restorative Justice as a Strategy for Inclusion. Presentation at meetings of the Canadian Political Science Association, Toronto, Ontario, June 1-3, 2006, URL: www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Frederiksen.pdf

⁴⁹⁴ 11/1992 (III.5.) AB határozat

⁴⁹⁵ Szomora, Zs.: Büntetőjogi garanciák az Alkotmányban. Pázmány Law Working Papers 2011/29, 3.o. URL: <http://www.plwp.jak.ppke.hu/images/files/2011/2011-29.pdf>

⁴⁹⁶ Lásd: Kerecsi, K. (2006): Kontroll és támogatás, id. mű

szemszögéből, elemeztem e két rendszer viszonyát. Erről ma sem gondolkodom másként. Jelen értekezésben azonban jelentősen kinyitottam azt az optikát, amellyel a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyrendszerére tekintek. Úgy látom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a hagyományos igazságszolgáltatással kapcsolatos viszonyában korlátozottak, mivel **a jog számára fontos garanciaelemeket nem képes ugyanazon a szinten biztosítani, mint a hagyományos eljárási rendszerek.** (S ez még akkor is igaz, ha ezeknek érvényesülésével folyamatosan elégedetlenek vagyunk.) Ezen túlmenően a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere – a büntetőjogi szankció beágyazottságával ellentétben – **azokat az elvárásokat sem képes kielégíteni, amelyek a büntetőjogi szankcióval kapcsolatosan megnyilvánulnak.** (Az is igaz viszont, ezzel szemben számtalan olyan értéket és erényt tud felmutatni, amelyet csak szeretnénk elvárni a hagyományos igazságszolgáltatástól, de ennek teljesítésére az nem képes.)

Erre a helyzetre is tekintettel úgy gondolom, hogy az igazságszolgáltatás területén a hagyományosan bűncselekménynek tekintett magatartások kezelésére továbbra is a hagyományos igazságszolgáltatás eszközrendszere a leginkább alkalmas. A szélső értékeknél – amelyet a következő fejezettrészben „nagyon nagy fájdalomként” illetve „csekély sérelemként” tárgyalok – van helye a helyreállító igazságszolgáltatásnak. Ezen kívül – és elfogadva a szakirodalomban megfogalmazott állításokat, mely szerint a helyreállító eszközök nem csupán az igazságszolgáltatásban alkalmazhatók – nézőpontomat kinyitottam és azt láttam, hogy számos egyenlőtlenségre visszavezethető társadalmi probléma kezelése képzelhető el a helyreállítás eszközrendszerével.

5. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS HATÓKÖRE

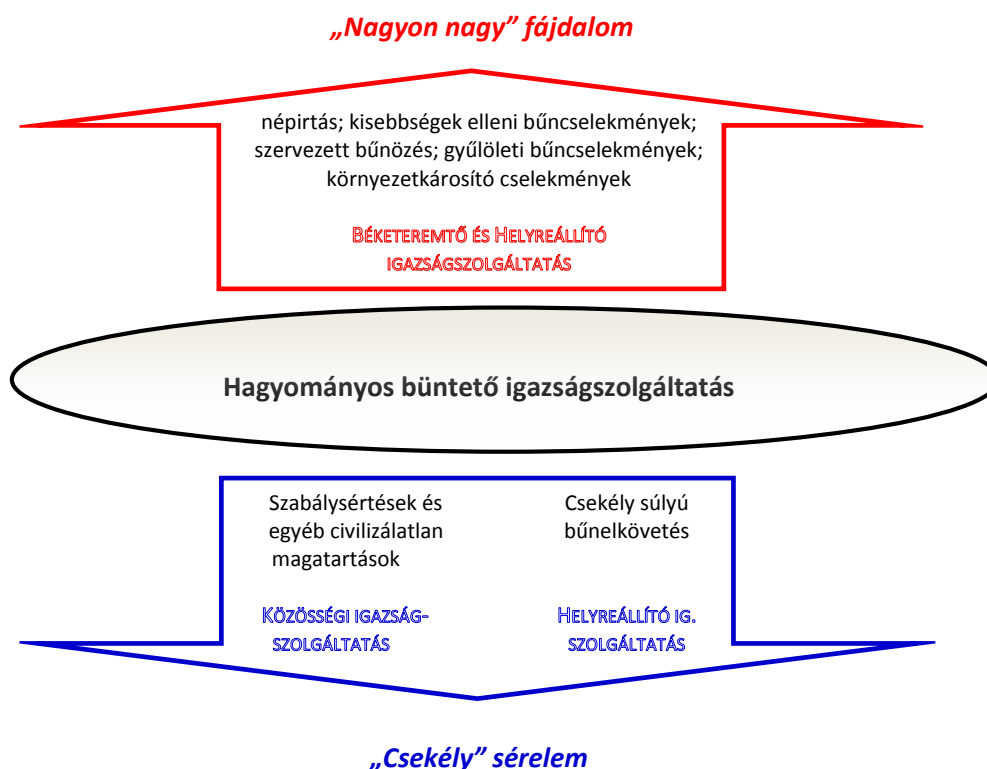
Ebben a fejezetben megkísérlem meghúzni a hagyományos igazságszolgáltatás kompetenciahatárait, és amellet érvelek, hogy a büntető igazságszolgáltatás alsó küszöbét el nem érő, illetve felső küszöbét meghaladó súlyú cselekmények kezelése a helyreállító igazságszolgáltatás terrénuma, vagy kizárólagosan, vagy komplementer módon.

Természetes, hogy felmerül a kérdés, mit gondolok a tettarányosságról. Részben azt, hogy pontosan ezen a két területen a tettarányosság, mint büntetőjogi mérce, értelmezhetetlen. Természetesen nem büntetőjog-dogmatikai szempontú érveléssel élek, amikor azt mondom, hogy túlságosan **egyszerű arra hivatkozni, hogy a tettarányosság maga a „tisztá mérce”.** Ez bizony nem igaz! Ha ugyanis a mérce maga a tett, akkor a tettarányosság nem lehet más, mint a talió, a „szemet-szemért” elve. Ezt azonban már a történelem hajnalán felváltotta egy másik mértékegység, amikor pénzben kezdték mérni az okozott sérelmet. Abban az esetben azonban, amikor nem a szemet-szemért elv érvényesül, hanem a sérelmet valamilyen mérőeszköz segítségével „átváltják”, akkor pontosan a mérőeszköz „objektivitását” veszítjük el. Ekkor a mérőeszköz alkalmasságát a társadalom ítéli meg, azaz hogy egy tettel milyen következmények arányosak, azt az adott társadalom gazdasági, kulturális, stb. állapota határozza meg. Eklatáns példát mutatott erre az 1995. évi ICVS felmérés, amelyben Magyarország is

(1600 fős budapesti mintával) részt vett. A kutatásban közreműködő országokban megkérdezetteknek egy olyan huszonéves fiatalember cselekményét kellett megítélniük, aki betöréses lopás elkövetése során egy színes televíziót tulajdonított el. A kutatási eredmények szerint a nyugat-európai megkérdezettek jellemzően közérdekű munkával büntették volna az elkövetőt, míg a kelet-európai válaszolók döntő többsége végrehajtandó szabadságvesztést alkalmazott volna. Már ebből az eredményből is kitűnik, hogy a színes tévé eltulajdonításával okozott kárt eltérő módon ítélték meg Keleten és Nyugaton, mert a megkérdezés időpontjában egy ilyen vagyontárgy értéke jelentősen más volt a havi átlagbérhez viszonyítva – még akkor is, ha eltekintünk a punitivitás mértékének földrajzi eltéréseitől.

Másik érvem az, hogy a tettarányosságot nem csak a „mérőeszköz” relatív volta miatt nehéz megítélni, de a cselekmény értékelése szempontjából is ingoványos terepre érkezünk. Vannak helyzetek, amikor egy jogsértő magatartás megítélését csak kriminálpolitikai (esetleg politikai) szándékok transzformálják fel a büntetőjogi üldözés szintjére (hozzátéve természetesen, hogy erre a jogalkotónak minden formális felhatalmazása adott lehet). Ekkor a tettet és az alkalmazható jogkövetkezményeket nehéz egymással arányban állónak tekinteni. Jó példa erre a civilizálatlan viselkedés, és csekély súlyú jogsértő magatartások büntetőjogi üldözésének megteremtése. Mindemellett nem értelmezhető a skála másik széle sem a hagyományos igazságszolgáltatás tettarányossága keretében, hiszen a holokauszt, vagy egyéb államilag támogatott népirtás (pl. Ruanda vagy Bosznia), bűncselekménynek tekintendő, de súlya mérhetetlenül nagyobb annál, mint amire a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszere „tervezte van”.

Hol a helye tehát a helyreállító igazságszolgáltatásnak a felelősségre vonás rendszerében? Az alábbi ábra segít annak képpé formálásában, hogy mit gondolok erről. Nagyon leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatjuk, hogy akkor, amikor **nagyon nagy a fájdalom**, és akkor, amikor **csekély a sérelem**, **tehát akkor, amikor túl „kevés” vagy túl „sok” lenne a hagyományos igazságszolgáltatás.**

A fenti ábra vázolja azokat a veszélyeket, amelyekről már korábban is említést tettem: a büntetőjog „felfelé” is és „lefelé” is átlépheti kompetencia-határait.⁴⁹⁷ Felfelé lépi át, amikor a terrorizmus elleni küzdelemben összemosódik a honvédelem és a rendőrségi tevékenység. A zéró tolerancia gyakorlata viszont „lefelé” teszi rugalmassá a büntetőjog kompetenciahatárát, és összemosza a szociálpolitikai és a rendészeti tevékenységet. Természetesen felvethető, hogy milyen alapon „korlátozom” a hagyományos büntető igazságszolgáltatás hatókörét, és „választom le róla” az enyhe súlyú cselekményeket, illetve az igen súlyos következményekkel járókat. A fejezet további részében példákkal igazolva kísérlem meg bizonyítani, hogy mind a költségek, mind a hosszú távú eredmények szempontjából racionális megközelítéssel élek.

Nyilvánvaló, hogy ebben a gondolati rendszerben is figyelni kell a helyreállító igazságszolgáltatás alap-megközelítéséből eredő korlátokra: az eljárás önkéntes bevonódásra épül. Az **önkéntesség előnyeinek ecsetelése, az önkéntes bevonódás ösztönzése, és az ilyenfajta „üzleti megoldás” egyre jellemzőbb a hagyományos igazságszolgáltatás területén is.** Gondoljunk csak a vádalku, a tárgyalásról lemondás intézményére, és a diverzió különféle formáira. S amennyiben az önkéntesség nem biztosítható: marad a hagyományos igazságszolgáltatás rendszere – bármennyire is kevésbé hatékonyan, vagy drágán működik az említett eset-típusokban.

⁴⁹⁷ Hörnqvist, M. (2003): Repression and empowerment in post-liberal societies. In: „Crime and Crime Control in a Integrating Europe”, NSfK’s 45th research seminar. Nordiska Samarbetsradet för Kriminologi, Helsinki. p. 105-110.

Az első, és általános példát a helyzet illusztrálására Knut Sveritől kölcsönöztem, aki a svéd rendőrséggel kapcsolatosan jegyezte meg (bár a magyar rendőrségre is igaz), hogy „a modern rendőrség tevékenysége oly sokféle és annyi egymással ellentmondásban lévő feladatot tartalmaz, hogy emiatt egyetlen feladatát sem képes tökéletesen kielégítően ellátni”.⁴⁹⁸ Az analógia segítségével fogalmazom meg tehát állításomat, miszerint a hagyományos büntető igazságszolgáltatásnak oly széles spektrumban kell a bűncselekményekkel foglalkoznia, amelyre sem felkészültsége, sem anyagi forrásai, sem a rendelkezésére álló eszközrendszer nem elegendő.

A helyreállító igazságszolgáltatás tehát azon a területen kaphat helyet, amely a büntető igazságszolgáltatás hagyományos kompetenciahatárain kívül esik. Azaz: a kettejük viszonya jelöli ki azoknak a cselekményeknek a körét, amelyben a tradicionális igazságszolgáltatás eszközrendszere releváns. Ott tehát, **ahol a honvédelem és a büntetőjog kompetenciahatárai összemosódnak, ott a helyreállításnak, különösen a „béketeremtő” igazságszolgáltatásnak van jelentősége.** Hasonlóan, **ott, ahol összefolyik a rendőrség és a szociális szolgálatok tevékenysége, ott nem a hagyományos, hanem a helyreállító igazságszolgáltatásnak lehet nagyobb szerepe.**

Ez úgy is megfogalmazható, hogy

1. a hagyományos igazságszolgáltatás **teherbírását meghaladó sérelmek kezeléséhez** a béketeremtő és helyreállító igazságszolgáltatás eszközei **forrásbővítést** jelentenek, a jóvátételi eszközök kiegészítik a hagyományos igazságszolgáltatást és segítik a megbékélést;
2. a **csekély súlyú ügyek esetében** pedig a hagyományos büntető útról elterelés segítheti a tradicionális igazságszolgáltatás **tehermentesítését**, azaz ezekben az ügyekben a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszer önállóan alkalmazható.

Az ábra „felső” küszöbe jelzi azt a határt, amely fölött csak kicsi hatékonysággal tud működni a hagyományos igazságszolgáltatási eszközrendszer, ezért „segítségre szorul”. Ezek azok a cselekmények, amelyek „nagyon nagy” fájdalmat okoznak: a népirtástól, a kisebbségek elleni bűncselekményekig, a szervezett bűnözéstől a gyűlöleti bűncselekményekig, illetve a környezetkárosító cselekményekig igen széles a súlyos bűncselekmények palettája. José Ayala Lasso, korábbi ENSZ emberi jogi biztos mondta, hogy “azt a tettest, aki egy embert öl meg, sokkal nagyobb valószínűséggel vonják eljárás alá, és ítélik el, mint azt a személyt, aki százezer ember haláláért felelős”.

Ebben a fejezetben nem a nemzetközi büntetőjoggal és büntető igazságszolgáltatás kérdéseivel foglalkozom⁴⁹⁹ nem az emberiség elleni bűntettek jogi kérdéseit vizsgálom. Nem foglalkozom tehát

⁴⁹⁸ Sveri, K.: Butikssnatterier och Andra Smarre Förmögenhetsbrott ur Kriminalpolitisk Synvinkel. Stockholm: NTfK, 1968. Idézi: Lindström, P. (Zelo tolerancie criminal policy and restorative justice: a hidden link? In: Restorative Justice in Context (eds. Weitekamp, E.GM, Kerner, HJ), Willan Publishing, 2003. p. 287.

⁴⁹⁹ Lásd Farkas Ákos tanulmányát a kérdéstről „Nemzetközi büntetőjog és nemzetközi büntető igazságszolgáltatás”, OTKA K63795. sz. projekt zárójelentése, URL: http://real.mtak.hu/2670/1/63795_ZJ1.pdf

azzal, hogy melyek a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumában foglalt bűncselekmények, sem azzal, hogy ezekből melyekre terjed ki a bíróság hatásköre. Nem vizsgálom azt sem, hogy helyes-e, hogy néhány súlyos erőszakkal sújtott országban elkövetett cselekmények miatt nem lehet eljárást indítani a Nemzetközi Büntetőbíróság előtt. Néhány példa segítségével inkább azt mutatom be, hogy az átlagember számára elképzelhetetlen mértékű erőszak befejeződése vagy megszakítása után, **van-e túlélés a túlélők számára, hogyan lehet tovább élni, és hogyan segítheti ezt a helyreállító igazságszolgáltatás.** Mint azt a ruandai példa is mutatja, helyreállító igazságszolgáltatás nem büntetlenséget jelent, hanem egy másfajta felelősségre vonást. Heather Strang figyelmeztet arra, hogy **azokban az országokban, amelyek területén háborús vagy erőszakos konfliktus zajlott, az országok felében öt éven belül ismét kiújult az erőszak.**⁵⁰⁰ Ez az a figyelmeztető jel, amely el kell gondolkodtasson bennünket a legsúlyosabb és tömeges büntettek elkövetése utáni helyzetek kezelésében.

5.1. AMIKOR “NAGYON NAGY” A FÁJDALOM...

1945 és 2008 között 92 és 101 millió közötti, többségükben civil személyt, ölték meg 313 különféle konfliktusban – írja egy nemrégiben megjelent tanulmány.⁵⁰¹ A konfliktusokban közvetlenül megöltek túl mások életét is tönkretették a harci cselekmények: vagyonvesztést, szexuális erőszakot, rabszolga sorba döntést, deportálást, kényszerítő lakhelyváltozást éltek meg következményként az életben maradt áldozatok.

A hétmilliós **Kambodzsában** 1975 és 1979 között **1,7-2,5 millió ember erőszakos halálát** okozta a Vörös Khmer rezsim. Az áldozatokat megölték, megkínózták, kiéheztették, vagy halálra dolgoztatták. Nem azért mert meghatározott faji, etnikai, vallási vagy nemzeti csoporthoz tartoztak (ez az a négy kategória, amelyet a népiirtással kapcsolatos nemzetközi egyezmény alkalmaz), hanem politikai vagy társadalmi osztályhoz tartozásuk miatt, vagy egyszerűen azért, mert értelmiséginek voltak tekinthetők.⁵⁰²

Európában a szerbiai etnikai tisztogatások során **kétszázezer haláleset és ötvenezer nemi erőszak** történt, továbbá 2,2 millió embert tettek földönfutóvá. Népiirtásnak azonban csak az 1995 júliusában **Srebrenicában** meggyilkolt **8000 muszlim férfi és fiú halála** volt tekinthető.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Blomstedt, A.: Recognition for research on crimes against humanity, The Stockholm Criminology Symposium, Summary. The National Council for Crime Prevention (Brå), 2009. p.3.

⁵⁰¹ M. Cherif Bassiouni (2010): Assessing Conflict Outcomes: Accountability and Impunity, In: The Pursuit of International Criminal Justice: A World Study on Conflicts, Victimization, and Post-Conflict Justice 6. (M. Cherif Bassiouni ed.) Idézi: Leila Nadya Sadat: Preface and Acknowledgments, URL: <http://www.conference.ie/content/Sadat%20Book-%20INTRO.pdf>

⁵⁰² Leila Nadya Sadat: Preface and Acknowledgments, URL: <http://www.conference.ie/content/Sadat%20Book-%20INTRO.pdf>

⁵⁰³ Leila Nadya Sadat: Preface and Acknowledgments, URL: <http://www.conference.ie/content/Sadat%20Book-%20INTRO.pdf>

A volt Jugoszláviában történt háborús bűnök vizsgálatára 1992-ben állt fel a Nemzetközi Bíróság. Azóta gyors fejlődésnek indult a nemzetközi jognak ez a területe. Nemzetközi bíróság állt fel Ruandában, Sierra Leonében, Libanonban elkövetett háborús bűnök vizsgálatára, és speciális ítélkezési kamarák segíti a kambodzsai bíróságokat.

2009 őszére a nemzetközi közösség számára is kiderült, hogy szudáni **Darfur** tartományban **200-400 ezer ember esett áldozatul a népirtásnak**. John Hagan 2004-ben végzett empirikus felmérése jelezte, hogy nagyságrendekkel nagyobb lehet az áldozatok száma, mint a hivatalosan közölt adat, és azt, hogy a népirtásnak egyértelműen rasszista motívuma van. A kutatás elsősorban a nők ellen elkövetett erőszakos közöszlést vizsgálta, amely mindennapos tapasztalata a nőknek a zsúfolt területeken, és a legtöbb esetben rasszista motívum áll a kényszer-szex háttérében. „Eltételezve attól, hogy a megerőszakolás traumatikus élmény, az erőszakos közöszlés célja egyes népcsoportok ’eltüntetése’, illetve az etnikai csoportok feletti kontroll kiterjesztése [...] az emberölés, illetve az összes többi erőszakos konfliktus háttérében is az állami rasszizmus keresendő, és nem a lázadók viselkedésére adott válasz” – mondja Hagan.⁵⁰⁴ Eugenio Raul Zaffaroni kutatásai is a tömeggyilkosságok vizsgálatára irányultak, arra a folyamatra, hogy az állam különféle technikákkal hogyan „állítja elő” az „állam ellenségeit”, amellyel igazolja a népirtást és a tömeggyilkosságokat. Zaffaroni minden népirtásnál hasonló mechanizmust és mintázatot talált: az állam mindig kimagyarázza az általa elkövetett bűncselekményeket, és ebben a folyamatban a neutralizációs technikákat alkalmaz. Az egyik ilyen technika, hogy megnevezik az ország problémáitért felelőssé tehető „ellenségeket”. A népességben már meglévő rejtett előítéletesség, és a lakosság rasszista megnyilvánulásai megerősödnek azt követően, hogy a rasszista nézetek a politikusok és a média közvetítésével nyíltan is hangot kapnak. „Ez nem két hadsereg – mondja Zaffaroni – amely egymás ellen harcol, ahogy ezt az állam képviselői szeretik beállítani, hanem a társadalom meghatározott szegmensei ellen irányított és gerjesztett erőszak”.⁵⁰⁵

Joggal merül fel a kérdés: **mit lehet tenni ilyen társadalmi kataklizmák esetén?** Tudja-e kezelni ezt a helyzetet és képes-e orvosolni a következményeket az igazságszolgáltatás? Mi történhet akkor, amikor a népesség egyik fele írtja és diszkriminálja a népesség másik felét? Van-e értelme tettarányosságról beszélni, olyan helyzetekben, amikor emberek tömegesen követnek el olyan bűnöket, amelyekkel szemben szinte elképzelhetetlen az „arányos” büntetés. A gaztettek azonban nem maradhatnak következmények nélkül sem, mert a büntetlenül maradásnál nincs rosszabb üzenet.

⁵⁰⁴ Blomstedt, A.: Recognition for research on crimes against humanity, The Stockholm Criminology Symposium, Summary. The National Council for Crime Prevention (Brå), 2009. p.3.

⁵⁰⁵ Thorsen, L.: Mental healing offers opportunity to break cycles of violence, The Stockholm Criminology Symposium, Summary. The National Council for Crime Prevention (Brå), 2009. p.10.

Ahhoz, hogy a “jogállami” eszközök visszanyerhessék szabályozó erejüket, hogy a jognak, a szabályoknak és az erkölcsnek ismét tisztelete legyen, olyan konstruktív megoldások alkalmazása szükséges, amelyek segítenek megoldani a súlyos bűncselekmények elkövetésébe torkollott társadalmi konfliktusokat. Az alábbiakban ezért néhány olyan példát mutatok be, amelyek azt jelzik, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás a helyreállító igazságszolgáltatás „támogatására szorul” a tömeges és súlyos társadalmi helyzetek kezelésében. 1974 óta a világ országaiban 21 hivatalos béketeremtő bizottság állt fel, annak érdekében, hogy a polgárháborúba süllyedt országokban dokumentálja az állami terrort, az atrocitásokat és teremtsen lehetőséget a jóvátételre és a megbékélésre, és az igazság kimondására. Ezeknek az országoknak a tapasztalatai azt mutatják, hogy a béketeremtő igazságszolgáltatás alkalmazható és eredményes.

Mielőtt az igazságszolgáltatás és a megbékélés folyamata elkezdődik, meg kell vetni az új béke alapjait, és választani a múlt eseményeire történő reagálás módjában. Erre alapvetően három lehetőség van:

1. A büntetőeljárás megindítása, akár a nemzeti, akár nemzetközi bíróság előtt;
2. Igazság és Megbékélési bizottságok felállítása, vagy amnesztiával, vagy a nélkül; és
3. hagyni, hogy nemzeti amnézia alakuljon ki – azaz becsukni a múlt könyvét – amely könnyen úgy értelmezhető, mintha hallgatólagosan „menlevelet” kapnának a bűnösök.⁵⁰⁶

A **Ruandában** lezajlott genocídium igen nagyszámú embert érintett az elkövetői oldalon, és ehhez az áldozatok tömeges száma társult. Az ország választott megoldása azt jelezte, hogy a megbékélés, a visszatartás és a társadalmi béke elérése szempontjából a szégyenre alapozott resztoratív megközelítés sikeresebb lehet, mint a bűnösség-alapú megtorló megközelítés alkalmazása.⁵⁰⁷

Ruanda harmad-magyarországnyi területén 7 millió ember élt 1994-ben. A két ruandai népcsoport (hutu, tuszi) közötti konfliktusnak történeti előzményei vannak. Noha a tuszik az 1300-as években vándoroltak a jellemzően hutuk lakta területre, a két népcsoport között többször is voltak erőszakos villongások. Tuszi-ellenes erőszak lobbant fel 1959-ben, 1961-63-ban és 1973-ban. Ez utóbbinál az összes tuszi származási diák tanulói jogviszonyát megszüntették a felsőoktatási intézményekben. A különféle etnikumokhoz tartozás különösen az 1990-es évek elejétől vált jelentőssé, amikor a politikai felfordulás elkezdődött. Ez volt az az időszak is, amikor a vidéki népesség egyre szegényebbé vált. Az „alacsonyabb osztályok” és a ruandai elit között egyre nagyobb lett a távolság. Ez a helyzet többféle módon is lehetőséget nyújtott a politikai manipulációra. A két népcsoport között végül **1994-ben robbant ki a polgárháború, amelyben egymillió embert gyilkoltak meg, és további hárommillió számkivetetté vált.** A népiertást a hutuk uralta kormányzati körökből tüzelték. Az etnikai

⁵⁰⁶ Goldstone, R.J.: Justice and Reconciliation on Fragmented Societies, In: Facing ethnic conflicts: toward a new realism By Andreas Wimmer, Rowman & Littlefield, 2004, pp. 384.

⁵⁰⁷ Drumbl, Mark A.: Restorative Justice and Collective Responsibility: Lessons for and from the Rwandan Genocide, Contemporary Justice Review, Vol. 5, Issue 1, 2002, p. 5-22

származásnak súlya volt Ruandában, az iskolákban etnikai kvóták érvényesültek. A tömeges gyilkosságoknak a szomszédos országokba menekült és főként tuszikból rekrutálódott Ruandai Felszabadító Front bevonulása és győzelme vetett véget.

Ruandában **130.000 embert vádoltak meg a genocídium szervezésével vagy az abban való részvétellel**. Hét évvel később, 2001-ben még mindig 125.000 volt az olyan fogvatartottak létszáma, akik a tárgyalásukra vártak. A gyanúsítottakat igen rossz körülmények között tartották fogva, mivel a börtönrendszer nem volt felkészülve ekkora fogvatartotti létszámmra, abban mindössze 18 ezer férőhely volt.⁵⁰⁸ Azt a lehetőséget, hogy eljárás alá vontaknak széles körű amnesztiát hirdessenek, úgy az új ruandai kormány, mind az emberek, de a nemzetközi közösség is elutasította. Ehelyett arról határoztak, hogy történjen meg a teljes felelősségre vonás a népirtás és a tömeggyilkosságok elkövetése miatt, éppen annak érdekében, hogy ne terjedjen el a büntetlenség kultúrája, hogy megerősítsék a jogállam szabályait és a méltányos és tisztességes eljárásba vetett bizalmat.⁵⁰⁹

A gyanúsítottak igen nagy száma miatt lassan haladt a formális eljárás, ezért speciális Gacaca bíróságokat állítottak fel. Ruandában a gacaca eljárás a hagyományos közösségi konfliktusmegoldást jelenti.⁵¹⁰ A kolonizáció időszakáig (Ruanda belga gyarmat volt) hagyományosan a gacaca eljárást használták az egymással kapcsolatban álló felek közötti konfliktusok feloldására. Az együttélési normák megsértésekor, vagy egyéb konfliktus esetén (pl. földhasználattal kapcsolatos vita, vagyoni kár okozása, házassági probléma, öröklési vita), a felek a konfliktust közösen vitték az „inyangamugayo”-hoz, aki a helyi közösség embereként segített elsimítani a felek közötti vitát. Az eljárás lezárásakor a vitázó felek demonstrálták, hogy a közös értékek ismét sértetlenek, de azt is, hogy a társadalmi harmónia ismét helyreállt, és a szabálysértőt a közösség ismét visszafogadta. Az eredeti gacaca eljárás menetét nem rendezték jogszabályok, de nem is kezelt sem túl súlyos konfliktusokat, sem élet elleni cselekményeket. A kolonizáció időszakában bevezették a nyugati típusú igazságszolgáltatást Ruandában, de a gacaca konfliktuskezelés is a gyakorlat része maradt, különösen faluhelyen. A későbbiek során a helyi hatóságok átvettek bizonyos konfliktusfeloldás feladatokat, és ezzel a hagyományos gacaca eljárás is formalizáltabbá vált.

2001-ben törvény hozta létre a Gacaca bíróságokat, hasznosítva a hagyományos gacaca eljárás sok elemét. A létrehozott bíróságoknak nem volt más feladatuk, csak a genocídium elbírálása. A ruandai „Gacaca bíróság” tehát a hagyományos tradíciókra épülő igazságszolgáltatási formát jelöli, amelyet a ruandai igazságszolgáltatás formális rendszerébe illesztettek. A Gacaca törvénykezésnek az alábbi célja voltak: 1) a büntetlenség kultúrájának kipusztítása, 2) rekonstruálni, hogy hogyan történt a genocídium (kimondani az igazat), 3) felgyorsítani a tárgyalások menetét: elítélni a bűnöst, és

⁵⁰⁸ Eight Years on... A Record of GACACA Monitoring in Rwanda, PRI, 2010. URL: <http://www.penalreform.org/publications/eight-years-on-a-record-gacaca-monitoring-rwanda>

⁵⁰⁹ Eight Years on... id mű

⁵¹⁰ „Gacaca bíróság” (nagy kezdőbetűvel) megjelöléssel hivatkozom a népirtás elbírálására létrehozott új rendszerre, és „garaca” (kis kezdőbetűvel) a törzsi hagyományokban gyökerező konfliktus-feloldási rendszerre.

elengedni az ártatlant (és ezzel csökkenteni a börtönnépességet), 4) megbékéléshez segíteni a ruandai embereket és megerősíteni a társadalom egységét.⁵¹¹

Az eljárás alá vont gyanúsítottakat, az elkövetett bűncselekmény súlya, és a közreműködés jellege szerint, 4 csoportba osztották. A legsúlyosabb bűncselekményeket elkövető személyeket az 1-es és 2-es csoportokba sorolták, és felelősségre vonásuk a formális állami bíróságok előtt indult meg. A másik két kategóriába tartozó elkövetők ügyeiben pedig a Gacaca bíróság járt el. 2004-ban háromra csökkentették a kategóriák számát, hogy felgyorsítsák az állami igazságszolgáltatási eljárások előrehaladását. E jogszabályváltozás következtében már csak az 1-es kategória elkövetői maradtak az állami bíróságok előtt. A jogszabályváltozás ugyan tehermentesítette az állami bíróságokat, de még a korábbinál is nagyobb nyomás nehezedett a Gacaca bíróságokra.

A Gacaca bíróságok olyan hibrid rendszerként jellemezhetők, amelyek a hagyományos, és a formális jogi igazságszolgáltatási rendszer elemeit ötvözték. Igen fontos különbség a Gacaca bíróság és a gacaca eljárás között a tárgyalások nyilvánossága. A tradicionális gacaca eljárásban a megbeszélésen csak az érintett felek vesznek részt, és csak olyan konfliktus vihető a gacaca elé, ahol kapcsolat van a konfliktusba került felek között, és arra törekszenek, hogy a probléma ne kerüljön nyilvánosságra. A második különbség, hogy minden gacaca teljesen spontán módon működik, és a cél az, hogy megszülessen a kétoldalú megállapodás, egy olyan kompromisszum, amely megfelel a felek érdekeinek és a közösségnek is. Az Inyangamugayo (a „békebíró”) jogi természetű közvetítőként működött, és olyan döntést hozott, amit a legjobbnak látott. Ezzel szemben a népirtás elbírálására kialakított Gacaca bíróság nem helyi konfliktus kezelt, eljárását az állami jogszabályok, és nem a felek megegyezése határozta meg. A Gacaca bíróság által alkalmazható büntetések fajtáiról szintén az állami törvény határozott. (2007 áprilisáig létezett a halálbüntetés Ruandában.)

A „békebírók”⁵¹² választását, és a választási bizottság feladatait a köztársasági elnök rendelete szabályozta. A választási bizottság felügyelte a Gacaca bíróságok „békebíróinak” megválasztását. A Gacaca bíróság működése fölötti szupervíziót és a koordinációt kezdetben a Legfelsőbb Bíróság egy ügyosztálya gyakorolta, majd a feladat átkerült egy olyan állami intézményhez, amelyet – Gacaca Igazságszolgáltatás Nemzeti Szolgálat elnevezéssel – erre a feladatra hoztak létre.

A jog által szabályozott vizsgálat lefolytatása, a vádirat kiállítása, az előzetes fogvatartás elrendelése, és a büntetés alkalmazása mind azt mutatja, hogy a Gacaca bíróság eljárása ötvözi a hagyományos gacaca eljárást és a formális igazságszolgáltatási eljárásban az ügyész és a bíró feladatait, és az állampolgárok széleskörű és önkéntes részvételén alapul. A népesség bevonásáról ugyanis azt feltételezték, hogy a közösségi részvétel nem csak segíteni fogja az igazság kimondását, de enyhíti a

⁵¹¹ Penal Reform International: Research Report on the Gacaca – PRI, Report I, November 2003, p.10.

⁵¹² Elnevezésük „Inyangamugayo”, akik – a mi fogalmaink szerint – inkább mediátori szerepet visznek az eljárásban.

genocídium után az emberek közötti bizalmatlanságot és gyanakvást is. Tény, hogy a Gacaca bíróságoknál semmi sem teljesíthette volna sikeresebben azt a feladatot, hogy a teljes népesség vonódjon be az igazság kimondásának folyamatába, hogy megtörje a büntetlenül maradás körét, amely egyébként az egész igazságszolgáltatási folyamatot veszélyeztette.⁵¹³ A PRI által végzett akciókutatás⁵¹⁴ azonban azt is megmutatta, hogy az intenzív részvétel korlátozó tényezővé is válhat: volt példa hamis vádolásra, káoszba fulladt ülésekre, bosszúállásra. A vizsgálatok azt mutatták, hogy a Gacaca bíróság azokon a területeken működött tökéletesen, ahol a közösség élni akart ezzel az eszközzel.

Az emberirtásról megtudni az igazságot – politikai szükséglet. A népirtás túlélői viszont nem csak politikai és pszichológiai ok miatt akarták tudni az igazat, hanem spirituális és metafizikai okok miatt is. Az ősi ruandai vallási hit szerint, a halott, mint őseink lelke, a világunkban lakik, és bajt hoz az élőkre, ha azok nem tesznek kedvükre.⁵¹⁵ Nem lehet tehát temetetlenül hagyni a holtakat, és nem megtudni, hogy hogyan haltak meg. Ugyanakkor a Gacaca eljárás sem oldott fel minden feszültséget és gyanakvást a népességben. A Nemzeti Megbékélés és Egység Bizottságának Társadalmi Kohézió 2005-2008 v. jelentése szerint a személyes bizalmatlanság szintje még mindig igen magas a ruandai társadalomban.⁵¹⁶

A Gacaca bíróság céljainak megvalósítása – megbüntetni a tetteseket, igazságot szolgáltatni az áldozatoknak és kibékíteni a társadalmat – sokszor bizonyult túlságosan is nehéznek a gyakorlatban. A horrorisztikus jellegű és intenzív kiterjedésű ruandai emberirtás még él az emlékekben, és a gyanakvás és a bizalmatlanság is átható. Az azonban a Gacaca bíróságok működéséből nyilvánvalóvá vált, hogy **ugyan az igazságszolgáltatás hozzá tud járulni a társadalmi béke helyreállításához, de a megbékélés eléréséhez szélesebb körű kezdeményezések kellenek**, mint a – bármennyire is speciális – bírósági eljárás. Úgy tűnik, hogy még túl korán van ahhoz, hogy átfogóan értékelhetők legyenek a Gacaca bíróság eredményei, az egyes társadalmi csoportokra gyakorolt hatása, ezért nincs mit csodálkozni azon, hogy a Gacaca eljárással kapcsolatos várakozások csak részben teljesültek.⁵¹⁷

Hasonló problémával nézett szembe **Dél-Afrika** is a post-apartheid időszakában. Ebben az országban az apartheid rendszere határozta meg a választójogi szabályokat, a földkérdést, a lakáskérdést, az oktatást, a közlekedésszervezést, az egészségügyi szolgáltatásokat, a sportolási lehetőségeket, stb. Más szavakkal: az apartheid a fehérek kisebbségi önkényuralma volt területi, lakossági, társadalmi és gazdasági alapon. Ez a rendszer ötven évig volt uralmon. 1994-ben az elnyomás, kirekesztés és

⁵¹³ Eight Years on... id mű

⁵¹⁴ Eight Years on... id mű

⁵¹⁵ Burnet, J.E.: The Injustice of Local Justice: Truth, Reconciliation, and Revenge in Rwanda, *Genocide Studies and Prevention* 3, 2 (August 2008): 173–193.

⁵¹⁶ Eight Years on... id mű

⁵¹⁷ Eight Years on... id mű

ellenállás felől megindult a folyamat egy új, tárgyaláson alapuló, demokratikus rend felé. **A sértettek, illetve hozzátartozóik Dél-Afrikában is ugyanazt mondták, mint Ruandában: „Meg akarok bocsátani, de tudnom kell, kinek és miért.”** A régi zulu mondás szerint: „minden igazság keserű”, de az igazság kimondásának gyógyító hatása van, tehetjük hozzá.

Ugyanígy érezhető a kényszerítő szükség az **erkölcsi rend helyreállítására**, amit veszélybe sodort a jog uralmának feladása és az alapvető emberi jogokkal való súlyos visszaélések – innen ered az **Igazságtételi és Megbékélési Bizottság** gondolata Dél-Afrikában.⁵¹⁸ A törvény egyszerre követeli meg a bizottságtól, a múltba tekintést és a jövőbe nézést. A tények kimondását a felelősség elfogadásának is követnie kell. Annak nyilvános elismerése, hogy dél-afrikaiak ezrei fizettek nagy árat a demokrácia eléréséért, megerősíti az áldozatok és túlélők emberi méltóságát, és fontos része a dél-afrikai társadalom gyógyulásának.⁵¹⁹ Dél-Afrikában az apartheid áldozatává vált személyek körében végzett felmérés adatai szerint a sértettek – akik egy része az Igazság és a Megbékélés Bizottság előtt is vallomást tett – Poszt-traumás Stressz-zavarral (PTSD) és depresszióval küzdött. Ezek a tünetek jóval gyakoribbak voltak azoknál, akik nem tudtak megbocsátani a tetteseknek, mint azoknál a személyeknél, akik készek voltak a megbocsátásra.⁵²⁰

Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság felállításának egyik célja az volt, hogy visszaállítsák „az áldozatok emberi és társadalmi méltóságát azáltal, hogy lehetőséget biztosítanak nekik saját beszámolójuk elmondására azokról a sérelmekről, amelyeknek áldozataivá váltak”.⁵²¹ A bizottság azzal, hogy megkönnyítette a személyes „történetek” elmondását, nemcsak a múlt visszaéléseinek valós tényei leleplezésében **segített, hanem egy „narratív igazság” megteremtésében is.** A Bizottság segített felismerni, hogy a **társadalmi vagy „dialogikus” igazság** arra épül, hogy **az igazság megszerzésének folyamata majdnem annyira fontos, mint maga az igazság megállapítása, és formája nem lehet más, mint a párbeszéd.**⁵²²

Európa évtizedek óta mentes a háborútól. Ezért különösen éles nyomot hagyott a balkáni konfliktus: földrajzilag túlságosan is közel volt, és olyan problémák feléledéséről tudósított, amelyek más európai országokban is előfordulhatnak. A volt Jugoszlávia területén lezajló a politikai átmenet következményeként vagy azzal párhuzamosan megjelent problémák önmagukban értelmezhetetlenek, annak megértése is szükséges hozzá, hogy milyen konfliktusokat „helyezett el” a korábbi rendszer, és ezek milyen kapcsolatban voltak az 1990-es évek elején lezajlott eseményekkel. A polgárháborúba,

⁵¹⁸ Mintegy tizenkilenc igazságfeltáró bizottság alakult tizenhat országban az elmúlt húsz év alatt, beleértve azokat is, amelyek most vannak alakulóban. Lásd: Hayner, P.B.: International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions. A Preliminary Proposal, Law and Contemporary Problems, 1996 Autumn, p. 173. Idézi: Boraine, A.: Dél-Afrika Igazságtételi és Megbékélési Bizottsága, Fundamentum, 2003/1. szám, 15.o.

⁵¹⁹ Boraine, A.: Dél-Afrika Igazságtételi és Megbékélési Bizottsága, Fundamentum, 2003/1. szám, 20.o.

⁵²⁰ Kaminer D. - Stein D. - Mbanga I. - Zungu-Dirwayi N. (2001): The truth and reconciliation commission in South Africa: relation to psychiatric status and forgiveness among survivors of human rights abuses. British Journal of Psychology, 178: 373–377.

⁵²¹ Boraine, A.: Dél-Afrika ... id mű 20.o.

⁵²² Boraine, A.: Dél-Afrika... id mű, 20.o.

népirtásba, emberiség elleni bűncselekmény elkövetésébe torkolló társadalmi kataklizmák és masszív egyéni traumák esetében nem tanácsos elnyomni a fájdalmas múltat, sokkal inkább konfrontálódni kell vele és feldolgozni, hogy ne ismétlődhesen meg többé. A II. világháború idején a volt Jugoszlávia területén szörnyű gaztetteket követtek el szervezett etnikai csoportok a másik etnikum tagjai ellen. A világháború befejeződése után a megalakult Tito rezsim hozzáállása ezekhez a problémákhoz lehetetlenné tette, hogy a cselekményeket kibeszéljék és feldolgozzák. Amikor Jugoszlávia szétesett, az 1990-es évek elején, **Bosznia-Hercegovinában** ismét fellángoltak az etnikai konfliktusok. Egyes becslések szerint 8 és 10 ezer közé tehető a boszniai háború alatt háborús bűntetteket elkövető személyek száma – azonban Hágában kevesebb, mint százal szemben folyik eljárás...⁵²³ Ahogy a dél-amerikai országokban (Argentína, Chile, El Salvador), úgy Bosznia-Hercegovinában is létrehozták a nemzeti Igazság és Megbékélési Bizottságot (Truth and Reconciliation Commission [TRC]) a társadalmi béke és kiegyezés segítésére. Létrehozása részben ezért volt szükséges, hogy feltárhatók legyenek a rendszerabúzással kapcsolatos tények, részben pedig azért, mert **az igazságnak nemcsak színe, de visszaja is van, azaz a különböző etnikumok különféleképpen értelmezik a történeteket.** Mint Basic mondja, az Igazság és Megbékélési Bizottság létrehozása már csak azért is szükséges volt, mert mindegyik etnikai csoport – legyen az horvát, szerb vagy bosnyák –, saját verziót alakított ki a korábbi eseményekről, de mindegyiküknek az volt az álláspontja, hogy ő az áldozat, a másik kettő pedig egymással is konspiráló agresszor. A megbékélés folyamata tehát Bosznia-Hercegoviában is megkezdődött, de a béke a lelkekben még nem született meg. Az állam a társadalom támogatása nélkül nem tudja kialakítani a megbocsátást és a megbékélést. Az egyének és a közösségek játszanak központi szerepet a béketeremtésben és a demokrácia visszaállításában. Bosznia az elmúlt évtizedben képtelen volt arra, hogy formát adjon a megbocsátásnak, és hogy újraértelmezze a társadalmi bizalmat.⁵²⁴

Az igazság kimondása több annál, hogy ki mit tett, és ki ellen. Sokkal inkább arról szól, hogy a többféle igazság van. A társadalmi kötődések megjavítása a helyreállító igazságosság eszközrendszerét igényli, hogy sem a most, sem később, senki ne akarjon revansot venni. A helyreállító igazságosság tehát “letörli a palatáblát” és elkezdődhet az etnikai tisztogatások traumájával való foglalkozás. A háború, az atrocitások és a népirtás utáni **kollektív emlékezet** erőszak-örvényként tovább él a túlélő generációban, mert az erőszak emlékezete nagyon erős. Példa erre a modernkori népirtás alapmodellje a holokauszt (1933-1945).⁵²⁵

A konfliktusokon és a múlt megosztottságán túljutni csak a megbocsátás és a megbékélés érzésével lehet. Ennek elérése többféle módon is lehetséges:

⁵²³ Basic, S.: *Bosnian Society on the Path to Justice, Truth and Reconciliation*, p.363.

URL: http://www.berghof-conflictresearch.org/documents/publications/daytone_basic_rec.pdf

⁵²⁴ Hoogenboom, D.A. – Vieille, S. (2010): *Rebuilding Social Fabric in Failed States: Examining Transitional Justice in Bosnia*, Human Rights Review, Volume 11, Number 2, pp.183-198.

⁵²⁵ Gallant, M.J. – Rhea, H.M.: *Collective Memory, International Law, and Restorative Social Processes After Conflagration: The Holocaust*, International Criminal Justice Review September 2010 vol. 20 no. 3:265-279.

- kialakítják a párbeszéd fórumait, ahol meghallgatják az áldozatokat, illetve azokat, akiknek információjuk van az emberi jogi jogsértésekről;
- feltárják azokat a körülményeket és eseményeket, amelyek a sérelmekhez vezettek;
- az eljárás után az ország parlamentje számára összeállítanak egy jelentést, hogy a jogalkotó eldönthesse, milyen módon reagál ezekre a jogsértésekre, és mit tud tenni a jövőbeni elkerülésük érdekében; illetve
- a sértetteknek szimbolikus módon jóvátételt nyújtanak.

Tudnunk kell azt is, hogy a társadalom „memóriája” működik. Ha hallgatunk az igazságról, a csend távolról sem azt jelenti, hogy az események elfelejtődtek. Ellenkezőleg: a sérelem megmarad és akár évtizedekre is „betokozódhat” – mint ahogy azt a fenti példák mindegyike mutatta.

Az országok többségében nincs lehetőség arra, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás keretében alkalmazva a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket, azokat a súlyos, vagy a visszaeső elkövetők kezelésére állítsák rendszerbe. Ezt az eszközrendszert ugyanis – a közvélemény, a politikusok és az igazságszolgáltatási szakemberek – túlságosan enyhének gondolják. A súlyos bűncselekményekkel szemben a „keményebb” megközelítést megfelelőbbnek látják.

Magam azonban úgy gondolom, hogy a kiemelkedően súlyos bűncselekmények (népirtás, terrorcselekmények, hatalommal visszaélés, stb.) kezelésére a hagyományos eszközrendszer alkalmatlan, még pontosabban elégtelen. Ruanda, Szudán, Srebrenica esetében a tettesek egyéni felelősségének kimondása nem hoz megnyugvást, részben azért mert – a bűnelkövetés hagyományos oksági rendszerén messze túlmutató – társadalmi kauzális összefüggések vannak a cselekmények háttérében. Részben pedig azért, mert az emberi ésszel szinte fel sem fogható tettek következményei és a megbékéléshez vezető módszerek nem a formális büntetőjog nyelvén kommunikálhatók. Ez a nyelvezet – nagyon helyesen – az emberi jogok nyelvén beszél, és egyetlen ember élete ellen elkövetett bűncselekmény is a legsúlyosabb bűnök közé tartozik. **A jog nyelvére még „lefordíthatók” a több emberen, a különös kegyetlenséggel, az aljas indokból elkövetett élet elleni cselekmények, azaz azok, amelyek a napi élet valóságához tartozhatnak.** Szerepel ugyan a népirtás a hazai Btk-ban, de egy átlagember számára azonban több ezer, vagy több tízezer áldozat sérelmére elkövetett erőszakos cselekmény oksági mechanizmusa és technikai kivitelezése értelmezhetetlen. Napjaink valósága azonban azt mutatja, hogy vannak olyan országok, amelyekben ilyen társadalmi kataklizma előfordul. Természetesen nem gondolom úgy, hogy nem is lehet helye a hagyományos igazságszolgáltatási eljárás lefolytatásának. Érveim inkább arra irányultak, hogy e mellett – **éppen a túlélők és a társadalom egysége érdekében – a helyreállító igazságszolgáltatás megbékélést célzó eszközrendszerét is alkalmazni kell.**

Mindemellett nem csupán az emberiség elleni bűncselekmények vagy a népiirtás kezelésénél van szükség helyreállításra és jóvátételre. John Braithwaite volt az első, aki felvetette, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere alkalmas a háborús bűntettek, vagy a nagy értékű gazdasági és a hatalommal visszaélés cselekményeinek kezelésére is.⁵²⁶ A mediációt például **Braithwaite** éppen a **környezetkárosító** cselekményeknél látja alkalmazhatónak, itt ugyanis **olyan nagyságrendűek a károk, hogy azokért az egyes ember már nem állhat jól. Ki kell terjeszteni tehát mind a felelősséget, mind a helyreállítás hatókörét** – mondja. Peter Grabosky is úgy gondolja, hogy az öko-kriminológia területén a problémák átfogóbb megközelítése, és a kormányzati törekvések a költségek csökkentésére⁵²⁷ olyan területekre is kiterjeszti a büntetőjogi kontrollt, mint a radioaktív anyagok előállítása, a természetvédelem (víz, levegő), a zajártalom, stb. Ezeken a területeken a büntetőjogi eszközök alkalmazása még az ún. harmadlagos megelőzés területén sem túl hatékony prevenciós eszköz. Azt javasolja tehát, hogy az öko-kriminológia területén háromdimenziós szabályozási rendszer kialakítása szükséges, amelyben a kormányzat, a gazdaság szereplői és a harmadik szektor együttműködése szolgálhatja a károk megelőzését.

A fenti javaslatok jól illeszkednek abba a napjainkban oly jellemző kriminálpolitikai vonulatba, amelyben a büntetőjogi felelősség határai kiterjednek, szabályozást nyer a jogi személy büntetőjogi felelőssége, módosulnak az életkori határok, zajlik egy re-kriminalizációs folyamat, egyre szélesebb személyi kört illet meg a fokozott büntetőjogi védelem, megfogalmazódik a szándékig „előrehozott” büntetőjogi felelősség „szükségessége”, például a jogos védelem szabályainak kiterjesztésével – hogy csak a legfontosabbakat említsük.

5.2. ... ÉS AMIKOR “CSEKÉLY” A SÉRELEM

Az előbbi ábrán azonosíthatunk egy alsó küszöböt is: az “alsó” határ alatti rész jelenti egyrészt a szabálysértéseket és az egyéb közösségellenes magatartásokat, illetve a csekély súlyú bűncselekmények elkövetését. Ez a **mikro-, azaz a mindennapi konfliktusaink** világa.

Napjainkban a bűnözési jelenségének leküzdésének szükségessége az államokat és személyeket fenyegető, és a határokat átlépő legsúlyosabb cselekményektől kezdve a tradicionális bűnözéssel kapcsolatos problémák megoldásáig, igen széles spektrumot fog át. A kriminálpolitikák legújabb fejleményei azt mutatják, hogy az **„antiszociális vagy civilizálatlan magatartások” fogalmával kisélezedett a büntető igazságszolgáltatás által üldözendő magatartások köre.** Az e magatartásformák kezelésével kapcsolatosan megfogalmazódott zéró tolerancia politika már több mint egy évtizede jelen van a kriminológiai és politikai témák között. Az a tartalom, amit a fogalom lefed,

⁵²⁶ Braithwaite, J.: Restorative Justice & Responsive Regulation, Oxford University Press, 2002. p. 16.

<http://www.houseofrussell.com/rj/uwi/Restorative%20Justice%20and%20Responsive%20Regulation.pdf>

⁵²⁷ Peter Grabosky előadása a 2003. augusztus 10-15-e között, Rio de Janeiróban, „Reducing crime and promoting justice: challenges to sciences, policy and practice” címmel megrendezett 13. Nemzetközi Kriminológiai Világkongresszuson hangzott el.

azaz a rendőrség lépjen fel határozottan a szabálysértések és a csekély súlyú bűncselekményekkel szemben, „agresszív rendészet” elnevezéssel már az 1980-as években létezett. A „törött ablakok” teóriája szerint ez azért szükséges, mert a kis súlyú cselekményekkel kapcsolatos határozott fellépésnek visszatartó hatása van a súlyosabb cselekmények elkövetésére. Az 1990-es évek elején az emberölés és a súlyos bűncselekmények gyakoriságának csökkenését New York-ban a zéró tolerancia hatásának tulajdonították. Lindström a rablás, a betöréses lopás és a gépkocsilopás valamint a zéró tolerancia közötti összefüggéseket vizsgálta Svédországban. Hasonlóan az egyéb kutatásokhoz, negatív összefüggést tapasztalt a zéró tolerancia politikája és a rablás között, legalábbis Stockholm területén.⁵²⁸

E tendencia mellett létezik a csekély súlyú bűncselekmények kezelésének elterelése a hagyományos igazságszolgáltatás útjáról. A diverzió ebben az értelemben mind az elkövetővel, mind a cselekménnyel szemben „elnevezőbb” megoldások rendszerének tekinthető. Ezzel párhuzamosan ez az elintézési mód reménytelibb kimenetnek tekinthető a csekély súlyú bűncselekmények és az elsőbűntényesek kezelésére, de jobban ki tudja elégíteni a sértettek igényeit is. Ebből következően a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöket gyakran alkalmazzák a **hagyományos igazságszolgáltatás keretén belül, mint büntetést, a hagyományos büntetés helyett vagy mellett.**

A hazai közigazgatási büntetőbíráskodás megerősödését az a folyamatos dekriminalizáció ösztökélte, amelynek köszönhetően jogrendszerben sorra jelentek meg a szabálysértéseken belül a jellemzően büntetőjoghoz kötődő cselekmények.⁵²⁹ A jogalkotó tehát a büntető igazságszolgáltatási rendszer tehermentesítése érdekében, illetve egyes viselkedésformák megítélésének változására tekintettel egyre több magatartást (akár mint elkövetési magatartást, akár mint értékhátrányt) „tolt le” a szabálysértések közé. A jogfejlődés legutóbbi stádiumában⁵³⁰ viszont egy érdekes folyamatnak

⁵²⁸ Lindstrom, P.: Zero tolerance policing: flip or flop? Paper presented at the annual meeting of the American Society of Criminology (ASC), Los Angeles Convention Center, Los Angeles, CA, Nov 01, 2006 URL: http://www.allacademic.com/meta/p125297_index.html

⁵²⁹ Árvai, Zs. (2008): Fejezetek a közigazgatási büntetőbíráskodás elméleti története köréből, DE-ÁJK, Debrecen

⁵³⁰ Lásd a közbiztonság javítása érdekében született 2010. évi LXXXVI. törvényt.

„A tulajdon elleni szabálysértésekre, valamint a feloszlott társadalmi szervezet tevékenységében való részvétel szabálysértésére vonatkozó külön rendelkezések

128/A. § (1) A 152/B. §-ban, valamint a 157. § (1)-(3) bekezdésében meghatározott szabálysértés miatt a feljelentést a rendőrségnél kell megtenni; ha máshol tették meg, azt a rendőrséghez kell haladéktalanul továbbítani.

(2) A rendőrség az (1) bekezdésben meghatározott esetben a tényállás felderítése, az elkövető kilétének megállapítása, valamint a bizonyítási eszközök felkutatása és biztosítása érdekében bírósági eljárást előkészítő eljárást folytat le. A rendőrség eljárására a szabálysértési hatóság eljárására vonatkozó általános szabályokat kell alkalmazni.

(3) A rendőrség a (2) bekezdés szerinti eljárása során elrendelheti ház, lakás, egyéb helyiség vagy azokhoz tartozó bekerített hely átvizsgálását, ha alaposan feltehető, hogy az tárgyi bizonyítási eszköz megtalálására vezet. Az elrendelő határozatban meg kell jelölni azokat a bizonyítási eszközöket, amelyek megtalálására az intézkedés irányul. A határozatot az intézkedés megkezdése előtt az érintettel közölni kell, és végrehajtásától el kell tekinteni, ha a keresett dolgot az érintett előadja. Az intézkedés csak az érintett, vagy képviselője jelenlétében hajtható végre.

lehetünk tanúi: a jogalkotó ugyan dekriminalizálta a magatartást (lásd a tulajdon elleni szabálysértéseket), de a viselkedésforma társadalmi és politikai megítélése megváltozott. Ebben az esetben az érzékenységi küszöbök megváltozása **nem arra sarkallja a jogalkotót, hogy visszaemelje, azaz rekriminalizálja a magatartást, hanem e helyett a büntető igazságszolgáltatás alsó határát teszi rugalmassá és átjárhatóvá.** Mint korábban is hivatkoztam Hörnqvist megállapítására: pontosan ez a megoldás jelenti a szociális szolgálatok és a rendőrség tevékenységének összemosását. Nem is beszélve arról, hogy a szabálysértések és az egyéb jogellenes (de nem bűncselekményt jelentő) magatartások kezelésére szinte alkalmatlan a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszere, különösen akkor, ha két feltételt is támasztunk a működésével kapcsolatosan: a.) legyen hatásos, és b.) legyen költségkímélő. Nem tagadható azonban, hogy ezek a viselkedésformák befolyással vannak a közösség életére, illetve az emberek jóllétére és biztonságérzetére egy társadalomban. Álláspontom szerint is kezelni kell az ilyen helyzeteket, viszont úgy gondolom, hogy az ilyen viselkedésformákkal kapcsolatosan „túl sok” a büntető igazságszolgáltatás intenzitását (de nem gyorsaságát) tekintve, és túl drága, mint állami beavatkozási forma. Ezek a viselkedésformák megfelelő kezelési lehetőségei a közösségi igazságszolgáltatás különféle formáiban találhatók – értsünk bármit is a közösségi igazságszolgáltatás fogalma alatt. A kisebb súlyú jogsértések kezelését ezért terelik el a fejlett országok a hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszerétől. Ezen cselekmények kezelésére ugyanis költség-hatékonyabb és hosszabb távon is kielégítőbb megoldást jelent a helyreállító igazságszolgáltatási eszközeinek alkalmazása. A hagyományos büntető igazságszolgáltatás rendszerétől ezért a közösség felé érdemes terelni a problémamegoldást – különösen, ha a büntetőhatalom korlátait is figyelembe kívánjuk venni.

(4) A (3) bekezdés rendelkezése alapján nem kutatható át közjegyzői és ügyvédi iroda, valamint egészségügyi intézmény.

(5) Az előkészítő eljárás befejezését követő 3 munkanapon belül a rendőrség az előkészítő eljárás anyagát - a (6) bekezdésben foglalt eseten kívül - a bíróságnak megküldi.

III. RÉSZ: HÁBORÚ VAGY BÉKE: A HELYREÁLLÍTÁS TÁRSADALMI KÖRNYEZETE

Don't curse the darkness, light a candle.

Confucius

1566 augusztusában I. (Nagy) Szulejmán szultán hatvanezres hadával ostrom alá vette a szigetvári várat, amelyet 2500 emberrel Zrínyi Miklós védett. Egy hónap múlva a várvédők beszorultak a belső várba és már csak hatszázan voltak. 1566. szeptember 5-én éjjel meghalt a szultán, de halálát eltitkolták a török katonák elől. Zrínyi tudta, hogy a császári seregtől hiába vár felmentést. 1566. szeptember 8-án a már csak 300 főt számláló várvédő sereg kitört a belső várból, s heroikus küzdelemben kísérelte meg a lehetetlent: áttörni a török gyűrűn. Zrínyi Miklóst és társait Szigetvár kapujában kaszabolták le a túlerőben lévő törökök. Az immár akadálytalan török invázió miatt három részre szakadt az ország, és 150 évre török uralom alá került Magyarország jelentős része. Zrínyi Miklóst azonban bátor tettei és heroikus halála miatt hősként tiszteljük.

Ma, 500 évvel később, a két ellenséges hadvezér szobra egymás mellett áll, ott, ahol egykor a szultán sátra állt. 1994-ben ugyanis a török kormány azzal a kéréssel fordult a magyar kormányhoz, hogy I. Szulejmán születésének 500. évfordulójára győzelmeinek színhelyén, magyar földön, emlékművet kívánnak állítani a török hadvezérnek. A kívánság abszurd, hiszen sokféle érzékenységet sérthet, ha egy győztes hatalom a vesztes hatalom területén akar emlékoszlopot emelni a saját dicsőségére. Mielőtt az abszurd kívánságra az akkori magyar kultuszminiszter válaszolt volna, megkérdezte a helybeliek véleményét. A szigetváriak pedig teljesíthetőnek látták a kérést, így a Szulejmán portrészobrárt felállították a szigetvári mezőn. Törökország 1997-ben – magyar kérésre – Zrínyi Miklósnak, a nemes ellenfélnek is szobrot állított, így azóta a győztes és a vesztes közösen tekintenek le hősi csatájuk színhelyére. E páros emlékmű szimbolizálja, hogy a harcokat „békévé oldó emlékezés” nem győztest és vesztest, hanem két győztest, két kiváló hadvezért állít az utókor elé.

Négyszáz-ötszáz év után ezek szerint lehetséges a megbékélés. Milyen messzire kell visszamennünk a történelemben, hány generációnak kell oldania az érzelmeit, hogy indulatok nélkül dolgozhassuk fel a történelmi igazságtalanságokat? Számos olyan eseménye és fordulópontja van egy ország történelmének, amelyen már nem lehet, nem tudunk változtatni. Az események kiigazítása, a történelem folyamának megváltoztatása visszafelé nem lehetséges. Milyen távoli tehát az a múlt, amely elhozza a felejtést, a megbocsátást, hogyan lehet megtanulni a felejtés és a megbocsátás művészetét?

Az előző fejezetben láttuk, hogy számos országban a megbékélést segítette a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere – még véres polgárháború lezajlása után is. Magyarországon az

elmúlt száz év alatt legalább hat radikális rendszerváltozásra került sor, s ennek halmozódó társadalmi és társadalom-lélektani hatásai kellően nem ismertek.⁵³¹ A vesztes háborúk, Trianon, a proletárdiktatúra, a rendszerváltás, mind-mind olyan társadalmi kataklizmák, amelyek generációk óta nyomják különféle társadalmi rétegek és csoportok lelkét, és vannak hatással tényleges helyzetükre is. A kérdés tehát az, hogy alkalmas-e a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere Magyarországon is arra, hogy megnyugtató módon engedje kibeszélni és elrendezni a történelem okozta sérelmeket.

A rendszerváltás idején országunkat szerencsére elkerülte a polgárháború, a társadalmi átalakulás békés módon zajlott. Elkezdődött viszont „rosszkedvünk tele”, mert „York napsütése” nem mindenki számára hozta el a tündöklő nyarat. Shakespeare drámájában mindenkinek elszámolnivalója van, mindenki bosszúért liheg. S „rosszkedvünk tele” a címe Steinbeck világhíres regényének is, amelyben arról szól a történet, hogy bűn szegénynek maradni, de utólag senkitől sem kérdezik meg, milyen eszközök segítségével szabadult meg ettől a „büntől”. A szegénység „... [L]assú folyamat. Szépen kilúgozza a bátorságot az emberből. És nem tudok messzebbre gondolni, mint a következő havi fridsiderrészletre. Utálom a munkámat és félek, hogy elveszítem. [...] a lassú őrlődést, azt nem lehet kibírni; apránként mindenkit megesz a kudarcc. Előbb-utóbb félni kezd...”⁵³²

Az értekezésnek ebben a fejezetében a helyreállító igazságszolgáltatás társadalompolitikai vonatkozásaival foglalkozom, áttekintve azokat a jelentősebb kapcsolódási pontokat, amelyek a két témakört összekötik. Mint az értekezés címe maga is jelzi, ellentmondásos fogalmakkal is leírható az igazságszolgáltatás. A konfrontáció és a konszenzus két különböző megközelítési módját jelöli az igazságszolgáltatásnak, és ez eltérő tartalmi sajátosságokat involvál. Amint az napjainkban egyre nyilvánvalóbb, **a kriminálpolitika alakítói gyakran teszik a büntető igazságszolgáltatást és a bűnmegelőzést a társadalmi konfliktusok politikai felhasználásával mesterségesen gerjesztett konszenzus-rendszer elemévé.** Vagyis a társadalmi bűnbakképzési mechanizmus segítségével tényleges társadalmi rész-konszenzust hoznak létre. Számos példa akad az európai országokban is arra, hogy a politikai szereplők **a különböző társadalmi rétegek (akár a középosztály, akár a munkásosztály) támogatását más csoportokkal történő konfrontáció előidézésével, illetve a társadalmilag „elítélhető” értékeket megjelenítő csoportok (hajléktalanok, szegények, migránsok, stb.) kriminalizálásával kívánják elérni.** Hazai példaként a „bűnöző romák”, az „erőszakos gyerekek”, a „segélyekből élő élőködők” szlogenjeit említhetem, és az erre adott reakcióként a nagyon is kézzelfogható korlátozó jogi szabályozás megjelenését.

Jelen fejezetben azt a társadalmi közeget mutatom be, amely körbeveszi a büntető igazságszolgáltatási rendszer működését, s amely erősíti vagy lerontja annak hatékonyságát – jelenjék meg az akár

⁵³¹ Sajó, A: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 7-8. szám 2008. július-augusztus 690-711.o. URL: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf

⁵³² Steinbeck, J. (1965): *Rosszkedvünk tele*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest

konfliktusos, akár konszenzusos tartalomban. Napjainkban úgy az igazságszolgáltatást, mint annak társadalmi környezetét ezerféle hatás éri. Az alábbi fejezetben ezekből a hatásokból kísérek meg egy olyan struktúrát kialakítani, amely azokat az elemeket rendezi össze, amelyek a társadalmi béke elérése érdekében szükségessé teszik a konszenzusos konfliktusfeloldási módszerek társadalmi méretekben történő elterjesztését. Feladatomban nem csupán azoknak a terepeknek a megjelölését tekintem, ahol ezt szükségesnek vélem, de azt is, hogy milyen módon és módszerrel látom ezt megvalósíthatónak.

1. A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS VISZONYA

Azt mondják a kriminológiáról, hogy ún. „randevú-tudomány”, azaz vizsgálódási területén sok más diszciplína találkozik és kezd párbeszédbe egymással. Ebben a fejezetben mégis óvatosan araszolok előre, mivel nem vagyok szociológus, pszichológus, bár a téma feldolgozásához szükséges ismereteket az említett két tudományterület határain is gyűjtöttem. A szociálpszichológia ugyanis számos olyan fogalommal dolgozik és egy sereg olyan jelenséget vizsgál, amelynek analízise témám szempontjából elengedhetetlen. Ahogy Ferge Zsuzsa, én is Max Webert hívom felmentő tanúnak, aki a következőket írta: „Minden munka, amely szomszédos területekre nyúlik át – alkalmilag sor kerül erre, a szociológiában pedig kikerülhetetlen – maga után vonja azt a rezignált felismerést, hogy (rendelkezésre bocsájtjuk ugyan azokat a szakember szempontjából hasznos kérdésfeltevéseket, amelyekbe ő a maga szakszempontjából nem egykönnyen botlik bele, de) saját munkánknak elkerülhetetlenül rendkívül tökéletlennek kell maradnia”.⁵³³

Három oka is van annak, hogy a **szociálpszichológiához** fordultam:

(1) Kíváncsi voltam olyan fogalmak „lecsapódására” egy másik tudományterületen, amelyek a **helyreállító igazságszolgáltatáshoz kapcsolható filozófiai kategóriák érvényesülését** kutatják a társadalom életében. Ilyen például az igazságosság, amelyre az egyik legalapvetőbb és legfontosabb vizsgálati területként terjednek ki a szociálpszichológiai elemzések. A mások viselkedésének észlelése, az arról alkotott vélemény, az ennek megfelelően alakuló csoportdinamika – továbbá annak feltételezése, hogy mások is méltányosan viselkednek – teremti meg a kooperáció lehetőségét. A **morál és az ún. proszociális viselkedés szabályszerűségeinek összefüggései**⁵³⁴ a szociálpszichológiai szakirodalom közvetítésével kapcsolhatók a helyreállító igazságszolgáltatás témaköréhez.

(2) A szociálpszichológia foglalkozik olyan – a **pszichológia területére tartozó – jelenségek társadalmi értelmezésével**, a fogalmak elemzésével és működési mechanizmusának empirikus igazolásával, mint bosszú, büntudat, empátia, konfliktusmegoldási képesség, stb.

⁵³³ Weber, M. (1995): A tudomány és a politika, mint hivatás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1995. 138 old

⁵³⁴ Buda, B.: Morál és a társadalomtudományok emberképe (A lélektani és szociológiai antropológia körvonalai), Confessio 1984. évi 1. szám

(3) És végül olyan **szociológiai fogalmak** más szempontú megvilágítását reméltem egy másik tudományterületről, amelyek **segítenek jobban megérteni a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök működési módját és hatékonyságát**. Ilyenek például a csoportközi viszonyok, a konfliktusok, az előítéletek, a társadalmi rendetlenség, hogy csak néhányat említsek az ebbe a körbe tartozó fogalmak közül.

Természetesen ezek mindegyikére nincs módomban kitérni, inkább csak egy átfogó áttekintést ígérhetek, amellyel reményeim szerint kezelhetőbbé válik e sokféle elágazó és sokféle területtel, fogalommal és megközelítéssel kapcsolatban lévő témaválasztás, azaz a helyreállító igazságszolgáltatás társadalmi vonatkozásai.

Arról, hogy miként is kellene definiálni a szociálpszichológiát, megoszlanak a vélemények. „Tudományos módszerekkel végzett vizsgálódás a társas és kognitív folyamatok hatásairól, arról, ahogy az egyének észlelik, befolyásolják egymást, és kapcsolatba kerülnek egymással” – ad meg egy hangsúlyozottan lehetséges definíciót Smith és Mackie.⁵³⁵ A kognitív megközelítést tükröző definíció arra épül, hogy mások a társas folyamatokon keresztül befolyásolják viselkedésünket, de észlelésünk, emlékeink, érzelmeink és vágyaink szintén befolyással vannak ránk a kognitív folyamatokon keresztül. A társas és a kognitív folyamatok hatásai nem különállóak, hanem ez határok elválaszthatatlanul egybefonódnak. A behavioristáknak teljesen igazuk volt, amikor azt feltételezték, hogy a külső ingerek képesek a viselkedést hatékonyan befolyásolni, a szociálpszichológusok azonban ezt a feltevést kiegészítették azzal, hogy hogy bármilyen inger cselekvésre gyakorolt hatásának eredményessége attól függ, hogy az adott ingert az egyének, illetve a csoportok miként értelmezik. Ebből következően a közösségi lélektan két alapvető axiómája szerint az emberek maguk alkotják meg saját valóságukat, és a társas befolyás áthatja a társas élet egészét.⁵³⁶ A szociálpszichológia az interakcionista megközelítés szerint szintén az emberek társas viselkedését, a személyközi kapcsolatokat, az attitűdöket, véleményeket, nézeteket stb. vizsgálja (hiszen utóbbiak is tárgyai, és nem(csak) eszközei a vizsgálatnak) amelyben kiemelt jelentősége van a kommunikációnak és a csoport és a tömeg kialakulása vizsgálatának.

Annyit mindenképpen leszögezhetünk tehát, hogy a szociálpszichológia kisebb-nagyobb „emberösszesség” működését vizsgálja, amely emberösszességet nevezhetjük csoportnak is – eltekintve most a csoport pontos definiálásától. „Pszichológiai megközelítésben a resztoratív, helyreállítás szó kapcsolódhat azokhoz a folyamatokhoz, amelyekben a személyiségfejlődést gátló tényezők feloldása érdekében az egyén a saját belső konfliktusait dolgozza fel, helyreállítva önképét, önbecsülését” – írja Negrea Vidia.⁵³⁷ A helyreállítás szociálpszichológiai vonatkozásainak azonban a csoportfolyamatok szempontjából is jelentőségük van. Annak tehát, hogy **az „emberösszességben”**

⁵³⁵ Smith, E.R. – Mackie, D.M. (2004): Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, Budapest, 52-55.o.

⁵³⁶ Lásd: Smith, E.R. – Mackie, D.M. (2004): Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, Budapest, 70.o.

⁵³⁷ Negrea, V.: Mire Jók a Konfliktusok? A resztoratív eljárások alkalmazása a nevelési munkában. In: „VAN más megoldás is. Alternatív módszerek a középiskolában” (szerk. Vekerdy Tamás) SuliNova-közügytatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht. Budapest, 2006, 127-157 old.

keletkező és ható érzelmek vizsgálatánál nem csupán az egyes egyedekben keletkező emócióval kell számolnunk, hanem az ún. csoportalapú érzelmekkel is. Az 1980-as években az egyéni érzelmekkel kapcsolatosan folytatott vizsgálatok újrafogalmazták az érzelmek és a kogníció kapcsolatát, s ennek nyomán az elméleti magyarázatok képesek voltak kapcsolatot teremteni az ingerlés és a viselkedéses válasz között az interperszonális szituációban a kognitív kiértékelés és az annak következményeképpen létrejövő érzelmek segítségével. Ezzel az érzelmek a szociális információfeldolgozásban játszott szerepük révén visszakerültek a szociálpszichológiai kutatásokba, másrészt önmagukban is érdekessé váltak a viselkedésre vonatkozó prediktív erejükkel fogva.⁵³⁸ Az érzelmek tehát segítséget nyújthatnak a viselkedés bejósolásához. „A személyközi érzelmeknek a viselkedés bejósolására vonatkozó kognitív kiértékelési elméleteit E. R. Smith ültette át a csoportközi viselkedés területére, abból a felismerésből kiindulva, hogy nemcsak egyénként élhetünk át érzelmeket, hanem abból fakadóan is, hogy egy csoportnak a tagjai vagyunk. A csoporttagsághoz köthető érzelmek kutatása olyan komplex elméleti megközelítés, amely a csoportközi viszonyokat az attitűdök, a kognitív összetevők, valamint az érzelmek közös kontextusában tárgyalja” – írják a csoportalapú érzelmek bemutatására vállalkozó szerzők.⁵³⁹ Azok az érzelmek csoportalapúak, amelyek a csoporttagként való kategorizálást követően a csoport perspektívájának átvételével keletkeznek az egyénben, és két nagyobb elméleti paradigma mentén vizsgálhatók: (1) a **csoportközi érzelmek** elmélet és (2) a **kollektív érzelmek** kutatása alapján.⁵⁴⁰ A narratív perspektíva különös jelentőséget **tulajdonít a csoporttörténeteknek, amelyek a csoportidentitás hordozói és közvetítői egyszerre.**

A csoporttörténetek biztosítják a csoporttagoknak a csoporthoz tartozás pozitív élményét, a folytonosság tudatát és a csoportban elfogadott értékeket és a problémákkal (csoporton belüli és csoportközi) való megküzdés elfogadott készletét. A történelmi helyzetek bemutatásának részletessége, valamint a történelmi szereplők leírása mellett a szereplők tudattartalmainak megjelenítése, cselekvőképességük, valamint cselekvéseik valenciája olyan narratív eszközök, amelyek az elfogadható csoportidentitás közvetítésében nagymértékben szerepet játszanak.⁵⁴¹

Az „emberösszességgel” kapcsolatos belső és külső viszonyrendszert tovább bonyolítja, hogy a társadalmi önmeghatározás sok esetben nem is azon alapul, hogy az egyén ténylegesen milyen csoportba tartozik, hanem azon, hogy milyen társadalmi csoportba szeretne tartozni. Ez esetben annak a csoportnak a mércéit és értékeit fogja alapul venni saját véleménye kialakításakor, melyet önmaga számára normaként és érvényes összehasonlításként elfogad. Ez azt jelenti, hogy az egyén a

⁵³⁸ Szabó, Zs.P. – Banga, Cs. – Fülöp, Év. László, J. (2011): A csoportalapú érzelmek kutatása a szociálpszichológiában, Magyar Pszichológiai Szemle, 66. 2. 361–380.

⁵³⁹ Szabó, Zs.P. – Banga, Cs. – Fülöp, Év. László, J. (2011): A csoportalapú... id mű.

⁵⁴⁰ Szabó, Zs.P. – Banga, Cs. – Fülöp, Év. László, J. (2011): A csoportalapú... id mű.

⁵⁴¹ László, J.: A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum, Budapest, 2005., Idézi: Vincze, O. – Rein, G.: A csoportközi diszkrimináció és tolerancia narratív alapjai, Pszichológia (2011) 31, 1, 17–34

vonatkoztatási csoport politikai és ideológiai értékeit elfogadja és magáénak tekinti.⁵⁴² Amikor tehát az egyének a társadalmi egyenlőségről és egyenlőtlenségről ítéleteket fogalmaznak meg, és igazságosság vagy igazságtalanság tekintetében értékösszefüggésbe ágyazzák, akkor bármennyire is azt gondolják, hogy saját tapasztalataikra hagyatkoznak, ezeket a tapasztalatokat már eleve keresztül-kasul átjárják társadalmi reprezentációk és rejtett ideológiai előfeltevések – írják Csepeli és munkatársai.⁵⁴³ E tapasztalatok azonban annyiban valóságosak, hogy aktív módon hasznosítják a társadalmi reprezentációk anyagait, és ily módon az egyén számára a valóságot jelenítik meg. Ezek a reprezentációk kollektív eredetűek, és arra szolgálnak, hogy konvencionalizálják, tipizálják és uniformizálják azokat a tárgyakat, személyeket és eseményeket, amelyekkel az embereknek a társadalomban dolguk van. **A mindennapi életben az emberek önmaguk cselekvéseit szándékok függvényében értelmezik, és ezt az értelmezést kiterjesztik mások cselekvéseire is.** Mivel a cselekedetek a mindennapi életben pozitívak vagy negatívak, ennek megfelelően a mögöttük meghúzódni vélt szándékok is jók vagy rosszak. A mindennapi ész abban érdekelt, hogy ellentmondásmentes képbe rendezze a szándékokat. Ha **ellentmondás merül fel, megindul a kognitív egyensúly helyreállításának folyamata**, azaz a mindennapi tudásban fennáll a „kognitív gazdaságosság” elve, s a személy a rendelkezésére álló okkészetből **a szerint választja ki a számára leginkább megfelelőt, hogy melyik ok elégíti ki leginkább önigazolási szükségletét.**⁵⁴⁴ Mint azt Aronson és Tarvis a konfliktushelyzetekben megnyilvánuló emberi viselkedés törvényszerűségeinek vizsgálatával feltárta, „minél nagyobb fájdalmat okozunk másnak, annál nagyobb az önigazolás kényszere tisztességünk és önbecsülésünk megőrzése érdekében.”⁵⁴⁵

Az **érzelmek a konfliktusszituációk** értelmezésénél is szerepet kapnak. A sértett felbukkanása a büntető igazságszolgáltatás szereplői között, segített abban, hogy a bűncselekményben ne csak az állam büntető hatalmának érvényesítésére alkalmat adó eseményt lássuk, hanem egy személyt ért kárt és sérelmet is. Ezzel közelebb került és értelmet kapott a bűncselekményben manifesztálódó konfliktus, és annak a lehetősége/szükségessége, hogy a kezelő rendszer erre a konfliktusra (is) reagáljon az alkalmazott jogkövetkezmennyel. **A konfliktus „beemelásával” beemelődtek a folyamatba azok az érzelmek is, amelyek a konfliktusokhoz tapadnak, és jelentősége lett annak is, hogy az emberek a konfliktusszituációkat eltérően értelmezik.** A kognitív disszonancia redukció szerint ez az eltérő értelmezés olyannyira eltérő lehet, hogy a kognitív tartalmakat az egyén addig

⁵⁴² Csepeli, Gy.–Kolosi, T.–Neményi, M.–Örkény, A.: A gazdagság és a szegénység okaira adott magyarázatok rejtett normatív szempontjai Magyarországon, Szociológiai Szemle 1992/3. 21-41.o., URL: <http://www.mtapti.hu/mszt/19923/csepeli.htm>

⁵⁴³ Csepeli, Gy.–Kolosi, T.–Neményi, M.–Örkény, A.: A gazdagság.... id mű

⁵⁴⁴ Weiner, B. et al. (1972): Perceiving the causes of success and failure. In: Jones, E.E. et al (eds.) Attribution: Perceiving the causes of behavior. Morristown, N.J.: General Learning Press. 95-120., Idézi: Csepeli, Gy.–Kolosi, T.–Neményi, M.–Örkény, A.: A gazdagság és a szegénység okaira adott magyarázatok rejtett normatív szempontjai Magyarországon, Szociológiai Szemle 1992/3. 21-41.o., URL: <http://www.mtapti.hu/mszt/19923/csepeli.htm>

⁵⁴⁵ Aronson, E. – Tavis, C. (2009): Törtétek hibák (de nem én tehetek róluk) Az önigazolás lélektana, Ab Ovo, Budapest, 175. old.

rendezi, hogy ne legyenek ellentmondásban („Persze, hogy bántottam, de ő ’csak’ cigány/sárga/fekete/stb., ettől én még jó ember vagyok”). Mint azt Aronson és Tavis a konfliktusok eskalációja kapcsán megállapítja, konfliktusos helyzetekben „mindkét fél azzal vádolja a másikat, hogy eredendően önző, konok, aljas és agresszív, mert az önigazolás igénye felülírja a személyes tulajdonságokat”.⁵⁴⁶ Mint kiderítették a baj okozói általában háromféle stratégiával mentik fel magukat: 1. „amit tettem, az talán fájhatott neki, de a körülményeket figyelembe véve ésszerű volt a részemről”; 2. „amit tettem, nem volt ugyan ésszerű, de a jelentősége csekély”; 3. „nem volt sem ésszerű, sem kis súlyú a tettem, azonban kész, vége, elmúlt, nincsen semmilyen tartós negatív következménye”.⁵⁴⁷ Az „áldozatok” stratégiája ennek épp az ellenkezője: amit velünk szemben elkövettek, az önkényes, értelmetlen, szándékosan gonosz és kegyetlen volt; hatása kitörölhetetlenül mély sebet ejtett rajtunk és a kapcsolatunkon.⁵⁴⁸

„Piaget⁵⁴⁹ vizsgálatai során rámutatott arra, hogy mások mentális állapotainak figyelembevétele csökkenti a megfigyelő általános egocentrizmusát, amely révén a megfigyelő saját viselkedését a cselekvő elvárásaihoz igazítja, létrehozva ez által egy kielégítő interperszonális kapcsolat lehetőségét. Más szerzők, mint például Kohlberg⁵⁵⁰ a morális fejlődésben, Batson⁵⁵¹ a segítségnyújtás növelésében, Richardson és mtsai⁵⁵² a szociális agresszió csökkentésében, Savitsky és mtsai⁵⁵³ a társas ítéletalkotás hibáinak kiküszöbölésében hangsúlyozta a mentalizáció szerepét. Ezekben az esetekben a cselekvő perspektívájának felvétele olyan következményekkel jár, amelyben a hangsúly a megfigyelő önérdékéről a cselekvő érdekeinek figyelembevétele felé tolódik el.”⁵⁵⁴ **Az empátia tehát a megfelelő társas és kognitív működés elengedhetetlen feltétele.** Az empátia körüli eltérő felfogások ellenére a kutatók és elméletalkotók megegyeznek abban, hogy kétfajta empátia létezik: kognitív és érzelmi empátia. A perspektíva felvétel vagy kognitív empátia segítségével a megfigyelő kiterjeszti figyelmét a cselekvő mentális állapotára, gondolataira, a viselkedés szituatív tényezőire. Az érzelmi empátia révén a megfigyelő a megértés szintjén igazodik a cselekvőhöz, osztozik a másik személy által átélt érzelmi állapotban (párhuzamos empátia), érzelmi választ ad a másik személy érzelmi állapotára (reaktív empátia).⁵⁵⁵ Az empátia kognitív és érzelmi aspektusait vizsgáló szociálpszichológiai kutatások egy

⁵⁴⁶ Aronson, E. – Tavis, C. (2009): Történetek hibák... id mű, 167. old.

⁵⁴⁷ Aronson, E. – Tavis, C. (2009): Történetek hibák... id mű, 171. old.

⁵⁴⁸ Aronson, E. – Tavis, C. (2009): Történetek hibák... id mű, 167. old.

⁵⁴⁹ Piaget, J. (1932): The Moral Judgment of the Child. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.

⁵⁵⁰ Kohlberg, L. [1976]: Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. In: Lickona, J. (ed.): Moral development behavior: Theory, research and social issues. Rinehart and Winston, New York, Holt.

⁵⁵¹ Batson, C. D. (1991): The Altruism Question: Towards a Social Social-psychological Answer. Hillsdale, NJ, Erlbaum.

⁵⁵² Richardson, D. R., Hammock, G. S., Smith, S. M., Gardner, W. et al. (1994): Empathy as a cognitive inhibitor of interpersonal aggression. Aggressive Behavior, 20(4), 275–289.

⁵⁵³ Savitsky, K., Van Boven, L., Epley, N., Wight, W. (2005): The unpacking effect in responsibility allocations for group tasks. Journal of Experimental Social Psychology, 41, 447–457.

⁵⁵⁴ Vincze, O.: Kognitív állapotok szerepe a szövegben.

URL: <http://narrativpszichologia.pte.hu/index.php?p=contents&cid=44>

⁵⁵⁵ Vincze, O. – Rein, G.: A csoportközi diszkrimináció és tolerancia narratív alapjai. A kognitív állapotok szerepe a csoportközi attitűdök változásában történelmi szövegek esetében, Pszichológia (2011) 31, 1, 17–34

része a kétfajta empátiát egyetlen jelenségként értelmezi, amelyben, egyszerre jelenik meg a perspektíva felvétel (mint folyamat) és az annak következményeként előálló érzelmi válasz (mint kimenet).⁵⁵⁶ A másik irányvonal az empátia szerepét a cselekvésmagyarázatok vonatkozásában vizsgálva jelentőséget tulajdonít annak, hogy a cselekvő személy nézőpontjának felvétele a megfigyelőt kimozdítja az egocentrikus látásmódjából, ezáltal a megértés szintjén igazodik a cselekvőhöz.⁵⁵⁷ Jones és Nisbett figyelt fel arra, hogy a különböző nézőpontok eltérő cselekvésmagyarázatokat eredményeznek: a cselekvő saját viselkedésének magyarázatában inkább szituatív tényezőket használ, mások viselkedésére vonatkozóan viszont inkább diszpozicionális tulajdonságokat említ.⁵⁵⁸ A szociálpszichológiai vizsgálatok eredményei jelzik, hogy a perspektíva felvétel vagy kognitív empátia nem csupán a megfelelő társas működés elengedhetetlen feltétele, de a csoportközi attitűdök megváltoztatásában is lényeges szerepet játszik.⁵⁵⁹ A perspektíva felvétel nagy jelentősége csoportközi kontextusban azáltal domborodik ki igazán, hogy a kognitív empátia csökkenti a sztereotípiát, az előítéleteket és a társas agressziót, ezáltal fokozza a társas kötődést.⁵⁶⁰

Az eltérő értelmezések és az értelmezések megvitatásának lehetetlensége, a kognitív és az érzelmi empátia hiánya kiváló táptalajt biztosít a bosszú kifejlődéséhez. A bosszú McCullough és mtsai szerint „bizonyos célok – úgymint a saját önbecsülés megmentése, a támadó megleckéztetése, az erkölcsi egyensúly helyreállítása – elérésére irányuló, attitűdöket és meggyőződéseket magában foglaló interperszonális problémamegoldási stratégia, melynek dinamikájában személyiségi, szituatív és kapcsolati faktorok együttesen játszanak szerepet.”⁵⁶¹ **A helyreállító igazságszolgáltatás területén a bosszú csak a megbocsátással való kapcsolata fényében értelmezhető.** Ellentmondásos, ámde lényeges aspektusa, hogy vajon a megbocsátás megkívánja-e a pozitív érzelmeket az elkövetővel szemben, vagy elegendő a negatív érzelmek hiánya. A hétköznapi nyelvben a bosszú és a megbocsátás ellentétpárok, a két dolog egyszerre nem következhet be. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a lelki történések egyéni szintjén a bosszúállás hiánya nem egyenlő a megbocsátással, és a megbocsátás hiánya nem egyenlő a bosszúval.

A vizsgálatok és a gyakorlati tapasztalatok szerint a megtorlás igénye határozottan csökken, ha az elkövető bocsánatot kér. A bocsánatkérés és a megbocsátás közötti pozitív kapcsolatot igazolja a

⁵⁵⁶ Vincze, O. – László, J. (2010): A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben, Magyar Pszichológiai Szemle, 65. 4. 571–595.

⁵⁵⁷ Vincze, O. – László, J. (2010): A narratív perspektíva... id. mű, 571–595.

⁵⁵⁸ Jones, E. E. – Nisbett, R. E. (1971): The Actor and the Observer: Divergent Perceptions of the Causes of Behavior. New York: General Learning Press. Idézi: Vincze, O. – Rein, G.: A csoportközi diszkrimináció és tolerancia narratív alapjai, Pszichológia (2011) 31, 1, 17–34

⁵⁵⁹ Pettigrew, A. M. (1997). The double hurdles for management research. In: T. Clarke (ed.), Advancements in organizational behaviour: Essays in honour of D. S. Pugh (pp. 277–296). London: Dartmouth.

⁵⁶⁰ Vincze, O. – László, J.: A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben, Magyar Pszichológiai Szemle, 2010, 65. 4. 571–595.

⁵⁶¹ Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai összetevői, Mentálhigiéné és Pszichoszomatika 11 (2010) 2, p.129-150. URL: <http://www.akademiai.com/index/BK53804T03V83710.pdf>

pszichológiai szakirodalom, például Witvliet és munkatársai, akik a bocsánatkérés és a helyreállítás szerepét vizsgálták a megbocsátásban.⁵⁶² A kutatások azt mutatják, hogy, ha az elkövető komoly bocsánatkérési szándékát fejezi ki, a sértett bosszúvágya határozottan csökken, kevésbé fél, kevésbé ideges és sokkal megbocsátóbbá válik. Ebből az a következtetés adódik, hogy **a sértett érdeke is a megbocsátás**. Paradox összefüggésrendszert rajzol a negatív érzelmek egészségkockázatának vizsgálata: Messias és munkatársai szignifikáns együttjárást mutattak ki a harag és ellenséges indulat éveken át tartó megőrzése és a krónikus fájdalom, a kardiovaszkuláris betegségek és a gyomorfekély kialakulása között.⁵⁶³ A sérelmes helyzettel járó izgalmi állapotokkal, a düh-vel és szorongással való megküzdés egyik útja az érzelmi megbocsátás lehet, de figyelemre méltó eredmény, hogy a bosszúsomj áttételesen növeli a depresszió kockázatát.⁵⁶⁴ Az talán nem meglepő, hogy a kutatási eredményekből az is kitűnik, hogy az idősebbek inkább készek a megbocsátásra kevésbé bosszúvágyóak és kevésbé rágódnak a dolgon, de a nők is inkább hajlanak a megbocsátásra, mint a férfiak, a többgyermekes nők pedig szignifikánsan megbocsátóbbak, mint akiknek nincs vagy csak egy gyermekük van.⁵⁶⁵ McCullough és mtsai három longitudinális vizsgálatban igazolták, hogy minél többet rágódik valaki egy sérelem fölött, annál kisebb lesz benne a megbocsátási szándék.⁵⁶⁶ Strelan az igazságos világba vetett hitet kiemelve azt találta, hogy akik inkább hisznek abban, hogy igazságos világban élünk, inkább hajlanak a megbocsátásra is.⁵⁶⁷

A megbocsátás a vallások jelentős részében központi kérdés, vizsgálata tehát a teológiai és vallási irodalomban nem új terület. Az áldozat bemutatása, mintegy elnézésekérés, szintén messzi régi vallási gyakorlat. A kiengesztelődés fogalma tartalmilag nagyon közel áll a megbékélés fogalmához. Az Ószövetségben a kiengesztelődés révén helyreáll az Isten és ember között az Isten akaratával való szembesegülés következtében megbomlott közösség.⁵⁶⁸ Ha a másik oldalt nézzük, azt látjuk, hogy a „szemet szemért, fogat fogért” szintén bibliai eredetű, és a tálió elve és az abban foglalt jogszerű megtorlás mintegy hozzátartozik az igazságos világrendhez. A bosszú kérése, mint az isteni igazságszolgáltatás provokálása annak ellenére tekinthető elfogadottnak a zsidó-keresztény kultúrában,

⁵⁶² Witvliet, C. V. - Worthington, E. L., Jr. - Wade, N.G. - Berry, J.W. (2002, April). Physiological reactivity to apology and restitution. Paper presented at a meeting of the Society of Behavioral Medicine, Washington, D.C.

⁵⁶³ Messias, E.- Saini, A. - Sinato, P.- Welch, S. (2010): Bearing grudges and physical health: relationship to smoking, cardiovascular health and ulcers. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 45: 183–187. Idézi: Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai összetevői, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 11 (2010) 2, p.129-150. URL: <http://www.akademiai.com/index/BK53804T03V83710.pdf>

⁵⁶⁴ Ysseldyk, R., Matheson, K., Anisman, H. (2007): Rumination: Bridging a gap between forgivingness, vengefulness, and psychological health. *Personality and Individual Differences*, 42: 1573–1584., Idézi: Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁵⁶⁵ Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁵⁶⁶ McCullough, M.E., Bono, G., Root, L.M. (2007): Rumination, emotion, and forgiveness: Three longitudinal studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92 (3): 490–505., Idézi: Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú... id mű

⁵⁶⁷ Strelan, P. (2007): The prosocial, adaptive qualities of just world beliefs: Implications for the relationship between justice and forgiveness. *Personality and Individual Differences*, 43 (4): 881–890. idézi: Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁵⁶⁸ Péter, I. (2002): A megbékélés szolgálata az egyházban és a társadalomban, *Studia Universitatis Babes-Bolyai, Theologia Catholica Latina*, XLVII, 1. URL: http://rociateo.ubbcluj.ro/studia/st_Peter_2002.pdf

hogy a bosszúvágyon felülemelkedés parancsa ugyanezen gyökerekből fakad.⁵⁶⁹ Ebből a nézőpontból a bosszú tehát nem tekinthető elkülönült egyéni akciónak, sokkal inkább a kultúrában gyökerező mintázat, közösségi elvárás.⁵⁷⁰

Ha a bosszú a kultúrában gyökerező mintázat, mit is jelenthet a társadalmi szintű megbocsátás?

Hogyan lehet elérni? Montiel írja le a folyamatot: konfliktusban lévő csoportokat kell egymással leültetni, beszéltetni, és moderálni a kibeszélés folyamatát. A processzus nem indul könnyen, mert mindkét fél úgy tekint magára, mint áldozatra és nem, mint támadóra. (Gyors átkapcsolással élek, hogy egyértelmű legyen, hogy mire gondolok. A hazai helyzetben például a roma/nem-roma ellentétben, mindkét csoport áldozatként azonosítja magát: a romák az évszázados diszkrimináció áldozatának, a nem romák a kisebb súlyú bűncselekmények, szomszédsági és kulturális problémák áldozatának. És mindkét félnek igaza van...) Mindkét csoport bocsánatkérést vár – folytatja Montiel – ahelyett, hogy maga kezdené a bocsánatkérést. A támadók ritkán gondolják azt, hogy bármi rosszat tettek. Úgy tekintenek a támadásra, mint amelyet országok, vagy etnikai csoportjuk iránti kötelességből tettek, és azt gondolják, hogy a cselekményük a lehető legjobb viselkedés a közös érdekében.⁵⁷¹

A megbocsátásnak tehát két különböző szintéren kell működnie: a személyes/magán szinten és a társadalompolitikai/közösség szintjén. Az egyéni szintű megbocsátás szubjektív tapasztalat, amely az egyénen belül, és két ember között zajlik. A társadalompolitikai megbocsátás emberek csoportja vagy csoportjai között zajló esemény, mely **közösségi megbocsátás elveit és gyakorlatát a társadalmi arénában kell kidolgozni.**⁵⁷² Közösségi megbocsátás történik akkor, amikor a sértett személyek csoportja is bekapcsolódik az eljárásba és megbeszéli a konfliktust azzal a másik csoporttal, amelyik a sérelmet okozta. **A közösségi megbocsátás a csoportközi viszonyok mezőjében zajlik, és mindkét csoporttól történelmi, kulturális és politikai típusú érzékenységek ismeretét és tiszteletben tartását igényli.** Mivel a kontextus is érzékenységeket sérthet, nincs egységesen kialakított formulája a közösségi megbocsátási eljárásnak, talán a többoldalúságot és kísérletezést leszámítva. A kollektív megbocsátásnál a bosszú légköre és keserősége fokozatosan adja át a helyét a növekvő bizalomnak, és a különbözőségek elfogadásának. A hosszantartó változások elindításához elengedhetetlen lépés, a közösségi konfliktusok okozta közösségi bánatok és félelmek felismerése és kibeszélése. Tudnunk kell azt is, hogy a társadalmi (történelmi) sérelmek megőrződnek a csoportok emlékezetében. Ezek egy része szubjektív, közösségi fantázia, más részük viszont az igazságtalanság objektív feltételeit rögzítette a csoportos emlékezetbe, s ezek nem hagyják a

⁵⁶⁹ Koncz-Vágási K. (2009): A 79. zsoltár magyarázata. Adalékok a bosszú fogalmának biblikai-teológiai megítéléséhez. Teológiai Szemle, 52 (2): 75–85., idézi: Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁵⁷⁰ Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁵⁷¹ Montiel, C.J. (2002): Sociopolitical Forgiveness, Peace Review 14:3 p. 271–277

⁵⁷² Montiel, C.J. (2002): Sociopolitical... id mű

sérelmeket felejtani.⁵⁷³ A feladat tehát nem könnyű: elválasztani a szubjektív és objektív sérelemrészeket, és elfogadtatni, hogy a társadalmi megbékélést a bosszú és a revansvágy „leépítésével” lehet elérni, azaz megtanulni, a megbékélés folyamatát.

2. A KÖZÖSSÉG HELYE ÉS SZEREPE A HELYREÁLLÍTÁSBAN

A helyreállító igazságszolgáltatás eredeti célja a sértett és az elkövető közötti harmónia helyreállítása volt. A sértett számára ez az elveszett vagyontárgy pótlásának, vagy az érzelmi kár helyreállításának lehetőségét jelentette. Az elkövető számára lehetővé tette a felelősség vállalását, a szégyenérzet és a megbánás kifejezését, ugyanakkor az önbecsülés visszanyerésének eszközéül is szolgált. **Az 1990-es évek új virágzást hoztak a helyreállító igazságszolgáltatási gondolkodás terjedésében, amikor a helyreállító igazságszolgáltatás elméletében is megjelent a „közösség” fogalma.** Ekkor kapcsolódott össze a helyreállító igazságszolgáltatás a közösségben való gondolkodással. A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos szakirodalom azonban a közösség és az állam közötti történelmi kapcsolatot leegyszerűsíti, amikor megközelítésében az államot minden körülmények között „rossznak”, míg a közösséget minden körülmények között „jónak” tételezi. Ezzel ugyanis hangsúlyát veszti az a tény, hogy **a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek kialakulása maga is eredménye és következménye a társadalmi (politikai) változásoknak.** A közösség és az állam viszonyában az a lényegi elem, hogy mindkettő ellenőrzi és korlátozza a másik „túlkapásait”.⁵⁷⁴ Kétségtelen, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a család és a helyi szomszédság „hangját” erősíti fel. Ezzel fontossá válik az a helyszín, ahol a reparációs eszközöket alkalmazzák, és azok a személyközi viszonyok, amelyek segítségével az elszámoltatás, a felelősség elfogadása megtörténik, a megbékélés bekövetkezik, és érvényre juthatnak a közösség védelmének szempontjai is.

A **közösséggel** kapcsolatosan előzetesen három fogalmat kell megvizsgálnunk:

1.) a közösség, **mint egy érzés**, a személyi kötődések rendszere, akár más személyekhez, akár emberek csoportjához. A közösségépítés az emberek közötti kapcsolatok építését jelenti. Ahol nincs kapcsolat a csoportban lévő emberek között, ott nincs közösség. Habár ugyanabban a szomszédságban, városban, megyében, országban vagy nemzetben élhetünk, ugyanazok az intézmények rendezhetik életünket, lehet olyan érzésünk, hogy nem tartozunk oda, és nem is értjük,

⁵⁷³ Montiel, C.J. (2002): Sociopolitical... id mű

⁵⁷⁴ Crawford, A.: Heresy, Nostalgia and Butterfly Collecting: The State, Community and Restorative Justice. Paper presented at the Fifth International Conference „Positioning Restorative Justice” Sept. 16-19, 2001. Leuven, Belgium

hogy hogyan kerültünk abba a csoportba. Ilyen értelemben nem automatizmus, hogy egy közösség tagjai vagyunk.⁵⁷⁵

2.) Walgrave azt gondolja, hogy mivel a közösség fogalmát nem lehet pontosan meghatározni, ez a fogalom nem is hasznos, de nem is szükséges a helyreállító igazságszolgáltatásban. A közösség fogalma ugyanis túlságosan bizonytalan fogalom a tudományban, illetve a jogi fogalmak között és a társadalmi anomáliák beemeléseinek veszélyét hordozza a helyreállító igazságszolgáltatás számára. Kiindulhatunk abból – mondja Walgrave – hogy a közösség voltaképpen egy pszichológiai lelkiállapot, ezért inkább a **'közösségiség'** (communitarianism) fogalmának alkalmazását javasolja. A komunitárius megjelölés a társadalometikai mozgalomhoz kötődő fogalom, amelyben a tagok a kölcsönös tisztelet és szolidaritáson alapuló felelősségvállalás fontosságát vallották. Ezek az értékek megjelennek a helyreállító igazságszolgáltatásban is.⁵⁷⁶

3.) A harmadik fogalom a **kirekesztés**, amelynek veszélyét Pavlich⁵⁷⁷ abban látja, hogy a közösség koncepciója magával hozza a kirekesztés veszélyét, mivel a közösség sohasem tud valóban mindenkit befogadni. Pavlich inkább a vendégszeretet fogalmát javasolja, amely a szolidaritásra utal, a nélkül azonban, hogy a vendégnek fel kellene adnia eredeti identitását. Pavlich szerint a helyreállító igazságszolgáltatás támogatói egy olyan kollektív szolidaritást támogatnának, amely a kényszermentességre épül. A szolidaritás mindenkit átfog, meghagyja a diverzitást, de ugyanakkor lehetővé teszi a felelősség folyamatos érvényesítését.⁵⁷⁸

2.1. A KÖZÖSSÉG FOGALMA

Mit jelent a közösség a globalizáció, az internet és a virtuális közösségek világában? Nem könnyű a válasz, különösen akkor, ha – mint Csányi Vilmos mondja – a „szociális adottságok biológiai optimuma ötven-száztagú kiscsoportok és esetleg néhány százfős törzsi, nemzetségi formációknál van. A modern társadalmakban az ember egyidejűleg számos csoporthoz, szervezethez kötődik, bár csak laza szálakkal. [...] háttérbe szorultak az érzelmeken, a hűségen alapuló csoportkapcsolatok [...] a modern ember úgy viselkedik, mintha ő maga egy személyben lenne egy csoport”.⁵⁷⁹ A közösséget szomszédságként, vallási közösségként, iskolai csapatként, szakszervezetként, civil vagy baráti

⁵⁷⁵ Gielen, A.(2010): Methodological considerations and empirical findings. In: Colla, E. (ed): Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective, Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention' Italian Ministry of Justice; McCold, P. - Wachtel, B. (1997): Community Is Not a Place: A New Look at Community Justice Initiatives. Paper presented to the International Conference on Justice without Violence: Views from Peacemaking Criminology and Restorative Justice, Albany, New York, 5-7 June 1997.

⁵⁷⁶ Lode Walgrave: From Community to Dominion: In Search of Social Values for Restorative Justice (From Restorative Justice: Theoretical Foundations, P 71-109, 2002, Elmar G.M. Weitekamp, Hans-Jürgen Kerner, eds.) Willan Publishing, Portland, USA

⁵⁷⁷ Pavlich, G.: The Force of Community, In: Restorative justice and civil society (Strang, H., Braithwaite, J., eds), Cambridge University Press, 2001.

⁵⁷⁸ Gielen, A.(2010): Methodological considerations... id mű

⁵⁷⁹ Csányi, V.: A politikának színt kell vallania. Népszabadság, 2001. szeptember 8. 21.old.

társaságként, nagycsaládként, bennszülött törzsként, segítő csoportként, vagy más valóságos csoportként is meg lehet határozni – mondják Bazemore és Griffiths.⁵⁸⁰ Howard Zehr a bibliai 'shalom' szót használja annak a közösségnek a leírására, amely békés, szabálytartó és szabad. Ez nem azt jelenti, hogy nincs konfliktus, de az ellentétek, és a bűncselekmények kezelését olyan eljárás biztosítja, amely mindenkinek a jogait tiszteletben tartja – különösen a gyerekekét.⁵⁸¹

A szakirodalmi források többsége a **közösség fogalmát a társadalmi komplexitás egy vagy több aspektusára építi, amely lehet földrajzi terület, organikus kapcsolat, konszenzus, munkamegosztás, stb.** A közösség és a társadalom fogalmának megkülönböztetésére épül Tönnies fogalma, amelyben minden bizalmas, otthonos, kizárólagos együttélést közösségnek (Gemeinschaft) kell tekinteni. A közösség eleven organizmus, míg a társadalom (Gesellschaft) mechanikus összesség, mesterséges képződmény.⁵⁸² MacIver és Page a közösség fogalmának középpontjába **az egyén társadalmi kapcsolatait, és a közösségi kohéziót** állítják: „a közösség tehát a társadalmi élet területe, amelyet bizonyos fokú társadalmi kohézió jellemez. A közösség alapja a helyi jelleg (locality) és a közösségi érzés.” Tagadhatatlan, hogy a kommunikáció fejlődése gyengíti a helyhez kötöttség kritériumát, de álláspontjuk szerint ez a változás nem rontja le a közösség koncepciójában a társadalmi kohézió és a földrajzi terület közötti kapcsolatot.⁵⁸³ Napjaink társadalomtudományában elfogadott tétel, hogy a 'magas modernitást' a globalizáció és a lokalizáció ikerfolyamatai alakítják.⁵⁸⁴ Fontos szempont tehát, amelyet MacIver és Page hangsúlyoznak, hogy **a közösségek nagyobb közösségeken belül léteznek, azaz a közösség alapja a helyi jelleg, a lokalitás.** Talcott Parsons rendszerszemléletű megközelítéssel a közösséget a társadalmi rendszer szerkezetének egyfajta megjelenéseként definiálja, amely vonatkozhat személyek területi elhelyezkedésére és cselekvéseikre is.⁵⁸⁵

Az összetartozás, a 'valahova tartozás' érzése a közösség-fogalom számos megközelítésében központi helyet foglal el. A bensőséges kapcsolat azonban – épp az előbb említett technikai fejlődés következtében – már nem feltétlen területi azonosságot jelöl. Melvin Webber a szakmai közösségeket említi példaként, akik a bensőséges kapcsolatok hálóját ápolják olyan más szakemberekkel, akik a világ bármely részén lakhatnak. Webber ebből következően úgy gondolja, hogy a közösség

⁵⁸⁰ Bazemore, G. - Griffiths, T. C. (1997): Conferences, Circles, Boards and Mediations: Scouting the „New Wave” of Community Justice Decisionmaking Approaches. Federal Probation, 61 (2), pp. 25–37.

⁵⁸¹ Zehr, H. (1995): Changing lenses: a new focus for crime and justice. 2nd ed. Scottdale, PA: Herald Press. Idézi: Wright, M. (2000): Restorative justice for juveniles ... and adults. Paper for Conference on 'Human rights and education: global and regional problems and perspectives', Khanti-Mansiysk, 21-24 August. Manuscript

⁵⁸² Tönnies, F. (1994): Község és társadalom. In: Gosztönyi, G. (szerk): Községi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet. Semmelweis Kiadó, Budapest, 197.o.

⁵⁸³ MacIver, R.M. - Page, C.H. (1994): A község az, amelyben az egyén teljes életet élhet. In: Gosztönyi, G. (szerk): Községi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet. Semmelweis Kiadó, Budapest, 199.o.

⁵⁸⁴ Giddens, A. (1990): The Consequences of Modernity, Cambridge: Polity Press. Idézi: Crawford, A. (1997): The Local Governance of Crime: Appeals to Community and Partnerships. Clarendon Press, Oxford p.5.

⁵⁸⁵ Parsons, T. (1970) On Building Social System Theory: A Personal History. Daedalus, 99:826-881

fogalmának alapvető eleme a kommunikáció. Így a közösség fogalmában két elemet tart meghatározónak: a **közös érdeket és az egymással történő kommunikációt**.⁵⁸⁶

A kriminológia hosszú ideje foglalkozik a közösséggel és ez az elméleti tradíció és kutatások azt mutatják, hogy a közösségi kötelékek elvékonyodása növeli a bűnelkövetésbe vonódás veszélyét. Ebből következően a **közösség a szocializáció és a társadalmi kontroll fontos ágense**. A közösségek hatékonyan tudnak részt venni a bűnözés helyi kontrollálásában (például a közösségi bűnmegelőzési kezdeményezésekben) és a rehabilitáció segítésében is.

Giddens szerint a közösség változásában alapvető szerepe van annak, hogy megváltozott a bizalom forrása. A helyi bizalom fontosságát olyan bizalmi kapcsolatok váltották fel, amelyek kellőképpen be nem ágyazott elvont rendszerekbe illeszkednek.⁵⁸⁷ Lawrence Friedman kutatásai jelzik, hogy a modern, a hírnévre épülő kultúrában megváltozott a tekintély természete: a korábbi vertikális nézőpontot (amelyben az emberek felnéztek a vezetőikre), a horizontális nézőpont váltotta fel (amelyben az emberek a társadalom középpontjában lévő közül választanak vezetőt, akit névről, arcról ismernek).⁵⁸⁸ Tagadhatatlan, mondja Bottoms, hogy évtizedekkel ezelőtt a bizalom helyi alapú volt, és a legfontosabb kapcsolatokat a rokoni, családi viszonyok jelentették. A helyi közösség földrajzilag jól körülhatárolható területet jelentett, ahol a közösség tagjai ismerték egymást. A vallást a helyi templomban gyakorolták, és a tradíciók iránymutatásként szolgáltak a cselekedetekhez. A bizalomnak ez a helyhez kötöttsége valóban meggyengült, de nem szűnt meg teljesen. A helyi bizalom helyett egyre inkább az anyagi és a politikai iránymutatások válnak fontossá, és az állandóan változó környezethez igazodás képessége. Az emberek egyre fontosabbnak tartják az egyéniséget, és nem egy csoport tagjaként definálják önmagukat. Ez viszont azzal jár, hogy a készen kapottnál fontosabbá váltak a személyesen választott kötődések, a szemtől-szembeni kapcsolatok.⁵⁸⁹

2.2. GLOBÁLIS BEFOGADÁS ÉS LOKÁLIS KIREKESZTÉS

Hobsbawm meglátása szerint “soha nem használták a közösség szót annyira válogatás és tartalom nélkül, mint abban az évtizedben, amelyben – szociológiai értelemben – a legnehezebb volt

⁵⁸⁶ Webber, M.M. (1994): Az érdekközösség definíciójához. In: Közösségi szociális munka. (szerk. Gosztonyi, G.) A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet. Semmelweis Kiadó, Budapest, 205.o.

⁵⁸⁷ Giddens, A. (1990): The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press. Idézi: Bottoms, A. (2001): Compliance and community penalties. In: Bottoms, A.-Gelsthorpe, L.- Rex, S. (eds.): Community Penalties: Change and challenges. Willan Publishing. p.108.

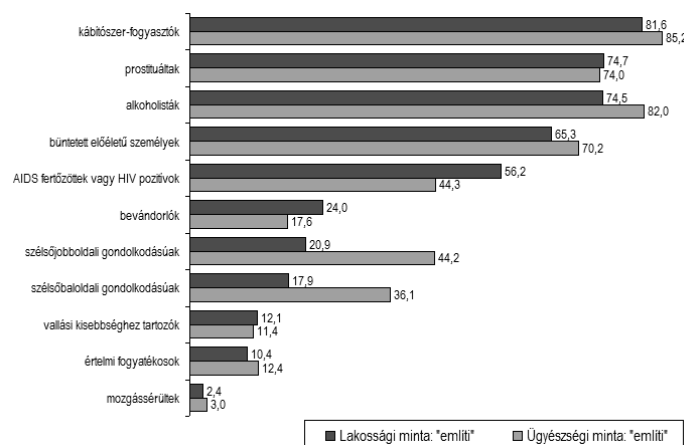
⁵⁸⁸ Friedman, L. (1999): The Horizontal Society. New Haven, CT:Yale University Press, p.14-15. Idézi: Sherman, L.W. (2002): Trust and Confidence in Criminal Justice. National Institute of Justice Journal, Issue No. 248. p.29.

⁵⁸⁹ Bottoms, A. (2001): Compliance and community penalties. In: Bottoms, A.-Gelsthorpe, L.- Rex, S. (eds.): Community Penalties: Change and challenges. Willan Publishing. p.110.

közösségeket találni a való életben”.⁵⁹⁰ **Mint már említettük, a közösséghez tartozás meghatározó elemei: a terület és a ’valahova tartozás érzése’.** Mindkettő felveti azt a kérdést, hogy **hol húzódnak a közösség határai, még pontosabban, hol húzódnak a befogadás és a kirekesztés határai.** A kérdés szoros összefüggésben van a közösséghez tartozás azon másik fontos elemével, amely a közösség értékeinek, szabályainak elfogadását kívánja meg. Az elfogadás azonban azt is feltételezi, hogy a közösség homogén, és éppen ez a feltételezett homogenitás az, amely a közösségre építő bűnözéskontroll számára megkönnyíti a döntést: a társadalmi csoportoknak arra a körére támaszkodhat, amelyeken belül ez a feltételezés igaznak bizonyul. A bűnmegelőzés szolgáltathatja azt a példát, amely e feltételezés paradox voltát jelzi: a szomszédok egymásért mozgalmat azokon a középosztály lakta területeken a legkönnyebb megszervezni, ahol a bűnözés problémája elhanyagolható (természetesen ez nem jelenti azt, hogy a bűnözési félelem is ugyanilyen mértékben elenyésző lenne).⁵⁹¹ És az is tény, hogy éppen a legveszélyeztetettebb csoportoknál ez a megközelítés nem működik: bűnmegelőzési együttműködést célzó helyi csoportokat a hátrányos helyzetű és bűncselekményekkel erősen fertőzött területeken lehetetlen létrehozni.⁵⁹²

A helyreállító igazságszolgáltatás témakörében lefolytatott, és már többször hivatkozott, OTKA kutatásban alkalmazott kérdések áttételesen utalnak a megkérdezettek személyes tolerancia-küszöbére, és előítéleteire. A felmérésben a vsz-eknek 11 elemből álló kártyáról kellett kiválasztania azokat, akiket nem szívesen látna a szomszédsági környezetében. (A listáról történő választások száma nem volt korlátozva.)

*Kiket nem látna szívesen a szomszédai között?*⁵⁹³ (%)

⁵⁹⁰ Hobsbawm, E. (1995): Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991, London: Abacus Idézi: Crawford, A. (1997): The Local Governance of Crime: Appeals to Community and Partnerships. Clarendon Press, Oxford. p.148.

⁵⁹¹ Kerecsi, K. (1999): Önkormányzat és közösségi bűnmegelőzés. In: "Bűnözés és bűnmegelőzés a válságrégiókban" Kriminológiai Közlemények Különkiadás. (A III. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga) Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest-Miskolc, 84-110.o.

⁵⁹² Gilling, D. (1997): Community Safety: A Critique. In: The British Criminology Conferences: Selected Proceedings. Vol 2. Papers from the British Criminology Conference, Queens University, Belfast, 15-19 July.

⁵⁹³ A "nem tudja" és a "nincs válasz" nélkül számított adatok

A megkérdezettek a legnagyobb mértékben a kábítószer-fogyasztókat utasították el, de más, deviánsnak tekinthető személyeket sem látnának szívesen a szomszédságukban. A megkérdezettek számára öt olyan személycsoport létezik, akiket távol kívánnak maguktól tartani: 1.) a kábítószer-fogyasztó, 2.) a prostituált, 3.) az alkoholista, 4.) a büntetett előéletű és 5.) a HIV-/AIDS-pozitív személy. Ugyanakkor feltűnő, hogy a lakossági mintában tapasztalt eredményeknél határozottabb elutasítást tapasztalunk az ügyészségi mintában az alkoholistákkal és a büntetett előéletű személyekkel kapcsolatosan. Ez nyilván arra is visszavezethető, hogy a lakossági megkérdezettek csak esetlegesen találkoznak ezzel a személycsoporttal, míg az ügyészségen dolgozók nap, mint nap. Kiemelést érdemel az ügyészségi mintában megkérdezettek magas intolerancia-szintje a – bármilyen előjelű – „gondolati elhajlásokkal” szemben, mely elutasítás a 30-49 éves korosztályban a legerősebb. A szélsőjobboldali vagy szélsőbaloldali gondolkodás problémájával ugyanis a lakossági megkérdezettek sokkal toleránsabbak.

A lakossági minta válaszait faktoranalízis segítségével elemezve azt tapasztaltuk, hogy az alábbi két faktor határozottan elkülöníthető egymástól:

- (1) az első faktorba (nevezzük: „politika-faktor”-nak) azok a megkérdezettek tartoznak, akik elsősorban a szélsőséges politikai beállítódást találják nehezen elviselhetőnek, tolerálhatónak, míg
- (2) a második csoportba tartozók (nevezzük: „deviancia-faktor”-nak) a különböző devianciákat tűrik nehezebben.

A politika-faktor esetében a válaszolók életkora szignifikánsan pozitív korrelációjú (0,077**), ami azt jelenti, hogy minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy ebbe a faktorba tartozik. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ha fiatalabb valaki, akkor a „deviáns” szomszédokat utasítja el, mert hisz’ az életkor és a deviancia-faktor között nem volt szignifikáns kapcsolat. A két faktorba bekerült szignifikánsan elutasított szomszéd-típusok az alábbiak voltak:

Factor Matrix	Factor	
	Faktor 1	Faktor 2
büntetett előéletű személyek	,261	,435
alkoholisták	,204	,617
kábítószer-fogyasztók	,192	,566
szélsőjobboldali gondolkodásúak	,849	-8,648E-02
szélsőbaloldali gondolkodásúak	,875	-9,705E-02
prostituáltak	,161	,487

A közösség határai tehát időről-időre változnak, s az sem véletlen, hogy a közösség fogalmával kapcsolatban mindig felmerül a közösségek egymáshoz való viszonya, illetve a többség/kisebbség problémája is, amely különös szint (Amerikában a kifejezés szinte szó szerint értendő) kap a bűnözés és a közösség összefüggései vonatkozásában. Az elmúlt évtizedekben jelentősen **megváltozott a bűnözéshez, mint közösségi problémához való viszony.** Ez a változás a társadalom rossz helyzetű csoportjaival kapcsolatos attitűd-változáshoz hasonlóan zajlott. A közvéleményben és a politikai

megközelítésekben is általánossá vált, hogy a bűnözés a közösség 'hanyatlásának' vagy 'rossz működésének' az eredménye, amely a közösségi kapcsolatok meggyengüléséből, a közösség erkölcsi hanyatlásából, összességében a közösség informális kontroll-mechanizmusainak működési hiányosságából eredeztethető. E megközelítésből egyenes út vezet ahhoz a meggyőződéshez, hogy a közösségek megerősítése a bűnözés csökkenését eredményezi. A megközelítés kulcsponjtja, hogy hogyan definiáljuk azt a közösséget – milyen határok között, milyen elvek mentén – amelyet meg kell erősíteni. Felmerül azonban egy további probléma: bizonyos helyzetekben a közösségi normák maguk is jogsértést eredményeznek – ahogy azt a szubkultúra-kutatások már bizonyították, vagy napjaink football-huliganizmusa jelzi. Currie kifejti, hogy a **közösség fogalmát két különböző premisszából kiindulva lehet meghatározni, amelyek eltérően értékelik a közösség lehetséges kapacitását a problémák megoldására**. Az első feltételezés – amely különösen a politikai diskurzusokra jellemző – **szimbolikus értelmet tulajdonít a közösségnek**, és a közös megközelítések egy adott készleteként értelmezi, mondhatni szociálpszichológiai nézőpontból. Arra a szimbolikus tartalomra épít tehát, amely az emberek gondolataiban létezik a közösségről, s ha az attitűdöket, a szimbólumokat sikerül megváltoztatni, akkor ez nem csupán a helyes viselkedéshez vezet el, de az emberekben élő közösségképet is erősíti és vice versa. A bűnözéskontroll területén a „törött ablakok” elve a példa arra, hogy a közösség fogalma milyen könnyen definiálható a szimbólumoknak és az attitűdöknek jelentőséget tulajdonító szinten. Wilson és Kelling azt mondják, hogy a “törött ablakok politikája” a bűnözés elleni küzdelemben azt jelenti, hogy az nem választható el a közösségtől. Éppen ellenkezőleg, azon alapul, hogy sikerül-e helyreállítani, megerősíteni a közösséget: “az új fókusz a közrend fenntartásában nem az az éberség, amitől a liberálisok félnek, hanem inkább egy új értelme az optimizmusnak, amelyen a civilizáció és a közösség helyreállítható”.⁵⁹⁴ Az első premissza szerinti szimbolikus megközelítésből azonban Currie szerint hiányzik a 'strukturális tudatosság', amely a második premisszát jellemzi. A második nézőpontból tehát a közösség nem csupán olyan megközelítések készlete, amelyet 'elültetni' vagy 'mobilizálni' kell, hanem olyan **hosszú távú hatást gyakorló intézmények aktív működtetése** (pl. munka, családi kapcsolatok, vallási és közösségi szervezetek), amelyek képesek a gazdasági és társadalmi erők teljességére hatni.⁵⁹⁵

Jock Young szerint “a modernitásból a késő-modernitásba vezető átmenetet a befogadó társadalomtól a kirekesztő társadalomba vezető útként is értelmezhetjük”.⁵⁹⁶ Különösen a kelet-közép-európai országokkal kapcsolatosan lehet úgy interpretálni ezt a helyzetet, hogy **a modernitásból a késő-**

⁵⁹⁴ Wilson, J.Q.- Kelling, G.L.(1989): Making Neighborhoods Safe. The Atlantic Monthly; February Volume 263, Number 2; pp.46-52.

⁵⁹⁵ Currie, E. (1988): 'Two Visions of Community Crime Prevention'. In: T. Hope - M. Shaw (eds): Communities and Crime Reduction, London:HMSO. Idézi: Crawford, A. (1997): The Local Governance of Crime: Appeals to Community and Partnerships. Clarendon Press, Oxford, p.155.

⁵⁹⁶ Young, J. (1998): From inclusive to exclusive society. Nightmares in the European Dream. In: V.Ruggiero, - N.South, - I.Taylor (eds) The new European Criminology. Crime and Social Order in Europe. Routledge, London and New York, pp.64 – 91.

modernitásba vezető úton a “globális befogadás” és a “lokális kirekesztés” folyamatai egyidejűleg érvényesülnek.

A közösség fogalma azonban nem csak a fogalmi elemek tisztázásának igényével merül fel, de sok esetben érzelmi okokból is. Brill megfogalmazásában: „a közösségi élet irodalma a veszteség irodalma”, és az individualizmus erősödésével, annak ellenpontjaként széleskörű a közösségi élet gyászolása és a nosztalgia.⁵⁹⁷ E megközelítés alapvető kérdése: hogyan lehet helyreállítani azt, ami elveszett? S érdekes módon többnyire az a konklúzió, hogy a baj nem a közösséggel van, hanem azokkal az emberekkel, akikből összeáll, vagy össze kellene állnia a közösségnek.⁵⁹⁸ Putnam 1995-ben úgy fogalmazott, hogy az amerikaiak többé nem az életet élvezők nemzete, hanem az egyedül boldogulni akaróké.⁵⁹⁹ Óhatatlanul idekívánczik a közösség szociálpszichológiai szempontú megközelítése, amely a közösséget személyiségtípusok együttesének tartja, mivel „minden közösség bizonyos határokat szabhat a személyiségfejlődés lehetőségeinek”.⁶⁰⁰ Talán az sem véletlen, hogy az amerikai filmek hőstípusa, a magányos hős, az ’egy mindenki ellen’ típus, míg Európában a tépelődő, magában bizonytalan főszereplő a gyakoribb zsáner.

A közösség igen nagy hangsúlyt kap a konzervativizmus érvrendszerében, különös tekintettel a fogalom lehetséges „érzelmi tartalmára”, az “elveszett” közösségre, amely nem csak megtartó, de követelményeket is állító személyegyüttes. 1991-ben Amitai Etzioni tollából jelent meg, a kommunárius manifesztó,⁶⁰¹ amelyben különös nyomaték került a jogok és kötelességek közötti összhang megteremtésének szükségességére. Etzioni a közösség fogalmának meghatározásánál a kapcsolatok szorosságát, és a kultúra közösségét tekinti lényegesnek. A közösség leginkább két tulajdonsággal jellemezhető – mondja –, a közösségen belüli hatékony kapcsolati hálózatok kiépülésével a tagok csoportjai között (szemben az egyszerű páros kötődésekkel, vagy az egyéni kapcsolatok láncolatával), olyanokkal, amelyek keresztbe-kasul szövik a csoportot, és az egyik erősíti a másikat. Ugyanakkor a közösség fogalma tartalmazza az elköteleződést is, amely a közösség által képviselt értékek, normák, és megközelítések elfogadását jelenti.⁶⁰² E felfogás szerint **az egyén és a társadalom viszonyában két, folyamatos érvényesülő hatóerő azonosítható: a közösség ‘centripetális’ ereje és az egyéni autonómia ‘centrifugális’ ereje.** E két erő, a szabálykövetés és az

⁵⁹⁷ Brill, M. (1989): Transformation, Nostalgia, and Illusion in Public Life and Public Place 7-29. In: Altman, I. – Zube, E. H. (Ed.): Public Places and Spaces. [New York:Plenum Press] (Human Behavior and Environment – Advances in theory and research vol.10.) Idézi: Dömötör, T.: Községi részvétel a területi tervezésben. Doktori értekezés, Budapestm 2008. Budapesti Corvinus Egyetem, URL: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/338/1/domotor_tamas.pdf

⁵⁹⁸ Wolfson, A. (1997): Individualism: New and old. Public Interest. Winter. (126): pp. 75-88.

⁵⁹⁹ Putnam, R.: "Bowling Alone: America's Declining Social Capital". Journal of Democracy. Idézi: Galston, William, A. (1997): Crime fighters. Public Interest. (126):Winter. p. 102-107

⁶⁰⁰ Wirth, L. (1994): Adalékok a helyi közösség definíciójához. In: Községi szociális munka. (szerk. Gosztönyi, G.) A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet. Semmelweis Kiadó, Budapest, 203.o.

⁶⁰¹ Etzioni, A.(1991): The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda.Crown. 323 pp.

⁶⁰² Etzioni, A. (1995): The Attack on Community: The Grooved Debate. Society, Volume 32, No. 5, (July/August), pp. 12-17.

autonómia, a jogok és a kötelezettségek közötti feszültségben is megjelenik. A komunitárius felfogás három eleme:

- (1) Az a helyzet, amelyben természetes, hogy az emberek egymás társadalmi környezetét adják, az egyének társadalmi környezete “összeér”, átfedi egymást,
- (2) Bár a társadalom tagjainak értékei, és szabadsága a társadalmi helyzetüktől függ, közösségi elköteleződésük ennek ellenére egyéni értékeik függvénye, tehát erkölcsi alapú.
- (3) Nem lehetséges, nem kívánatos és morálisan nem is igazolható a közösség tagjai identitásának, energiáinak és elköteleződésének teljes beolvasztása a közösségbe”.⁶⁰³

A közösség komunitárius felfogását számos támadás érte. Pollitt szerint a komunitáriusok egy olyan konzervatív mozgalom, amely valami másnak álcázza magát: “a komunitarizmus a reaganizmus emberi arca”.⁶⁰⁴ Azt is szemükre vetik, hogy közösségfelfogásukban benne rejlik a kisebbségek, illetve az egyének jogainak korlátozása,⁶⁰⁵ és az általuk többségiként meghatározott „közösség hangja csupán egy része a közösségnek, általában a többség, vagy inkább az elit többség hangja a többiek ellen.”⁶⁰⁶ Braithwaite érdekes szintézist alakított ki a „reintegráló megszegyenítés” fogalmának bevezetésével. A reintegrációt az elkövetők lekiismeretfurdalással és szégyennel kapcsolatos érzelmei strukturálják, azoknak a támogatásával, akik a legközelebb állnak az elkövetőhöz, akik a legjobban szeretik, és a legjobban tisztelik őt. Ez az az elem, ami miatt az elmélet a helyreállító igazságszolgáltatáshoz kapcsolódik, de az egyéni szégyenen túl a társadalmi csoportok is játszhatnak szerepet a megszegyenítési eljárásban, különösen azzal, hogy kifejezik ellenérzéseiket. Braithwaite szerint ez különösen fontos a megelőzés szempontjából.⁶⁰⁷ Braithwaite ezt az elméletét összekapcsolta az általános visszatartási elmélettel. A szégyen és a megszegyenítés – amely a deviáns viselkedés jó és rossz oldalaira hívja fel a figyelmet – általános visszatartó erővel bírhat, majd kijelenti: „azokban a társadalmakban, amelyekben az egyéneket erős egymásrataltság jellemzi, nagyobb valószínűséggel érvényesül a közösségiség és a megszegyenítés, és alakulnak ki a komunitáris társadalmak, amelyeket a kölcsönös segítség és bizalom jellemez.”⁶⁰⁸ A helyreállító igazságszolgáltatás tehát egy olyan komunitárius agendába is illeszkedhet, amely a közösségi lét megerősítését célozza, és a formális büntető igazságszolgáltatás útjáról való elterelést szorgalmazza. A szociáletika és a társadalmi életet irányító értékek, mint az elkötelezettség, a társadalmi kötődések ugyanis fontos értéknek számítanak a közösségiség gondolatrendszerében.

⁶⁰³ Etzioni, A. (1995): *The Attack on...* id mű, pp. 12-17.

⁶⁰⁴ Pollitt, K. (1994): *Subject to Debate*. *The Nation*, July 25/August 1.

⁶⁰⁵ *The Press-Enterprise*, January 30, 1993. Idézi: Etzioni, A. (1994): *Restoring our Moral Voice*. *The Public Interest* No. 116, (Summer), pp. 107-113.

⁶⁰⁶ Derber, C. (1993): *Coming Glued: Communitarianism to the Rescue*. July/August *Tikkun*, p.29. Idézi: Etzioni, A. (1994): *Restoring our Moral Voice*. *The Public Interest*, No. 116, (Summer), pp. 107-113.

⁶⁰⁷ J. Braithwaite (1998): *Restorative Justice*, In: M. Tonry (ed): *The Handbook of Crime and Punishment*. New York: Oxford University Press, p. 47-63;

⁶⁰⁸ Braithwaite, J. (1999). *Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts*. In M. Tonry (Ed.), *Crime and justice: A review of research* (Vol. 25, pp. 1–127). Chicago: University of Chicago Press. p. 100.

Megfontolandó a Heather Strang által felvetett szempont: “a helyreállító igazságszolgáltatás számos elvet beillesztett a közösségi igazságszolgáltatásba, ugyanakkor nem kapott elég figyelmet annak bizonyítása, hogy a közösségi igazságszolgáltatás vagy a helyreállító igazságszolgáltatás valóban hatékony stratégiák-e a bűnözés csökkentésére, vagy az, hogy valóban növelik-e a közösségi összetartozás hatásosságát”.⁶⁰⁹

3. MAKROTÁRSADALMI KONFLIKTUSOK: A KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉS A TÁRSADALOM KETTÉSZAKÍTOTTSÁGA

Makro-konfliktusok alatt általában országok vagy egyéb nemzetközi szereplők közötti összetűzéseket ért a közvélemény. Értekezésemben **a makrotársadalmi konfliktusok megjelölés alatt azoknak az ellentmondásoknak a társadalmi szintű megjelenését értem, amelyek társadalmi rétegek és csoportok közötti érdekellentétből, illetve eltérő célokból erednek.** Holisztikus szemlélettel közelítve a konfliktushoz, nem gondolom, hogy annak szükségszerű jellemzője az erőszak. Azt viszont igen, hogy ha e konfliktusok kezeletlenül maradnak, akkor lehet erőszakos a kimenet.

A konfliktushoz kapcsolódó erőszak egyébként maga is többféle módon csoportosítható.⁶¹⁰

(1) A kultúrán alapuló erőszak, amely láthatatlan eleme az erőszaknak, de jelentős hatást gyakorol az egyének gondolkodására. A kulturális erőszak is bántani akar, sérteni, még akár ölni is, de ezt szavakkal teszi. Ebbe a körbe tartozik a „mi”/”magunkfajta” és az „ők”/”idegenszívűek” közötti különbségtétel, a legitim és illegitim megjelölések emberekkel kapcsolatos használata, stb.

(2) A **strukturális erőszak** szintén „láthatatlan”, és akkor fordul elő, ha a társadalom olyan formán működik, hogy meghatározott embereket, embercsoportokat rosszabb helyzetbe hoz, mint másokat, arra hivatkozva, hogy „ezt mindenki így csinálja”. Amikor egy nőnek azt mondják, hogy „egy nőnek otthon a helye, akkor strukturális erőszak áldozatává teszik. Emberek milliói halnak meg az éhezéstől, vagy más országokban gyógyítható betegeségektől. A strukturális erőszak a legjobban úgy írható le, hogy nem szándékolt, szokásszerű formája az erőszaknak.

(3) **Közvetlen erőszak** látható formában jelenik meg, ez a forma a szándékos sérülésokozás, emberölés, stb.⁶¹¹ A közvetlen erőszak szerencsére – kiélezett társadalmi és polgárháborús helyzetektől eltekintve – a kisebbik részét teszi ki a tanúsított erőszaknak. Ugyanakkor a mindennapokba beépülő kulturális és strukturális erőszak hatása élhetetlenné teszi a mindennapokat.

Szalai Júlia írja a hazai helyzetről: „az új rendben a piaci részvétel nemcsak tartós és tisztességes jövedelemre, de ’nyugatos’ jóléti szolgáltatásokra és gazdagon értelmezett szociális garanciák

⁶⁰⁹ Strang, H. (2004): The Threat to Restorative Justice Posed by the Merger with Community Justice: A Paradigm Muddle, Contemporary Justice Review, Volume 7, Issue 1, p. 75-79.

⁶¹⁰ Galtung, J. (2000): Conflict Transformation by Peaceful Means. United Nations, p.16.

URL: http://www.transcend.org/pctrcluj2004/TRANSCEND_manual.pdf

⁶¹¹ Galtung, J. (2000): Conflict Transformation... id mű,

érvényesítésére is jogosít, míg a piacról való kiszorulással mélyülő szegénység, színvonalában és határfokában folyamatosan romló oktatási és jóléti ellátás, valamint az etnikai hovatartozás stigmájával súlyosbított paternalista alávetés és kirekesztés társul. **Lassacsán tehát „két ország” épül...**⁶¹² Nem lehet nem gondolni az 1967-es városi zavargások értékeléséről készült Kerner Bizottság jelentésére: „az Egyesült Államok azon az úton halad, amely két társadalom létrejöttéhez vezet: az egyik fekete, a másik fehér, amelyek egymástól elkülönítettek és egyenlőtlenek”⁶¹³.

A hatalmi elit a rendszerváltás kezdetétől nem tisztázta viszonyát az egyenlőtlenségekhez. Részben azért, mert nagy valószínűséggel magának is az egyenlőtlenségi problémák átmenetiségét, idővel bekövetkező csökkenését, és nem súlyosbodását feltételezte. Részben pedig azért, mert a rendszerváltás éveiben még a szakemberek között sem volt egyértelmű a fejlődés várható iránya: „a kelet-közép-európai rendszerváltást követő átalakulási folyamat kezdetén a megfigyelők eltérő elképzeléseket fogalmaztak meg a régió jóléti rendszereinek várható jövőjével kapcsolatban.”⁶¹⁴ Bob Deacon úgy vélte, hogy divergens jóléti fejlődés következik, vagyis Magyarország a liberális-kapitalista utat követi, míg Lengyelországban „posztkommunista konzervatív-korporatista”, Csehszlovákiában pedig „szociáldemokrata” jóléti rendszer alakul ki.⁶¹⁵ A kutatók többsége azonban a liberális jóléti rezsim⁶¹⁶ dominanciáját jósolta Kelet-Közép-Európában. E várakozásokat részben a nemzetközi pénzügyi szervezetek (IMF, Világbank) a liberális irányokat támogató politikájára alapították, és gondoltak arra, hogy e támogató politikának fontos hatása lehet a transzformációs folyamatra, különösen a nagy külföldi eladósodottsággal rendelkező országokban (Lengyelország, Magyarország). Az is szerepet játszott ebben a várakozásban, hogy a térségben a „leghangosabb és politikailag leginkább szervezett társadalmi erők” a liberális modellt részesítik előnyben.⁶¹⁷

Visszatekintve az elmúlt két évtizedre, az is egyértelmű, hogy sokféle társadalmi törés és szakadás történt a rendszerváltás kezdetén és maradt orvoslás nélkül, azóta is. Úgy tűnik, hogy a

⁶¹² Szalai, J. (2007): Nincs két ország? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon, Osiris, Budapest, pp. 329.

⁶¹³ Franc, M. (1998): Introduction. The Kerner Commission report and the failed legacy of liberal social policy. Heritage Foundation lecture, March 13, 1998, The Heritage Foundation. URL: <http://www.heritage.org>

⁶¹⁴ Tomka, B.: Jóléti államok az ezredfordulón: válságjelek vagy válságmítoszok? Magyar Tudomány, 2009/2.sz. URL: <http://www.matud.iif.hu/2009/09feb/10.htm>

⁶¹⁵ Deacon, B. (1993): Developments in East European Social Policy. In: Catherine Jones (ed.): New Perspectives on the Welfare State in Europe. Routledge, London–New York, pp. 177–197. , Idézi: Tomka, B.: Jóléti államok az ezredfordulón: válságjelek vagy válságmítoszok? Magyar Tudomány, 2009/2.sz. URL: <http://www.matud.iif.hu/2009/09feb/10.htm>

⁶¹⁶ A szociális gondoskodás nemzetközi irodalmában három alapvető szociális védelmi modellt szoktak megkülönböztetni, amelyek egyben történelmi-politikai modelleket is jelentenek: az ún. szociáldemokrata, a konzervatív, végül a liberális modellt. Ez az alapvető osztályozás Esping Andersen nevéhez fűződik. Követői az osztályozást továbbfejlesztve többféle csoportosítást állítottak fel, a következőkben ismertendő tipizálás Stephan Leibfried: Towards a European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes into European Community c. tanulmányában alkalmazott csoportosítás alapján készült. Lásd.: Zsuzsa Ferge-Jon Eivind Kolberg: Social Policy in Changing Europe. Campus Verlag-Westview Press, 1992. Idézi: Lehoczky Kollonay Csilla: Szociális jog, Jegyzet az ELTE ÁJK hallgatói számára, 2003-2004. tanév I. félév

⁶¹⁷ Tomka, B.: Jóléti államok az ezredfordulón: válságjelek vagy válságmítoszok? Magyar Tudomány, 2009/2.sz. URL: <http://www.matud.iif.hu/2009/09feb/10.htm>

liberális jóléti modell választása járható út lett volna, ha ki nem húzza a talajt a lába alól a privatizáció. „Miközben a piaci viszonyok intézményi keretei és feltételei páratlan gyorsasággal és sikerrel épültek ki Kelet-Európában, a folyamat a lelkekben nem megnyugvást, hanem inkább diszharmóniát okozott. Mindez pedig előrevetíti az új piacgazdaságok fizikai és lelki kettészakítottságát” – írják a Sikervakság c. tanulmány szerzői.⁶¹⁸ Javíthat-e ezen a helyzeten a helyreállító igazságszolgáltatás? Úgy látom, hogy 20-22 évvel a rendszerváltás után **jól láthatók azok a társadalmi törésvonalak, amelyek mentén a konfliktusok megjelentek.** Nem kérdéses, hogy az alapvető törésvonal a munkával rendelkezők és a munkával nem rendelkezők (vagy a munkahelyekről kiszoruló) között húzódik. A munkaerőpiacon belül a nők, a romák, és az idősek kerülnek hátrányos helyzetbe. Ezek azok a kérdések, amelyeket nem sikerült megoldani, részben a rosszul feltett kérdések, részben a forráshiány miatt, részben egy olyan politikai kultúra regnálása következtében, amely a konfliktusok élezését és az állandó harci állapotot vélte az állampolgárok támogatásának eléréséhez vezető egyedüli üdvözítő útnak. Amiben volt is igazság... A **társadalmi bizalommal** kapcsolatos vizsgálatok eredményei azonban egyre határozottabban jelzik azt is, hogy **ennek ára van: a társadalmi bizalom csökkenése az ára az állandó konfrontációnak.** Dolgozatommal tehát olyan eszközöket kerestem, amelyek a bizalmi válság feltételrendszerét is képesek átalakítani. A helyreállító igazságszolgáltatás eszközszerét látom olyannak, amely az átmeneti, rendszerváltó társadalmakban tapasztalható erkölcsi szabályok megroggyanására is reagálni tud. A helyreállító igazságszolgáltatás ellensúlyt képez a túlhajtott individualizmussal, önzéssel szemben, és képes arra, hogy erősítse a szolidaritást a generációk és az egyes társadalmi csoportok között.

A civilizációs szakadás (raszkol)⁶¹⁹ fogalmával írja le Ahiezer az orosz történelem legfontosabb jellemzőjét a tradicionális és liberális civilizációk közötti mozgás megrekedését. Hasonlóan látta Magyarország helyzetét Ady Endre is, amikor a „komp-ország” kifejezést használta.⁶²⁰ És bármily furcsa, a dilemmát még ma is jelzik a magyarországi értékvizsgálatok eredményei. Az értékek voltaképpen kulturális alapelvek, és azt fejezik ki, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak, jónak, vagy rossznak.⁶²¹ Sorrendjük, konstellációjuk és hierarchikus rendszerük alapvetően határozza meg egy társadalom, egy közösség formálódását. Éppen az értékek egymásra épülése az, ami az értékrendek sokszínűségét eredményezi, hiszen társadalmanként és koronként más és más értékekkel kapcsolódva, hierarchikusan más struktúrába rendeződve jelentős diverzitást

⁶¹⁸ Csepeli, Gy.- Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I.: Sikervakság: szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. In: Kornai, K. – Rothstein, B. – Rose-Ackerman, S. (eds): Tisztesség és bizalom a posztoszocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a posztoszocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005., 227-256.o.

⁶¹⁹ Ahiezer, A.Sz.: Oroszország: megosztott civilizáció? Replika

URL: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/1920/08jano.htm>

⁶²⁰ Ady, Endre (1905): Ismeretlen Korvin-kódex margójára In: Ady Endre összes prózai művei, Akadémiai Kiadó, Budapest, „Ady Endre összes művei” CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft. 1999.

⁶²¹ Andorka, R. (2006): Bevezetés a szociológiába, Osiris kiadó, Budapest, p.569.

mutatnak.⁶²² Mint a TÁRKI értékvizsgálatai is jelzik, a magyar társadalom elsősorban az **egyenlőség értékei szerint ítéli meg a társadalmi berendezkedés „jóságát”**. Végeredményben tehát az **igazságosság érték kategóriájának köznap**i alkalmazásából akár a társadalompolitikai irányváltás igénye is kiolvasható.⁶²³

A modern társadalom elkülöníti egymástól a gazdasági rendszerintegrációt és a szociális integrációt. E szétválasztás kettőssége következtében azonban olyan dilemmákkal kényszerül szembenézi, amelyeket önmaga teremtett a maga számára. E dilemmák egy jelentős része a piacgazdaság által létrehozott gazdasági egyenlőtlenséggel és annak társadalmi hatásaival kapcsolatos. Kutatások sora jelzi, hogy a deviancia szempontjából a legnagyobb nyomás a periférián elhelyezkedő társadalmi csoportokra nehezedik, bár a hátrányos helyzet elemei önmagukban nem bűnkeltő tényezők. A szegénység ugyanis nem csak az alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottságát jelenti, de „egyben a sikertelenséget konzerváló, és azt generációkon keresztül is átörökítő létforma”.⁶²⁴ **A szegénység és a gazdagság az a két fogalom, amelyek segítségével az emberek értelmezik azt a tényt, hogy a különböző előnyök és hátrányok egyenlőtlenül oszlanak el a társadalomban.** A tradicionális társadalmakban a szegénység és gazdagság értelmezése sorsszerű, társadalmon kívüli okok hatását feltételező sémáktól függött. A modern társadalomban ezeknek az előnyöknek és hátrányoknak az észlelésébe belejátszanak az individualitás észlelésére kialakított sémák is, és – összefüggésben az egyéni mozgástér és az egyéni teljesítmény szerepének megnövekedésével – előtérbe került a felelősség és az egyéni szabadság. Ennek következtében az előnyös vagy hátrányos társadalmi pozíciókba való bekerülés magyarázatába az egyéntől függő okok tulajdonítása is belevegyült.⁶²⁵ Pszichológiailag nyilvánvaló, hogy akár az egyéntől független, akár az egyéntől függő okok tulajdonítása kerül előtérbe, mindkét értelmezés helyes lehet. A kétféle domináns ideológia között a döntő különbség az esélyek eltérő értelmezésében, valamint az osztó igazságosság elveinek eltérő felfogásában ragadható meg.⁶²⁶

1.) Az egyikfajta ideológia az **esélyeket az egyénektől függetlenül, strukturális meghatározottságban szemléli**, aminek következtében a társadalom különböző csoportjai kategoriálisan tűnnek előnyös, vagy hátrányos helyzetűeknek. A kategoriális meghatározottság következtében az esély objektív valószínűség, melynek ereje alól az adott csoportba beleszületett egyén nem tudja kivonni magát. **Aki szegény, szegénynek született, és ivadéka is szegény marad. És megfordítva, a gazdagság is sorsszerű.**

⁶²² Horváth, Á. – Kmetty, Z. (2008): Mást gondolnak a világról? A külföldön élő magyarországi diplomások értékrendje, In: Füstös L, Guba L, Szalma I (szerk.): Társadalmi regiszter 2008/1, pp.153-171.

⁶²³ Gázó Ferenc: Igazságosság a modern társadalomban, Eszmélet folyóirat, 59. sz. 2003 ősz

⁶²⁴ Gönczöl, K. : A hátrányos helyzet és a bűnözés. Valóság, 1982/8. sz.; Gönczöl, K.: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991

⁶²⁵ Csepeli, Gy.–Kolosi, T.–Neményi, M.–Örkény, A: A gazdagság és a szegénység okaira adott magyarázatok rejtett normatív szempontjai Magyarországon, Szociológiai Szemle 1992/3. 21-41.o., URL: <http://www.mtapti.hu/mszt/19923/csepeli.htm>

⁶²⁶ Csepeli, Gy.–Kolosi, T.–Neményi, M.–Örkény, A: A gazdagság... id mű

2.) Ezzel szemben a másik domináns ideológia az **esélyt döntően a cselekvő egyén szemszögéből** értelmezi, ami azt jelenti, hogy a cselekvés során realizálódó pozitívumok vagy negatívumok elsődlegesen azon múlnak, hogy az egyén ki tudja-e aknázni a számára adódó pozitív lehetőségeket, illetve el tudja-e kerülni az érvényesülését veszélyeztető buktatókat. Következésképpen, **aki szegény, az maga tehet róla, és aki gazdag, az a maga szerencséjének kovácsa**”.⁶²⁷

„Ma Magyarországon a társadalom legégetőbb problémájának az **egyenlőtlenségek** minden területet átfogó, parttalan növekedését látom – írja Ferge Zsuzsa. Egyenlőtlenségek mindig voltak, és az eloszlások sosem voltak folytonosak, azaz mindig felsejlett két szakadás „alul” és „felül”. Ma legalább két új vonása van az eloszlásoknak. Az egyik **a szakadások szakadékká növekedése: a korábbinál sokkal nagyobb gazdagság, és a korábbinál sokkal mélyebb, reménytelenebb szegénység, a „társadalom alatti osztály” markáns megjelenése.** A másik a középrétegek megoszlása munkaerő-piaci helyzetük biztonsága-bizonytalansága szerint, azaz egy, a szegénységgel, lecsúszással fenyegetett széles réteg kialakulása.”⁶²⁸ Elképzelhető, hogy a gyors gazdasági fejlődés azon korai szakaszában, amikor a jövedelmi egyenlőtlenségek szektorok, osztályok és régiók között hajlamosak élesen növekedni, ezeket az egyenlőtlenségeket a társadalom eltűri. Ha szerencsés módon kifejlődik a társadalmakban ez a tolerancia iránti képesség, a növekvő egyenlőtlenségek rendkívül jól kiegyensúlyozhatóak általa. Viszont ez a fajta türelem olyan, mint a hitel: egy idő után törleszteni kell. Esetünkben a törlesztés akkor indul meg – mondja Hirschman –, ha az egyenlőtlenségek a várakozásoknak megfelelően végül újból csökkenésnek indulnak. Ha ez elmarad, akkor elkerülhetetlenül baj lesz, akár katasztrófa is bekövetkezhet.⁶²⁹

A TÁRKI 2009-es értékutatása szerint mintha **a rendszerváltás után húsz évvel a tűréshatár közelében lenne az egyenlőtlenségek tolerálása.** A megkérdezettek **túlságosan is nagynak látják az emberek közötti jövedelemkülönbségeket.** A felmérés adatai azt mutatják, hogy az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos frusztráció minden csoportban magas, de emelkedik az életkor növekedésével (35. év alatt: 67%; 65. év felett: 79%), csökken viszont az iskolázottsági szint emelkedésével (az általános iskolát végzettek körében 76%; a diplomások körében 59%). Csökken a jóléti-vagyoni helyzet javulásával, vagy az arra vonatkozó várakozásokkal is. A társadalmi egyenlőtlenség mérséklését várják el a magyarországi megkérdezettek a kormánytól, amiből két következtetés adódik. Egyrészt, a rendszerváltás óta eltelt időszak nem volt elegendő, illetve feltételrendszere nem volt alkalmas arra, hogy az állampolgárok „leváljanak a gondoskodó államról”, és saját erőforrásokra alapított életstratégiákat alakítsanak ki. Másrészt úgy tűnik, hogy saját, egyéni erőforrásaikat aktivizálásának lehetőségével kapcsolatosan szkeptikusak, mivel – mint az a felmérésből szintén kiderül – azt is gondolják, hogy az „érvényesülés titka az, ha az ember jó családba

⁶²⁷ Csepeli, Gy.–Kolosi, T.–Neményi, M.–Örkény, A: A gazdagság... id mű

⁶²⁸ Ferge, Zs.: Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? Esély, 2008/2.sz. 3-14.o.

⁶²⁹ Hirschman, Albert O.: A jövedelemegyenlőtlenségekkel szembeni változó tolerancia a gazdasági fejlődés folyamatában, Fordulat , Harmadik szám, URL: <http://fordulat.net/pdf/3/hirschman.pdf>

születik”.⁶³⁰ Érdekes attitűd-készlet formálódik tehát előttünk: a dolgok javulása, javítása érdekében mindenki másnak vannak/lennének/lehettek volna feladatai: a kormánynak, hogy varázspálcával kisimítsa az egyenlőtlenségeket; a felmenőknek, mert nem voltak eléggé élelmesek, ügyesek és elszántak ahhoz, hogy jó helyzeteket örökösenek át a következő generációkra. Az egyéni teendők, vagy inkább, tehetők kevésbé fogalmazódnak meg. Voltaképpen nekem itt is a felelősségvállalásról szól a történet – de nem csak az egyéni, hanem a közösségi felelősségvállalásról is, és a kormányzati teendők elmulasztásáról is. Azt, hogy mit gondolok a kormányzati teendők elmulasztásáról ebben a körben Wayne Morrison⁶³¹ egyik előadását hívom segítségül. Egy kongói bennszülött kiállítást elemezve mutatott rá arra, hogy már egy kiállítás megrendezése is sokat elárul a szándékokról. Ha nincsenek magyarázatok a bennszülöttek eszközei és kultikus tárgyai mellett, hogy azok mire szolgáltak, milyen célból használták őket, akkor ezek a tárgyak a befogadó számára irracionálisnak és értelmetlennek tűnnek. Tehát, ha az aktuálisan regnáló kormányzatok nem tartják feladatuknak az egyenlőtlenségek szükségességének/szükségtelenségének, leküzdhetőségének/leküzdhetetlenségének magyarázatát, ha nem segítik abban a polgárokat, hogy egyéni élet-, és megküzdési stratégiákat tudjanak alkalmazni, akkor egy fontos feladatot elmulasztottak. (Itt most természetesen eltekintettem azoktól a feladatoktól, amelyek a szociális, oktatási, és egyéb rendszerek és feltételrendszerek kialakítása és működtetése vonatkozásban terheli az államot.) Miller szerint „minden olyan társadalomban, amelyben jelentősek az egyenlőtlenségek, a kormánynak biztosítania kell nemcsak a jövedelmek, javak és alapvető szolgáltatások növekvő szintű minimumait, hanem az önbecsülés, a társadalmi mobilitási esélyek és a döntéshozatal számos színterén való részvétel javuló minimumait is”.⁶³²

E kormányzati feladatok hatékonyabb teljesítését segítheti a helyreállító igazságszolgáltatás és a szociális munka összekapcsolása, amelyeknek számos elve és célja egyébként is azonos, beleértve a fájdalom- és a konfliktuskezelést is. A szociális munka, mint szakma maga is eredendően arról szól, hogy hogyan lehet létrehozni egy igazságosabb társadalmat – bár tagadhatatlan, hogy „megszabadító” kapacitása az elmúlt két évtizedben erodálódott. Jó példa ennek illusztrálására, ahogy a szociális munka visszahúzódott a fiatalok igazságszolgáltatásának területéről.⁶³³ Nem változott azonban az a kapcsolat, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nézőpontja formálhatja és megerősíti a szociális munka gyakorlatát. A helyreállító gyakorlatok hatásosságát viszont fokozhatják a szociális munka

⁶³⁰ „Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében” Tóth István György előadása a Szabad Európa Társaság 2010. február 2-i rendezvényén, Merlin Színház, URL: <http://www.szet.eu/?p=2596>

⁶³¹ Wayne Morrison előadása a Nemzetközi Kriminológiai Társaság XIII Kongresszusán („Reducing crime and promoting justice : Challenges to science, policy and practice”) a „Current Trends in the New Punitiveness: Decivilization?” c. workshopban, Rio de Janeiro, Brazília, 2003. augusztus 10-15.

⁶³² Miller, S. M. - M. Rein - P. Roby - B. Gross (1967): Poverty, Inequality and Conflict, The Annals, 373, September 1967, pp. 16–52, 17. , Idézi: Ferge, Zs.: A társadalom pereme és az emberi méltóság, Esély 2000/1.sz. URL: <http://szochalo.hu/cikkek/3188>

⁶³³ Bradt, L. – Bouverne-DeBie, M.: Social Work and the Shift from ‘Welfare’ to ‘Justice’. British Journal of Social Work (2009) 39 (1): 113-127.

gyakorlati szkilljei, a bizonyíték-alapú kezdeményezések és gyakorlati projektek, és általánosságban is a szociális munkának a társadalmi igazságosság iránti elköteleződése. A szociális munka jó kiindulópont a helyreállító igazságszolgáltatás társadalmi környezetének vizsgálatához, mivel kliensi körük jórészt átfedésben van, de fontos szempont az is, hogy a szociális munka olyan területeken tevékenykedik, ahol a jóvátételi szemléletnek jelentősége lehet: a közösségben, a büntetés-végrehajtásban, a gyermekvédelemben, az idősgondozásban, a családi erőszak eseteinél.⁶³⁴ Mindemellett tudomásul kell vennünk, hogy a helyi helyreállító igazságszolgáltatási kezdeményezések képtelenek arra, hogy megfordítsák azoknak a mély strukturális egyenlőtlenségeknek a kialakulását, amelyek megosztják a társadalmat, és ösztönzik a bűnelkövetést.⁶³⁵

4. MIKROTÁRSADALMI KONFLIKTUSOK: HÉTKÖZNAPI KONFRONTÁCIÓK ÉS MIKRO-KONFLIKTUSOK

Való igaz: a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei nem alkalmasak a mély strukturális egyenlőtlenségek kialakulásának megfordítására. Arra viszont igen, hogy megakadályozzák a bajok eszkalálódását, hogy ösztönözzék a társadalmi szolidaritást, hogy erősítsék a társadalmi tőkét, hogy civilizáltabbá tegyék a társadalmat, azaz: mindenki számára élhetőbbé tegyék az életet.

A mindennapi életünket átjáró konfliktusok egy része a szokásos döntéshelyzetekből adódik. Egy másik része viszont az államéletben is érzékelhető „társadalmi rendetlenségből”⁶³⁶ ered, amelyben az államszervezet, (ön)szabályozásának és szervezeti működésének problémái életminőség rontó hatást gyakorolnak az állampolgárok mindennapjaira. **A társadalmi rendetlenség következményei tetten érhetők a közbizalom alacsony fokában, az emberek tűrőképességének csökkenésében és a mindennapi konfliktusok eszkalálódásában.** Eklatáns példa erre a hazai közutakon és közlekedési eszközökön tapasztalható közlekedési morál. Nem csak arról beszélek, hogy kap-e előnyt a zebrán áthaladni akaró gyalogos, vagy átadják-e a villamoson az ülőhelyet az időseknek és a kismamáknak, hanem arról, hogy részben a jogkövetés hiányosságai, részben az emberek egymás iránti szolidaritásának és empátiájának hiánya miatt – egyébként jól kezelhető – helyzetek transzformálódnak súlyos konfliktussá. Kis és Kovács úgy látják, hogy „egyre szaporodnak azok a sérelmekre adott túlzó válaszreakciók, melyek képtelenül túlfeszítik a társadalmi elfogadhatósági, érthetőségi kereteket: gondoljunk csak a társaikat sértődöttség okán kínzó gyerekekre vagy a közösségükbe nem integrálódott, sérült énképű fiatalokra, akik ámokfutással, mások életére törve

⁶³⁴ Beck, E. - Kropf, N.P. - Blume Leonard, P. (2010): Social Work and Restorative Justice: Skills for Dialogue, Peacemaking, and Reconciliation, Oxford University Press, pp.313.

⁶³⁵ LaPrairie, C. (1995) 'Community Justice or Just Communities? Aboriginal Communities in Search of Justice', Canadian Journal of Criminology, 37, 521-45.

⁶³⁶ Sajó, A: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 7-8. szám 2008. július-augusztus 690-711.o. URL: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf

torolják meg sérelmeiket, élik át egy röpke pillanat erejéig hatalmukat.⁶³⁷ Ha kevésbé fatális, szomorú példákat állítunk, akkor is igen széles arzenáljára gondolhatunk a mindennapi megtorlásoknak: áskálódó munkatársakra, boltban „cirkuszló” vevőkre vagy harsogva dudáló és szitkozódó közlekedőkre”.⁶³⁸ Emmons 1987-ben az „önimádat társadalmáról” beszélt, melyben az önző, önmagával elfoglalt, egoisztikus személyiség prevalenciája évtizedek óta növekszik. Az, hogy a hagyományaink szabályozó ereje a modernizáció folyamatában átalakuláson megy keresztül, Ingelhart⁶³⁹ frissebb kutatásaiból is ismert, melyek szerint hagyományos támpontjainkat, értékeinket egyre szélesebb körben váltják fel modern értékek, melyek között az önmegvalósítás rangos helyet tölt be.⁶⁴⁰

Az individualizmus megfogalmazódása szükségszerű volt az „egyén felszabadítása” útján: „Nagy jelentőségű volt az újjászületés kora az egyén értékelése és érvényesülése, az egyén felszabadítása szempontjából.[...] Először az emberi szellem vágyódott arra, hogy a reá rakott bilincseket, a tekintély szemkötőit lerázza. [...] Aztán kereste szabadságát és szabad intézkedési jogát az állam és az államhatalom terén. [...] Aztán ki kellett vívni a munka szabadságát a gazdasági élet terén. [...] Vallásszabadság, gondolatszabadság, politikai és polgári szabadság, ipar- és kereskedelmi szabadság, vándorlási, letelepedési, utazási, házassági szabadság – az emberi haladás ezen erős emeltyűi lassanként működni kezdtek és erős individualisztikus jelleget adtak az újkori társadalmak életének. De bekövetkezett az individualizmus túlhajtása is és csakhamar mutatkoztak ennek káros következményei. Az individualizmus fokozódott, hatványozódott egoizmussá, atomizmussá, anarchizmussá” – írta Földes Béla 1916-ban.⁶⁴¹

George Herbert Mead szimbolikus interakcionizmus társadalomelmélete az emberi viselkedést szimbolikus közvetített interakcióként fogja fel. Mead és Cooley is abból a feltevésből indultak ki, hogy az ember énképe az egyén közösségi, társadalmi kapcsolataira visszavezethető, tükrözött kép.⁶⁴² József Attila fogalmazta meg költői módon, de kristálytisztán a tudományos gondolatot a Nem én kiáltok c. versében: „Hiába fürösztöd önmagadban, Csak másban moshatod meg arcodat”. Mások reakciói, attitűdjei, viselkedése alapján értjük meg cselekvéseink, viselkedésünk, szavaink társadalmi jelentését. Én-képünk annak észleléséből fakad, ahogyan mások észlelnek bennünket. Eltérően a

⁶³⁷ Twenge, J.M., Baumeister, R.F., Tice, D.M., Stucke, D.S. (2001): If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6): 1058–1069. Idézi: Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai összetevői, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 11 (2010) 2, p.129-150. URL: <http://www.akademiai.com/index/BK53804T03V83710.pdf>

⁶³⁸ Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁶³⁹ Inglehart, R. (1997): *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton University Press, Princeton; Inglehart, R. (2004): *Human beliefs and values*. Siglo XXI Editores, Mexico, Idézi: Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁶⁴⁰ Kis, M. – Kovács, J. (2010): A bosszú pszichológiai... id mű

⁶⁴¹ Földes Béla: Individualizmus és háború. *Szociálpolitikai Szemle*, 1916. 6. évf. 11. sz. 285-292. p. URL: http://mtdaportal.extra.hu/ADATTAR/cikktar/f_cikk/foldes_bela_individualizmus_es_haboru.pdf

⁶⁴² Cooley, Charles Horton: *Human Nature and the Social Order*. Schocken, New York, 1964; Mead, George Herbert: *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. University of Chicago Press, Chicago, 1934.

strukturális funkcionalizmustól vagy a konfliktus teóriáktól, amelyek a társadalom nagy-rendszereit (például az oktatási rendszert vagy a gazdaság működését) vagy a társadalom egészét vizsgálják, a szimbolikus interakcionizmus a mikroszintre figyel, és tipikusan a kiscsoportokat tanulmányozza. Az interakciók szimbolikájából következtet és abból, hogy ezt hogyan értelmezik mások. Példa erre Goffman dramaturgiai megközelítése, amely úgy figyel az életben az interakciókra, mintha az emberek különböző karakterek lennének a színpadon. Van a színpadi viselkedés, amelyeket mindenki lát, de létezik a „kulisszák mögötti” viselkedés is, amely jellemzően álcázott magatartás. Ebben az értelemben a színpadi viselkedés alapján azonosítható az a karakter, amelyről azt szeretnénk, hogy mások azonosítsanak bennünket, de a valódi énünk a kulisszák mögötti viselkedés alapján ismerhető fel. Nem jó tehát, ha elfeledkezünk arról, hogy hányféle társadalmi erő formálja életünket. Leegyszerűsítve: egy átlagember a mindennapokban jellemzően kétfajta jelenség vagy helyzet észlelése alapján gondolkodik el a társadalom működésének „szociologikusabb” magyarázatáról: ha „kivülállókkal”, a társadalom fősodrából kizártakkal, a társadalom margóján élőkkel találkozunk és felfigyel helyzetük különlegességére, illetve akkor, ha a társadalmi krízisek és a nyomukban járó társadalmi zavargások fordulnak elő környezetében.

A mikrokonfliktusok észlelése és róluk a párbeszéd megkezdése azért is nehéz, mert a konfliktusokról jellemzően regionális, nemzeti vagy globális megközelítésben esik szó. Ehhez viszonyítva a **mikrokonfliktusok** jelentéktelennek tűnhetnek. **Kulcsfontosságúak azonban a konfliktusok természetének megértéséhez, és pótolhatatlan információt hordoznak egy társadalom „élhetőségéről” és „mentális állapotáról”.** Szükség van tehát a mikroszintű megközelítésre, amely a konfliktusok elemzésénél az egyének viselkedésére, a háztartásokra és csoportokra vagy a közösségekre koncentrál. A legalapvetőbb szinten a konfliktus az egyének magatartásából és a mikro-környezeti kényszerítőkből ered. A mikroszintű megközelítés segítségével egy országon belül vagy egy konfliktus feltételeit elemezve jobban megértjük a viszályt, mivel értelmezni tudjuk a személyek viselkedését és a csoportok heterogenitását. Az összeütközés dinamikájának megértéséhez, társadalmi hatásainak leírásához, számba kell vennünk az ösztönző és blokkoló erőket, és a konfliktusban lévő csoportok és egyéb szereplők között zajló interakciókat. Természetesen ezek az interakciók – csakúgy, mint a konfliktus dinamikájának változása – jelentős mértékben a konfliktus típusától és az abban érintett szereplőktől, intézményektől függ.

A mikrokonfliktusokkal foglalkozó szakirodalom sokféle konfliktust sorol ebbe a körbe, az országon belüli fegyveres konfliktusoktól, a napi kis-konfliktusokig terjed a skála. Azt tapasztaljuk, hogy számos országban az erőszakos fegyveres konfliktusok a napi élet konfliktusaivá váltak. A lehetséges számos példa közül a hozzánk területileg legközelebb esőt említem, amelyben a politika „nagy kérdései” váltak alkalmassá arra, hogy leegyszerűsített, „utcaszintű” megvalósítással a napi gyakorlat részévé váljanak. A mechanizmus megértése szükséges ahhoz, hogy felfogjuk, hogy például a Balkánon, a mindennapi emberek, szerbek, horvátok muszlimok, hogyan válnak egymás

ellenségeivé. A korábban egymás szomszédságában élő, együtt dolgozó hétköznapi emberek, hogyan váltak véres etnikai támadások elkövetőivé, mint ahogy az 1992-95 között Bosznia-Hercegovinában megtörtént. Mi az a folyamat, amelynek során olyan gyúelegy jön létre, és a helyi lakosokban olyan vérmes vagy kirekesztő identitás alakul ki, hogy korábban gondot nem okozó köszönési formák, öltözködési szokások torkollnak véres etnikai konfliktusokba. Az etnikai konfliktusok elemzésénél sem tekinthetünk tehát el a makropolitikai összefüggések értékelésétől. Több kutatás is egybehangzóan arra a következtetésre jutott, hogy kiélezett társadalmi helyzetekben és polgárháborús viszonyok között a civileknek a konfliktusba való bevonódása alapvetően két, egymástól kölcsönösen függő változón múlik: (1) a háztartások szegénységnek való kitettségén, és (2) a háztartásoknak az erőszak általi fenyegetettségén. Azaz: minél szegényebb a háztartás a konfliktus kezdetén, annál nagyobb valószínűséggel vesz részt és támogatja a fegyveres csoportokat. Minél nagyobb az erőszak megtapasztalásának veszélye, annál valószínűbb, hogy a család támogatni fogja a fegyveres csoportokat. A két változó közötti kölcsönhatás a konfliktus természetétől függ, és meghatározza a konfliktus-generálta erőszak közvetett vagy közvetlen hatását a harci cselekmények területén élő háztartások döntéseire, illetve gazdasági magatartására is.⁶⁴³

4.1. ETNIKAI KONFLIKTUSOK KELETEN ÉS NYUGATON

A nem oly régmúlt időszakát jellemző háborúk általában a nemzetállamok közötti hatalmi viszonyokban gyökerező érdekellentétek miatt következtek be. **Napjainkban jellemzően etnikai konfliktusok miatt robbannak ki erőszakos összetűzések – bár ennek a gyökereit is ugyanott találjuk.** 1986 és 1996 között 101 fegyveres konfliktus történt a világon, és ezek közül mindössze 6 volt az államok közötti, a fennmaradó 95 összetűzésnek államokon belüli interetnikai gyökerei voltak.⁶⁴⁴ A legtöbb liberális demokráciát felkészületlenül érték ezek a fejlemények, mivel azt gondolták, hogy a politikai részvétel, az egyenlő állampolgári és politikai szabadságjogok biztosítása mellett nincs ok belső viszály kialakulására. A multikulturalizmussal próbáltak választ adni az etnikai konfliktusokra, miközben azt látjuk, hogy sok állam nem egy nemzetállam, hanem több nemzetállamból álló konglomerátum. A területén élő emberek különböző közösségekhez tartoznak, másfajta kultúrával, különböző vagy eltérő társadalmi intézményekkel. Fel kellett tehát ismerni, hogy a polgároknak kétfajta identitása van/lehet: tagjai egy politikai közösségnek, és ezzel egyidejűleg tagjai egy kulturális közösségnek is.⁶⁴⁵ Veldhuis és Bakker⁶⁴⁶ a holland muszlim kisebbséget érintő

⁶⁴³ Justino, P. 2008. Poverty and Violent Conflict: A Micro-Level Perspective on the Causes and Duration of Warfare. MICROCON Research Working Paper 6, Brighton: MICROCON.

⁶⁴⁴ Mahajan, G. (2010): Responding to Identity Conflicts: Multiculturalism and the Pursuit of Peaceful Co-Existence Béke nyomatok: a dél-ázsiai Lapja béketeremtő, No. 3, Vol.. Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding, No. 3, Vol. 2.

⁶⁴⁵ Mahajan, G. (2010): Responding to Identity Conflicts: Multiculturalism and the Pursuit of Peaceful Co-Existence Béke nyomatok: a dél-ázsiai Lapja béketeremtő, No. 3, Vol.. Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding, No. 3, Vol. 2.

⁶⁴⁶ Veldhuis, T. - Bakker, E. (2009): Muslims in the Netherlands: Tensions and Violent Conflict. MICROCON Policy Working Paper 6, Brighton: MICROCON.

konfliktusok elemzése kapcsán hívják fel a figyelmet arra, hogy e csoportok tagjai identitás-krízissel küzdenek. Nem arról van tehát szó, hogy egy csoporttagság szükségszerűen azt jelenti, hogy a saját csoporttal kapcsolatosan elfogultság, a másik csoportokkal szemben pedig ellenségesség azonosítható. Az identitás-válság felmerülhet akár annak kapcsán, hogy a csoport, amelyhez tartozni szeretnének a fiatalok, visszautasítja őket, de felmerülhet annak kapcsán is, hogy a személy bizonytalan abban, hogy melyik csoporthoz sorolják őket. A Nyugat-Európába bevándorló muszlimok között sok másodgenerációs fiatal muszlim küzd identitás-krízissel.⁶⁴⁷ Saját szüleikkel kapcsolatosan egy generációk közötti konfliktussal küzdenek, de azt sem érzik, a holland társadalom és kortársaik teljesen elfogadnák őket. Buijs és munkatársai úgy fogalmazzak, hogy a marokkói fiatalok elidegenednek a szüleiktől is és a holland társadalomtól is, és ún. hibrid-identitásuk alakul ki, amelyet azonban sem nem ismer fel, sem nem fogad el a közvetlen környezetük.⁶⁴⁸

A migráns csoportok és a többségi társadalom közötti feszültségek és konfliktusok tudományos vizsgálata már évtizedek óta téma. Veldhuis és Bakker a muszlim bevándorlókkal kapcsolatos problémák fejlődéstörténetének áttekintése során arra voltak kíváncsiak, hogy a hagyományosan békés Hollandia miként vált etnikai összecsapások és etnikai indíttatású erőszakos cselekmények helyszínévé.⁶⁴⁹ Mint megállapítják, a feszültségekkel és konfliktusokkal kapcsolatosan megjelenő híradásokban **egyre határozottabban fogalmazódtak meg a muszlim csoportok radikalizálódásával kapcsolatos aggodalmak.** A muszlim kisebbséghez kapcsolható eseménytípusok közül csak azokat vették számításba, amelyek veszélyt jelentenek/jelenthetnek az a.) demokratikus rend működésére, b.) a társadalomra általánosabb értelemben, vagy c.) amelyek aláássák, vagy aláashatják a kisebbségek integritását vagy kapcsolatait az egyéb társadalmi csoportokkal.⁶⁵⁰ Mint maguk is megjegyzik, annak ellenére, hogy egyre határozottabb tudományos figyelem irányul a radikalizálódás jelenségére, a fogalomnak nincs általánosan elfogadott tudományos definíciója. 2006-ban az EU egy viszonylag egyszerű meghatározását adta a jelenségnek: [a radikálisok] „olyan emberek csoportja, akiknek véleménye, nézetei és elképzelései terrorista cselekményhez vezethetnek”.⁶⁵¹ A politikai és társadalmi klíma polarizálódásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a 2001. szeptember 11-i terrortámadást, és Theo van Gogh 2004-ban történt meggyilkolását, ugyanis ezek kapcsán jelent meg a médiában a radikalizálódó muszlimok toposza. Az eseményekről és a konfliktusokról szóló

URL: http://www.microconflict.eu/publications/PWP6_TV_EB.pdf

⁶⁴⁷ Choudhury, T. (2007): *The Role of Muslim Identity Politics in Radicalisation (A Study in Progress)*, Department for Communities and Local Government, London; Malik, S. 2007, 'My brother the bomber', Prospect Magazine, 31 May, Idézi: Veldhuis, T. - Bakker, E. (2009): Muslims... id mű.

⁶⁴⁸ Buijs, F., Demant, F. and Hamdy, A. 2006, *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland (Worriers of own soil. Radical and democratic Muslims in the Netherlands)*, Amsterdam: Amsterdam University Press, Idézi: Veldhuis, T. - Bakker, E. (2009): Muslims... id mű

⁶⁴⁹ Veldhuis, T. - Bakker, E. (2009): Muslims... id mű

⁶⁵⁰ Veldhuis, T. - Bakker, E. (2009): Muslims... id mű

⁶⁵¹ European Commission 2006, 'Terrorist recruitment: Commission Communication addressing the factors contributing to violent radicalisation', MEMO/05/329, Idézi: Veldhuis, T. - Bakker, E. (2009): Muslims... id mű

híradások tovább tüzelték az interkulturális és interetnikus feszültséget a különböző társadalmi csoportok között. A muszlimokkal (és más bevándorlókkal) kapcsolatos híradások a politikai polarizációt is segítették, és előállt a mostani helyzet, amelyben közvetlen kapcsolatot vonnak a muszlimok és az erőszak között.⁶⁵²

Európában a többség és a kisebbség közötti konfliktusok másként jelentkeznek a nyugat-európai és másként a kelet-európai tagállamokban. A nyugat-európai országok migrációs problémaként, a kelet-európai országok a romaproblémaként küzdenek a hasonló köntösben és hasonló tartalommal megjelenő gondokkal: a kisebbség integrálódásának, pontosabban az integráció hiányának a gondjával. A kontinens mindkét felén könnyen kriminalizálódik a probléma és tekinti a hatalom szociális és szegénység-kérdés helyett, közbiztonsági és rendészeti kérdésnek az integrációs folyamat konfliktusait. Nyugat-Európa bevándorlási célországaiiban az etnikai kisebbségek problémái határozottan a terrorizmussal kapcsolatos félelmek eskzalálódásával kapcsolódtak össze, lévén a bevándorlók jelentős része a közel-keleti régióból, illetve az afrikai muzulmánok közül érkezik.

A kelet-európai EU tagállamokban is előszeretettel hivatkoznak a kisebbségek és a bűnözés kapcsolatára – bár ebből a szempontból Magyarországon mindig csak egyetlen csoportról, a cigány kisebbségről esik szó. Ebben a régióban az etnikai kisebbség(ek) tagjainak közkeletű toposza a „a bűnöző”, „a tolvaj”, ezt viszont arra is utal, hogy **nem a terrorizmus modern formáival, hanem a hagyományos – jellemzően a kis súlyú, ún. „megélhetési” – bűnözéssel kapcsolják őket össze.** Nincs különbség abból a szempontból a két viszonyulás között, hogy mind a nyugat-európai „terror-rémület”, mind a kelet-európai „cigánybűnözés” úgy állítja be az etnikai kisebbség tagjait, mint akik személyükben jelentenek veszélyt a többségi társadalomra. **A mechanizmus az, ami azonos, mintha az etnikai kisebbségi csoportok egy másik armada lenne, akiktől meg kell védenie magát a többségi, a jogkövető társadalomnak.** Ez a beállítás a tömegkommunikációs eszközök teljes szimpátiájával találkozók. Robert Elias 1956-1991 közötti bűnözési híradások (Time, Newsweek, US News, World Report) vizsgálata alapján megállapította, hogy a média rasszista előfeltételezésekkel él a bűnözés okait illetően, és igen leegyszerűsített választ ad a megoldásra.⁶⁵³ Hasonlóan vélekedik Baer és Chambliss is: a „kormányzatok arra is jól tudják használni a médiát, hogy bűnözési félelmet keltsenek, és ez a félelem olyan társadalmi csoportok ellen irányuljon, amelyeket kriminogénnek tekintenek: a szegények, a feketék, és a mentális betegek ellen”.⁶⁵⁴

⁶⁵² Veldhuis, T. - Bakker, E. (2009): Muslims... id mű,

⁶⁵³ Elias, R.(1994): Official Stories: Official Stories: Media Coverage of American Crime Policy. Humanist, 54, 1, Jan-Feb, p. 8

⁶⁵⁴ Baer, J. – Chambliss, W. (1997): Generating fear: The politics of crime reporting in Crime, Law and Social Change, 27, 87-107. Idézi: Indermaur, D.: Voodoo politics in the era of the TV game show: Public opinion, the media and political decision making. URL <http://www.hku.hk/crime/>

4.2. INTERETNIKAI KONFLIKTUSOK MAGYARORSZÁGON

Egy társadalom fejlődése, mint ahogy a „fejlődés” fogalma maga is, sokféle módon értelmezhető. Utalhat makroszintű változásokra (mint a nemzeti növekedés mintái), utalhat mezo-szintű problémákra (mint például egy folyófejlesztési terv), de mikroszintű kérdésekre is (mint például a helyi közösség fejlesztése). Ezek a szintek kölcsönösen hatnak egymásra, és minden szinten számos egyéb tényező is hatással van a fejlődésre, vagy ellenkezőleg, a fejlődés van hatással a vizsgált jelenségre. A fejlődést tehát nem eredményként, hanem folyamatként kell felfognunk. A társadalmak ugyanis folyamatosan változnak, vannak, amelyek megerősödnek, és vannak, amelyek eltűnnek.

Európában 10-12 millió roma él, ők alkotják a kontinens legnagyobb kisebbségét. Főként Romániában, Bulgáriában, Magyarországon, Szlovákiában, Csehországban és Görögországban laknak. Helyzetüket a diszkrimináció, társadalmi és gazdasági kirekesztés jellemzi: az **Európai Bizottság adatai szerint körükben magas a szegénység és a munkanélküliség kockázata, és erős sztereotípiák és előítéletek élnek velük szemben.** Európában a lakosság 16 százaléka él szegénységben, és minden ötödik gyermek a szegénységi küszöb alatt él. A mélyszegénységben élők jelentős része roma. A romakérdés strukturális, azaz makro- és mikro-összefüggések hálózataiból összetevődő bonyolult jelenség. **A romák és a többségi társadalom között kialakult konfliktusok** nem egyedi és egyszeri jelenségek, hanem **társadalmilag beágyazott és a hosszú ideje megoldatlan integrációs, gazdasági, jogi, társadalmi és kulturális problémák következménye.**

Az erőszakos konfliktusok kialakulásával és kezelésével kapcsolatos szakirodalomban a polgárháborúk empirikus elemzése egyértelműen jelzi, hogy az egy főre eső alacsony jövedelem az egyik legerősebben közreható tényező az erőszakos belső konfliktusok kialakulásánál és elhúzódásánál.⁶⁵⁵ Az azonban tény, hogy az állítás alapján ennél pontosabb következtetés nem vonható le, hiszen hogy mit is jelent az alacsony jövedelem, azt az adott régió, az ország, és még nagyon sok tényező határozza meg. Mi több, még csak nem is egyetlen feltétele az erőszakos konfliktus kirobbanásának, hiszen az függ az állami intézmények gyengeségétől, a nagy csoportokat érintő sérelmekről, de a fegyveres harcok költségeinek gazdasági terheitől is. Azaz csak azt tudjuk biztosan, hogy **az egy főre eső alacsony jövedelem mellett nagyobb valószínűséggel robbannak ki erőszakos konfliktusok.** Ami kevésbé érthető, hogy a mikroszintű gazdasági tényezők hogyan hatnak a folyamatra, és a döntések hogyan befolyásolják a harcok elkezdődését, és hogyan változik a

⁶⁵⁵ Collier, P. - Elliot, V.L. - Hegre, H. - Hoeffler, A. - Reynal-Querol, M. – Sambanis, N. (2003): *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*, Oxford: Oxford University Press; Collier, P. – Hoeffler, A. - Söderbom, M. (2004): *On the Duration of Civil War*, *Journal of Peace Research* 41(3): 253–273.; Do, Q.T. - Iyer, L. (2007): *Poverty, Social Divisions, and Conflict in Nepal*, HBS Finance Working Paper 07-065, Harvard Business School, (<http://hbswk.hbs.edu/item/5669.html>); Doyle, M. - Sambanis, N. (2006): *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations*. New York: Princeton University Press; World Bank, 2005. *Toward a Conflict-Sensitive Poverty Reduction Strategy: Lessons from a Retrospective Analysis*, Report 32587, Washington D. C.: The World Bank; Justino, P. (2008): *Poverty and Violent Conflict: A Micro-Level Perspective on the Causes and Duration of Warfare*. MICROCON Research Working Paper 6, Brighton: MICROCON.

folyamat, és hogyan fejlődik végig a konfliktus során, és hogyan formálja az egyének és a háztartások viselkedését a harci cselekményekkel érintett területen és az ott lévő intézményekben.

A döntés a polgárháború megkezdéséről, vagy bármilyen erőszakos konfliktus kirobbantásáról, számos tényezőtől függ, beleértve a külső katonai tényezőket és pénzügyi intervenciókat, a technológia színvonalát, és a forrásokat, amelyek a fegyveres csoportok rendelkezésére állhatnak, az ideológiai hitek iránti elköteleződést, és nem utolsósorban az állam relatív erősségét az ország kulcsfontosságú pontjain. De függ magától a konfliktus alakulásától is.

Az erőszakos konfliktusokkal kapcsolatos kutatások szerint a **szegénység mellett további két tényező** ösztönzi az erőszakos cselekmények elkezdődését: (1) a **társadalmi elégedetlenség** és (2) az **életfeltételekkel kapcsolatos frusztráció**, amelyek a konfliktusok felhajtó erőiként működnek. Ted Gurr így fogalmazza: „az okozati lánc első eleme a politikai erőszak kialakulásában az elégedetlenség kifejlődése, a második az elégedetlenség átpolitizálódása és végül ennek aktuális erőszakos cselekményekben való megjelenése a politikailag meghatározott célok és szereplők ellen.”⁶⁵⁶ Az elégedetlenség a relatív depriváció talaján is kialakulhat, és ösztönözheti a kollektív erőszak feltételeinek kialakulását.⁶⁵⁷ Hihetetlenül erős lehet az erőszak kirobbanása szempontjából az a konstelláció, amikor az elégedetlenség különböző formái etnikai, vallási vagy regionális különbségekben jelennek meg, és amelyet vagy az etnikai megosztottság,⁶⁵⁸ vagy a horizontális egyenlőtlenségek,⁶⁵⁹ vagy a beépült egyenlőtlenség (például a dalitok Indiában), vagy a társadalmi polarizáció mértékének növekedése jelez.⁶⁶⁰

A **krónikus szegénység és az erőszakos konfliktusok közötti lehetséges transzmissziós** mechanizmus úgy működik, hogy a nyomor állandósulása, különösen, amikor súlyos deprivációval jár együtt, az észlelt igazságtalanság és a társadalmi kirekesztés formái, képezik az alapját a növekvő társadalmi elégedetlenség kifejeződésének. Ezek lehetnek a kezdeti feltételei az erőszakos konfliktusoknak. Mindemellett a kirobbanáshoz valamilyen szervezett kollektív cselekvés is szükséges. A krónikus szegények ugyan nem tipikusan vonódnak be a szervezett társadalmi-politikai

⁶⁵⁶ Gurr, T. R. (1970), *Why Men Rebel*, Princeton University Press, p.13.

⁶⁵⁷ Gurr, T. R. (1970), *Why Men...* id mű

⁶⁵⁸ Easterly, W. - Levine, R. (1997), “Africa’s Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions”, *Quarterly Journal of Economics*, CXII: 1202-1250; Wilkinson, S. (2004), “Which Group Identities Lead to Most Violence? Evidence from India”, Paper prepared for the Yale Conference on Order, Conflict and Violence, Yale University, April 30th – May 1st.

⁶⁵⁹ Stewart, F. (2000), *Crisis Prevention: Tackling Horizontal Inequalities*, Oxford Development Studies 28(3); Langer, A. (2004): *Horizontal Inequalities and Violent Conflict: The Case of Cote D’Ivoire*, CRISE Working Paper No. 13, Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, Queen Elizabeth House, Univ of Oxford; Mancini, L. (2005), “Horizontal Inequality and Communal Violence: Evidence from Indonesian Districts”, CRISE Working Paper No. 22, Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, Queen Elizabeth House, Univ of Oxford

⁶⁶⁰ Esteban, J. - Ray, D. (1999), “Conflict and Distribution”, *Journal of Economic Theory* 87, 379-415.

akciókba, a krónikus szegénység jelezheti a népesebb csoportok mobilizálódását, mint ahogy a rekrutálás is könnyebb lehet azok között, akiknek egyébként gyenge a hangjuk.

Értékelésem szerint nem itt tartunk. Úgy gondolom, hogy az időnként kirobbanó inter-etnikai konfliktusok hazánkban is a mélyben húzódó megoldatlan problémákhoz kapcsolódó feszültségeknek köszönhetők. A helyzetet leginkább a tűzhányó kitöréséhez tudom hasonlítani, ahol a mélyben összegyűlt magma ott talál utat a felszínre, ahol a geológiai és terepviszonyok ezt lehetővé teszik. Vizsgálatomat a hazai inter-etnikai konfliktusokkal kapcsolatosan a roma kisebbség és a nem-roma többség közötti konfliktusok értelmezésére korlátozom. Részben azért mert a rassz-közi konfliktusok jellemzően ebben a viszonylatban fordulnak elő, részben azért, mert egyedül a roma kisebbséget érinti a társadalmi kirekesztés és az élethelyzetek kilátástalansága, amely e konfliktusok megoldására szükségessé teszi a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök igénybevételét. **A csoportkonfliktusok vizsgálatánál az összeütközéseket három csoportba soroltam:** (1) roma támad nem-romát, (2) nem-roma támad romát, és (3) összeütközés a roma közösségen belül vagy egyes alcsoportok között. Mindhárom konfliktus-típusra hozok példát, és ezek segítségével mutatom be a folyamat azon állomásait, amelyek során a romák helyzetének kilátástalansága általuk/sérelmükre elkövetett erőszakos cselekményekhez, illetve kollektív erőszakhoz vezet(het).

1.) A „roma támad nem-romát” konfliktushelyzetet jól jellemzi a médiában nagy figyelmet kapott két ügy: az Olaszliszván 2006. október 15-én Szögi Lajos sérelmére elkövetett lincselés, illetve Marian Cozma sérelmére 2009. február 8-án elkövetett emberölés. A híradásokból egyértelmű volt, hogy a tettesek mindkét ügyben a roma kisebbséghez tartoztak. Mindkét esetben befejezett emberölés történt, a két ügy azonban – az inter-etnikai konfliktusok szempontjából – eltérő értelmezésre ad lehetőséget.

Az olaszliszakai lincselés áldozata, Szögi Lajos, kocsijával a falun áthajtva egy elé lépő helyi roma kislányt majdnem elsodort. Ekkor autójával megállt, hogy meggyőződjön róla, a gyereknek nem esett baja. Bár a kislány valóban nem szenvedett sérülést, annak hozzátartozói rátámadtak az autót vezető tanárra, kirángatták a volán mögül és gyermekei szeme láttára verték halálra. Az eset kapcsán nyolc személy került előzetes letartóztatásba, ellenük különös kegyetlenséggel elkövetett csoportos emberölés miatt emelt vádat a megyei főügyészség. Az első és másodfokú bíróságok valamennyi vádlottat bűnösnek találták, és rájuk a lehető legsúlyosabb büntetést szabták ki.

A híradásokból⁶⁶¹ kiderül, hogy „Olaszliszván visszatérő vendégek a Gój Motorosok Egyesületének tagjai. Az első időben a romák lakta alvégen sokan elmenekültek a motorosok demonstrációi elől.” „Az emlékhellyel szemközti, a motorosok által előszeretettel használt telket, a fiú (az áldozat lányának partnere – KK) könyvelő irodát vezető édesanyja, Pór Gáborné vásárolta meg. - Bárki beállhat oda, aki Szögi Lajos emléke előtt szeretne tisztelegni, nem kell tartania attól, hogy az ott élők feljelentik, hogy rossz helyen várakozik, mint arra volt már példa – mondja. - Ez a hely arra is jó volt, hogy a helyszíni

⁶⁶¹ URL: <http://inforadio.hu/hir/bunugyek/hir-315143>; http://www.nol.hu/belfold/olaszliszka_itelete; http://index.hu/bulvar/2009/11/13/olaszliszka_masodfok_itelet/

szemlén és tárgyaláson, amikor az utcát lezárták, az érdeklődők és a sajtó képviselői mégiscsak jelen lehettek.” „Olaszliszka megbélyegzett település lett, kell vagy tíz év, míg ez a név már nem a tragédiát idézi fel – véli Fekete Gyula polgármester.” „Ha a falubeliektől a fogorvosnál, vagy hivatalban lakcímkártyát kérnek, megbámulják őket, hogy igen, ott verték agyon a szerencsétlen tanárt.” „... a falu ma is az előítéletek foglya.” „Olaszliszka fogalommal vált, az értelmetlen brutalitás, agresszió és lincselés fogalmává.” A másodrendű vádlott nyilatkozata a jogerős ítélet kihirdetése után: „Elkövettük ezt a bűncselekményt, de erről más romák nem tehetnek. [...] Ha most tehetném, megakadályoznám Szögi Lajos halálát.” „Nincs bocsánat, számomra nem hoz enyhülést az ítélet, hiszen egy gyerekem volt” – reagált az Olaszliszka meggyilkolt Szögi Lajos édesapja a Debreceni Ítéltábla pénteken kihirdetett jogerős ítéletét követően a helyszínen a sajtónak.”

Az inter-etnikai konfliktusoknak ezt a csoportját „tűzhányó modell”-nek nevezhetjük. A bűncselekmény lefolyása, a romák részéről az esztelen és embertelen lincselésig elszabaduló indulatok, az áldozat gyermekei szeme láttára történő elkövetés, és hogy a tettesek még arról sem győződtek meg, hogy valóban megsérült-e az elsodort gyermek, hanem azonnal bosszút álltak, azt jelzik, hogy a mélyben a kiszolgáltatottság és az erőszak olyan gyúlélye gyűlt össze, amely kitöréssel fenyeget, ha valamilyen módon nem oldódnak ezek a feszültségek. Különösen fájdalmas, hogy embertömeg nézte végig, ahogy halálra rugdálnak egy embert, és senki nem volt annyira emberséges, hogy a kiszolgáltatott áldozat védelmére keljen. A bűncselekmény következtében nemcsak egy élet veszett el, de számos más élet is derékba tört. Ezzel az emlékekkel kell az áldozat gyermekeinek tovább élni, de az elsodorni vélt kislány is „árva” lesz, mivel szülei börtönbe kerültek. Az elkövetőket például hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélték, ez nagy valószínűséggel, azzal jár, hogy életük vagy a fegyházban fejeződik be, vagy ha nem is, hátralévő életüket, és családjaik életét is meghatározza a szabadságvesztés. Mindenki vesztes, kétségbeesett, vagy bosszúszomjas, és senki nem dolgozik azon, hogy az indulatokat – a továbbélés érdekében – mérsékelje, a feszültségeket oldja. Az eset kapcsán nem tudott elkezdődni a megbékélés – sem az instrumentális, sem a társadalomlélektani – folyamata, inkább azt eredményezte, hogy minden érintett (és itt az érintettek alatt a legszélesebb kört értem) viszi magával a kétségbeesést, a betokozódott fájdalmat, és a saját érzelmi köreibe bezártságot. Senki nem szembesíti a tetteseket azzal, hogy cselekményük a saját életükre milyen hatást gyakorolt. Nem dolgozik senki azon, hogy segítse az őszinte megbánás kifejezését, illetve azon, hogy legyen lehetősége a túlélő hozzátartozóknak szembesíteni a tetteseket azzal a fájdalommal, amit éreznek.

A másik, a közvélemény felháborodását jogosan kiváltó bűncselekmény, a Székesfehérvárott történt Cozma gyilkosságban szintén roma az elkövető és nem-roma az áldozat. Marian Cozmát, az MKB Veszprém és a román kézilabda-válogatott tagját 2009. február 8-án hajnalban gyilkolták meg a veszprémi Patrióta lokál előtt. A segítségére siető sporttársait, a szerb Zarko Sesumot és a horvát Ivan Pesicet életveszélyesen megsebesítették. Az emberölés ügyében hét ember ellen emeltek vádat. Marian Cozma gyilkosát és tettestársait első fokon életfogytiglani, illetve húszévi fegyházbüntetésre ítélte az

elsőfokú bíróság. A bíróság által megállapított történeti tényállás szerint a lokálba beözönlő roma férfiak (a későbbi elkövetők) magatartása demonstratív jellegű volt, beszóltak a nőknek, fixírozták, fogdosták őket, ekképpen provokálva a férfiakat, több embert meg is ütöttek. „Az enyingi társaság viselkedése nem volt egyértelműen brutális, félelmet nem, legfeljebb viszolygást váltott ki” – állapítja meg az I. f. ítélet indokolása. „A tárgyaláson azonban nemhogy az indítékra, még arra sem sikerült fényt deríteni, hogy Raffaelék valójában kit és miért akartak megtámadni, illetve egyáltalán mit kerestek Veszprémben. Így aztán az is lehetséges, hogy Marian Cozma egy brutálisan elfajuló szórakozóhelyi összetűzés áldozata lett” – írja az egyik internetes honlap.⁶⁶² Az első- és másodrendű vádlottakat betöréses lopásokért évekkal korábban szabadságvesztésre ítélték, majd 2005 novemberében kitoloncolták őket Németországból. Az ítélet indokolása tartalmazza, hogy az első- és másodrendű vádlott rendszeresen kaptak pénzküldeményt Svájcból és Hollandiából. A pénzt feltehetően a prostituáltként futtatott nők küldték a két férfinak.

A híradások szerint az elkövetők „keresték a bajt”, kötekedtek, a közös fellépés következtében megnövekedett erejüket fitogtatták. Több internetes forrás is azzal a feltételezéssel élt, hogy az erőszakosan fellépő roma férfiak csoportja voltaképpen „bekóstitolta” a szórakozóhelyet, azt tervezve, hogy a későbbiekben védelmi pénzt szednek. A csoport tagjai egyébként az éjszakai élet befolyásos szereplői. A szituáció tehát itt is arról szól, hogy „roma támad nem-romát”. Ugyanakkor – értékelésem szerint – ez az ügy a hazai inter-etnikai konfliktusok lefutási modelljének egy másik fázisát és más „kisülését” jelzi. Ezek az elkövetők **már korábban megtalálták a szegénységből, a kilátástalanságból és a hatalomnélküliségből kivezető utat, a kriminális karrier útját. A szegény (etnikai) közösségekben ugyanis a bűnözők rendelkeznek nagy hatalommal.** Az inter-etnikai konfliktusoknak ezt a formáját „kriminális hatalom modell”-nek nevezhetjük.

Mint Barbanti mondja, Braziliában a bűnözők képesek arra, hogy – főként a városi övezetekben – nagy területek felett diszponáljanak, ahol drog- és fegyverkereskedelem folyik. Braziliában a kriminális szektor arra képes, hogy fiatal gyerekeket, akár 9 éveseket is, alkalmazzon. A fiatalokúak börtönében lévő fiatalok jellemzői sokkolók. A többségük még csak 13 év körüli, de már apák és családfenntartók. A leggyakrabban úgy indul a bűnelkövetői karrierjük, hogy nincs más foglalkoztatási lehetőség, és nincs is nagyobb elvárásuk az élettől.⁶⁶³ Az elmúlt évtized gazdasági krízise Braziliában is azt eredményezte, hogy az állandó és biztos foglalkoztatást felváltották a „rugalmas”, kevés biztonságot nyújtó szerződések, amelyekhez semmifajta társadalombiztosítási garancia nem társul. Ez különösen a nőket és már sérülékeny csoportokat érint a társadalomban, akik a többségét teszik ki az informális szektorban foglalkoztatottaknak. A foglalkoztatási, munkavállalási és

⁶⁶²

<http://cimkezes.origo.hu/cimkek/cozma-gyilkossag/index.html?tag=Cozma-gyilkossag%E1g&hits=10&offset=20>

⁶⁶³ Barbanti, Jr., O.: Development and Conflict Theory. Beyond Intractability. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Research Consortium, University of Colorado, Boulder. Posted: August 2004 <http://www.beyondintractability.org/essay/development_conflict_theory/>

megélhetési életstratégiák átkerültek az informalitás, a kiszámíthatatlanság világába. A fiatalok jelentős része már a második, vagy méginkább a harmadik generáció a családban, amelyek csak ezekhez a „rugalmas”, alkalmi munkavállalási formákhoz jutnak hozzá. Nem is alakult ki a munkakulturájuk, és az ahhoz kapcsolódó értékek sem.⁶⁶⁴ Barbanti leírása egybevág a romák és a rossz helyzetű társadalmi csoportok foglalkoztatási lehetőségeivel: ezt szintén a kiszámíthatatlanság és az alkalmi munkák uralják. **A rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjai, illetve az etnikai kisebbségek számára azonban van egy másik út a megélhetés biztosításához, a pénz hatalmának biztorklásához: a bűnözés, illetve a szervezett bűnözéshez csatlakozás.** Úgy tűnik, hogy Marian Cozma halálának okozói már egy olyan úton jártak, amelyen meg lehetett ízlelni a hatalmat, meg lehetett érezni, hogy nem csak kiszolgáltatott élethelyzetek vannak, de a pénz hatalmának „mámora” is átélhető. Úgy vélem, kevés ennél veszélyesebb fejlődési irány van akár a többségi társadalom, akár a kisebbség jövőjét nézzük. Ezért van igaza mindazoknak, akik az hangsúlyozzák, hogy a romák helyzetbe hozása, diszkriminálásának megszüntetése – túl az emberi jogi, és emberiességi követelményeken – mindannyiunk érdeke, mert a jelenlegi fejlődési irányból senki sem jöhet ki győztesen. Mint azt a **Világbank kutatása is hangsúlyozza, nagyon sok pénzt veszítenek a kelet-európai országok azzal, hogy a roma népesség nem dolgozik és segélyre szorul.** Ezen a helyzeten azonban csak hosszútávú gondolkodással és tervekkel, és okos ösztönzéssel lehet javítani.

Magyarországon egyelőre a konfliktusok kisülésének egy korábbi fázisában vagyunk. Az elmúlt 20 évben bár egyre rosszabb lett a romák helyzete, de – mindannyiunk szerencséjére – **a politika mindenkori szereplői voltak oly óvatosak, vagy inkább oly közömbösek az etnikai kisebbség problémái iránt, hogy a roma/nem-roma feszültségeket nem élezték, és nem használták ki politikai szempontból.** 2006 óta azonban megváltozott a helyzet. A politika színpadán ugyanis felbukkant egy olyan politikai erő, amelynek a veszélyérzete alacsony, kockázatvállalási hajlandósága magas, és láthatóan nem rendelkezik a józanság és az előrelátás politikai erényével. Ennek volt köszönhető a romák megfélemlítését célzó akciók levezénylése, mely érzékelhető politikai haszonnal is járt a szélsőjobb számára, de érzékelhetően meg is növelte a feszültséget az országban.

Ez a feszültség magyarázza az inter-etnikai konfliktusok második csoportját: amikor nem-roma támad romát. Erre nemcsak Magyarországon, de szerte a régióban van példa.⁶⁶⁵ 2008-2009-ben kilenc súlyos vagy halálos támadás ért cigányokat Magyarországon. A támadásokban hatan meghaltak. A támadások hátterében rasszista indíték feltételezhető. Mint az Amnesty International írja: „a magyar hatóságok nem ismerték fel és nem léptek fel hatékonyan a romák elleni erőszak ellen Magyarországon, többek között azzal, hogy elmulasztották az esetleges rasszista motiváció

⁶⁶⁴ Barbanti, Jr., O.: Development... id mű

⁶⁶⁵ Lásd: UNDP (2003): Avoiding the Dependency Trap: the Roma in Central and Eastern Europe. United Nations Development Programs, Bratislava

kivizsgálását.”⁶⁶⁶ Az Európai Bizottság foglalkoztatásért, szociális ügyekért és esélyegyenlőségért felelős biztosa, Vladimír Špidla, aggodalmát fejezte ki a roma közösség tagjai ellen Magyarországon elkövetett támadásokkal kapcsolatban egy 2009 februárjában tett nyilatkozatában. Úgy vélte, hogy bizonyos esetekben a romák válnak bűnbakká a lakosság szemében a mélyebb társadalmi problémák miatt.⁶⁶⁷

Amikor a gyanúsítottakat elfogták, a magyar miniszterelnök által kiadott közlemény szerint „a gyilkosságok az ország békéjébe és biztonságába vetett hitet rendítették meg az utóbbi hónapokban”, de arra is felhívta a figyelmet, hogy „gyűlöletre nem lehet gyűlölet a válasz”.

A romák elleni támadássorozat 2008-2009:⁶⁶⁸

1. Galgagyörk	2008. július 21-én több lövést adtak le romák lakta három házra. A lövöldözésben senki nem halt meg, de a nyomozás adatai szerint ez volt a később több halálos áldozatot is követelő támadássorozat első állomása.
2. Piricse	2008. augusztus 8-án Molotov-koktélokot dobtak két romák lakta házra, és lábon lőttek egy középkorú nőt.
3. Nyíradony	2008. szeptember 5-én rálőttek egy roma házra.
4. Tarnabod	2008. szeptember 29-én öt romák által lakott házra dobtak Molotov koktélt és lőttek rá
5. Nagycséc	2008. november 3-án Molotov.koktélt dobtak egy roma család házára
6. Alsózsolca	2008. december 15-én rálőttek egy roma nőre (aki nem szenvedett sérülést), és egy fiatal roma férfira, aki életveszélyes sérülést szenvedett.
7. Tatárszentgyörgy	2009. február 23-án Cs. Róbertet és 4 éves fiát megölték. A jelentések szerint szándékos gyújtogatást követően próbáltak házukból menekülni, amikor agyonlőtték őket.
8. Tiszalök	2009. április 22-én egy 54 éves roma férfit lelőttek
9. Kisléta	2009. augusztus 2-án meggyilkoltak egy 45 éves roma özvegyasszonyt, 13 éves lánya súlyos sérülésekkel, de túlélte a támadást. A tettesek berúgták a bejárati ajtót, majd rálőttek a szobában alvó 45 éves nőre és annak 13 éves lányára.

Az ügyészség úgy véli, a nagycsécsei gyilkosság volt a fordulópont: a halálos áldozatokkal járó támadás megerősítette a vádlottakat abban, hogy úgy érhetik el céljaikat, ha a „saját kezükbe veszik az igazságszolgáltatást”. Attól fogva már kifejezetten ölési szándékkal tervezték meg következő támadásokat, amelyek során négy másik embert, köztük egy ötéves kisgyermeket megöltek, egy fiatal fiút és egy 13 éves lányt életveszélyesen megsebesítettek.

Mint Finszter Géza jegyezte meg egy interjúban, hogy ez a sorozat-bűncselekmény eltér a világ kriminalisztikai irodalmából ismertektől, hogy azok rendszerint valamilyen lelki aberrációra vezethetők vissza, ebben az esetben azonban „erkölcsi aberrációról” van szó. A cselekmény rasszista indíttatását bizonyítani kell, ezt meg lehet tenni korábbi kijelentések, és cselekvések számbavételével,

⁶⁶⁶ Amnesty International: Erőszakos támadások a romák ellen Magyarországon. 2010. november, Index: EUR 27/001/2010

⁶⁶⁷ Vladimír Špidla nyilatkozata, 2009. február 26.

URL: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=464>

⁶⁶⁸ Amnesty International: Erőszakos... id mű

az elkövetők életszemléletének korábbi nyilatkozatainak feltárásával. A tettes beismerés azért fontos, mert az első lépés lehet ahhoz, hogy valamilyen módon szembenézett azzal a cselekménnyel, amit elkövetett – nyilatkozta magam is egy az ügygel kapcsolatos interjúban.

Kétségtelen, hogy a fenti ügyekre odafigyelt a magyar közvélemény, bár – megítélésem szerint – a szükségesnél kevésbé rázta meg a közhangulatot. Ha összehasonlítjuk a roma/nem-roma ellen, illetve a nem-roma/roma elleni cselekménytípusokat, azt látjuk, hogy az első csoportba tartozó **két olyan bűncselekmény elkövetése generált morális pánikot Magyarországon, ahol nem-roma származású volt az áldozat**. A morális pánik fogalmát Stanley Cohen használta először, egy olyan szituáció leírására, amelyben „egy feltételt, egy epizódot, egy személyt, vagy emberek csoportját akként mutatják be, mint akik veszélyeztetik a társadalmi értékeket és a társadalom érdekeit; a bemutatás formáját és sztereotíp tálalását a médiumok alakítják; az erkölcsi korlátokat a kiadók, püspökök, politikusok és egyéb jogban járatos emberek állítják fel. [...] Néha a pánik elmúlik és el is felejtik. [...] Máskor komoly és hosszan tartó utóhatása van és a jogi szabályozásban és a társadalompolitikában is képes változásokat elérni, sőt időként még képes azt is megváltoztatni, ahogy a társadalom gondolkodik önmagáról.”⁶⁶⁹ A felháborodás mindkét, romák által indított támadás esetében elemi erejű volt, és azonnal megszerveződtek a romák megfélemlítését célzó szabadcsapatok, amelyek működésével – különösen egy szélsőjobboldali párt parlamenti képviselőjéhez jutása után – nehezen bánt el a kormányzó többség.

Mintha csak reakció lenne, követte a fenti cselekményeket a romák elleni támadás sorozat. A közvélemény elbizonytalanodott, hiszen ártatlan, szegény roma embereket és gyerekeket ért a halálos támadás – bár a cselekmények kezdeti tálalása sem segítette az egyértelmű kiállást az áldozatok mellett. Figyelemre méltó, hogy az indítékok sorában milyen hosszú ideig tartotta magát a médiában a roma/roma konfliktus, az indítékok között az uzsorakamatos kényszer, a vérbosszú, stb. latolgatásának formájában. Szimptomatikus az az elnézés, amelyben a tatárszentgyörgyi esetről csak balesetre tudott a rendőrség gondolni,⁶⁷⁰ noha ez a cselekmény már a hetedik volt a romák elleni támadások sorában. A médiumok természetesen formálják a közvéleményt, a tömegkommunikációs ipar olyan eszköz, amely el tudja érni az emberek többségét. Különösen a politikusok éltek ezzel a megoldással, mivel a hatalommal bíró emberek mindig megkísérik annak elérését, hogy a társadalom is azt gondolja, amit ők akarnak, hogy gondolja. Ahogy Eldridge írja: „A média, szándékosan vagy szándék nélkül, megalkotja a hatalmasság definícióit”.⁶⁷¹ A romák elleni támadás-sorozatnál elmaradt az elemi erejű felháborodás, de elmaradt a konfliktus feloldása is. Talán az sem véletlen, hogy Szögi Lajos emlékét

⁶⁶⁹ Cohen, S. (1972): *Folk Devils and Moral Panics* London: MacGibbon and Kee

⁶⁷⁰ „... a rendőrök a tatárszentgyörgyi kettős emberölés helyszínén először közigazgatási eljárás keretében vizsgálódtak, és úgy vélték, a két áldozat lakástűzben vesztette életét. A rendőrök nemcsak a holttesteken nem vették észre a golyó ütötte sebeket, de a Molotov-koktélós üvegmaradványokat és a hó tetején fekvő lőszereket is figyelmen kívül hagyták.” URL: http://atv.hu/belfold/20110801_kuldttek_a_tatarszentgyorgyi_romagyilkosaghoz

⁶⁷¹ Eldridge, John (1997): *The Mass Media and Power in Modern Britain* Oxford: University Press

egy emlékmű őrzi (amely lehetőséget ad arra is, hogy a rasszista nézeteket vallók odagyűljenek), de a tatárszentgyörgyi támadásban életét veszített apa és fia emlékének nem sikerült emlékművet állítani a faluban.

A hazai súlyos bűncselekményekben manifesztálódó inter-etnikai konfliktusok nem vezettek el a tabula rasa szükségességének felismeréséhez, ahhoz, hogy kisebbség és többség viszonyáról a támadások előtti nyelven beszélni többé nem lehet. Szomorú tény, hogy a szükséges és józanul várható számvetés helyett („Mit rontottunk el a romák/nem-romák viszonyában, és hogyan lehet helyrehozni?”), szélsőséges nézetek és vélemények jelentek meg és váltak szalonképpé a közbeszédben, s ez oda vezetett, hogy tolerálhatóvá, mi több természetessé váltak korábban elképzelhetetlen rasszista megnyilvánulások. A közbeszéd még mindig mellékvágányon jár a romabűnözés napirenden tartásával, s nem érzékeli, hogy puszkaporos hordón ül az ország. A helyzet megváltoztatásához nyilvánvalóan elengedhetetlen a politikai szándék határozott kinyilvánítása: a roma kisebbség helyzete tarthatatlan, és idegen egy olyan ország gyakorlatától, amely a világ egyik kiváltságos klubjának, az EU-nak a tagja. Ahogy az EU-ban a 2008-as gazdasági válság hatására vált egészen nyilvánvalóvá, hogy az egész közösségnek gondot okoz, hogy az EU „kétsébeeséges”, azaz vannak lemaradó, rosszul teljesítő országok, úgy kell látnunk azt is, hogy **ez a „kétsébeeséges haladás” egy országon belül is akadályozza a fejlődést.** Ceterum censeo: a többségi társadalomnak szolidárisnak kell lennie roma kisebbséggel, és minden eszközzel segítenie kell a társadalom fősodrába integrálódását.

4.3. A MEGBÉKÉLÉS LEHETŐSÉGE

A helyzet javulásának gyors lehetőségével kapcsolatosan azonban szkeptikus vagyok, és nem elsősorban a gazdasági feltételek szükségessége miatt. Sokkal inkább olyan tényezők miatt, amelyek a **többség értékorientációs attitűdjeit, a jogkövetéssel kapcsolatos farizeus álláspontját jelzik, a szolidaritás és az empátiakészség hiányát mutatják.** Kutatások, és szocializációs felmérések sora mutatja, hogy **csökken a jogszabály tekintélye**, ha szabálynak azt tekintjük, amelyet eo ipso követni kell. Egy korábbi kutatásomban magam is vizsgáltam a jogkövetéssel kapcsolatos attitűdöket,⁶⁷² és jelen esetben az eredmények átfogóbb szociálpszichológiai összefüggésekre is utaló jellegzetességei érdemesek a kiemelésre.

A felmérésben a vsz-ek többsége egyetértett egyet azzal az állítással, hogy „a jogszabályok adta kikapuk mindaddig kihasználhatók, amíg ténylegesen meg nem sértjük a jogi előírásokat”. Kutatási eredményeimmel egybehangzó megállapításokra jutott a TÁRKI által a Nemzetközi Összehasonlító

⁶⁷² Kerecsi, K.: A közvélemény és a szakembere a helyreállító igazságszolgáltatásról. In: „A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” (szerk: Tamási Erzsébet), Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006. A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) finanszírozta, nyilvántartási szám: T 03785. Az 1200 fős vizsgálati minta nemek, életkor, iskolai végzettség és településtípus szerint reprezentálta a hazai népességet.

Értékvizsgálat (World Value Survey, WVS) keretében lefolytatott felmérés is. A vizsgálati eredmények ugyanis azt jelzik, hogy „Magyarországon nagyon sokan vallják azt, hogy az érvényesüléshez szükség van a normák és szabályok áthágására és a magyarok 4/5-e szerint az országban becsületesen nem lehet meggazdagodni, továbbá ¾-ük szerint annak, aki vinni akarja valamire, annak egyes szabályokat át kell hágnia”.⁶⁷³ Ezek az eredmények tehát azt jelzik, hogy a követendően előírt szabály társadalmi tartalma nem érvényes, ugyanis a társadalmi siker eléréséhez más szabályok követése javallt. Ebben a helyzetben nemcsak a norma tartalmában való közös hiedelem gyengül, de megsérül a kollektív hit abban is, hogy mindenki más ehhez tartja magát, tehát bízhatunk mások jogkövető magatartásában is.

Talán nem járok messze az igazságtól, ha saját kutatási eredményeim alapján – amely válaszok hasonló következtetések levonását tették lehetővé – azt feltételezem, hogy a „**kiskapukat kihasználók**” relatíve magas aránya azt is jelzi, hogy az emberek bizonytalanok a **jogi és erkölcsi szabályok kollíziója** esetén. A kutatás lakossági mintájában tapasztalt megoszlások alapján feltűnő volt, hogy relatíve milyen sokan hisznek a jog erejében, és milyen kevesen a vallás, és az erkölcsi szabályokat megerősítő szerepében. Azt a magatartási szabályt, amit egy mai társadalomban kényszerűen követni kell, ma már nem az erkölcsi normák mondják ki, hanem a jog szabályai – állítja Pokol Béla.⁶⁷⁴ Bármennyire is nem értünk egyet ezzel a kategorikus kijelentéssel, a magatartás-reguláló eszközök között a jog szerepének átértékelődését mindenképpen észlelnünk kell. Nem feltétlenül abban az értelemben, hogy a jogi formába öntött viselkedési szabály minden körülmények között követésre talál, inkább abban az értelemben, hogy „eltűnnek a gyepük” a magatartás-reguláló eszközök területei között, és ott is a jogi szabály érvényesítésére apellálunk, ahol elegendő lenne, ha az erkölcsi szabály reguláló ereje érvényesülne.

Szabályok tehát vannak, bár ezekből nem következik feltétlen, hogy minden szabályt követni kell, inkább egyfajta egyéni szelektálás eredményeként alakul, hogy melyiket kell komolyan venni és melyiket nem. A szocializáció során érvényesítendő alaptapasztalati tanulság, hogy amit nem tudunk betartatni, azt ne is próbáljuk tiltani. A megtapasztalt tekintélyek tulajdonságait ugyanis átvisszük a nem megtapasztalt tekintélyek értelmezésére is. Kialakul az „attól függ” viszony a jogszabályokhoz, és a gyakorlatban egyéni szelektálást követően tartja be, illetve sérti meg az előírásokat az egyén.⁶⁷⁵ Előáll tehát egyfajta társadalmi rendetlenség, amelyben egyre nyilvánvalóbbá válik az állam gyengesége a szabályok betartatására, így a jog és a szabályok tiszteletének hiánya áthatja a mindennapokat. Ez konfliktushelyzeteket alakít ki az egyes társadalmi, életkori, szomszédsági és

⁶⁷³ Interjú Tóth István György szociológussal, a Tárki vezérigazgatójával, „A társadalom rendkívül bizalomhiányos” LIII. évfolyam 49. szám, 2009. december 4.

⁶⁷⁴ Pokol, B.: Jegyzetek az erkölcs és a morál szerepéről a modern társadalmakban. Online: <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol23.html>

⁶⁷⁵ Lásd: Gyulavári Ágnes (ELTE Jogszociológia Tanszék): A normák megtanulása: a jogi szocializáció jelentősége c. előadása az „Értéktér, normazavarban” c. konferencián, URL: <http://www.ertekter.hu/eloadasok/bizalomhiany-es-normazavar-elte-ajk/>

foglalkozási csoportok között, amelyre (vagy amelynek ürügyén) az önjelölt rendcsinálók csoportja is gyorsan megszerveződik. Mindez jelentősen felerősíti a dezintegrációs folyamatokat, és tovább erodálja a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettséget. Ebben a helyzetben farizeus viselkedés csak meghatározott társadalmi csoportokon számonkérni a jogkövetés hiányát. Itt van jelentősége ismét a helyreállító igazságszolgáltatásnak, amely nagyobb jelentőséget tulajdonít az egyéni morálnak, mint a következményeket a tettarányosság mércéjével mérő hagyományos igazságszolgáltatás.

A 'megbékélés' helyett a társadalomtudomány inkább a neutrális 'konfliktuskezelés' fogalmat használja társadalmi csoportok vagy országok közötti konfliktusok elemzése esetén. Valószínűleg azért, mert a 'megbékélés' szónak van egy spirituális melléklengése. A fogalmak megjelölése azonban több mint pusztán szemantikai kérdés. Szükséges beszélni róla, mert például a fegyveres konfliktusokat tűzszünettel bezáró konfliktusok elemzésénél is rendre megállapítják, hogy nem elegendő csupán a tűzszünetet elérni, de a csoportok közötti konfliktus teljességét kell rendezni, egyébként nem jön létre a bizalom.⁶⁷⁶ A béketeremtés az a folyamat, amely valóban véget vet a konfliktusnak és eléri a békétlenségben lévő felek között a kapcsolatok megváltozását, és mindegyik félnek a konfliktussal kapcsolatos szükségleteire és érzelmeire reagál. Az 1990-es évek kezdete óta a megbékélés kifejezéssel és a hozzá kapcsolódó fogalmakkal (bűnösség, megbocsátás, bizalom) gyakrabban találkozunk a társadalompolitikai diskurzusokban nemzeteken belüli, illetve közötti konfliktusok elemzésénél. Harris és Fiske szerint ez nem véletlen, ugyanis a szóhasználatot a hidegháború befejeződése megváltoztatta. Korábban két, azonos hatalmú szereplő tartotta egymást sakkban szerződések segítségével, és a kettejük, illetve a hozzájuk kapcsolódó államok közötti egyensúly sokkal inkább a konfliktus menedzselését jelentette és nem befejezésének, illetve megoldásának szándékát. Azóta viszont többször is tapasztalhattuk, hogy a konfliktusok úgy érnek véget, hogy a nagyobb hatalmú fél késznek mutatkozik a kiegyezésre, vagy kényszerítik arra, hogy befejezze a diszkrimináció alkalmazását, és mindenki számára egyenlő jogokat biztosítson.⁶⁷⁷ A dél-afrikai apartheid befejeződése, vagy a kelet-európai országok társadalmi formációváltása jó példa erre. Politikai megoldások segíthetik a kiegyezést a kiegyensúlyozatlan társadalmi helyzetekben, és segíthetik egy új társadalompolitikai egyensúly létrehozását. Jól látható tehát, hogy a konfliktusmegoldásra irányuló szándék kevés ahhoz, hogy a konfliktus valóban véget érjen és ez az állapot véglegessé váljon. Ehhez a múlt fájdalmainak közvetlen és nyitott feltárása, az áldozattá válás és a kiszolgáltatottság érzelmi terhének megosztása szükséges, hogy ki lehessen beszélni a bizalmatlanságot és a félelmeket – mondja Nadler.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Deutch, M. - Coleman, P.,T. – Marcus, E. (eds) 2006): The handbook of conflict resolution: Theory and Practice (2dn ed), San Francisco, CA: Jossey-Bass; Kelman,H.C. (2006): Interest relationships, identities: Three central issue for individuals and groups in negotiating their social environment. In: S.T.Fiske, A.E. Kazdin, D.L. Schacter (eds) Annual review of psychology, Vol. 57. pp.1-26., Palo Alto, CA: Annual Reviews),

⁶⁷⁷ Harris, L.T. –Fiske, S.T.: Diminishing Vertical Distance: Power and Social Status as Barriers to Intergroup Reconciliation In: Nadler, A. – Malloy, T.E. – Fisher, J.D.: The Social Psychology of Intergroup Reconciliation. Introduction. Intergroup Reconciliation: Dimensions and Themes, Oxford University Press, 2008.pp. 301-318.

⁶⁷⁸ Nadler, A. – Malloy, T.E. – Fisher, J.D. (2008): The Social Psychology... id mű.

Az elmúlt két évtizedben, a szociálpszichológiában a fenomenológiai megközelítés központi nézőponttá vált az empirikus vizsgálatokban és az elméleti megközelítésekben. Fontossá vált a csoporthoz tartozás kérdése, és jelentőséget kaptak a csoportidentitáshoz kapcsolódó érzések. Az új nézőpont átalakította azokat az elképzeléseket, hogy mit lehet tenni a csoportok közötti konfliktusokkal. Mivel a csoportkonfliktusok kialakulása az egyenlő felek között ritkán fordul elő, a hatalmi egyenlőtlenségi helyzeteket szükséges vizsgálni. Nadler és mtsai különbséget tesznek **'instrumentális'** és **'társadalomlélektani'** **megbékélés** között. Az instrumentális megbékélés alatt azt az egyszerű helyzetet értik, hogy a konfliktusrendezés során megváltozik a formális viszony az ellenséges felek között. Ezzel szemben a társadalomlélektani megbékélés egy olyan folyamat, amelyben a megtapasztalt érzelmek és identitásválság következtében az érzelmi megbocsátás is megtörténik.⁶⁷⁹ Ez utóbbi igen hasonlatos a bibliai igazságszolgáltatásban használatos fogalomhoz, mely szerint „a bibliai igazságszolgáltatás nem elégszik meg a jóvátétellel, hanem helyreállítást is követel. [...] A helyreállítás kifejezés a dolgok olyan jóra fordulását jelenti, amit maga a 'shalom' kifejezés is jelent”.⁶⁸⁰ Az instrumentális és az érzelmi megbékélés megkülönböztetése a folyamat és az eredmény szempontjából is lényeges. Dél-Afrikában az Igazság és Megbékélés folyamata a társadalomlélektani megbocsátás állapotának elérését tűzte célul. Bevonták a korábbi elkövetőket, és elvárták, hogy nyilvánosan is felelősséget vállaljanak tetteikért, cserébe azért, hogy a közösség visszafogadja őket. A két megbocsátási forma fázis-különbsége is fontos, mivel az, hogy melyikre van szükség a konfliktuskezeléshez, az attól függ, hogy a csoportoknak szeparáltan vagy integráltan kell élniük a továbbiakban.⁶⁸¹ Ha a cél a szeparált élet, akkor elegendő az instrumentális megbékélés az ellenfelek között. Ha viszont a cél az integrált együttélés, akkor csak a társadalomlélektani megbékélés hozhat tartós eredményt. A hazai helyzetben nem kétséges, hogy mi lehet a cél: csakis a társadalomlélektani megbékélés elérése.

A társadalmi változás lényeges előfeltétele a diszkrimináció és az egyenlőtlenségek észlelése és kezelése. A **megbékélés folyamatát, és a megállapodás megerősítését egyfajta helyi társadalmi szerződés megkötésével** lehet elérni. A megállapodás megerősítése érdekében a társadalmi szerződést minden olyan társadalmi csoportnak alá kell írnia, akik kapcsolatban vannak/kellene lenniük egymással. A társadalmi szerződés részben deklaráció arról, hogy békében élnek, részben tartalmi kötelezettségvállalás arról, hogy ki mit tesz részben ennek a békének a megőrzéséért, részben, hogy milyen erőfeszítéseket vállal a közösség előrehaladása és közös fejlődése érdekében. Kölcsönös megegyezés alapján a közösségen belül tehát **egyfajta helyi társadalmi szerződés megkötése, ha úgy tetszik, szociális paktum létrehozása történik**, s emellett egy olyan helyi **békebizottság** választással történő felállítása is lejátszódik, amelynek feladata a társadalmi szerződés tiszteletben

⁶⁷⁹ Nadler, A. – Malloy, T.E. – Fisher, J.D. (2008): The Social Psychology... id mű.

⁶⁸⁰ Erős, M.(ford): A kárhelyreállító igazságszolgáltatás spirituális gyökerei. In: Herczog, M. (ed): Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról. CSAGYI könyvek, Család Gyermek Ifjúság Egyesület, Budapest, 2003. p. 140.

⁶⁸¹ Nadler, A. – Malloy, T.E. – Fisher, J.D. (2008): The Social Psychology... id mű.

tartásának ellenőrzése. Ezek a békebizottságok a társadalmi sérelmek kibeszélésének fórumául szolgálnak. Mint azt Axelrod, Bowles, Fehr, Rothstein és mások az együttműködés kialakításának lehetőségeit vizsgálva megállapították, a kooperálásra indító szabályok előnyeit meg lehet értetni a lakossággal, és amikor a csoportok támogatják a más csoportokkal történő együttműködő viselkedést, akkor ez megerősíti a bizalmat a csoportok között is.⁶⁸²

Az együttműködés és a megbékélés egyaránt a bizalomról szól. Pontosan arról a bizalomról, amelynek – a kutatási tapasztalatok szerint – éppen a gyengesége jellemzi az emberek egymás közötti viszonyait Magyarországon. **A felmérések eredményei viszont azt is mutatják, hogy a bizalom a helyreállító igazságosság eszközeivel erősíthető.** Ezt gondolják Wachtel és McCold is, amikor kiterjesztik a helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlatok relevanciáját a büntető igazságszolgáltatás határain túlra.⁶⁸³ Mint mondják, **szélesebb körben használva a resztoratív gyakorlatok hozzájárulnak a társadalom civilizáltságához.** A helyreállító gyakorlatok potenciális haszna tehát általánosabb szinten jelentkezhet, mint a büntető igazságszolgáltatás, mivel egy általános mechanizmust kínál a társadalmilag megfelelő magatartás megerősítésére. A helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlatok demonstrálják az állampolgárok kollektív felelősségét a törődésre, és az egymás iránti figyelemre. Annak megértése, hogy másokkal kapcsolatban kell maradni, hogy nyitottnak kell lenni, és hidakat kell építeni egymás felé, sokat segít az együttműködés kialakításában. A társadalmi csoportok megbékéléséhez és az együttműködés gyakorlásához folyamatosan karban kell tartani az események párbeszéd dinamikáját biztosító fórumok működését.

A következőkben azokat a társadalmi csoportokat veszem számba, akikkel ma, Magyarországon elengedhetetlenül szükséges a párbeszéd megkezdése.

5. KONFLIKTUSMEGOLDÁS ÉS A KAPCSOLATOK HELYREÁLLÍTÁSA: MELY TÁRSADALMI CSOPORTOKKAL SZÜKSÉGES A PÁRBESZÉD MEGKEZDÉSE?

Úgy látom, hogy a „szociális” és a „büntető” Európa közötti választás lehetősége, vagy inkább kényszere napjaink egyik legnagyobb problémája kontinensünknek. Szimptomatikus európai és világjelenség, amit az Egyesült Királyságban tapasztalunk: annak ellenére, hogy a viktimizációs veszélyeztetettség 20 év óta a lealacsonyabb, a közvélemény-kutatásban megkérdezettek kétharmada

⁶⁸² Axelrod, R. [1984]: The evolution of cooperation. Basic Books. New York; Bowles, S. - Gintis, H. (2003). The origins of human cooperation. In: Cambridge MA, MIT Press. Hammerstein, P. (ed.): The genetic and cultural origins of Cooperation, In: Az ezerarcú elme: tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára Pléh, Cs., Gervain, J. (szerk), Akadémiai Kiadó, 2005. pp.546.; Fehr, E. – Gächter, S. (1998): Reciprocity and economics: The economic implications of homo reciprocans. Eur. Econ. Rev. 42:845-859.; Rothstein, L.R. (1999): After the peace: resistance and reconciliation, Lynne Rienner Publ. Inc., Boulder

⁶⁸³ Wachtel, T. – McCold, P.: Restorative justice in everyday life; Chapter 8. In: Restorative Justice and Civil Society, Strang, H., Braithwaite, J. (eds), Cambridge University Press, 2001.

gondolja úgy, hogy a bűnözés növekszik.⁶⁸⁴ A bűnözési félelem kérdéskörével foglalkozó szerzők kiemelik a viktimizációval kapcsolatos félelmeknek az életviszonyok egyéb területeivel való összefüggéseit.⁶⁸⁵ Korinek szerint a bűnözéstől való félelem befolyásolja a társadalmi attitűd elemeit, köztük a bűnözés megítélését, a büntetőpolitikai elképzeléseket és a feljelentési magatartást. **A bűnözéstől való félelemben az általánosabban vett biztonságérzet, vagy annak hiánya tükröződik.** A biztonságvesztés megfogalmazása nem csupán egy adott személynek egy adott szomszédsághoz, közösséghez, országhoz való attitűdjét tükrözi, de **jól jelzi napjaink globalizálódó világához való általánosabb viszonyulását is.**

Lehetetlen meghatározni az összes olyan tényezőt, amely a biztonsághiányt okozza. Azt viszont látnunk kell, hogy a gyakorlati tapasztalatok szerint **a bűnözés és a sértetté válás egyenlőtlenségei átfogóbb értelemben is tükrözik egyes területek gazdasági fejlettségét,** és a viktimizációs ráta területileg egyre nagyobb koncentrációt mutat: „Az összes vagyon elleni bűnözés több mint fele – és az összes vagyon elleni bűncselekmény áldozatainak több mint egyharmada – valószínűleg Anglia és Wales közösségeinek 1/5-ében található”.⁶⁸⁶ Az Egyesült Királyság rendőrségi adatai szerint a regisztrált erőszakos bűncselekmények néhány jól meghatározható földrajzi területre koncentrálódnak: a regisztrált rablások 2/3-a a települési egységek 10%-ában fordult elő, de ezeken a településeken él a népesség 22 %-a.⁶⁸⁷ A városi lakosok Magyarországon is 25-30%-kal nagyobb valószínűséggel tapasztalják meg a sértetté válást, mint a más területeken lakók. A hazai népesség fele él városi környezetben, de az ismertté vált bűncselekmények háromnegyedét városokban követik el. 1988-ban a magyar lakosok 32-33 százaléka élt olyan településeken, ahol az ismertté vált bűncselekmények 45 százalékat követték el. A biztonság hiányának is szerepe volt abban, hogy 2001-re éppen ezeknek a településeknek a lélekszáma 2-3 százalékkal csökkent, s most már a népesség alig 30 százaléka él a bűnözéssel erősen fertőzött településeken. A regisztrált bűncselekmények aránya ennek ellenére itt 42-45 százalékos körül stagnál.⁶⁸⁸

Napjainkban a biztonság kiemelten fontos kérdéssé vált az európai országok politikájában, és a **biztonság fogalmának többirányú kiszélesedését** észlelhetjük. Egyre inkább megfigyelhető, hogy olyan bűnözési jelenségek állnak a közfigyelem és a kriminálpolitikai reakció középpontjában, amelyek nem mennyiségi értelemben jelentősek, hanem gazdasági hatásuk révén, esetleg szociális problémákat visszatükröző jellegzetességeik miatt, illetve számos esetben a közvélemény/média

⁶⁸⁴ Lásd: Simmons, J. – Dodd, T. (eds.) (July 2003): Crime in England and Wales 2002/2003. Home Office Statistical Bulletin, Home Office, Research, Development and Statistics Directorate, London.

⁶⁸⁵ A hazai szakirodalomból mindenekelőtt lásd: Korinek, L.: Félelem a bűnözéstől. KJK, Budapest, 1995. Korinek a félelmet magyarázó hat elméleti modellt különböztet meg: (1) viktimizációs elmélet, (2) dezorganizációs elmélet, (3) társadalmi-probléma elmélet, (4) kognitív szorongási teória, (5) kockázatértékelési elmélet, (6) társadalmi rendetlenség elmélete

⁶⁸⁶ Lásd: Crawford, A. (1999): Questioning Appeals to Community within Crime Prevention and Control. European Journal on Criminal Policy and Research 7: 509–530, Kluwer Academic Publishers

⁶⁸⁷ Smith, C. – Allen, J (2004): Violent crime... id. mű

⁶⁸⁸ Erdősi S. (2002): Feljegyzés a bűnözési térképről. Kriminálstatistikai Értesítő, 36. sz. BM Informatikai Főosztály.

kiemelkedő figyelme generálja a kormányzati reakciókat. Ebben a helyzetben nem elsősorban a bűnözés és a bűnözéssel szembeni fellépés tényei, hanem az ezekkel kapcsolatos nézetek, beállítódások és képzetek alakítják, befolyásolják az egyes kormányok bűnözésre vonatkozó politikáját.⁶⁸⁹ Mathiesen az elmúlt ötven év kriminálpolitikai változásait előidéző társadalmi és kulturális folyamatok egyikeként **a politikai klíma megváltozását, a politikai jobboldal előretörését** hangsúlyozza. Véleménye szerint a **baloldali, szociáldemokrata pártok erre úgy reagáltak, hogy számos társadalmi kérdésben konzervatív álláspontot foglaltak el.** Ennek következtében a társadalmi szolidaritás eszméje gyengült, előtérbe került az egyéni felelősségre alapozott társadalomkép.⁶⁹⁰ Tagadhatatlan, hogy a politikai orientáció-változás Európa számos országában érzékelhető, többek között Hollandiában és az Egyesült Királyságban. Ez utóbbiban a Home Office megközelítése a rehabilitáció eszméjétől jól láthatóan a szituációs bűnmegelőzés eszközei felé mozdult el az elmúlt két évtizedben. Természetesen a még oly egyértelmű politikai orientáció sem adhat választ önmagában egy ország kriminálpolitikai eszközrendszerének milyenségére. Különösen akkor nem, ha európai kutatások sora erősíti meg, hogy a proaktív bűnmegelőzési eszközöknek jelentős a támogatottságuk a népességben. Az Egyesült Királyságban például a megkérdezettek 10 millió font legjobb hasznosítását a bűnözés elleni küzdelemben, abban látnák, ha 30 nagyvárosban olyan speciális szakmai team-eket állítanának fel, amelyek megfelelőbben foglalkoznak a veszélyeztetett gyermekekkel.⁶⁹¹ Az Eurobarometer felmérése szerint az EU tagállamokban széles körben elterjedt az a meggyőződés, hogy a fiatalok sokkal inkább célzott bűnmegelőzési programokkal (85%), mint a szigorúbb szankciók alkalmazásával (62%) lennének hatékonyan visszatartathatók a bűnelkövetéstől. A válaszolók többségének az a véleménye, hogy a szegénység, a munkanélküliség, és a fegyelmezés hiánya ösztönzi a fiatalok bűnelkövetését.⁶⁹²

Napjainkban a közbiztonságról folyó politikai diskurzusokban a szükségesnél kevesebb figyelmet kapnak azok a megoldások, amelyek közvetett hatást gyakorolnak a bűnözés alakulására. A rendőrségtől egyre gyakrabban várják el a szomszédsági környezetben elkövetett cselekmények megelőzését. A helyi kezdeményezésekhez ugyanis könnyebb finanszírozást találni akkor, ha ennek célja a bűnmegelőzés. Az együttműködésben azonban egyre inkább azt várják például a szociális szolgáltatóktól – mintegy a saját képükre formálva azokat – hogy folyamatos ellenőrző

⁶⁸⁹ Lévy, M. (2004): A bűnözéssel, a bűnözéstől való félelemmel és a bűnözéssel szembeni fellépéssel kapcsolatos nézetek alakító tényezői - ahogy azt az Európa Tanács 22. Kriminológiai Tudományos Konferenciájának előadói látják In: Ferencz Zoltán Emlékkötet (szerk. Korinek, L.), Pécs.

⁶⁹⁰ Mathiesen, T. (2003): Contemporary penal policy - A study in moral panics. Council of Europe, Strasbourg, 20 October 2003, PC-CRC 8. 12 old. Lásd: Lévy, M. (2004): A bűnözéssel, a bűnözéstől való félelemmel és a bűnözéssel szembeni fellépéssel kapcsolatos nézetek alakító tényezői - ahogy azt az Európa Tanács 22. Kriminológiai Tudományos Konferenciájának előadói látják In: Ferencz Zoltán Emlékkötet (szerk. Korinek, L.), Pécs

⁶⁹¹ Independent Inquiry into Alternatives to Prison. (Chair: Lord Coulsfield) Esmée Fairbairn Foundation, Rethinking Crime and Punishment (RCP), London, 2004. <http://www.rethinking.org.uk/projects/>

⁶⁹² Analysis of Public Attitudes to Insecurity, Fear of Crime and Crime Prevention. Results of Eurobarometer 58.0 (Autumn 2002) European Commission Directorate-General Press and Communication. Communication Media and Services. Opinion Polls, Press Reviews, Europe Direct. DG PRESS B/1/UTM D(2003)

funkciót töltsenek be. A „szociális szféra pönalizálódása” tehát reális veszély manapság, amelyet a jóléti állam lebontása nyomán megjelenő biztonságot garantáló állam képe is erősít.

Szakmai pályafutásom során sosem láttam még ennyire távol kerülni egymástól a valóságot, a szakmai elképzeléseket, a politikai szándékokat és a közvélemény ismereteit a bűnözés jelenségéről. Dolgozatom a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásának szakmai szükségessége mellett tör lándzsát, s azt a folyamatot tekinti át, amelyben az új eszközök megjelenése átalakítja az igazság szolgáltatásának folyamatát. Ahhoz azonban, hogy ez az új paradigma a társadalmi konfliktusfeloldás rendszerének is alapelve legyen az is szükséges, hogy előbb kormányzati szándékká váljon a szelíd viszálykezelés technikáinak elterjesztése a kriminálpolitikában, majd a társadalmi konfliktusok egyéb területein is. Optimizmusomat erősíti, hogy ez több fejlett országban bekövetkezett...

Az első lépés a társadalmi párbeszéd felélesztése. Emlékeztetek arra, hogy az 1967 augusztusában az Egyesült Államokban lezajlott városi zavargások okait vizsgáló Kerner Bizottság („Civil Disorders Commission”) jelentése megállapította, hogy „lényegében a fehér rasszizmus felelős annak a gyűelegynek a létrejöttéért, amely a II. világháború óta az amerikai városokban felhalmozódott”.⁶⁹³ A jelentés készítői megállapították, hogy „az Egyesült Államok azon az úton halad, amely két társadalom létrejöttéhez vezet: az egyik fekete, a másik fehér, és amelyek egymástól elkülönítettek és egyenlőtlenek”. Ted Cantle a társadalmi kohézió vizsgálatánál használja a „**párhuzamos életek**” fogalmát⁶⁹⁴ annak a jelenségnek a leírására, amelyben **társadalmi csoportok úgy élnek egymás mellett, hogy semmilyen kapcsolat nincs közöttük, külön és szeparáltan fejlődnek.** A párhuzamos életek koncepciója azon az összetett hatáson alapul, hogy a közösségek el vannak különítve egymástól úgy területi értelemben, mint szociális és kulturális szinten is. Ha a szegregáció egyszerű földrajzi elkülönülést jelentene, akkor a közösségek tagjai számos egyéb szintéren találkozónának, például az oktatásban, a foglalkoztatásban vagy a rekreációs színtereken. Ebben az esetben nagy valószínűséggel a megosztott terek elegendő információval szolgálnának a másik csoportról, megértést és bizalmat eredményeznének és kompenzálná azt a hatást, amit a földrajzi elkülönülés okoz.⁶⁹⁵ A „párhuzamos életek és az etnikai szegregáció a játszótereken és a szomszédságban” c. kutatás bizonyította, hogy az „iskolai átlagos szegregáció nagyobb, mint a szegregáció ugyanabban a csoportban a szomszédsági környezetben”.⁶⁹⁶ **A párhuzamos életek tehát egyetlen ponton sem találkoznak.** Ha nem történik semmi annak érdekében, hogy lebontódjanak a korlátok a közösségek között, hogy a párbeszéd meginduljon, hogy a kölcsönös bizalom és megértés megerősödjön, akkor az előítéletek fogják megmérgezni a kapcsolatokat. Ilyen körülmények között viszonylag könnyű a szélsőjobbnek és más

⁶⁹³ Franc, M. (1998): Introduction. The Kerner Commission report and the failed legacy of liberal social policy. Heritage Foundation lecture, March 13, 1998, The Heritage Foundation. URL <http://www.heritage.org>

⁶⁹⁴ Cantle, T.: Parallel lives – the development of community cohesion In: Nick Johnson (ed) Citizenship, cohesion and solidarity, The Smith Institute, London, 2008

⁶⁹⁵ Ted Cantle: Parallel lives – the development of community cohesion In: Nick Johnson (ed) Citizenship, cohesion and solidarity, The Smith Institute, London, 2008, p.13.

⁶⁹⁶ Burgess, S, Wilson, D and Lupton, R Parallel Lives & Ethnic Segregation in the Playground & the Neighbourhood, Centre for Market & Public Organisation working paper no 04/094 (CMPO, 2004) p1

szélsőséges csoportoknak olyan mítoszokat és féligazságokat kifejleszteniük, amely a faji és vallási megkülönböztetéshez vezetnek, és e feltételek között a hátrányok és az egyenlőtlenség még áthatóbbá válnak.

A globalizáció – lényegéből adódóan – a közléscserére, az információáramlásra épül, erősíti a kapcsolatok és az együttműködés fontosságát. Nagypál Szabolcs a hagyományközi és közösségi párbeszéd elméletének kidolgozásakor írja „a hagyományközi közeledés és együttműködés valódi ellensége igazából nem egy szigorúan vallott meggyőződés, hanem éppen a párbeszédre vonatkozó és azt mederbe terelő fogalom- és szabályrendszer csaknem teljes hiánya.” „[A]nnak idején azért fogtunk a párbeszédelmélet kutatásába, mert – egyrészt – rácsodálkoztunk arra, hogy a világméretűvé válás (globalizáció) során a hagyományközi és közösségi párbeszéd különös jelentőséget kapott a huszadik században, és e jelentőség a huszonegyedik században csak tovább növekedett [...] Ugyanakkor – másrészt – azt kellett tapasztalnunk, hogy legtöbbször meglehetősen tisztázatlan elméleti háttér előtt folynak a különböző hagyományközi párbeszédok, és sok olyasmit is párbeszédnek neveznek, ami nem biztos, hogy méltó e névre” – írja.⁶⁹⁷

5.1. A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS, MINT PÁRBESZÉD

E fejezet rész végiggondolásában sokat segített Nagypál Szabolcs említett párbeszédelméleti munkája, amely a magam szakterületén tisztázásra váró kérdések megfogalmazásához is támpontokat adott. Ekkor jegecesedett ki bennem az idea, miszerint **a büntető igazságszolgáltatás a társadalmi rétegek és kultúrák közötti párbeszéd terepe**, különösen arra tekintettel, hogy jellemzően mely társadalmi rétegekből kerül ki az igazság „szolgáltatóinak”, és mely(ek)ből e szolgáltatást „igénybevevők” csoportja. Herbert Gans is számbavette már, hogy “mire szolgálnak az ‘érdemtelen’ szegények”.⁶⁹⁸ Loic Wacquant pedig a feketék jelentős felülreprezentáltságának okait az amerikai börtönökben, magyarázza azzal, hogy **az igazságszolgáltatás rendszerének van egy büntetésen-túli funkciója is a kihasznált és érdemtelen társadalmi csoportokkal kapcsolatosan**.⁶⁹⁹ Ha a büntető igazságszolgáltatást a különböző társadalmi rétegek közötti párbeszéd egyik lehetséges terepeként értelmezzük, világossá válik, hogy miért tudják elkerülni a korrupciós cselekmények és a fehérhalléros bűnözés elkövetői a formális büntető igazságszolgáltatás útját. Ezek a jellemzően magasabb társadalmi réteghelyzetű csoportok tagjai nem „hajlandók” ezen a módon és párbeszéd csatornán kommunikálni, hiszen számukra nyitott számos más kommunikációs csatorna. A párbeszéd általuk elfogadott és bejáratott terepe ugyanis nem a büntető igazságszolgáltatás, és amelynek viszont nincs megfelelően erős eszköze arra, hogy ezt ellenükre elérje. **Az alacsonyabb helyzetű társadalmi csoportokkal lehet a büntető igazságszolgáltatás nyelvén kommunikálni, őket lehet a hatalom**

⁶⁹⁷ Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

⁶⁹⁸ Gans, H.J.: Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – Avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában. Esély 1992/3.sz. 3-17.o.

⁶⁹⁹ Wacquant, L.: Deadly Symbiosis. When Ghetto and Prison Meet and Mesh. Punishment & Society January 2001 vol. 3 no. 1 95-133

nyelvén „párbeszédre készítetni”, mert ők „behúzhatók” az igazságszolgáltatásba. Régen rossz azonban annak a társadalomnak, amelynek közösségei között csak a büntető igazságszolgáltatás közvetítésével teremthető kapcsolat, amelyben az igazságszolgáltatás marad az egyetlen kommunikációs csatorna. Ez esetben a párbeszéd helyett a csendőrpertu válik jellemzővé, s a kilátástalanság a rossz helyzetű városi fiatalokat lázadó viselkedésre indítja – mint azt mostanában többször is tapasztaljuk Európa nagyvárosaiban.

Az együttéléshez szükség van a tiszteletre, a másokra való odafigyelésre, a dialógusra és a toleranciára. A „párbeszéd” kifejezést tehát általános értelemben használom. A párbeszédek segítségével működtetett kapcsolatrendszerben az állami és közösségi szféra, illetve az igazságszolgáltatás és közösségi megoldások közötti határ elmosódik, és ezzel további „dialógus szintek” keletkeznek. Járulékos előnye, hogy nem kizárólag a büntető igazságszolgáltatás rendszeréhez kapcsolódik, hanem abban különböző intézmények (képviselői) is részt vehetnek. Tulajdonképpen a közrend és a szociálpszichológiai fejlődés között feszülő régi konfliktus legyőzésére irányuló kísérletről van szó.

Az előbbi gondolatok remélhetőleg nem bizonytalanították el az olvasót abban, hogy mit is értek párbeszéd alatt. Ha a formális definícióból indulunk ki, akkor a párbeszéd a gondolatok, információk szóbeli cseréjét jelenti, azaz szóbeli kommunikáció, beszélgetés az emberek között. Egyik meghatározó jelentőségű célkitűzése, hogy hivatása és küldetése alapján emberi közösséget (koinónia, communio) építsen a Földön és áthidalja az elkötelezett emberek között a történelem folyamán kialakult mély szakadékokat.⁷⁰⁰

A párbeszéd a **közléscsere egyik fajtája**, bizonyos gondolatok, érzések és cselekvési tervek kölcsönös cseréje, egyenlő felek között, jelek segítségével, egy jelképes viszony során, mégpedig tartalmi szempontból egymás megértésének kifejezett szándékával és reményében. A párbeszéd olyan résztvevő felek közt folytatott beszélgetés, akik nem teljesen ugyanazt mondják, ugyanakkor fölismerik és tiszteletben tartják a fönnálló különbségeket, ellentmondásokat, valamint az egymást kölcsönösen kizáró dolgokat a gondolkodásmódjukban.⁷⁰¹ A párbeszédnek különböző szintjei és értelmezési tartományai vannak, és beszélhetünk egyének, embercsoportok, vagy akár egész kultúrák és hagyományok között zajló párbeszédről. Vincent Delbos a közérdekű munkát (a közösségi térben végrehajtott munkabüntetést) az elkövetés utáni civil párbeszéd helyreállításának eszközeként értelmezi.⁷⁰² Sokféle módon lehet tehát értelmezni a párbeszédet. A filmművészetben a párbeszédet helyettesítheti a csend – ekkor ugyanis lehetőséget kap a néző, hogy a „saját dialógusaival” töltsse ki a

⁷⁰⁰ Nissiotis, N.: Types and Problems of Ecumenical Dialogue. The Ecumenical Review (ER) 1966/1. 50. Idézi: Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

⁷⁰¹ Taylor, J. V.: The Theoretical Basis of Interfaith Dialogue. International Review of Mission (IRM) 1979/4. 373., Idézi: Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

⁷⁰² Delbos, V.: A közérdekű munka, mint a civil párbeszéd helyreállításának eszköze az elkövetés után, In: Büntetőpolitikai elvek Európában. Pozitív gyakorlat, ígéretes példák. 6. fejezet. Council of Europe Publishing, December 2004. URL: http://bunmegelozes.bm.hu/data/szakmai/kozhasznu_munka_civil_parbeszed.doc

csendet, pontosabban értelmezze a filmet. Lehet, hogy a párbeszédben nem is a szavakban rejlik a megoldás...? S még egy párbeszéd értelmezés, Heller Ágnestől: „A vallások közötti dialógusnak nem tárgya az egyes vallások megkérdőjelezhetetlen igazsága. Célja elsősorban az egymásról alkotott súlyosan előítéletes képek eloszlata.”⁷⁰³

A párbeszéd többféle módon is csoportosítható. A résztvevők számára tekintettel kétoldalú és többoldalú párbeszédet különböztethetünk meg. A párbeszéd irányultsága szerint lehet vízszintes vagy éppen függőleges, hangsúlya alapján pedig kapcsolatközpontú vagy szeretetközpontú párbeszéd között tehetünk különbséget. A párbeszéd céljai szempontjából a saját és a másik hagyományra, illetve az igazságra figyelő párbeszédként jellemezhető. A párbeszéd tárgya lehet az élet, a tevékenység és a gondolkodás, szintjeire figyelemmel pedig a párbeszéd megnyilvánulhat, mint együttélés, mint együttműködés, illetve mint közös tanúságtétel.⁷⁰⁴ A teljes értelemben vett párbeszédről csak akkor beszélhetünk, ha a fölöstások minden egyes szempontja valamilyen módon jelen van az adott párbeszéd során.⁷⁰⁵ Minden teljes párbeszédet az idővonatkozások hármassága jellemez: a felkészülés, a részvétel, és a befogadás/elfogadás szakasza.

A közléscsere nem csupán a polgárok érdeke, de a kormányzaté is. Épp ezért a kommunikációnak a társadalom minden szegmensét át kell járnia, a nehezebben elérhető, hátrányos helyzetű csoportok felé ívelő kommunikációs hidat is ki kell építenie, és a párbeszéd lehetőségét is meg kell teremtenie. Ezeknél a csoportoknál gyakran a megfelelő módszer kiválasztása is problematikus, életmódjuk különbözősége más, összetettebb alternatívák végiggondolását követeli meg.⁷⁰⁶ A párbeszéd tehát két- vagy többoldalú diskurzus, azaz a közlések cseréje. El kell gondolkodnunk azon, hogy napjaink Magyarországon megvalósul-e a közléseknek ez a fajta cseréje. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjai kevésbé intenzíven vesznek részt a közügyeinek intézésében és alakításában. A részvételi demokrácia politikai platformjai kevésbé hívják őket az érdekérvényesítésre. De úgy látom, hogy a technikai feltételrendszer, amely az érdekérvényesítés lehetőségeit is, formáit is alakíthatná, sem ezzel a céllal működik. Mire is gondolok? Arra, hogy még a legszegényebb háztartásokban is megtaláljuk a televízió készüléket, és a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjainál (különösen a fiataloknál) általános a mobiltelefon-használat. A televízió, mint technikai eszköz alapvetően egyoldalú közlésre alkalmas. A technikai fejlődés a mobiltelefonok megjelenésével, azonban a televízió az egyoldalú információszolgáltatást dialógussá tudja változtatni. A közléscsere efajta lehetőségére azonban csak a bulvármédia mozdult rá, amely televíziós műsoraiban várja a visszajelzést (lehetőleg emeltdíjas telefonszám tárcsázásával). Azaz a párbeszéd technikai lehetősége mindegyik társadalmi réteggel adott. A technikai lehetőségek

⁷⁰³ Heller, Á.: Tanú, tanúk, szemtanúk. Múlt és Jövő 2009/2.sz.

⁷⁰⁴ Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

⁷⁰⁵ Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.

⁷⁰⁶ Rákóczi, Zs.: Társadalmi felelősség a közigazgatási kommunikációban. Tudásmenedzsment, VII. évfolyam 1. szám 2006. április, 19-23.o. URL: <http://feek.pte.hu/tudasmenedzsment/full/71szam.pdf#page=19>

jelenleg nem a társadalmi részvételt ösztönzik, hanem a társadalmi kontroll szolgálatában állnak. Ez a kontroll nem csupán a korlátozó állami apparátus működtetésével biztosítható, de a fogyasztói társadalom mechanizmusaival és a kereskedelmi médiumok összepárosításával is, hogy a fogyasztót “odaszegezzék a szórakoztatáshoz, ahol játékok és lágy pornó kapható, ahol divatos ruhák és ügyes kis felesleges szerkezetek” fogyasztására ösztönözznek.⁷⁰⁷

5.2. *MELY PROBLÉMÁKAT KELLENE MEGBESZÉLNI*

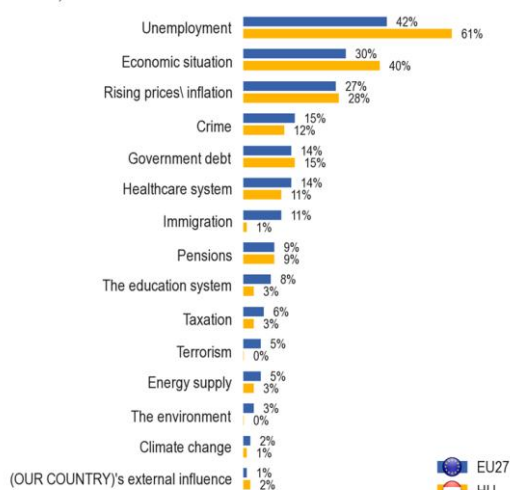
Az EU Eurobarometer felmérésének⁷⁰⁸ eredményei minden évben jelzik, hogy az EU polgárok mit tartanak országaik legfontosabb problémájának. A legutóbbi, 2011 májusában készült felmérés szerint a magyarok – akárcsak a többi EU tagállamban megkérdezettek – a gazdasági problémákat vélik elsődlegesnek. Kiemelkedően súlyos gondnak tartják – mind az ország, mind a személyes érintettség szempontjából – a munkanélküliség veszélyét. Nem kétséges, hogy **Európában az emberek számára a munkanélküliség meghatározó problémát jelent**. A hangsúlyok valamennyire eltérnek abban, hogy az emberek mit gondolnak az ország égető problémáinak, és mit éreznek a saját bőrükön. Ez utóbbi listán a bűnözés a kilencedik helyen szerepel, a nyugdíjak, az adók, az egészségügyi rendszer, a munkanélküliség és az infláció is megelőzi a vsz-ek válaszaiban.

A megkérdezettek véleménye országuk és saját személyes életük legfontosabb problémáiról (%)

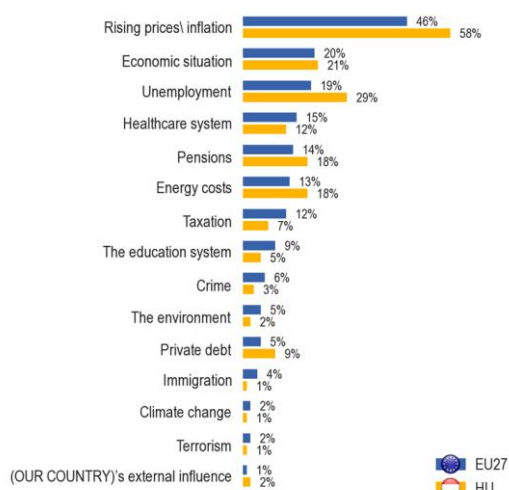
⁷⁰⁷ van Swaaningen, R. (1997): Critical criminology: Visions from Europe. London: Sage. p.189.

⁷⁰⁸ Eurobarometer Spring 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission.

QA7a2. What do you think are the two most important issues facing (OUR COUNTRY) at the moment?

QA8a2. And personally, what are the two most important issues you are facing at the moment?

Forrás: Eurobarometer, Standard EB 75 Spring 2011.

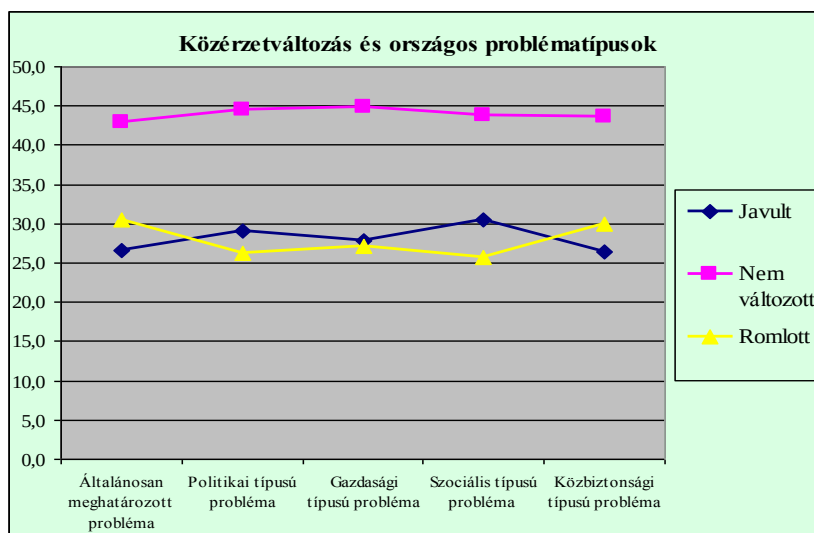
A két grafikon összehasonlításából kitűnik, hogy 2011 tavaszán az áremelkedés és az infláció foglalkoztatta a leginkább az EU polgárait. A munkanélküliség szintén fontos aggodalom, és harmadik problémaként a megkérdezetteket személyesen is aggasztja az egészségügyi rendszer és a nyugdíjak alakulása. Ha az első 5 problémát vizsgáljuk az Eurobarometer éves lekérdezései között minden évben azt tapasztaljuk, hogy az infláció és az árak emelkedése, a gazdasági helyzet, a munkanélküliség, az egészségügyi rendszer, és a nyugdíjak szerepelnek, mint legfontosabb személyes problémák.⁷⁰⁹

A szociális problémák elsődlegességét a biztonságérzet alakulásában egy hazai nagymintás lakossági megkérdezés eredményei is megerősítették. Az Országos Kriminológiai Intézetben lefolytatott „Áldozatok és vélemények” c. kutatás eredményeinek értékelésénél az emberek bűnmegelőzéssel (szükségességével, lehetőségével, formáival, stb.) kapcsolatos attitűdjét befolyásoló tényezőkre kerestem használható tipológiát. A biztonságérzethez és a bűnmegelőzés területéhez sokféle módon kapcsolható kutatási eredményeket, ezért az ún. ’közérzeti’ kérdések fényében vizsgáltam, feltárandó azt az összefüggést, amely a közérzetromlás vagy –javulás és a hazai társadalmi problémák értékelése között állhat fenn.⁷¹⁰ A válaszadók helyzetét/közérzetét emelkedő, stagnáló, vagy süllyedő jellegű

⁷⁰⁹ Public Opinion in the European Union, Standard Eurobarometer 75, Spring 2011, European Commission

⁷¹⁰ A válaszadók helyzetét/közérzetét „emelkedő”, „stagnáló”, illetve „süllyedő” elnevezésű kategóriákba soroltam, és e tipológiának megfelelően elemeztem a biztonsággal és a bűnmegelőzéssel kapcsolatos személyes attitűdöket. A tipológiát 5 kérdés írja körül (K1.-K2.). Ezek közül a K1.a.) a kérdőív nyitókérdése, amikor még nincsen „bemelegítve” a válaszoló, spontán, a figyelme még nem összpontosított, ezért nem ezt az első kérdést használtam szűrőnek. Különösen azért, mert az anyagi helyzettel kapcsolatos kérdést követő K2.c (Mire számít az elkövetkezendő 5 évben?) kérdésre adott válaszok a kérdezéskori állapothoz képest romlást prognosztizáltak. A kérdések egymásutánja azt az ívet rajzolta meg, amely a jelenből a múltba visszatekintve a jövőig ér, és mivel szociológiailag ismert tény, hogy az anyagi helyzet megítélésében a válaszolók sötétebbre festik a képet, sötétebben látnak, mint tényleges, valós helyzetük, ezért az újra és másképp megfogalmazott első kérdésre, relevánsan elégedetlenebb válaszokat kapunk (K2.a.). S mivel a kérdések válaszlehetősége az 1-5-ig sávban volt lehetséges, és a hármas osztályzatot mindenütt 44-45 %-nyi válaszadó adta, ezért a K1.b-K1.c kérdéseket vettük alapul. (K1.b. Hogyan változott a közérzete az elmúlt öt év során? - K1.c. Hogyan változott az anyagi helyzete az elmúlt öt év során?)

kategóriákba soroltam, s e tipológiának megfelelően elemeztem a biztonsággal és a bűnmegelőzéssel kapcsolatos személyes attitűdöket.⁷¹¹ A szociális típusú problémákat a megkérdezettek nagyságrenddel többször említették országos jelentőségű problémaként, mint a politikai, gazdasági vagy akárcsak a különösebb konkrétumot nem tartalmazó általánosságként megfogalmazott problémákat. A legnagyobb helyi gondot a válaszadók számára (még az elmúlt 5 évben, a közérzetüket javulónak ítézők többsége számára is) a munkanélküliség és a munkahelyteremtés helyi problémái jelentették. Nem lenne nehéz levonni mindebből azt a következtetést, hogy a szociális problémát nagy valószínűséggel azok említik társadalmi méretű, országos bajnak, akiknek a helyzete romlott a megkérdezés előtti években. Csakhogy ez nem így van. E cáfolatot a közérzetváltozás és az országos probléma-típusok összevetése erősítette meg. Az alábbi ábra jelzi, hogy nincs ilyen értelmű összefüggés e két dimenzió között, vagyis a (a) javult, a (b) lényegében változatlan és a (c) romló helyzetű válaszolók az egyes országos problémákat hasonló arányban említették (mindhárom görbe szinte vízszintes – 5 százalékpontos eltérésen belüli különbségekkel). Így tehát a szociális probléma említése azért kiugró értékű, mert azok is e kérdéskört tartották legsúlyosabb országos problémának, akiknek a helyzete javult, és azok is, akiké romlott. E kategória kiugró jellege az adatokat megyei bontásban vizsgálva különösen szembetűnő volt.

Forrás: Áldozatok és vélemények c. kutatás adatbázisa (N=10.020)

E jelenségre természetesen több magyarázat is adódik. Óhatatlanul idekívánczik Yankelovich háromszakaszos „bősegeffektus” modellje, amely szerint [az Egyesült Államokban] az individualista

Az is kutatási tapasztalat, hogy ahogy az anyagi helyzet „pesszimistára van kalibrálva”, a jövő iránti vágyakozás viszont mindig rózsaszínűbb, optimistább. Ebből az okoskodásból kiindulva gondoltam azt, hogy nagy valószínűséggel a K1.b. kérdésre adott válaszok írják le a válaszadók valós állapotát: a válaszolók reális anyagi helyzetét és valós közérzetét. Ugyanis az emberek általában sokkal realitásabban ítélik meg saját helyzetüket, ha az elmúlt 5 év tényleges változásaira, mintha az elkövetkezendő 5 év lehetséges víziójára kérdezzük rá. Természetesen tudjunk, hogy a jövőképek az anyagi helyzet változása csak az egyik dimenzióját jelenti.

⁷¹¹ Lásd részletesen: Kerezsi, K. (2004): A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgálatban. In: Irk, F. (szerk.): Áldozatok és vélemények I.k. OKRI, Budapest.

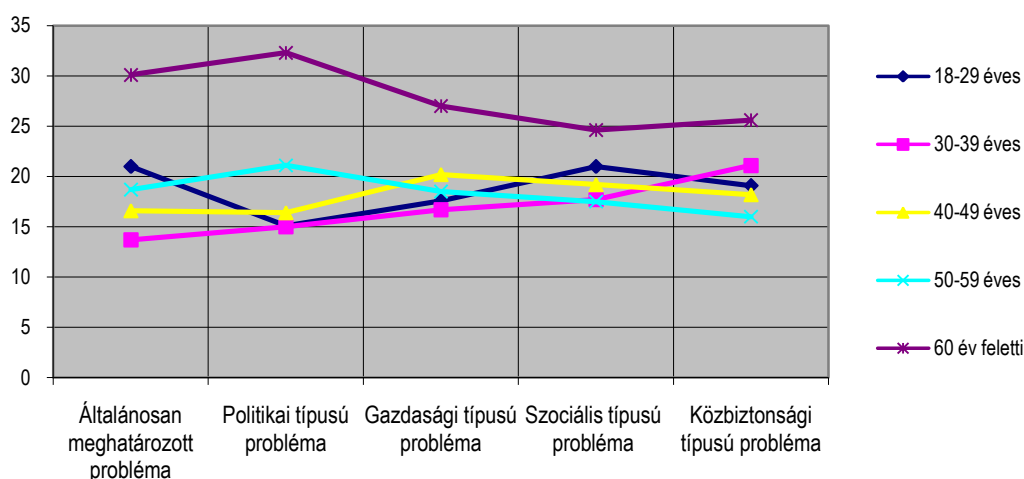
értékek felé történő elmozdulást a gazdasági növekedés okozta.⁷¹² A növekedés első szakaszában, amikor az emberek frissen gazdagodtak meg, még vannak emlékeik az anyagi szűkösség idejéről, de a napi fennmaradás gondja miatt kevésbé jut idejük a személyiség kibontakoztatására, az önkifejezésre. A második szakaszban, amikor már képesek garantálni tekinteni jólétüket, önzőbbé válnak. A harmadik, az öregedés szakaszában rájönnek, hogy mégsem olyan biztos a gazdagságuk, és megérlelődik bennük a felismerés, hogy gondolniuk kell a jövőre is. Az előbbi értékelés elemeit felhasználva, más következtetésre is el lehet jutni. Az előbbi jelenség valóban kapcsolatban van a gazdasági növekedéssel. A növekedés első szakaszában azonban még azok az emberek is, akik jobb helyzetbe kerültek, mint korábban voltak, érzékelik helyzetük jobbra fordulásának törekénységét, reverzibilis voltát. Ez a – modernizáció útjára lépett országok mindegyikét jellemző – helyzet ad magyarázatot arra, hogy úgy a helyi, mint az országos problémák között miért állnak első helyen a szociális típusú gondok. S ha folytatjuk a gondolatot, talán azzal tehetnénk, hogy a gyors társadalmi-gazdasági változások által fenntartott bizonytalanság, és nem a rossz helyzetbe került embertársakkal szemben megnyilvánuló szolidaritás az, amely az első helyre emeli ezeket a problémákat a problémalistán. A társadalmi változások kiszámíthatóságának hiánya érdekes módon változtatja meg a problémákkal kapcsolatos attitűdöket is, például a szegénység és a munkanélküliség növekedése csökkenti az önhiba, az egyéni felelősség hangsúlyozásának jelentőségét az okok között. Szabolcs-Szatmár megyében a 90-es évek elején lefolytatott vizsgálat szerint a válaszolók 59%-a a szegénység kialakulását önhibaként értelmezte. Az 1994-ben, Tiszavasváriban lefolytatott vizsgálatban csupán a válaszolók 14%-a fogadta el a szegénység kialakulásában az önhiba kizárólagosságát.⁷¹³

Az OKRI viktimológiai vizsgálatának adatai az országos problémák megjelölésénél érdekes életkori csoportok szerinti különbségeket mutatnak. Azt látjuk, hogy az ötven éven felüliek elsősorban politikai típusú probléma-meghatározással élnek, s ez különösen jellemző a 60 éven felüli korosztályra. Ugyancsak rájuk jellemzőbb, hogy a közbiztonsággal kapcsolatos kérdéseket a legfontosabb országos problémaként fogalmazzák meg. Az 50 éven aluli korúak az ország legfontosabb problémáit – nagyjából hasonló megoszlásban – inkább szociális, gazdasági vagy általánosan meghatározott problémák közül jelölik meg.

⁷¹² Yankelovich, D. (1994): How Changes in the Economy are Reshaping American Values. In: Aaron, H.J. – Mann, Th.,: Values and Public Policy. Washington D.C.: Brookings Institution. Idézi: Fukuyama, F. (2000): A Nagy Szétbomlás. Európa Könyvkiadó. Budapest, 101.o.

⁷¹³ Kerülő, J. (1995): Tiszavasvári és a bűnözés. In: Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés a család évében. A Kriminológiai Közlemények különkiadása, Budapest-Szolnok. 336.o.

Az ország legfontosabb problémái az adott problémacsoporton belül életkori bontásban (%)

Forrás: Áldozatok és vélemények c. kutatás adatbázisa (N=10.020)

A rendszerváltás és az azóta eltelt időszak szociális és társadalmi problémáinak több mint 20 éves történetét a jelen disszertációban nincs mód bemutatni, azokat vázlatosan tekintem át, és csupán azokat a témaköröket emelem ki, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos gondolatmenet általam választott rendszerébe illeszkednek.

Ahhoz, hogy Európa ne az „erődítmény-kontinens” állapota felé sodródjon, és a globalizáció új jelenségeitől megrémült európai polgárok ne az EU határain felhúzandó „vasfüggöny” szükségességével értsenek egyet, oldani kell az európai problémákat. A migráció, a drog és a terrorizmusveszély, és a gazdasági válság fenyegető rémének elűzése és sikeres kezelése a kulcskérdés, azaz sikerül-e ezeket a problémákat a büntető igazságszolgáltatás területén „kívül” megoldani. Európa bűnözéskontrolljának jövője tehát azon múlik, hogy mennyire lesz képes azoknak a feltételeknek a kialakítására, amelyek az egyéb társadalompolitikai területeken megfogalmazott stratégiák és politikák hatékonyan végrehajtásához szükségesek.

Az európai országok nemzeti és etnikai összetételükben, jóléti rendszereikben, konfliktusaikban és kulturális tradícióikban jelentősen különböznek egymástól. Vogel a jóléti rendszerek típusait és a társadalmi egyenlőtlenség jellegzetességeit alapul véve három csoportba sorolta az EU-15 államokat. Az Észak-európai csoport országaiban az osztály- és jövedelmi különbségek viszonylag alacsonyak, a szegénységi mutatók kedvezők, de magas egyenlőtlenség tapasztalható a fiatalabb és az idősebb generációk között. A Dél-európai csoport országaiban az osztály, és a jövedelmi különbségek, valamint a szegénység magasabb mértéke tapasztalható, ugyanakkor alacsony a generációk közötti

egyenlőtlenség. A nyugat-európai csoport országait az előző kettő közötti helyzet jellemzi.⁷¹⁴ Más felosztások szerint a jóléti rendszerek európai kontinentális modelljeinél két típus különböztethető meg: az erősen korporatív jóléti államok csoportja, amelybe a nyugat-európai államok többsége tartozik, és a „szociáldemokrata” jóléti államok, amelybe a skandináv országok sorolhatók.

Ezekbe a felosztásokba igen nehéz beilleszteni az újonnan csatlakozott kelet-európai uniós tagállamokat, amelyek szociális rendszereit a rendszerváltás előtti időszakban a „koraszülött jóléti állam” fogalmával illették a szakemberek. Ezeket az országokat nyugat-európai nézőpontból – különösen a gazdasági fejlődésüket tekintve – lehetett homogén csoportnak tekinteni, bár a rendszerváltást követő folyamatok jól jelezték a már korábban is meglévő különbségeket. Különösen a rendszerváltás folyamatában vált ketté a kelet-közép-európai régió, és kialakult a „vezető reformországok” és a „kevésbé fejlett reformerek” csoportja. Előbbibe a közép-kelet-európai (V4) országok és a baltikumi államokat sorolhatók, az utóbbiba az alacsony nemzeti jövedelemmel rendelkező szovjet utódállamok, illetve azok, amelyekben nem csupán a piacgazdaság, de a demokratikus állami működés feltételei is fejletlenek. A politikai rendszerváltást követően az előbbi csoportba tartozó országok sokkal jobb gazdasági és politikai eredményeket voltak képesek felmutatni, mint a második csoport tagjai. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy még a visegrádi négyek között is jelentős átrendeződés zajlott az elmúlt évtizedben.

Borbíró Andrea Cavadino és Dignan rendszerezését, valamint többek megállapítását felhasználva igazolja, hogy a társadalmi problémák kezelésében a kriminalpolitika „szigora” más társadalompolitikai eszközökkel konkurál. Állításának igazolására egybeveti az egyes országok kormányzati kiadásait, a HDI (Human Developmental Index) mutatót, valamint az igazságügyi statisztikákat. Az összehasonlításból azt a következtetést vonja le, hogy „a kriminálpolitika a bűnözéstől független logikát is követ, s mozgatórugóit egyéb tényezőkben kell keresni. Az adatok szerint az egyik ilyen meghatározó tényező a társadalmi egyenlőtlenségre fordított figyelem. A kormányzati kiadások valamennyi tétele közül a közbiztonság, illetve a szociális védelem kiadásai mutatják a legerősebb, negatív irányú együttmozgást – azaz a közbiztonságra fordított költségek növelése elsősorban a szociális védelem kiadásainak rovására történik, és fordítva”.⁷¹⁵

5.3. A PROBLÉMÁS HELYZETŰ TÁRSADALMI CSOPORTOK

A szociális jellegű problémák kriminalizációjának és kriminalizálódásának elkerülése érdekében szem előtt kell tartanunk a különböző szakpolitikai területek kompetenciahatárait, melyek – mint azt a korábbiakban már jeleztem – viszonylag könnyen összecsúsznak. A fenti tendenciák elkerülése

⁷¹⁴ Vogel, J. (1997): Living conditions and inequality in the European Union 1997. Eurostat Working Papers. Population and social conditions. E/1997-3. [Working document] Idézi: Falck, S. - von Hofer, H. –Storgaard, A. (2003): Nordic Criminal Statistics 1950–2000. Summary of a report, 7th revised edition. Report No 3. Department of Criminology Stockholm University, Stockholm

⁷¹⁵ Borbíró, A.: Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban. Doktori értekezés, Kézirat. Budapest, 2011. 73.o.

érdekében a szakirodalmi áttekintés és saját szakmai tapasztalataim alapján négy olyan, egymással átfedésben lévő problématerületet, illetve személycsoportot jelölök meg, amelyek kezelésével kapcsolatosan világos elképzelésekkel kellene rendelkezünk. A társadalmi kataklizmák elkerülése érdekében ezek azok a problémás helyzetű társadalmi csoportok, amelyek tagjaival a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek igénybevételével társadalmi párbeszéd (ha úgy tetszik: közösségi mediáció) kezdeményezendő: (1) a rossz helyzetű társadalmi csoportokkal, (2) a romákkal, (3) a fiatalokkal és (4) a bevándorlókkal.

5.3.1. ... a szegények

A társadalmi struktúra és gazdaság feltételeinek megváltozása az élethosszig tartó biztos megélhetést kínáló foglalkoztatási rendszer eltűnésével járt, részben azért, mert az új technológiák alkalmazásához kevesebb élől munka szükséges. A gazdasági szerkezet megváltozása azonban nem csak gazdasági következményekkel járt, de komoly társadalmi kihatásai is voltak: számos hagyományos társadalmi szerep veszett/veszik el, amelyek az élethelyzeteket korábban alakították, s amelyekhez adaptálódni időt vesz igénybe. Ezek a nehézségek (például a kedvezőtlen lakáshelyzet, a nem megfelelő oktatás, a fiatalok szabadidő-eltöltési lehetőségeinek hiánya, stb.) önmagukban is számot kell tartanak a közügyek státuszára. Napjainkban azonban azt tapasztaljuk, hogy ezeket a problémákat elsősorban a biztonság szempontjából értékelik, ez viszont olyan megvilágításba helyezi ezeket a társadalmi gondokat, mintha jelentőségüket a bűnelkövetéshez és a szabályszegéshez vezető erejükből nyernék. A biztonsággal kapcsolatos félelem olyan társadalmi kérdés, amelyet ugyan átkeresztelhetünk „bűnözési problémának”, de ez a megközelítés a szociálpolitika kriminalizálásának legvégső állomását jelenti – jelenti ki Crawford.⁷¹⁶ Mintha Klaus Boers is hasonlóan gondolná. A bűnözési félelem – mondja – lehetőséget teremt a bűnözés visszaszorítását és megelőzését szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos társadalmi közmegegyezésre, bár ezek az intézkedések nem feltétlenül a bűnelkövetőkre és a bűnözésre, hanem a közrend szempontjából nem kívánatos személyekre irányulnak. A társadalmi kirekesztést eredményező intézkedésekhez pedig megfelelő legitimációs alap a bűnözési félelemre hivatkozás.⁷¹⁷

Mint Ferge Zsuzsa többoldalúan is igazolta a **társadalmi átalakulásért** az átlagosnál nagyobb árat fizettek a gyermekes családok, különösen a gyermeküket egyedül nevelők és a többgyerekesek; az idősebb, illetve a kisnyugdíjasok; a szakképzetlen vagy elavult szakképzettségű munkások, szellemi dolgozók; a munkanélküliek, kivált a tartós munkanélküliek; a cigányok, akik körében szinte minden

⁷¹⁶ Crawford, A. (1999): Questioning Appeals to Community within Crime Prevention and Control. European Journal on Criminal Policy and Research 7: 509–530, 1999. Kluwer Academic Publishers.

⁷¹⁷ Boers, K. (2003): Crime, fear of crime and the operation of crime control in the light of victim surveys and other empirical studies. Council of Europe, Strasbourg, 7 October 2003, PC-CRC.1. 24 old. Idézi: Lévy, M.: A bűnözéssel, a bűnözéstől való félelemmel... id mű

hátrányt okozó tényező az átlagosnál sokkal nagyobb számban fordul elő.⁷¹⁸ „Akik ’rossz helyre’ születtek, azoknak családjuk nem tudja biztosítani a piacon való helytállás jó esélyét. **Az előző rendszer – pazarlónak minősített szociálpolitikája ellenére – keveset tudott behozni a történelmileg kialakult hátrányokból: sokan eszköztelenül, túl kevésbé felkészülve lépnek be a versenybe.** A piac pedig sok hibával működik. Ennek csak egyik jelzése a munkaerőpiac egyensúlyvesztése, amely miatt a **munkanélküliség** vált korunk egyik égető problémájává. A rendszerváltó országokban súlyos gazdasági visszaesés nehezíti a helyzetet. E kettős ok következtében Magyarországon másfél millió munkahely tűnt el.”⁷¹⁹ 2000-ben a kérdezettek több mint fele a rendszert rosszabbnak ítélte az előzőnél és csak 26 %-uk találta jobbnak. A rendszer alkalmasságával kapcsolatos megítélést befolyásolják az életkor, az iskolai végzettség, a munkajellegcsoport, a családi állapot.⁷²⁰ Ferge és Dögei a szubjektív szegénység kérdését vizsgálva megállapították, hogy a szegénység érzete életkorfüggő: az életkor növekedésével arányosan nő a családjukat szegénynek érzők aránya. A „teljes szegénység” érzete az alacsonyabb iskolázottságúakban az átlagosnál jóval nagyobb arányban van jelen: míg a teljes mintában 18 százalék az arányuk, addig a 8 általánosanál kevesebbet végzettek 35 százaléka, a 8 általánost végzettek 27 százaléka tartja családját szegénynek.⁷²¹ A demográfiai ismérvek (családtípus, gyermekszám, gyermekek életkora), a háztartás felnőtt tagjainak munkaerő-piaci helyzete (aktív felnőttek, munkanélküliség), a lakóhely (falu-város), valamint a roma kisebbséghez tartozás meghatározó szerepet játszik az egyenlőtlenségek és a szegénységi kockázat alakulásában.⁷²²

A hazai társadalmi átalakulás kezdetén senki sem tudta előre jelezni, hogy a rendszerváltozásnak mekkora lesz az emberi tényezővel kapcsolatos „költsége”. Az átalakulás ’győztesei’ szellemi és/vagy anyagi tőkéjük birtokában élvezik az új társadalmi rend nyújtotta szabadságot. A ’vesztesek’ oldalán viszont áthatóvá vált a biztonságvesztés, ami a társadalom egyes csoportjaiban nem csupán érzés, hanem napi tapasztalat.⁷²³ Az 1990-95 közötti időszakban Magyarországon a háztartások reáljövedelme átlagosan több mint 20%-kal csökkent, és egyes rétegek elszegényedésével párhuzamosan megjelentek az emberi kiszolgáltatottságnak olyan, korábban nem ismert formái, mint a hajléktalanság vagy a koldulás. A biztonságvesztés (és a bűnözési félelem növekedése) bizonyos életkori vagy társadalmi csoportokban szoros összefüggésben van a munkanélküliség alakulásával, a kirekesztéssel, a személyes jövőkép elhalványulásával. A demográfiai ismérvek (családtípus, gyermekszám, gyermekek életkora), a háztartás felnőtt tagjainak munkaerő-piaci helyzete (aktív

⁷¹⁸ Ferge Zs.: A generációk közti és a társadalmi szolidaritásról, *Esély*, 1996/4.sz. 53-61.o.

⁷¹⁹ Ferge Zs.: A generációk közti... id mű

⁷²⁰ Dögei, I. – Ferge, Zs.: A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe. *Esély* 2002/4. sz. 40-72.o.

⁷²¹ Dögei, I. – Ferge, Zs.: A szubjektív szegénység... id mű.

⁷²² Darvas, Á. – Tausz, K. (2002): A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle* 4.sz. 95–120. old.

⁷²³ Például: Ferge, Zs.: A szétszakadó társadalom. *Belügyi Szemle*, 2000/ 6.szám; Ferge Zs.- Tausz, K.- Darvas, A. : *Combating Poverty and Social Exclusion. Volume 1. A Case Study of Hungary*. Budapest, International Labour Office, 2002; Jordan, B. : *Themed Section on Social Policy in Central Europe. Social Policy and Society*, 1, 2002, pp.139-139, Cambridge University Press,.

felnőttek, munkanélküliség), a lakóhely (falu-város), valamint a roma kisebbséghez tartozás meghatározó szerepet játszik az egyenlőtlenségek és a szegénységi kockázat alakulásában.⁷²⁴ A szegénység és a szubjektív szegénység megítélése összefügg azzal a kérdéssel is, hogy az emberek hogyan élik meg néhány fontos érték változását. A rendszerváltásban való csalódottságnak, sőt, időben növekvő csalódottságnak egyik fő oka a létbiztonságok meggyengülése, másik oka a szabadságok megítélésének módosulása: a rendszerváltás egyik fő mozgatója és legfontosabb nyeresége a szabadságok megnövekedése. Dögei és Ferge kutatásának eredményei azt mutatták, hogy a biztonsággal kapcsolatos értékek sorában a legfontosabb a gyerekek jövőjének biztonsága. Ezt követi a lakhatás és a családi élet biztonsága, amelyhez a munka biztonságának egyre előbbre sorolódó értékelése társul.⁷²⁵ Fontos jelzés, hogy miközben a rendszerváltás óta az állami-költségvetési szerepvállalás alakításában egyértelműen az állami újraelosztás arányának csökkentése a cél, az állampolgárok körében növekszik az igény az állam szerepvállalása, felelősségvállalása iránt. Erre az igényre a politika – ideológiai irányultságtól függetlenül – folyamatosan „rájátszik”, miközben az egyenlőtlenségeket generáló feltételrendszerek változatlanul maradnak. A szorosán vett jóléti szolgáltatások (a szociális ellátás) területén a leglátványosabb társadalmi anómiát az okozza, hogy a szolgáltatásra rászorultaktól (a leggyengébb ellenállásra képesektől) a korábbiakban nyújtott szolgáltatásokat elvonják, hogy az elégtelen hozzájárulást fizető középosztály juttatásait valamennyire fenntarthassák. A legszegényebbek így óhatatlanul az uralkodó normákkal ellentétesen viselkednek, egy részük rendzavarónak minősül, s nemhogy a szociális gondok orvoslására, de még rendészeti kezelésükre sem marad pénz, legfeljebb erőszak.⁷²⁶

Tagadhatatlan, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatásához több évtized és több generáció kell. Ezt mutatja az afro-amerikaiak példája is, akik körében az életszínvonal még mindig alacsonyabb, a munkanélküliség még mindig magasabb. A bűnözés és a drogfogyasztás szintén átható az amerikai feketék körében, noha a faji megkülönböztetés alkotmányos és intézményi lebontása több mint negyven évvel ezelőtt megtörtént. Akerlof és Shiller szerint ennek az a magyarázata, hogy a szegénység megszüntetése nem csupán gazdasági vagy éppen pedagógiai feladat. A hátrányos helyzetű kisebbségek a versenyfutásban nem az alapvonalról, hanem az alapvonal mögül indulnak. Küzdenek a többségi társadalom részéről megnyilvánuló előítéletek ellen, de „fogva tartják őket saját frusztrációik, gyengeségeik is, mert az évtizedek-évszázadok alatt a megkülönböztetés, a rossz bánásmód, a diszkrimináció miatt kialakult antiszociális viselkedésminták, görcsök és mindenfajta kényszerek bennük tovább működnek, mert ezek a viselkedési minták apáról fiúra öröklődnek, és

⁷²⁴ Darvas, Á. – Tausz, K. : A gyermekek szegénysége. Szociológiai Szemle 2002/4.sz. 95–120. old.

⁷²⁵ Dögei, I. – Ferge, Zs.: A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe. Esély 2002/4. sz. 40-72.o.

⁷²⁶ Sajó, A: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 7-8. szám 2008. július-augusztus 690-711.o. URL: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf

belsővé válnak”.⁷²⁷ Tény, hogy a faji diszkrimináció megszüntetése és azt eltelt időszak gazdasági fejlődése nyomán az Egyesült Államokban létrejött egy valódi afro-amerikai középosztály, amely jelenleg is az USA elnökét adja. Akerlof és Shiller ennek ellenére a pozitív diszkrimináció fenntartása mellett érvelnek, mert enélkül a kisebbségi szegénység leküzdhetetlen.⁷²⁸ Természetesen sokszor érezheti a szociális szakma, hogy a Danaidák feneketlen kútjába hordja a vizet. Az amerikai gettóból például kiköltöztek a középosztályosodás útján megindult fekete családok, de helyükre jöttek a latinok, s a problémák nem kerültek közelebb a megoldáshoz.

Magyarországon a társadalom alsó harmada szegénységben él, ennek az alsó harmadnak az alsó harmada pedig mély és reménytelen szegénységben, beszorulva a nagyvárosok lakótelepeire, vagy vegetálva az ország szegényebb régióinak kilátástalansággal küzdő szegregált kistélepléseiben. Nincs ez másként más országokban sem, és a strukturális és a társadalmi szegregáció kölcsönös kapcsolatban vannak egymással. A lakókörnyezeti feltételek a társadalmi-gazdasági pozíciót is meghatározzák: az Egyesült Királyságban az etnikai kisebbségek 70%-a az ország leginkább deprivált 88 területén él, illetve a legrosszabb lakhatási körülményeket jelentő belsővárosi övezetekben koncentrálódnak.⁷²⁹ Más szavakkal: az egyenlőtlenség elkülönülést eredményez, az elkülönülés pedig önmaga is gerjeszti az egyenlőtlenséget mivel fenntartja az eltérő életesélyeket és életmódokat, s ezek azután sztereotípiákká válva élnek és hatnak tovább. Ahogy Ferge mondja, „minden tagolt társadalomban van lent és fent — de nem mindig épülnek falak, nem mindig nehéz a csoportok közötti „közlekedés” a szó tényleges vagy átvitt értelmében. [...] A szegregálás definíció szerint az erősebb csoportok gyengébbek felett gyakorolt kényszere. Így nemcsak egyenlőtlenséget jelent. A piramis aljára szorított csoportoknak a többiekénél sokkal kevesebb szabadságuk van például abban, hogy saját maguk válasszák meg vagy alakítsák ki helyüket a társadalomban, vagy, hogy saját sorsukról döntsenek. A csoportok közötti „általános” szolidaritást az emelkedő falak szinte definíciószerűen kizárják. [...] Szegregált társadalomban meglehetősen gyakori, hogy a legalacsonyabb státusú csoport már olyan lent van, hogy szinte a társadalmon kívülre, peremre kerül”.⁷³⁰

Olyannyira mélyre – folytatom a gondolatsort –, hogy teljességgel lehetetlen bármilyen párbeszéd megkezdése. Viszont **megnyílik egy új értelmezési keret, a biztonság hangsúlyozásával**, s a „veszélyes társadalmi osztály/réteg” megjelenése szinte magától értetődően hívja elő a kontrolleszközök alkalmazását. A legelső osztály címkéjét először Gunnar Myrdal alkalmazta 1962-

⁷²⁷ Interjú Felcsúti Péterrel („Én nem akarnék beszólni innen senkinek”) Élet és Irodalom, LV. évfolyam 17. szám, 2011. április 29.

⁷²⁸ Akerlof, G. A. – Shiller, R.J.: *Animal Spirits*. Avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban, Corvina Kiadó, Budapest, 2011. pp. 266.

⁷²⁹ Denham, J.: *Building Cohesive Communities: A Report of the Ministerial Group on Public Order & Community Cohesion* (Home Office, 2001)

⁷³⁰ Ferge, Zs: *Variációk a társadalmi integráció témájára*, URL: www.fsze.hu/szociologia/szszda/ferge_varaciok.pdf

ben megjelent könyvében,⁷³¹ amelyben egy alapvetően okonómiai szemléletű definíciót dolgozott ki, amely azokat a munkanélküli, alul-foglalkoztatott vagy foglalkoztathatatlan(nak ítélt) személyeket írja le, akik kiszorultak a posztindusztriális gazdaságból. Myrdal felfogását azután Wilson⁷³² szociológiai definíciója fejlesztette tovább, mely szerint a gazdaság vérkeringéséből kiszorítottak területileg is együvé sodródnak, társadalmilag elszigetelődnek, és nem kapcsolódnak a „felettük lévő” társadalomhoz és gazdasághoz.

Gans elemzése az érdemtelenek 15 olyan gazdasági, szociális, érzelmi, kulturális, vallási és politikai funkcióját azonosítja, amelynek funkciója van társadalom működésében.⁷³³ Az érdemtelen szegények olyan szocio-emocionális és politikai „átviteli” funkciót töltenek be, amelynek a politikai elit közvetett hasznélvezője. **Az „érdemtelen szegénység” sok funkciója pozitív szerepet játszik a társadalom működésének fenntartásában:** elfogyasztják azokat a javakat, melyeket más nem fogyasztana el, elvégzik az olyan munkákat, amiket más nem végezne el, ők egyes közösségi foglalkozások (rendőrség, oktatás, szociális munka) kliensei, de a szegénységtől való félelem javítja a középosztály munkamorálját is. Az érdemtelen szegények mindig kéznél vannak, ha a „népharag” és a közmegítélés számára céltábla szükségeltetik. Az érdemtelen szegényekre általában is kivetíthető a társadalmi berendezkedéssel való elégedetlenség. A „csaló segélyezett”, aki tetemes összegű jóléti segélyt összeszedve fényűzően él, s esze ágában sincs dolgozni, igen erős érzelmi hatású kép, amely újra és újra felbukkan az amerikaiak fejében, különösen a nehéz gazdasági időszakokban – mondja Gans. A jóléti segélyek mellett fényűzően élő csaló fantomképét a tények nehezen tudják elhomályosítani, mivel ez a kép segít a munkájukkal vagy keresetükkel elégedetlen emberek elégedetlenségüket a szegényekre kivetíteni. Az érdemtelen szegények közvetlen gazdasági funkciókat is ellátnak, mivel segítenek kielégíteni az illegális, mégis keresett javak iránti keresletet. A szesztilalom idején a prohibíció szabályainak áthágásával, a drogkereskedelemmel, a fegyverkereskedelemmel, a prostitúcióval. Cook szerint a gazdagok háromféleképpen is hasznot húznak a szegénység létezéséből: kevesebbet fizetnek, mint amennyit az állampolgári tehermegosztás szerint fizetniük kellene; kevesebbet követelnek tőlük, mint amennyit megkövetelnek a szegényebb csoportoktól; nem részesülnek erkölcsi rosszállásban, ami csak a szegények számára van fenntartva, amikor nem teljesítik állampolgári kötelességeiket. A pénzügyi és jóléti politika aránytalanul nagyobb figyelmet szentel a társadalom alján élő csoportoknak, mint a felső régióinak, akik nem teljesítik kötelességüket.⁷³⁴

A kutatások azt jelzik, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet és a bűnelkövetés közötti kapcsolat nem olyan szoros, mint az a vezető elméleti teóriák gondolják. A társadalmi-gazdasági helyzet

⁷³¹ Myrdal, G.: Challenge to Affluence, New York, Pantheon Books, 1962.

⁷³² Wilson, W.J.: The Truly Disadvantaged: The Inner City, The Underclass and Public Policy. Chicago, University of Chicago Press, 1987.

⁷³³ Gans, H.J.: Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – Avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában. Esély 1992/3.sz. 3-17.o.

⁷³⁴ Cook, D.: Criminal and social justice. Sage Publication, London, 2006, p.12.

önmagában **nem vezet bűnelkövetéshez**, sokkal inkább azok a gazdasági problémák, amelyek a **társadalmi-gazdasági helyzettel együtt járnak, ezek terelnek el a bűnelkövetéshez**. E problémák nem önmagukban okozzák a bűnelkövetést, hanem a mellettük és általuk megjelenő életmódváltozás, a pénzhány, és az áruk és szolgáltatások megvételére való képtelenség. Agnew és munkatársai amellet érvelnek, hogy (a) a gazdasági problémák és a bűnelkövetés közötti kapcsolat nem lineáris, olyannyira, hogy csak a komoly gazdasági problémák megtapasztalása kapcsolódik össze a magasabb gyakoriságú bűnelkövetéssel, és (b) a kapcsolat a társadalmi-gazdasági helyzet és a gazdasági problémák között csekély mértékű.⁷³⁵

Tagadhatatlan, hogy az elmúlt két évtizedben a társadalom rosszabb helyzetű csoportjainál a társadalmi integráció rosszul működik. Habermas úgy látja, hogy az ún. „rendszerintegráció” nem elég az igazi integráltsághoz. A rendszer-integratív mechanizmusok nem pótolják a „csoport-identitások útján megvalósuló normatív integrációt”. „Hiszem – mondja –, hogy egy társadalom tagjai magukat a társadalomhoz tartozóként akarják megismerni és újra felismerni, és ennek a társadalomnak az ő egységüket szimbolikusan is meggyőző módon képviselnie kell.” A normatív vagy „szociális integráció” „normák és értékek útján” valósul meg, amelyeknek „bizonyos egyetértésen kell alapulniuk – ellenkező esetben a konfliktusok oly élesek lehetnek, hogy a társadalom szétrobbanásával fenyegetnek”.⁷³⁶

„A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében” c. kutatásban⁷³⁷ a fenti jellegzetességek feltárása miatt terjesztettem ki a felmérést az ügyészségi megkérdezettek csoportjára (N=512). A büntető igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek körében a kedvezőtlen társadalmi és élethelyzetekről alkotott vélemény különösen fontos lehet, hiszen a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatba kerülő bűnelkövetők jelentős része hátrányos helyzetű. **A kutatással arra kerestem a választ, hogy milyen tényezőkkel függ össze, hogy az emberek mit gondolnak a jogkövetésről, az erkölcsi szabályok orientáló tartalmáról és ez összefüggésben van-e az általuk vallott életszemlélettel.** A szegénységgel kapcsolatos kérdésnél a kérdőív válaszlehetőségeit úgy állítottam össze, hogy abban szubjektív és objektív körülmények egyaránt megjelenjenek. Úgy tűnik, hogy az ügyészségi megkérdezettek inkább „belenyugvó”, az adott helyzetet elfogadó álláspontot képviselnek a kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatosan. Erre utal, hogy igen nagy százalékban gondolják úgy, hogy a szegénység megtapasztalása szükségszerű velejárója a modern társadalmaknak. A lakossági mintánál (N=1200) azonban érdemes felfigyelni arra, hogy a megkérdezettek körében viszonylag magas a „fatalista” válaszok megoszlása, akik úgy gondolják, hogy a szegények mellől

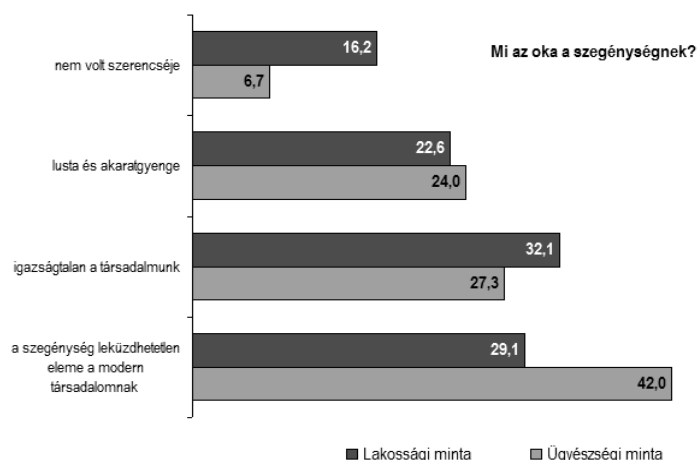
⁷³⁵ Robert Agnew - Shelley Keith Matthews - Jacob Bucher - Adria N. Welcher - Corey Keyes: Socioeconomic Status, Economic Problems, and Delinquency, Youth Society December 2008 vol. 40 no. 2, p. 159-181

⁷³⁶ Ferge, Zs: Variációk a társadalmi integráció témájára,

URL: www.fszek.hu/szociologia/szszda/ferge_varaciok.pdf; Papp, Zs.: Konszenzus és kihívás. Kossuth Könyvkiadó, 1985. 298—298. o.

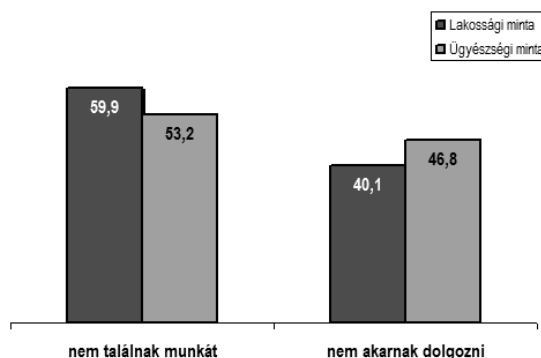
⁷³⁷ Lásd: Kerecsi, K.: A közvélemény és a szakemberek id mű.

egyszerűen elpártolt a szerencse. Ugyanakkor az is látható, hogy mindkét minta válaszolóinak majdnem negyede egyéni tényezőre vezeti vissza a szegénység kialakulásának eredőit.

A munkanélküliség a kedvezőtlen társadalmi helyzet eklatáns kifejeződése, és rontja az integráció lehetőségét. A megkérdezetteknek a munkanélküliség helyzetébe került személyekkel kapcsolatos véleménye jól jelzi, hogy miként vélekednek a „rossz helyzeteket” előidéző okokról. A lakossági minta válaszaiból úgy tűnik, hogy toleránsabbak a munkanélküliekkel szemben, nagyobb arányban gondolják úgy, hogy e helyzetet objektív okok idézik elő.

Miért nem dolgoznak a munkanélküliek? (%)

A posztoszocialista átalakulás morális megzavarodottságot idézett elő. A tisztességtelenség és bizalmatlanság problémái állandóan benne vannak a levegőben – mondja Kornai a „Tisztesség és bizalom: elmélet és gyakorlat a posztoszocialista átmenet fényében” c. projekt egyik vezetőjeként.⁷³⁸ Csepeli és munkatársai által végzett kutatás eredményei azt mutatják, hogy a rendszerváltó

⁷³⁸ Lásd: Kornai, K. – Rothstein, B. – Rose-Ackerman, S. (eds): Tisztesség és bizalom a posztoszocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a posztoszocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005.

országokban a meritokratikus értékek elfogadottsága – noha ez képezi a kapitalista társadalmi formáció alapját – igen alacsony.⁷³⁹ 2009-ben még mindig ezt tapasztalta a TÁRKI vizsgálat, amelynek eredményei szerint az EU-ban Magyarországon a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik szerint a végzettség fontos, miközben a legmagasabb azoké, akik szerint az érvényesülés titka az, ha az ember jó családba születik. A megkérdezettek 82%-a szerint Magyarországon nem lehet tisztességesen meggazdagodni, és 75% úgy gondolja, hogy aki vinni akarja valamire, annak át kell hágnia egyes szabályokat.⁷⁴⁰ A rendszerváltó országok polgárainak gondolkodásában a „piac küzdőtérként jelenik meg, ahol egyfelől az egyéni erőfeszítés és a személyes érdem, másfelől külső tényezők harcolnak egymás ellen, és ahol az egyén képviseli a pozitív értékeket, szemben a külső és igazságtalan (vagy legalábbis nem tisztességes) viszonyokkal. Ebből a nézőpontból a gazdaságot és a társadalmat áthatja a megbízhatatlanság, a becstelenség, az érdemtelen siker és a gátlástalanság, miközben a hétköznapi ember munkáját és teljesítményét nem érdeme szerint értékelik vagy kompenzálják. Az emberek azt gondolják, hogy akik gazdagok, azok nem a munkájuk miatt lettek azok, hanem az igazságtalan gazdasági és társadalmi körülmények miatt. [...] Miközben a piaci viszonyok intézményi keretei és feltételei páratlan gyorsasággal és sikerrel épültek ki Kelet-Európában, a folyamat a lelkekben nem megnyugvást, hanem inkább diszharmóniát okozott [...] a gazdasági átalakulás sikere nemcsak a gazdaság belső erőforrásain és teljesítőképeségén, hanem legalább annyira a társadalom-lélektani tényezőkön is múlik”.⁷⁴¹ A szociálpszichológusok azt mondják, hogy a társadalmi viselkedést két alapmotívum befolyásolja: (1) a környezeti hatások és (2) a társadalmi értékek. A társadalom értékstruktúrájával kapcsolatos TÁRKI vizsgálat azt mutatja, hogy a magyar társadalom mentalitása és értékstruktúrája keleties, szomszédainknál zártabb. Rendkívüli a bizalomhiány, és az egyenlőtlenségek, és általában a verseny végletes elutasítása jellemző. Az embereket a korrupcióhoz való viszony felemás megítélése, és az állammal szembeni túlzott elvárások jellemzik.⁷⁴²

A fenti idézetek pontos helyzetképet adnak napjaink Magyarországról. Nem biztató kezdet a párbeszéd elindításához, de éppen ezek a kutatási eredmények jelzik azt, hogy nincs más út a társadalmi béke eléréséhez, mint a párbeszéd megkezdése...

Úgy tűnik azonban, mintha egy másik úton indultunk volna el. Egyre gyakrabban hallani a zéró tolerancia frazeológiáját, amelyet a politikusok használnak, ha elszántságukat és kérlelhetetlenségüket akarják igazolni a bűnözőkkel szemben, és jelezni keményvonalas álláspontjukat a közvélemény

⁷³⁹ Csepeli, Gy.- Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I. (2005): Sikervakság: szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. In: Kornai, K. – Rothstein, B. – Rose-Ackerman, S. (eds): Tisztesség és bizalom... id mű, 227-256.o.

⁷⁴⁰ Tóth István Gy.: Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában, TÁRKI, Budapest, 2009.

⁷⁴¹ Csepeli, Gy.- Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I.: Sikervakság: szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. In: Kornai, K. – Rothstein, B. – Rose-Ackerman, S. (eds): Tisztesség és bizalom a poszt szocializmus átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a poszt szocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005., 227-256.o.

⁷⁴² Tóth István Gy.: Bizalomhiány, normazavarok... id mű.

számára. Ez a megközelítés szerte a világon szavazatokat hoz a választásokon. A közbeszédben való térhódítása azonban még nem ad választ arra, hogy az elképzelés miért vált olyan népszerűvé. Arra sem ad választ, hogy miért éppen a kilencvenes évek közepe-végétől kezdődően terjedt el. A magyarázat – mondja Ismaili – abban van, és ez alapozza meg a zero tolerancia népszerűségét is, hogy számos olyan feszültséget szimbolizál, és számos olyan aggodalmat juttat kifejezésre, amelyek a késő-modern társadalmat jellemzik.⁷⁴³ Ezek az aggodalmak jelennek meg a “rendteremtésre” irányuló politikában, a hatalomnak a marginális társadalmi csoportokhoz való egyre korlátozóbb eszközöket alkalmazó viszonyában és abban, hogy a közvélemény nagymértékű toleranciával szemléli mindkét fejlődési folyamatot.

Könnyen megeshet, hogy a gyakorlatban a zéró tolerancia eszközrendszere konkurál a helyreállító igazságszolgáltatási módszerekkel. A biztonsági eszközök alkalmazásával ugyanis egyre nagyobb területet fednek le a magán biztonsági szolgáltatások, melynek eredményeként egyre nagyobb felületen érintkezik egymással a köz- és a magánbiztonság. A hazai biztonságipar meghatározó részét adja már a privát szektor. A nagyvárosi helyek, a bevásárlóközpontok védelmével, a lakóparkok őrzésével a hazai biztonságipar szereplői a szolgáltatást megfizetni tudó és hajlandó kedvezőbb helyzetben lévő társadalmi csoportoknak nyújtanak szolgáltatást. Nem szabad megfeledkeznünk azonban a kedvezőtlenebb helyzetű társadalmi csoportokról sem. Ők nem, mint szolgáltatást igénybevevők, hanem mint ellenőrizendő célcsoport adnak feladatot a biztonsági cégeknek, legtöbbször önkormányzati megbízás alapján. Gondoljunk csak Miskolc Avás lakótelepén járőröző biztonsági cég megbízására, a belvárosi „felügyelt” zónák meghatározására. Hasonló példa a Dzsumbuj telepen a folyamatos kilakoltatás következtében megürült lakások lezárása után a biztonsági cégnek adott önkormányzat megbízás az önkényes lakásfoglalók „visszaszivárgásának” megelőzésére. **Azaz a biztonsági őrök nem csupán a jó vagy jobb helyzetű társadalmi csoportok tagjait védelmezik, de felügyelik a kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoportok tagjait is.** Így válik a szegénység a totális kiszolgáltatottság állapotává. Hannah Arendt mutat rá a lényegre: „[A] szegénység több a nélkülözésnél, az állandó hiány és a heveny nyomor állapota, melynek gyalázata elembertelenítő erejében van; a szegénység alávaló, mert testük abszolút kényszerének szolgáltatja ki az embereket, vagyis a szükség azon abszolút kényszerének, melyet az emberek minden spekulációtól függetlenül, legbensőbb tapasztalatukból ismernek”.⁷⁴⁴ A nyomor létezése önmagában is tagadja az emberi jogokat, korrodálja az állampolgárságot, mert a szegények nagyobb valószínűséggel szenvednek az áldozattá válástól, a mentális és fizikai betegségektől egyaránt, a munkanélküliségtől, az alacsony fizetéstől, és a kétségbeesés földrajzi határai között élnek.⁷⁴⁵ A „szabad polgári lét”-et aláássa az intézményes rasszizmus akár a 19. században fogalmazódott meg ’veszélyes osztály’-ként

⁷⁴³ Ismaili, K.: Explaining the cultural and symbolic resonance of zero tolerance in contemporary criminal justice, *Contemporary Justice Review*, Vol 6, Issue 3, 2003, p. 255-264

⁷⁴⁴ Arendt, H.: Múlt és jövő között, Osiris-Readers International, Budapest 1995, 181-203. Idézi: Vajda, M.: A szabadság maradáka, *Élet és Irodalom*, XLVII. évfolyam 51-52. szám, 2003. december 29.

⁷⁴⁵ Cook, D. (2006): *Criminal and social justice*, Pine Forge Press, pp. 212.

akár a 20. század második felében emlegették 'lét alatti osztály'-ként, a szegénységet és a szegényeket kriminogén tényezőnek gondolták, akik mind a jogra, mind a társadalmi rendre veszélyt jelentenek.

A magyarországi vizsgálatok folyamatosan azt mutatják, hogy szokatlanul nagy a különbség az össznépeség és a **gyerekek szegénységi** arányában: 2009-ben az össznépeség 15%-a, a gyerekes családokban élőknek viszont 28%-a élt a jövedelmi szegénység fenti küszöbe alatt. Erős a gettósodás, és az etnikai alapú kirekesztés. Ma Magyarországon a gyerekek 13%-a (260.000 gyerek) olyan családban nevelkedik, ahol egy ember sem dolgozik. Ez nagyon súlyos kockázat későbbi életük szempontjából. Demográfiai szempontból és területi szempontból egyaránt azt látjuk, hogy még a nagy szegénységi kockázatot jelenő többgyermekes családok esetében is a budapestiek másfélszer jobb helyzetben vannak, mint a községekben élők. Tehát mondhatnánk úgy, hogy még a szegények is szegényebbek a községekben, mint a fővárosban.⁷⁴⁶ Egy 2008-as UNDP felmérés szerint a gazdagabb és jobb szociálpolitikai rendszerű országokban a deprivációs⁷⁴⁷ arány 2-15 százalék, Magyarországon 26%.⁷⁴⁸ Az EU tagországai között ennél rosszabb arányt csak Bulgáriában, Romániában, Lettországon és Litvániában mértek.⁷⁴⁹ A szegénység mértékét meg lehet ítélni abból is, hogy a családok a háztartási kiadásainak hány százalékát fordítják élelmiszervásárlásra. A felmérés szerint a megkérdezettek egyedül Csehországban fordították jövedelmük kevesebb, mint 50%-át élelmiszerekre. A többi országban ez az arány 52%-tól (Magyarország) 69%-ig (Bulgaria) terjedt.⁷⁵⁰

Akit a szükség szorít, az nem lehet szabad. A szegénység hétköznapijai bizony nem olyan emelkedett szépségűek, mint Andersen „A kis gyufaáruslány” meséje vagy Móricz „Hét krajcár” című novellája. A szegénység és a kiszolgáltatottság hétköznapijai szürkék és kilátástalanok.

5.3.2. ... a romák

Ha kriminológiai konferencián a migráció témaköréről a bevándorlás problémáiról hallok előadást, óhatatlanul a hazai roma problémák jutnak eszembe, akár a szociális gondokat, akár az iskolarendszer, a gyermekvédelem, vagy a börtönrendszer problémáit elemzi is az aktuális előadó. Tehát bármennyire is azt mutatják az Eurobarometer évente megismételt felmérései, hogy Magyarországon nincs probléma a bevándorlással, hiszen a magyar lakosok szinte nem találkoznak migránsokkal, nem szabad elhinni. A probléma ugyanis létezik itthon is, csak nem akarunk róla olyan kontextusban

⁷⁴⁶ Vukovich, G.: Igazságosság a számok tükrében, Polgári szemle: gazdasági és társadalmi folyóirat, 2007. (3. évf.) 2. sz.

⁷⁴⁷ Depriváltak azokat a családokat tekintik, amelyeknél a „fontosnak” tekintett javak és szolgáltatások (pl. van-e elég pénz legalább minden másnap húsételre, lakásrezsire, a lakás megfelelő fűtésére, évi egy hét nyaralásra, vagy van-e WC, mosógép, színes TV, telefon) körében egyidejűleg áll fenn 4 vagy több hiány.

⁷⁴⁸ UNDP (2003): Avoiding the Dependency Trap: the Roma in Central and Eastern Europe. United Nations Development Programs, Bratislava, p.40.

⁷⁴⁹ Ferge, Zs.: Az ÉB jelentés tanulságai. 2011. május 11-én az ÉB jelentés bemutatóján elhangzott előadás. URL: http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=category&download

⁷⁵⁰ UNDP (2003): Avoiding the Dependency Trap: the Roma in Central and Eastern Europe. United Nations Development Programs, Bratislava, p.40.

tudomást venni, hogy a Kárpát medencében a 15. századtól jelenlévő cigány népesség még mindig „bevándorló-típusú” problémáktól szenved. A többségi társadalom mindössze kétféle utat kínált számukra: a különállást és a marginalizációt, vagy a kényszerasszimilációt. „A cigányság egyszerre jelentkezett szegényügyként és rendészeti problémaként. Magyarországon a cigányság a 19. század folyamán kezdett el kilépni az etnikai és életmódbeli izolációból. Rövid ideig a cigányok is haszonélvezői voltak a kiegyezést követő gazdasági fellendülésnek, a gyári tömegcikkipar azonban hamarosan kiszorította háziipari foglalkozásaikat. Az 1893. évi népszámlálás mintegy 275 000 cigányt talált. [...] 88%-uk már letelepedett, a többség házban, 34% putrinegyedekben lakott, csak 8–12%-uk nomadizált. 10%-uk volt muzsikus, a többi napszámos, vándoriparos, kereskedő vagy foglalkozás nélküli. Gyermekük 70%-a nem járt iskolába. [...] 1945 szintén nem jelentett cezúrát a cigányság sorsában. A földosztásból való kimaradásuk következtében elzáródott az agráriumba való integrálódásuk további lehetősége, ezért a kádári kommunizmus ipari munkaerőként kívánta foglalkoztatni őket. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961 tavaszán határozatot hozott a cigányság szociális helyzetének megjavításáról, munkába állításáról, átneveléséről, illetve a többségi társadalom előítéleteinek csökkentéséről. A magyarországi cigányság modernizációja sem eléggé tartós, sem eléggé mélyreható nem volt ahhoz, hogy irreverzibilissé válhatott volna.”⁷⁵¹

Még azt sem tudjuk pontosan, hogy mekkora a roma népesség létszáma Magyarországon. Alapvetően 3 forrásra lehet támaszkodni: a népszámlálás és a mikrocenzus adataira, a romák körében végzett kutatások eredményeire és a kisebbségi választói névjegyzékre. Ez utóbbi szerint 106.000 személy regisztrálta magát 2006-ban. A census adatai alapján 1990-ben 142.683 főt, 2001-ben pedig 190.046 főt számlált a hazai roma népesség. Az első roma népszámlást 1893-ban ejtették meg, amikor a 15 milliós népesség 1,8%-a, azaz 280.000 volt a cigányok létszáma. Döntő többségük Erdélyben és a szlovák felföldön élt. Az ország jelenlegi határain belül 65.000 volt a létszámuk.⁷⁵² Az 1893-as adatok szerint a roma népesség 95%-a írástudatlan volt, és az iskoláskorú (6-14 éves) cigány gyerekek 70%-a soha nem járt iskolába.⁷⁵³ Az 1950-es évektől kezdődően az iskolába járással kapcsolatos helyzet javult. 1957/58-ban 28.000 roma gyerek járt iskolába, de 28%-ukat nem lehetett osztályozni a permanens hiányzás miatt. A többségük 1-2 osztály elvégzése után hullott ki az iskolarendszereből. 12%-uk jutott el a felső tagozatba, de 60%-uk csak a 6. osztályig. Mindössze 5%-uk fejezte be az általános iskolai tanulmányait.

A fentebb már említett 1961-es párthatározat után nagyobb figyelmet fordítottak a cigányok iskoláztatására, de a döntés következményeivel nem számoltak. A roma gyerekek ugyan hirtelen

⁷⁵¹ Póczik, Sz.: A roma kisebbség szociológiai problémái, Magyar Tudomány 2003/1.sz.; Mezey, B. – Tauber, I. (1980) A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdéseiről. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de L. Eötvös Nominatae. Tomus XXIII. Redigit: Com. Scient. Stud. Facult. ELTE ÁJK, Bp., 1980. 211-233.

⁷⁵² Kemény, I.: [Változó Világ 31.] URL: <http://www.c3.hu/~mester/T365/tux02238.htm>; Mészáros, Á. – Fóti, J.: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. Statisztikai Szemle 1996/11. sz. 909-910. l. ; Pomogyi, L.: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris-Századvég, Bp. 1995. 11. l.)

⁷⁵³ Kemény I.: [Változó Világ 31.] URL: <http://www.c3.hu/~mester/T365/tux02238.htm>

megjelentek az iskolarendszerben, de ez volt az az időszak is, amikor a roma/nem-roma konfliktusok elkezdődtek az iskolában. Megjelent ugyanis egy másik kultúra az iskola falai között úgy, hogy erre sem a tanárokat, sem magát a rendszert nem készítették fel. Ezzel együtt az 1970-80-as években a roma gyerekek elkezdtek iskolába járni, és az 1990-es évekbe vált teljessé a folyamat, bár ez nem jelenti azt, hogy minden roma kiskorú rendszeresen jár iskolába.

Az első reprezentatív roma felmérést Kemény István végezte 1971-ben.⁷⁵⁴ A 20-24 éves roma népesség 25%-a fejezte be az általános iskolai tanulmányait, és a roma népesség 39%-a volt írástudatlan a felmérés szerint. Az 1994-ben Havas Gábor, Kemény István és Kertesi Gábor által végzett felmérés adatai azt mutatták, hogy a cigánygyerekek aránya 3,6%-ról (1981) 10,6%-ra (1994) emelkedett a középiskolai rendszerben. Ez az időszak egyébként is létszámemelkedést hozott a középfokú oktatás rendszerében, azaz a romák kezdvezőtlen továbbtanulási aránya alapvetően nem változott. A kutatások azt mutatják, hogy egy nem-roma gyereknek hatszor nagyobb esélye van arra, hogy középfokú végzettséget szerezzen, mint egy roma fiatalnak.

A roma népesség létszáma többféleképpen becsülhető, s ahányféle besorolási rendszert alkalmazunk, annyiféle számadat lesz az eredmény. A Ladányi-Szelényi szerzőpáros az empirikus társadalomkutatás módszerei alapján háromféle besorolást említ:

- 1.) A megkérdezett etnikai önazonosítása, azaz ki tekinti magát romának;
- 2.) A romákkal vagy a roma kérdéssel foglalkozó szakemberek besorolása, azaz kit tekintenek romának az önkormányzati tisztviselők, a szociális munkások, nővérek, orvosok, stb.; és
- 3.) Kit tekintenek romának a kereskedelmi vagy tudományos célokat szolgáló kérdőíves felmérést végző kérdezőbiztosok?

A besorolás fontosságát jelzi, hogy az önmagát romaként meghatározók társadalmi helyzete számottevően különbözik azokétól, akiket a kérdezőbiztosok sorolnak a romák közé.⁷⁵⁵

A piaci átalakulás súlyos áldozatokat követelt az államszocialista országok lakosaitól, de az életszínvonal visszaesésének mértéke eltérő volt a rendszerváltó országokban, még a roma népesség esetében is. Ladányi-Szelényi Bulgáriában, Romániában és Magyarországon végzett kutatása szerint 1988-2000 között az életkörülmények számottevő romlása következett be mindhárom országban, a roma és nem roma népességben egyaránt. Bulgáriában a romák körében a szegénység mértéke⁷⁵⁶ 40%-ról 90%-ra ugrott, és még Magyarországon is, ahol a másik két országgal összevetve magasabb életszínvonalon éltek a romák, a szubjektív szegénység mértéke elérte az 50%-ot. Tény azonban az is, hogy Magyarországon a sok nagyon szegény roma mellett kirajzolódna egy viszonylag jó

⁷⁵⁴ Kemény, I. – Janky, B. – Lengyel, G.: A magyarországi cigányság, 1971-2003. Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, pp. 192.

⁷⁵⁵ Ladányi, J. (1996): Romák Közép-Kelet-Európában, Társadalmi Szemle, 4.sz.

⁷⁵⁶ Az említett kutatásban a szegénység szubjektív indikátoraival mérték a szegénység mértékét, az alábbi négy kérdés segítségével: - éheztek-e, tudtak-e elég húst enni, megfelelő volt-e a téli ruhájuk, és volt-e cipőjük.

körülmények között élő roma csoport körvonalai is.⁷⁵⁷ A szerzőpáros a roma szegénység társadalmi meghatározottságát 2,15 dolláros szegénységi küszöb figyelembevételével többváltozós statisztikai elemzéssel végezte. Az eredmények azt mutatják, hogy a strukturális változók és az országhatással való kontroll után a romák „még mindig kétszer-háromszor akkora valószínűséggel szegények, mint a nem romák. Az alacsony iskolázottság és a foglalkoztatási hátrányok is fontos összetevői a roma szegénységnek. A változók legkedvezőbb értékei esetén eltűnik a romák fennmaradó hátrányának még mintegy a fele. A fennmaradó részt azonban – írják a szerzők – még mindig nem lehet megmagyarázni, és ez az a hányad, amely részben vagy nagy részben az etnikai diszkriminációnak tulajdonítható”.⁷⁵⁸ A kirekesztettség lakóhelyi, munkaerő-piaci és iskarendszerből való kirekesztettség formájában jelenik meg, és a különböző kirekesztettségek összekapcsolódhatnak. Ladányi-Szelényi szerint az **„underclass” a strukturális kirekesztettség megjelenése és alapja a különböző kirekesztettségek speciális összekapcsolódási formája.**⁷⁵⁹ A cigány népesség **foglalkoztatottsági szintje kirívóan alacsony:** munkanélküliségi rátájuk három-ötszöröse, az egy keresőre jutó eltartottak aránya háromszorosa a nem cigány lakosságénak. A romák alacsony foglalkoztatásában meghatározó, hogy lényegesen képzetlenebbek az átlagpopulációnál, és jó részük a gazdaságilag elmaradott megyékben és a kis falvakban él.⁷⁶⁰ A **munkaerőpiacról** kiszakadók (tartósan munka nélkül levők és a már nem tanuló, még nem dolgozó fiatalok) hányada a cigányoknál – a legidősebbek kivételével – minden életkori csoportban jóval meghaladja az adott korosztályi átlagot.⁷⁶¹ Tragikus és beláthatatlan következményei lesznek annak, hogy egy-egy családban mára akár a harmadik nemzedék is felnő úgy, hogy nincs munkalehetősége.

A rendszerváltás kezdeti éveiben még a közbeszéd is, a politikai diskurzus is nagyjából egybemosta az életszínvonal csökkenésében testet öltő jövedelmi elszegényedés és az életformává szilárdult tartós mélyszegénység különböző válfajait, s azokat többé-kevésbé differenciáltan az átalakulás átmeneti jelenségekneként értelmezte – írja Szalai Júlia.⁷⁶² **Az elmúlt másfél évtizedben a mélyszegénység megkövesedett, etnikai jelenséggé szilárdult és bekövetkezett az etnikai gettósodás folyamata.** Elvált egymástól az egyenlőtlenségi problémaként felfogott **szegénység** és a társadalmi szakadáspontokra reflektáló **kirekesztés** diskurzusa, és a második csoportba tartozó leszakadók „egy másik Magyarországon laknak, mint többségi honfitársaik”.⁷⁶³ Ferge Zsuzsa szerint „... egyik **legfontosabb közös dolgunk ma az önfelelősség és a közfelelősség közti kapcsolat tisztázása**

⁷⁵⁷ Ladányi, J. – Szelényi, I.: A kirekesztettség változó formái, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 141.o.

⁷⁵⁸ Ladányi, J. – Szelényi, I.: A kirekesztettség... id mű 151.o.

⁷⁵⁹ Ladányi, J. – Szelényi, I.: A kirekesztettség ... id mű 158.o.

⁷⁶⁰ Jelentés a 2002 és 2010 közötti roma támogatások felülvizsgálatáról.

URL: http://www.romnet.hu/hirek/2011/06/06/jelentes_a_2002_es_2010_kozotti_roma_tamogatások_felulvizsgálatáról

⁷⁶¹ Jelentés a 2002... id mű

⁷⁶² Szalai, J.: Fórum. Fundamentum, 2009. 2. sz. 39.o.

⁷⁶³ Szalai, J.: Fórum. Fundamentum, 2009. 2. sz. 39.o.

lenne”.⁷⁶⁴ Mint írja „a magyar kapitalizmus első öt éve legalább másfél millió embert szorított ki abból a lehetőségből, hogy az új feltételek között tisztességes megélhetéshez jusson. Az első éveket követő évtized a veszteségeket nem enyhítette, a kirekesztési folyamatokat felerősítette.”⁷⁶⁵

A kirekesztettség állapota hozza magával a cigányellenességet és a különféle előítéletek felerősödését. Ma Magyarországon egyes kisebbségi és etnikai csoportokkal, és a mássággal kapcsolatos érzékenységeket sértő közbeszéd határai jelentősen kitolódtak. A „kimondhatóság” határainak kitolódását magam nem értékelem kedvező fejleményként, nem a szólásszabadság érvényesülésének, ellenkezőleg: egy mások (egyének, csoportok) helyzetével kapcsolatos társadalmi érzéketlenség és empátiahány jeleit látom ebben a jelenségben. Sokszor van a bántó beszéd mögött butaság, ismerethiány, vagy gyávaság és a „nagyhangúakkal” együtt-üvöltés bátorsága, de sokszor egyszerűen csak a hatalom közömbössége abban, hogy kiszolgáltatott társadalmi csoportok érdekében használja a rendelkezésére álló – adott esetben igazságszolgáltatási – eszközöket.

A kimondhatóság határainak szükséges szűkítése a közbeszédben, a „társadalmi józanság” megkövetelése minden állampolgártól csak a politika által ösztönzött folyamat lehet. Hogy nagy szükség lenne a társadalmi párbeszéd elkezdésére a társadalmi feszültségek oldása érdekében, azt az előítélet-vizsgálatok eredményei különös hangsúllyal jelzik. Az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportja 2009 tavaszán a 18-30 éves generáció tagjai körében kérdőíves felmérést végzett a cigányellenességről és az antiszemitizmusról.⁷⁶⁶ A kutatási eredmények szerint, bár a fiatal generáció tagjait összességében kevésbé jellemzi a cigányokkal kapcsolatos előítéletes és kirekesztő gondolkodás, mint a felnőtt társadalom egészét, a cigányok elutasításával kapcsolatos kriminalitásra vonatkozó meghatározó attribútumot⁷⁶⁷ ugyanakkor a fiatal generációban is ugyanannyian fogadják el, mint az idősebbeknél. A cigány parazitizmus vádjára azonban kevesebben rezonálnak a fiatalok között, mint a társadalom egészében. A fiatalok 70%-a ugyan egyetértett azzal, hogy a cigánykérdés megoldása az egész társadalom felelőssége, bár ennek hátterében legalább olyan erős szerepet játszik a veszélyeztetettség érzése, mint a szolidaritás és felelősség, ugyanis a válaszolók kétharmada szerint a cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a többségi társadalom biztonságát.⁷⁶⁸ A fiatalok többségét alapvetően a cigányokkal szembeni negatív attitűdök jellemzik, és 3 jellemző csoportra oszthatók a válaszok alapján: (1) a militáns cigányellenes csoportra, akik úgy gondolják, hogy a hátrányos helyzetükért egyedül a cigányok tehetők felelőssé (47%); (2) a negatív sztereotípiákat elutasító csoport, amely a társadalmi reintegrációban látja a cigányprobléma megoldását (17%); és (3)

⁷⁶⁴ Ferge, Zs.: Verseny és emberi kapcsolatok. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Vásárhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009. 380.o.

⁷⁶⁵ Ferge, Zs.: Verseny és emberi kapcsolatok. In: Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára (szerk. Somlai – Surányi – Tardos – Vásárhelyi), Pallas Kiadó Kft, Budapest, 2009. 371.o.

⁷⁶⁶ Vásárhelyi, M.: Cigányellenesség és antiszemitizmus a huszonévesek körében. Élet és Irodalom, 2009. november 6. 17.o.

⁷⁶⁷ A cigányok elutasításával kapcsolatos két meghatározó attribútum: (1) kriminális, azaz „a cigányoknak a vérében van a bűnözésre való hajlam”, és (2) parazitizmus, azaz a cigányok a többségi társadalom élőködnek.

⁷⁶⁸ Vásárhelyi, M.: Cigányellenesség... id. mű. 17.o.

a köztes álláspontot képviselők, bár e csoport nézetei közelebb állnak a radikálisokéhoz, mint a liberális-demokratikus csoport nézeteihez. Feltűnő, hogy a fiatalok körében a szélsőségesen cigányellenesek legnagyobb arányban az érettségizettek és a főiskolai diplomások körében képviseltetik magukat. A kutató a jelenséget azzal magyarázza, hogy az ilyen végzettségű fiatalok a saját helyzetüket úgy ítélik meg, hogy „képzettségüknel lényegesen alacsonyabb helyet foglalnak el a munkamegosztás hierarchiájában, látványosan többen azonosulnak a rasszista, kirekesztő nézetekkel, ami azt is jelzi, hogy a státussal való elégedetlenség nagymértékben befolyásolja a fiatalok kisebbségekhez való viszonyát”.⁷⁶⁹ Ezt a megállapítást különösen abból a szempontból érdemes továbbgondolni, hogy a fiataalkori munkanélküliség kezelésére néhány évvel ezelőtt beindított „Mindenkít a felsőoktatásba” program csak akkor segíti a társadalom egészséges működését, ha hosszabb távon is képes végiggondolni egy-egy lépés következményeit. A hazai helyzetben, a fiatalok munkanélküliségének megelőzését az oktatási, illetve a felsőoktatás rendszerébe irányítással próbálták megoldani. Ez természetesen támogatandó elképzelés, de csak akkor, hogy a 10-20 évvel később életutakban is gondolkodni tud a kormányzat. Akkor – és ezt a helyzetet jelzik az említett kutatás adatai – amikor nem 14, vagy 18, hanem 23-25 évesen szembesül a diák azzal, hogy távolról sem olyanok a lehetőségei, mint amelyeket közép- vagy felsőfokú végzettségüként remélt, ez személyes elégedetlenséget szít. De ez csak az érem egyik oldala. A másik, amikor ezek a felsőoktatásból kirajzó diákok elfoglalják a munkaerőpiacon azokat az állásokat, amelyeket középiskolai végzettséggel is el lehet/ne végezni. Számomra ez a kutatási eredmény azt mutatja, hogy a társadalom számára „életveszély”, ha a szakemberek a politikusokra hagyják a szakmai kérdések eldöntését, és a politikus viszont „rövidlátó”, ha nem igényli a szakemberek támogatását.

A roma népesség a nem csupán a szegénység egyre mélyebb rétegeit tapasztalta meg a rendszerváltás óta, de a mindennapi diszkriminációval is szembesülniük kell. „A romák elleni diszkrimináció legsúlyosabb formája a halálos eredménnyel járó fizikai támadás. Bulgáriában, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és Szerbiában is dokumentáltak romák elleni fizikai támadást, vagy romák házainak felgyújtását. Ez a fajta erőszak nagyobb figyelmet kapott, mint a folyamatos, mindennapi diszkrimináció és kirekesztés, amelyet a romák naponta tapasztalnak az oktatás és az egészségügy rendszerében, mint ahogy az is jellemző, hogy a roma gyermekek aránytalanul nagy számban nevelődnek állami intézetekben és speciális tantervű oktatási egységekben.”⁷⁷⁰

John Pitts szerint – aki kisebbségi diákok helyzetét vizsgálta az angol, a francia és az olasz iskolarendszerben – a kisebbségi **diákok iskolai lemaradásában és problémáiban nem csak a saját tapasztalataik, hanem apáik és nagyapáik kedvezőtlen iskolai tapasztalatai is megjelennek.** (Amiben nagy igazság van, hiszen valószínűleg erre vezethető vissza, hogy ha a szülők nem tekintik értéknek a tudást, nem is ösztönzik a gyerekeiket a tanulásra – KK.) A kutatás eredményeire épülő

⁷⁶⁹ Vászárhelyi, M.: Cigányellenesség... id mű 17.o.

⁷⁷⁰ UNDP (2003): Avoiding the Dependency Trap: the Roma in Central and Eastern Europe. United Nations Development Programs, Bratislava

„Anderlecht Initiative” és ARCES Program a kisebbségi diákok iskolai előmenetelét és helyzetét a kisebbségi közösség felnőtt tagjainak bevonásával erősítette.⁷⁷¹ Melossi és Massa önbevallásra építő és a második generációs bevándorlók iskolai problémáit vizsgálta Olaszországban. A kutatás eredményei szerint a kisebbségi diákok rosszul teljesítenek az iskolában, ez kihat munkavállalási lehetőségeikre és integrációjukra. Későbbi problémáik a munkavállalás területén az iskolai rossz teljesítményből eredtek és nem az emigráns vagy kisebbségi létből.⁷⁷² A példák jelzik, hogy az iskolarendszer és a kisebbségek problémái nagyon hasonló gondokkal terheltek szerte az EU-ban.⁷⁷³

Szociálpszichológiai elméletek szerint a szociális identitás fejlődése, ezen belül az etnikai identitás alakulása az a folyamat, amely során az etnikai kisebbségi személy megérti és elfogadja, hogy az adott kisebbségi csoporthoz tartozik. Ez a tudatosodási folyamat fokozatosan alakul ki – a kezdeti reflektálatlan szakasztól kezdve a feltáró szakaszon át a beteljesült szakaszig – jellemzően a serdülőkor végére.⁷⁷⁴ Neményi kutatása azt jelzi, hogy a serdülő roma gyerekek többségének vágya a társadalmi integráció, közülük többeknek még annak árán is, hogy megtagadják roma hovatartozásukat. Ha roma identitásukat nem érné folyamatosan sérelem, ha nem tapasztalnának mind intézményes, mind személyes szinten elutasítást, kirekesztést, akkor inkább tudnának támaszkodni a roma közösség hagyományaira, a családi szocializáció útján nyújtott védelemre és biztonságra. Ha a roma hovatartozás nem jelentené egyúttal a társadalmi marginalizációt, a biztos szegénységet és kirekesztődést, akkor magabiztosabban, egészséges önértékeléssel készülhetnének romaként a felnőtt életre – írja a kutató.⁷⁷⁵ A szociális identitás kialakításában, megerősítésében, de akár lerombolásában is, **kiemelt szerepe van az iskolának**. Nem újdonság, hogy azoknak a társadalmi csoportoknak, amelyek közel vannak az adott kultúra alakítóihoz, könnyebb hozzájutni az **iskola szolgáltatásaihoz**, és azokat jól kamatoztatni saját jó helyzetük belső legitimálására, társadalmi-gazdasági nyereségek elérésére és pozícióik külsődleges megerősítésére. Az uralkodó kultúra iskolarendszere által megtestesített cél- és normarendszertől azonban még azok is távol lehetnek, akik névlegesen az adott kultúrához tartoznak ugyan, de a hozzá tartozó társadalmi struktúra aljára szorultak.⁷⁷⁶ A távolság még nagyobb, illetve más természetű, ha a gyerekek „egy másik, viszonylag zárt közösség kultúrájából érkeznek az iskolába, legyen az őshonos vagy újonnan megjelenő népcsoporté. És ha mindehhez olyan társadalmilag konstruált etnikai definíciót alkalmaz a társadalom a kisebbségre, amely rasszista

⁷⁷¹ Pitts, J.: *Reluctant Gangsters: The Changing Face of Youth Crime*, Willan Publishing (2008).

⁷⁷² Dario Melossi et Ester Massa, «Crimprev info n°30bis – The changing nature of the institutional and political framework of crime prevention in europe: the case of ethnicity and migration», CRIMPREV [En ligne], CRIMPREV programme, Crimprev Info, URL : <http://odel.irevues.inist.fr/crimprev/index.php?id=247>

⁷⁷³ Lásd részletesen: CRIMPREV „Assessing Deviance, Crime and Prevention in Europe” WP-6 "School as Scene of Social Cohesion and Crime Prevention" 2009. február 19-20, Brussels

⁷⁷⁴ Neményi, M.: Kisebbségi identitások vizsgálata a szociálpszichológiában. Roma származású gyerekek identitásstratégiái

URL: http://www.mtaki.hu/docs/080611_12/rovid/nemenyi_maria_kisebbségi_identitasok.pdf

⁷⁷⁵ Neményi, M.: Kisebbségi identitások... id mű

⁷⁷⁶ Ferge, Zs.: Egy nagy téma méltó összefoglalása - és továbbgondolása (Forray R. Katalin - Hegedüs T. András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai) In: Iskolakultúra 2004/2.sz.

előítéletekkel terhelt, akkor az iskola és a család/gyermekek közötti távolság szakadékká változik. A cigányság esetében mindhárom tényező szinte szétválaszthatatlanul van együtt. A távolság egyszerre adódik a történelmileg kialakult társadalmi peremlétből, az etnikai kultúra kisebbségi mivoltából és az ezt megbélyegzetté és egyben a határait képlékennyé tévő előítélet-rendszerből”.⁷⁷⁷

A roma gyerekek szegregációját a fogyatékkal élő gyerekek zömét szegregált oktatása teszi lehetővé, mivel ezek az intézmények arra is felhasználhatók, hogy ott oktassák a hátrányos helyzetű és alacsonyabb teljesítményt nyújtó roma gyerekeket. „A kisegítő iskolákban tanuló gyerekek későbbi integrációja nemcsak azért válik szinte lehetetlenné, mert az elsajátítandó tananyag nem azonos a kétféle intézményben, [...] hanem azért is, mert a gyermekek 14–16 évesen – túl későn – szembesülnek az érvényesüléshez elengedhetetlen integráció kihívásával, amikor a hátrányok már felhalmozódtak, és a két fél semmiféle tapasztalattal nem rendelkezik az egymáshoz való alkalmazkodás, a tolerancia és a befogadás terén.”⁷⁷⁸ Szalai Júlia vizsgálatai igazolják, hogy az általános iskola végére „az iskolai minősítés által közvetített kőkemény válaszfalak húzódnak a roma és nem roma fiatalok között: vágyaikban, elképzeléseikben más és más világokat építenek, amit csak visszaigazolnak és tovább erősítenek azok a vaskos tények, amelyek iskolai teljesítményeik eltérő értékelésében és továbbtanulási pályáik markáns szétválásában – röviden: a roma gyerekek szisztematikus intézményi leértékelésében – öltenek testet. Úgy is fogalmazhatunk, hogy erre az életkorra összeépül az objektív és a szubjektív valóság. Mélyen interiorizált kisebbségség és szerényebb fogott álmodozás a garanciái annak, hogy hang és zokszó nélkül tudomásul vétessék az élet realitása: ha valaki cigány, annak mindenből kevesebb dukál”.⁷⁷⁹

A kérdés az, hogy a roma kérdést általában és a roma gyerekek iskolai helyzetét különösen szociális, szegény-kérdésként vagy etnikai és kulturális kérdésként kell-e kezelni. Az 1960-as években a politika félt a cigányság kisebbségként való öntudatra ébredésétől, s a gyerekek oktatási hátrányait csak szociális deficitként tudta (nyíltan) kezelni – írja Ferge. Ugyanakkor a létező és homályban maradó előítéleteknek megfelelően engedte az elkülönült „felzárkóztató” csoportok-osztályok kialakítását, amelyek gyakran válnak mind a mai napig kisegítő osztállyá, megpecsételve ezzel az oda járók sorsát. A cigány gyermekek „másként” nevelődnek, de ebben a másságban annyi érték van, hogy azokat egy, azt a kultúrát értő iskolai képzés sokféle módon kiaknázhathatná, építhetne rá. A kihívás az iskola számára a kisebb gyerekeknél kisebb, a serdülőknél – akiknél a kamaszkor szinte hiányzik – sokkal nagyobb.⁷⁸⁰ Ezzel szemben egy 2002-ben végzett vizsgálat eredményei szerint az általános iskola befejezése után a roma gyerekek 15%-a nem folytatja tanulmányait, míg a továbbtanulók 57%-a szakképző intézménybe megy, és csak 20%-a tanul középiskolában. A roma fiataloknak mindössze

⁷⁷⁷ Ferge, Zs.: Egy nagy téma... id mű

⁷⁷⁸ Kende, A. – Neményi, M. (2005): A fogyatékosághoz vezető út In: Szalai J, Neményi M (eds.) Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai, Új Mandátum Kiadó, Budapest, pp. 584

⁷⁷⁹ Szalai, J. (2008): Széttartó jövőképek, ESELY 2. sz. pp. 26-47.

⁷⁸⁰ Ferge, Zs.: Egy nagy téma méltó... id mű; Forray R. K. – Hegedüs T. A. (2003): Cigányok, iskola, oktatáspolitikai. Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

2%-a tanul felsőoktatási intézményben. A becslések szerint 1999-ben a tanköteles korúak 11%-a volt roma, és napjainkban közelít a 20%-hoz.⁷⁸¹ Tudjuk, hogy a hátrányos helyzetű rétegek egyik legfőbb problémája az iskolarendszertől való korai távozás. Ennek megakadályozása érdekében néhány évvel ezelőtt 18 évre emelkedett a tankötelezettség korhatára, akadályozandó a korai lemorzsolódást. Az idén tavasszal napvilágot látott új közoktatási koncepció alapján a tankötelezettség korhatárának 16 évre történő leszállítását tervezik.

Az iskolarendszer szocializációs hiányosságai – és még számos egyéb ok – miatt a szegény és a roma fiatalok a foglalkoztatásra való esély teljes hiányával hagyják el az iskolarendszert. S innentől kezdve „maguk vannak”, **a roma és nem roma társadalmi csoportok életútjai ritkán keresztezik a továbbiakban egymást:** nem egy iskolába jártak/járnak, nem egy munkahelyen dolgoznak, nem azonos helyen vásárolnak, nem laknak azonos szomszédságban, így majdan megszülető gyermekeik sem ugyanazon a játszótéren hintáznak. Némileg leegyszerűsítve a helyzetet, egyetlen szintéren találkoznak: a büntető igazságszolgáltatás területén, ahol a büntető igazság „szolgáltatói” a kedvezőbb társadalmi csoportok tagjai közül, az „igénybevevők” pedig jellemzően a rosszabb helyzetű társadalmi csoportok tagjai közül kerülnek ki.

A roma közösségek életében, illetve a romák és a többségi társadalom kapcsolataiban jelentkező rendetlenség-tünetek túlmutatnak az állam által gerjesztett működési zavaron – írja Sajó András.⁷⁸² A teljesen esélytelen emberek életvitele a többiek számára eleve rendetlenségnek tűnik, a szegregáltak normái egyre élesebben fordulnak az uralkodó normák és még inkább az uralkodó normák képviselői – és saját maguk – ellen, ráadásul egy olyan környezetben, ahonnan a jóléti és rendfenntartó állam rég kivonult. „A szembenállás kölcsönösen ellenséges normasértésnek minősülő magatartásokat produkál, ami az immár kölcsönös előítéletességet fokozza, szinte kizárva a társadalmi kommunikációt olyan elkülönült csoportok közt, amelyek egyre inkább a felsőbbrendű-alsóbbrendű minősítés-párban határozzák meg magukat. A jelen viszonyok közt a szegregáció felszámolása a legsürgetőbb lépés, de még ennek előfeltétele, az antidiszkriminációs előírások érvényesítése sem sikeres. Ez az állam felelőssége – bár világos, hogy olyan közfelfogással szemben, mely a rasszizmus normalizálásával kacérkodik, a jog lehetőségei korlátozottak.”⁷⁸³

E „rendetlenség-tünetek” a többségi társadalom megközelítésében a „cigánybűnözés” címkét kapják, s ezzel a roma kérdés szociális, oktatási és foglalkoztatási probléma helyett közbiztonsági és kriminológiai problémaként értelmeződik. 2000-ben a felnőtt népesség 55 százaléka, 2005-ben pedig már 62 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy 'a bűnözési hajlam a romák vérében van'. Az "ország rosszabbik énjét képviselő Jobbik középpárttá válása azt jelzi, hogy szinte teljesen felbomlott a legitim közbeszédre és viselkedésre szóló társadalmi konszenzus.

⁷⁸¹ Jelentés a 2002... id mű

⁷⁸² Sajó, A: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. Közgazdasági Szemle, LV. évfolyam 7-8. szám 2008. július-augusztus 690-711.o. URL: epa.oszk.hu/00000/00017/00150/pdf/04.pdf

⁷⁸³ Sajó, A: Az állam működési... id mű

Másképpen fogalmazva: már a rasszizmus látszatát sem igen szükséges elkerülni.”⁷⁸⁴ A folyamat szociálpszichológiai természetével kapcsolatosan gazdag forrásanyagot találunk az előítélet, a kirekesztés, stb. témakörökkel foglalkozó szociológiai szakirodalomban. Egy kötet szerkesztése kapcsán⁷⁸⁵ szembesültünk azzal, hogy a kriminológia területén alig vannak összehasonlítható kutatási adataink Európában, és ez különösen igaz a kisebbségek által elkövetett bűncselekményekre. Keveset tudunk a hazai kisebbségi bűnözésről, ezért könnyű indulatokat gerjeszteni a „romabűnözésre” hivatkozva. A kriminális részvétel rizikótényezőinek rasszok szerinti vizsgálata az USA-ban azt mutatja, hogy az afro-amerikai és a fehér népesség mutatói a bűncselekmények többségénél 1,3:1 az afro-amerikai kisebbséghez tartozók javára, de ez a mutató még a rablásnál sem magasabb, mint 2:1-hez. Az az eltérés tehát, amelyet az ismertté vált bűnözés számadatai jeleznek az egyes kisebbségi csoportok felülreprezentáltságával kapcsolatosan, elsősorban az afro-amerikai és a fehér népesség részvételében tapasztalható különbségnek, és nem az egyéni bűnelkövetői gyakoriságnak tudható be. Fahrad Khosrokhavar két éven át végzett felméréseket a francia börtönökben fogvatartott kisebbségi személyek körében. A felmérés három börtönben, Île de France-ban (Párizsban és környékén), valamint az északi megyékben, 160 fogvatartott válasza alapján készült.⁷⁸⁶ A vizsgált börtönökben az iszlám volt a legelterjedtebb vallás: aránya 60–80% közötti. Nincsenek ugyan pontos statisztikai adatok, ám a rab nevéből, táplálkozási szokásaiból, valamint abból, hogy megtartja-e a ramadánt, viszonylag helytálló adatok voltak szerezhetők. A börtönökben tízszer több muzulmán van, mint más vallási csoporthoz tartozó személy, s leginkább külvárosi, tizennyolc és harmincöt év közötti életkorú férfiak a jellemzők a fogvatartottak körében.

A hazai kisebbségi bűnözéssel kapcsolatos időszerű kutatások hiánya miatt – amely a hazai adatvédelmi szabályozással is összefügg⁷⁸⁷ – igen kevés releváns adatunk van a jelenségről és hazai kisebbségekhez tartozó személyek bűnözési részvételéről és elkövetési intenzitásáról. Köztudott az is, hogy a fogvatartottak körében a népességarányukat meghaladó mértékben vannak cigány származású elítéltek. Huszár László vizsgálata szerint „a romaság – a definíciós és módszertani bizonytalanságoktól függetlenül – példátlan mértékben felülreprezentált a börtönnépességben. A (szakmai) köztudatban élő becslések azonban (60-80%) túlzónak bizonyultak. [...] A létező

⁷⁸⁴ Radó, P.: Roma gyerekek és az iskola 1: a közoktatás kudarcáról Online: <http://oktpolcafe.hu/roma-gyerekek-es-az-iskola-1-a-kozoktat-as-kudarc-arol-0015472>

⁷⁸⁵ A hivatkozott szerkesztés alatt álló kötet a Routledge Companion to European Criminology c. könyv, amelynek szerkesztőbizottsági tagjai: Prof Sophie Body-Gendrot, Director, Center for Urban Studies, Sorbonne, France; Prof René Levy, Director, CESDIP, Centre National de la Recherche Scientifique/CNRS, France; Prof Mike Hough, Director, Institute for Criminal Policy Research, King's College, London, UK; Prof Sonja Snacken, Free University of Brussels (VUB); Universiteit Gent, Belgium, és ötödik szerkesztőként, jómagam.

⁷⁸⁶ Idézi: Kiss, Zs.E.: Együttműködés vagy konfrontáció, Valóság 2006. évi 3. sz. 86-98.o.

⁷⁸⁷ A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LVIII. tv. két csoportban külön nevesíti a különleges, vagyis a szenzitív adatok körét. Ezek

a.) a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra, a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más meggyőződésre, és
b.) az egészségi állapotra, a kóros szenvedélyre, a szexuális életre valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adatok.

legkonzervatívabb becslés szerint is (amely szerint a cigányság létszáma országosan egymillió körül van, a börtönlakóknak pedig kb. harmada roma) a szabad és a rab romák közötti szorzó több mint háromszoros”.⁷⁸⁸ Ha lennének a jelenséggel kapcsolatos aktuális kutatásaink, akkor ennek a ténynek már önmagában is jelentősége lehetne a romák visszaesési intenzitásának vizsgálatánál. Az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) a Legfőbb Ügyészség kezdeményezésére 2008-ban az életfogytig tartó szabadságvesztést vizsgálta és az elkövetőket származásukról is megkérdezte. Az intézet kutatásából az derült ki, hogy a legbrutálisabb bűncselekmények elkövetői között arányaiban kevesebb a cigány, ugyanakkor náluk gyakoribb, hogy a deviáns, bűnözői karrier vége az emberölés, azaz hosszabb kriminális előélettel rendelkeznek. Ugyancsak e kutatás eredményei azt is jelzik, hogy családon belül elkövetett élet elleni cselekményeknél a romák ritkán szerepelnek: a családtag vagy rokon sérelmére elkövetett emberöléseket csupán 10 százalékban követték el roma elítéltek. A szoros családi kör, ahol apa, anya és gyermek él egy háztartásban a magyar családokra jellemzőbb, és ha egy ilyen családban a családfő rátámad egy családtagjára, nincs potenciális visszatartó erő, ami megfékezhetné. Ellenben a roma családokra jellemző a nagycsalád, ahol több generáció is együtt él, többen vannak, és így a gyilkosság megelőzésére nagyobb az esély, hiszen az elkövető felett nagyobb a kontroll – mondja Solt Ágnes.⁷⁸⁹

A kisebbségi csoportok felülreprezentáltsága a büntetés-végrehajtásban azonban nem csak hazai jelenség. Az adatok szerint Ausztráliában a 15 éven felüli népességben azok a bennszülöttek, akik munkanélküliek és az iskolai végzettségük is alacsony, azoknak 130-szor nagyobb az esélyük arra, hogy börtönbe kerüljenek, mint a többséghez tartozóknak. Nekünk azonban az ismertté vált elkövetők körében a cigány kisebbséghez tartozó személyek arányáról hivatalos adataink 1992. óta nincsenek, kutatási adataink pedig ritka kivételként akadnak e körben. Át kell értékelni az ezzel kapcsolatos gyakorlatot, hiszen az adatvédelmi érdek primátusa egyéb jogok érvényesülését akadályozza és számos kedvezőtlen következménnyel jár. **Töretlenebb tradíciójú országokban elképzelhetetlen, hogy a kisebbségek ügyeinek kezelésében a hazaihoz hasonlóan kis mértékben, vagy egyáltalán ne vegyenek részt az adott kisebbségi csoport tagjai** (jelen esetben roma szociális munkások, nevelőtisztek, pártfogó felügyelők, rendőrök, ügyészek, bírák, stb.) Miután az eljárás alá vont személyek meghatározó hányada cigány származású, **ezért minden lehetséges eszközzel támogatni kell a cigány származású szakemberek alkalmazását a kezelő rendszer intézményeiben.** Ennek hiányában e kisebbségi népcsoport tagjainak speciális szükségleteiről – ezirányú ismeretek, felkészültség hiányában – tudomást sem vesz a kezelőrendszer.

⁷⁸⁸ Huszár, L. (1999): Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. Belügyi Szemle 7-8.szám

⁷⁸⁹ Solt, A.: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata, Börtönügyi Szemle 2009/2.sz. pp. 77-98.; Antal, Sz. – Nagy, L.T. – Solt, Á.: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata, Országos Kriminológiai Intézet, Kriminológiai tanulmányok 46.k., Budapest, 2009. pp. 54-94.

Ebben az alfejezetben néhány olyan problémát tekintettem át, amelyek a romákkal kapcsolatos társadalmi párbeszéd sürgős megindításának szükségességét bizonyítják. A párbeszéd megkezdése azért is szükséges, mert változik az európai színtér, amely a kisebbségekkel/migránsokkal kapcsolatos politikát is befolyásolja, hiszen megszületett „A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig”.⁷⁹⁰ „A generációk között öröklődő szegénység megtörése, mely nem kezelhető csupán emberbaráti kötelezettségként, hiszen komoly gazdasági érdek is fűződik hozzá. Az Európában élő romák teljes körű integrációja olyan befektetés, amely egyszerre elkerülhetetlen és megtérülő: egy friss, a Világbank által végzett kutatás⁷⁹¹ szerint, abban az esetben, ha a romák foglalkoztatottsági rátája elérné a regionális átlagot, az a nemzeti GDP 4-6 százalékos növekedését eredményezné” – írja a magyar EU-elnökség honlapja.⁷⁹² Az uniós tagállamokban a roma integrációra vonatkozó célkitűzéseknek – a roma népesség nagyságával arányosan – négy fontos területet kell lefednie: az oktatáshoz való hozzáférést, a foglalkoztatást, az egészségügyi ellátást és a lakhatást. Mint Petőcz György írja „... a cigányok támogatása [...] valamennyiünknek ez az érdeke: az egész közösség alapvető érdekeiről van szó. Mert mindannyian nyerünk vele. [...] Karakteres liberális fellépés esetén talán elérhető, hogy a többség rájöjjön: a cigányság külön támogatása nincs ellentétben sem a saját érdekeivel, sem az igazságosságról alkotott fogalmaival.”⁷⁹³ Fel kell ismernünk, hogy a társadalmi béke megteremtéséhez pozitív ideák kelljenek és nem a rizikókontroll szükségességének kiábrándult racionalitása. Nem a közös utat erősíti, ha a szolidaritás nem az összetartozás pozitív érzésén, hanem a félelemben való osztozás negatív érzésén alapul.⁷⁹⁴ Tudnunk kell azt is, hogy az áldozattá válás érzésének általánossága annak ellenére vált áthatóvá, hogy a kutatási eredmények szerint a sértettek (és elkövetők) egyre erőteljesebben a nagyvárosok belsővárosi részeiben lakó kisebbségi csoportokra koncentrálnak.⁷⁹⁵

Álláspontom szerint a roma probléma oldására, kezelésére kellene használni a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit az iskolától, a helyi szomszédságon át az igazságszolgáltatás rendszeréig. A „társadalmi közösségi közvetítés” alkalmazására akkor van szükség, amikor a probléma áthatóvá válik és a népesség jelentős része érintett benne. Úgy vélem, hogy a roma kisebbség és a többség között fennálló problémák indokolják a társadalmi párbeszéd megindulását, hogy ne a szélsőjobboldali csoportok gárdáinak masírozása tűnjön egyetlen megoldásnak a problémák kezelésére. Úgy a kisebbség, mint a többség által érzett kiszolgáltatottság csak a szelíd viszálykezelés

⁷⁹⁰ Európai Bizottság, Brüsszel, 2011.4.5. COM(2011) 173 végleges URL:

http://www.eu2011.hu/files/bveu/documents/A_nemzeti_romaintegracios_strategiak_unios_keretrendszere_2020-ig.pdf

⁷⁹¹ The World Bank: Roma: Roma Inclusion in Central and Eastern Europe, 2010.,

URL: http://siteresources.worldbank.org/INTROMA/Resources/Policy_Note_Fact_Sheet.pdf

⁷⁹² URL: <http://www.eu2011.hu/hu/az-europai-romapolitika-kialakitasa>

⁷⁹³ Petőcz, Gy.: Olvassunk egy kis Hayeket! (Élet és Irodalom, nov. 24.)

⁷⁹⁴ van Swaaningen, R. (2000): Back to the “Iron Cage”: The Example of the Dutch Probation Service. In: Green, P. - Rutheford, A.(eds) (2000): Criminal Policy in Transition. Hart Publishing, Oxford-Portland., p.92.

⁷⁹⁵ Niskanen, W.A. (1994): Crime, Police, and Root Causes. Cato Policy Analysis. No.218. November. Cato Institute. <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-218.html>

módszereinek alkalmazásával vezethet el a társadalmi béke megteremtéséhez. Úgy vélem, hogy probléma kriminalizálása nem áll a többség érdekében sem, mert amit orvosolnunk kell, az a 20 éve tartó bizalomhiány és kiszolgáltatottság érzése. Az igazságos (vagy legalább: igazságosabb) társadalom megteremtésére a büntető igazságszolgáltatás rendszere pedig teljességgel alkalmatlan.

5.3.3. ... a fiatalok

A "társadalmi közösségi közvetítés" a problémával érintett társadalmi csoportokkal megkezdendő párbeszédet jelenti. Ezek között a részben társadalmi réteg, részben életkor szerinti társadalmi csoportok között átfedések vannak. Ennek eklatáns példája a fiatalok életkori csoportja, akik között "problémahordozóként" a kisebbségi fiatalok is megjelennek. A kisebbségi fiatalokkal kapcsolatos problémák – vagy inkább: azok a problémák, amelyeket a kisebbségi fiatalok viselkedése testesít meg – szerte Európában kiéleződtek. Goretti Horgan például észak-írországi kisebbségi fiatalokról írja: "jelentős részük olyan közösségekben nevelkedik, amelyet a nyomor és a konfliktusok tettek tönkre. Az iskola, ahol idejük nagy részét töltik, általában nem motiválja őket, és a kirekesztettség érzését növeli bennük. A segélyen élő családokban, minden tíz fiatalból egynek nincs befejezett iskolai végzettsége, és a jövőjük eléggé kopárnak ígérkezik. Nincs mit csodálkozni tehát azon, hogy közülük sokan szenvednek érzelmi és mentális problémáktól és sokuknál tapasztalható önkárosító magatartás".⁷⁹⁶ Mint Horgan írja "ezeknek a fiataloknak olyan kirekesztésben van részük, hogy néhányan még a saját közösségükben is 'kivülállónak' érzik magukat, és ez különösen veszélyes abban az észak-ír társadalomban, amelyben még mindig munkálnak konfliktusok".⁷⁹⁷

Szalai Júlia nyolcadik osztályos roma és nem roma fiatalok jövőképében a „szétesűszott történelmi időt” azonosítja: „... akár a foglalkozások jellegét, akár a választások indoklását tekintjük, a roma fiatalok fogalmazásaiból a hetvenes évek Magyarországnak világa reprodukálódik. Ha mások is a konkrét munkák, de olyanok, mint a nagyszülők, a szülők számára aranykort jelentő években voltak: szorgalommal, rendszerességgel és a szaktudásnak szóló megbecsültséggel tisztos pozíciót és biztos, kalkulálható megélhetést szavatolnak. A kísérletezés, az önmegvalósítás tere a munkán kívüli élet: a ki nem élt alkotói fantáziának a szabadidőben és a családi, baráti együttlétekben van a helye. Ugyanakkor a nem roma nyolcadikosok a körülöttük zajló és részben rájuk váró modernizáció szülöttei: a munkától korszerű ismereteket, nagyfokú kreativitást, a kísérletezés és a megmérettetés lehetőségét remélik, s ebbéli elképzeléseiket gyakorta kapcsolják össze az élet olyan nagy kalandjaival, mint amilyeneket a külföldi munkavállalás vagy egyenesen a más országban való letelepedés kínálhat”.⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ Goretti Horgan: The Making of an Outsider: Growing Up in Poverty in Northern Ireland, Youth Society June 2011 vol. 43 no. 2, p. 453-467

⁷⁹⁷ Goretti Horgan: The Making of an Outsider: Growing Up in Poverty in Northern Ireland, Youth Society June 2011 vol. 43 no. 2, p. 453-467

⁷⁹⁸ Szalai, J. (2008): Széttartó jövőképek, Esély 2. sz. pp. 26-47.

A gyakorlati szakemberek jól érzékelik a fiatalkorú bűnelkövető fiúk körében jellemző macho viselkedés-mintát, amelyet a filmek, a reklámok, a számítógépes játékok sugallnak. Találónan nevezi ezt a jelenséget Tony Jefferson⁷⁹⁹ „keményfiú-kontextus”-nak, utalva arra, hogy a fiatalkorú bűnelkövetők a saját maguk számára a hátrányos helyzet elemeit a keménység fogalmaiban értelmezik. Ez az értelmezési keret azért lehet olyan jellemző a – jellemzően deprivált – fiatal férfiakra, mert nincs valós társadalmi hatalmuk, hiszen képzetlenek és munkanélküliek, de egy olyan kultúrában élnek, amely a patriarchális hatalom értékeit közvetíti a számukra. Sophie Body-Gendrot⁸⁰⁰ francia fiatalkorú erőszakos bűnelkövetők vizsgálata alapján megállapította, hogy nem vezet egyenes út az enyhe súlyú jogsértésektől a maffia-jellegű és terrorista cselekmények elkövetéséig. Inkább a szocializációs hiányok rombolják a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettséget, és vezetnek a jogi előírások tiszteletének hiányához. Az iskolákban lefolytatott vizsgálatok eredményei azt jelzik, hogy a szegénység nem befolyásolja az ún. macho magatartás kialakulását, de a számítógépes játékok közül az olyan játékok, amelyeknél a mindenki más megsemmisítése a cél („beat them up games”), illetve az erőszakos média-műsorok preferálása mutat szoros összefüggést az erőszakos viselkedéssel.⁸⁰¹ Domokos Andrea⁸⁰² szerint a hétköznapi, illegitim erőszakos viselkedést (pitbull küzdelem, gyorsulási versenyek, stb.) azok tanúsítják, „akiknek a szemében az erőszak az érték”. Álláspontom szerint ezekben az esetekben inkább arról a hatalomról van szó, amely az erő alkalmazásával gyakorolható, jelen esetben egy közvetett eszközzel, a harci ebbel. A gyorsulási verseny esetében a hétköznapi erőszak e formája a versengés színtereinek korlátozottságát jelezheti. Hasonlóan a pénzhez és a tudáshoz, az erőszak is a hatalom egyik formája lehet, s számos fiatal számára a hatalom gyakorlásának semmilyen más formája nem adatott meg. Nem is beszélve arról, hogy nem csupán az tanulható meg, hogy hogyan lehet erőszakossá válni, de az erőszak köznapivá változtatása is, valamint annak a racionalizálása is, hogy hogyan lehet kibújni a másokkal szembeni erkölcsi kötelezettségek teljesítése alól.

Az akceleráció miatt egyre fiatalabb életkorban jelentkeznek a kamaszkori problémák, és ez nem teszi könnyebbé a kezelőrendszer kialakítását. Ezek a fiatalok életkorukból eredően, pszicho-szociális szempontból „átmeneti” állapotban vannak, sem testi, sem szellemi, sem személyiségfejlődésük nem befejezett. Bár Európában a fiatalkorúak “más” elbírálása – mint a pozitivista kriminológiai kutatások eredményeire épülő hagyomány – megkérdőjelezhetetlen érték, érzékelhető a hangsúlyeltolódás a kezelőrendszerben. Az 1970-es évekig a védelemmel és gondozással jellemezhető reakciókészlet az utóbbi két évtizedben egyre inkább a fiatalkorúak felelősségének szigorúbb erősítése és a fokozottabb felügyelet irányába mozdult el. Napjainkban a társadalom védelmének biztosítása érdekében a súlyos

⁷⁹⁹ Jefferson, T. (1996): „Gyere ki a hóra” Mike Tyson és a destruktív férfivágyak. Thalassa 1.sz. 77-94.o. Thalassa Alapítvány, Budapest. <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/96/1/06jeff.htm>

⁸⁰⁰ Sophie Body-Gendrot előadása a Nemzetközi Kriminológiai Társaság 2005. évi konferenciáján, Philadelphia, USA, 2005.

⁸⁰¹ Bakóczi, A. - Sárkány, I. (2001): Wroszak a bünözésben, BM Kiadó, Budapest

⁸⁰² Domokos, A. (2000): Az erőszakos bünözés, Hinnova Mo. Budapest, pp. 1-202

bűncselekményt, különösen az erőszakos cselekményt elkövető fiatalok egyre több országban a felnőttekével hasonló elbírálásban részesülnek. Az USA-ban állami és szövetségi törvények határozzák meg azokat a speciális körülményeket, amelyek fennállása esetén automatikusan a felnőtt korúak igazságszolgáltatási intézményei járnak el az ügyükben (pl. emberölés, erőszakos közöszörlés, fegyveres rablás elkövetése), illetve azokat a körülményeket, amelyek mellett lehetséges a fiatalok elkövető ügyének áttétele a felnőttkorúak hatóságához. A jelenlegi amerikai igazságszolgáltatási rendszer, azzal, hogy egyre kevésbé hajlandó különbséget tenni fiatalok és felnőtt kor között, egyszerűen megtagadja az életkori sajátosságok figyelembevételét a bűnelkövető fiataloktól, vagy, ahogy Aaron Kupchik fogalmazza: szimbolikusan tagadja a gyermeki státuszt.⁸⁰³

Bernard szerint a “keményen a bűnözéssel” szlogen nem új jelenség, az elmúlt 200 évben a szigorú és a liberális ciklus háromszor is váltotta egymást, de a megközelítések különbözősége kicsi, vagy semmilyen hatást nem gyakorolt a fiatalok bűnözés kezelésére.⁸⁰⁴ Bernard modelljében a liberális reformciklus akkor kezdődik, amikor az igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek és a közvélemény meg van győződve arról, hogy a fiatalok bűnözés kivételesen magas, és sok lehetőség van szigorú büntetés alkalmazására, de nagyon kevés a beilleszkedést segítő szelídebb kezelés a fiatalok bűnelkövetőknek. Ami azt is jelenti, hogy a nagyon szigorú büntetések és a “semmit nem csinálni” között lehet választani, ezért a meginduló reformok elkezdik kifejleszteni a nem-büntető alternatívákat. Egy idő múlva, az igazságszolgáltatási szakemberek és a közvélemény ezeket az enyhe jogkövetkezményeket kezdi hibáztatni a bűnözés magasnak észlelt gyakoriságáért. Ez az enyhe következmények alkalmazási lehetőségének szűkítéséhez és a szigorú következmények expanziójához vezet (represszív reform). Azután a ciklus kezdődik előlről, és a társadalom a punitivitás – permisszivitás csapdájában találja magát. Bernard szerint meg kell törni az ismétlődő ciklusok körét és egy kiegyensúlyozott, szélsőségektől mentes, de következetes kezelőrendszert kell kialakítani a fiatalok számára.

A fiatalokkal kapcsolatos problémák kezelhetetlenségénél a legtöbb országban a fiatalok által elkövetett bűncselekmények számának növekedésére hivatkoznak. Hollandiában például 1960 és 1980 között meredek emelkedés volt tapasztalható a fiatalok bűnözésben, amelyet az 1990-es évekig egy korlátozottabb növekedés követett. A növekedés főként a vagyon elleni bűncselekményeknél volt tapasztalható, ott is a csekély súlyú bűncselekmények körében. A jelenség valóban bosszantó, de nehezen tekinthető súlyosnak – mondták a szakemberek.⁸⁰⁵ A fiatalok magatartásváltozásának okai között ugyanis megtaláljuk az 1960-as évek gazdasági növekedését, az önkiszolgáló boltok elterjedését, az anyák növekvő arányú munkába állását és a fiatalok helyváltoztatási lehetőségeinek

⁸⁰³ Kupchik, A. (1999): Child as Offender, Child as Adult: The Classification of Juveniles Waived to Criminal Court, Conference Presentation, ASC Conference, Toronto.

⁸⁰⁴ Bernard, T.J.: The cycle of juvenile justice, Oxford University Press, 1992. pp. 195.

⁸⁰⁵ Junger-Tas, J. – Dünkler, F.: Reforming Juvenile Justice: European Perspectives. Chapter 13. In: J. Junger-Tas and F. Dünkler (eds.), Reforming Juvenile Justice, Springer Science, p. 216.

megnövekedését (motorral és robogóval), valamint az informális társadalmi kontroll kétségtelen csökkenését is. Gazdasági és társadalmi változások ösztökélték tehát a fiatalkorú bűnözés növekedését az európai országok többségében, és vezettek a bűnelkövető fiatalkorúakkal kapcsolatosan megnyilvánuló érdeklődés növekedéséhez, amelyet azután a rendőrség és a fiatalkorúak igazságszolgáltatásának megnövekedett aktivitása is jelzett. A nyugat-európai országok többségében ezeknek a folyamatoknak a kimenete a rendőrség által regisztrált adatok folyamatos növekedését eredményezte, mind a fiatalkorú, mind a fiatal felnőttek által elkövetett bűncselekmények körében, és a folyamat a mai napig tart.⁸⁰⁶

A rendőrségi adatok mellett két további mérőeszközzel is mérhető a bűnözés változása: (1) az áldozati megkérdezésekkel és az önbevallásra épülő vizsgálatokkal. Hollandiában például 1980 óta rendszeresen készítenek viktimizációs felméréseket. Ezért holland kriminológusok megvizsgálták a holland bűnözési trendeket 1980 és 2004 között, a 25 év alatt felvett lakossági megkérdezések és a rendőrségi statisztikák összehasonlító eredményeinek felhasználásával.⁸⁰⁷ A viktimizációs vizsgálatok a sértetté válás elterjedtségét és gyakoriságát mérik. Azzal kapcsolatosan is vannak információk, hogy a sértettek fordultak-e rendőrséghez a sértetté válás után, és a rendőrség formális eljárásban regisztrálta-e a feljelentést. A rendőrség által regisztrált növekedéssel szemben, az említett felmérés jelentős stabilitást (stagnálást) mutatott a sértetté válás adataiban, különösen az erőszakos bűncselekmények körében, mindemellett a vagyon elleni bűncselekmények nem hogy stagnáltak volna, de még csökkentek is. A szerzők szerint, ami magyarázatot igényel, az a rendőrségnek jelentett erőszakos cselekmények 20-ról 25%-ra növekedése. Hasonló bejelentési növekedést jelez Schwindt és munkatársai által Németországban lefolytatott vizsgálat. Ezt az mutatja, hogy a rendőrség által 1975 és 1998 között a regisztrált erőszakos bűncselekmények körében mért 128%-os növekedéssel szemben az „igazi” növekedés az erőszakos cselekményekben mindössze 24%-os volt. Ez a növekedés is abból eredt, hogy a fiatalok által elkövetett erőszakos bűncselekmények körébe számos olyan viselkedés is besorolható, amelyet korábban a fiatalok életével együttjáró normális jelenségnek tekintettek, később viszont a toleranciaküszöb megváltozott ezekkel a cselekményekkel kapcsolatosan. A fiatalkorúak bűnelkövetésével hasonló a helyzet, mert például egy iskolaudvaron történt verekedés is fejeződhet be a fiatalkorúak bíróságán. A második tényező, amelyre az elemzés felhívja a figyelmet az volt, hogy a rendőrségen egyre határozottabb készség mutatkozott arra, hogy a feljelentéseket bűncselekménnyel kapcsolatos, és eljárás megindítására alkalmas tényként kezeljék: a regisztrálási gyakoriság így 60%-ról 80%-ra emelkedett. A szerzők azt a következtetést vonták le, hogy bár a rendőrség által regisztrált

⁸⁰⁶ Josine Junger-Tas and Frieder Dünkel: Reforming Juvenile... id mű p. 216.

⁸⁰⁷ Goudriaan, H. - Wittebrood, K. - Nieuwbeerta, P. (2006): Neighbourhood Characteristics and Reporting Crime: Effects of Social Cohesion, Confidence in Police Effectiveness and Socio-Economic Disadvantage The British Journal of Criminology, Vol. 46, Issue 4, pp. 719-742, 2006

adatok az elmúlt 25 évben jelentős növekedésre utalnak, a viktimizációs trendek a sértetté válás folyamatos stabilitását igazolják.⁸⁰⁸

Tagadhatatlan, hogy megváltozott a világ, és a felnövekvő fiatal generációkon gyakorolt kisközösségi kontroll. Úgy gondolom, hogy egy gyermek felneveléséhez „több” kell, mint egy szülő (a gyermekek jelentős része ún. egyszülős háztartásban nevelkedik) és a fizetett szakemberek (óvónő, tanár, tanító, pedellus, stb.). Generációkkal ezelőtt a nagycsaládi környezet biztosította a kisközösségi kontrollt. A nukleáris család elterjedésével a szomszédsági környezet gyakorolt bizonyos fajta kisközösségi kontrollt, illetve nyújtott segítséget a szülő(k)nek a gyermek nevelésében. Napjainkban – feltehetően az individualizmus sajátos értelmezése miatt – mintha széleskörű megegyezés lenne abban, hogy a szomszédságban élő felnőttek nem vesznek részt a gyermekek nevelésében. Ebből két következtetés is adódik: (1) a szülők nagyon magukra vannak hagyva azzal a hatalmas feladattal, amit a gyermekeik felnevelése jelent, amikor megküzdnek a modern társadalom kihívásaival. (2) Ennek a helyzetnek van egy magától értetődő üzenete a fiatalok számára, azaz, hogy a viselkedésük nem fontos a közösség számára, azt csak a saját szülei (és az életükbe jog szerint beavatkozó fizetett szakemberek) ítélik meg és kontrollálhatják. Ez a helyzet egyrészt a bevonódástól való félelem miatt alakult ki. De jelzi azt is, hogy a közösség tagjai lemondtak állampolgári a felelősségük egy részéről, vagy csak egyszerűen hiányzik a kurázi belőlük a viselkedési sztenderdek betartatásához.

5.3.4. ... a migránsok

A European Social Survey felmérésben immár harmadszor kérdeztek rá a válaszadók migránsokkal kapcsolatos attitűdjeire. A kérdések részben a bevándorlók különböző csoportjainak az országba való befogadásáról, részben a bevándorlóknak az országra gyakorolt hatásáról szólnak.⁸⁰⁹ Mint Szanyi, az ESS eredményei alapján megállapítja, a magyar válaszadók eltérő módon kezelik a magyar nemzetiségű bevándorlókat, a „nem magyarokat”, és a „szegényebb országból érkezőket”. Mint az adatok jelzik, a magyar bevándorlókkal kapcsolatban a többség elfogadó ugyan, de megkérdezettek 49%-a még mindig kevesebb (32%) magyart engedne be, vagy senkit nem engedne be (17%). A magyar megkérdezettek a saját csoporttól távolodva egyre kevésbé hajlandók az országba való tekinteni a migránsokat. Az adatok egy nyelvében, mentalitásában és – amint azt a TÁRKI 2009-es értékvizsgálata mutatta – értékválasztásában bezárkózó ország képét mutatják Európa közepén a 21. század kezdetén. Ezek az attitűdminták egy olyan világot sugallnak, amely már soha nem jön vissza, ugyanis a globalizáció előtti világhoz visszatérni lehetetlen – még akkor is, ha eltekintünk attól, hogy egy 27 országot érintő közös szövetség tagjai vagyunk. Európa már most is nemzetközi méhkas. A nyugat-európai társadalmakat a nyolcvanas évek vége óta egyre intenzívebben foglalkoztatják a

⁸⁰⁸ Josine Junger-Tas and Frieder Dünel: Reforming Juvenile... id mű p. 216.

⁸⁰⁹ Szanyi, E.: Kelet-Európa, mint régió, In: Füstös L, Guba L, Szalma I (Szerk.) Társadalmi regiszter 2008/1, pp.215-226 (2008)

bevándorlásnak és a szervezett bűnözésnek a társadalmi és a gazdasági stabilitásra gyakorolt, illetve feltételezett hatásai. Nem csupán arról van szó, hogy ma mindannyian annak az érdekes kísérletnek vagyunk az alanyai és közreműködői, hogy miként lehet nemzetállami alapokon létrehozni az egységes gazdaságot és a multikulturális Európát. Mindkettőre látunk biztató és kevésbé biztató jeleket és példákat Európában.

Európában (eddig) a globalizáció gazdasági befolyásával számoltunk, illetve hatását éreztük is a 2008-as válság idején. A kulturális effektusok között viszont csak egyirányúan, a központnak a perifériákra gyakorolt befolyásában tudtunk gondolkodni. A migráció folyamata nagyon **határozottan konfrontálja a központot a perifériákról érkező kulturális hatásokkal**, erre azonban Európa még nem eléggé felkészült. Ennek – többek között – az is az oka, hogy e kulturális befolyás olyan vélt vagy valós biztonsági problémákkal kapcsolódik össze, mint az illegális bevándorlás vagy a terrorizmus veszélye. A folyamat végkifejletét nem látjuk, de a migráció európai problémái egyelőre nem a siker történetét írják...

Egy felmérés szerint az EU-15 tagállamokban a megkérdezettek 71%-a, az új tagállamokban megkérdezettek 68%-a véli úgy, hogy az EU-nak közös migrációs és menekültügyi politikát kell kialakítania az EU tagállamain kívülről érkezőkkel kapcsolatosan.⁸¹⁰ Mind több fejlett nyugati ország tette ki a „megtelt” táblát, s a stratégiai jelszó a 90-es évek közepén a „0 bevándorlás” kívánalma lett. Ugyanakkor, míg a „0 bevándorlás” még magyarázható gazdasági megfontolásokkal, a „0 menekült” ideológia már a demokratikus értékrend válságát jelzi – mondja Finszter.⁸¹¹ Melossi szerint az európai migráció a korábbiaktól eltérő jellegzetességgel bíró új szakaszába lépett. Az új európai munkásosztály kialakítása érdekében a befogadás, az alárendelés, a szubjektivitás kényszerével zajlik a „tagsági viszony” kialakítása a beérkezőkkel, és e folyamatok szoros és szükségszerű kísérőjelensége a kriminalizáció és a pönalizáció.⁸¹²

Napjainkban a migráció kapcsán **két, egymással szemben álló, elv érvényesülése küzd** Európában: 1.) „ha Rómába mész, viselkedj úgy, mint a rómaiak”, illetve 2.) minden ember másságának meg kell adni a kötelező tiszteletet. Az **asszimiláció** azonban nem lehet kívánalma annak az európai kultúrának, amely fontosnak tartja a véleménynyilvánítás szabadságát, és a másság tiszteletét. Az „**olvasztótégely**” viszont gazdasági értelemben sem lehet kitűzött cél, mert a nehezedő gazdasági feltételek között veszélyeztetni a jóléti állam eredményeinek megőrzését. Kétségtelen tény, hogy a multikulturalitás, mint cél alulértékelt azokat a problémákat, amelyek egy új csoportnak egy létező kultúrába történő befogadásával szükségszerűen együtt járnak. Különösen akkor, amikor a **'lineáris' migráció** (az óhaza végleges elhagyása) helyett egyre inkább a **'cirkuláris' migráció** a jellemző, és ez nehezíti az integrációt. A kutatási tapasztalatok szerint az első bevándorló generáció mindig igen jól

⁸¹⁰ Eurobarometer, 2004.

⁸¹¹ Finszter, G.: Jogi válaszok a migráció jelenségére. Kézirat, Budapest, 2003.

⁸¹² Melossi D. (2003): 'In a Peaceful Life': Migration and the Crime of Modernity in Europe/Italy. Punishment & Society, vol.5, no.4. pp. 371-397

megkülönböztethető a befogadó ország népességében, mind gazdasági, mind szociális, mind kulturális szempontból, de vannak olyan csoportok, amelyeknél az integrálódás lassú, vagy meg sem történik, és több generáción keresztül olyan szegregált körülmények között élnek, amelyet a szegénység, a munkanélküliség, az alkohol- és drogfogyasztás, valamint a bűnözés jellemez. Ez a helyzet az algériaiak és a marokkóiak bizonyos csoportjaival Franciaországban, a törökökkel és a marokkóiakkal Hollandiában, az indiaiakkal Angliában és a feketékkel az USA-ban.⁸¹³ Ezek azok az etnikai csoportok, amelyek a börtönnépességben is felülreprezentáltak. A nehézséget azonban az okozza, hogy **egy kulturálisan sokszínű társadalomban a bűnelkövetők csoportja kulturálisan meglehetősen „egyszínűvé” válik:** a kisebbségek és a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjai (a migránsokra e két kritérium a jellemző) jelentősen felülreprezentáltak közöttük.

Szinte lehetetlen megbecsülni a nem regisztrált vagy az illegális migráció nagyságát Európában. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) becslése szerint 1991-ben 2,6 millió nem regisztrált bevándorló élt az európai országok területén.⁸¹⁴ Az International Centre for Migration Policy Development (ICMPD) által a határőrizeti hatóságok adatai alapján (pl. illegális határsértők, feltartóztatottak, elfogottak száma, stb.) készített becslés szerint 1993-ban kb. 350 ezer fő lépett illegálisan a nyugat-európai országok területére. A becsléseknél azt feltételezik, hogy minden olyan személyre, akit az illegális átlépéskor elfogtak, két olyan személy esik, aki sikeresen átjutott az ellenőrzésen. Úgy tűnik, hogy a népességmozgásnak ez a fajtája növekedésben van, és a továbbiakban is növekedni fog. A bevándorlás alapvető oka az elszegényedés nem csökken, a befogadási kapacitás és készség viszont egyre kisebb lesz. Mindez szükségszerűen növeli azokat a tömegeket, amelyek a kivándorlás illegális útját választják. Az embercsempészet ezért lett a nemzetközi szervezett bűnözés egyik legvirágzóbb üzletága. Tény továbbá, hogy a kiszolgáltatott külföldiek között megteremthető a bűnözői utánpótlás is. Igazi ördögi kör ez. A szigorodó befogadás a bűnözés profitját növeli.⁸¹⁵

A növekvő kulturális megosztottság élteti a migránsok bűnözésével kapcsolatos növekvő aggodalmat és vitákat. Egy ENSZ szakértői anyag még annak megállapítását is megkockáztatja, hogy az Unió létszámbővítésével kapcsolatos problémák a nyugat-európai bűnözés általános alakulására is hatást gyakorolnak: szemben Észak-Amerikával, ahol a bűnözési gyakoriság csökken, az EU bűnözési szintje stagnál.⁸¹⁶ Bár a bevándorló kisebbségi csoportok távolról sem egyformák, az új jobboldali pártoknak szerte Európában közös a nyelvük: bevándorlás-ellenesség, és a bevándorlók magasabb bűnözési gyakoriságára történő hivatkozás. A bűnözés és a büntetés kérdésének átpolitizálódása összekapcsolódik a **szélsőjobboldali pártok sikeres törekvéseivel arra, hogy a migrációt és a menekültügyet a „vesélyesség kérdéseként” kezeljék.** A jóléti állam és a szabadpiaci gazdaságra

⁸¹³ Junger-Tas, J.(2001): Ethnic minorities, social integration and crime. European Journal on Criminal Policy and Research 9: 5–29. Kluwer Academic Publishers

⁸¹⁴ Salt, J. (2001): Current Trends in International Migration in Europe. Council of Europe, CDMG (2001) 33

⁸¹⁵ Finszter, G. Jogi válaszok a migráció jelenségére. Kézirat, Budapest, 2003.

⁸¹⁶ Report of the Expert Group Meeting on the Global Report on Crime and Justice 2004/5. UNODC, UNICRI, Turin, Italy, 26-28 June 2003

épülő állam között az (is) a különbség, hogy hogyan kezeli azt a „felesleges” népességet, amelyet a gazdaság működése produkál, azaz a munkaerő-piac képtelen felszívni. A jóléti államok ezt a „felesleges” népességet legfeljebb marginalizálták, a szabad piaci gazdaságú államok viszont nem-terméknek és veszélyesnek tekintik őket. A büntetési rendszerek tehát leképezik a gazdaság működését.⁸¹⁷

A kapcsolat a bűnözés és a migráció között az európai politikákban úgy jelenik meg, hogy néhány etnikai csoport kriminalizálódik,⁸¹⁸ és egyes migráns csoportokat különösen magas bűnözési gyakoriságot felmutató csoportként tart számon a közvélemény.⁸¹⁹ Miller, Bland és Quinton kutatásai szerint az egyes személyek megállítására és átvizsgálására felhatalmazott angol rendőrség a gyakorlatban elsősorban a kisebbségi csoportokhoz tartozókat, ezen belül is elsősorban a feketéket állítja meg és vizsgálja át. 2003-ban például a rendőrség 869.000 esetben élt a ‘megállítás és megvizsgálás’ eszközével. Ennek 14%-át feketékkel, 7%-át ázsiaiakkal és 1%-át egyéb etnikai származású személyekkel szemben alkalmazták. A népességi adatokhoz viszonyítva 2002-2003-ban a feketéket hatszor gyakrabban állították meg és vizsgálták át, mint a fehéreket, s ez a gyakoriság már 2001-2002-ben is ötszörös volt.⁸²⁰ A cigány népességgel kapcsolatos diszkrimináció a hazai hatóságok viszonyulásában is megjelenik – bár ezzel kapcsolatosan kevés magyar adat áll rendelkezésünkre. A Helsinki Bizottság az igazoltatások gyakorlatán keresztül vizsgálta a rendőrségi diszkriminációt. A kutatás eredményei határozottan jelezték a rendőröknek a romákkal kapcsolatos elfogultságát. Az adatok szerint az összes igazoltatás 22%-a érintett cigány személyeket, miközben a romák a teljes népesség 6-8%-át adják. Ugyanakkor hiába igazoltatták többször a romákat, további intézkedésre velük szemben is csak ugyanolyan arányban kerül sor, mint a nem roma személyeknél (pl. elfogás csak az esetek 1%-ban történik).⁸²¹ A rendőrök azonban mégis nagyobb gyakorisággal állítottak meg és igazoltattak roma személyeket.

Ugyanakkor valóban vannak jelek **egyes kisebbségi csoportok magasabb bűnözési aktivitására**. Számos kutatás azt jelzi, hogy a kriminalitási gyakoriság magasabb a migránsok, mint az egyéb

⁸¹⁷ Hallsworth, S.: The New Punitiveness in Europe: Issues, Debates and Perspectives, Előadás az Európai Kriminológiai Társaság 2005. évi konferenciáján (Krakkó, 2005. szeptember 1-4., 7.2. panel)

⁸¹⁸ Smith, D. J.: Criminology and the Wider Europe. European Journal of Criminology, Volume 1 (1): 5–15: 1477-3708. SAGE Publications

⁸¹⁹ Albrecht, H.-J.: Ethnic Minorities, Crime and Criminal Justice in Germany. Tonry, M. (Hrsg.): Ethnicity, Crime and Immigration. Comparative and Cross National Perspectives. Chicago, London 1997, S. 31-99.

⁸²⁰ Miller, J., Quinton, P. and Bland, N. (2000): Police stops and searches: lessons from a programme of research. Home Office, London

⁸²¹ Kádár, A.K. – Körner, J. – Moldova, Zs. – Tóth, B. (2008): Szigorúan ellenőrzött iratok. A Magyar igazoltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest

népesség körében.⁸²² 2002-ben 4735, 2003-ban 5210 litván állampolgárságú személyt utasítottak ki és toloncoltak vissza Litvániába, mert különböző bűncselekményeket követtek el. Többségük Nagy-Britanniában (2051 személy), Németországban (659), Svédországban (388), és Norvégiában (322) követte el a cselekményt.⁸²³ Hollandiában a Jugoszláviából, Szomáliából és Irakból származó fiatalok felülreprezentáltak a gyanúsítottak körében.⁸²⁴ Egy másik vizsgálat azt jelzi, hogy ugyanez a helyzet a volt Szovjetunió területéről érkezett fiatalokkal is.⁸²⁵ Ugyancsak Hollandiában a 12-24 éves gyanúsítottak körében végzett felmérés szerint mindegyik etnikai csoportban erősen felülreprezentáltak bevándorló csoportokhoz tartozó fiatalok. Különösen az Antillák/Aruba, Marokkó és a korábbi Jugoszlávia területéről érkezők, valamint a szomáliaiak körében magas a gyanúsítottak száma. Az etnikai kisebbséghez tartozást a születési ország alapján határozták meg, azaz a már **Hollandiában született második generáció** tagjait már a „született hollandok” körébe sorolták. A gyakorisági mutató a született holland fiatalok körében általában csökkent, 2000-ben például alacsonyabb volt, mint 1998-ban.⁸²⁶ A fogvatartottak körében (ugyancsak a születési ország alapján számba véve) az etnikai csoportok tagjainak száma szintén magasabb, mint a született hollandoké. Különösen az Antillákról/Arubából érkezettek felülreprezentáltak e körben. A fiatalok körében végzett önbevalláson alapuló vizsgálatok eredményei szintén a bűnelkövető magatartás magasabb gyakorisági értékeit jelzik az etnikai kisebbségek körében. Ez a jellegzetesség különösen az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatban volt megállapítható, és nem, vagy csak kisebb mértékben a lopással, a rongálással, vagy a közrendet sértő cselekményekkel kapcsolatosan.⁸²⁷ Ugyanakkor például a holland adatok azt is jelzik, hogy a migránsok bűnelkövetésben megjelenő problémái igen jól körülírhatók, és egyes meghatározott országokból érkező **illegális bevándorlók felülreprezentáltsága csak bizonyos elkövetési magatartásoknál tapasztalható**. Például a Törökországból és Kelet-Európából érkező illegális bevándorlók legtöbbször **engedély nélküli belföldi tartózkodás**, vagy **szabálysértések elkövetése** miatt kerülnek kapcsolatba a hatóságokkal. A marokkóiak, az algériaiak, és a kelet-európaiak őrizetbe vételére gyakrabban kerül sor bűncselekmény elkövetése miatt (lopás, okirat-hamisítás). A nyugat-európaiak (főként a franciák), a marokkóiak és az algériaiak

⁸²² Lásd például: Savona, E. - di Nocola, A. - da Col, G. (1996): 'Dynamics of Migration and Crime in Europe: New Patterns of an Old Nexus' ISPAC Conference, Solivetti, Luigi 'Some Quantitative Considerations on Migration, Crime and Justice in Italy'. ISPAC Conference paper; Jackson, P.: 'Minority Group Threat, Crime and the Mobilization of Law in France' in D. Hawkin (Ed.) Ethnicity Race and Crime: Perspectives Across Time and Place. (Albany: SUNY Press, 1995); Chilton, R. - Teake, R. - Arnold, H.: 'Ethnicity, Race and Crime: German and Non-German Suspects 1960-1990' in D. Hawkin (Ed.). Ethnicity Race and Crime: Perspectives Across Time and Place. (Albany: SUNY Press, 1995). idézi: Plecas, D. – Evans, J.- Dandurand, Y.: Migration and Crime: A Canadian Perspective The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy

⁸²³ URL <http://www.migracija.lt/MDEN/News/LATEST.htm>

⁸²⁴ Integration Monitor 2002 – The Netherlands. Summary and Conclusion

⁸²⁵ Lásd: Junger-Tas, J. (2002): My Hopes... id mű

⁸²⁶ Junger-Tas, J.(2001): Ethnic minorities, social integration and crime. European Journal on Criminal Policy and Research 9: 5–29. Kluwer Academic Publishers

⁸²⁷ Integration Monitor 2002 – The Netherlands. Summary and Conclusion

felülreprezentáltak a droggal kapcsolatos bűncselekmények elkövetésénél. A török illegális bevándorlók viszont igen ritkán szerepelnek a bűnelkövetői nyilvántartásban.⁸²⁸

A migrációs európai célországokban, mint például Spanyolországban, a migráció az egyik legfontosabb kérdéssé kezd válni a bűnözés kezelésében. A külföldiek aránya a spanyol börtönökben 40%, ugyanis a bevándorlók akkor is börtönbe kerülnek, ha nem a büntetőjogi szabályokat sértik meg, csupán a közigazgatási előírásokat.⁸²⁹ A migrációval kapcsolatos problémák igen hosszú idő óta jelen voltak Hollandiában is, de a politikusok között gentleman agreement született, hogy „elkerüljük a nyílt konfrontációt a bevándorlás kérdésében, és ezt nem vitatják meg a politikai arénán”.⁸³⁰ Tíz évig működött is ez a megközelítés, de a lefolytatott közvéleménykutatások már jelezték, hogy a holland népesség 51%-a nem bíz a muszlimokban. Különösen mély a kulturális különbség a családi értékeket, az emberi jogokat, az abortusz kérdésében vallott véleményeket tekintve. Ez nem csak azt jelenti, hogy a hollandok sokkal liberálisabbak a bevándorló araboknál, de a kutatások azt jelzik, hogy a hollandok még a többi nyugat-európai ország népességéhez viszonyítva is sokkal liberálisabb nézeteket vallanak. Ezeket az ellentéteket, tehát csak kb. 10 évig volt képes a politikai megegyezés távol tartani a politikai arénától.

Sonja Snacken szerint két út áll Európa előtt a „Social Europe” vagy a „Penal Europe”.⁸³¹ Éppen azért, hogy a szociális Európa útját járassuk, hogy a marginális csoportok kezelésére ne a jóléti investíció vagy a börtön dilemmája szolgáljon fogalmaztam meg a fenti listát, amelyben többféle társadalmi csoporttal kapcsolatosan jelöltem meg a párbeszéd szükségességét. A mai magyar társadalomban ösztönözni kellene a társadalmi rétegek közötti párbeszédet, a **társadalmi szolidaritás** érvényesülése és a társadalmi béke elérése érdekében. **Egy társadalom élhetőségét** a tagjai számára nem a végletes szükség-helyzetekben (pl. földrengés, árvíz) megnyilvánuló segítőkészség kifejeződése jelzi, hanem a **napi „rutin”-ként, a mindannapokban megjelenő szolidaritás és egymásra figyelés**. És ennek bizony híján vagyunk. Hogy az állítást plauzibilissé tegyem, egy analógiával élek: ha az ember egy koldust lát az utcán, ad neki alamizsnát. Még akkor is, ha másnap, vagy máshol is lát egyet. Akkor viszont, ha mindennap és minden utcasarkon koldulnak, akkor az adakozó közömbössé válik. A helyzet megoldása természetesen nem az, hogy el kell tüntetni a koldusokat az utcasarkokról. Ellenkezőleg, társadalmi léptékben kell elgondolkodni azon, hogy ilyen helyzetben a fuldoklókat hogyan lehet úszásra tanítani, ahelyett, hogy időről-időre kihúzzák őket a folyóból.

⁸²⁸ Engbersen, G. - van der Leun, J. (2002): Panopticum Europe and the Criminalisation of Undocumented Immigrants. Paper to be presented at the sixth International Metropolis Conference, Rotterdam, 26-30, Nov.

⁸²⁹ A Nemzetközi Kriminológiai Társaság 2003. augusztus 10-15-e között „A bűnözés csökkentése, az igazság terjesztése: a tudomány, a politika és a gyakorlat előtt álló kihívások” (Reducing crime and promoting justice: challenges to sciences, policy and practice) címmel rendezte meg a 13. Nemzetközi Kriminológiai Világkongresszust Rio de Janeiróban.

⁸³⁰ Willem de Haan előadása a Nemzetközi Kriminológiai Társaság 2005. évi konferenciáján, Philadelphia, USA, 2005.

⁸³¹ Sonja Snacken előadása a CRIMPREV zárókonferenciáján, MiltonKeynes, UK, 2009

IV. RÉSZ: HELYREÁLLÍTÁS AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN ÉS AZON TÚL: A BÉKETEREMTÉS ELVÉN MŰKÖDŐ TÁRSADALOM. ÖSSZEFOGLALÁS.

Dolgozatom korábbi fejezeteiben elhelyeztem a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszert az igazságszolgáltatás palettáján. Nem beszéltem azonban arról a kérdésről, amelyet a dolgozat bevezetésében vetettem fel: mi lehet a magyarázata annak, hogy a globalizálódó világban a **helyreállító igazságszolgáltatás módszereinek gyors elterjedésével éppen a természeti népek hagyományaihoz nyúl vissza az igazságszolgáltatás?** Miért jelennek meg ezek az eszközök akkor, amikor szinte már nyomokban (sem) fedezhetők fel a társadalmi feltételrendszernek azok az elemei, amelyek e módszerek alkalmazását indokolnák? Feltettem a kérdést, hogy lehet-e ebben „Árkádia-hatás”, azaz, hogy az új eszközök használatával a régen letűnt Aranykort akarja-e újra felidézni a konfliktusok rázza emberiség? Somlai Péter mondja, hogy az 1968-as diáklázadások, a vietnami háború, és az 1970-es olajválság után megváltozott a világ: korábban a modernizáció mindig megújulással, az újabb és haladóbb eszmék, eszközök, módszerek terjedésével járt. Napjainkban azonban a posztmodern gondolkodás befejezettnek nyilvánítja a modernizációt,⁸³² s a globalizáció elemzői ironikus választ adnak a jövőt firtató kérdésekre, azt állítva, hogy: „hátramenetben haladunk a jövő felé”.⁸³³ A helyreállító igazságszolgáltatás modern formái ebben a – jelenségek értelmezésére nem mindig alkalmas – közegben keresik a helyüket. A világ valóban megváltozott: megváltozott a munkamegosztás és megváltoztak a társadalmi integráció keretei és erői. Nem véletlen tehát, hogy ködösnek tűnnek a jövő útjai. „Az anómiáról gondolkodva Durkheim azt várta, hogy kialakul majd az új erkölcs és szilárd értékrend a modern társadalmakban. Most viszont leginkább a premodern irányba mutatnak a szilárd értékrend alapjai. Nem előre, a következő nemzedékek és a jövő felé, hanem az ősök és gyökerek, a szentté tett hagyományok felé” – írja Somlai Péter.⁸³⁴ Ez a jól eltalált helyzetkép is segít megértetni azt, hogy miért a régmúltban keres az igazságszolgáltatás gyógyírt az emberi viselkedés bajaira.

Az igazságszolgáltatás jelenlegi fejlődéstörténetében a **régmúlt felidézése** a decivilizálódás, illetve a historizálás elemeiben érhető tetten. Mindkét egyidejűleg érvényesülő irányban a közvetlennek képzelt „rég” rend vagy „eredeti” organikus állapot felidézése a cél.

A.) A **decivilizálódás** folyamata különösen két területen, az eljárási garanciák területén és a büntetőjogi szankciókkal kapcsolatosan érzékelhető. A civilizáció fejlődése Norbert Elias⁸³⁵ megközelítésében lényegében a tiltások és korlátozások egyéni interiorizálásának folyamata, amely a

⁸³² Somlai, P. (2009): A társadalmi integrációtól és anómiától a globalizációig: Durkheim elméletének sorsa. In: Látás-viszonyok, Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára. Pallas Kiadó, 99-116.o.

⁸³³ Martin, H.P. – Schumann, H.: A globalizáció csapdája. Perfekt, Budapest, 1998:18.o. Idézi: Somlai, P. (2009): A társadalmi integrációtól és anómiától a globalizációig: Durkheim elméletének sorsa. In: Látás-viszonyok, Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára. Pallas Kiadó, 99-116.o.

⁸³⁴ Somlai, P. (2009): A társadalmi integrációtól és anómiától a globalizációig: Durkheim elméletének sorsa. In: Látás-viszonyok, Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára. Pallas Kiadó, 99-116.o.

⁸³⁵ Elias, N. (1987): A civilizáció folyamata. Gondolat. Budapest, 697.o.

korábban külső hatalmi vagy társadalmi kényszerítés formájában realizálódó magatartásszabályozást belső kényszerre, önkéntes korlátozássá szelídíti: „az alsó rétegekre ható kényszerek a történelem nagy részében a közvetlen testi fenyegetettségéből származnak: ilyen testi fenyegetést jelent a testi kín, vagy a kard, nyomor vagy éhezés általi elpusztulás. Az ilyen erőszak s az ilyen helyzetek nem teszik lehetővé, hogy a külső kényszerek stabilan belső kényszerekké alakuljanak.”⁸³⁶ Ferge gondolja tovább a témát, amikor a fizikai és a szimbolikus erőszak szerepét tárgyalja a civilizatórikus elemek többséggel való elfogadtatásban, vagy rájuk kényszerítésében. Mint mondja „a kétféle erőszak többnyire egymásba játszik, vegytisztán nem elválaszthatók. Mégis, a civilizációs erőfeszítésekben rejtőző relatív súlyuk koronként és intézményenként változott. [...] A szimbolikus tartalmak segítségével a fizikai kényszer [...] lassan átadta a helyét a szimbolikus erőszaknak, amelynek erőszak jellege úgy halványult, ahogyan a normák belsővé váltak. A normalizálódás és pacifikálás folyamata azonban több generációt igényelt, és sosem volt visszafordíthatatlan”.⁸³⁷ A munkamegosztás bonyolultabbá válásával, elmélyülésével – intézményei közvetítésével – az állam is belépett a civilizáló ágensek közé. Napjainkban, a ’minimális állam’ követelményének megfogalmazása az államot elsősorban a civilizációhoz való adaptációt segítő feladataitól kívánja megszabadítani, amelyek ekként a civilizációs folyamatot károsító hatásként is értékelhetők. Ugyanakkor – hangsúlyozza Ferge – az „állam katonai, rendőri, szabályozó vagy igazságosztó funkciói nem, vagy kevésbé kérdőjeleződnek meg, sőt, a ’minimális állam’ pompásan elviseli az erőszakfunkciók és erőszakszervek erősödését”.⁸³⁸ Mindezek alapján úgy vélem, hogy az egyének, csoportok, rétegek kölcsönös függőségi viszonyában, a magatartásszabályozás eszközeiben a külső befolyásolási kényszerekhez történő visszatérés, ebben az értelemben a civilizációs folyamat egy korábbi fázisához történő visszatérésnek, azaz **decivilizációs folyamatnak** tekinthető. A civilizációs folyamatot gyengítő hatásként értékelhetjük a büntető igazságszolgáltatás területén a stigmatizáló és megszégyenítő elemek szándékolt beépítését is a büntetés tartalmi alkotórészei közé. Ide tartozik az büntető eljárásokban a kényszerítő elemek látványos megjelenése, de nem feledkezhetünk meg ennek az új tünetnek a vizuális tömegkommunikációs eszközökben történő megjelenítéséről sem. Ebbe a körbe sorolom továbbá a zéro tolerancia gyors és szuggesztív terjedését is.

B.) A **historizálás** folyamatként megjelölt változást vegyes következményekkel járó fejlődési fordulatként értelmezem. Számomra ez az irány azt jelenti, hogy felmerült a „kabát újragombolásának” szükségessége, visszatérni azokhoz az eredeti kérdésekhez, amelyekre a jelenlegi igazságszolgáltatás rossz válaszokat ad, vagy nem is tudja a megoldást. E prehistorizáló fejlődési irány jelenként értékelem a rég letűnt korok konfliktusmegoldási módszereinek visszatérését, a büntetőjogi garanciák átértelmeződését, és a bűnözéskontrollban az érzelmek szabadjára engedését. Ez a prehistorizáló, közösségi megközelítés azonban megtermékenyítő erő is lehet. Így minősítem a

⁸³⁶ Elias, N. (1987): A civilizáció... id. mű, 704.o.

⁸³⁷ Ferge, Zs.: A civilizációs folyamat fenyegetettsége. Akadémiai Székfoglaló, 1998. december 9.

URL <http://www.szochalo.hu/tudomany/temak/tarselmelet/tan002.htm>

⁸³⁸ Ferge Zs.: A civilizációs folyamat fenyegetettsége... id. mű

helyreállító igazságszolgáltatás megjelenését az igazságszolgáltatásban. De éppen ezek a folyamatok tették szükségessé annak tisztázását is, hogy hol vannak a helyreállító igazságszolgáltatás önálló, illetve kiegészítő alkalmazásának kompetenciahatárai. Még pontosabban annak meghatározását, hogy mely jogellenes cselekményi kör az, amelyben kompetens a hagyományos igazságszolgáltatás, és a dolgozatban emellett érveltem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás ott igazán hatékony és működőképes, ahol a még el sem kezdődtek, vagy ahol véget érnek a büntetőjog kompetencia-határai.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés, mint a **konfliktuskezelés holisztikus megközelítése** meghatározó befolyást gyakorolt a közösségi elvárásokra részben a társadalmi igazságossággal, részben azzal kapcsolatosan, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszernek hogyan kell/ene reagálnia a bűnözés okozta sérelemre.

A helyreállító igazságszolgáltatás megnevezés helyett én magam szívesebben használok a „**stratégiai békeépítés**” fogalmát.⁸³⁹ A békeépítés „leleplezi a hatalmat, és kiegyensúlyozza az egyenlőtlen viszonyokat, hogy megoldja a megjelenő problémát [...] a hangsúlyt az igazságosságra és a méltányosságra helyezi, sokkal inkább, mint a harmónia megőrzésére és a politikai rend megtartására”.⁸⁴⁰ Mint Dan Van Ness mondja: „**a kormány rendet tud csinálni, de békét teremteni csak a közösség tud**”.⁸⁴¹ Hasonlóan vélekedik Duane Ruth-Heffelbower is, amikor azt mondja, hogy a **felülről-lefelé szervezett közvetítés ugyan teremthet rendet, de csak az alulról-fölfelé szervezett mediáció hozhat békét**.⁸⁴² Dolgozatomban tehát azt a folyamatot elemeztem, hogy van-e bármiféle lehetőség egy kényszerpályán haladó országban a társadalmi és emberi kapcsolatok megerősítésére, és ebben a folyamatban hol van a helye és mi a szerepe a helyreállító megközelítésnek. A dolgozatban áttekintettem az igazságszolgáltatási reformok feltételrendszerének hazai – eddig igen hektikus – fejleményeit, és hangsúlyoztam, hogy a legfontosabb és legnehezebben operacionalizálható elem ebben a körben, a gondolkodás átalakítása. A helyreállító igazságszolgáltatás nézőpontja és módszerei azonban segíthetik ezt a folyamatot. A reformfolyamatoknál ugyanis valószínűleg nem a legkönnyebb elemeknél kell a feladat elvégzését elkezdeni. Az igazságszolgáltatási reformokhoz – mint írtam korábban is – szükséges, de távolról sem elégséges, feltétel a jogi normák megváltoztatása.

Végezetül, összefoglalásként röviden áttekintem az elemzés legfontosabb stációit, és azokat a következtetéseket, amelyek a béketeremtés elvén működő társadalom kibontakozását szolgálhatják. Az értekezés megírásában a társadalom jobbításának szándéka vezetett. Remélem, soraimat olvasva, ez végig érezhető volt.

⁸³⁹ Lásd: Schirch, L.(2004): The Little Book of Strategic Peacebuilding, Intercourse, PA: Good Books

⁸⁴⁰ Clements, K. (2004): Towards Conflict Transformation and a Just Peace, Berghof Handbook for Conflict Transformation, Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management URL: www.berghofhandbook.net.

⁸⁴¹ Van Ness, D. (1990): Restoring the Balance: Tipping the Scales of Justice. Corrections Today 52(1):62, 64-66; Idézi: Jennifer J. Llewellyn, Restorative Justice and Peacebuilding in Post-Conflict Societies, Presented at the International Studies Association Annual Convention, San Francisco, CA. March 26-29, 2008, p.15.

⁸⁴² Ruth-Heffelbower, D. (2001): Restorative Justice or Impunity: The Choice for East Timor. Center for Peacemaking and Conflict Studies, Fresno Pacific University, Fresno, California

1. A helyreállító igazságszolgáltatás, mint a formális legalitás és az informális szociális és társadalmi körülmények között feszülő konfliktusokra adott válasz, és mint a közhatalmi részvétel szélesebb lehetősége

1.1. A probléma rétegeinek feltárásánál a **konfliktusból indultam** ki, amelyet akként fogtam fel, mint a különböző csoportok közötti értékek eltérését vagy az elérni kívánt célok inkompatibilitását. A dolgozatban vázlatos áttekintést adtam azokról a szempontokról, amelyekkel a konfliktusok kialakulása, lefolyása és megoldódása megközelíthető, és áttekintettem azokat a szempontokat, amelyekkel az egyes tudományterületek osztályozzák a konfliktusokat. A konfliktusok értelmezésénél a legfontosabbnak a **társadalmi törésvonalak** mentén kialakuló konfliktusokat tekintettem. A társadalom integrációját veszélyeztető konfliktusok tárgyalásánál a konfliktusoktól indultam és a társadalmi részvétel lehetőségéig jutottam a gondolatmenetben, nem véletlenül, mivel úgy vélem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatást is az a konfliktus hívta életre, amely a büntető igazságszolgáltatás működésében a „**formális**” **legalitás** és az „**informális**” **szociális és társadalmi körülmények, emberi viszonyok** között feszül. E feszültség miatt újra kell értelmezni a kapcsolatot a közösség és a tagjai között, s a hatékony működés érdekében informális felelősségre vonási módokat kell alkalmazni. A kapcsolat újraértelmezését a kulturálisan érzéketlen az „egy-méret-mindenkinek-jó” jogalkalmazás gyakorlata is indokolhatja.

Osztom Nils Christie álláspontját: a **konfliktusnak értéke van**, mivel ebben rejlik a lehetőség az aktív részvételre. A helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó szakirodalom szerint alapvető kíváncsi, hogy a konfliktusok kezelésében az érintett felek részt vegyenek. A dolgozatban még ennél is szélesebbre nyitottam az optikát, és a **közhatalmi részvétel szélesebb lehetőségében láttam a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedésének értelmét**. A bűncselekmény következményeivel való szembenézés, a károk helyreállításának szándéka a társadalmi tagság akarásának bizonyítéka, a személyiség érettségének is jele, tehát a konfliktuskezelésben való részvétel elengedhetetlen a következmények helyreállító típusú kezelése szempontjából.

1.2. Értelmezésemben a **helyreállító igazságszolgáltatás olyan társadalomszervező elv**, amely mélyen „benyúlik” különböző szakpolitikai területekre. Gondolatmenetem szerint, ha nem, vagy rosszul működnek az egyes társadalompolitikai területek kezelőrendszerei, akkor a kialakult konfliktust végső soron a büntetőjognak kell kezelnie. Ebből arra következtettem, hogy a konfliktusokból az egyes területeken nem feltétlenül azt kezelik, ami racionálisan „rájuk tartozik”, hanem a „probléma kezeletlenül nem maradhat” követelménye alapján – és ha más kezelőrendszerek nem lépnek sorompóba – akkor végső eszközként (ultima ratio) a büntetőjogra marad e konfliktusok kezelése. Ezt látjuk a zéró tolerancia megjelenése következtében a büntetőjog kompetenciahatárainak jogalkotói kiterjesztésében a normasértő civilizálatlan magatartások kezelésére. Voltaképpen itt kezdtem el keresni a **helyreállító igazságszolgáltatás kompetenciahatárait**, s ehhez megvizsgáltam,

hogy értelmezhető-e a büntetőjog szigora akként, hogy annak az igazság felismerése, a felelősség elvállalása a lényeges tartalma.

2. A helyreállítás társadalmi feltétele a társadalmi tőke és a bizalom. Társadalmi bizalom nélkül nem zárható le a rendszerváltás folyamata

2.1. A helyreállító igazságszolgáltatás gondolkodási módjának elterjedéséhez igen sokféle feltétel szükséges. Voltaképpen olyan feltételek ezek, amelyekkel leírható **egy adott társadalom mentális állapota**, s amely feltételek megléte esetén az élet élhetőbb, az emberek boldogabbnak érzik magukat, és lehetőségük van az önkiteljesítésre. A helyreállítás társadalmi feltételei között a legfontosabb a társadalmat „ragasztóként” összetartó **társadalmi tőke**, amely nélkül nem értelmezhető a társadalmi tagság, a társadalmi szolidaritás, és nem értelmezhető a helyreállító igazságosság sem. Áttekintettem a társadalmi tőke különféle értelmezési lehetőségeit, és a definiálásnál érvényesülő szempontokat. A társadalmi tőke fogalmában fontosnak tartottam, hogy az személyek közötti viszonyokban testesül meg, és egyfajta erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer. A jóvátételi megközelítés szempontjából kiemelkedő jelentősége van a társadalmi tőke kulcselemének, a bizalomnak és a kölcsönösségnek. Ezzel is megerősítve láttam megközelitésem helyességét, hogy **a közös cselekvés elengedhetetlen a társadalmi tőke működéséhez, a kapcsolatok létezése pedig elengedhetetlen a participáció elvének gyakorlati megvalósulásához, s mindkettő szükséges a helyreállító igazságszolgáltatás működéséhez**. Álláspontom szerint a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere és működése – éppen a participáció lehetőségének biztosításával – erősíti a társadalmi tőkét. Mivel az egyik – és leginkább elfogadott – indikátora a társadalmi tőke létezésének, illetve minőségének az „**általános bizalom**”, értekezésemben felhasználtam a saját felméréseimet, illetve megvizsgáltam mások kutatási eredményeit, amelyek azt jelzik, hogy a népesség tagjai mennyire bíznak másokban. A bizalom ugyan meghatározó eleme a társadalmi tőke létezésének, de a szakirodalom nem egységes abban, hogy a bizalom eredménye-e az erős társadalmi tőkének, vagy annak csupán egyik összetevője. Az erős társadalmi tőke a közös értékek elfogadásán alapul, ezért az anómiás állapotban lévő országokban gyengébb a társadalmi tőke – mely megállapításnak kiemelt jelentőséget tulajdonítottam a hazai helyzet értékelésénél. A hazai vizsgálatok szerint ugyanis Magyarországon a társadalmi bizalom mértéke igen alacsony, az emberek nem bíznak sem egymásban, sem az intézményrendszerekben.

2.2. A helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatánál különösen fontos az a szempont, hogy mi a jelentősége a **bizalomnak a társadalom életében**. A bizalom ugyanis többféle megközelítésből is értelmezhető: tekinthető személyes jellemvonásként pszichológiai jelenségnek; tekinthető morális kérdésnek (hiszen a bizalomban az értékkomponens is jelen van); tekinthető az egyén számára mobilizálható társadalmi „jóságnak”, s végül makroszintű megközelítésben: bizalom nélkül elképzelhetetlen a társadalom morális integrációja. A bizalom jelentőségét vizsgálva a társadalom életében építettem azokra a kutatásokra, amelyek szerint a kelet-európai gazdasági és társadalmi

átalakulások vizsgálatánál a figyelem főként a gazdasági dimenzióra irányult, a morális és lélektani tényezők elemzésére alig került sor. A hirtelen változások megzavarták az emberek társadalmi „iránytűt”. Miközben a külső (rendszerszintű) értékpremisszák és értelmezési keretek megváltoztak, az emberek belső értékpremisszái változatlanok maradtak. Saját kutatási eredményeimmel támasztottam alá a hazai népesség, illetve egy hivatásrend képviselőinek mások iránt megnyilvánuló bizalmát. A bizalom az egyének és társadalmi csoportok közötti kapcsolatokban alakul, formálódik, és a közösségi kohézió fontos eleme. Magyarországon a rendszerváltást követően még a korábbinál is nagyobb egyenlőtlenségek keletkeztek, miközben a polgári jólétet és jóllétet, mint célt, a túlnyomó többség a rendszerváltozástól várta. Más kutatók vizsgálati eredményeit felhasználva igazoltam, hogy a mertoni cél-eszköz viszony súlyos problémái állnak a magyarországi anomias helyzet hátterében: a (fogyasztási) célok eléréséhez szükséges eszközöket ugyanis a rendszerváltozás csak egyenlőtlenül biztosította. A bizalom építése lassú folyamat, de a **társadalmi bizalom nélkül nem zárható le a rendszerváltás folyamata**, és nem, vagy torzultan jelentkeznek az eredményei.

2.3. Az emberek közötti bizalom mértékét jól jelzik a **bűnözési félelem** mutatói. A kutatási adatok szerint azokban a megyékben, ahol nagyobb arányú a helyzetükkel elégedettek megoszlása, a helyi lakóközösség biztonságról is kedvezőbben vélekednek. A „biztonságérzet-lejtő” létezését a hazai viktimológiai vizsgálatok is jelzik, de az is érzékelhető, hogy még a nagyobb hazai városokban is meghatározó a biztonságérzet a helyi szomszédsági környezettel kapcsolatosan. Bizalom nélkül nem kezelhető a világ komplexitása, ezért különösen figyelni kell a biztonságérzet és a bizalom összefüggéseit jelző hazai nagymintás viktimológiai vizsgálat eredményeire, melyek egy viszonylag szűk személyi körre kiterjedő bizalmi viszonyt azonosítottak: a megkérdezettek bizalmi kapcsolataiban valóban a legszorosabb családi kapcsolatok dominálnak. Jellemző, hogy a családi kapcsolatok csak két generációra terjednek ki. A rendelkezésre álló adatok alapján azt is jelzik, hogy a bizalom és a védelmi háló nagysága is összefügg, s mindez jelentősen kihat az emberek biztonságérzetének alakulására.

3. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalom alapvető követelménye a társadalom demokratikus működésének

3.1. A szociálpszichológusok szerint a társadalmi viselkedést a környezeti hatások és a társadalmi értékek formálják. E két alapmotívum érvényesülése határozza meg, hogy az emberek a **jogkövetés vagy a normasértés eszközét alkalmazzák-e konfliktusaik megoldására**. A jogkövető társadalom alapvetően arra a feltételezésre épül, hogy az emberek bíznak abban, hogy (A) a jog az erkölcsileg megfelelő viselkedést önti jogi formába, és (B) a hatóságok legitim módon működnek, ezért az általuk kiadott szabályokat indokolt és javallt követni.

A hazai értékvizsgálatok eredményei szerint húsz évvel a rendszerváltás után a magyar társadalom értékszerkezete egy zárt, magába forduló társadalom képét mutatja, amely erősen **bizalomhiányos**

állapotban van, különösen a közintézmények iránti bizalom vonatkozásában. A bizalomhiány a mások viselkedésének megítélésében is jelentkezik: ugyanis elsősorban másokat tart korruptnak és normaszegőnek. Ez befolyásolja a másokhoz és a közösséghez fűződő viszonyokat is. Talán nincs is mit csodálkozni ezért azon, hogy a hazai megkérdezettek alapvetően a **félelemre és a kényszerre vezetik vissza a jogkövető magatartás motívumait**.

3.2. Az emberek közötti és az intézményrendszerbe vetett bizalom nem csak az emberek jóllétére van hatással, de az **igazságszolgáltatással kapcsolatos bizalom** az egyik **alapvető követelménye a társadalom demokratikus működésének**. A bizalom olyan kategória, amelyet az emberek többsége ideológiai-elméleti nézeteitől függetlenül, nagyjából azonos módon értelmez. A kutatások azt mutatják, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos lakossági bizalom vizsgálata mindig a jogkövetés viszonyában, a jog iránti engedelmességgel kapcsolatosan merül fel. Az elmúlt két évtizedben egyre nagyobb figyelmet kapott annak a kapcsolatnak a vizsgálata, amely a jövedelmek eloszlása és a társadalmi normák iránti elkötelezettség közötti összefüggéseket tárja fel. Kétségtelen, hogy a gyors társadalmi átalakulás gyengíti a társadalmi kontroll szabályozási rendszerét, és a túlságosan nagy jövedelmi egyenlőtlenség „fűtőanyaggal” látja el a bűnözést. Nem tud működni a bűnözéskontroll jogállami modellje, ha a bűnözés olyan szintet és formát ölt, hogy nem kulturálisan, hanem gazdaságilag meghatározott és ösztönzött emberi viselkedéssé válik. A **társadalmi normakövetésre** a formális társadalmi kontroll intézményei is hatást gyakorolnak.

3.3. Az **eljárási igazságosság** szerint az igazságszolgáltatás intézményeinek fair és tisztességes eljárása **erősíti az emberekben az igazságszolgáltatási iránti bizalmat**, ezáltal erősödik az intézmények legitimációja, és a jogkövetés iránti elkötelezettség. Napjaink kriminálpolitikájának alakítói és a laikus közvélemény a bűnözéskontroll leegyszerűsített modelljében gondolkodnak. Abban, amely úgy véli, hogy az emberek ésszerű gazdasági számítást végeznek, hogy elkövessék-e a jogsértő cselekményt vagy sem. Abban, amelyben az elrettentés a büntető igazságszolgáltatás fő fegyvere. Abban, amely úgy gondolja, hogy az elkövetők száma – és közvetve a bűnözési ráta – elsősorban a büntetéssel fenyegetéshez igazodik, amely veszélyt biztosan bekövetkezően kell megígérni, és annál hatékonyabb, minél súlyosabb a fenyegetés. Abban a leegyszerűsített modellben gondolkodnak, amelyben a büntetéskiszabás és a szankció-végrehajtás szigorítása logikus válasznak tűnik a bűnözésre, és amelyben a bűnelkövetők jogai a büntető igazságszolgáltatás hatékony működését akadályozó feltételekként fogalmazódnak meg. A bűnözés és a büntetés populista narratívájával szemben jelentős számú vizsgálat igazolta már, hogy a közvélemény távolról sem annyira punitív, mint amennyire ezt a politikusok vélik.

4. Konszenzus és konfliktus a kriminálpolitikában, szembesítés és szembesülés az igazságszolgáltatásban

4.1. A **konfrontáció és a kiegyezés folyamatait áttekintő** és elemző fejezet végiggondolásánál eldöntendő kérdés volt számomra, hogy honnan kezdjem a „háború és béke” folyamatainak áttekintését, és csak a hazai vagy az európai helyzetet is vonjam-e a vizsgálódás körébe. További szempontként merült fel, hogy vizsgáljam-e, hogy a kriminálpolitika irányváltásai összefüggnek-e a tudomány – jelesül a kriminológia – eredményeivel. Az a kérdés foglalkoztat ugyanis már elég régen, hogy a történeti fejlődés során a kriminológia és az egyéb tudományterületek hogyan, mikor, és miért éppen akkor találhatnak egymásra, illetve a kriminológia közvetítésével, vagy éppen a kriminológia tudományának ’megkerülésével’ hogyan befolyásolják a kriminálpolitikát, és miként alakítják a bűnözéskontroll rendszerét.

A konszenzusra és a konfrontációra épülő elméleti paradigma valóban két egymással ellentétes tartalmú fogalompárt jelent. A konfrontáció a szembeállítást, szembesítést, álláspontok ütközését jelenti, míg a kiegyezés a konszenzust, az összhangot, az egységet, a harmóniát és megértést. A kategóriarendszerek kialakítása azonban nem is olyan egyszerű. Ha a konfrontáció szempontjából vizsgáljuk a hagyományos igazságszolgáltatást, elbizonytalanodunk, hiszen nem találunk utalást arra, hogy ez a rendszer erre a paradigmára épülne. Sokkal inkább leljük meg az elv alkalmazási lehetőségét a helyreállító igazságszolgáltatás felelősségvállalási folyamatának kezdeti lépéseként. Mi több, számos olyan jogintézményt találunk a hagyományos igazságszolgáltatás területén, amely a megegyezésre és a bizalomra épül, ilyen például az óvadék, a pártfogó felügyelet, és az próbaidőt tartalmazó összes jogkövetkezmény.

A konszenzus és a konfrontáció igazságszolgáltatási rendszerekre történő értelmezésénél a **szembesítés és szembesülés fogalompárját** tartom meghatározónak, mivel elsősorban ebben ragadható meg a két igazságszolgáltatási rendszer eltérése. Bár a hagyományos igazságszolgáltatás szembesíti a tettet az elkövetőt (van is ilyen eljárásjogi jogintézmény), de azzal már kevésbé törődik, hogy valóban szembesül-e az elkövető tettének súlyával, illetve következményeivel. Kooperációt, ha formálist is, megkíván és „jutalmaz”. Megelégszik például a formális beismeréssel és ezt enyhítő körülményként honorálja. Azonban a szembenézés és szembesülés elmaradása esetén is megfelelően tud működni a rendszer – legalábbis a saját eredményességi kritériumai szerint –, hiszen a jogalkalmazó „kimérheti” a szankciót. **A helyreállító igazságszolgáltatásban viszont – különböző megnevezésekkel – a szembesülés a központi fogalom, ennek elérése nélkül nem lehet eredményes a folyamat.**

A konszenzusra és konfliktusra épülő elméleti paradigmák áttekintésénél a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatási rendszer kapcsolatában, illetve a helyreállító igazságszolgáltatás fejlődéstörténetében a meghatározó kapcsolódásokat, és a fordulópontokat kerestem. Úgy láttam, hogy

a helyreállító igazságszolgáltatás megjelenése szükségszerű volt, mert a **modern társadalom alapító mítoszainak egy része elkopott**. Meggyengült az a mítosz, hogy a szuverén állam képes megvalósítani az „igazságot és a rendet”, és képes kontrollálni a bűnözés mértékét a saját szuverén területi határain belül. A gondolatot azzal folytattam, hogy ebben a részében tehát **„átíródik” az állam és az állampolgár között „kötött volt” társadalmi szerződés**. Napjaink kriminálpolitikái azt is jelzik, hogy állam és állampolgár (különböző mértékben és különböző indokkal) éppen milyen céllal és szándékkal „írják át” a szerződést:

- a. az állam azzal az új szerepfelfogással, hogy hajlandó a sértettől korábban elorzott hatalom egy részét visszaszármaztatni, és ha már nem tudta megelőzni a polgár áldozattá válását, legalább a helyreállításban vállal nagyobb kötelezettséget; és
- b. a polgár is átírja a szerződést – értelmezésem szerint eléggé pesszimista megközelítéssel. A biztonságipar kialakulása ugyanis nem következhetett volna be anélkül, hogy az állampolgárok nagyobb szerepet ne vállaltak volna a saját biztonságuk – vagy inkább biztonságérzetük – erősítésében. A biztonsági ágazat léte a bizonyíték arra, hogy az állampolgár „saját kezébe vette” a saját biztonságáról való gondoskodást, s ezzel „visszavette” a korábban általa a társadalmi szerződéssel áttett jogot az államtól.

4.2. A büntetés eszköz, a helyreállítás cél – lehetne nagyon egyszerűen is összefoglalni a vizsgált hosszú **társadalomtörténeti folyamatot**. A kérdés ennél bonyolultabb voltát mutatja azonban a hagyományos igazságszolgáltatás büntetéstannal foglalkozó szakirodalma, és a helyreállító igazságszolgáltatás jelentős számú forrása arról, hogy eszköz-e vagy cél a helyreállítás. Az igazságszolgáltatás és a bűnözéskontroll tartalmát és feltételrendszerét alakító kriminálpolitika aktuálpolitikai elköteleződései sem teszik egyszerűbbé az értékelést. Én magam a **folyamatban a fordulópontokat kerestem**. Ezek sorában az egyik legfontosabbnak a bűncselekménnyel okozott **károk következményeit enyhítő kompenzáció megjelenését** tartom. Kétségtelenül ez volt az első lépés a **sérelem más mércével történő értékelésére**, ahol a bűncselekmény következményeit már nem csak az azonos súlyú sérelemkozással lehetett orvosolni. Témám szempontjából a következő fordulópont a XIX. században következett be, amikor a büntetőjogi reformok egyik következményeként **formalizálódtak a büntetések, és az igazságszolgáltatás „belépett” az átlagember életébe**. Az állami büntetőhatalom kialakulása csökkentette a krudélis reakciókat, mivel a személyi bosszút állami büntetéssé transzformálva be tudta építeni a garanciákat is a folyamatba. A folyamat következő állomásait a **hagyományos igazságszolgáltatás közösségi jellegének kialakulása** fémjelzi, majd a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek és a közösségi büntetések elterjedésével a **büntetés „végrehajtásának” jogát is megkapja**, illetve visszakapja a közösség. Ebben a fázisban jut szerephez a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere.

Az említett társadalomtörténeti folyamatot a **modern igazságszolgáltatási rendszerek működésének időszakában** a kriminálpolitika mikénti alakulásának fényében is megvizsgáltam. Összefoglaltam azokat a tényezőket, amelyek a konfliktuskezelés modern és alternatív formájaként értékelhető **helyreállító igazságszolgáltatás megjelenését segítették**. A kialakulásban ugyanis jelentős szerepe volt (A) a sértetti mozgalmaknak, (B) a börtönnépesség növekedése miatti költségvetési kiadásoknak, és (C) a hagyományos igazságszolgáltatás hatástalanságának a bűnelkövetés és a visszaesés valódi okainak kezelésére. A folyamatban nem elhanyagolható szerepet játszik az, hogy a fejlett társadalmakban a „gondozó” társadalomból a „biztonsági” társadalomba vezető átalakulás zajlik. A társadalmi kontroll intézményei arra törekszenek, hogy újabb és újabb megoldásokkal ellenőrizzék és szabályozzák a lehetségesen felmerülő veszélyek legszélesebb körét. A civilizálatlan magatartások és az enyhe súlyú jogsértő cselekmények elleni küzdelem témájának beemelése a politikai diskurzusba, és az ilyen magatartások fontosságának erősödése a jogi szabályozás területének kiterjedéséhez vezetett, s ugyanakkor – paradox módon – egyre több alkalmat is teremtett a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének alkalmazására.

4.3. További tényezőként azonosítottam a büntetőeljárás menetét „gyorsító” vagy a bizonyítás kötött rendszerét „lazító” olyan jogintézmények megfogalmazódását, amelyek a **terhelttel való „megegyezést” célozzák**, és amelyek formális keretet teremtettek a jóvátételi megoldások alkalmazására. Ez a rugalmasság a **szankcióalkalmazási hatalom reallokációjaként** is megfogalmazható. Az elmúlt évtizedek legjelentősebb változása az az egyre erősebb folyamat, amelyben nem bírósági szervezeteket „kvázi-büntető” hatáskörrel (vagyis azzal a hatáskörrel, amely korábban csak a bíróságnak „dukált”) ruház fel a jogalkotó. Európában különösen azokban az országokban erős a szankcióalkalmazási hatalom ’újraelosztása’, ahol az ügyészségnek diszkrecionális joga van az eljárás megindítására. Hazai példaként említhetjük a „vádemelés elhalasztása” jogintézményét, amely a büntetőeljárás előkészítő szakaszának felértékelődését, és ügyész pozíciója jelentős megerősödését eredményezte. Voltaképpen ezek a „lazítások” tették lehetővé, hogy az 1980-as évek során elterjedjenek a **rugalmas, és a sértett szempontjainak érvényesítésére különös hangsúlyt helyező diverziós formák**: a helyreállítás, a jóvátétel, a kárpótlás, a sértett-áldozat egyezség. Mivel ezekben az új megoldásokban a részvétel, a beleegyezés és az egyezkedés döntő szerepet játszik, **párbeszédes és résztvevő igazságszolgáltatásnak** is nevezik. Napjainkban tehát határozottan megerősödtek a büntető igazságszolgáltatásban a „megegyezései” elemek, és egyre erőteljesebb a civiljogi megoldások „beszivárgása” a büntetőjog, illetve a büntetőeljárás-jog területére.

4.4. Az 1990-es évekre az igazságszolgáltatás megérett a változásokra, mely igény a társadalom egyéb területein zajló átalakulással párhuzamosan jelent meg – bár Magyarországon némiképp másként, mint a fejlett demokráciákban. A **részvételi demokrácia** megfogalmazódása, technikáinak és jogintézményeinek megjelenése **átalakította a hatalomgyakorlás formáit**, és az érdekérvényesítés korábban bejáratódott csatornáit. A részvételi demokrácia kiszélesítette, ha úgy tetszik, popularizálta a

hatalomgyakorlás folyamatát. A hatalomgyakorlás kiszélesítésének igénye többféle formában is megjelent a büntető igazságszolgáltatás területén. Az első jelek egyikeként értékeltem a **közösségi rendőrség koncepciójának megfogalmazódását**, amely azt a szándékot tudatosította, hogy a helyi közösség nemcsak elvárásokat fogalmaz meg a biztonsággal kapcsolatban, hanem hajlandó tenni is érte, rááldozni az éjszakáját az őrökösre, időt szánni a szervezet alakítására és működtetésére. A közösséget tehát nem is kellett olyan nagyon bevonni a problémamegoldásba az igazságszolgáltatás területén, mivel önként jelentkezett a részvételre. Mint ahogy azt korábban tárgyaltam, a részvételi demokrácia hatásának másik fő vonulata az igazságszolgáltatás területén az „**egyezkedéses**” **igazságszolgáltatás megjelenése** a „kirótt” igazságszolgáltatás helyett, illetve mellett.

Értékelésem szerint ez a folyamat is azt jelzi, hogy **erősödik az igazság „szolgáltatására”, és a „részvételi igazságszolgáltatásra” vonatkozó közösségi, társadalmi igény.** A **helyreállító igazságszolgáltatás értelmezésében egyfajta szintézis.** Összegzi és különféle elemekből egységbe ötvözi a történeti fejlődés eredményeit. Felmutatja azokat a célokat, kidolgozza, és használatra alkalmassá teszi azokat az eszközöket, amelyek a hagyományos igazságszolgáltatás felelősségre vonási eljárásában elsikkadnak. Ezért képes a helyreállító igazságszolgáltatás közvetlenebbül szólni a felekhez, és foglalkozni a helyreállító igazságszolgáltatás központi fogalmával, a felelősséggel.

5. Az igazságszolgáltatási reformok és a bűnözéskontroll: diszkrepancia a technikai fejlesztések és a költséghatékonyság követelménye között

5.1. A globalizációs hatások és a társadalmi különbségekből eredő konfliktusok befolyásolják a büntető **igazságszolgáltatási reformok peremfeltételeinek** tervezhetőségét. Napjaink büntető igazságszolgáltatási reformjai, illetve reformkísérletei sokféle kényszerpályán mozognak. Ezek közül emeltem ki néhány olyan szempontot, amelyek behatárolják a választott kriminálpolitikai irányvonal tartalmát és az igazságszolgáltatási reformok sikerét.

(A.) A bűnözéskontroll szóhasználatában – a szakmai szókészlet és megfontolások helyett – általánossá vált az **érzelmileg színezett, populáris és kirekesztő megfogalmazások** alkalmazása. Ettől nem függetlenül a polgárok félelme a bűnözéstől jelentős mértékben növekedett, miközben a tényleges bűnözési és viktimizációs adatok folyamatosan mérséklődtek.

(B.) E helyzetet a büntetőjog kettős irányú fejlődési folyamata is alakította, amely „**felfelé**” is és „**lefelé**” is **átlépte kompetenciahatárait**. A „fölfelé” területfoglalással – például a terrorizmus elleni küzdelemmel, vagy még inkább azzal a móddal, ahogy ezt a jelenséget a kormányok általában értelmezik – a 'háború' és a 'bűnözés' közötti határok mosódnak el. A terrorizmus ugyanis nem háború, és a súlyos bűncselekmények elleni küzdelemtől is különbözik, mert politikai-ideológiai szándékok, érdekek vannak a háttérben. Ugyanakkor a küzdelem ellene – amelyet a politikai szóhasználat, talán nem véletlenül, a háború szóval jelöl – összemossa a rendészet és a honvédelem feladatkörét. Folyamatosan állami vészhelyzetet implikál, mintha ez hagyományos háború lenne, és

kirívó mértékben alkalmaz kényszereszközöket. A büntetőjog „lefelé” helyfoglalására a helyi bűnmegelőzés, illetve a zéró tolerancia kínálkozik példának, amely szintén elmosza a bűnözés és a nemkívánatos vagy civilizálatlan magatartások befolyásolása közötti határvonalat. Ezen a területen a rendőrség és a szociális szolgálatok közötti kompetenciahatárok válnak bizonytalanná.

(C.) A XX–XXI. század fordulóján a csúcstechnika közvetlenül is megjelent a bűnözéskontrollban. A világpolitikai helyzet megváltozásával ugyanis szükségszerűen meg kellett találni azt a „felvevőpiacot”, amely a csúcstechnikai fejlesztéseket igényli és azokat használni is tudja. Napjainkban a **csúcstechnológiák fejlesztésének kiváló terepe a bűnözéskontroll**. Egyrészt, mert a terrorizmus elleni küzdelem folyamatosan olyan új eszközök kifejlesztését és alkalmazását igényli, amelyek önmagukban is indokolják a további fejlesztéseket (íriszdiagnosztika, Echelon-rendszer); másrészt, mert a büntető igazságszolgáltatás egyéb területei (szankció-végrehajtás) is felvevőpiacul szolgálhatnak. Így jelenik meg az elektronikus személykövető rendszer eszközei között a mobiltelefonra és a műholdas követésre alkalmas személyellenőrző eszközök újabb és újabb nemzedéke. A csúcstechnológiai fejlesztések emellett kiemelten hasznosulnak a biztonságiparban és a vagyonvédelemben. Végül

(D.) a gazdasági nehézségek a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos költségek mérséklését indokolják, ezért **egyre többféle diverziós forma jelenik meg** a büntetőeljárásban.

Az egyik oldalon tehát jelentős – főként technikai – fejlesztések, a másik oldalon pedig a költséghatékonyság szempontjaira is tekintettel lévő új jogintézmények jellemzik a bűnözéskontroll eszközrendszerét.

5.2. A helyreállító igazságszolgáltatás **értékelését** azokra az **új társadalmi jelenségekre építettem**, amelyek bűnözéskontroll kereteit és formáit alakítják. Mindenekelőtt arra a – jóléti állam megroppanását mutató, s a szociálpolitikában világszerte tapasztalható – paradigmaváltásra, amely az integráltsággal, a kohézióval és a létbiztonsággal jellemezhető társadalomkép elhalványulását tükrözi. A napjainkban érvényesülő társadalomkép az egyenlőtlenségek korlátlan elfogadása felé tendál, s a társadalmi újratermelés egészéért vállalt **közfelelősség helyébe az egyéni felelősséget állítja**. Bemutattam azt, hogy ez a változás a büntetőpolitikában a „**megérdemelt büntetés**” elvére épülő **büntetésmodell** széles körű elterjedését segítette. Az emberi jogok felértékelődését jelző jogfejlődés hatással volt a büntető felelősségre vonás során az elkövető rendelkezési jogának érvényesülésére. Ezt azonban érzékenyen befolyásolja az **áldozat szerepének megerősödése** a büntető igazságszolgáltatásban. Megállapítottam, hogy a kriminálpolitika az elkövető és a sértett jogaira egyre inkább **zéró-összegű egyenletként** tekint, amelyben a sértetti jogok teljesebb érvényesülése az elkövetők jogainak korlátozásával jár. Ezt a megközelítést erősíti a félelemben való osztozás negatív érzésén alapuló **univerzális áldozat-mentalitás kialakulása**, amely szoros összefüggésben van a **társadalmi „kockázat-termeléssel”**. Az állampolgárok biztonság iránti igénye erőteljesen

fogalmazódik meg, olyannyira, hogy ez a szükséglet a mások, de akár még saját szabadságjogaik korlátozásával szemben is elfogadóbbá tette az embereket. Az elemzésnél nem maradhat figyelmen kívül a büntető igazságszolgáltatás intézményeivel kapcsolatos új elvárások megjelenése, például a **közszolgáltatási intézmények működésében érvényesülő piaci elvek**. És végül, lehetetlen volt nem számolni azzal a hatásrendszerrel, amelyet a **tömegkommunikáció** gyakorol a bűnözéshez, a bűnelkövetőkhöz és az áldozatokhoz való viszony változására.

A hazai reformok közül sikertörténetként a büntető igazságszolgáltatási szatellit-szervezetek átalakítását értékelhetjük: a pártfogó szolgálat reformját, a bűnmegelőzés rendszerének kialakítását, a jogi segítségnyújtás, az áldozatsegítés, valamint a mediáció feltételeinek megteremtését. Hozzá kell azonban tennem, hogy e „sikertörténetekként” említett reformelemek nem a büntető igazságszolgáltatás működésének lényegét jelentik – bár kétségtelenül igen fontos elemei az igazságszolgáltatás működésének.

6. Az érzelmek és az igazságszolgáltatás: változik az érzelmek kimutatásához való viszony, és átíródnak a szégyen kulturális határai. Az érzelmek manifeszt megjelenése vált jellemzővé a büntető jogalkotásra és az igazságszolgáltatásra

6.1. A kriminálpolitika fejlődésének értékelésekor nyilvánvalóvá vált, hogy az „sokat tud” az **emóciók kulturális és szociálpszichológiai** vonatkozásairól: élhet és visszaélhet érzelmekkel, felkorlácsolhat érzelmeket, de ki is használhatja például a morális pánik keltette társadalmi felháborodás érzelmi expresszivitását. Figyelmem tehát az érzelmek jelentőségére és hatásának vizsgálatára irányult. Megállapítottam, hogy az **érzelmek és a bűnelkövetés** szoros kapcsolatban vannak egymással, s a kapcsolat értelmezhető az elkövető, a sértett, valamint az állam, az állampolgárok, pontosabban a közvélemény oldaláról. Az elkövető viszonyulását a tettehez legjobban az érzelmei fejezik ki. A hagyományos igazságszolgáltatás azonban nem nagyon kíváncsi az érzelmekre, vagy ha igen, megelégszik azok formális kifejeződésével, miközben az elkövetőnél is dinamikájában változnak az érzelmek. Ez a jellegzetesség nem „hasznosul” a hagyományos igazságszolgáltatás felelősségre vonási folyamatában.

A dolgozatban arra is kerestem a választ, hogy igaz-e, hogy a bűnözéskezelés neutrális, és **lehet-e az érzelmeknek szerepük a jogban?** Áttekintettem a szégyen és az erkölcsi ítéletalkotás kapcsolatát, és arra a következtetésre jutottam, hogy a büntetőjogi jogsértés és az igazságszolgáltatás szempontjából a **szégyenérzet és a büntudat** megkülönböztetésének van jelentősége. **A szégyenérzet a társadalmi konvenció megsértéséhez, a büntudat pedig a morális, erkölcsi normasértéshez kapcsolódik.** Vizsgáltam, hogy van-e helyük az érzelmeknek a bűnözéskezelésben, kaphatnak-e az érzelmek helyet az egyes jogintézmények működésében, és hogy valóban annyira „érzelemmentes-e” az igazságszolgáltatás, mint amennyire első pillanatban gondoljuk. Büntetőjogtudósok állításaival igazoltam, hogy a büntetés becsületbe vágó szankció, és a megtorlást emocionális jellege különbözteti

meg az egyéb jogterületeken alkalmazott jogkövetkezményektől. A büntetési rendszer nem lehet közömbös a cselekménnyel szemben, ki kell fejeznie a sértett felháborodásával való szolidaritást. A hagyományos igazságszolgáltatás sem lehet teljesen mentes az érzelmektől, **a helyreállító igazságszolgáltatásnak pedig lényege az érzelmekkel való operálás.**

6.2. A helyreállító igazságszolgáltatási eszközök értelmezésénél támaszkodtam Sajó megállapításaira, amelyek igazolták, hogy a jog eszközével is megkísérelhető a szégyenérzet orvoslása. Abban a kultúrában, amelyben az érzelmek a magánszférába tartoznak, lelepleződésük szégyent kelt. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy megváltozott az érzelmekhez való viszony, illetve azok elrejtésének követelménye, továbbá annak is jelentősége van, hogy különbözőképpen változott meg az egyes társadalmi rétegek viszonya az érzelmekhez. Az **érzelmekhez való viszony megváltozásának folyamatában** alapvető jelentőséget tulajdonítok a **technika fejlődésének**. A fotó megszületése vetette fel először a képmás és a magánszféra védelmének szükségességét – megakadályozandó a státuszvesztést. A technikai fejlődés azonban nem állt meg, és számos olyan új eszközt hozott létre, amelyek szintén alkalmasak a magánszféra sértésére. Ezek az eszközök (video, mobiltelefon, internetes web kamera, stb.) hamar népszerűvé váltak, ezért a folyamat értelmezésében további jelentősége van e technikai eszközök elterjedtségének. A mindenki számára elérhetőség megváltoztatja az eszközök használatához való viszonyt és az eszközhasználat célját. Ezzel indokoltam azt a következtetésemet, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjai számára a privacy megsértése, a lelepleződés és a szégyen nem feltétlen a státusz elvesztésével járó veszélyt jeleníti meg, hanem sokkal inkább az egyetlen utolsó „kincs” áruvá tételére nyújt lehetőséget. Ez a kincs az **emberi méltóság, amely az új technikai eszközök segítségével válik „értékesíthetővé”**. A siker hagyományos lehetőségei ugyanis e réteg számára nem állnak rendelkezésre. A képzettségi hiányokkal rendelkezők számára két út nyílik a számukra adott korlátok közül kitörésre: (A.) a bűnelkövetés, mint illegális, de nagyon hatékony eszköz a pénzszerzésre és a felemelkedésre. (B.) A technikai fejlődés pedig „megnyitotta” előttük a másik „mobilitási” csatornát is: a média „trash”-műsorait, s a teljes bulvárvilágot. Ezek a műsorok hívják őket, a siker egyetlen lehetőségét kínálva: önként adják fel méltóságukat. A privacy megsértése (még inkább: feladása), a lelepleződés és a szégyen nem a státusz elvesztésével járó veszélyt jeleníti meg, hanem egy olyan szcénára belépés lehetőségét nyújtja, amely másként gondolkodik a magánszféra hatáiról. Jelenleg tehát éppen annak a folyamatnak vagyunk a tanúi, amelyben **változik az érzelmek kimutatásához való viszony, és amelynek során átíródnak a szégyen kulturális határai**. E helyzetnek kétségtelen jelentősége lehet a helyreállító igazságszolgáltatás működésére is, mivel a helyreállító igazságszolgáltatás újdonsága éppen abban áll, hogy az **érzelmi, a lelkiismereti/pszichológiai elemet erősíti a felelősségre vonásban**. Abban bízok, hogy fel lehet kelteni a tettesben az elkövetett tett miatti szégyenérzetet, és a bűnbocsánat elnyerésének őszinte szándékát. A jogi elemek helyett tehát a pszichológiai elemekre helyezi a hangsúlyt.

6.3. Az **érzelmek manifeszt megjelenése** érzékelhető egyrészt a bűnözésről és az igazságszolgáltatásról zajló közbeszéd érzelmekkel és indulatokkal telítettségében, másrészt a szankciók végrehajtásának új jellemzőiben. A bűnözéshez való viszonyban a düh, a felháborodás, a szégyen akár tekinthetők a társadalmi erkölcsiség érzékelő barométerének is. Ma már azonban az sem elképzelhetetlen, hogy egy büntetőjogi szankció sérti az emberi méltóságot – ez ugyanis még akkor is előfordulhat, ha ebbe az elítélt beleegyezett. Tény, hogy megszégyenítő szankciókkal korábban is találkoztunk a történelemben. A civilizáció előrehaladásával, a modern társadalmakban viszont úgy tűnt, mintha mérséklődtek volna azok az indulatok, amelyek a bűnelkövetők megbélyegzését kívánták. Úgy tűnt, hogy az emberi jogok megfogalmazódása eliminálta a megbélyegző szankciókat és a jóléti állam sikerrel tud ellenállni a punitivitás kísértésének. A helyzet azonban megváltozott, és az elmúlt két évtizedben **az érzelmek „szabadjára engedése” vált jellemzővé a büntető jogalkotásban és az igazságszolgáltatásban.** Az érzelmek „elérésztése” jól illeszkedik a bűnelkövetők démonizálásának folyamatába. Értékelésem szerint először a „rovás törvények” (lásd: „Three Strikes and You're Out”) nyitottak új fejezetet az bűnözéskezelés és az érzelmek kapcsolatában, azok ugyanis a tettarányosságon messze túlterjeszkedve közömbösíteni, semlegesíteni akarják a bűnelkövetőt. Ezt követte az ún. civilizálatlan magatartások és státuszcsелеkmények üldözésének kiterjesztése, amely szabályozást érzelmekre apellálva és az emberek biztonságérzetének hiányára rájátszva végezte el a jogalkotó. A **modern technikai eszközök felerősítik az érzelmek hatását,** ezért a büntető jogalkotás és a kriminálpolitika tudatosan operál az érzelmekkel és ebben nagy jelentőséget tulajdonít a publicitásnak.

6.4. Dolgozatomban megvizsgáltam az érzelmek konkrét megjelenési formáit az igazságszolgáltatásban, és ehhez áttekintettem az **érzelmekhez kapcsolható krízishelyzetek,** illetve a konfliktusok kezelésében jelentőséggel bíró **rítus és katarzis** fogalmait és jelentőségét. Nem kétséges, hogy még a hagyományos büntetőeljárás is egy olyan eljárásrend, amelynek folyama számtalan példával szolgál a **rituális viselkedésre:** a bírósági tárgyalóteremben zajló drámától az elkövető deperszonalizációjáig például a büntetés-végrehajtási hospitalizáció során, vagy a befogadás/kirekesztés következményével járó beavatási szertartásig a börtönök világában. A **rítusok a kulturális kommunikáció ismétlődő és leegyszerűsített mintáinak** tekinthetők, amelyek a szimbolikus kommunikáció révén integráló funkcióval rendelkeznek, azaz a rítus maga is kötődéseket hoz létre, közösségi identitást teremt. A rítusok kötik össze az egyént a közösséggel, s a büntetésnek a társadalom dinamikájában betöltött szerepe a megsértett közösségi rend helyreállítására irányul. A rítus az érzelmek felébresztésében is fontos szerepet játszik, feladata, annak elérése, hogy a résztvevők kognitív, morális és érzelmi átalakuláson menjenek keresztül.

A helyreállító igazságszolgáltatás rítusai megfelelő módon képesek kifejezni a kirekesztés és a visszafogadás szakaszait. Erre különösen a fiatalkorúaknál figyelni kell, hogy ne más tartalmú rítusok elégítsék ki a fiatalok spirituális igényeit. Akár a modern, akár a természeti társadalmakat vizsgáljuk,

azt tapasztaljuk, hogy a fiatalok fiúknak mindig bizonyítaniuk kell férfiasságukat és bátorságukat. Számos kutatás jelzi, hogy a börtönbüntetés maga is rítusképző folyamat a hátrányos helyzetű fiatal férfiak számára. Az elmúlt évek kedvezőtlen és aggodalomra okot adó jelensége, hogy a hazai fiatalok kisebbségi vagy rossz helyzetű bűnelkövetők számára **szabadságvesztés letöltése antropológiai erejű beavatási szertartássá vált**. Magyarországon ugyanis hagyományosan a sorkatonai szolgálat szolgált a fiatalok és a felnőttkor közötti elválasztó határ demonstrálását: a „katonaviselt ember” házasodhatott, belépett a felnőtt férfiak világába. Mivel évekkel ezelőtt megszűnt a sorkatonai szolgálat egyre jobban érzékelhető, hogy a fiatalok férfiak között a börtönbüntetés tölti be azt az antropológiai „beavatási szertartás-szerepet”, amely igazolja, hogy férfivá vált, hiszen „kiállta a próbát”, letöltötte a szabadságvesztést. Ez a spontán rítusképződési folyamat ennél a korosztálynál különösen veszélyes, mivel maguk számára a hátrányos helyzet elemeit egyébként is a **keménység fogalmaiban értelmezik**. Ez az értelmezési keret a jellemző a deprivált fiatal férfiakra, akiknek nincs valós társadalmi hatalmuk, hiszen képzetlenek és munkanélküliek, de egy olyan kultúrában élnek, amely a patriarchális hatalom értékeit közvetíti a számukra.

6.5. A társadalmi dráma performanszának sikere azon múlik, hogy a közönség azonosulni tud-e a szereplővel és a szöveggel, és ez által megteremtődnek-e azok a feltételek, amelyek között a megjelenítés kulturális jelentéseket közvetíthet a közönség számára. A **sikeres performanszban** a jelek valóban azzá válnak, amit jelentenek: a **szimbólumok és referenciáik eggyé válnak**. Voltaképpen **ebben látom a helyreállító igazságszolgáltatás és a rítus kapcsolatának erejét**. A rituális interakciók folyamán a személy az „állampolgári státusz” helyett egy teljesen eltérő entitást kap – a „tettes” vagy a „bűnöző” kategóriáját. A bűnelkövetés, mint dráma ugyanis szakaszokra osztható.

- a.) Az első a konfliktus, azaz a bűnelkövetés (amely a norma által vezérelt társadalmi viszonyok megbomlását is jelzi).
- b.) A második szakasz a helyzet válságként definiálása, azaz különleges kilengésnek, rendszeridegen tettek és nem szokászerű viselkedésnek lehet értelmezni a bűnelkövető magatartást.
- c.) A harmadik rész a helyreállítási törekvés segítése, ösztökélése, és végül az egység újrateremtése, a be- és visszafogadás demonstrálása.

Nem kétséges, hogy a helyzet kulcsa a katarzis élményében van, a megrendült, emelkedett, megtisztult lelkiállapotban és az erkölcsi megtisztulásban. A dráma kialakulása elválaszthatatlan a megtisztító szokásoktól, etikai és esztétikai közösségi jellegétől. Igen a drámától, mert **a bűnelkövetés dráma, és mindenki számára az: a sértettnek, az elkövetőnek és a közösségnek is**. Nem esztétikai, hanem **morális katarziszra van szükség**, amelyben a szubjektum megrázkódtatása, önkritikája, az egyénből a nembeliségbe emelkedése következik be. A katarzis olyan élmény, amely a bűnelkövető embert a mások szempontjait figyelembe vevő, mások jogait és érdekeit tiszteletben tartó ember egészévé változtatja át. A helyreállító igazságszolgáltatás rítusai azt a hiányzó formát kínálják, amely

azonosíthatóvá teszi a társadalmi reintegráció folyamatát és egyes állomásait, illetve demonstrálja a szolidaritást, mind a szabályszegés következményeit elszenvedők, mint a szabályokat megszegők számára. A rítusoknak ezért különös jelentőségük van a helyreállító igazságszolgáltatás eszközszerében.

A rítusoknak végső soron morális tartalmuk van, a Jó és a Rossz megkülönböztetésére és elhatárolására szolgálnak. Nem tudják ezt az üzenetet közvetíteni akkor, ha **a jogalkotó elképzelései nem kifarrottak a “Jó” és a “Rossz” határvonalairól**. Ekkor ugyanis a korábbi számkivetett visszafogadása nem képes elérni azt a katarzist, hogy “helyreállt a rend”, “megbocsáttatott a véték”, mivel nem is mindenki gondolja úgy, hogy a véték, valóban véték volt, a veszély (például a személyben rejlő) elhárult, a morális rend helyreállt. Ráadásul a társadalmi visszafogadás folyamatának nem azonosíthatók jól meghangszerelt ismerős rituáléi sem.

7. Az igazság iránt megnyilvánuló szükségletben nincs különbség a hagyományos és a helyreállító megközelítés között, de másként definiálják a “kibillent rend” fogalmát, és más eszközökkel akarják helyretolni azt

7.1. A jóvátételi megközelítés értékei és módszerei ugyan elsődlegesen a bűnelkövetésben megjelenő konfliktus kezeléséhez kapcsolódnak, de értekezésem azt kívánja bizonyítani, hogy nem csupán jogi, vagy személyi konfliktus megoldására alkalmasak, de **képesek más súlyos társadalmi konfliktus rendezésére is**. Azok az előfeltevések, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatás paradigmaváltását jelentik, viszonylag egyszerűek, de holisztikus szemléletmódja mégis hatalmas előrelépést jelent a tradicionális „jogérvényesítés-alapú” megközelítéssel szemben.

A helyreállító igazságszolgáltatás teoretikusainak többsége a hagyományos igazságszolgáltatáshoz viszonyítva fogalmazza meg az új igazságszolgáltatás területét. Az értekezésben bemutatom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás valóban **különbözik a hagyományos igazságszolgáltatástól**. A különbség **három vonatkozást tekintve meghatározó**: (A.) a helyreállító igazságszolgáltatás átfogóan tekint a bűncselekmény elkövetésére, és nem csupán jogellenes cselekményként definiálja azt, hanem a lényegét abban a sérelemkezésben látja, amelyet az elkövetők a sértetteknek, a közösségnek, de akár még maguknak is okoztak. (B.) Több szereplőt von be a bűnözés kezelésébe: ahelyett, hogy szerepet jellemzően csak az államnak és az elkövetőnek adna, bevonja az áldozatokat és a közösséget is a folyamatba. (C.) Különbözőképpen méri az eljárás sikerességét: ahelyett, hogy az alkalmazott büntetés súlyosságával mérné a sikerességet, azt tartja fontosnak, hogy az okozott kárt és sérelmet milyen mértékben sikerült helyreállítani.

A helyreállító igazságszolgáltatás a konfliktusmegoldás alternatív eljárásainak kimunkálásával alapvető lényegét tekintve tér el a hagyományos igazságszolgáltatástól. Megközelítése **másfajta kérdéseket tesz fel, másfajta igazságosságelméletre épül, másként tekint a folyamatban résztvevő**

szereplőkre, és **mások a céljai** is. Nem egy új országút tehát „régicélokhoz”, hanem új uticélokhoz vezető új útvonal.

7.2. Az **igazság iránti szükséglet kielégítésének funkciója** egyértelműen azonosítható a hagyományos igazságszolgáltatásban, hiszen a “kibillent rend helyreállítása” a célja. Mivel az igazság mibenlétének kérdése a filozófia alapproblémája, a helyreállító igazságszolgáltatás vizsgálatánál, annak eldöntése az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy igaz-e, hogy **más igazságelmélet az alapja, mint a hagyományos igazságszolgáltatásnak**. Következtetésem szerint az **igazság iránt megnyilvánuló szükségletben nincs különbség a hagyományos és a helyreállító megközelítés között**, mivel a helyreállító igazságszolgáltatás ugyanúgy feladatának tekinti a “rend helyreállítását”, mint a tradicionális igazságszolgáltatás. Van viszont abban, hogy a két megközelítés **miként definiálja a “kibillent rend” fogalmát**, és abban, hogy hogyan és milyen eszközökkel akarja helyreállítani azt.

7.3. A bűnelkövetés menthetetlenül erkölcsi kérdés (is). A bűnözéssel kapcsolatos diskurzusok ugyanis szükségszerűen kitérnek a jó és a rossz, a megfelelő és a megengedhetetlen, a morális és immoralis, illetve a károkozás és kárenyhítés kérdéseire. A **morálemléletek** két meghatározó vonala alakult ki: egyfelől Kant, Rawls és Habermas nevéhez köthető **liberális irányzat**, amely a **morált az egyes ember tudatos döntéséhez kötve**, már a kiindulópontokban eltekint a társadalomban létező és az egyént kívülről kötő morális/erkölcsi szabályok lététől. Másfelől Hegel, Jhering és Hartmann nevével fémjelzett **kommunitárius (közösségelvű) morálemélet**, amely a **közösségi erkölcs létezését feltételezi**, és az egyén morális döntését ehhez szilárdan hozzákapcsolja, és a közösségi erkölcsöt mozdulatlanak és változatlanak tételezi. A liberális és a kommunitárius filozófia közötti talán legjelentősebb különbség, hogy a liberálisoknál a morális érték megtestesítője az egyén, a kommunitáriusoknál pedig a közösség.

7.4. Abban minden etikai irányzat egyetért, hogy a jó és a rossz közötti különbség tudatában, szabadon végrehajtott tetteink és/vagy ezek indítékai számonkérhetőek, tudnunk kell őket igazolni, azaz felelősséggel tartozunk értük. Ez a **felelősség** a közfelfogás szerint **elválaszthatatlan az ember erkölcsi méltóságától**. Az emberi kötelesség és a méltóság közötti kapcsolatban a hangsúlyt én az ‘emberiség méltóságára’ helyezem. Értelmezésemben a kanti morális lény kötelessége éppen azért keletkezik és áll fenn, mert a benne rejlő emberi méltóság csak “egy hányada” az emberiség méltóságának, azaz a minden emberben meglévő méltóságnak. Az erkölcsi felelősség kérdése a hagyományos igazságszolgáltatást in concreto kevésbé érdekli, hiszen ez már megjelent a büntetendővé nyilvánítás jogalkotói döntésében, és nyilvánvaló módon kifejeződik az alkalmazott szankcióban, amelyet valamely motívum, célzat, körülmény fennállása miatt alkalmaztak hosszabb tartamban, vagy súlyosabb formában. Nem is a büntetőjogi bűnösségi körülmények értékelése a lényeg, amely a jog szempontjai szerint alapozza meg a felelősségre vonást. Az a fajta felelősség és **számon kérhetőség** a lényeg, amely a velejét adja a helyreállító igazságosságnak: **a tettel való**

szembenezés, és az erkölcsi felelősségvállalás elengedhetetlensége. Ebből a szempontból a helyreállító igazságszolgáltatás is „tettarányos”, hiszen „érdem szerint” mér: olyan mértékű lelkiismeret furdalást és olyan szintű megkövetést vár el, amelyet az okozott sérelem szükségessé tesz.

7.5. A konfliktusok morális megoldása eleve kizárja az erőszakot és az elvtelen kompromisszumot. A morálisan megalapozott cselekvés alapja a diszkurzivitás és a megértés. A diskurzusetika értelmében tehát az minősül helyesnek, amit egy torzítás- és uralommentes vitában az érintettek helyesnek fogadtak el. A folyamatban kiemelt jelentősége van a szolidaritásnak, amelynek alapja a másik fél nézőpontjának átvételére való képesség, az empátia.

Nem vállalkoztam a diszkurzív helyreállító igazságszolgáltatás elméletének kidolgozására. Már csak azért sem, mert maga a helyreállító igazságszolgáltatás fogalomköre is képlékeny. Ráadásul az általa vallott új paradigmát szembeállítani csak a hagyományos igazságszolgáltatás paradigmájával lehet, mivel a helyreállító igazságszolgáltatás csak módszereiben indult különböző vágányokon, önmagában is kidolgozatlan elméletalkotásában még nem. A diszkurzív elemzés lehetőségének jelzésével annak a megkülönböztetésnek kívántam hangsúlyt adni, hogy a bűnelkövetésről folyó diskurzus – lett legyen az formális, igazságszolgáltatási keretekben folyó, vagy egyéb formájú – egyszerre tartalmaz leíró és normatív elemet, és mindig felkínál egy lehetséges módot a különféle szerepek, ügyek, feladatok megértésére és a viselkedés hozzáigazítására ehhez a megértett valósághoz. Mivel az igazságszolgáltatás is társas tevékenység, és mindig jelen vannak benne – legalább potenciálisan – rivalizáló értelmezési lehetőségek, tehát az a folyamat, amelyben a jelentésadás megtörténik, társas jellegű. Mégis azt tapasztaljuk, hogy ez a jelentésadás alig-alig terjed ki az igazságszolgáltatásban szereplők önreflexióira, tapasztalataira. A diszkurzív elemzés a **helyreállító igazságszolgáltatás hermeneutikai aspektusát emeli ki**: azzal foglalkozik, miként értik és teremtik meg egyidejűleg egymással, a valósággal, valamint az általuk megélt valóság leírására csekély mértékben alkalmas jogi nyelvvel folytatott párbeszédben az érintettek az igazság elérésének folyamatát. Itt is szembe kell néznünk azonban az igazság alapproblémájának kettősségével: annak meghatározásával, hogy mihez viszonyítunk, és azzal, hogy miben áll az igazság maga, azaz mi az igazság természete.

8. A jövőért való felelősségvállalást jelentő aktív felelősség az a viszonyrendszer, amely a helyreállító igazságosság alapjául szolgál. A helyreállító igazságosság, mint a rehabilitációs paradigma új köntöse és továbbélése

8.1. Az **igazságosság** a modern társadalom egyik alapértéke és normatív követelménye, mivel a társadalom magáévá tette azt a felfogást, hogy az elfogadható – vagy még inkább a támogatásra érdemes – társadalmi berendezkedésnek meg kell felelnie az igazságosságra vonatkozó társadalmi képzeteknek. Hogy az adott társadalmi berendezkedést az emberek többsége igazságosnak minősíti-e, az rendkívül erőteljesen befolyásolja a társadalom legitimációját, az embereknek a rendszerhez való viszonyát, társadalmi közérzetét és a társadalmi kohézió állapotát. Az igazságosság normatív

követelménye univerzális, a társadalmi cselekvés minden szférájában megjelenik és leginkább az elosztás rendjének értékelésénél tölti be az értékmérő szerepét. Az igazságosság legtöbbször **normatív kiindulópont**, de elvei logikailag nem vezethetők le közvetlenül valamely általánosabb tézisből, vagy valamilyen erkölcsi tételből, hanem csak egy olyan hipotetikus szerkezetből, amely az igazságosság elvének megalapozásául szolgál. A hipotetikus szerkezet alapjául Rawls például a modern alkotmányos demokrácia politikai kultúráját, Habermas pedig a kommunikatív szituáció általános (ideális) feltételeit jelölte meg, amelyek mindegyike be van ágyazva a modern társadalom történelmi-társadalmi viszonyaiba. Ha ennek a hipotetikus szerkezetnek az alapját a helyreállító igazságosság esetében keressük, olyan viszonyrendszert kell találnunk, amely szintén be van ágyazva a modern társadalom történelmi-társadalmi viszonyaiba. Úgy gondolom, hogy az **aktív felelősség az a viszonyrendszer, amely a helyreállító igazságosság alapjául szolgál. Az aktív felelősség a jövőért való felelősségvállalást jelent:** a bűncselekmény következményeivel való szembenézést, a károk helyreállításának szándékát, és a társadalmi tagság visszaállítani akarásának bizonyítékát.

A helyreállító igazságosság értelmezhető **elosztási igazságosságként**, amelyhez segítségül lehet hívni a társadalmi igazságosság és a szolidaritás, valamint az esélyegyenlőség érvényesülését. A helyreállító igazságosságot értelmezhetjük **eljárási igazságként**, hiszen nem csak annak van jelentősége, hogy milyen a kimenete az eljárásnak, de annak is, hogy milyen mértékben tartják méltányosnak vagy méltánytalannak az eljárást, amely a kimeneti eredményhez vezetett. S ha az igazságosság fokmérője az **eljárási méltányosság érvényesülése**, az abban való részvétel lehetséges mértéke, akkor a helyreállító igazságosság tökéletesen illeszkedik ezekhez az elvárásokhoz.

Dolgozatomban a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazhatóságának lehetőségeit keresve, kiléptem a büntető igazságszolgáltatás területéről és azt vizsgáltam, hogy a magyar társadalom előtt tornyosuló megoldatlan problémák közül melyek azok, amelyeknél hatékonyan alkalmazható a jóvátételi megközelítés. Ez a szempont különösen élesen merült fel a különböző igazságosság-fogalmak vizsgálatánál, illetve a társadalmi igazságosság kérdésénél. A **társadalmi igazságosság gyakorlati érvényesítése** az egyik legnehezebben megoldható problémája a közpolitikának. A közpolitika (policy) elmúlt évtizedekbeli korszaka három nagy szakaszra osztható Európában, és az államnak mindhárom szakaszban más és más a szerepe. Az első szakaszt a koordináló, a másodikat a szabályozó, a harmadikat pedig a fejlesztő állam jellemzi. A helyreállító igazságszolgáltatás konfliktusmegoldó alkalmassága különösen a harmadik szakaszban mutatkozhat meg.

8.2. Nem könnyű a társadalmi igazságosság elveit a gyakorlatba átültetni. A jóléti állam megpróbálta, ezért Európában a jóléti rendszerek biztosították az elsődleges eszközt az állampolgárok integrálására. Ezek az eszközök elérték a marginális helyzetben lévőket is, és biztosították a „**társadalmi tagság**” – legalább minimális – gazdasági feltételeit. A jóléti államban a gondok jelentős részét (bűnözés, egészség-, képzettség-, munka-hiány, szegénység, családi diszfunkciók) olyan problémaként fogták fel, amelyeknek társadalmi okaik vannak, s amelyek szociális technikákkal és a szociális munka

módszereivel leküzdhetők. E felfogáshoz jól illeszkedett a „társadalmi mérnökség” gyakorlata, amely nem „tervezett”, nem „mért”, és a legkritikább esetben „számolt”. A források bősége idején erre ugyanis nem volt szükség. Az 1980-as évek elejére azonban a gazdasági válság finanszírozhatatlanná tette az igazságszolgáltatás drágán működő rendszerét. Az emberi jogok felértékelődésének tükrében pedig tarthatatlanná vált az alapjogi követelményekre „süket” bűnözés-kezelési rendszer. A kiformalódó jóvátételi megközelítésben a **sértettek** célcsoportja mellé az 1990-es évek elején felsorakoztak a **közösség** és az **elkövető** szempontjai is. Ezt a változást a **rehabilitációs paradigma sajátos, új köntösben való megjelenéseként, illetve továbbéléseként értelmeztem**. A jelenséget azzal magyaráztam, hogy a gazdasági helyzet megváltozása sem eredményezhette annak a tudásanyagnak az eliminálódását, amelyet a szociálpolitika és a kriminológia halmozott fel a treatment időszakában a kedvezőtlen társadalmi helyzetek felhajtó erőiről. A jóléti állam ugyanolyan viszonyítási ponttá vált, mint az athéni demokrácia: nem volt teljes (hiszen nem mindenki számára biztosította a teljes jogú tagságot), de mégis a demokratikus működés arche típusának tekintjük. Hasonlóan vagyunk a **jóléti állam kriminálpolitikájával**. Azok a szándékok, amelyek megjelentek a treatment ideológiájában a kriminológia tudománya 200 éves fejlődésének eredményeire támaszkodtak. Igaz, hogy az emberi jogokra érzéketlen volt, tény, hogy nem tekintett a költség-hatékonyság szempontjaira, viszont a benne megtestesülő egyenlőségeszmény és a szolidarisztikus viszonyokra alapozott emberkép, amely állampolgárainak a társadalmi tagságot kínálta, az egyenlő jogokat és az egyenlő lehetőségeket akarta biztosítani, továbbra is vonzó maradt.

8.3. A jóléti állam kriminálpolitikájának válsága idején a **helyreállító igazságszolgáltatás és a bűnmegelőzés területének megerősödése a hagyományos igazságszolgáltatás eltérő típusú hiátusaira reagált**. (A.) A bűnmegelőzés fontossá válása azoknak a viktimológiai felméréseknek volt köszönhető, amelyek jelezték, hogy nagy a különbség az elkövetett és a regisztrált bűncselekmények száma között, s egyre élesebb kritikák fogalmazódtak meg a hagyományos igazságszolgáltatás kontrollfunkcióival kapcsolatban. (B.) A helyreállító igazságszolgáltatás előtérbe kerülése viszont annak volt köszönhető, hogy nem volt kielégítő az a mód, ahogy a hagyományos igazságszolgáltatás eljárása zajlott, és ahogy a vitákat kezelte.

9. A helyreállító igazságszolgáltatás elvei és értékei

9.1. A helyreállító igazságszolgáltatás a **bűnözés problémamegoldó megközelítése**, amely a probléma megoldásába (a) bevonja magukat az érdekelteket, (b) a helyi közösséget, és (c) aktív kapcsolat alakít ki az igazságszolgáltatási hatóságokkal. Nem speciális gyakorlat, inkább a probléma-megközelítési elvek új rendszere, amely orientálhatja a bűnözés-kezelő szervezetek napi gyakorlatát. A helyreállító igazságszolgáltatás bár jóvátételi programcsomagként indult, mára sokkal inkább egy gondolkodásmód, egy életfelfogás, és egyfajta hit abban, hogy jó időben és jól feltett kérdések régi beidegződéseket is képesek megváltoztatni. Központi fogalmai a felelősség és a kötelezettségvállalás: a bűncselekmény elkövetése kötelezettséget keletkeztet a következmények helyreállítására.

A helyreállító igazságszolgáltatás megközelítésének **„antropológiai” szemlélete** a jóvátételt az érintett személyek és közösségek önkéntes és aktív közreműködésén alapuló **kommunikációs folyamatnak tekinti**, amelynek az a célja, hogy helyreállítsa az áldozatnál a bűncselekmény elszenvedése következtében keletkezett kárt, és azokat a társadalmi kötelekeket, amelyek a bűncselekmény következtében meggyengültek vagy elszakadtak. A **„közpolitikai” szemlélet** viszont olyan **megtermékenyítő paradigmaként tekint** a helyreállító igazságszolgáltatásra, amely a helyreállító mechanizmusok működését a büntető igazságszolgáltatás meglévő rendszerén belül képzelel el, és hozzájárul a büntető igazságszolgáltatás és a büntetőpolitika reformjához.

9.2. A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos **fogalommeghatározó kísérletek** mindegyike szélesen értelmezi a helyreállító igazságszolgáltatást. A fogalmak elemzésénél bármerről is közelítjük a resztorativitás lényegét, mindig arra lyukadunk ki, hogy mit akar elérni a helyreállító igazságszolgáltatás. A kérdés úgy is exponálható, hogy mi a fontosabb: az, ami az emberekben „belül” zajlik (s ez megfeleltethető annak, hogy milyen módon történik a felelősségre vonás), vagy az, hogy mi történik „kívül” (azaz mit eredményez az eljárás). Fontos kérdés tehát az **eljárás vagy kimenet problémájáról folytatott vita**. Úgy gondolom, hogy ez a megkülönböztetés található meg a hagyományos igazságszolgáltatásban is, a jogkövetkezmény, mint „output” és a procedurális igazságosság szembeállításában. A probléma több vonatkozásban is abból ered, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás rendszere az intézményesülés kezdeti fázisában tart. Mint ahogy kétszáz évvel ezelőtt a pozitivista iskolák kutatási eredményeinek hatására kiderült, hogy a törvény előtt egyenlőség jogi garanciájának érvényesülése nem jelent automatikus jogérvényesítési és esélyegyenlőséget, úgy jöttek/jönnek rá a helyreállító igazságszolgáltatás témakörével foglalkozó szakemberek, hogy **az „egyenlően kimért jog” sem jár az igazság valódi szolgáltatásával az áldozatok számára.**

10. A formális és az informális igazságszolgáltatás viszonya: az „egy igazság mindenkinek” nem azonos azzal, hogy az igazságossághoz is mindenkinek ugyanaz az eljárás vezet

10.1. Úgy láttam, hogy a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás céljai nem térnek el egymástól: mindkettő a jogrend helyreállítására és a bűncselekmény megelőzésére törekszik. A dolgozatban ezért megvizsgáltam, hogy ugyanabban a rendszerben „kicsírázhat-e” az új elgondolás, megerősödhetnek-e a megtorló igazságszolgáltatás rendszerének keretei között a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei. „Felhorzsolják-e” a tradicionális igazságszolgáltatás „belső falait” az új megoldások? A kérdés távolról sem „szépészeti” vonatkozású, ugyanis a hagyományos igazságszolgáltatás a törvény előtt egyenlőség érvényesítésével határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy adott és demokratikusan működő társadalomban, mindenki számára egy és ugyanaz a jog létezik. **Az „egy igazság mindenkinek” ugyanakkor nem azonos azzal, hogy az igazságossághoz is mindenkinek ugyanaz az eljárás vezet.** A tradicionális és a resztoratív igazságszolgáltatás „békés egymás mellett élése” sokszor nem jelent egyebet, mint azt, hogy a

közvetítői eljárás a **hagyományos igazságszolgáltatás hiányosságait pótolja**, de úgy, hogy elfogadja azt a gondolkodási keretrendszert is, amelyet a tradicionális igazságszolgáltatás kijelöl. Röviden fogalmazva: ebben az esetben a mediáció „álruhájában” érvényesíti a sértett a polgári jogi igényt. A helyreállító igazságszolgáltatás felelősségvállalásra építő megközelítése számára kevésbé fontosak az emberi jogok (lásd például a helyreállító igazságszolgáltatás közömbösségét a proporcionalitás iránt), bár nyilvánvalóan nem tagadja őket. **A „békés egymás mellett élés” és az átjárhatóság nehézségét fokozza, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás egyértelműen a garanciák nyelvén beszél** (feltéve, ha nem terrorcselekményről, súlyos korrupciós cselekményről, és egyéb politikailag érzékeny megítélésű bűncselekményfajtáról van szó), **de „süket” a valódi felelősségvállalásra.**

10.2. A **formális és informális igazságszolgáltatás „egymásba csúszása”** nem csak a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatosan jelenik meg, de az ún. „biztonsági igazságszolgáltatás” (actuarial justice), vagy az ún. „közösségi igazságszolgáltatás” (community justice) esetében is. Minden olyan esetben tehát, amikor kriminálpolitikai szándékok, gazdasági megfontolások, a veszély megelőzése, a józanész, a büntetés célja, hatékonysági szempontok, stb. a formális kötöttségek oldása mellett érvelnek, és döntenek. A formális kötöttségek oldása legtöbbször azzal a következménnyel jár, hogy **„rendszeridegen”, azaz a büntető anyagi vagy eljárási garanciákat rontó megoldások kerülnek be a jogrendszerbe.** Ez legtöbbször azt jelenti, hogy egy másik jogág – esetünkben a civiljog – megoldásaival azonos, vagy arra hajazó eszközrendszert honosít a jogalkotó. Vizsgált területünkön, a helyreállító igazságszolgáltatás esetében igen jellemző, hogy a konszenzuális megoldásokra törekvés a civiljog eszközrendszerét is „beemeli” a büntetőjogi megoldások közé.

Napjaink büntető igazságszolgáltatási rendszereire mégsem az a jellemző, hogy a diverzió elkerülheti a formális büntető igazságszolgáltatást, és valóban informális, „visszatársadalmasított” fórum rendezi el az ügyet. A formális büntető igazságszolgáltatási hatóságok „óvó szeme” ugyanis végigkíséri ezeket a diverziós eljárásokat, s amennyiben azok nem nyújtanak megnyugtató megoldást a probléma kezelésére, „visszaveszi” az ügy elbírálását, és lefolytatja a formális eljárást. Ebből arra következtetünk, hogy napjainkban sokkal inkább a formális büntető igazságszolgáltatási rendszer **megújítására, szemléletalakítására szolgál** a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere, semmint a formális megoldások helyettesítésére.

10.3. **Európában a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás konvergenciája zajlik**, amely összetartás nem az összeolvadást, hanem a **kompetenciahatárok tisztázódását** fogja eredményezni. A konvergencia jelenségét, értelmezésem szerint, a büntető igazságszolgáltatás kettős úton haladó fejlődése okozza. Az egyik folyamat azt jelzi, hogy megerősödik a tettarányos (időnként még azt meg is haladó) megtorlási szándék, és ezzel párhuzamosan el is mozdul a reparatív szempontok érvényesítése felé, ezzel lehetővé válik a sértett szempontjainak határozottabb érvényesítése a tradicionális igazságszolgáltatásban. A másik folyamat határozottan érzékelteti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a kezdeti, a sértett kizárólagos szempontjait érvényesítő megközelítéstől mára

eljutott a közösség és az elkövető szempontjainak figyelembe vételéhez. Ennek alapján felállítottam azt a modellt, amely szerint az **Európában érvényesülő igazságszolgáltatási modellek fejlődési folyamatában (1) rehabilitációs, (2) reparatív, és (3) resztoratív fázisok különböztethetők meg.** E folyamat azonban éppen **ellentétes** – és egymáshoz közelítő – **irányban zajlik** a hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatásban: a tradicionális igazságszolgáltatás a rehabilitációs fázisból eljutott a reparatív fázisba, míg az európai helyreállító igazságszolgáltatás a resztoratív fázis helyett „megelégszik” azzal, hogy a reparáció érvényesítése nem csak a sértett, de az elkövető érdekeit is szolgálja.

10.4. A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás kapcsolatrendszerét vizsgálva, szükségszerűen merült fel a kérdés, hogy van-e szükség az állami büntetőhatalom garanciákkal történő korlátozására a helyreállító igazságszolgáltatás vonatkozásában? Azaz a büntetőhatalom gyakorlásának tekinthető-e a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének alkalmazása? A **hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyát** korábbi munkáimban az alternatív szankciók elemzése során már értékeltem, de jelen értekezésben jelentősen kinyitottam azt az optikát, amellyel a helyreállító igazságszolgáltatás viszonyrendszerét vizsgáltam. Úgy láttam, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a hagyományos igazságszolgáltatással kapcsolatos viszonyában korlátozottak, mivel **a jog számára fontos garanciaelemeket nem képes ugyanazon a szinten biztosítani, mint a hagyományos eljárási rendszerek.** (S ez még akkor is igaz, ha ezeknek érvényesülésével folyamatosan elégedetlenek vagyunk.) Ezen túlmenően a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere – a büntetőjogi szankció beágyazottságával ellentétben – **azokat az elvárásokat sem képes kielégíteni, amelyek a büntetőjogi szankcióval kapcsolatosan megnyilvánulnak.** (Az is igaz viszont, ezzel szemben számtalan olyan értéket és erényt tud felmutatni, amelyet csak szeretnénk elvárni a hagyományos igazságszolgáltatástól, de ennek teljesítésére az nem képes.)

11. A helyreállító igazságszolgáltatás kompetenciája: a büntető igazságszolgáltatás alsó küszöbét el nem érő, illetve felső küszöbét meghaladó súlyú cselekmények kezelése a helyreállító igazságszolgáltatás térréuma

11.1. Erre a helyzetre is tekintettel úgy gondolom, hogy az igazságszolgáltatás területén a hagyományosan bűncselekménynek tekintett magatartások kezelésére továbbra is a hagyományos igazságszolgáltatás eszközrendszere a leginkább alkalmas. A szélső értékeknél viszont – amelyet „nagyon nagy fájdalomként” illetve „csekély sérelemként” jelöltem – van helye a helyreállító igazságszolgáltatásnak. A dolgozatban – tekintetbe véve a hagyományos igazságszolgáltatás kompetenciahatárait – amellet érveltem, hogy **a büntető igazságszolgáltatás alsó küszöbét el nem érő, illetve felső küszöbét meghaladó súlyú cselekmények kezelése a helyreállító igazságszolgáltatás térréuma,** vagy kizárólagosan, vagy komplementer módon. Álláspontomat arra alapítottam, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás tettarányosság mércéje alapján a nagyon súlyos

és a csekély súlyú jogsértések kívül esnek a hagyományos büntető igazságszolgáltatás kompetenciahatárain. Ez még akkor is így van, ha a tetтарыósság önmaga távolról sem szolgáltatja „a” tiszta mérцét. Ha ugyanis a mérce maga a tett, akkor a tetтарыósság nem lehet más, mint a talió, a „szemet-szemért” elve. Ezt azonban már a történelem hajnalán felváltotta egy másik mértékegység, amikor pénzben kezdték mérni az okozott sérelmet. Abban a pillanatban azonban, amikor nem a szemet-szemért elv érvényesül, hanem a sérelmet valamilyen mérőeszköz segítségével „átváltják”, akkor a mérőeszköz „objektivitása” elvész. Ekkor a mérőeszköz alkalmasságát a társadalom ítéli meg, s a mérőeszköz mértékegységeit az adott kor felfogása, a társadalmi, történeti hagyományai és kulturális viszonyai fogják meghatározni.

11.2. A бүнőzéskontroll központi kérdéssé válásával a kriminálpolitika hatóköre kiszélesedett, és **a hagyományos büntető igazságszolgáltatást oly széles spektrumban készíti a бűncselekmények kezelésére, amelyre sem felkészültsége, sem anyagi forrásai nem elegendők**, sem a rendelkezésére álló eszközrendszer nem megfelelő. Úgy látom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás akkor tölti be célját, ha nem a tradicionális igazságszolgáltatás helyét veszi át, hanem, **akkor áll rendszerbe**, amikor túlságosan nagy a бűncselekménnyel okozott fájdalom, vagy túlságosan csekély a sérelem. Fogalmazhatjuk úgy is, hogy akkor, amikor **túl „kevés” vagy túl „sok” lenne a hagyományos igazságszolgáltatás**. A két igazságszolgáltatási rendszer viszonyának ekképpen történő felfogása segít annak a veszélynek az elkerülésében is, hogy a büntetőjog átlépje kompetenciahatárait, mint ahogy ez napjainkban folyamatosan megtörténik. A büntetőjog „felfelé” is és „lefelé” is átlépi kompetenciahatárait, amikor a terrorizmus elleni küzdelemben összemosódik a honvédelem és a rendőrség tevékenysége, illetve amikor a zéró tolerancia gyakorlatában összeolvad a szociálpolitikai és a rendészeti tevékenység. **A helyreállító igazságszolgáltatás tehát azon a területen kaphat helyet, amely a büntető igazságszolgáltatás hagyományos kompetenciahatárain kívül esik.** Azaz: a kettejük viszonya jelöli ki azoknak a cselekményeknek a körét, amelyben a tradicionális igazságszolgáltatás eszközrendszere releváns. Ott tehát, ahol a honvédelem és a büntetőjog kompetenciahatárai összemosódnak, ott a helyreállításnak, különösen a „béketeremtő” igazságszolgáltatásnak van jelentősége. Hasonlóan, ott, ahol összefolyik a rendőrség és a szociális szolgálatok tevékenysége, ott nem a hagyományos, hanem a helyreállító igazságszolgáltatásnak lehet nagyobb szerepe. Ez úgy is megfogalmazható, hogy

A.) a hagyományos igazságszolgáltatás **teherbírását meghaladó sérelmek kezeléséhez** a бéketeremtő és helyreállító igazságszolgáltatás eszközei **forrásbővítést** jelentenek, a jóvátételi eszközök kiegészítik a hagyományos igazságszolgáltatást és segítik a megbékélést;

B.) a **csekély súlyú ügyek esetében** pedig a hagyományos büntető útról elterelés segítheti a tradicionális igazságszolgáltatás forrásainak **tehermentesítését**, azaz ezekben az ügyekben a helyreállító igazságszolgáltatási eszközrendszer önállóan alkalmazható.

11.3. Vannak olyan helyzetek, amikor az elkövetett bűncselekmények tárgyi súlya „értelmezhetetlen” a hagyományos igazságszolgáltatás számára. Polgárháborús helyzetben, **társadalmi kataklizmák esetén elképzelhetetlen a tettel arányos büntetés**. A gaztettek azonban nem maradhatnak következmények nélkül sem, mert a reakció hiánya akadályozza a társadalmi béke kialakulását is. **A társadalom „memóriája” ugyanis működik**. A konfliktusokról hallgatás, a csend távolról sem azt jelenti, hogy a problémák megoldódtak. Ellenkezőleg: **a sérelem megmarad és akár évtizedekre is „betokozódhat”** – mint ahogy azt Dél-Afrika, Ruanda, Bosznia, és még számos más helye mutatja a világnak. A konfliktusoknak fejlődéstörténetük van, a társadalmi konfliktusok erőszakos megoldásának kifomálódása hosszú, és számos figyelmeztető jelzést tartalmazó folyamat. Egyes társadalmi csoportok kiszolgáltatottsága, jövőnélkülisége is jelezheti a társadalmi kataklizmák felé tartó folyamatot. Érveim tehát arra irányultak, hogy – a társadalom egysége és békéje érdekében – ezekben a helyzetekben is a helyreállító igazságszolgáltatás megbékélést célzó eszközrendszerét kell alkalmazni. Az értekezésben számos polgárháborúba süllyedt ország példájával igazoltam, hogy ezekből a helyzetekből is vezet út a megbékélés felé, és a társadalmi béke elérése szempontjából a szégyenre alapozott resztoratív megközelítés sikeresebb lehet, mint a bűnösség-alapú megtorló megközelítés alkalmazása.

11.4. Az elmúlt két évtizedben az „antiszociális vagy civilizálatlan magatartások” fogalmával szélesedett ki a büntetőjog által üldözendő magatartások köre. **Azonosítottam tehát a helyreállító igazságszolgáltatás és a tradicionális igazságszolgáltatás közötti alsó határt is**. Az alsó küszöb alatti jogsértő magatartások teszik ki a **mikro-, azaz a mindennapi konfliktusaink** világát. Megállapítottam, hogy a hazai jogfejlődésben egy korábbtól eltérő jogalkotói megoldás azonosítható ezekkel a viselkedésformákkal kapcsolatosan. A jogalkotó ugyan dekriminalizálta a magatartást (lásd a tulajdon elleni szabálysértéseket), de a viselkedésforma társadalmi és/vagy politikai megítélése időközben megváltozott. Az érzékenységi küszöbök megváltozása nem arra sarkallja a jogalkotót, hogy visszaemelje, azaz rekriminalizálja a magatartást, hanem e helyett a büntető igazságszolgáltatás alsó határát teszi rugalmassá és átjárhatóvá.

12. A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a társadalmi konfliktusok kezelésében: a közösségnek meg kell tanulni a megbékélés folyamatát

12.1. A helyreállítás társadalmi környezetét elemezve **vizsgáltam azt a társadalmi közeget**, amely körbeveszi a büntető igazságszolgáltatási rendszer működését, s amely erősíti vagy lerontja annak hatékonyságát – jelenjék meg az akár konfliktusos, akár konszenzusos tartalomban. A kriminálpolitika alakítói gyakran élnek az „oszd meg és uralkodj” elv alkalmazásával. A büntető igazságszolgáltatás eszközrendszere és a bűnmegelőzésben rejlő kontroll alkalmas ugyanis arra, hogy **a társadalmi konfliktusok konszenzusos megoldását színlelje**, és a társadalmi bűnbakképzés mechanizmusával társadalmi „rész-konszenzust” hozzon létre. A politikai szereplők a különböző társadalmi rétegek (akár a középosztály, akár a munkásosztály) támogatását más csoportokkal történő konfrontáció

előidézésével, illetve a társadalmilag „elítélhető” értékeket megjelenítő csoportok (hajléktalanok, szegények, migránsok, stb.) kriminalizálásával érik el.

12.2. A helyreállítás társadalmi közegének értelmezését a szociálpszichológiától indítottam, mivel a folyamat dinamikájában és a konfliktusszituációk értelmezésénél szerepet kapnak/kaphatnak az egyéni és a csoportalapú érzelmek. Mivel a helyreállító igazságszolgáltatás **„beemelte” a konfliktust az igazságszolgáltatásba**, ezzel szükségszerűen **„behúzta” a folyamatba azokat az érzelmeket is**, amelyek a konfliktusokhoz tapadnak. A helyreállító igazságszolgáltatás a bűncselekményi szituációt személyek közötti konfliktusként értelmezi, és kiemelt jelentőséget tulajdonít a személyek közötti relációknak, a bosszú, a bocsánatkérés és a megbocsátás fogalmainak. A **megbocsátásnak** a személyes/magán szinten és a társadalompolitikai/közösség szintjén is meg kell történnie. Mivel azt kerestem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere miként alkalmazható társadalmi problémák oldására, elsősorban a közösségi megbocsátás mechanizmusát vizsgáltam. A közösségi megbocsátás a csoportközi viszonyok mezőjében zajlik, és a konfliktusban lévő mindkét vagy több csoporttól történelmi, kulturális és politikai típusú érzékenységek ismeretét és tiszteletben tartását igényli. Nem csak az egyén emlékezik, **a társadalmi (történelmi) sérelmek is megőrződnek a csoportok emlékezetében**. Ezek egy része szubjektív, közösségi fantázia, más részük viszont az igazságtalanság objektív feltételeit rögzítette a csoportos emlékezetbe, s ezek nem hagyják a sérelmeket felejtetni. A feladat tehát nem könnyű: elválasztani a szubjektív és objektív sérelemrészeket, és elfogadtatni, hogy a **társadalmi megbékélést a bosszú és a revánsvágy „leépítésével” lehet elérni, azaz a közösségnek meg kell tanulni a megbékélés folyamatát**.

12.3. A társadalmi megbékélés tehát közösségi folyamat. De, **van-e közösség** a globalizáció és a virtuális közösségek világában? A modern időkben a közösség fogalma egyre inkább a társadalmi komplexitás egy vagy több (de nem az összes) aspektusára épül, mely lehet földrajzi terület, organikus kapcsolat, konszenzus, munkamegosztás, bár a közösség alapja alapvetően továbbra is a helyi jelleg, a lokalitás. Az egyén és a társadalom viszonyában két, folyamatosan érvényesülő hatóerő azonosítható: a közösség ‘centripetális’ ereje szemben az egyéni autonómia ‘centrifugális’ erejével. E két erő, a szabálykövetés és az autonómia, a jogok és a kötelezettségek közötti feszültségben is megjelenik.

A közösség definiálása mindig felveti azt a kérdést, hogy **hol húzódnak a közösség határai**, azok állandóak-e, s ha nem, akkor mitől függ a változásuk. A közösségfogalom lényege az egyén és a közösség, valamint a közösségek egymáshoz való viszonya, mely magában foglalja a többség és kisebbség problémáját is. Vizsgáltam ezért a makrotársadalmi konfliktusok körébe tartozó ellentéteket, amelyek oldására, s a béketeremtő folyamatok elindítására az alternatív konfliktuskezelő technikák alkalmazhatók. A **viszálykezelés békés technikáinak az alkalmazása** elengedhetetlenül szükséges, mert a **rendszerváltás kezdetétől sokféle társadalmi törés és szakadás maradt orvoslás és társadalmi kibeszélés nélkül**. A hatalmi elit ugyanis a rendszerváltás kezdetétől nem tisztázta viszonyát az egyenlőtlenségekhez. Részben azért, mert magának az egyenlőtlenségi problémákat is

átmenetinek gondolta, a problémák idővel bekövetkező csökkenését, és nem súlyosbodását feltételezte. A szabadságjogok kiteljesedése felett érzett öröm, és a hatalom megragadásának, megtartásának kényszere elhomályosította azt a tényt, hogy a rendszerváltás után „két ország épült”: a piaci részvétellel járó jogosultságokkal bírók, és a piacról minden vonatkozásban kiszoruló reményvesztettek országa. Ez is lehet a magyarázata annak, hogy bár a piaci viszonyok intézményi keretei és feltételei hihetetlen gyorsasággal kiépültek, a folyamat a lelkekben nem megnyugvást, hanem inkább diszharmóniát okozott, s az ország értékkészlete a tradicionális és liberális civilizációk közötti mozgás megrekedését jelzi.

A helyreállító igazságszolgáltatás eszközei nem alkalmasak a mély strukturális egyenlőtlenségek kialakulásának megfordítására. Arra viszont igen, hogy megakadályozzák a bajok eszkalálódását, hogy ösztönözzék a társadalmi szolidaritást, hogy erősítsék a társadalmi tőkét, hogy civilizáltabbá tegyék a társadalmat, azaz: mindenki számára élhetőbbé tegyék az életet. A helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere különös jelentőséghez juthat a **mikrokonfliktusok** kezelésében. A mikrokonfliktusokkal foglalkozó szakirodalom sokféle összetűzést sorol ebbe a körbe, az országon belüli fegyveres konfliktusoktól, a hétköznapi kis-konfliktusokig terjed a skála. A mindennapi életünket átjáró konfliktusok egy része a szokásos döntéshelyzetekből ered, egy másik része azonban az államéletben is érzékelhető „társadalmi rendetlenségből” fakad, amelynek következményei tetten érhetők a közbizalom alacsony fokában, az emberek tűrőképességének csökkenésében és a mindennapi konfliktusok eszkalálódásában. A mikrokonfliktusok észlelése és róluk a párbeszéd megkezdése azért is nehéz, mert a konfliktusokról jellemzően regionális, nemzeti vagy globális megközelítésben esik szó. A **mikrokonfliktusok** azonban kulcsfontosságúak a konfliktusok természetének megértéséhez, és pótolhatatlan információt hordoznak egy **társadalom „élhetőségéről” és „mentális állapotáról”**.

12.4. Napjainkban jellemzően **etnikai konfliktusok** miatt robbannak ki erőszakos összetűzések. 1986 és 1996 között kirobbant 101 fegyveres konfliktus közül 95 összetűzésnek államokon belüli **inter-etnikai gyökerei** voltak. A legtöbb liberális demokráciát felkészületlenül érték ezek a fejlemények, mivel azt gondolták, hogy a politikai részvétel, az egyenlő állampolgári és politikai szabadságjogok biztosítása mellett nincs ok belső viszály kialakulására. A multikulturalizmussal próbáltak választ adni az etnikai konfliktusokra, miközben azt látjuk, hogy sok állam nem egy nemzetállam, hanem több nemzetállamból álló konglomerátum. Európában a többség és a kisebbség közötti konfliktusok másként jelentkezik a nyugat-európai és másként a kelet-európai tagállamokban. A nyugat-európai országok **migrációs problémaként**, a kelet-európai országok a **romaproblémaként** küzdenek a hasonló köntösben és hasonló tartalommal megjelenő gondokkal: a kisebbség integrálódási problémáival. A kontinens mindkét felén könnyen kriminalizálódik a probléma és tekinti a hatalom szociális és szegénység-kérdés helyett, **közbiztonsági és rendészeti problémának az integrációs folyamat konfliktusait**. Nyugat-Európa bevándorlási célországáiban az etnikai kisebbségek

problémái határozottan a **terrorizmussal kapcsolatos félelmek** eszkalálódásával kapcsolódtak össze, lévén a bevándorlók jelentős része a közel-keleti régióból, illetve az afrikai muzulmánok közül érkezik. A közép-kelet-európai régióban az etnikai kisebbség(ek) tagjainak közkeletű toposza a „a bűnöző”, „a tolvaj”, ezt viszont arra is utal, hogy nem a terrorizmus modern formáival, hanem a hagyományos – jellemzően a kis súlyú, ún. „megélhetési” – **bűnözéssel** kapcsolják őket össze. Abban viszont nincs különbség a két viszonyulás között, hogy mind a nyugat-európai „terror-rémület”, mind a kelet-európai „cigánybűnözés” úgy állítja be az etnikai kisebbség tagjait, mint akik személyükben jelentenek veszélyt a többségi társadalomra.

A romakérdés strukturális, azaz makro- és mikro-összefüggések hálózataiból összetevődő bonyolult jelenség. **A romák és a többségi társadalom között kialakult konfliktusok Magyarországon sem egyedi és egyszeri jelenségek, hanem társadalmilag beágyazott és a hosszú ideje megoldatlan integrációs, gazdasági, jogi, társadalmi és kulturális problémákkal terhelt viszony következménye.** A romák helyzetét a diszkrimináció, a társadalmi és a gazdasági kirekesztés jellemzi: körükben magas a szegénység és a munkanélküliség kockázata, és erős sztereotípiák és előítéletek élnek velük szemben. A mélyszegénységben élők jelentős része roma. Az erőszakos belső konfliktusok empirikus elemzése azt jelzi, hogy **az egy főre eső alacsony jövedelem az egyik legerősebben közreható tényező az erőszakos belső konfliktusok kialakulásában és elhúzódásánál.** A szegénység mellett a társadalmi elégedetlenség és az életfeltételekkel kapcsolatos frusztráció ösztönzi az erőszakos cselekmények kirobbanását.

12.5. Az időnként kirobbanó inter-etnikai konfliktusok Magyarországon is a mélyben húzódó megoldatlan problémákhoz kapcsolódó feszültségeknek köszönhetőek. A helyzet leginkább a tűzhányó kitöréséhez hasonlítható, ahol a mélyben összegyűlt magma ott talál utat a felszínre, ahol a geológiai és terepviszonyok ezt lehetővé teszik. A vizsgálatot a hazai inter-etnikai konfliktusokkal kapcsolatosan a roma kisebbség és a nem-roma többség közötti konfliktusok értelmezésére korlátoztam. Részben azért mert a rassz-közi konfliktusok jellemzően ebben a viszonylatban fordulnak elő, részben azért, mert Magyarországon egyedül a roma kisebbséget érinti a társadalmi kirekesztés és az élethelyzetek kilátástalansága, amely e konfliktusok megoldására szükségessé teszi a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök igénybevételét.

A csoportkonfliktusok vizsgálatánál az **összeütközéseket három csoportba soroltam:** (a.) roma támad nem-romát, (b.) nem-roma támad romát, és (c.) összeütközés a roma közösségen belül vagy egyes alcsoportok között. E konfliktus-típusok segítségével mutattam be a folyamat azon állomásait, amelyek során a romák helyzetének kilátástalansága általuk/sérelmükre elkövetett erőszakos cselekményekhez, illetve kollektív erőszakhoz vezet(het). Az első kategóriában két olyan ügyet választottam az értelmezésre, amelyekben befejezett emberölés történt, az ügyek azonban – az inter-etnikai konfliktusok szempontjából – eltérő értelmezésre adnak lehetőséget. Az első a „**tűzhányó modell**”, amikor a felgyülemlett konfliktusok következtében csak egy szikra kell az inter-etnikai

erőszak kirobbanásához. A második modell a „**kriminális hatalom modell**”, amelyben a kisebbség tagjai a kriminális karrier útját járva érzik meg, hogy milyen a hatalom íze, hogy nem csak kiszolgáltatott élethelyzetek vannak, de a pénz hatalmának „mámora” is átélhető. Ebben a helyzetben várható a nyílt konfrontáció vállalása/keresése a többségi csoportok tagjaival. Az elemzés összefoglalásaként megállapítottam, hogy ez utóbbinál kevés veszélyesebb fejlődési irány van akár a többségi társadalom, akár a kisebbség jövőjét nézzük. Különösen arra tekintettel, hogy a rendszerváltás kezdetétől – a politika mindenkori szereplői voltak oly óvatosak (vagy oly közömbösek) az etnikai kisebbség problémái iránt, hogy a roma/nem-roma feszültségeket nem élezték, és nem használták ki a politikai szavazatmaximálás szempontjából. 2006 óta azonban megváltozott a helyzet. A politika színpadán felbukkant egy olyan politikai erő, amelynek a veszélyérzete alacsony, kockázatvállalási hajlandósága magas, és láthatóan nem rendelkezik a józanság és az előrelátás politikai erényével. Ebben a helyzetben érzékelhetően meg is növekedett az inter-etnikai feszültség az országban. A feszültség kisülése a romák elleni erőszakban következik be, ugyanis a lakosság szemében a romák válnak bűnbakká a mélyebb társadalmi problémák miatt, és a társadalom egyes csoportjai úgy érezhetik, hogy a „saját kezükbe kell venniük az igazságszolgáltatást”.

13. A büntető igazságszolgáltatás, mint a társadalmi rétegek és kultúrák közötti párbeszéd terepe

13.1. A hazai súlyos bűncselekményekben manifesztálódó **inter-etnikai konfliktusok nem vezettek el a tabula rasa és a megbékélés szükségességének felismeréséhez**, ahhoz, hogy kisebbség és többség viszonyáról a támadások előtti nyelven beszélni többé nem lehet. Senki nem dolgozik azon, hogy az indulatokat – a továbbélés érdekében – mérsékelje, és az inter-etnikai feszültségeket oldja. Az eset kapcsán nem tudott elkezdődni a megbékélés – sem az instrumentális, sem a társadalomlélektani – folyamata. Mi több a helyzet még kilátástalanabbá vált: a szélsőséges nézetek és vélemények megjelentek és szalonképesé váltak a közbeszédben, s ez oda vezetett, hogy tolerálhatóvá, mi több természetessé váltak korábban elképzelhetetlen rasszista megnyilvánulások. A helyzet megváltoztatásához elengedhetetlen a politikai szándék határozott kinyilvánítása: a roma kisebbség helyzete tarthatatlan, és idegen egy olyan ország gyakorlatától, amely a világ egyik kiváltságos klubjának, az EU-nak a tagja. Ahogy az EU-ban a 2008-as gazdasági válság hatására vált egészen nyilvánvalóvá, hogy az egész közösségnek gondot okoz, hogy az EU „kétsebességes”, azaz vannak lemaradó, rosszul teljesítő országok, úgy kell látnunk azt is, hogy ez a „kétsebességű haladás” hazánkon belül is akadályozza az ország fejlődését. A többségi társadalomnak szolidárisnak kell lennie roma kisebbséggel, és minden eszközzel segítenie kell a társadalom fősodrába integrálódását.

13.2. A **megbékélési folyamat megindulásának akadályát** látom abban, hogy a többségi társadalom értékorientációs attitűdjei, a jogkövetéssel kapcsolatos farizeus álláspontja a szolidaritás és az empátiakészség teljes hiányát mutatják. Magyarországon ugyanis nagyon sokan vallják azt, hogy az érvényesüléshez szükség van a normák és szabályok áthágására, hogy becsületesen nem lehet

meggazdagodni, és aki vinni akarja valamire, annak egyes szabályokat át kell hágnia. Úgy tűnik, hogy az emberek bizonytalanok a jogi és erkölcsi szabályok kollíziója esetén. **Új jelenség a jog szerepének felértékelődése a magatartás-reguláló eszközök között.** Ráadásul **igen sajátosan.** Nem abban az értelemben, hogy a jogi formába öntött viselkedési szabályt minden körülmények között követni kell, hanem inkább abban az értelemben, hogy „eltűnnek a gyepűk” **a magatartás-reguláló eszközök területei között,** és ott is a jogi szabály kikényszerítését várjuk el, ahol elegendő lenne, ha az erkölcsi norma szabályozó ereje érvényesülne. S a következő lépésben egyfajta egyéni hozzáállás eredményeként szelektálunk a jogi szabályok között, hogy melyiket kell komolyan venni és betartani, és melyiket nem. Előáll tehát egyfajta társadalmi rendtelenség, amelyben egyre nyilvánvalóbbá válik az állam gyengesége a szabályok betartására, így a jog és a szabályok tiszteletének hiánya áthatja a mindennapokat. Ez felerősíti a dezintegrációs folyamatokat, és tovább erodálja a jogkövetéssel kapcsolatos elkötelezettséget. Ebben a helyzetben nehéz csak meghatározott társadalmi csoportokon számonkérni a jogkövetés hiányát – miközben a roma kisebbséggel kapcsolatosan folyamatosan ezt teszi a többségi társadalom.

13.3. A konfliktusrendezésben nem elegendő csupán a „tűzszünetet” elérni, de a **csoportok közötti konfliktus teljességét kell rendezni,** egyébként nem jön létre a felek között a bizalom. Még a konfliktusmegoldásra irányuló szándék is kevés ahhoz, hogy a konfliktus valóban véget érjen és ez az állapot véglegessé váljon. Ehhez a múlt fájdalmainak közvetlen és nyitott feltárása, az áldozattá válás és a kiszolgáltatottság érzelmi terhének megosztása szükséges, hogy **ki lehessen beszélni a bizalmatlanságot és a félelmeket.** A **megbékélés instrumentális formája** nem ér el többet, mint hogy a konfliktusrendezés során megváltozik a formális viszony az ellenséges felek között. Ezzel szemben a **társadalomlélektani megbékélés** egy olyan folyamat, amelyben a megtapasztalt érzelmek és identitásválság következtében a lelki megbocsátás is megtörténik. A két megbocsátási forma közötti választás azon is múlik, hogy a csoportoknak szeparáltan vagy integráltan kell-e élniük a továbbiakban. Ha a cél a szeparált élet, akkor elegendő az instrumentális megbékélés, ha viszont a cél az integrált együttélés, akkor csak a társadalomlélektani megbékélés hozhat tartós eredményt. A hazai helyzetben nem kétséges, hogy a cél csakis a társadalomlélektani megbékélés elérése lehet. A **megbékélés folyamatát egyfajta helyi társadalmi szerződés megkötésével lehet elérni.** A megállapodás megerősítése érdekében a társadalmi szerződést minden olyan társadalmi csoportnak alá kell írnia, akik kapcsolatban vannak/kellene lenniük egymással. A társadalmi szerződés **részben deklaráció** arról, hogy békében élnek, **részben tartalmi kötelezettségvállalás** arról, hogy ki mit tesz a béke megőrzése érdekében, és milyen erőfeszítéseket vállal a közösség előrehaladása és közös fejlődése érdekében. A helyi társadalmi szerződések megkötése mellett szükség van olyan **helyi békebizottságok felállítására** is, amelyek feladata a társadalmi szerződés tiszteletben tartásának ellenőrzése.

Az értekezésben azt hangsúlyoztam, hogy **az együttműködés is, és a megbékélés is a bizalomról szól**. Pontosan arról a bizalomról, amelynek – a kutatási tapasztalatok szerint – éppen a gyengesége jellemzi az emberek egymás közötti viszonyait Magyarországon. A felmérések eredményei viszont azt is mutatják, hogy a bizalom a helyreállító igazságosság eszközeivel erősíthető. Éppen ezért racionális, ha a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere szerepet kap a közpolitikában, **a resztoratív gyakorlatok ugyanis erősítik a társadalom civilizáltságát**. A helyreállító gyakorlatok általános mechanizmust kínálnak a társadalmilag megfelelő magatartás megerősítésére. A társadalmi csoportok megbékéléséhez és az együttműködés kialakításához meg kell őrizni az események párbeszédes dinamikáját.

13.4. Az értekezésben számbavettem azokat a **társadalmi csoportokat**, amelyekkel elengedhetetlenül szükséges a **párbeszéd megkezdése**. Ahhoz azonban, hogy a jóvátétel új paradigmája a társadalmi konfliktusfeloldás rendszerének alapelve és a társadalmi megbékélés eszköze legyen, az is szükséges, hogy előbb kormányzati szándékká váljon a szelíd viszálykezelés technikáinak elterjesztése a kriminálpolitikában, majd a társadalmi konfliktusok egyéb területein is. A folyamat első lépéseként a **valódi társadalmi párbeszéd felélesztését láttam szükségesnek**. Magyarországon a kedvező helyzetű és a leszakadó társadalmi csoportok **párhuzamos életet élnek**, egyetlen ponton sem találkoznak, kivéve a büntető felelősségre vonás színpadát. Itt a jobb helyzetű csoportok tagjaiból kerül ki az igazság „szolgáltatóinak”, és a leszakadó rétegek tagjai közül a szolgáltatást „igénybevevőinek” köre. **A büntető igazságszolgáltatás értelmezhető a társadalmi rétegek és kultúrák közötti párbeszéd terepeként**, és konfliktusokkal terhelt társadalmi helyzetben ez a szintér nyújtja a társadalmi rétegek közötti párbeszéd és kapcsolattartás egyetlen kommunikációs csatornáját.

A társadalmi kataklizmák elkerülése érdekében **négy olyan társadalmi csoportot jelöltem meg** a dolgozatban, amelyek tagjaival a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek igénybevételével társadalmi párbeszéd (ha úgy tetszik: közösségi mediáció) kezdeményezendő: (1) a **szegények**, (2) a **romák**, (3) a **fiatalok** és (4) a **bevándorlók**. A párbeszédet indokolja, hogy a társadalmi átalakulásért az átlagosnál nagyobb árat fizettek a gyermeküket egyedül nevelők és a többgyerekesek; az idősebb, illetve a kisnyugdíjasok; a szakképzetlenek, a munkanélküliek, és a cigányok. **A rendszerváltáskor sokan léptek be a versenybe eszköztelenül, túl kevés felkészülve**. A hazai társadalmi átalakulás kezdetén senki sem tudta megítélni, hogy mekkora lesz a rendszerváltozásnak az emberi tényezővel kapcsolatos „költsége”. A társadalmi átalakulás versenyfutásában a hátrányos helyzetű kisebbségek sem az alapvonalról, hanem az alapvonal mögül indultak. Küzdenek a többségi társadalom részéről megnyilvánuló előítéletekkel, de fogva tartja őket saját frusztrációjuk, gyengeségük, mert az évtizedek-évszázadok alatt a megkülönböztetés, a rossz bánásmód, a diszkrimináció miatt kialakult antiszociális viselkedésminták, görcsök és mindenfajta kényszerek bennük tovább működnek, a viselkedési minták apáról fiúra öröklődnek és bensővé válnak. Magyarországon a társadalom alsó harmada szegénységben él, ennek az alsó harmadnak az alsó harmada pedig mély és reménytelen

szegénységben, beszorulva a nagyvárosok lakótelepeire, vagy vegetálva az ország szegényebb régióinak kilátástalansággal küzdő szegregált kistelepülésein. Ez az embercsoport oly távolra került a társadalom fősodrától, hogy önerejéből, társadalmi megbékélés nélkül nem tud változtatni helyzetén. Ebben a helyzetben nyílt meg a **biztonság új értelmezési kerete, s a „veszélyes társadalmi osztály/réteg” megjelenése** szinte magától értetődően hívja elő a kontrolleszközök alkalmazását. Kétségtelen tény, hogy az „érdemtelen szegénység” sok funkciója pozitív szerepet játszik a társadalom működésének fenntartásában: elfogyasztják azokat a javakat, melyeket más nem fogyasztana el, elvégzik az olyan munkákat, amiket más nem végezne el, ők egyes közösségi foglalkozások (rendőrség, oktatás, szociális munka) kliensei, de a szegénységtől való félelem javítja a középosztály munkamorálját is. Az érdemtelen szegények mindig kéznél vannak, ha a „népharag” és a közmegítélés számára céltábla szükségeltetik. Jól látta Habermas, a rendszer-integratív mechanizmusok nem pótolják a csoport-identitások útján megvalósuló normatív integrációt. A társadalom egysége csak akkor valósul meg, ha a rossz helyzetű tagjainak társadalmi tagságát szimbolikusan is meggyőző módon képviseli a társadalom.

Az elmúlt két évtizedben a társadalom rosszabb helyzetű csoportjainál a társadalmi integráció rosszul működik. Kutatási eredményekkel támasztottam alá a társadalom morális megzavarodottságát, ambivalens viszonyát a jogkövetéshez, a sikerről és az érvényesülés feltételeiről vallott – nem igazán EU konform – nézeteit, amelyek nem nyújtanak biztató alapot a társadalmi felelősségvállaláshoz, a rossz helyzetű társadalmi csoportokkal való szolidaritás erősítéséhez. E feltételek **nem jelentenek biztató kezdetet a párbeszéd elindításához, de éppen ezek a kutatási eredmények jelzik azt, hogy nem választhatunk más utat a társadalmi megbékélés eléréséhez, mint a párbeszéd megkezdését.** Az, hogy jelenleg a társadalmi rétegek és csoportok közötti konfliktusok élezésének és a kontroll erősítésének útján járunk, zsákutcás megoldás, és átmeneti állapotnak tekintem. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy sokkal könnyebb a kriminálpolitikai irányvonalat a nagyobb punitivitás és szigor zsákutcájába bekormányozni, mint onnan kihátrálni, és a hibás kriminálpolitikai irányvonal következményeit igazságos és humánus jogszabályokkal kijavítani. Ez még akkor is igaz marad, amikor a jog igazságtalan, vagy szándékolatlan következményeit szeretnénk helyrebillenteni. A tanács a kriminálpolitika alakítójának tehát morális pánik idejére sem lehet más, mint a „Maradjunk józanok!” felszólítása.

13.5. Akit a szükség szorít, az nem lehet szabad. A szegénység hétköznapijai távolról sem olyan emelkedett szépségűek, mint Andersen „A kis gyufaárus lány” meséje vagy Móricz „Hét krajcár” című novellája. A szegénység és a kiszolgáltatottság hétköznapijai szürkék és kilátástalanok. Ezt a fajta **kiszolgáltatottságot** a hazai roma kisebbség tagjai ismerik a legjobban. A Kárpát medencében a 15. századtól jelenlévő **cigány népesség még mindig „bevándorló-típusú” problémáktól szenved.** A többségi társadalom mindössze kétféle utat kínált számukra: a különállást/marginalizációt, vagy a kényszerasszimilációt. Az elmúlt két évtizedben a mélyszegénység megkövesedett, etnikai jelenséggé

szilárdult és bekövetkezett az **etnikai gettósodás** folyamata. Mint Szalai fogalmazza, a mélyszegénységben élő leszakadók „egy másik Magyarországon laknak, mint többségi honfitársaik”. A kirekesztettség állapota hozza magával a cigányellenességet és a különféle előítéletek felerősödését. Ma Magyarországon egyes kisebbségi és etnikai csoportokkal, és **a mássággal kapcsolatos érzékenységeket sértő közbeszéd határai jelentősen kitolódtak**. Sokszor van a bántó beszéd mögött butaság, ismerethiány, vagy gyávaság és a „nagyhangúakkal” együtt-üvöltés bátorsága, de sokszor egyszerűen csak a hatalom közömbössége abban, hogy kiszolgáltatott társadalmi csoportok érdekében használja a rendelkezésére álló – adott esetben igazságszolgáltatási – eszközöket. A kimondhatóság határainak szükséges szűkítése a közbeszédben, a „társadalmi józanság” megkövetelése minden állampolgártól csak a politika által ösztönzött folyamat lehet. Hogy nagy szükség lenne a társadalmi párbeszéd elkezdésére a társadalmi feszültségek oldása érdekében, azt az előítélet-vizsgálatok eredményei különös hangsúllyal jelzik: a fiatalok többségét alapvetően a cigányokkal szembeni negatív attitűdök jellemzik, és szélsőségesen cigányellenesek legnagyobb arányban az érettségizettek és a főiskolai diplomások körében találhatók.

13.6. Az **iskolarendszer** szolgálhatna mobilitási csatornaként. A kisebbségi diákok iskolai lemaradásában és problémáiban nem csak a saját tapasztalataik, hanem apáik és nagyapáik kedvezőtlen iskolai tapasztalatai is megjelennek. A szegény és a **roma fiatalok a foglalkoztatásra való esély teljes hiányával hagyják el az iskolarendszert. S innentől kezdve „maguk vannak”,** a roma és nem roma társadalmi csoportok életútjai ritkán keresztezik a továbbiakban egymást: nem egy iskolába jártak/járnak, nem egy munkahelyen dolgoznak, nem azonos helyen vásárolnak, nem laknak azonos szomszédságban, így majdan megszülető gyermekeik sem ugyanazon a játszótéren hintáznak. Némileg leegyszerűsítve a helyzetet, egyetlen színtéren találkoznak: a büntető igazságszolgáltatás területén, ahol a büntető igazság „szolgáltatói” a kedvezőbb társadalmi csoportok tagjai közül, az „igénybevevők” pedig jellemzően a rosszabb helyzetű társadalmi csoportok tagjai közül kerülnek ki.

13.7. A teljesen esélytelen emberek életvitele a többiek számára eleve rendetlenségnek tűnik, a szegregáltak normái egyre élesebben fordulnak az uralkodó normák és még inkább az uralkodó normák képviselői – és saját maguk – ellen, ráadásul egy olyan környezetben, ahonnan a jóléti és rendfenntartó állam rég kivonult. A roma közösségek életében, illetve a romák és a többségi társadalom kapcsolataiban jelentkező rendetlenség-tünetek túlmutatnak az állam által gerjesztett működési zavarokon. E **„rendetlenség-tünetek” a többségi társadalom megközelítésében a „cigánybűnözés” címkét kapják,** s ezzel a roma kérdés szociális, oktatási és foglalkoztatási probléma helyett közbiztonsági és kriminológiai problémaként értelmeződik.

A helyreállító igazságszolgáltatás eszközei alkalmasak a roma/nem-roma kapcsolatok javítására, az iskolától, a helyi szomszédságon át az igazságszolgáltatás rendszeréig. A kisebbség és a többség által egyaránt érzett kiszolgáltatottság csak a szelíd viszálykezelés módszereinek alkalmazásával vezethet el a társadalmi béke megteremtéséhez. A probléma kriminalizálása nem áll a többség érdekében sem,

mert amit orvosolnunk kell, az a 20 éve tartó bizalomhiány és kiszolgáltatottság érzése. Az igazságos (vagy legalább: igazságosabb) társadalom megteremtésére a büntető igazságszolgáltatás rendszere ugyanis teljességgel alkalmatlan.

13.8. Európában ma mindannyian annak az **érdekfesztítő kísérletnek vagyunk az alanyai és közreműködői, hogy miként lehet nemzetállami alapokon létrehozni az egységes gazdaságot és a multikulturális Európát.** Mindkettőre látunk biztató és kevésbé biztató jeleket és példákat. A migráció folyamata nagyon határozottan konfrontálja a központot a perifériákról érkező kulturális hatásokkal, erre azonban Európa még nem eléggé felkészült. Ennek – többek között – az is az oka, hogy e kulturális befolyás olyan vélt vagy valós biztonsági problémákkal kapcsolódik össze, mint az illegális bevándorlás vagy a terrorizmus veszélye. Melossi szerint az új európai munkásosztály kialakítása érdekében a befogadás, az alárendelés, a szubjektivitás kényszerével zajlik a „tagsági viszony” kialakítása a beérkezőkkel, és e folyamatok szoros és szükségszerű kísérőjelensége a kriminalizáció és a pönalizáció. Két, egymással szemben álló, elv küzd Európában: az igazodás, beolvadás, és a másság tisztelete. Az asszimiláció azonban nem lehet kívánalma annak az európai kultúrának, amely fontosnak tartja a véleménynyilvánítás szabadságát, és a másság tiszteletét. Az „olvasztótégely” viszont gazdasági értelemben sem lehet kitűzött cél, mert a nehezedő gazdasági feltételek között veszélyeztetni a jóléti állam eredményeinek megőrzését. A bűnözés és a büntetés kérdésének átpolitizálódása összekapcsolódik a szélsőjobboldali pártok sikeres törekvéseivel arra, hogy a migrációt és a menekültügyet a „veszélyesség kérdéseként” kezeljék. A jóléti állam és a szabadpiaci gazdaságra épülő állam között az (is) a különbség, hogy hogyan kezeli azt a „felesleges” népességet, amelyet a gazdaság működése produkál, azaz a munkaerő-piac képtelen felszívni. A jóléti államok ezt a „felesleges” népességet legfeljebb marginalizálták, a szabad piaci gazdaságú államok viszont nem-produktívnak és veszélyesnek tételezik őket.

A helyreállítás elvére épülő társadalom három pillérre támaszkodik: a jóléti társadalomra, az emberi jogokra, és a szolidarisztikus értékekre. A kérdés, hogy léteznek-e ezek a tartóoszlopok a rendszerváltó társadalmakban, s ha ezek ereje meggyengül, mit lehet tenni. Úgy tűnik, mintha a szolidaritás lenne kiveszőben a társadalmakból, s hogy a világ, „a létező világok legjobbika” szétszakad. Úgy tűnik, mintha nem is lehetne tenni ellene, mert az atomizálódó világban ez túl sok erőfeszítést, túl sok anyagi forrást igényelne, miközben a világ egyszerű (és olcsó) válaszokat akar a problémákra. De mint tudjuk, minden bonyolult problémának van egy egyszerű megoldása, és az majdnem mindig a rossz megoldás. A gordiuszi csomót át lehet erővel és karddal vágni, de ahhoz, hogy a problémamegoldás valóban a problémára reagáljon, biztosabb út vezet a „kibogozással”... Hasonlóan látja Howard Zehr is: „Semmi sem fog megváltozni a büntető igazságszolgáltatásban addig, **amíg meg nem változtatjuk azokat a feltevéseket, amelyek a rendszer alapját képezik.** Megpróbáltuk megváltoztatni a feltételeket és új börtönöket terveztünk; megpróbáltuk megváltoztatni a börtönőrök szerepét és korrekciós tisztviselővé tettük őket, megpróbáltuk megváltoztatni az emberek

egymáskoz kapcsolódásának szabályait. A rendszer jottányit változott. Nem változtattuk meg ugyanis az alapvető feltevéseinket. Ez értékeink megváltoztatását igényli”.⁸⁴³

A helyreállító igazságszolgáltatás elvei terjednek az igazságszolgáltatási rendszer keretén belül. A mediáció gyors karrierje azt jelzi, hogy a jóvátételi módszerek egyre formálisabb módon épülhetnek be a büntetőeljárás folyamatába. Marginális helyzetük miatt egyelőre elhanyagolható mértékű hatást gyakorolnak a formális büntető igazságszolgáltatás működésére és gondolkodására. Inkább a tudományos világ „játékszerének” tűnnek, semmint a bűnözéskontroll valódi „nagyágyújának”. Arra azonban fel kell figyelnünk, hogy a resztoratív programok azonos jellemzőkkel bírnak: mindegyik limitált szerepet szán az államnak a bűncselekmény révén felmerült konfliktus kezelésében; mindegyik törekszik a megegyezésre; az egymás mellé rendeltségre; és valamilyen módon mindegyik a civiljogi konfliktus-megoldást preferálja. Megjelenik bennük a **„konszenzuális igazságszolgáltatás” kiformálódásának lehetősége.**

Terjednek a helyreállító igazságszolgáltatás elvei az igazságszolgáltatás rendszerén kívül is. A tapasztalatok azt jelzik, hogy nem csak a büntető jogalkalmazás, hanem más társadalompolitikai területeken is van létjogosultsága a helyreállító eszközöknek, például az **oktatási rendszerben**, vagy a **gyermekvédelem** rendszerében. A helyreállító igazságosság eszközei ugyanis bármely olyan szituációban alkalmazhatók, ahol a **konfliktust tekintélyelvi eszközök alkalmazása nélkül kívánják megoldani.** Az erőszakmentes viszálykezelés tehát **kezdődhet az iskolában.** Ha ott megtanítyják a diáknak, hogyan kell a konfliktusokat erőszakmentesen megoldani, de olyan folyamatban, amely figyel mind a két oldalra, és segít nekik abban, hogy megtalálják azt a megoldást, amely mindkettejüknek jó.

Úgy gondolom, hogy a **helyreállító igazságszolgáltatás igazi virágzása** nem a büntetőügyekben történő mediációból, de még csak nem is az egyéb büntető területeken működő helyreállítási projektekből hoz majd igazi áttörést, hanem azokon a **közösségi felületeken**, amelyek – legalábbis az én értelmezésemben – a büntető igazságszolgáltatás területén kívül esnek. Az iskolai, a helyi közösségi mediációs és konfliktuskezelési programokban lehet megtanulni azt, hogy mit is jelent a békés viszálykezelés. **A helyreállító igazságszolgáltatás intenzív tanulási folyamat, mégpedig a részvételi demokrácia tanulási folyamata.** Ezért kell hát elkezdenni gyermekkorban, és ezért nem célszerű csak a büntető igazságszolgáltatás területére korlátozni alkalmazását.

A jóvátételi megközelítés célja nem csak a büntető igazságszolgáltatás működésének átformálása, de ezen keresztül egy pozitívabb, emberibb és **közösségközpontúbb társadalom elérése.** Valami hasonlóról ír Braithwaite is, amikor azt mondja, hogy „a helyreállító igazságszolgáltatás nem egyszerűen egy mód arra, hogy megreformáljuk a büntető igazságszolgáltatást, ez **„a” mód arra, hogy átalakítsuk a teljes jogrendszert, viselkedésünket a munkahelyeken, és a politikai**

⁸⁴³ Idézi: Jarem Sawatsky: Restorative Values: Where Means and Ends Converge
URL: <http://www.sfu.ca/cfrj/fulltext/sawatsky.pdf>

gyakorlatot.”⁸⁴⁴ A helyreállító igazságszolgáltatási gyakorlatok helyük van az iskolában, a civiljogi disputák megoldásában, a büntetés-végrehajtás rendszerében, a történelmi múlt feldolgozatlan igazságtalanságaival való megbékélésben, a rendőrség munkájában, illetve a közösségen és a családokon belüli konfliktusok rendezésében. Ahogy Nagypál Szabolcs fogalmazza: az egyén számára élettechnikává válhat a szelíd viszálykezelés. A közösség párbeszédés átalakulása szintjén pedig „demokrácia-technikaként kultúrateremtő ereje van a közvetítésnek, amely **hozzájárulhat az össztársadalmi, sőt világméretű párbeszéd kibontakozásához** a vallási, világnézeti és kulturális hagyományok között”.⁸⁴⁵

Európa előtt ma két út áll: a „szociális Európa” vagy a „büntető Európa”. Éppen azért, hogy a szociális Európa útját járassuk, hogy a marginális csoportok kezelésére ne a jóléti инвестиáció vagy a börtön dilemmája szolgáljon érveltem a különféle társadalmi csoporttal kapcsolatos párbeszéd szükségessége mellett. A mai magyar társadalomban **hiányzik a társadalmi rétegek közötti párbeszéd, s ez akadály a társadalmi szolidaritás érvényesülésének és a társadalmi béke elérésének**. Egy **társadalom élıhetőségét** a tagjai számára ugyanis nem a végletes szükség-helyzetekben (pl. földrengés, árvíz) megnyilvánuló segítőkészség kifejeződése jelzi, hanem **a napi „rutin”-ként, a mindennapokban megjelenő szolidaritás és egymásra figyeles.**

⁸⁴⁴ Braithwaite, J.: Principles of restorative justice In: A von Hirsch, J V Roberts, A. E. Bottoms, K Roach and M Schiff (eds.), Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? Hart Publishing, 2003

⁸⁴⁵ Nagypál, Sz.: Párbeszédelmélet és mediáció. Doktori értekezés. Kézirat, 2011.